

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ АХБОРОТНОМАСИ

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2023-5/4

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2023

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.
Абдуллаева Муборак Махмусовна, б.ф.д., проф.
Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович,
т.ф.д., проф.

Агзамова Гулчехра Азизовна, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Аметов Якуб Идрисович, д.б.н., проф.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Ганджаева Лола Атаназаровна, б.ф.д., к.и.х.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Исмаилов Исҳақжон Отабаевич, ф.ф.н., доц.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Жуманов Мурат Арепбаевич, д.б.н., проф.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Каримов Улугбек Темирбаевич, DSc

Курбанова Саида Бекчановна, ф.ф.н., доц.

Кутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Махмудов Рауфжон Баходирович, ф.ф.д., к.и.х.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Мирзаева Гулнара Саидарифовна, б.ф.д.

Пазилов Абдуваеит, б.ф.д., проф.

Раззақова Сурайё Раззоқовна, к.ф.ф.д., доц.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рахимов Матназар Шомуротович, б.ф.д.,

проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сафаров Алишер Каримджанович, б.ф.д., доц.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотилов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович,

б.ф.д., академик

Холлиев Аскар Эргашевич, б.ф.д., проф.

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекнўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Худайбергенова Дурдона Сидиқовна, ф.ф.д.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№5/4 (101), Хоразм
Маъмун академияси, 2023 й. — 292 б. — Босма нашрнинг электрон варианты -
<http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими — Хоразм
Маъмун академияси

МУНДАРИЖА ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Abatov D. Qashqadaryo xalq dostonlaridagi ba'zi onomastik birliklar tadqiqi	5
Abdullayeva G. O'zbek tilida hurmat kategoriyasi	9
Abulova Z.Z. Characteristics of anthropocentrism in modern knowledge	11
Abduraximova D.F. Badiiy matnlar tarjimasida frazeologizmlarning tarjima muammolari	14
Adilova S., Ergasheva G. Andragogikada o'zbek tili bo'yicha lingvistik kompetensiyalarni takomillashtirish xususida	15
Alibekova R.X., Ashirmatova M.J. Rus va o'zbek tillarida tezaurus leksikografiyasi va terminologiyasi tizimli ma'lumotlar bazasi	18
Almatova Sh. Abdulla Qahhor asarlarida turli xil narsa va predmetlarga o'xshatish	20
Aminova K.E., Begmatova S.M. Conceptualization of the world in the linguocultural aspect	22
Artikova Z.Z. 把 “bā” donabay nom hisob so'zining paydo bo'lish omillari	24
Ashirmatova M., Burxonova G. Qishloq xo'jaligida ruscha-o'zbekcha elektron tezaurusni rivojlantirishning uslubiy jihatlari	27
Avaznazarov O.R. “Hayrat ul-abror” dostoni “basmala”si xususida	28
Babajanova Ya., Obidova L. Indirect and direct translation: the question of originality and adequacy	31
Bakhronova Z.R. Stylistic devices in the work of Khaled Hosseini	33
Baxranova D.U. Koreys frazeologizmlarini o'zbek tiliga tarjima qilish usullari va somatik frazeologizmlarni tarjima qilishdagi muammolar	36
Boymatova D.B. Aksiologik bahoning lingvomadaniy xususiyatlari	38
Djumaniyazova E.K. Terminological words in the language for special purposes	41
Djurayev M.K. Matnni avtomatik qayta ishlashda til birliklarining mosligini o'rganish	42
Elmuratov R. “Hotamtoy” rivoyati syujeti va uning turk folkloridagi epik ifodalari	45
Ergashova R.T. About aviation terms	50
Eshimova Sh.K. Koreys va o'zbek tillarida metaforaning lisoniy tahlil masalasi	54
Haydarov A.A. Murojaat birliklarining nutqiy-mavzuiy guruhlari haqida	57
Ibragimova N.A. Diskurs tushunchasi tadqiqidagi asosiy nazariyalar	60
Irgasheva F.B. Badiiy asarlaridagi milliy-madaniy birliklarning tarjimada aks ettirilishida o'ziga xos tamoyillar	63
Jabborov E. Qodir baxshi Rahimov dostonlaridagi antroponik birliklarning lug'aviy qatlamlari	65
Jumaniyozova M.X., Avazova G.K. Komil Avazning antitezadan foydalanish mahorati	68
Jumanova Sh.I. Peyzaj orqali milliylikning namoyon bo'lish shakllari	71
Karamova Sh.L. She'r tizimida hayotiy tafsilotlarning roli	74
Khairatdinova A.M. The problem of intercultural communication in the work of a translator	77
Khamroeva Sh.M., Matyakubova N.SH. Tabiiy tilni qayta ishlashda alignerning o'rni	80
Kimsanboyeva B., Xudoykulova U. “Devonu lug'oti-t-turk” asarida miqdor ifodalovchi birliklar	82
Kobilova A.B. Tibbiy perifrazalarning shakllanish usullari	84
Komilova N.X. Some questions of translation of author's comparisons	87
Kudratova S.R. Machine translation according to the comparison of google, yandex and collins	89
Kushkarbekova M.U. Navoiy viloyati qozoqlari tilidagi kasbiy leksika	92
Mahmudov R., Alimova N. O'zbek tilidagi afsonaviy qushlar bilan bog'liq mifonimlarning antroposentrik tadqiqi	93
Mamadjanova M.U. Eпитet haqida turli qarashlar	97
Matkarimov S.R. Navoiy ijodining g'arbda o'rganilishiga doir	99
Matyakubov H. Antropotsentrik paradigmada mikrotoponim va makrotoponim tushunchalari talqini	103
Muminova N.A. Amir Temur ismidagi “bek” so'zining lisoniy xususiyatlari	106
Mukhamedova N.A. Ways of modality rendering of atypical interrogative sentences in english language	108
Mustafayeva M.B. Tilshunoslikda modal so'zlarning semantik turlari	110
Nabiyev A.I. The concept of valency in linguistics	112
Nasriyeva G. Analysis of sociological method in the novel “Mehrobdan chayon” by Abdulla Kadiri	114
Nazarov Q. O'zbek va ingliz tillarida inson tana a'zolari bilan bog'liq maqollarning kognitiv-semantik tahlili	116
Nazarova N.A. Onimik leksemalarning o'ziga xos xususiyatlari	119
Nazarova N.B. Ingliz xalq ertaklarida doimiy epitetlarning o'rni	121
Qalandarova D. “O'tkan kunlar” romanidagi o'xshatishlar tahlili	124
Qobilov U.U. Nubuvvat masalasi va uning Navoiy she'riyatida qushlar tamsilidagi talqinlari	126
Qurbonova M.A. Okkazonalizm, neologizm, potentsializm hodisasi	129
Ochilova D., Mehmonova D. Tarjima muammolari	131
Olimova D.Z. Mechanism of generating a translation option	133
Rahimbaeva M.D., Kurbaniyazova M.A. O'zbek adabiy matnlarini tarjima jarayonini kognitiv yondashuv asosida o'rganish metodologiyasi	135
Raimova N.B. Place of translation among the means of interlingual communication	138
Rashidova F. Ingliz adibi Charlotta Brontening «Sherli» asarida «ayol va jamiyat» mavzusi aks ettirilishi	140
Razzakov B.A. Linguistic competence as a component of language education non-philological students	142
Raxmonova Z.A. Ingliz tilida baxtilik va baxtsizlik konseptual binar oppozitsiasining kelib chiqishi va o'rganilish tarixi	144
Ruziyeva N.Z. Evfemizm va sinonimiya munosabati xususida	147
Pulatova S.Sh., Vohidova M.N. The motif of the short story “A marriage of convenience” by Somerset Maugham	159

Saatova S.I. Badiiy matnda yozuvchi lisoniy shaxsining namoyon bo'lishi	152
Sagatova M.P. Linguistic worldview and conceptual metaphor	154
Saidova M. Pragmatic analysis of linguistic humor	155
Saidova R.A. Adabiyotshunoslikda semiotik tahlilning o'rni	157
Saidova Z.Kh. Lexico-semantic classification of phraseological units and their relation to the lexical layer	159
Saparbayerova G.M., Radjapova I.E. Badiiy asarda maxsus leksik birliklar va ularning turlari	161
Sativoldiyeva D. Leksik-semantik usul bilan fe'l va sifatlardan toponimlar yasaliishi hamda ularning motivatsion-nominatsion tavsifi	164
Saydaliyeva M.U. Matn stilistikasi va uning asoslari	166
Sharfova D.F. Linguacultural analysis of the "concept" and "hospitality" in phraseological units	169
Sobirova F.U. Constructions and collostructional analysis	171
Tashmatova N.Ch. "Gulshan ul-asror" asari leksikasining genetik tahlili	173
Temirova H.B. The role of negative transfer in comparative and contrastive phonetics	177
Turaeva Sh.M. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning antropopragmatik tadqiqi	179
Turakulova D.M., Kenjayeva D.Sh. The role and development of concept in linguistics	181
Turdimurodov S. Leksik sinonimlar va evfemik darajalanuvchi sinonimlar qiyosi	184
Ubaydullayeva M.O. O'zbek siyosiy diskursida gender dinamikasining namoyon bo'lishi: Shavkat Mirziyoyev nutqlari asosida	186
Usmonov G'M. Fitrat asarlarida inson va jamiyat munosabatlarini ifodalovchi so'z va iboralarning tarjimada saqlanishi	188
Uzakova L. O'zbek va ingliz tillarida to'y bilan bog'liq leksik birliklarning lingvokulturologik tadqiqi	191
Uzoqboyeva R.A. Comparative analysis of national world picture in Uzbek and English language	193
Xalilova D.J. O'zbek detektiv nasrida jinoyat va jazo muammosi hamda syujet sxemasi	195
Xamidova N.Yu. Fransuz tilini xorijiy til sifatida o'rganilishi va uning tarjimasiga doir ayrim jihatlar	199
Xamidova S.B. Ingliz va o'zbek tillarida paradoksnining ma'no hosil qilish potentsiali	201
Xaydarova G.X. Maqollarning umumbashariylik xususiyatlari	203
Xodjayeva D.I., Qosimova Sh.Sh. Tilshunoslikda transpozitsiya hodisasi va uni tadqiq etish	205
Xoshimova N.A. Gender farqining ifoda masalasi	208
Yunusova A.A. The theory of language personality and the human factor in language	209
Yusupova M.A., Baltayeva N.T., Baltayev M.B. Ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlarining o'xshash jihatlarining tahlili	212
Yusupova Z. Tarjimada noverbal kommunikativ komponentlarning lingvokulturologik xususiyatlarini saqlash strategiyasi	214
Zinatdinova G.I. Hozirgi qoraqalpoq she'riyatida qabrston xronotopining badiiy xizmati	216
Zokirova D.B. Analysis of the means of stylistic promotion in the advertising text	219
Абдюжанова В.Х. Тахририятда муаллиф кўлэзмаси билан ишлашнинг мантикий асослари	221
Амирова Н.С. Моделирование ситуации зрительного восприятия в работах турецких ученых: история и теория вопроса	224
Аюпов Т.Р. Философские взгляды востока в ранней прозе В. О. Пелевина	227
Буриева Ф.Н. Усмон Азим ижодида оқ ва эркин шеър шакллари, вазн имкониятлари	230
Гафуров Б.З. Информативность текстов медицинской рекламы	235
Исмаилова Л.Х. Юртимизда туризмга оид матнларнинг шаклланиш тамойиллари	237
Қурбонов Н.Б. Объектларнинг образли номланишини тадқиқ этишнинг илмий-назарий ва илмий-амалий тамойиллари	240
Махмудов Р., Бобожонова Х. Форс тили орқали кириб келган историзмлар	243
Мунинова А.А., Галямова А.Р. Категория побудительности в рекламном тексте	245
Мунинова Г. Особенности художественного мира В.С. Маканина	247
Нафасова В.Т. Ранг компонентли гидронимлар тадқиқи	249
Ниязова М.Б. Обучение терминологической лексике специальности обучаемого	252
Одилова Г. Ўзбек глуттоник дискурсида қозон, ўчоқ, дастурхон архитипларини қайта яратиш муаммоси	254
Расулова А., Халилова М. Матн курилишининг услубий асослари ҳақида	258
Рахматова О.К. К проведению лингвопрагматического анализа современного речевого дискурса в сопоставлении русского и узбекского языков	259
Рахмонова Д.М. Тавалло ижодида ижтимоий-тарихий шароитнинг ўрни	261
Рузиева С.Х. Давид Митчел глазами литературных критиков	265
Садикова Ш.Т., Курбанова Н.Р. Идеи индивидуализма в «Профессоре» Шарлотты Бронте	267
Тўхтабоева М. Боту шеърлятидаги такрорий бирликларнинг лингвопоэтик хусусияти	269
Хамидов М. Ўзбек тилида селекция ва уруғчиликка оид бирикма терминларнинг ҳосил бўлиш моделлари	272
Хасанова Р.Й. Аннемарие Шиммел шахсияти ва адабий меросининг назарий тадқиқи	275
Хасанова Р.Й. Шарқ маданиятининг Аннемарие Шиммел ижодида акс этиши	277
Худайберганаева М.М. Ўзбек ва француз болалар рекламаларининг лисоний таснифи	279
Шохобутдинова Д.М. Комизмнинг психологик механизми	281
Элова У.Р. Шеърининг достонининг лингвостилистик ва лингвомаданий жиҳатлари	284
Эргашева З.А. Каузаллик маъносига эга бўлган мураккаб предлоғлар таркибидаги семантик ўзгаришлар	286
Юсупова М.Б. Миллат онгининг мақол ва маталарда акс этилиши	289

QASHQADARYO XALQ DOSTONLARIDAGI BA'ZI ONOMASTIK BIRLIKLAR TADQIQI

D. Abatov, tadqiqotchi, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. *Qashqadaryo xalq dostonlari lingvistik yo'nalishda tadqiq etilmagan bo'lib, maqolada Qashqadaryo xalq dostonlaridan "Oyparcha", "Nurali va Semurg", "Kelinoy yoki Norguloy" va "Jorxun maston" dostonlaridagi mifonim va diniy situativ nomlar, zoonimlar, gidronimlar, astronimlar, etnonimlar, oronimlar, abionimlar singari onomastik birliklar tadqiq etilgan. Tadqiqotning xulosalaridan badiiy matndagi onomastik birliklarni o'rganishda foydalanish mumkin.*

Kalit so'zlar: xalq dostonlari, onomastika, onomastik birlik, mifonimlar, diniy situativ nomlar, zoonimlar, gidronimlar, astronimlar, etnonimlar, oronimlar, abionimlar.

Аннотация. *Кашкадарьинские народные былины не исследованы в лингвистическом направлении, в статье представлены мифонимические и религиозные ситуативные имена, зоонимы, гидронимы, астронимы, этнонимы, оронимы из кашкадарьинских народных былин "Ойпарча", "Нурали и Семург", "Келиной или Норгулой" и "Жорхун Мастон", ономастические единицы, такие как абионимы, были исследованы. Выводы исследования могут быть использованы при изучении ономастических единиц в художественном тексте.*

Ключевые слова: народные былины, ономастика, ономастическая единица, мифонимы, религиозные ситуативные имена, зоонимы, гидронимы, астронимы, этнонимы, оронимы, абионимы.

Abstract. *The Kashkadarya folk epics have not been studied linguistically, and the article explores mythonymic and religious situative names, zoonyms, hydronyms, astronyms, ethnonyms, oronyms, abionimes, from Kashkadarya folk epics "Oyparcha", "Nurali and Semurg", "Kelinoy or Norguloy", and "Jorkhun maston". The conclusions of the study can be used in the study of onomastic units in an artistic text.*

Keywords: folk epics, onomastics, onomastic singular, mifonyms, religious situative nouns, zoonyms, hydronyms, astronyms, ethnonyms, oronyms, abionimes.

Kirish. Xalq dostonlari onomastikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda onomastik birliklarning lug'aviy qatlamlari tarkibida mifonim va diniy situativ nomlar, zoonimlar, gidronimlar, astronimlar, etnonimlar, oronimlar, abionimlar singari onomastik birliklar alohida tadqiq etilganini kuzatamiz[1]. Biz tadqiq etayotgan Qashqadaryo xalq dostonlari matnida onomastik qatlamga kiruvchi atoqli otlarning ana shu turlari ma'lum miqdorda uchraydi.

Asosiy qism. Xalq dostonlari onomastikasiga bag'ishlangan tadqiqotlarda mifik nomlar sifatida dostonlar tilida uchraydigan afsonaviy otlar, devlar va boshqalarning nomlari tadqiq etilgan. Jumladan, Q.Olloyorovning Xorazm xalq dostonlari onomastikasiga bag'ishlangan tadqiqotida ana shunday nomlar sifatida *Aspi Jahongir, Botipoy, Buzdumon, Buroq, Ko'ktemir, Majnunko'k/Majdumko'k, Olmako'z, Palang/Palang ot, Sandal ot, Qora tulpur, Havoli g'ir, G'iro't/G'irtoy, Girko'k* singari afsonaviy otlar nomlari hamda ayrim afsonaviy qushlar va ilonlar nomlari: *Semurg, Tarlon, Anqo; Ajdaho, Musicha* kabilar qayd etilgan[2].

Biz tadqiq etayotgan Qashqadaryo xalq dostonlari matnida esa shunday nom sifatida *Jayron qashqa, Bo'ya biya, Qarri to'ri, Bo'z, Olmako'z, To'ri ola oyoq, Ko'k qashqa, Jiyron ot, Jiyron qashqa, G'iro't/G'ir/G'irko'k, Majnunko'k, Oqbo'z, Chavkar ko'k, Tarlon ko'k, Saman* singari ot nomlari qo'llanganiga duch keldik. Bundan tashqari, Qodir baxshi Rahimovning "Jorxun maston" va "Nurali va Semurg" dostonlari tilida *Semurg* nomining qo'llanishiga guvoh bo'ldik.

"Oyparcha", "Nurali va Semurg", "Kelinoy yoki Norguloy" va "Jorxun maston" dostonlari matnida bir qator gidronimlar ham qo'llangan. Gidronim termini O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'atida (yun. *hudos* – suv + *onoma* – atoqli ot) – suvlikdagi har qanday (tabiiy va sun'iy) obyektlarning (okeonim, pelagonim, limnonim, potamonim, gelonim) atoqli oti. Toponim turi sifatida izohlangan[3]. Qora baxshi Umirovning "Nurali va Semurg", Qodir baxshi Rahimovning "Kelinoy yoki Norguloy", "Jorxun maston" va Umir shoir Safarovning "Oyparcha" dostonlari matnida *Jayxun/Amu daryosi, Hovdak ko'li, Oydin ko'li, Zarchashma bulog'i* kabi gidronimlar uchraydi. Bu gidronimlarning ba'zilari biz tadqiq etayotgan xalq dostonlarining barchasi matnida qo'llangan. *Hovdak ko'li* gidronimini tahlil qilishga harakat qilamiz, Umir shoir Safarovning "Oyparcha" dostonida ushbu ko'l nomi keltirilgan bo'lib, dostonda tasvirlanishicha ko'l nomi podshohning mahram beklari bilan ov qiladigan joyi sifatida keltiriladi. Bu ko'l o'rdak va so'nalarga seroblighi bilan mashhur bo'lgan gidronimdir:

*Ot chopadi maydon, dashtlar,
Mahram qo'lida olg'ir qushlar.
Mingan bedoving beliga,*

*Boshlab Hovdakning ko'liga,
Boshlab bordi mahram beklar,
To'g'ri Hovdakning ko'liga[4].*

Qodir baxshi Rahimovning “Kelinoy yoki Norguloy” dostonidagi asosiy qahramonlardan biri hisoblangan Norguloyning ta'rif-u tavsifini ifodalashda baxshi aynan g'ozlarining ko'pligi va boshqa ko'llardan shu xususiyati bilan ajralib turadigan *Hovdak ko'li* nomini tilga oladi va Norguloyni shu ko'lining g'oziga tashbeh etadi.

*Sag'ana otning ketishi,
Tulkini quvgan toziday,
Nishobga qo'shilib tashlashi,
Hovdak ko'llarning g'oziday[5].*

Qodir baxshi Rahimovning “Jorxun maston” dostonida ham *Hovdak ko'li* nomi tilga olingan bo'lib, bunda ham bu ko'l yuqoridagi folklor asarlari matnidagi singari ko'plab parrandalarning makoni sifatida qayd etiladi hamda asar qahramonlaridan biri Avazxonning o'g'li Nuralining soxta do'sti G'ani, ya'ni Jarxun mastonning maslahati bilan bobosining otini minib ushbu ko'lga ovga borishi va mastonlar qo'lga asir tushishi tasvirlanadi. Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg” dostoni matnida Jayxun daryosi nomi tilga olinadi va bu daryo asar qahramonlarining boshiga turli azoblarni solishi aytiladi. Doston qahramoni Nurali va oila a'zolarini *Jayhun daryosi* o'zanidan toshib oqizib ketadi, shunda Nurali “izg'in tortib jilab, o'limini tilab, Jayxunga qarab, Qubbonoy va Jahongirning sog'lig'ini so'rab, ikkovini, Jayxun, senga topshirdim”, – deb zor-zor yig'lab, Jayxundan ularning joniga zomin bo'lmaslikni yolvorib so'raydi. Asarda Nuralining shu so'zlarni aytib kelayotgan joyi:

*Moziylardan tarix degan noming bor,
Hech kim bilmas o'tkir tig'li daming bor,
Odam chiqmas burum-burum guming bor,
Ikkovini, Jayxun, senga topshirdim.
Ikkovini berdim senga omonat,
Omonatga qilmagaysan xiyonat.
Ikki jonni saqla sog'-u salomat,
Ikkovini, Jayxun, senga topshirdim[6].*

“Oyparcha”, “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” dostonlari matnida atoqli otlarning yana bir turi astronomlar qo'llangan. Astronim termini “O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati”da (yun. *aster* – *astro* – yulduz + *onoma* – atoqli ot) – alohida olingan samoviy jismlar, obyektlar (yulduzlar, sayyoralar, kametalar, asteroidlar va b.) nomi. Atoqli ot turi sifatida izohlangan[7].

Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg” dostoni matnida *Hulkar* (yulduz nomi), oy kabi astronomlar uchraydi:

*Odamzotda bir-biriga cho'g'ol bor,
Tiklab ko'rsang oy yuzida dag'al bor,
Tov boshida katta –kichik shag'al bor,
O'lib ketsam ehtiyot bo'l, yo'ldoshim,
Sarv oy boshida katta to'g'ol bor.
Sarvda oy bilan Hulkar tug'alar,
Sarv kirsam bulut barin tog'olar,
Shu bulutdan kuchli yomg'ir yog'ilar,
O'lib ketsam ehtiyot bo'l, yo'ldoshim,
Do'lab-do'lab suv orolga do'g'ilar[8].*

Qodir baxshi Rahimovning “Kelinoy yoki Norguloy” dostonida *Hulkar* va *Yetti qaroqchi* yulduzlar nomi keltiriladi:

*Osmondagi hulkarlar,
Norgul holiga yig'ladi,
Yetti qaroqchi So'ltoqqa,
Yordam qilgali tayladi[9].*

Ushbu matnda *Yetti qaroqchi* yuzlduzi asar qahramoni So'ltoq o'g'riga Kelinoyni o'g'irlash uchun ko'mak bermoqchi ekanligi qayd etilgan. Baxshi astronomlar va insonlar suhbatida asarga jonli suhbat manzarsini berishga harakat qilgan.

“Oyparcha”, “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” dostonlari matnida onomastik birliklarning yana bir turi etnonimlar ham qo'llanganiga guvoh bo'ldik. Etnonim termini “O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati”da (yun. *ethnos* – xalq + *onoma* – atoqli ot) – har qanday etnos (urug', qabila, elat, xalq, millat va b.) ning nomi. Atoqli ot turi sifatida izohlangan[10]. Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg” dostoni matnida o'zbek, turkman singari etnonimlarni uchratamiz:

*Bilmadim, beklarim, ko'pi ozimni,
Minib chiqdim Tarlon ko'kday bo'zimni,
Boshim zinda tursa senga bermasman,
Hazil bilma, mahram, aytgan so'zimni.
Qushim bersam zinhor bunda turmasman,
Nomard bo'lib bu yerlarda yurmasman,
Kelgan yo'ldan ketaversin, jallodlar,
Ikki dunyo bir kelsa ham bermasman.
Nurxon deydi musofirning otini,
Turkman deydi bilsang uning zotini,
Podshohning qiziga almashtirmasman,
Yerda qolsa qushimning bir patini[11].*

“Nurali va Semurg” dostoni qahramoni Nuralining ko'ngli buzilib, ko'zidan yoshi tizilib: “Voy attangga, oxir oqibatim bemozor, bedarak ketadigan bo'ldim-a?” – deb, dor ostida o'limining oxirgi daqiqalarida xil-u xeshini yod olib xushlashib turgan yeri:

*Muna tovning boshi bo'ldi buktar qor,
Dushmanimga bo'lolmadim barobar,
G'arib kunda yig'laydigan kimim bor.
Men o'lgansan sen yig'laysan zor-u zor,
Alvido, qol, emchakdoshim Gulinor,
Sen og'adan, men jog'adan ayrildim.
Nima bo'lar dor ostida hollarim,
Adashganman qayda qolding yo'llarim,
Tanglayimda qotdi qizil tillarim.
Qarsillaydi sinar bugun bellarim,
Alvido, qol, **turkman, o'zbek** ellarim,
Sen yo'g'ingdan, men borimdan ayrildim[12].*

“Oyparcha”, “Nurali va Semurg”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” dostonlari matnida bir qator zoonimlarham qo'llangan. Izohli lug'atda zoonim *zoo...* + *yun. onuma* — nom, ism ma'nolarini anglatishi qayd etilgan. “Hayvon nomlari bilan bog'liq so'zlar” tilshunoslikda shu termin bilan nomlanadi[13]. Biz tadqiq etayotgan folklor asarlari matnida *Jayron qashqa, Bo'yra biya, Qarri to'ri, Bo'z, Olmako'z, To'ri ola oyoq, Ko'k qashqa, Jiyron ot, Jiyron qashqa, G'iro't/G'ir, Majnunko'k, Oqbo'z, Chavkar ko'k, Tarlon ko'k, Saman, G'irko'k, Semurug'* singari zoonimlar uchraydi.

Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg” dostoni qahramoni Go'ro'g'li bor nasihatlarini aytib, Nuralidan borar joyini so'radi. Nurali: “Bilmayman”, – deb javob berdi. Shunda Go'ro'g'li bilan Soqibek qo'l ko'tarib: “Ovmin! Ollo yoring bo'lsin, Xidir jilovdoring, qirq Chilton madadkoring bo'lsin”, – deb yuziga fотиha tortishdi. “Nurali quvdoniga quv olib, suvdoniga suv olib, bobosidan duo olib, dumog'i choq bo'lib, nasiyasi naq bo'lib, otini burib yo'lida davom etayotgan yeri:

*Gul ochildi bahordan,
Bulbul sayraydi sahardan,
Ot do'g'inadi nahordan,
Sahar-sahar chiqib ketdi,
Chambilday katta shahardan.
Qarang Avazning uliga,
Minib **dal G'iro't** beliga,
Jilovni ushlab qo'liga,
Sahar-sahar chiqib bordi,
Chambilning katta cho'liga”[14].*

Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg” dostoni qahramoni Nurali shunday yonboshiga qarasa, o'tinni tepaday qilib buvgan, dal G'iro'tni izma-iz quvgan chol Nuraliga tikka-tikka qarayotir, xili-xeshini so'rayotir. G'iro'tning oldini o'rayotir. Shunda Nurali otning boshini burib, o'tinchi cholni yaxshilab ko'rib, yuragi g'alt urib, bir so'z aytib turgan ekan:

*Bobo, eshitgin so'zimdi,
To'rt qilding ikki ko'zimdi,
Qo'ldagi o'rdak, g'ozimdi,
Mendan so'rading bobojon,
Javob bermog'im lozimdi.
Tirdonimga soldim qator o'q,
Ostimga mindim **Tarlon ko'k**,
Shuni qilaman ko'ngil to'q,
Yurak yaramni tirnama,*

Menday g'aribda ota yo'q[15].

Qodir baxshi Rahimovning “Jorxuni maston” dostonida Go‘ro‘g‘lining afsonaviy oti G‘irot nomi keltirilib, u shunchaki hayvon emas, balki Go‘ro‘g‘lining yurti uchun omonlik olib keluvchi tinchlik ramzi ham edi, chunki bu otning beliga chiqqan sulton Go‘ro‘g‘lini birorta g‘animi yenga olmagan uchun ham bu ot nomi hozirgacha she‘riyatda keng qo‘llanib keladi. Bundan tashqari, ushbu dostonida Majnunko‘k, Qora tulpor singari otlar nomi ham keltirilgan.

Qodir baxshi Rahimovning “Kelinoy yoki Norguloy” dostonida esa *Jayron qashqa, Bo‘yra biya, Qarri to‘ri, Bo‘z, Olmako‘z, To‘ri ola oyoq, Ko‘k qashqa, Jiyron qashqa, Boychibor* singari bir qator otlar nomi keltirilgan. Yuqoridagi dostonlar matnida ot nomlarining faol qo‘llanilganligidan bilinib turibdiki, xalqimiz otga azaldan chuqur mehr qo‘ygan, shu bilan birga har bir yigit uchun ot ularning qanoti, ya‘ni yaqin yo‘ldoshi sanalgan. O‘tli yigit g‘ururli yigit hisoblangan. Xalq dostonlaridagi otlar shunchaki hayvon sifatida talqin etilmasdan, er yigitning yo‘ldoshi, uni murodiga yetkazish-u, murakkab vaziyatlardan qutqarish uchun jonini ayamagan sadoqatli do‘st timsoli sifatida ham qaraladi.

“Oyparcha”, “Nurali va Semurg’”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” dostonlari matnida teonimlar ham keng qo‘llanilgan. Teonimlarga bag‘ishlangan ishlarda dostonlar tilidagi bu tur onomastik birliklar quyidagicha guruhlariga ajratib tahlil qilingan: 1) Olloh (Xudoning) nomlari; 2) payg‘ambarlar, xalifalar va sahobalarning nomlari; 3) pari, farishta va maloiklarning nomlari.

Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg’” dostonida *Karim, Rahmon, Jabbor, G‘affor, Qahhor, Samad, Sattor* kabi Olloh nomlari keltirilgan. Dostonida bu nomlar Semurg‘ tilidan aytilgan:

“Jayxun daryosi ikki bo‘linib o‘qar edi. Uch kunda ham Nurali bilan Qubbonoy xushiga kelavermagach, yuragidan oh urib, osmonga qarab, xudoga nola qilib, Semurg‘ bir so‘z aytib turgan ekan:

Sen Karimsan, ham Rahimjon, yo Jabbor,

Bir oting G‘affordir, bir oting Qahhor,

Bir oting Samaddur, bir oting Sattor,

Ber murodin, bandang ojizdir senga[16].

Yoki:

Barchaning otasi Odam hurmati,

Muso bilan Iso, Maryam hurmati,

Payg‘ambar sardori Hotam hurmati,

Ber murodin, bandang ojizdir senga[17].

Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg’” hamda Qodir baxshi Rahimovning “Jorxun maston” dostonlarida *Yunus pari* va *Misqol pari*, *Azroil*, *Xizir* nomlari uchraydi. Qora baxshi Umirovning “Nurali va Semurg’” dostoni matnida *Xonnoz* nomi uchraydi. Bu nom “shaytonning o‘g‘li” sifatida izohlangan, shuning uchun biz ushbu nomni demononim sifatida qayd etdik:

Chilla kirs baland tovnining boshi qoyadi, havo jovsa nor tuyalar toyadi, farzandsizning ko‘rgan kuni zoyadi, obro‘yini bergan xudo bir farzanddan ayadi. Shuning uchun Yunus pari Avazxonni yoshligida yoqasidan soldi, etagidan chiqarib oldi. Misqol pari Hasanxonni yoqasidan solib, etagidan chiqarib oldi[18].

“Oyparcha”, “Nurali va Semurg’”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” dostonlari matnida oronimlar ham qo‘llanilgan. Oronim termini “O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘ati”da (yun. *opog* – tog‘ + *onoma* – atoqli ot) – yer yuzasi relefidagi bo‘rtib, ko‘tarilib chiqqan har qanday baland joylar (tog‘, qir, tepa, cho‘qqi, dovon va b.) atoqli oti. Toponim turi sifatida izohlangan[19].

“Oyparcha”, “Nurali va Semurg’”, “Kelinoy yoki Norguloy” va “Jorxun maston” dostonlari matnida *Sunduz* (NS, JM), *Ko‘hi Qof* (NS), *Shiram* (NS), *Asqar* (NS, JM), *Kerga* (NS), *Qulon* (O), *Polapon* (JM), *Junxay* (JM), *Ko‘hi Qof* (JM), *Oqbosh* (N), *Oqbet* (N), *Chakchak* (N), *Hisor* (N) singari tog‘ nomlari uchraydi.

Qashqadaryo xalq dostonlari matnida qo‘llangan cho‘l nomlari. Dostonlar matnida *Zarchaman* (NS), *Malik* (N) kabi cho‘l nomlari qayd etib o‘tilgan.

Qashqadaryo xalq dostonlari matnida qo‘llangan dasht va yaylov nomlari. Mazkur dostonlar matnida *Xidir* (O), *Arpa* (JM), *Dumachavli* (N) singari dasht va yaylov nomlari qo‘llanganini kuzatamiz. Qashqadaryo xalq dostonlari matnida qo‘llangan abionimlar. abionim termini O‘zbek onomastikasi terminlarining izohli lug‘atida tabiiy yoki notabiiy (inson tomonidan yaratilgan) jonsiz obyektlar, narsalar, hodisalarning atoqli oti sifatida izohlangan[20]. Xalq dostonlari matnida abionimlar juda faol bo‘lmasa-da, qo‘llanganining guvohi bo‘ldik. Jumladan, Qodir baxshi Rahimov kuylagan “Jorxun maston” dostonida *Misqol pari bog‘i*, *Og‘a Yunus bog‘i* singari abionimlar uchraydi.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, Qashqadaryo xalq dostonlari matnida mifonim va diniy setuativ nomlar, zoonimlar, gidronimlar, astronomlar, etnonimlar, oronimlar, abionimlar singari onomastik birliklar keng qo‘llanilgan bo‘lib, bu qatlamlarga kiruvchi onomastik birliklarni alohida-alohida tadqiq etish ehtiyoji bor. Bu tilshunoslarimiz oldida turgan galdagi vazifalardan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Оллоёров Қ. Хоразм дostonлари ономастикаси: филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дис.автореф. – Самарқанд, 2018.
2. Оллоёров Қ. Шу манба.
3. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. – 25- b.
4. Umir shoir Safarov. Oyparcha. O'zbek xalq ijodi yodgorliklari.Yuz jildli. 8-jild –Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2016. B – 195.
5. Qodir baxshi Rahimov. “Kelinoi yoki Norguloy”. Qarshi davlat universiteti nashriyoti. 2011. B- 71.
6. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 93.
7. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. – 18 -b.
8. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 91.
9. Qodir baxshi Rahimov. “Kelinoi yoki Norguloy”. Qarshi davlat universiteti nashriyoti. 2011. B- 71.
10. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. – 99- b.
11. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 47.
12. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 68.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati. Besh jildli. 2-jild. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2006. – B.159.
14. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 23.
15. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 33.
16. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 88.
17. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 88.
18. Qora baxshi Umurov. Nurali va Semurg'. –Qarshi, 2016. B – 5.
19. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. B- 63.
20. Begmatov E., Uluqov N. O'zbek onomastikasi terminlarining izohli lug'ati. – Namangan, 2006. B-11

UO'K 808.5

O'ZBEK TILIDA HURMAT KATEGORIYASI
G.Abdullayeva, o'qituvchi, Oriental universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqola o'zbek tilida hurmat kategoriyasining qo'llanilishiga oid grammatik komponentlar muhokamasiga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: hurmat kategoriyasi, til, tilshunoslik, me'yor, aloqa vositasi, nutq, nutqiy jarayon, til tarixi.

Аннотация. Данная статья посвящена обсуждению грамматических компонентов, связанных с использованием категории уважения в узбекском языке.

Ключевые слова: категория уважения, язык, Лингвистика, норма, средство общения, речь, речевой процесс, история языка.

Abstract. This article is devoted to the discussion of grammatical components related to the use of the category of respect in the Uzbek language.

Keywords: category of respect, language, linguistics, norm, means of communication, speech, speech process, language history.

Kirish. Mamlakatimizda ta'lim tizimi tubdan o'zgarib, tobora rivojlanib, taraqqiy etib bormoqda. Yurtimiz azaldan kattalarga hurmat kichiklarga izzat shioriga amal qilib, yoshlarga ham buni o'rgatib, o'zlari ham o'rnak bo'lib kelishgan. Hurmat so'zi o'zbek mentalitetida alohida o'rin egallaydigan, hammaga tanish bo'lgan tushuncha. Hurmat ma'nosini ifodalovchi *–lar* alohida affiks deb, grammatik son kategoriyasi va nisbatlash kategoriyasi sistemasidan tashqarida turuvchi mustaqil forma deb qaralishi lozim.

Adabiyotlarda *–lar* ko'p ma'noli yagona affiks sifatida talqinlinadi. Bunday yondashuv tarixiy – etimologik nuqtai – nazardanginato'g'ri. Hozirgi til grammatik sistemasidan kelib chiqsak, *–lar* affiksga xosdeb talqin qilinuvchi ba'zi ma'nolar ham mazmunan, ham vazifa jihatidan mustaqil morfema sifatida shakllanganini ko'ramiz. Ana shu ma'nolardan biri hurmat ma'nosi hisoblanadi. Hurmat shakli *–lar* affiksi asosida yuzaga kelgan. Biroq bu formagrammatik son kategoriyasini ko'plik shaklidan emas. Balki nisbatlovchi tarkibida qatnashadigan *–lar* ko'rsatkichidan o'sib chiqqan. Grammatik son kategoriyasiga mansub *–lar* affiksi ko'plik ma'nosini va shunga bog'liq bir necha ma'noni ifodalashga xizmat qiladi, ammo hurmat ma'nosini ifodalashga ko'plikni sizlashni (yoki senlashni) ifodalaydi. Masalan – *ngiz* nisbatlovchi shaxs ko'plikka neytral nisbatlashni yoki ikkinchi shaxs birlikkasizlab nisbatlashni ifodalaydi.

Adabiyotlar sharhi. Ko'rinadiki, bu nisbatlovchida ko'plik ifodalansa, sizlash ifodalanmaydi, aksincha, birlik ifodalansa, sizlash ifodalanadi. Demak, ko'plik va sizlash ma'nolarini o'zaro bog'liqligi nisbatlovchi mavjud bu ham lar hurmat shaklini be'vosita *–lar* ko'plikshakliga bog'lash to'g'ri emasligini ko'rsatadi.

Keyinchalik bu hurmat ma'nosi shaxs ma'nosidan ajralib, mustaqillikkashf etadi. Natijada *–nglar* affiksi ham ikkiga *–nglar* nisbatlovchisiga va *–lar* hurmat shakliga ajraladi (morfologik qayta bo'linish yuz beradi). Yuqoridagi ma'no taraqqiyoti yo'lini shunday belgilash mumkin: *kitobingiz* (ko'plik yoki

sizlash), *kitobinglar* (ko'plik va sizlash), *opanglar* (faqat hurmat). Oxiri *-lar* affiksi mustaqillik kashf etgach, I shaxs nisbatlovchisidan keyin ham qo'shila boshlaydi. Bir shaxs doirasidan chiqishibu *-lar* affiksi va nisbatlovchi tarkibidagi *-iz* ko'rsatkichi o'z-o'zidan boshqa-boshqa grammatik ma'nosini (*-iz* nisbatlovchining tarkibiy qismi sifatida shaxsiga sizlab nisbatlashni, *-lar* esa o'zi qo'shilgan negiz anglatyotgankishiga hurmatni) ifodalaydi. Shu sababli, bu ikki xil modal ma'no (sizlashva hurmat) o'z ifodasini bir so'z strukturasi topishi mumkin, demak, bu o'rindagi *-lar* nisbatlovchi tarkibidagi element emas, balki mustaqil affiks. Shunga ko'ra nisbatlovchining o'zgarishi hurmat shakliga ta'sir qilmaydi. Hurmat shakli va nisbatlash kategoriyasi parallel grammatik hodisalar bo'lib, birinchisi ikkinchisidan farqli holda nisbat berilayotganshaxsiga qarab o'zgarib (uyg'unlashib) yurmaydi. *Opamlar, onanglar, opangizlarkabi*.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Hurmat shakli deb odatda qarindoshlik bildiruvchi ot negizlariga grammatik son kategoriyasi shakli oralig'ida nisbatlovchi bilan birgalikda keluvchi *-lar* affiksini tushunamiz. Adabiy tilda *-lar* hurmat shakli birlik son shaklini va birlik nisbatlovchisini olgan negizlarga qo'shiladi: *opamlar, onanglar* kabi. So'zlashuv nutqida *-lar* hurmat shakli birlik son shaklini va ko'plik nisbatlovchisini olgan negizlarga ham qo'shiladi: *opa+miz+/l/a/r, opa+ngiz+lar, opa+larin+la/r/*.

Hurmat shaklining *-nglar* nisbatlovchisidan keyin qo'shilmasligi tabiiy: ikkita *-lar* qator kelib qoladi (*opanglar+lar!*). Hurmat shaklining *-lar* nisbatlovchisidan keyin qo'shilmasligi ham yuqoridagicha sabab bilan izohlanadi. (*opalari+lar!*)

Hurmat shaklining ko'plikdagi negiziga qo'shilishi adabiy til uchun xosemas, so'zlashuv nutqida ham faqat *opa+lar+imiz+/l/a/r/* kabi ishlatish uchraydi.

Yuqoridagi bayondan anglashiladiki, hurmat shaklini ishlatilishida, ma'lum mavjud:

- a) faqat ot negizlariga qo'shiladi;
- b) shunga ham otlarning ma'lum ma'no turiga – asosan qarindoshlik bildiruvchi ot negizlariga qo'shiladi;
- v) odatda birlikdagi negizga qo'shiladi;

g) nisbatlovchi bilan birga (I, II shaxslarda nisbatlovchidan keyin, III shaxsda esa oldin ishlatiladi (yetakchi holat nisbatlovchidan keyin qo'shilishi hisoblanadi). Ko'plik son affiksida esa bunday xususiyatlar yo'q. Bular affikslarning umumiy tasnifi nuqtai nazardan ham boshqa-boshqa guruhga mavjud: hurmat shakli morfologik tabiatga, nisbatlovchi tarkibidagi *-lar* esa sintaktik tabiatga ega. Shu asosda birinchisini morfologik forma (shakl yasovchi) deb, ikkinchisini esa (nisbatlovchining tarkibiy qismi sifatida) sintaktik forma (shakl o'zgartiruvchi) deb belgilash lozim.

Yosh asosida, hurmatlash ulug'lash yoshga nisbatan ishlatilganda, hurmat kengroq, ulug'lash torroq ko'lamda bo'ladi. Ko'lamda bunday farqlanish shuni ko'rsatadiki, katta yoshdagi umuman hurmatli, lekin hammasi ham ulug'vor emas. Ulug'lash alohida shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Hurmat ulug'lanishning bu ko'rinishda asosan, qarindosh urug'chilikni ifodalovchi so'zlar aktiv ishlatiladi. Aka, ota, tog'a, singari buning sababi urug'chilik bilan izohlanadi. Qadimda biror guruhga mansub bo'lmaslik muqarrar halokatga olibkelgan. Hozirda ham aktiv qo'llanishda bo'lgan qarindosh urug'chilik tematikasiga doir so'zlarning hurmat ifodalashda ishlatilishi animizm va totemizm davrlaridan boshlangandir.

Boy ota, shuncha qarzim bor ekanmi? (Xamza)

Rod asosida, hurmat ulug'lash ifodalashda qo'llaniladigan so'zlar rod kategoriyasida ham ajratiladi.

Masalan: Ayollarga nisbatan *xonim, bonu* erkaklarga nisbatan Sharqda *afandim*, (ko'pgina turkiy xalqlarda *taqsir* kabi).

Shu o'rinda umuman ayolga, torroq ma'noda yor (sevgilim) ga nisbatan she'riyatdagi hurmat ifodalashni o'ziga xosligini ta'kidlab o'tisho'rinlidir.

Poeziyada yor albatta ko'klarga ko'tariladi. Biroq unga doim "sen" hurmatifodalanmaydigan so'z ishlatiladi. "Siz" ishlatilishi baxsli holda Lutfiydan keltirilgan ikki misol timsolida buni ko'rish mumkin.

1. *Sensan sevarim, hoh inon, hoh inonma Qondir jigirim hoh inon, hoh inonma*

2. *Qon bo'ldi ko'ngil firoqingizdin*

Bu o'rinda "sen" mutlaqo hurmatsizlikni ifoda etmaydi, aksincha, samimiylikni, erkalashni, yaqinlikni ifoda etadi. Xuddi xudoga nisbatan "sen" ishlatilgani singari.

Xulosa va munozara. Yuqorida aytilgan belgi – xususiyatlarning o'ziyoq, tilimizda ko'plik son affiksida, shuningdek, nisbatlovchi tarkibida qatnashuvchi *-lar* elementidan keskin farq qiluvchi hodisa mavjudligini ishonarli tasdiqlaydi. O'ylaymizki, bu hodisa hurmat shakli nomi bilan mustaqil grammatik hodisa sifatida ajratishga to'la asos bor. Buning isboti misol keltirilgan so'zlar orqali tushunilishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Brandt G.A. Muammo sifatida ayolning tabiati: feminizm tushunchasi. // "Ijtimoiy fanlar va zamonaviylik", 1998 yil, 2-son.
2. Ivanova S.V. Til birliklarini o'rganishning lingvistik-madaniy jihati: diss. ... k. filol. n. -Ufa, 2003. -S. 6-7.
3. Oshchepkova VV Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya tili va madaniyati. -M.; SPb., 2004. -S. 95-96.
4. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – T.: «O'qituvchi», 1959.

UDC 81: 572

CHARACTERISTICS OF ANTHROPOCENTRISM IN MODERN KNOWLEDGE

Z.Z.Abulova, researcher, Bukhara state University, Bukhara

Annotatsiya. Zamonaviy madaniyatda antropotsentrizm, shuningdek, insonga qaratilgan xurofot sifatida ham tanilgan, doimiy, ammo kamdan-kam muhokama qilinadigan hodisadir. Maqolada insonni til orqali to'laqonli o'rganish, va bugungi kunda ham dolzarb bo'lgan tilning antropotsentrik tamoyili ko'targan masalalar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: antropotsentrizm, paradigma, antropologiya, tekstotsentrik, pragmatik, emotiologik.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, поднятые антропоцентрическим принципом языка, который определяется как всестороннее изучение человека через язык и который актуален и сегодня.

Ключевые слова: антропоцентризм, парадигма, антропология, текстоцентризм, прагматизм, эмоциология.

Abstract. Anthropocentrism, or human-centered prejudice, is a persistent but seldom addressed phenomenon in contemporary culture. This ubiquitous viewpoint, in which human life is viewed as intrinsically valued but other species and ecosystems are not, has affected the harmful ways humans engage with environment. The article addresses the issues raised by the anthropocentric principle of language, which is defined as a full study of a person through language and is still relevant today.

Key words: anthropocentrism, paradigm, anthropology, textocentric, pragmatic, emotiological.

Shaxsni til orqali har tomonlama o'rganish, deb ta'riflangan va bugungi kunda ham dolzarb bo'lgan tilning antropotsentrik tamoyili maqolada ko'zda tutilgan qator masalalarni o'rta tashlaydi.

Our reality is one that is comprehended, interpreted, and conveyed through language. To grasp and cognize the language, one must turn to its carrier - a person, a speaking and thinking person, because the language is inextricably linked with a person's existence and activity, with his thinking, and cannot exist outside of society. M. Scheler, the father of German philosophical anthropology, said that all of philosophy's basic concerns may be reduced to the question "What exactly is a person?"

Everyone is aware that shifting research paradigms is what drives scientific progress. Etymology of the nineteenth century was overwhelmed by a similar verifiable methodology, in the twentieth century a framework underlying methodology was shaped, and in the 21st century a utilitarian open course started to win. We see the paradigm as a collection of scientific ideas. Kubryakova E.S. recognizes three connections that smooth out the unification of the parts of the information worldview: 1) subject-installation, subject-cognitive, and 3) technical. The subsequent paradigms do not replace the previous ones; rather, they systematize, make the learned information more widely applicable, and strive for improved research outcomes. As a result, scientific thought proceeds in a natural and unavoidable manner through the constant actualization of various approaches and directions and the shifting of paradigms.

According to E.S. Kubryakova, V.I. Shakhovskiy, and other linguists, linguistics is currently in a polyparadigm situation, which means that multiple paradigms have emerged simultaneously and coexist without denying one another: functional, anthropocentric, communicative, cognitive, textocentric, pragmatic, emotiological, and other perspectives. The realization that it was necessary to distinguish between two aspects of considering the facts of the language, designated by V.A. Zvegintsev as language in its state and language in its activity, was the impetus for the formation of the anthropocentric paradigm in linguistics. To be completely honest, it should be noted that when a language is studied as a closed structure, its relationship to a person is typically purely declarative. Before the specialist, just an independent and dictator development remains - the language "in itself and for itself", while the individual "ends up being outside the language".

In her article titled "Anthropocentrism as a category of modern linguistics," N.V. Bugorskaya highlights the absence of a single nomination: "However, the lack of unity in understanding will not prevent linguists from uniting on the basis of a common root (anthropo-) and try to explain the person himself and the world around him, to understand the person both as a unique manifestation of "life in general," and as a creator of culture and history. However, the absence of a single nomination - the terms anthropocentric linguistics, anthropological linguistics, the anthropic principle in linguistics, and the human factor.

Anthropocentrism means "human-centered," but in its most important philosophical form, it is the ethical view that only people have inherent worth. Anthropocentrism believes that people are distinct from and superior to nature, and that human life has intrinsic worth, whereas other creatures (such as animals, plants, mineral resources, and so on) are resources that may be utilized for the sake of humanity.

The most essential purpose of anthropocentrism is to increase human well-being, and we care about nature because it serves human needs. Speciesism and human chauvinism are phrases that refer to the belief that the purpose of the world is to cater for people. Few people maintain anthropocentric ideas or identities as a conscious belief or identity in the same way that someone could have political convictions. People are anthropocentric in the sense that they instinctively prioritize human interests over non-human ones, frequently without even recognizing it.

Anthropological linguistics is defined as "a conditional name for the path of linguistic research that advances the "anthropological principle" (language as part of a person) as a methodological basis and analyzes linguistic phenomena in the dyad "language - person." For example, the study of language capacity based on the understanding of the complex infrastructure of the brain that enables language acquisition, knowledge, and usage; appeal to native speakers' intuition and the linguist's intuition (introspection); The study of the cognitive function of language as a form of representation of the world; the study of the relationship of language, man, and society; the study of the relationship of language, spiritual culture of the people, folk mentality, folk art, and so on; giving the language features of a person, as a result of which an image of the language-organism, language-system, language-mechanism, and so on is created; the study of a person through the description of language, and so on.

Anthropocentrism is regarded from an ontological standpoint as a quality of some language units in which the "human" is explicitly represented, which signifies several things: dynamic against static (system), subjective versus objective (system), emotive versus rational. Such studies persuade us that incorporating the "human factor" into classic system-structural issues is not difficult, implying the birth of a new paradigm. The approach's originality rests in the finding of exceptional qualities in distinct units of the language, the list of which remains unfinished. Examples include egocentric elements (from pronouns to propositional verbs), expressive-emotional, evaluative, and figurative language, phraseology, rhetorical questions, and so forth. While some parts of the language reflect subjective reality and are anthropocentric, others represent objective reality and lack the "human dimension" attribute. The character of an "advanced" ontological interpretation of anthropocentrism is slightly distinct: Language reveals an individual's inner world—such as his activity's motivations and goals, value orientations, and so on—through objective reality. and frequently transforms it in accordance with motives and values through reflection. Studies of the world (linguistic picture of the world) are theoretically supported by Protagoras' postulate "man is the measure of all things," which emphasizes the anthropomorphic properties of language, with this understanding of the "human" in language.

Anthropocentrism can also be viewed as a method of research. The article by V.M. Alpatov is one of the earliest works on the issue of the correlation between anthropocentrism and system-centrism. V.M. Alpatov thinks about anthropocentrism and framework anti-extremism as epistemological predicates. Their resistance is the resistance of "the two methodologies of the language analyst to his article and, somewhat, the distinction between the actual items", for the writer "the human-centric methodology is generally essential". According to this interpretation, anthropocentrism is synonymous with intuitionism, whose primary goals are to, on the one hand, include the intuition of native speakers in the subject matter of research and, on the other, include the method of introspection in the tools of scientific research while also defending the principle of psychological adequacy of systemic phenomena as a scientific criterion.

"It is not always easy to distinguish between anthropocentric and systems centric approaches," says the author. The most obvious difference between them is, first, that "an important role is played by a strict formulation of research procedures" for a systems-centric approach. Second, the purposes for which the methods are utilized differ: An anthropocentric approach is required for teaching the native language, but a system-centric approach is required for typology because it is the only way to distinguish general linguistic patterns from typological features of the language under study. Additionally, the need for system-centrism is exemplified by the examination of nebulous and peripheral cases. When well-described languages and, most importantly, the researcher's native language are taken into consideration, the dependence on anthropocentrism appears even more fundamental. Inclination is given to anthropocentrism while attempting to foster a meaning of a word inside the structure of framework anti-extremism, to make a characterization of grammatical forms; indeed, even the framework driven phonological hypothesis of differential highlights can't be completely considered accordingly. "Represents only an attempt to maximally distract from the anthropocentrism that is implicitly present in it," V.M. Alpatov says of the latter. Lastly, semantics has always been a problem for the system-centric approach. It was only through a fresh, higher appeal to anthropocentrism that progress in its research was possible. The idea that language is anthropocentric can now be said to be universally accepted: The concept of a person serves as the logical starting point for many language constructions. The human-centric methodology has enacted interest in the individual and social parts of human action. "Anthropocentrism is a special principle of research because scientific objects are studied first and foremost in terms of their role for a person, their purpose in his life, and their functions for the development and improvement of the human personality." An individual shows up as a functioning

subject of comprehension, having individual and social experience, an arrangement of information about the world, an image of the encompassing reality reflected to him.

There are a number of schools or research groups in linguistics that operate within the anthropocentric paradigm. Therefore, Yu's works specifically represent a distinct direction in the study of the lexical system. The Moscow Semantic School and D. Apresyan The human-centric standard in the investigation of the lexical level of the language framework is related with the detailing of an entire scope of errands, among which the investigation of the "regular" lexical framework, mirroring the "gullible image of the world" and the "guileless model of an individual," is of specific significance. The study of the "naive picture of the world" can be divided into two parts: The first is related to the study of specific language-specific concepts, also known as "linguo-cultural idioglosses" or "stereotypes" of linguistic and broader cultural consciousness; Second, "an integral, albeit "naive," pre-scientific view of the world inherent in the language" is reconstructed; The analysis of the functioning of lexical units and the identification of the particulars of their existence in the usus serve as the foundation for both of the proposed areas of research, which have a lexicographic orientation.

The theories of linguistic personality are being actively developed in contemporary linguistics by D.N. Shmeleva and Yu. S. Stepanova, G.A. Zolotova and others. G.A. Zolotova in her monograph "Open Parts of Russian Grammar" noticed that "the human-centric perspective on the language is by all accounts the most regular and sufficient to the genuine situation. She is the one who makes it possible for us to comprehend the systemic connections between linguistic phenomena—not by forcing form and content to be separated, but rather by synthesis and providing a single service to their communication needs.

In semantics, a few examination gatherings, or schools, have been distinguished, working inside the human-centric structure. Another viewpoint on the thought of phonetic peculiarities - the investigation of language during the time spent its execution - has been assigned as "subjectivity in language", or "human-centric standard". "The speaker's ability to appropriate the language in the process of its application" is recognized as the anthropocentric paradigm's first postulate in linguistic research.

Language is created according to the measure of a person, and this scale is imprinted in the very organization of the language;" "language is a semiotic system, the main referential points of which are directly correlated with the speaking individual" The language ought to be studied in accordance with it. Language is a reflection of human personality. A person is regarded as one of the most significant cultural concepts. The human personality is a complicated and interconnected system that only comes into being through interaction with other personalities. The scientist claims that the concept of "man" falls into the category of cultural concepts that determine the particulars of the language picture of the world. Its conceptual content is based on socio-historical experience, universal, and national-specific value orientations. To mirror the most intricate substance of the language. Because none of these images are capable of accurately reflecting all aspects of the language, S. Stepanov presented it in the form of several images: 1) language as an individual's language; 2) language as an individual from the group of dialects; 3) the structure of language; 4) the language system; 5) language as a character and a type; 6) Computer language; 7) Language as the result of complex human cognitive activity as a space of thought and as a "house of the spirit".

According to the anthropocentric paradigm, a person perceives the world via consciousness of himself, his involvement in it. The anthropocentric paradigm refers to the shift in the researcher's interests from objects of knowledge to the subject; in other words, the person is examined in the language, and the language is analyzed in the person. The term paradigm refers to a collection of scientific ideas that take into account one or more phenomena under investigation. The anthropocentric paradigm prioritizes the individual; language is regarded as a person's primary attribute, his most significant component. A human is unimaginable without language and the ability to make and understand text.

REFERENCES:

1. Серебrenникова Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление. – М.1995
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс,
3. Бодуэн де Куртене И.А. Избранные труды по общему языкознанию. – М.1997.
4. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии./ Переводы с английского / Отв. ред. Кибрика А.Е. – М.: «Универс»,
5. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М.1999.
6. Джумаева, Н. (2022). Выражение антропоцентризма в образе магических предметов в сказках. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 18(18).
7. Djurabayevna, D. N. (2022). Expression of anthropocentrism in the image of magical objects in fairy tales. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 12(5), 1043-1047.
8. Джумаева, Н. (2021). Тилсим предметларнинг эртақлардаги талкини (инглиз ва ўзбек халқ эртақлари мисолида). Центр научных публикаций (buxdu. uz), 22(22).
9. Rasulov, Z. I., & Saidov, K. S. (2022). Linguistic Economy as an Inseparable Law of Language Evolution. Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes, 8–12. <https://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/28>.

BADIY MATNLAR TARJIMASIDA FRAZELOGIZMLARNING TARJIMA MUAMMOLARI

D.F.Abduraximova, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarining badiiy matnlar tarjimadagi muammolariga bag'ishlangan. Ularning badiiy matnlarda qo'llanilishi va tarjimasi borasida dunyo olimlari va muallifning fikrlari jamlangan.

Kalit so'zlar: badiiy matn, frazeologik birliklar, frazeologizmlar, idiomalar

Аннотация. Данная статья посвящена проблемам перевода фразеологизмов на английский и узбекский языки. Различные вопросы к теме ученых со всего мира и автора.

Ключевые слова: художественный текст, фразеологизмы, идиомы

Abstract. This article is devoted to the translation problems of phraseologisms in English and Uzbek. Different issues towards the topic by the scientists from all around the world and by the author.

Key words: literary text, phraseological units, phraseologisms, idioms

Ma'lumki, frazeologik birliklar tilning leksik birliklarga nisbatan birmuncha murakkab tarkibiy vositalari hisolanadi. Chunki frazeologik birliklar nutqning badiiy- tasviriy vositalari sifatida fikrning oddiy bayonidan ko'ra ko'proq turli – tuman uslubiy maqsadlarning ifoda etishida ishtirok etadi. Ularning ushbu vazifalarini tarjimada bejirim talqin etishi badiiy asarning obrazli hamda hissiy – tasviriy qiymatini qayta yaratish bilan chambarchas bog'liqdir.

Til va madaniyat doirasida tildan tashqari, real dunyoda mavjud bo'lgan madaniy voqelikda qo'llaniladigan lingvistik shakllar emas, balki boshqa ramziy tizimlar mavjuddir: biz madaniyat deb ataydigan odatlar, e'tiqodlar, vodgorliklar va madaniy hodisalar shular jumlasidandir. Madaniyatga aylanish uchun tildagi har bir tarkibiy qism ma'noga ega bo'lishi kerak. Bu xuddi biz kundalik turmushimizda hayotimiz uchun zarur bo'lgan narsalarga e'tibor qaratganimizdek gap. Tarjimadagi u yoki bu frazeologik birliklarning asl nusxa tarkibidagi frazeologizm ma'no va uslubiy vazifa jihatlaridan mos kelishi yoki kelmasligini ilmiy-matniy tahlil asosidagina aniqlash mumkin. Leksik birliklar singari frazeologizmlar ham ko'p ma'noli va ko'p vazifali bo'lganligi tufayli mazmun jihatdan mos ikki til birliklari tarjimada har doim ham bir – birlarini almashtiravermaydi. Muayyan matniy holatda bir birlarini bemalol almashtira oladigan frazeologik ekvivalentlar yoki muqobil variantlar boshqa bir holatda ma'no berishlari yoki uslubiy vazifalari jihatidan farq qilib qolishlari mumkin.

Bunday vazifalarda san'atkorning o'z ma'suliyatiga ijodiy munosabatda bo'lishi asl nusxaning tarimada noto'g'ri talqin etilib qo'yishi havfini bartaraf etadi. "Frazeologiya masalalari va turli tillarda so'zlarning har xil birikishiga oid umumiy muammo, tarjima amaliyoti bilan birga tarjima nazariyasi uchun ham g'oyat muhimdir. Chunki turli tillarda moddiy ma'nosi bir xil bo'lgan birikmalarining funksiyalari bir – biridan tafovut qilishi, turli tillarda bunday so'z birikmalarining farq qilinganligi uchun, tarjima amaliyotida katta mushkullik tug'dirib, nazariy jihatdan ham juda katta qiziqish uyg'otadi".

Frazeologik iboralar badiiy asarda muallif tilida hamda unda tasvirlangan personajlar nutqida ko'p uchrashi sababli, ular badiiy adabiyot uchun juda xarakterlidir. Biroq, A.V. Fedorovning fikricha, nutq vositalarining bu kategoriyasi faqatgina badiiy adabiyotning xususiy mulki bo'lolmaydi. Chunki frazeologik iboralar publitsistikada va qisman, ilmiy adabiyotlarda ham ishlatiladi. Shuning uchun ularga faqat badiiy adabiyotga taalluqli masala deb emas, balki juda muhim umumiy til masalasi sifatida qaramoq kerak.

Ingliz tilidagi frazeologik iboralarni ularning o'zbek tilidagi muqobillari bilan berish kerakmi yoki ularni so'zma-so'z tarjima qilgan maqulmi? Avvalo, agar hamma frazeologik birliklarni so'zma-so'z tarjima qilib bo'lganda edi, frazeologiya muammosi ham bo'lmasdi. Badiiy tarjimada frazeologiyani aks ettirishni quyidagicha talqin qilish mumkin:

1. Asliyat frazeologiyasini tarjima tilidagi ekvivalentlari bilan almashtirish.
2. Asliyat tili frazeologiyasini tarjima tilidagi muqobil variantlar bilan o'girish
3. Asliyat tilining frazeologiyasini aynan tarjima qilish (bular frazeologik iboralarni tarjima qilishning umumiy yo'lidir).

Tarjimada asliyatning milliy xususiyati va muallifning uslubini aks ettirishida frazeologiyani aks ettirishning ahamiyati katta. Shunga asoslanib, ba'zi olimlar asardagi frazeologik birliklarni xuddi o'ziday tarjima qilishni tavsiya etadilar.

Frazeologik birliklarni tarjima qilishda har xillik juda ko'p uchraydi. Tarjima nazariyasida bunga salbiy hodisa sifatida qaraladi. Daraqiqat, agar bir matal yoki idiomani bir nechta tarjimon o'sha birikmaning uzoq o'xshash variantlari bilan yoki quruq tarjima qilsalar (bunday xollar tez-tez uchrab turadi), buni chinakam tarjima deb bo'lmaydi. Biroq bu o'rinda tamomila boshqa narsani ta'kidlash joizdir. Chunonchi, tillarda o'zaro ekvivalent frazeologik iboralar borki, ular deyarli har qanday kontekst ichida ham bir xilda tarjima qilinishi mumkin. Ammo ko'pchilik frazeologizmlar hamma vaqt, hamma

tarjimonlar, har qanday kontekst ichida ham muayyan bir xil ekvivalent yoki muqobil birikma bilan bera olmaydilar va tarjimon oldiga bunday talabni qo'yib ham bo'lmaydi. Zotan, har bir tarjimon muallif uslubini aks ettirar ekan, bunda uning o'z individual uslubining ham izi bo'ladi. Frazeologik birliklarni tarjima qilganda bu narsa yaqqol ko'zga tashlanadi. Butun bir asarni, undagi barcha frazeologizmlarni ikki tarjimon bir-biriga mutloq o'xshaydigan qilib tarjima etishi mumkin emas. Shuning uchun frazeologik birliklarni ayni kontekstga mos holda, ikki tarjimon ikki xil tarjima qilar ekan, buning uchun tarjimonlarni ayblash badiiy tarjimaning spetsifikasiga tushunmaslik demakdir.

Frazeologik iboralar maqol va matallar singari, oddiygina so'zlar yig'indisi bo'lib qolmay, xalq donishmandligining, uning tasavvuri va badiiy fantaziyasi mahsulidir. Alohida xalqchil harakterga ega bo'lgan bu iboralar o'zida yaratuvchi xalq, yurt xususiyatlarini aks ettiribgina qolmay jahondagi ko'pgina tillar frazeologiyasini shakllantirishga kuchli ta'sirini ham o'tkazadi. Shunday ekan, ularni o'rgiruvchi kishi har ikki xalq madaniyatiga mansub va ularning til boyligidan xabardor bo'lishi kerak. Tarjima shunday san'atki, unda biror so'z yoki iboraning tarjimasi shundaygina lug'atdan olib, ikkinchi tekstga ko'chirib qo'yilmaydi. Lug'at ko'p hollarda tekstda tasvirlanayotgan voqeani, vaziyatni ifodalash uchun ojizlik qilib qoladi. Har bir tarjimaning ijobiy va salbiy jihatlari bor. Chunki asl nusxani asar sifatidataqdim etgan mualliflar har bir jumlani yoki so'zni qaysi ma'noda va nima maqsaddaberilganligini anglab yetishi tarjimonga havola. Tarjimonga asarni tarjima qilishda qiyinchilik tug'dirishi mumkin bo'lgan jihatlardan bittasi frazeologik birikmalar, shu o'rinda maqol hamda matallardir. Ular xalqning tarixiy og'zaki va yozma ijodi mahsuli hisoblanib, xalqning ko'p asrlik tajribalari, turmushdagi turli voqea-hodisalarga munosabatining ifodasidir. Maqol xalq orasida kun sayin tug'ilib turganidek, uning badiiy matnda, yani qalam yordamida yaratilayotgan asarlarda qo'llash masalalari paydo bo'ladi. Chunki asarda berilayotgan timsol yoki voqea-hodisani to'laroq bayon etish uchun albattamaqol va matallarga murojaat qilinadi.

Maqollar, matallar, idiomalarning aksariyatini tabiat, hayvonlar nomlari bilan bog'liq bo'lgan ifodalar tashkil etadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, har bir til frazeologizmlar bilan rang-barang va boydir. Ularni kundalik hayotda qo'llash nutqimizni yanayam chiroyli va ravon qiladi. Yuqorida ko'rib chiqilgan frazeologik birikmalarning sintaktik va morfologik tahlili, shuningdek muqobil ma'nodosh birikmalardan shuni aytish mumkinki, frazeologiyani tilshunoslikning bir bo'limi sifatida emas, mustaqil fan tariqasida o'rganilishi kerak. U nafaqat o'zbek tilida bo'lsin yohud ingliz tilida –har birining o'ziga xos ahamiyati va tub ma'nosi bor. Frazeologik birliklarni nutqda qo'llash, ularni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish va to'g'ri qo'llashga alohida e'tibor va sinchkovlik zarur. Bu birliklar nutqqa yoxud badiiy matnga emotsional ekspressivlik hamda obrazlilik baxsh etishdan tashqari tilning naqadar lug'at imkoniyatlari ko'pligini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Reformatskiy A. A., Vvedeniye v yazykovedeniye, M, 1998.st 77-79
2. Vinogradov V. V., Osnovniye ponyatiya russkoy frazeologii kak lingvisticheskoy dissiplini. M, 1966,st 56-57
3. Tursunov U., Muxtorov J., Rachmatullayev Sh., Hozirgi o'zbek adabiy tili [3nashr], T., 1992;
4. Kunin, A.V. 1970. Angliyskaya frazeologiya. Moskva.
5. Kunin, A.V. 1972. Frazeologiya sovremennogo angliyskogo yazika. Moskva.
6. Kunin, A.V. 1996. Kurs fraseologii sovremennogo angliyskogo yazika. 2-e izd. pererab. Moskva: Visshaya Shkola.
7. Rabiyeva M. Difficulties of Differentiating Euphemisms and Dysphemisms //Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. – 2022. – T. 2. – №. 5. – C. 127-132.
8. Rabiyeva, M. G. (2022). Dysphemism or Euphemism ?. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(6), 61-65.
9. Файзиева, А. А. (2022, November). Ориентацион концептуал метафораларнинг ўзига хос хусусиятлари. /International scientific conference "Innovative trends in science, practice and education" (Vol. 1, No. 4, pp. 26-29).

UO'K 808.3

ANDRAGOGIKADA O'ZBEK TILI BO'YICHA LINGVISTIK KOMPETENSIYALARNI TAKOMILLASHTIRISH XUSUSIDA

S.Adilova, dots., Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti, Toshkent

G.Ergasheva, xodim, TDO'TAU huzuridagi PKMOVQTTM tarmoq markazi, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitishda fonetik, leksik, grammatik qobiliyatlarini rivojlantirish, andragogikada qo'llanadigan o'qitish usullari, bosqichlar va yondashuvlar haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: andragogik ta'lim, til o'rgatish, fonetika, leksika, grammatikaga oid mashqlar, faol, nafaol, potensial lug'atlar, xorijiy tilni egallash darajalari, boshlang'ich daraja, o'rta daraja, yuqori daraja.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития фонетических, лексических, грамматических навыков, методов обучения, этапов и подходов, используемых в андрагогике при обучении узбекскому языку как иностранному.

Ключевые слова: андрагогическое образование, обучение языку, фонетические, лексические, грамматические упражнения, активный, пассивный, потенциальный словарь, уровни владения иностранным языком, начальный уровень, средний уровень, продвинутый уровень.

Abstract. This article discusses the development of phonetic, lexical, grammatical skills, teaching methods, stages and approaches used in andragogy when teaching Uzbek as a foreign language.

Keywords: andragogical education, language learning, phonetic, lexical, grammar exercises, active, passive, potential vocabulary, levels of foreign language proficiency, elementary level, intermediate level, advanced level.

Jamiyatimizda kishilarning o'z mehnat faoliyati davomida malaka oshirish, qayta tayyorgarlikdan o'tish yoki hatto kasbni o'zgartirishga, yangi bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyoji va imkoniyatlarining ko'payib borishi tufayli andragogikaga bo'lgan e'tibor ham ortib bormoqda. Ma'lumki, kattalarni o'qitish sohasi hisoblangan andragogika quyidagi prinsiplarni o'z ichiga oluvchi andragogik modelga tayanadi [1; 3] o'rganuvchilarga biror narsani o'rganish nima uchun muhimligi aniq bildiriladi; mavzu va mashqlar o'rganuvchilarning tajribasiga bog'lanadi; kuchli motivatsiya hosil bo'lmaguncha o'rganish jarayoni boshlanmagani ma'qul; o'rganish jarayoniga xalaqit beruvchi tabiiy va sun'iy to'siqlar o'rganuvchilar tomonidan mustaqil ravishda bartaraf etiladi va hokazo.

Andragogik ta'limda o'zbek tilini o'qitish va o'qitishga doir metodik bazani sifatli va manfaatli shaklda tayyorlash kundan-kunga dolzarblashayotgan muammolardandir. Har qanday tilni o'qitish jarayonida leksik, grammatik va fonetik qobiliyatlarni o'rgatish muhim ahamiyatga ega, zero bu til o'rganishning asosiy ustuni, konstruksiyasidir.

Leksik qobiliyatlar o'rganuvchining so'z boyligi va fikr ifodalashda zarur bo'lsa, grammatika shu so'zlarni biriktiradigan "suyak" vazifasini bajaradi. Fonetik qobiliyatlar har ikkala qobiliyatlarni shakllantirish jarayonida e'tibor qaratilishi zarur unsurlardandir. Til o'rgatish asosan mashqlar sistemasidan iborat, chunki mashqlargina o'rgatish jarayonidagi shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi, takomillashtiruvchi bosqichni amalga oshira oladigan samarali yo'lga yetaklaydi. Bizningcha, til o'rgatish aspektlarining barchasi leksik qobiliyatga asoslanadi. Shuning uchun ham, har bir mavzuni o'rganayotgan til doirasidagi leksik qobiliyatni shakllantirishdan boshlash maqsadga muvofiq. O'qib tushunish, tinglab tushunish gapirish va yozish aspektlari bevosita leksikaga tayanadi. Agar bu qobiliyat yetarlicha rivojlantirilmasa, maqsadga erishish usuli shuncha qiyinlashadi va uzoq vaqtga cho'ziladi. Lug'at yordamida mazmun ifodalaniladi va idrok qilinadi. Shuning uchun til o'rganish jarayonida lug'atning ahamiyati fonetik va grammatik qobiliyatlarday muhim. Chunki aynan leksika orqali ham real, ham xayoliy tushunchalar ifodalash mumkin. Ikkinchi tilni o'qitishda lug'at boyligini oshirishning bir necha shakllari bor: lug'atni alohida ko'nikma shaklida o'rgatish; matn orqali lug'at o'rgatish; audio-videomateriallarni tahlil qilish orqali lug'at o'rgatish; kommunikativ shaklda lug'at o'rgatish. Har bir darajaga qarab bir mavzu uchun beriladigan lug'atlar soni belgilanadi. A1 daraja uchun 1 ta mavzuga beriladigan minimum lug'at soni taxminan 80ta so'z va birikmani tashkil etadi. A2 darajadagi har bir mavzu uchun minimum lug'atlar soni 120tani tashkil etadi. Darajalarga qarab bu raqamlar 50-80tagacha oshib boradi. Har bir mavzu 2- 3 darsni tashkil etadi. Til o'rgatishdagi har bir dars lug'at bilan tanishtirish va qo'llashni o'rgatishga xizmat qiladi.

Xorijiy til o'qitishda har bir aspektidagi mashqlar osondan murakkabga qarab boradi. Garchi baholash jarayoni o'qib tushunish, tinglab tushunish, gapirish va yozish aspektlariga asoslansa ham, ta'lim jarayonida lug'at, o'qib tushunish, grammatika, tinglab tushunish, gapirish yozish va madaniyat kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shunga muvofiq mashqlar ham shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi, takomillashtiruvchi kabi turlarga bo'linadi. N.Azimovanning "Uzbek: An Elementary Textbook" [2] darsligi aynan andragogikada qo'llanilishi mumkin bo'lgan va ta'limni samarali tashkil qilishga imkon yaratadigan manba sifatida tan olingan. Biroq biz yuqoridagi fikrimizni Ergasheva G., Adilova S., MO'TUL jamoasi tomonidan yaratilgan va o'zbek tilini xorijliklarga o'rgatishga mo'ljallangan "O'zbekona. A2" darsligi misolida davom ettiramiz [4]. Darslikda lug'atni boyitish, grammatikani o'rgatish, gapirish, yozish ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida quyidagi mashqlar turlaridan foydalanilgan:

Lug'at:	Grammatika:
1. Rasmni so'zlar bilan to'ldiring.	1. Mos qo'shimchalarni qo'ying.
2. Tinglang, takrorlang va tekshiring.	2. Mazmunga mos bo'lgan so'zlarni qo'ying ___ dan foydalaning.
3. So'zlarni moslang va birikmalar tuzing.	3. Davom ettiring.
4. Rasm asosida gaplarni to'ldiring.	4. Jadvalni to'ldiring.
5. O'qib tushunish:	5. So'zlar ishtirokida birikmalar tuzing. ... dan foydalaning.
6. Savollarga javob bering	
7. Matnni o'qing. (mavzuga mos savol)	

8. O'qing va taqqoslang 9. To'g'ri va noto'g'ri javoblarni belgilang. 10. Antonim/ sinonim so'zlarni belgilang/moslang 11. Matndan foydalanib... ni tasvirlang 12. Ajratilgan/ostiga chizilgan so'zlarni ma'nolari bilan rasmlar bilan moslang.	6. Noto'g'ri qo'llanilgan qo'shimchalarni toping va to'g'rilang. 7. Gaplarni to'ldiring. <i>Tinglab tushunish:</i> 1. Tinglang va mos rasmlarni belgilang. 2. Tinglang va bo'sh o'rinlarni to'ldiring. 3. Qayta tinglang va to'g'ri javobni belgilang. 4. Nutqiy vaziyatga doir kommunikativ mashq.
<i>Gapirish:</i> 1. Savollarga javob bering. 2. Mos so'zlarni belgilang. 3. Nutqimizni boyitamiz. 4. Suhbatlarni to'ldiring. 5. Juftlikda ishang. 6. Do'stingizdan so'rang. 7. Rasmni tasvirlang. 8. Rasmga qarab hikoya tuzing.	<i>Yozish:</i> 1. Matndan --- ta xatolikni toping. 2. Tinglang va yozing (so'z diktanti) 3. Grammatik mavzuga oid xatolarni toping. 4. Namuna asosida matn yozing, hujjat namunasini yarating. 5. Jadvalni to'ldiring, savollarga javob yozing. 6. Esse yozing 7. Matn tuzing.

Til o'rgatishning boshlang'ich darajasi tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish uchun muhim va mas'uliyatlidir. Bu darajada nafaqat eshitib talaffuz qilish ko'nikmasining bazasi, balki u bilan bog'liq boshqa ko'nikmalar ham shakllantiriladi. Tinglab tushunish ko'nikmalariga quyidagilar kiradi: tovush bilan tanishish, talaffuz qilish qobiliyatini shakllantirish, nutq va ovoz chiqarib o'qishda olingan ko'nikmalarni qo'llash. Tovushlarni o'rganish jarayonida lug'atlarni va grammatikani o'rganish ham birgalikda olib boriladi. Til o'rgatishning o'rta va yuqori bosqichida ham tovush bilan ishlash jarayonlari davom etadi. Til o'rganuvchi o'rganayotgan til muhitidan yiroqda bo'lsa, fonetik ko'nikmalarni saqlab qolish qiyin. Shuning uchun doimiy takror va shu tilga oid autentik manbalarni ko'proq tinglash tavsiya etiladi. Bunday holda asosiy vazifa mavjud ko'nikmani saqlab qolish va takomillashtirishdir. O'rganuvchilarning to'g'ri talaffuzi jarayonida o'qituvchining o'rni beqiyos. O'qituvchi bu jarayonda motivatsiya berib turish bilan bir qatorda o'rganuvchilarning to'g'ri talaffuzi, ritmi, intonatsiyasiga, autentik o'quv audiolarni tinglashiga, jonli tildagi turli (hatto shevaga oid) talaffuzlarni eshittirishga, barcha uchun tushunarli bo'lgan muhitga olib kirishga mas'ul. O'rta darajadan boshlab turli shevaga oid audiolardan, eshittirishlardan, radio yozuvlaridan foydalanish, mikromatnlarni, dialoglar, she'rlarni o'qish, xatoliklarni topish uchun tinglash, munosabatni intonatsiya orqali anglash, tinglash vaqtida so'zlarni tanib olish, ularni yodlash va keyinchalik qo'llashga o'rgatish maqsadga muvofiq.

Til o'rganish jaronida grammatik ko'nikmani o'zlashtirish til strukturasi mustahkam egallashning eng mustahkam ustunidir. Turli bosqichlarda grammatikani o'rgatishning o'ziga xos usullari mavjud. Grammatik hodisalarni ko'nikmaga aylantirish chog'ida quyidagi guruhlar ajralib chiqadi: 1) leksik usulda o'rgatiladigan grammatik hodisalar; 2) leksika-grammatika darajasida o'rganiladiganlar; 3) grammatika-leksika tarzida beriladiganlar; 4) sof grammatik hodisalar. Boshlang'ich A1 darajada o'zbek tilini o'rgatishda leksik va leksika-grammatika darajasida o'rgatiladigan grammatik birliklardan foydalaniladi. Ya'ni grammatik birliklar ma'lum sistema asosida emas leksikaga mos struktura shaklida o'rgatiladi. Masalan: ot+li, ot+siz, ot+ning+ot+egalik, ot+ni+fe'l, sifat+ot va hokazo. A2 bosqichda esa o'zbek tilining so'zlashuv uchun zarur bo'lgan grammatik birliklari o'rgatiladi, ya'ni leksika-grammatika shaklida ko'nikma hosil qilish va mavjud ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida ahamiyat qaratiladi.

Daraja yuqorilagani sayin til o'rganuvchining grammatik xatolari ham ko'payib boradi. Bu jarayon leksik, fonetik ko'nikmalarga nisbatan teskari. Leksik, fonetik ko'nikmalar daraja yuqorilagani sari mukammallashtirib xatolar kamaya boradi. Grammatik ko'nikmada esa xatolar ko'payishi kuzatiladi.

O'rta darajada til o'rganuvchi gap stukturasi tushunadi, o'zi gap, matnlarni tuza oladi, biroq unda maxsus grammatikaga ehtiyoj yuqori bo'ladi. Endi til o'rganuvchida o'zlashtirgan grammatik birliklarini chalkashtirish darajasi yuqori bo'ladi. Shuning uchun bu darajada grammatikani tizimlashtirib o'rganishga ehtiyoj sezadi. O'rta daraja lug'at boyligi frazeologik birliklar, nutqiy etiket birliklari bazasini boyitish uchun zarur hisoblanadi. O'rta darajada grammatika-leksika tarzida darslarni tashkil etish samaralidir. Grammatik ko'nikmani rivojlantirishda ham, albatta, mashqlar tizimi muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham har bir grammatik mavzuni o'zlashtirish uchun kamida to'rtta mashq bajarilishi shart: kiruvchi, o'rgatuvchi, takomillashtiruvchi va mustahkamlovchi mashqlar. B2, C1 darajada sof grammatik mashqlardan foydalaniladi ya'ni ongli bajarishni taqazo etadigan mashqlar, grammatik qoidalar beriladi. Boshlang'ich, ya'ni A1, A2 darajada hamda o'rta B1 darajada leksik, leksika-grammatika, grammatika-leksika usulida o'rgatiladigan grammatik hodisalar yengilroq va murakkab qoidalarsiz o'rgatiladi. Grammatikani o'rgatish kishining ikki til (ona tili va o'rganilayotgan til)dagi tajribalaridan foydalanishni taqazo etadi. O'rganuvchilarning ona tilida mavjud bo'lmagan grammatik hodisalarni o'zlashtirilishi biroz murakkab va o'qituvchi takrorlovchi yoki faollashtiruvchi mashqlarni bajartirayotganida bunday mavzularni qayta-qayta takrorlashga e'tibor qaratishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, andragogik ta'limda o'zbek tilini xorijiy til sifatida o'qitish jarayonini takomillashtirish uchun o'rganuvchilarning fonetik, leksik, grammatik qobiliyatlarini rivojlantirishning

ilmiy asoslarini ishlab chiqish va buning natijasida o'rgatishning metodik bazasini boyitib borish lozim. Mazkur yo'nalishda olib borilayotgan ishlarda kompleks yondashuvni ta'minlash muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anggaira A.S. Age as an important factor affecting the process of second language acquisition: a literature review. International Review of Applied Linguistics, 43, 2005. –B 269-28.
2. Azimova N. Uzbek: An Elementary Textbook, Georgetown University Press, 2010.
3. Deveci T., Andragogical and pedagogical orientations of adult learners learning English as a foreign language. New Horizons in Adult Education and Human Resource Development. 2007. P-16.
4. Ergasheva G., Adilova S., MO'TUL jamoasi. O'zbekona. A2. –Toshkent: "Muharrir". -2021. -253 b.

UO'K 808.3

RUS VA O'ZBEK TILLARIDA TEZAURUS LEKSIKOGRAFIYASI VA TERMINOLOGIYASI TIZIMLI MA'LUMOTLAR BAZASI

R.X. Alibekova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent
M.J. Ashirmatova, o'qituvchi, Toshkent davlat agrar universiteti, Toshkent

Annotasiya. Maqolada sohalarda tezaurus, tezaurus leksikografiyasi va terminologiya tushunchalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, agrar terminologik tezauri va terminologik ma'lumotlar bazalarida rus va o'zbek tili materialida qishloq xo'jaligi terminologiyasining tezaurus ifodasini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi terminologiyasi, tezaurus, terminologik ma'lumotlar bazasi, tezaurus leksikografiyasi, tezaurus termografiyasi, rus tili, o'zbek tili.

Аннотация. В статье рассматриваются понятия тезауруса, тезаурусной лексикографии и терминологии по отраслям. Он также анализирует тезаурусное выражение сельскохозяйственной терминологии на материале русского и узбекского языков в аграрном терминологическом тезаурусе и терминологических базах данных.

Ключевые слова: сельскохозяйственная терминология, тезаурус, терминологическая база данных, тезаурусная лексикография, тезаурусная термография, русский язык, узбекский язык.

Abstract. The article examines the concepts of thesaurus, thesaurus lexicography and terminology in fields. It also analyzes the thesaurus expression of agricultural terminology in Russian and Uzbek language material in agrarian terminological thesauri and terminological databases.

Keywords: agricultural terminology, thesaurus, terminological database, thesaurus lexicography, thesaurus thermography, Russian, Uzbek.

Fan va jamiyatni axborotlashtirishning rivojlanishi bilan tilni rasmiylashtirish usullarini yaratish zarurati paydo bo'ldi, bu esa tezaurus modellashtirishning rivojlanishiga olib keldi. Yunon tilidan tarjima qilingan "thesaurus" ("thesauros") atamasi "xazina", "xazina" degan ma'noni anglatadi. Zamonaviy tilshunoslikda tezaurus deyiladi:

1) tilning barcha so'zlari matnlarda ulardan foydalanish misollarining to'liq ro'yxati bilan iloji boricha to'liq taqdim etilgan lug'at;

2) leksik birliklar orasidagi semantik munosabatlarni (turga xos, sinonim va hokazo) ko'rsatuvchi ideografik lug'at.

Ko'rinib turibdiki, tezaurus birinchi ma'noda faqat o'lik tillar uchun yaratilishi mumkin. Doimiy rivojlanishda bo'lgan tirik tillar to'liq tezaurus yaratish vazifasini imkonsiz qiladi. Tezaurusning ikkinchi tushunchasiga kelsak, aynan shunday lug'atlar axborot qidirish tizimlari sifatida tobora ko'proq yaratilmoqda.

Lingvistik entsiklopedik lug'at axborot-qidiruv tizimlarining maqsadini quyidagicha belgilaydi: "bu hujjatlarni indekslashda matnning leksik birliklarini standartlashtirilgan so'zlar va iboralar bilan bir xilda almashtirish va avtomatlashtirilgan o'rtasidagi umumiy va assotsiativ aloqalardan foydalanish. hujjatlar haqida ma'lumot olish." Leksikografiyada tezaurus tipidagi lug'atlarni uning maxsus bo'limining vakolatiga kiritish tendentsiyasi mavjud bo'lib, u "tezaurus leksikografiyasi" deb ataladi. Tezaurus leksikografiyasi ideografik lug'atlar va axborot-qidiruv tezauriyalarini tuzish bilan bevosita bog'liq bo'lgan aniq muammolarni hal qilish, tezaurus tipidagi lug'atlar tipologiyasini ishlab chiqish bilan shug'ullanadi.

Tezaurus axborot-qidiruv tizimlarining asosiy qurolidir. Bunday tizimning asosiy qismi atamalar lug'ati bo'lib, ular alifbo yoki alifbo-uyalash tamoyillari bo'yicha tartiblangan, ularning semantik munosabatlari ko'rsatilgan. Ko'pincha, ayniqsa terminologik tezaurusda deskriptorlar ta'rif bilan birga keladi, bu esa tezaurusni izohli lug'atga yaqinlashtiradi. Lekin tezaurusning an'anaviy izohli lug'atdan shubhasiz farqi shundaki, tezaurusda lug'at ikki xil tartiblangan bo'lib, bir nechta kirishlarning mavjudligi tezaurusga xos xususiyatdir. Shunday qilib, tezaurus tilning lug'atiga mumkin bo'lgan "kirish nuqtalari" sonini kengaytiradi va shu bilan leksikaning semantik makonining o'lchamini oshiradi: majburiy alifbo tartibida kiritilishi bilan, shubhasiz, hech qanday lug'atni tasavvur qilib bo'lmaydi va bu ta'minlanadi.

"so'z" dan "tushuncha" ga (yoki "belgi" dan "tushuncha" ga) o'tish, buning uchun konstitutsiya "tushuncha" yoki "mavzu" orqali kirishdir, ya'ni u ham imkon beradi. "tushuncha" dan "so'z" ga o'tish ("tushuncha" dan "belgi" ga).

Tezaususning amaliy ahamiyati aynan "tushuncha"- "belgi" munosabatlarining pragmatik jihatida, so'z, ibora yoki atamani eng samarali izlash imkoniyatida ifodalanadi. Chet tilini terminologik jihatdan o'rgatishda tezaurus ham katta ahamiyatga egadir. O'quv jarayonida bir yoki ko'p tilli terminologik tezaurusdan foydalanish talaba uchun o'rganilayotgan fan sohasi tushunchalarining to'liq tasavvurini yaratishga yordam beradi.

Axborot-qidiruv tezauridan tashqari, ma'lumotlar bazalari va terminologik ma'lumotlar banklari kabi ma'lumotlarni saqlash shakllari mavjud. Ma'lumotlar bazasi turli bilim sohalaridagi hujjatlarning bibliografik yoki faktik tavsiflarini o'z ichiga oladi. Terminologik ma'lumotlar bazasi - bu yuqori ixtisoslashgan sohalariga bo'lingan va qiziqishlari, bilimlari va tayyorgarlik darajasi har xil bo'lgan foydalanuvchilarning muayyan guruhlariga mo'ljallangan ma'lumotlarning elektron qobig'i. Terminologik ma'lumotlar bazasi terminologik lug'atni (bir yoki ko'p tilli), tarjima yoki izohli va tezaurusni birlashtiradi. Terminologik ma'lumotlar bazasida mavjud bo'lgan ma'lumotlarni tizimlashtirish foydalanuvchiga ma'lumotni o'zi uchun eng qulay shaklda olish imkonini beradi: alifbo yoki tizimli tartibda. Terminologik ma'lumotlar bazasida mavjud bo'lgan ma'lumotlar terminologik lug'atlarning nufuzli nashrlari yoki etakchi mutaxassislarning tadqiqot ishlariga asoslanadi. Ko'pincha terminologik ma'lumotlar bazalari to'ldiriladi, bu ularning imkoniyatlarini terminologik lug'atga nisbatan sezilarli darajada kengaytiradi.

Hozirgi vaqtda axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan fanning turli sohaları uchun tobora ko'proq axborot-qidiruv tezaurisi va terminologik ma'lumotlar banklari yaratilmoqda. Internetda erkin mavjud bo'lgan va ekologiya va atrof-muhit huquqi terminologiyasini o'z ichiga olgan frantsuz tilidagi bir nechta elektron nashrlarni ko'rib chiqing. Tahlil tezaurusning tuzilishi, terminologiyaning to'liq yoritilganligi, tezaurusning ushbu fanlar terminologiyasini o'rganishdagi ahamiyati nuqtai nazaridan amalga oshirildi.

Tezausus ikki qismidan iborat. Sahifaning yuqori qismida qidiruv paneli mavjud. Ushbu tuzilmaning har bir darajasi atama va uning sinonimiya munosabatlaridir. Ierarxiya darajalari orasida foydalanuvchi osongina harakatlanishi mumkin. Sichqonchani bosish bilan atamani tanlaganingizda, oynaning o'ng qismida tegishli lug'at yozuvi paydo bo'ladi. Ta'rifning mavjudligi lug'at yozuvi matnida giperhavola bo'lgan belgi bilan aks ettiriladi.

Tezausus muntazam ravishda yangilanadi va tubdan qayta ko'rib chiqildi. Hozirgi vaqtda tezaurusning bir qismi bo'lib, yigirma to'rt semantik toifani tashkil qiladi. Assotsiativ munosabatlar belgilanmagan. Giponimlarning har birining ierarxik tuzilishi biroz batafsil bayon etilgan. Ko'rib chiqilayotgan semantik sohalariga kiritilgan atamalarning ta'riflari tezaurusda ko'rsatilmagan.

Tezaurusda bilimning barcha sohaları turli darajada ifodalanadi. Mavzuning kengligini hisobga olib, har bir mavzu uchun eng umumiy darajadagi atamalar tanlab olindi. Tezausus mualliflari tor mavzu sohalarining o'ziga xos terminologiyasini ataylab chiqarib tashladilar. Tezausus birinchi navbatda kutubxonachilarga, idoralarda hujjatlar bilan ishlaydigan mutaxassislarga qaratilgan bo'lib, Internetda davlat resurslari mavzularini tavsiflash uchun rasmiy tan olingan atamalarni tanlashni osonlashtirish uchun mo'ljallangan. Ushbu tezaurus terminologiyaning me'yoriy boshqariladigan manbasidir. Ushbu tezaurus daraxt tuzilishiga ega va universal xususiyatga ega bo'lib, turli manbalarini tartibga solish, qonunchilik, huquqshunoslik va huquq nazariyasi haqida ma'lumot olish imkonini beradi. Tezausus huquqning barcha sohalarini o'z ichiga oladi.

Tezausus hamma uchun ochiq bo'lib, u amaliyotchi yuristlarga, noshirlarga, davlat amaldorlariga turli huquqiy, ma'lumotlar bazalaridagi har qanday huquqiy ma'lumotlarni umume'tirof etilgan tarzda tasniflashda yordam berish uchun yaratilgan. Tezaususning daraxtga o'xshash tuzilishi uning mualliflari tomonidan tanlangan huquqqa analitik yondashuvni aks ettiradi, bu esa ushbu nashrni odatiy, alifbo, atamalar ro'yxatidan ajratib turadi. Tezaususning tuzilishini yaratishda asosiy qonunchilik matnlari asos bo'lib xizmat qildi, bu esa tematik guruhlarining taqsimlanishini va ularning mazmunini belgilab berdi. Ushbu yondashuv taqdim etilgan ma'lumotlarning eng katta ob'ektivligini ta'minladi. Biz ko'rib chiqayotgan qishloq xo'jaligi terminologiyasi jamoat guruhiga kiritilgan. Yigirma bir kichik guruh ifodalanadi. Ko'pgina kichik guruhlarda atamalar darajalari mavjud.

Ushbu tezaurusning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda tezaurus kichik guruhlarini hujjatlarni kelib chiqishi bo'yicha, shuningdek ma'muriy-hududiy bo'linish bo'linmalarining nomlari bo'yicha ajratish imkonini beruvchi bo'limlarni o'z ichiga oladi. Har bir kichik guruhda asosiy manbalar alifbo tartibida kalit so'zlar bo'yicha guruhlangan. Har bir kalit so'z guruhida qonunlarga havolalar xronologik tartibda joylashtirilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pirumova L.N. Qishloq xo'jaligi ma'lumotlar bazalarini lingvistik ta'minlash vositalarining muvofiqligi masalasi bo'yicha // O'zgaruvchan dunyoda kutubxonalar: yangi texnologiyalar va hamkorlikning yangi shakllari: stajyor. ilmiy konf. Sudak, 2000 yil 3-11 iyun: Konf. - Sudak, 2000. - S. 397-401.

2. Pirumova L.N. Agrosanoat kompleksini lingvistik ta'minlash: rivojlanish va muvofiqlik muammolari // Mater.IV ilmiy va amaliy. Seminar "Elektron. Bib-K Resources, 2008 yil 30-31 oktyabr, S.-P., 2008. - P. 126-135.
3. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.
4. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
5. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.
6. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – T. 11. – №. 3. – C. 1743-1747.

UO'K 811.511.21

ABDULLA QAHHOR ASARLARIDA TURLI XIL NARSA VA PREDMETLARGA O'XSHATISH

Sh.Almamatova, f.f.n., dots., Jizzax davlat pedagogika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Til birliklariga yuklatilgan ma'no tafovutlari o'xshatish, qiyoslash, umumlashtirishlar vositasida farqlanadi. Bir so'z bilan aytganda, bu sirli olam o'xshatish, qiyoslash vositasida konkret tushunchalarga aylanadi. O'xshatish ko'rish vositasida, eshitish vositasida, tafakkur qilishda shakllanadi va barqarorlikka aylanadi. Ushbu maqolada o'xshatishlar hamda ulardan Abdulla Qahhor ijodida foydalanish mahorati aks ettirilgan.

Калим сўзлар: Тил бирликлари, ўхшатиш, қиёслаш, тил, нутқ, тилишунослик, ҳикоя, семантик ҳодиса, сўз маъноси.

Аннотация. Сравнение служит основой для научных, философских, социальных, духовных и просветительских выводов. Сравнение чрезвычайно важна в развитии человеческого мышления. В этой статье обсуждается сравнение и ее роль в полировке человеческой речи, в частности, умение использовать сравнение в рассказах Абдуллы Каххара на основе анализа рассказов.

Ключевые слова: Языковые единицы, сравнение, сравнить, язык, речь, языкознание, рассказ, семантическое событие, смысл слова.

Abstract. The analogy serves as a basis for drawing scientific, philosophical, social, spiritual and enlightenment conclusions. Simulation is extremely important in the development of human thinking. This article discusses the skill of analogy and its role in the polishing of human speech, especially the skill of using analogy in Abdullah Qahhor's stories, based on the analysis of the stories.

Key words: language units, comparison, compare, language, speech, linguistics, story, semantic event, linguistic features of stories.

Insoniyat faoliyatiga nazar tashlasak uning atrofimizni o'rab turgan sirli olam, narsa-hodisalarni o'zlashtira borgan (borayotgani)ning guvohi bo'lamiz. Tilimizning butun sir-sinoati, salohiyati jozibadorligi, nozik tushuncha va his-tuyg'ularni ifodalashi so'zlar vositasida yuzaga chiqadi. So'zlarning tashqi, zohiriy tomoni – fonetik qurilishi va tizimida yuz beradigan o'zgarishlar qanchalik ahamiyatli bo'lsa, til birliklarining botiniy tomoni ham shunchalik ahamiyatlidir.

Til birliklariga yuklatilgan ma'no tafovutlari o'xshatish, qiyoslash, umumlashtirishlar vositasida farqlanadi. Bir so'z bilan aytganda, bu sirli olam o'xshatish, qiyoslash vositasida konkret tushunchalarga aylanadi.

O'xshatish ko'rish vositasida (zohiriy qiyoslash), eshitish vositasida (o'zini ko'rmasdan sharpasini, ovozi o'xshatish), tafakkur qilishda (narsa-hodisalardagi botiniy umumiyliklarni hamda xususiyliklarni umumlashtirish asosida o'xshatish) shakllanadi va barqarorlikka aylanadi. Demak, turli simvollar, ramzlar turg'unlasha boradi. Ular xalq og'zaki ijodi, folklor asarlari, keyinchalik yozma adabiyotda o'z badiiy ifodasini topgan. O'xshatishlarda xalq (shaxs)ning ma'noviy olami aks etadi. Hech bir oila yo'qki, o'z farzandi (o'g'il, qiz)ni qaysidir buyuk shaxsga mengzamasam hamda undan buyuklik qirralarini izlaydi va boshqalar. Natijada o'xshatishning turg'un simvollari yuzaga keladi. Chunonchi, go'dak – poklik beg'uborlik, gunohsizlik; sher – dovyurak, botirlik; bo'ri–botirlik, mardlik, yirtqichlik, tulki–ayyorlik; quyon – qo'rqoqlik; kiyik – chaqqonlik, hushyorlik kabilar simvollik darajasigacha yetdi va ramz sifatida talqin qo'llana boshladi. O'xshatish atamasi o'xshamoq fe'lidani yasalgan bo'lib, o'xsha – o'zagiga fe'lining orttirma nisbat qo'shimchasi “- t”ni hamda bu asosga (o'xsh+t) harakat nomi yasovchi –ish affiksini qo'shish vositasida (o'xsh+t+ish) hosil qilingan o'zbekcha so'zdir.

O'xshatishga atama (termin) sifatida lug'atlarda bir-biriga yaqin bo'lgan bir necha xil ta'riflar berilgan. Chunonchi, “Adabiyotshunoslik terminlari” lug'atida: “narsa,hodisa yoki tushunchani ma'lum umumiylikka, o'xshashlikka ega bo'lgan boshqa narsa, hodisa yoki tushuncha bilan chog'ishtirish”, deb ko'rsatilsa, “O'zbek tilining izohli lug'ati”da: “Ikki narsa yoki voqea-hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka

asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to'laroq, bo'rttiribroq ko'rsatib berishdan iborat badiiy tasvir vositasi, ko'chimning sodda turi" deb izohlanadi.

O'xshatishga ham tilshunoslik, ham adabiyotshunoslik nuqtai nazardan yondoshiladi. Adabiyotshunoslikda badiiy tasvir vositasi sifatida –badiiy obrazlar yaratish, qahramonlardagi ruhiy va tashqi qiyofani tasvirlash kabi holatlar o'z aksini topadi. Tilshunoslik nuqtai nazaridan ana shu tasvirlash (badiiy tasvirlash) qaysi grammatik (til) qonuniyatlari vositasida amalga oshirilgani tadqiq qilinadi. Ko'rinadiki, bu ikki sohada ham masalaga aniq faktlar asosida yondoshiladi. Masalaga falsafiy yondoshilganda nisbatan kengroq umumlashmalar qamrab olinadi. Shuning uchun ham falsafaga oid lug'atlarda bu atamaga quyidagicha ta'rif beriladi: "aynan birday bo'lmagan ob'ektlar o'rtasidagi ba'zi tomonlar, sifatlar va munosabatlardagi o'xshashliklarni aniqlash, muvofiqlik yuzasidan xulosa chiqarish-shunday o'xshashlik asosida qilinadigan xulosalaridir."

Filologiya fanlari nomzodi G.Jumanazarova o'zining "Xalq dostonlaridagi o'xshatishning lingvopoetik imkoniyatlari" nomli risolasida antik faylasuf Aristotelning o'xshatish haqidagi quyidagi xulosalarini keltiradi. Aristotel o'xshatish san'atining uch jihatdan farqlanishini aytib o'tadi: 1) tasvirlanishning turli vositalari bilan; 2) tasvirlash predmeti bilan; 3) rang-barang noo'xshash usullar bilan. Aristotelning fikricha, o'xshatish poetik san'atining kelib chiqishiga ikkita tabiiy sabab bo'lgan. Ular quyidagilardan iborat: "birinchidan, gavdalantirish, o'xshatish insonga bolalikdan xos bo'lgan xususiyat. Inson boshqa jonli mavjudodlardan o'xshatish qobiliyatiga ega ekanligi bilan ham farqlanadi, hatto dastlabki bilimlarini u o'xshatishdan oladi va bu jarayon samaralari barchaga huzur bag'ishlaydi. Buni quyidagi faktlar ham isbotlaydi: biz haqiqatda yoqimsiz ko'ringan narsalarga, masalan, jirkanch va murdalar tasviriga zavq bilan boqamiz. Buning sababi shuki, bilim olish faqat faylasuflargagina emas, balki, boshqa kishilarga juda ham yoqadi, farq shundaki, oddiy odamlar bilish uchun tomosha qilmaydilar. Ular tasvirga zavqlanib qaraydilar, chunki unga boqib "manavi narsa bunday ekan", deb mulohaza yuritishni o'rganadilar. Agar o'xshashi tasvirlangan narsani avval ko'rmagan bo'lsa, o'xshatishdan emas, balki bichim, bo'yoq yoki junga o'xshash boshqa bir narsadan zavq tuyadilar.

Zeroki, o'xshatish garmoni va ritm singari qadimdanoq tabiatan o'xshatishga qobiliyatlidirki, ular buni oz-ozdan taraqqiy ettira borib, badiha she'rlar (improvizatsiya)dan haqiqiy poeziyani yuzaga keltirganlar".

Darhaqiqat, inson o'z bilim va tafakkurini o'xshatishlar vositasida boyitib boradi. Qiyos: "ko'zim uchdi" iborasi uchuvchi parrandalarga taqqoslash, qiyoslash orqali yuzaga kelgan. Bu o'rinda harakatlarda farq qilinmoqda, biri dinamik harakat bo'lsa, ikkinchisi, statik harakatdir. Yoki shar bilan tarvuzni yonma-yon qo'yganda tarvuzni ko'rmagan bola uni shar deb aytadi. Shardagi tashqi ko'rinish bilan tarvuzdagi tashqi o'xshashlik bunday deb xulosa chiqarishga asos bo'ladi. Bunday belgilar yosh bola bilimini shakllantiradi, shaxsiy xulosalar chiqarish orqali tafakkuri taraqqiy qila beradi.

Demak, inson o'zining dastlabki bilimlarini o'xshatishdan olgan va shu bilan jonivorlardan farqlanadi. Shuning uchun ham o'xshatish ilmiy, falsafiy, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy xulosalar chiqarishda asos vazifasini o'taydi deyish mumkin. Inson tafakkuri rivojida o'xshatish hadsiz ahamiyatga ega. Bu haqda filosofiya lug'atida quyidagicha izoh beriladi: "...inson ongidagi bir narsaga xos belgi, jarayon yoki mohiyatini qiyos natijasida boshqa narsada ko'ra olish, tasavvur qilish qobiliyati insoniyatning ijtimoiy, iqtisodiy, ma'naviy tadriji uchun ulkan imkoniyatlar bergan (masalan, bug' mashinasi, shamol, suv tegirmoni, shprints va boshqalarning yaratilishi). Shunday ekan, o'xshatish tafakkurning yangilikni qidirish va kashf etish borasidagi eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. O'xshatishning bu xususiyati uni barcha fanlar uchun zarur kategoriyaga aylantiradi. O'xshatishning "konkretlashtirish funksiyasi" esa falsafa, logika, tilshunoslik, badiiy adabiyotda atroflicha izohlanib kelinadi".9

Predmetlar orasidagi o'xshashlik, albatta, aynan, to'liq bo'lmagan ularning asosiy qismidagi moslikka asoslanadi. Bunda predmet narsalardagi nafaqat tashqi o'xshashlik, balki mohiyati, ichki xususiyatlari ham hisobga olinmog'i darkor. Xuddi shuningdek, biror hodisaning ikkinchisiga daxldorligi, o'xshashlik tomonlari ham hisobga olinadi. Demak o'xshatish orqali biror holat (hodisa)ning to'g'ri yoki noto'g'ri (yolg'on) ekanligi aniqlanadi, hamda taxminiy xulosalar chiqariladi. Bunga(bunday xulosalar chiqarishga) qator talablar qo'yiladi:

1. O'xshatish muhim belgilarga va mumkin qadar, taqqoslanadigan ob'ektlar umumiy xossalarning ko'proq soniga asoslanmog'i lozim.

2. Xulosa chiqarishga asos qilib olingan belgining ob'ektlarda aniqlangan umumiy belgilar bilan aloqasi mumkin qadar mahkamroq bo'lmog'i lozim.

3. O'xshatishning vazifasi hamma munosabatlarda emas, faqat muayyan munosabatlarda ob'ektlarning muvofiq kelishini aniqlashdan iborat.

4. O'xshatishning bevosita maqsadi ob'ektlarning o'xshashligini aniqlashdan iborat bo'lganligi sababli, u tafovutlarni ko'rsatmog'i va bu tafovutlarni tadqiq qilish bilan to'ldirilmog'i lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Философский словарь, М.Политиздат, 1991й,92-стр.

2. Философия луғати, "Ўзбекистон" нашриёти, Тош, 1976 й, 23-24-бет.
3. Ҳ.Ҳомидий, Ш.Абдуллаева, С.Иброҳимова Адабиётшунослик терминлари луғати, "Ўқитувчи" нашриёти, Тош, 1967 й, 262-263-бет.
4. А.Шомақсудов, И.Расулов, Р.Қўнғуров, Ҳ.Рустамов. Ўзбек тили стилистикаси. "Ўқитувчи" нашриёти. Тош.1983й, 239-240-бет.
5. Рустамов А. Навоийнинг бадий маҳорати. Адабиёт ва санъат нашриёти, Тош, 1979й, 65-бет.
6. Н.Маҳмудов. Ўзбек тилидаги содда гапларда семантик-синтактик ассиметрия. "Ўқитувчи" нашриёти, Тош, 1984й, 66-бет.
7. М.Иўлдошев. Чўлпон сўзининг сирлари, "Маънавият" нашриёти, Тош, 2002й, 58-бет.

UDK 81`42

CONCEPTUALIZATION OF THE WORLD IN THE LINGUOCULTURAL ASPECT

K.E.Aminova, master's degree student, Uzbek State World Languages University, Tashkent

S.M.Begmatova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqola olamni lingvomadaniy aspektda ma'no anglashish masalalari va o'zbek, rus va ingliz tillarida qanday ahamiyat kasb etishi muammosiga bag'ishlanadi. Lingvomadaniyatning ob'ekti madaniy ma'lumotlarning tarjimoni bo'lgan tilning, madaniyatning o'z munosabati va imtiyozlari bilan o'zaro ta'sirini va til yordamida ushbu madaniyatni yaratuvchi insonni o'rganishdir. Maqolada o'zbek va jahon tilshunoslariining ilmiy-nazariy fikrlari bayon qilingan va dissertant munosabati aks etgan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, madaniyat, til, tarixiy tilshunoslik, olamning lisoniy ko'rinishi, lo'g'at, grammatika.

Аннотация. Данная статья посвящена проблеме понимания смысла мира в лингвокультурологическом аспекте и его значимости в узбекском, русском и английском языках. Объектом лингвокультурологии является изучение взаимодействия языка, являющегося транслятором культурной информации, культуры с ее установками и предпочтениями, и человека, с помощью языка создающего эту культуру. В статье описаны научно-теоретические взгляды узбекских и мировых языковедов, отражена позиция диссертанта.

Ключевые слова: лингвокультурология, культура, язык, историческое языкознание, языковая картина мира, лексика, грамматика.

Abstract. This article is devoted to the problem of understanding the meaning of the world in the linguistic and cultural aspect and its importance in the Uzbek, Russian and English languages. The object of linguoculturology is the study of the interaction of language, which is a translator of cultural information, culture with its attitudes and preferences, and a person who creates this culture using language. The scientific-theoretical opinions of Uzbek and world linguists are described in the article and the attitude of the master's student was reflected.

Key words: linguoculturology, culture, language, historical linguistics, linguistic picture of the world, vocabulary, grammar.

Introduction. Culturology explores the self-consciousness of a person in relation to nature, society, art and other areas of his social and cultural life, linguistics analyzes the worldview, which is displayed and fixed in the language in the form of mental models of the language picture of the world. Language is closely connected with culture: it grows into it, develops in it and expresses it.

On the basis of this idea, a new science arose – linguoculturology, which can be considered as an independent direction of linguistics, the term "linguoculturology" appeared in the 90s of the XX century. and developed in recent decades, its identification is closely related to the works of the phraseological school headed by V.N. Telia (1988), works by Yu.S. Stepanova (2001), A.D. Arutyunova (1999), V. V. Vorobyov (1997), V. Shaklein (2012), V. A. Maslova (2001). Linguoculturology has as its subject language and culture, which are in dialogue, interaction.

Analysis and discussion. Linguoculturology is a branch of linguistics that arose at the intersection of linguistic and cultural studies, it explores the manifestation of the culture of the people, which are reflected and entrenched in the language. Ethnolinguistics and sociolinguistics are closely related to linguoculturology; it explores both historical and modern linguistic facts through the prism of spiritual culture. There is a different opinion on this issue, V.N. Telia[1] believes that linguoculturology only explores the synchronous interactions of language and culture: it explores living communicative processes and the connection of the linguistic expressions used in them with the synchronously acting mentality of the people. In recent years, the linguistic picture of the world has become one of the most pressing topics of linguistics. And each researcher offers his own definition. The table below provides definitions of the term "*linguistic picture of the world*", proposed by some researchers.

Table 1.

Telia V.N.	“a product of consciousness, inevitable for mental and linguistic activity, which arises as a result of the interaction of thinking, reality and language as a means of expressing thoughts about the world in acts of communication”[2].
Kubryakova E.S.	“The linguistic picture of the world ... is considered as an important component of the general conceptual model of the world in the human head, i.e. a set of ideas and knowledge of a person about the world, integrated into a certain whole and helping a person in his further orientation in the perception and knowledge of the world”[3].
Kasevich V.B.	“knowledge encoded by the oppositions of vocabulary and grammar is linguistic knowledge, and their totality is the linguistic picture of the world”[4].
Yakovleva E.S.	“fixed in the language and specific for a given language community scheme of perception of reality. Thus, the linguistic picture of the world is a kind of worldview through the prism of language”[5].
Moiseeva V.L.	“The linguistic picture of the world is a reflection of the way of modeling and structuring reality, characteristic of a particular linguocultural community”[6].
Kolshansky G.V.	“language cannot create a world separate from human consciousness, it in itself already expresses the human world as a form of reflection of the objective world”[7].
Burov A.A.	“includes a dictionary, a set of images fixed in linguistic signs, the speaker's ideostyle, the language ideology of native speakers, the type of associative-verbal reflection of the world”[8].
Karaulov Yu.N.	“an ordered representation of the structure of the surrounding reality reflected in the language and expressed with the help of the language”[9].
Aleshin A.S.	“is more conservative, “schematic”, which allows the transfer of cultural information from generation to generation and ensures the continuity and stability of national ideas”[10].

Thus, the linguistic picture of the world is a set of ideas about the world, historically formed in the ordinary consciousness of a given linguistic community and reflected in the language, a certain way of conceptualizing reality. The problem of studying the linguistic picture of the world is closely related to the problem of the conceptual picture of the world, which reflects the specifics of a person and his being, his relationship with the world, the conditions of his existence.

Linguoculture is an expression of the result of the cultural and linguistic activities of a certain group of people. It consists of a set of linguistic pictures of the world of the linguocultural community. The concept of “individual linguoculture” cannot exist, since linguoculture influences the formation of the linguistic picture of the world of each of its carriers. At the same time, one can talk about the existence of individual linguistic pictures of the world, which represent the linguistic vision of the world of an individual. There are as many national language pictures of the world as there are languages. Some scholars argue that the national picture of the world is impenetrable to foreign-language consciousness, it is assumed that the use of such words as knowability and comprehensibility is the most successful, since it is possible to know the national linguistic picture of the world of a native speaker of another language only by consciously excluding one's own picture of the world from the equivalents, using the principle “presumption of ignorance”. Analysis of research shows that the national picture of the world can be considered a reflection of the national character and mentality through various concepts.

The functioning of the concept of “family” in the English linguoculture can be conveyed by such phraseological units as: *run in the family*; *to take after someone*; *the apple doesn't fall far from the tree*; *follow in someone's footsteps*; *swear on your mother's grave*; *helicopter parenting*; *my old man*, *my old lady*; etc.

There are also a number of proverbs characterizing this concept used in various literary and journalistic works. These are the proverbs: *A small family is soon provided for*; *You may choose your friends, your family is thrust upon you*; *A good wife makes a good husband*; *Man is the head of the family, woman the neck that turns the head*; *A tree is known by its fruit*; *The family that (eats) prays together stays together*. The existence of the concept “family” («семья») also takes place in Russian linguoculture and is conveyed by the following phraseological units as *flesh of flesh* (плоть от плоти); *under the same roof* (под одной крышей); *fly out of the nest* (вылетать из гнезда); *no stake, no yard* (ни кола, ни двора); *make a nest* (свить гнездо); *a strong family* (крепкая семья); *children are the flowers of life* (дети – цветы жизни).

The presence of proverbs with this concept can be observed in the following forms: *Family together – the soul is in place* (Семья вместе – душа на месте); *The bird is strong with wings, the wife is beautified by her husband* (Птица крыльями сильна, жена мужем красна); *The thick porridge of the family will not disperse* (Густая каша семьи не разгонит); *Consent is stronger than stone walls* (Согласие крепче стен каменных); *An angel lives in a consonant house* (В согласном доме ангел обитает); *A tree is held by roots, and a person is by a family* (Дерево держится корнями, а человек семьёй).

In the Uzbek linguoculture, the concept of “oila” («семья», “family”) has a special place in the formation of phraseological units and proverbs. Since “oila” («семья», “family”) is the most important and most important attribute of society, the presence of this concept is used in most works of a literary-

artistic, journalistic nature. One should refer to proverbs using the concept of “oila” («семья», “family”): The blonde of a woman is the angel of livelihood (*Аёлнинг сариштаси – Рўзгорнинг фариштаси*); A house with children is a market, a house without children is a cemetery (*Болали уй – бозор, Боласиз уй – мозор*); The family is peaceful - the country is peaceful (*Оила тинч – юрт тинч*); The wife is the decoration of the house, the husband is his work (*Хотин – уйнинг зийнати, Эр – меҳнати*).

Conclusion. Cultural meanings have a different nature and ways of translation. Meanings are characterized as a set of meanings, a phenomenon incomprehensible to the mind, the embodiment of thought, something static and something dynamic, constant and relative, general and individual, result and process. In modern humanitarian knowledge, they also include a set of values, goals and motives, ideas, images, etc. Cultural meanings exist simultaneously in the collective and individual world of a person in all its manifestations – both exceptional and everyday life.

REFERENCES:

1. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты, М., 1996.
2. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира /В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М., 1988. – С. 189.
3. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / отв. Ред. Б.А. Серебrenников. М.: Наука, 1988. – С. 141-172.
4. Касевич В.Б. Буддизм. Картина мира. Язык / В.Б. Касевич, - СПб.: Центр Петербургское востоковедение, 1996. – С. 179.
5. Яковлева Е.С. К описанию русской языковой картины мира /Е.С. Яковлева // Русский язык за рубежом. М.: Деловые медиа, 1996. – С. 47.
6. Моисеева В.Л. Безличные глагольные предикаты состояния лица в русской языковой картине мира: Диссерт. канд. Филол. Наук / В.Л. Моисеева, СПб., 1998. – С. 2.
7. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – Изд. 2-е, доп. / Г.В. 20. Колшанский. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – С. 37.
8. Буров А.А. Формирование современной русской языковой картины мира (способы речевой номинации): Филологические этюды. Монография [Текст] / А. А. Буров. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2008. – С. 43.
9. Караулов Ю.Н. Лингвокультурное сознание русской языковой личности: моделирование состояния и функционирования. М.: Азбуковник, 2009. – С. 61.
10. Алешин А.С. Устойчивые сравнения шведского языка: лингвокультурологический аспект /А.С. Алешин. – СПб.: Нестор-История, 2012. – С. 37.

UO'K 811.411.21

把 “bǎ” DONABAY NOM HISOB SO‘ZINING PAYDO BO‘LISH OMILLARI

Z.Z.Artikova, o‘qituvchi, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Xitoy tili hisob so‘zlarining ishlatish ko‘lami keng va grammatikaning ajralmas bo‘lagi hisoblanadi. Har bir predmet va harakatning o‘z hisob so‘zi bor. Maqolada 把 “bǎ” donabay nom hisob so‘zining paydo bo‘lish omillari haqidagi fikrlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: donabay nom hisob so‘zi, struktura, birlikma, mustaqil so‘z turkumi, yordamchi so‘z turkumi, o‘lchov birligi.

Аннотация. Широко используемые в китайском языке счётные слова являются неотъемлемой частью грамматики китайского языка. У каждого предмета и действия имеются свои счётные слова. В статье рассматриваются факторы возникновения итучного именного счётного слова 把 “bǎ”.

Ключевые слова: итучное именное счётное слово, структура, словосочетание, самостоятельные части речи, служебные части речи, единица измерения.

Abstract. Measure word are widely used in and are an integral part of Chinese grammar. Each object and action has its own measure words. The article considers the factors of the emergence of the piece nominal measure word 把 “bǎ”.

Key words: piece nominal of measure word, structure, combination of words, notional part of speech, functional part of speech, unit of measurement.

Hozirgi zamon xitoy tilida hisob so‘zlar to‘la etilgan leksik sistemani tashkil qiladi. Chunki hozirda xitoy tilida hisob so‘zlar mustaqil so‘z turkumlaridan biri hisoblanadi.

Ko‘pgina xitoyshunos olimlar 把 “bǎ” hisob so‘zini ikkiga ajratadilar: 把 “bǎ” nom hisob so‘zi va 把 “bǎ” harakat hisob so‘zi. 把 “bǎ” nom hisob so‘zi ham ikkiga bo‘linadi: jamlovchi va donabay hisob so‘zi. 把 “bǎ” ni hisob so‘zi ma‘nosi haqidagi izoh 《说文解字》 Shuō wén jiě zì Xitoyning qadimgi lug‘atida ham aytilgan.

Xitoy olimlari 东汉 Sharqiy Xan davridagi qo‘l yozmalarda 把 “bǎ” donabay hisob so‘zli gaplarni uchratganlar. 刘世儒 Liú shì rú dastlab 把 “bǎ” hisob so‘zini o‘lchov birliklari ichida ta’sir ko‘rsatish

orqali o'ldash vositasi sifatida tasniflagan. Uning fikricha 把 “bǎ” hisob so'zi sifatida 汉代 Xan davridayoq paydo bo'lgan va 南北朝 janubiy shimoliy sulolar davrida o'ldash birligi sifatida muomalada ishlatilgan. Bundan tashqari 把 “bǎ” donabay hisob so'zining ishlatilishi, 把 jamlovchi “bǎ” hisob so'zidan kelib chiqqan, degan fikrni ham ilgari surgan.

把 “bǎ” donabay hisob so'zi ushlaydigan tutqichi, dastasi bor narsalarni ko'rsatish uchun ishlatiladi. Strukturaviy tuzilishi quyidagicha: “Son + 把 “bǎ” donabay hisob so'zi + ot” va bu tuzilish hozirgi kunga qadar ishlatilib kelmoqda.

Masalan: 试使一人把大焗火夜行于道, 平易无险, 去人不一里, 火光灭矣。非灭也, 远也。 [Shì shǐ yī rén bǎ dà jú huǒ yè xíng yú dào, píng yì wú xiǎn, qù rén bù yī lǐ, huǒ guāng miè yǐ. Fēi miè yě, yuǎn yě.]

Bu gapdagi “一把焗” [yī bǎ jú] bir *mash'al* birikmasiga “把大焗” [bǎ dà jú] *qo'lda mash'al* ushlamoq birikmasining ta'siri bor bo'lgan. Bundan bilishimiz mumkinki, 把 “bǎ” donabay hisob so'zining paydo bo'lishiga 把 “bǎ” fe'lining ta'siri katta bo'lgan. 把 “bǎ” fe'li mustaqil so'z turkumidan yordamchi so'z turkumiga xoslanib borishi davomida ma'nosida o'zgarish ro'y berib, narsani qo'lda ushlab o'ldash birligi sifatida ifodalash ma'nosi paydo bo'lganidan keyin ham xoslanishni davom ettirgan. Keyinchalik tutqichi yoki shunga o'xshash ushlaydigan joyi bor bo'lgan narsalarning olchovini korsatish uchun ishlatila boshlagan. Shu tariqa 把 “bǎ” donabay hisob so'zi paydo bo'lgan. Agar boshqaruv amalga oshiriladigan, ta'sir ko'rsatiladigan narsa donalab hisoblanadigan ot bo'lsa 把 “bǎ” donabay hisob so'zi ishlatilgan. Demak, 把 “bǎ” donabay hisob so'zining paydo bo'lishi 把 “bǎ” fe'lining o'z xususiyatini yo'qotib, yordamchi so'z turkumi xususiyatini olishi bilan bog'liq bo'lgan.

áng davrlariga kelib 把 “bǎ” donabay hisob so'zi ishtirokidagi ilk gaplar paydo bo'ldi. Bunday gaplarni 论衡 Lùn héng asarida ham ko'rishimiz mumkin.

Masalan: 使在地之火附一把炬。 [Shǐ zài dì zhī huǒ fù yī bǎ jù.]

Bu erda “一把炬” [yī bǎ jù] bitta *mash'al* degan ma'noni beradi. Oldingi davrlarda olovni *mash'al* qilib yoqishda dastasi bor, ushlab ko'tarib yursa bo'ladigan tayoqdan foydalanilgan, tepa qismida olov yoqilgan, pastki qismi dastasi bo'lgan. 唐代 Tang sulolasigacha bo'lgan davrlarda bunday ko'rinishdagi gaplar kam uchraydi, gap strukturasi son hisob so'zli birikma otdan oldin kelib aniqllovchi vazifasini bajargan. 唐代 Tang davrida 把 “bǎ” donabay hisob so'zining ishlatilishi xali keng ko'lam yoyilmagan edi.

宋元 davriga kelib 把 “bǎ” donabay hisob so'zining ishlatilishi keskin sur'atlarda kengaydi. Qo'l bilan o'ldash vazifasi ishlatishdan tashqari yana boshqa vazifalarni ham bajara boshladi. Dastasi yo'q narsalarga nisbatan ham ishlatila boshladi.

Masalan: 向旁边踢开一把银交椅, 我则是靠着个栲栳圈站着。 [Xiàng pang biān tī kāi yī bǎ yín jiāo yǐ, wǒ zé shì kào zhe gè kǎo lǎo quān zhàn zhe.]

Yuqoridagi fikrlarga asosan narsani boshqarish va unga ta'sir ko'rsatishda 把 “bǎ” donabay hisob so'zini ishlatiladigan ob'ektlarni ikki guruhga bo'lishimiz mumkin: birinchi guruhga “铁锹” [tiě qiāo] *temir belkurak*, “壶” [hú] *choynak*, “蒲扇” [pú shàn] *qamishdan qilingan elpig'ich*, “刀” [dāo] *pichoq*, “弓” [gōng] ” kabi dastasi bor, to'g'ridan to'g'ri qo'l bilan ushlanib ishlatiladigan narsalarni kiritdik, ikkinchi guruhga “盖头” [gài tóu] *marosim uchun kiyiladigan bosh kiyim*, “交椅” [jiāo yǐ] *taxtali kreslo*, “纤腰” [xiān yāo] *xipcha bel*” kabi dastasi yo'q, lekin qo'l bilan ushlab tutsa bo'ladigan narsalarni kiritamiz. Ammo ulardagi umumiylik bu narsalarni olib o'tish yoki ishlatishda qo'l bilan mahkam ushlay olishdir. 把 “bǎ” donabay hisob so'zini ishlatishdagi shart ham shuki, u bilan ishlatiladigan narsani bitta ushlashda ilib olish kerak. Albatta, xitoy tilshunosligida dastasi yoki shunga o'xshash tutqichi bor hamma narsalarga nisbatan ham 把 “bǎ” donabay hisob so'zi ishlatilmaydi. Bunda 把 “bǎ” hisob so'ziga kognitiv tomondan ham yondoshish talab qilinadi.

把 “bǎ” donabay hisob so'zining keng tarqalishi natijasida 宋代 Song davriga kelib u abstrakt narsalarni ifodalashda ham ishlatila boshladi.

Masalan: 与君一把无明火, 烧尽千愁万恨心。 [Yǔ jūn yī bǎ wú míng huǒ, shāo jìn qiān chóu wàn hèn xīn.] Hukmdorni bitta jahlini chiqarsa, ko'plab g'am-tashvishlari va nafrat adovatleri kuyib tamom bo'ladi.

元 Yuan davrida “ko'rsatish olmoshi + 把 + ot” turidagi gap strukturasi ishlatilgan. Gohida ushbu gap strukturasi ko'rsatish olmoshidan oldin keladigan “一” bir soni tushirib qoldirilgan holati bo'lgan, ammo bunday holat kam uchragan.

Масалан: 你道将着这把钥匙, 揣在袖儿里, 要寻你时, 只在后花园里。 [Nǐ dào jiàng zhe zhè bǎ yào shi, chuāi zài xiù ér lǐ, yào xún nǐ shí, zhǐ zài hòu huā yuán lǐ.] Сен бу калитни qo'lda ушлаб энгингга беркитиб олишинг, сени излаган вақтда фақат орқадаги бог'да бо'лишинг керак.

Bu davrda insonni jamiyatdagi o'rnini, qudrati darajasini ifodalash uchun “第 + son + 把 + 交椅” gap shakli ishlatilgan. Ammo bu tuzilishdagi gaplarni juda kam uchratishimiz mumkin.

Masalan: 就让某第二把交椅坐了。[Jiù ràng mǒu dìèr bǎ jiāo yǐ zuò le.] Undan ikkinchi hurmatli insonni o'tirishini so'radi.

明清时期 Ming Qing sulolalari davrida 把 “bǎ” oldingi davrlarda ishlatilgan gap tuzilishiga asoslanib yanada rivojlandi. Oldingi davrlarda kam ishlatilgan “第 + son + 把 + 交椅” gap tuzilishi bu davrlarga kelib ko'proq ishlatila boshladi.

Masalan: 他留下小弟在山上为寨主，让第一把交椅教小弟坐了，以此在这里落草。[Tā liúxià xiǎodì zài shān shàng wéi zhàizhǔ, ràng dìyī bǎ jiāoyǐ jiào xiǎodì zuò liǎo, yǐ cǐ zài zhèlǐ luòcǎo.] U kichik ukasini tog'da qaroqchilar boshlig'ining qo'liga qoldirdi, bu erda ukasini qaroqchi bo'lib etilishi uchun undan ukasini tarbiyalashni buyurdi.

Ilarda “一把手” [yī bǎ shǒu] ham insonni jamiyatdagi obro'sini, darajasini ifodalovchi birikma sifatida kelgan.

Masalan: 官儿虽小，着实怕这“一把手”三个字。[Guān ér suī xiǎo, zhuo shí pà zhè “yī bǎ shǒu” sān gè zì.] Amaldor yosh bo'lsa ham, lekin “obro'li” degan bu so'zdan cho'chir edi.

Bu davrda “ko'rsatish olmoshi + 把 + ot” ko'rinishidagi gap shaklini ishlatish ko'lami kengaydi. Xitoy tilida hozirgi kunga qadar ushbu gap shakli ishlatib kelinmoqda.

Masalan: 那梢公便去舢板底下摸出那把明晃晃板刀来，大喝道…… [Nà shāo gōng biàn qù bó bǎn dī xià mō chū nà bǎ míng huǎng huǎng bǎn dāo lái, dà hē dào……] U qayiqchi taxtani tagidan yaltirab turgan pichoqni olib, baland ovozda baqirdi.

Ayrim manbalarda 把 “bǎ” hisob so'zining oldiga ko'rsatish olmoshi qo'yilmagani, hattoki undan oldin son ham ishlatilmaganiga duch kelishimiz mumkin. Lekin bu holat gapning tuzilishiga, ma'nosiga ta'sir qilmagan. Nutqdagi tugal fikrni anglatuvchi jumlagi qarab to'g'ri son qo'yish imkoniyati berilgan.

Masalan: 这些枷锁的和尚听说，连忙去厨房取把厨刀，递与八戒道。[Zhè xiē jiā suǒ de hé shàng tīng shuō, lián máng qù chú fáng qǔ bǎ chú dāo, dì yǔ bā jiè dào.] Kishanlangan bu rohiblar eshitishlari bilanoq, darhol oshxonaga borib pichoqni olishdi va Bajiega uzatishdi.

明代 Ming davrida 把 “bǎ” hisob so'zini boshqa hisob so'zlar bilan birgalikda ishlatilgan holatini ko'rishimiz mumkin. 把 “bǎ” hisob so'zi boshqa hisob so'zlarning ketidan kelib, taxminiy ma'noni ifodalagan. 清代 Qing davrida bunday ishlatilish yanada kengaygan.

Masalan: 晁盖问道：“弊村曾拿得个把小贼么？”[Cháo gài dòng wèn dào: “bì cūn zēng ná dé gèbǎ xiǎo zéi me?”] Chao Gaydong so'radi: qishloqda qachondir bir yarimta o'g'ri bo'lganmi?

马二先生看了一遍，不在意里，起来又走了里把多路。[Mǎ èr xiān shēng kàn liǎo yī biàn, bù zài yì lǐ, qǐ lái yòu zǒu liǎo lǐ bǎ duō lù.] Janob Ma bir marta qarab qo'yib, e'tibor ham qilmadi, o'rnidan turib yo'ldan yurib ketdi.

Yuqoridagi fikrlardan, misollardan shuni **xulosa qilishimiz** mumkinki, 把 “bǎ” aniq bir o'lchovni ifodalagan. 把 “bǎ” ning semantik ma'nosi undan oldingi so'zni hisob so'zi ekanligiga yo'naltirilgan, 把 “bǎ” faqatgina o'zidan oldingi hisob so'zini izohlab unga tegishli so'z sifatida keladi.

Son hisob so'zi va ot birgalik ishlatilgan gap shakli qo'llanishda davom etib 清代 Qing davriga kelib “一把好手” [yībǎ hǎoshǒu] ko'rinishidagi birikma paydo bo'ldi, u odamning biron tomondan ustunligi ifodalangan. Hozirgi xitoy tilida ham bu birikma shu ma'noda qo'llanib kelinmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Karimov. Xitoy tilidagi hisob so'zlar. 汉语量词 - Fan va texnologiyalar bosmaxonasi. Toshkent 2003y - bet 102.

2. Ван Луао-И. Основы китайской грамматики. Издательство иностранной литературы. Москва. 1954 г.

3. 王力 “现代汉语语法” 1985 年 北京商务印书馆.

4. 黎锦熙 “新著国语文法” 1955 年，商务印书馆.

5. 刘世儒. 魏普南北朝量词研究. 北京. 1965 年. Liú shì rú, Wèi pǔ nán běi cháo liàng cí yán jiū, Běi jīng.

6. 刘月华. 实用现代汉语语法. 北京, 2004 年.

Liu Yuehua. Shiyong xiandai hanyu yufa [Practica modern Chinese grammar], Beijing, 2004.

7. Gorelov. V I. Grammatika kitayskogo yazika [Chinese grammar], Moskva, 1974.

**QISHLOQ XO'JALIGIDA RUSCHA-O'ZBEKCHA ELEKTRON TEZAURUSNI
RIVOJLANTIRISHNING USLUBIY JIHATLARI**

M. Ashirmatova, katta o'qituvchi, Astraxan davlat texnika universitetining Toshkent viloyatidagi filiali, Toshkent

G. Burxonova, katta o'qituvchi, Astraxan davlat texnika universitetining Toshkent viloyatidagi filiali, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada qishloq xo'jaligida ruscha-o'zbekcha elektron tezaurusni rivojlantirishning uslubiy jihatlari ko'rib chiqiladi. Bunday tezaurusni ishlab chiqish zaruriyati va uni qurish tamoyillari asoslanadi. Tezaurusning tarkibi, tezaurus yozuvining tuzilishi va atamalar o'rtasidagi munosabatlar to'plami tasvirlangan. Tezaurusga kiritish uchun atamalarni tanlash metodologiyasi, shuningdek, sinonimik atamalar majmuasidan asosiy deskriptor atama tanlash va juft ekvivalent atamalarni tanlash muammolari muhokama qilinadi. Tezaurusning elektron versiyasini amalga oshirish xususiyatlari ko'rib chiqilib, tezaurus terminologik tizimining mantiqiy yaxlitligini saqlash va uning mazmuniga qulay foydalanishni ta'minlash muammosiga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: ko'p tilli tezaurus; tilshunoslik; tezauris metodologiyasi; tezaurusning kontseptual sxemasi; ilmiy bilimlar portallarini yaratish texnologiyasi

Аннотация. В статье рассматриваются методологические аспекты разработки Российско-Узбекского электронного тезауруса по сельскому хозяйству. Обоснована необходимость разработки такого тезауруса и принципы его построения. Описаны структура тезауруса, структура статьи тезауруса и набор отношений между терминами. Обсуждается методология отбора терминов для включения в тезаурус, а также проблемы выбора ключевых описательных терминов из набора терминов-синонимов и подбора пар эквивалентных терминов. Рассмотрены особенности реализации электронной версии тезауруса, особое внимание уделено проблеме сохранения логической целостности терминологической системы тезауруса и обеспечения легкого доступа к его содержанию.

Ключевые слова: многоязычный тезаурус; лингвистика; методология тезауруса; концептуальная схема тезауруса; технология создания порталов научных знаний

Abstract. The methodological aspects of the development of the Russian-Uzbek electronic thesaurus in agriculture are considered in the article. The need to develop such a thesaurus and the principles of its construction are based. The structure of the thesaurus, the structure of the thesaurus entry, and the set of relationships between terms are described. The methodology of selecting terms for inclusion in the thesaurus, as well as the problems of selecting key descriptive terms from a set of synonymous terms and selecting pairs of equivalent terms, are discussed. Features of implementation of the electronic version of the thesaurus are considered, special attention is paid to the problem of maintaining the logical integrity of the terminological system of the thesaurus and ensuring easy access to its content.

Keywords: multilingual thesaurus; linguistics; thesaurus methodology; conceptual scheme of the thesaurus; technology for creating portals of scientific knowledge

Kirish. Qishloq xo'jaligi terminlarida lingvistika usullaridan foydalanmasdan turib, tizimli bo'lmagan terminlarni doimiy o'sib borayotgan hajmlarini qayta ishlash va undan samarali foydalanishni ta'minlash mumkin emas. Hujjatlarni indekslash va mazmunli qidirish, matnlardan ma'lumot olish, tarjima va tabiiy til interfeyslarini qurish muammolarini hal qilish uchun ushbu usullarni muvaffaqiyatli qo'llash uchun qishloq xo'jaligi terminologiyasini bilish nafaqat rus va o'zbek tilida, balki ingliz tilida ham talab qilinadi. Biroq, hozirgi vaqtda qishloq xo'jaligi ilmiy terminologiyaning aniq va umume'tirof etilgan tizimi mavjud emas va zamonaviy kompyuter tilshunosligining ko'pgina atamalari hech bir lingvistik manbada rus tilida taqdim etilmagan.

Shunday qilib, 1978 yilda yaratilgan nazariy va amaliy qishloq xo'jaligiga oid tezaurus ham bir tilli bo'lib, tushunchalarning ta'riflarini o'z ichiga olmaydi. Terminologik lug'at talqinlarni o'z ichiga oladi, ammo bu ilmiy yo'nalishning zamonaviy manzarasini aks ettirmaydi.

Tilshunoslikning o'zi bir qancha fundamental manbalarda, xususan, Lingvistik ensiklopedik lug'atda, shuningdek, an'anaviy tilshunoslik uchun yangi tushunchalar haqidagi maqolalarni o'z ichiga olgan Internet ensiklopediyasida keltirilgan. 2007-yilda ishlab chiqilgan tilshunoslik tezaurusida 3000 ga yaqin atamalar mavjud.

Qishloq xo'jaligi sohasidagi atamalarning ta'riflarini sun'iy intellektning izohli lug'atida topish mumkin. Biroq, u terminologiyani aks ettiradi va agrar sohaning bir nechta atamalarini o'z ichiga oladi.

Qishloq xo'jaligi sohasi fanlararo xususiyatga ega bo'lgani uchun atamalarni umumiy ensiklopediyalarda, masalan, Katta ensiklopedik lug'atda topish mumkin. Qishloq xo'jaligi bo'yicha mashhur bilim manbai endi Vikipediya bo'lib, u erda siz qishloq xo'jaligi sohasining ko'plab tushunchalari

bo'yicha tushuntirishlar, tasniflar va manbalarga havolalarni topishingiz mumkin, ammo bu ma'lumotlar ko'pincha bir tomonlamalik, to'liqlik va eskizlikdan aziyat chekadi.

Qishloq xo'jaligi sohasida rus-o'zbek tezaurusi tuzilmasini loyihalash axborot-qidiruv tezauriyasini yaratishni tartibga soluvchi amaldagi mahalliy va xalqaro standartlarga muvofiq, shuningdek, bu borada to'plangan tajribani tahlil qilish va umumlashtirish asosida amalga oshirildi. bir qator mahalliy tezauriyalarni ishlab chiqishda vaqt va boshqalar.

Yuqorida aytib o'tilgan standartlar tezaurusning asosiy birliklarini va ular orasidagi mumkin bo'lgan munosabatlar to'plamini belgilaydi, leksik birliklar massivini yig'ish, lug'atni shakllantirish, lug'at yozuvlarini tuzish va formatlashning umumiy qoidalarini belgilaydi.

Maqsadga qarab, ular faqat afzal atamalarni yoki tavsiflovchilarni va umumiy atamalarni o'z ichiga olishi mumkin. Ikkinchi holda, identifikatorlar hujjatlarni indekslashda va qidiruv so'rovlarida ishlatilishi mumkin va matnli yozuvlar sifatida ular bir yoki bir nechta tavsiflovchilar bilan almashtirilishi mumkin.

Tezauriylar bir tilli va ko'p tillilarga bo'linadi. Ko'p tilli ma'lumot qidirish tezaurusi bir nechta tabiiy tillardagi atamalarni o'z ichiga oladi va ularning har birida ekvivalent tushunchalarni taqdim etadi.

Qishloq xo'jaligi sohasida rus-o'zbek tezaurusi tuzilmasini loyihalash axborot-qidiruv tezauriyasini yaratishni tartibga soluvchi amaldagi mahalliy va xalqaro standartlarga muvofiq, shuningdek, bu borada to'plangan tajribani tahlil qilish va umumlashtirish asosida amalga oshirildi. bir qator mahalliy tezauriyalarni ishlab chiqishda vaqt va boshqalar.

Yuqorida aytib o'tilgan standartlar tezaurusning asosiy birliklarini va ular orasidagi mumkin bo'lgan munosabatlar to'plamini belgilaydi, leksik birliklar massivini yig'ish, lug'atni shakllantirish, lug'at yozuvlarini tuzish va formatlashning umumiy qoidalarini belgilaydi.

Maqsadga qarab, ular faqat afzal atamalarni yoki tavsiflovchilarni va umumiy atamalarni o'z ichiga olishi mumkin. Ikkinchi holda, identifikatorlar hujjatlarni indekslashda va qidiruv so'rovlarida ishlatilishi mumkin va matnli yozuvlar sifatida ular bir yoki bir nechta tavsiflovchilar bilan almashtirilishi mumkin.

Tezauruslar bir tilli va ko'p tillilarga bo'linadi. Ko'p tilli ma'lumot qidirish tezaurusi bir nechta tabiiy tillardagi atamalarni o'z ichiga oladi va ularning har birida ekvivalent tushunchalarni taqdim etadi.

Tezaurusga kiritilgan atamalarning dolzarbligini tasdiqlash va tezaurus foydalanuvchilarini ulardan foydalanish amaliyoti bilan tanishtirish uchun har bir atama uchun uning manbalariga, matn hujjatlariga yoki ushbu atama mavjud yoki aniqlangan matnli hujjatlar to'plamiga havolalari. belgilangan.

Har qanday atamani manba bilan bog'lash munosabati qo'llaniladi; shu bilan birga, agar manba matnlar to'plami bo'lsa, u holda manbada atamaning paydo bo'lish chastotasini ushbu munosabatning maxsus atributining qiymati sifatida ko'rsatish mumkin.

Hujjatning bir qismida uchraydi, berilgan atama manba indeksi yoki lug'atida borligini ko'rsatish uchun ishlatilishi mumkin, bu atamaning muhimligini ko'rsatadi va uning ishonchliligini oshiradi.

Tezaurusda manbalar quyidagi parametrlar bo'yicha tavsiflanadi: nomi, bibliografik ma'lumotnomasi, tili, turi (kitob, monografiya, ilmiy maqola, hujjatlar, darslik, lug'at, tezaurus, internet resurs, matnlar to'plami), qisqacha tavsif va internet manzili. Matnlar to'plami uchun matnlar soni va so'zlardan foydalanish qo'shimcha ravishda belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pirumova L.N. Qishloq xo'jaligi ma'lumotlar bazalarini lingvistik ta'minlash vositalarining muvofiqligi masalasi bo'yicha // O'zgaruvchan dunyoda kutubxonalar: yangi texnologiyalar va hamkorlikning yangi shakllari: stajyor. ilmiy konf. Sudak, 2000 yil 3-11 iyun: Konf. - Sudak, 2000. - S. 397-401.
2. Pirumova L.N. Agrosanoat kompleksini lingvistik ta'minlash: rivojlanish va muvofiqlik muammolari // Mater.1V ilmiy va amaliy. Seminar "Elektron. Bib-K Resources, 2008 yil 30-31 oktyabr, S.-P., 2008. - P. 126-135.
3. Suyarova S. T., Ashirmatova M. J. The process of teaching students to foreign languages at agrarian university //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 6. – C. 683-685.
4. Jumanbaevna A. M. Activity and communication aspects of Russian-speaking competence of a future specialist in agrarian university. – 2022.
5. Ashirmatova M. J. Terminology at agrarian university in russian language //Theoretical & Applied Science. – 2021. – №. 1. – C. 350-352.
6. Jumanbaevna A. M. Development of oral and written speech in the study of the Russian language in an agrarian university //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – №. 3. – C. 1743-1747.

UO'K 808.5

“HAYRAT UL-ABROR” DOSTONI “BASMALA”SI XUSUSIDA O.R.Avaznazarov, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy “Xamsa”sining Abduhamid Pardayev tomonidan hozirgi o'zbek adabiy tiliga amalga oshirilgan she'riy tabdili xususida so'z boradi. Tabdil “Hayratu-l-abror”ning asliyatdagi dastlabki besh bayti bilan qiyosan tekshiriladi. Natijada tabdilning qimmatini xususida xulosalar chiqariladi.

Kalit so'zlar: “Xamsa”, tabdil, tasavvuf, poetika, tarjima.

Аннотация. В данной статье рассматривается поэтический перевод произведения Алишера Навои «Хамса» на современный узбекский литературный язык, выполненный Абдухамидом Пардаевым. Были сопоставлены первые пять аятов Хайрату-л-Аброр. В результате делаются выводы о ценности перевода.

Ключевые слова: «Хамса», трансформация, суфизм, поэтика, перевод.

Abstract. This article discusses the poetic translation of Alisher Navoi's "Khamsa" into the modern Uzbek literary language by Abduhamid Pardayev. The first five verses of Hayratu-l-Abror were compared. As a result, conclusions are made about the value of the translation.

Key words: "Khamsa", transformation, Sufism, poetics, translation.

“O‘zbekiston adabiyoti va san’ati” gazetasining 2023-yilgi dastlabki sonida “Bulhavaslik saodat emas yoxud Hazrat Navoiyni jo‘nlashtirishga hech kimning haqi yo‘q” nomli dolzarb bir maqola e‘lon qilingandi. Unda ko‘tarilgan fikrlarni zarur vaqtda bildirilgan juda o‘rinli mulohazalar sifatida qabul qilib, ushbu mavzuga munosabat bildirishni shart bildim. So‘z Alisher Navoiy “Xamsa”sining Abduhamid Pardayev tomonidan amalga oshirilgan she‘riy tabdili xususida [Алишер Навоий. Хамса: Абдухамид Пардаев шеърини табдилди. – Тошкент: “Akademnashr”, 2022]. Albatta, Navoiy ijodiga muhabbatdan paydo bo‘lgan bu ish salmoqli vaqt va mablag‘ talab qilgani shubhasiz. Ammo “bu xizmat o‘zini oqlaydimi, “Xamsa”ni Navoiy tilidan hozirgi adabiy tilga nazmiy bayon qilish ijobiy natija beradimi, bunga ehtiyoj bormi, bu ishning uddasidan chiqish mumkinmi?” – degan haqli savollar paydo bo‘lishi tabiiy. “Hayratu-l-abror”ning asliyatdagi dastlabki besh baytini Pardayevning nazmiy bayoni bilan taqqoslab ko‘rish orqali bu savollarga javob izlab ko‘ramiz. Asliyatda dastlabki bayt quyidagicha:

Bismillohir-rahmonir-rahim,

Rishtag‘a chekti necha durri yatim.

Ushbu baytda shoir “Bismillohir-rahmonir-rahim” jumlasini ipga, undagi har bir harfni esa noyob va bebaho durga qiyos etadi. Pardayev she‘riy tabdili mana bunday:

Bismilloh deb so‘zim boshlarman takror,

Minglab dur yaratdi haq Parvardigor.

Asliyat va nazmiy bayondagi tafvutni quyidagi jihatlar asosida ko‘rib chiqsak:

a) Badiiyat: Asliyatda birinchi misra to‘laligicha arab tilida, ikkinchi misra esa o‘zbekcha. Bu mulamma badiiy san’atining shiru shakar turini hosil qiladi. Ilk misra “Qur’oni Karim”dan olingan va bu iqtibos badiiy san’atini yuzaga keltirgan. Shoir bu ilohiy jumlaning ipga, undagi har bir harfni yirik va qimmatbaho durga qiyoslash orqali ikki bor tashbeh yaratgan. Tabdilda esa yuqoridagi poetik go‘zallik butunlay barham topadi. **b) Vazn:** Doston aruz she‘r tizimining sari’ bahri – sari’i musaddasi matviyi makshuf vaznida yozilgan.

Taqte’si: – V V – / – V V – / – V –

Afoili: muf-ta-i-lun / muf-ta-i-lun / fo-i-lun

O‘qilish: Rish-ta-g‘a-chek / ti-ne-cha-dur / ri-ya-tim.

Akademik Konrad Navoiy “Xamsa”sidagi besh dostonni musiqadagi pentatonikaga qiyoslab, shunday deydi: “Biri – haqiqiy major, ikkinchisi – haqiqiy minor, uchinchisi – majorga “yaqinlashayotgan”, to‘rtinchisi – minorga “yaqinlashayotgan”, beshinchisi – major va minorning ajralmas birligidir” [“Navoiyshunoslik”, Sirojiddinov va b., 2018;388]. Demak, “Xamsa”dagi har bir dostonning mazmun-mohiyatiga mos navosi – musiqasi bor. Akademik Alibek Rustamiy pand-nasihat ohangiga ega bo‘lgani uchun “Xamsa”larning ilk dostoni sari’ bahrida yaratilganini ta’kidlaydi. Sari’ bahri epik poeziya vaznlari orasida eng yengil va o‘ynoqi ohangga ega. Pand-nasihat ruhidagi fikrlarning kitobxon tomonidan malol kelmaydigan darajada qabul qilinishiga erishish uchun aynan shu o‘lchovga zaruriyat mavjud [“Navoiyshunoslik”, Sirojiddinov va b., 2018;389]. Bundan tashqari, ulug‘ alloma Farobiy o‘zining she‘r xususidagi qarashlarida mazmun va ohangni she‘rning ikki qanoti ekanini ta’kidlaydi. Navoiy mazmunga mos ritm tanlash orqali o‘quvchining ham aqli, ham ruhiga ijobiy ta’sir o‘tkazgan. Tabdilda esa dostonning ruhi – ohangi o‘ladi, Navoiyning navosiga barham beriladi. **d) Mazmun:** Ma’lumki, yirik durlarning tabiatdan parvarish topishi va ularning inson qo‘liga kelib tushishi uzoq muddatli hamda murakkab jarayon. Navoiy Basmala tarkibidagi har bir harfni durri yatimga tashbeh qilish orqali ularni Tangri parvarish qilgani hamda insoniyat uchun juda qimmatli ekaniga ishora qiladi. Qolaversa, bunday bebaho durlarning bir ipga tizilishi-da noyob hodisa.

Navoiyning ushbu tashbehida zarracha mubolag‘a yo‘q. Bu haqda kengroq mushohada qilish uchun ulug‘ mutasavvif Muhyiddin Ibn Arabiyning mana bu fikrlariga diqqat qaratmoq o‘rinli: “Qur’on sirlarini biladigan oriflarning fikricha, har bir suraning boshidagi Basmala o‘sha suraning barcha sirlarini berkitib turadi. Shu ma’noda, Basmala suraning, ya’ni uyni eshigi hukmidadir. Zero, ma’nolar Basmala bilan ochiladi. Chunki Fotihaning birinchi oyati Basmaladir. Fotihaning ma’nosi esa: “ochuvchi”dir. Biroq bu uy hamma uchun ochilmas” [Ibn Arabi. Tefsir-i Kebir / Te’vilat. Cilt: 1. – Istanbul: Kitsan Yayinleri, 2008. – S.29]. Sharq mumtoz adabiyotining buyuk vakillari ilohiy jumlar badiiy talqiniga kirishganda, shubhasiz, Ibn Arabiy kabi mufasssirlarning chuqur ilmiy tahlillariga tayanishgan. Xususan, Nizomiy

Ganjaviy “Panj ganj”ining ilk bayti Ibn Arabiy fikrlarining she’riy talqini ekani buning yaqqol dalilidir: *Bismillohir-rahmonir-rahim, Hast kalidi dari ganji Hakim*. [Nizomiy Ganjaviy. Maxzanul asror. Ilmiy-tanqidiy matn. – Boku: 1960. – B.1]. Ya’ni “*Bismillohir-rahmonir-rahim – Hakim hikmatlar xazinasining eshigini ochuvchi kalitdir*”. Ko’rinadiki, Navoiy salaflaridan o’zgacha, yangi bir shaklda vasf qilgan ushbu kalima she’riy tabdil muallifi o’ylaganidan ko’ra chuqur ma’no-mazmunga, ilmiy va badiiy talqin tarixiga ega.

Tabdilda asliyatdagi ilk misradan faqat “Bismilloh” so’zi qoldiriladi hamda mantiqni buzuvchi, mohiyatga mutlaqo begona “...deb so’zim boshlarman takror” jumlasini kiritiladi. “Hayratu-l-abror” “Xamsa”ning ilk dostoni. Ilk dostonning ilk misrasidanoq “so’zim takror boshlayman” deyish yanglish. Ikkinchi misra “Minglab dur yaratdi haq Parvardigor” tarzida tabdil qilinadi. Asliyatda Haqning minglab dur yaratgani emas, balki aynan “Bismillohir-rahmonir-rahim” jumlasiga diqqat qaratilgan hamda 2-misrada ushbu jumla bebaho durlar tizilgan ipga qiyoslangan.

Demak, har ikki misrada ham asl mohiyatdan uzoqlashilgan. Bu tarzda tabdil dastlabki hamda keyingi baytlar o’rtasidagi mantiqiy izchillik va aloqadorlikni butkul yo’qqa chiqargan. Jumladan, Navoiyning 2-baytida Basmaladagi “durlarning har biri jon javharidan ortiq, qiymati ikki jahondan ortiq” ekani ta’kidlanadi:

*Har dur ango javhari jondin fuzun,
Qiymat aro ikki jahondin fuzun.*

Pardayev tabdilida esa Tangri yaratgan minglab durlarning har biri qiymat jihatidan jumla jahondan a’lo ekani haqidagi mantiqan g’aliz fikr keltiriladi:

*Har duri gavhari har jondan a’lo,
Qiymati bor jumla jahondan a’lo.*

Navbatdagi baytda Navoiy Basmala ta’rifini davom ettirib, “Bu ip go’yo marvarid o’tkazilgan jahon ipidir, yo’q-yo’q, jahon ipi emas, jon ipidir” deydi:

*Rishtasi xud iqdi jahon rishtasi,
Dema jahon rishtasi, jon rishtasi.
Nazmiy bayon esa quyidagicha:
Rishtalari go’yo jahon rishtasi,
Jahon rishtasi ne, ki jon rishtasi.*

Tabdilda dastlabki so’zning o’zidayoq xatoga yo’l qo’yiladi. Chunki Basmala bir necha durlar tizilgan yagona bir rishtadir. Navoiy Rishta so’zini birlik shaklda qo’llash orqali tavhidga ham ishora qiladi. Tabdilda ushbu so’z “rishtalari” deya ko’plik shaklda noto’g’ri qo’llanadi. To’rtinchi baytda Navoiy bu durlar shodasini tasbih qilib, zikrga mashg’ul bo’lganlar boqiylik xazinasiga erishishlarini ta’kidlaydi:

*Ganji baqo zikriga ulkim yetib,
Bu dur ila rishtani tasbih etib.*

Shoirning bunday fikrni ilgari surishida ham chuqur asos bor. Bahouddin Naqshbandiyni keltirishlaricha, “Har kim farz namozlaridan keyin 100 marta “Ya Rohman” desa, Alloh taolo uning qalbidan g’afolat va unutishni ketkazur. Har kim asr namozidan so’ng shomgacha uzmasdan “Ya Alloh, ya Rohman” desa, albatta, Alloh taolo uning murodini hosil qilur. Har kim har kuni 100 marta Rohiym sifatini zikr qilsa, qalbida yumshoqlik paydo bo’lib, maxluqotga nisbatan rahmli bo’lur” [“Avrodul Bohiliyya”, 2022;60-61]. Demak, Basmalaning zikrida hikmat va sir ko’p. Baytning she’riy tabdili esa asliyatdagi mazmunning yaqiniga yo’lamaydi:

*Baqo xazinasin qadriga yetgan,
Dur va rishtalarni ham tasbeh etgan.*

Asliyatdagi 5-bayt ham o’zidan avvalgi baytlar bilan mustahkam bog’langan. Unda “Bu oddiy bir ip emas, ajoyib arqon – senga davlat va din o’ljasini tutqazuvchi tuzoq” deyiladi:

*Rishta emas, turfa kamandedur ul,
Davlatu din saydig’a bandedur ul.*

Pardayevning nazmiy bayonida mantiqsizlik va parokandalik davom etadi:

*Rishta emas, sirtmoq juda ham ravon,
Davlatu dinni ham ovlar begumon.*

“Ravon sirtmoq” birikmasini qanday tushunmoq lozim?

Hazrat Navoiy “Hayratu-l-abror”ning bir o’rnida “haqiqat gavharidan yiroq bo’lgan so’zni so’zlamagan yaxshiroq” deya nasihat qiladilar:

*Bo’lsa haqiqat guharidin yiroq,
Rishta so’zin so’zlamagan yaxshiroq.*

Navoiyning panjasiga panja urmoqchi bo’lgan kishi, avvalo, o’z imkoniyatini taroziga solib ko’rishi maqsadga muvofiq. Bu tarzda Navoiy so’zini “avjdin quyi indir”gandan ko’ra, shoirning yuqoridagi nasihatlariga amal qilmoq eng oqilona yo’ldir. Xulosa qilib aytganda, nazmiy bayon muallifi ishning “bismillo”sidanoq mohiyat, badiiyat hamda ohangdan uzoqlashgan. Aslida, “Xamsa”ni ko’hna

o'zbekchadan bugungi o'zbekchaga ohorini to'kmasdan she'riy tabdil qilish o'ta murakkab, amalga oshirib bo'lmaz, balki noto'g'ri ish. Bundan ko'ra, o'quvchida Navoiy ijodini lug'atlar yordamida o'rganish malakasini shakllantirmoq, Navoiyni tushunishni uning o'ziga qo'yib bergan manfaatliroq. Bejizga Navoiyning o'z davridayoq Navoiy asarlari uchun mo'ljallangan so'zliklar paydo bo'lmagan. Bu jarayon o'quvchi aqlini charxlaydi, zehni o'tkirlashtiradi, ruhiyatiga orom va zavq beradi, tuyg'usini to'liqlantiradi. O'zbek tili qadimiyati zamiriga singib ketgan o'zligimizdan ta'lim beradi. Aks holda o'zbekning yana bir ulug' shoiri Erkin Vohidov ta'kidlagan mana bu hol takrorlanaveradi:

*Oy o'rtanar, ko'zlarida yosh,
Bag'ri dog'-u yuragi qiyima.
Der: ey falak, men edim quyosh,
Nega meni qilding tarjima?*

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. Ҳайрат ул-аброҳ. 10 жилдлик. 6-жилд. – Тошкент: Фафур Ғулом, 2011.
2. Алишер Навоий. Ҳамса: Абдуҳамид Пардаев шеърӣ табдили. – Тошкент: “Akademnashr”, 2022.
3. Sh.Sirojiddinov va b. “Navoiyshunoslik”. – Toshkent: “Tamaddun”, 2018.
4. Ibn Arabi. Tefsir-i Kebir / Te'vilat. Cilt: 1. – Istanbul: Kitsan Yayinleri, 2008.
5. Nizomiy Ganjaviy. Maxzanul asror. Ilmiy-tanqidiy matn. – Boku: 1960.
6. Bahouddin Naqshband. “Avrodul Bohiliyya”. – Toshkent: “HILOL-NASHR”, 2022. – 104

UDC 811.111

INDIRECT AND DIRECT TRANSLATION: THE QUESTION OF ORIGINALITY AND ADEQUACY

Ya.Babajanova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent
L.Obidova, teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy tillardan tarjima qilish jarayonidagi muammolar, tarjima uslubi xususan bevosita va bilvosita tarjima, asliyat va adekvatlik masalasi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, tarjima, tarjima uslubi, bevosita va bilvosita tarjima, asliyat va adekvatlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются проблемы в процессе перевода с иностранных языков, методика перевода, в частности, вопрос прямого и косвенного перевода, оригинальности и адекватности.

Ключевые слова: художественная литература, перевод, стиль перевода, прямой и косвенный перевод, оригинальность и адекватность.

Abstract. This article deals with the problems in the process of translation from foreign languages, the method of translation, in particular the issue of direct and indirect translation, originality and adequacy.

Keywords: fiction, translation, translation style, direct and indirect translation, originality and adequacy.

We know that literary translation is one of the most difficult areas in the field of linguistics, which requires special knowledge, art and creative activity. A writer creates books, a translator in this case is an author writing the same book, only in a different language, creating the same book for the reader from the very beginning, and for this it is necessary to have not only translation knowledge, but also writing abilities. Proceeding from this, when translating the text, the translator must preserve the ideas, words, thoughts and stylistics of the author, must convey the national atmosphere (spirituality) and the flavor of the people that the author describes, must preserve the structure and form of the original. Everyone knows that the foreign language is an intermediary between many cultures, well-translated novels, epics, short stories, poems and even fairy tales have always given the reader great pleasure. However, the problem is that there are good reasons to revise and develop the problems of direct translation and indirect translation in fiction.

Translation is a crucial aspect of communication, but it also brings up questions of originality and adequacy. When translating from one language to another, how do we ensure that the meaning and intention of the original message are not lost? And how do we balance staying true to the original with making it accessible and understandable to the new audience? These are just some of the challenges that translators face.

Direct translation, which involves a word-for-word rendering of the original text, can often result in awkward or confusing phrasing and may miss nuances that are important to the original message. Indirect translation, on the other hand, takes a more interpretive approach, aiming to convey the meaning of the original in a way that is natural and idiomatic in the target language.

However, even indirect translation is not without its challenges. It requires the translator to make decisions about which aspects of the original to prioritize and which to sacrifice in order to make the new version more accessible to the target audience. This balancing act can be difficult, and it is important for translators to be aware of the potential pitfalls and limitations of both direct and indirect translation. and engaging.

Ultimately, the question of originality and adequacy is one that every translator must grapple with. While there is no one-size-fits-all answer, it is important to approach each project with a deep respect for both the original text and the target audience, and to be willing to adapt and change as needed to create a version that is both faithful

As a translator, tackling the question of whether a translation is truly original and adequate is a challenge that cannot be ignored. Every translator must face this challenge head-on with careful consideration of the original text and the target audience. Keeping an open mind and the ability to adapt and change as needed is critical to ensure a faithful reproduction that resonates with the target audience. Ultimately, the success of any translation depends on a deep understanding of the cultural nuances and keeping true to the intent and spirit of the original. Only by respecting these principles can a translator hope to create a truly successful translation.

Being a translator is more than just knowing a foreign language fluently. It requires a deep understanding of the cultures, customs, and traditions associated with the language being translated. The translator must be able to identify literary devices and idiomatic expressions used in the original text and know how to convey them accurately in the target language. A translator who is not sensitive to cultural nuances runs the risk of bringing in errors and mistranslations that might alter the intended meaning of the text. Therefore, it is crucial for a translator to remain faithful to the intent and spirit of the original text while keeping the target audience in mind. This requires exceptional interpretive skills, creativity, and most importantly, a passion for the art of translation. Moreover, a translator should be adaptable and versatile, capable of working with various types of texts and in different fields. In addition, they need to stay updated with the latest terminology and language trends. A translator's work is not just about transferring words from one language to another, but it is also about preserving meaning and context. It is a challenging yet rewarding profession that requires a deep understanding of language and culture, as well as a dedication to constant self-improvement. Translators not only serve as a bridge between people who speak different languages but also play a vital role in promoting cross-cultural communication and understanding.

Direct translation is a translation that is obtained as a result of working directly with the original text. The original language, is the main source of information for an interpreter who is not a native speaker of the foreign language. Since ancient times, people have been interested in studying the cultures, spirituality, customs and traditions of other peoples. Translation as a literary creation has existed for many millennia, but systematic study of it as a scientific subject began relatively recently. Now about the most important thing, as we know, theorists single out one of the main problems of literary translation as the translation of phraseological units: – translation of free phrases and – translation of stable phrases (phraseological units). When two or more independent words are combined grammatically and semantically, that is, through a dominant subordinate relation, a phrase is formed. Phrases can be free and stable. The meaning of free phrases depends on the dominant relationships that regulate the interaction between the components. In most cases, free phrases in the direct translation of the word retain their meanings, so they can be translated without difficulty.

When translating such phrases, it is important to know the translation of their components and synonyms of those words. In stable word combinations, words are freely interconnected: they mean a concept, they are used ready-made, as they are fixed in the language, as our memory holds them. Stable phrases or phraseological units are complex in composition. I think that the translation of stable phrases and free phrases has an important role in translation. The replacement of synonyms depends on the choice of the translator's word. A small article about the language problems of direct and indirect translation is just a drop in the ocean. We linguists and translators should work hard on this problem and then we can expand the circle of domestic as well as foreign readers. To be successful in the field of translation, one must also have excellent communication skills and be able to effectively convey messages and ideas. In addition, having proficiency in the source and target languages is crucial. A translator must also maintain objectivity and impartiality when translating documents, while ensuring that the tone and style of the original text are preserved. It is important to note that translation is not a one-size-fits-all approach. Depending on the type of document being translated, a different approach may be required. Therefore, translators must be adaptable and flexible in their work. Lastly, a good translator should be passionate about their work and strive to continuously improve their skills and knowledge.

Thus, according to the equivalence of translation lies in the maximum identity of all levels of the content of the original texts and the translation. The units of the original and the translation may be equivalent to each other at all levels or only at some of them. Fully or partially equivalent units and

potentially equivalent statements objectively exist in the outgoing language and in the target language, but their correct assessment, selection and use depend on the knowledge, skills and creative abilities of the translator, on his ability to take into account and compare the totality of linguistic and extralinguistic factors. In the process of translation, the translator solves the difficult task of finding and correctly using the necessary elements of the system of equivalent units, on the basis of which communicatively equivalent statements in two languages are created. It also distinguishes between potentially achievable equivalence, which means the maximum commonality of the content of two multilingual texts, allowed by the differences in the languages in which these texts were created, and translation equivalence - the real semantic proximity of the original texts and the translation, achieved by the translator in the translation process. The limit of translation equivalence is the maximum possible (linguistic) degree of preservation of the original content during translation, but in each individual translation, semantic proximity to the original in different degrees and in different ways approaches the maximum.

Differences in the systems of the source language and the translation language and the peculiarities of creating texts in each of these languages to varying degrees may limit the possibility of full preservation of the original content in the translation. Therefore, translation equivalence can be based on the preservation (and, accordingly, loss) of various elements of meaning contained in the original. Depending on which part of the content is transmitted in translation to ensure its equivalence, different levels (types) of equivalence differ. But the main thing remains that at any level of equivalence, translation can provide interlanguage communication.

REFERENCES:

1. Geldiyeva X., Abjalova M. Terminlarni tarjima qilish masalalari //Computer linguistics: problems, solutions, prospects. – 2021. – T. 1. – №. 1.
2. Bassnett S. Translation studies. – Routledge, 2013.
3. Sun Y. World literature in and through translation //Neohelicon. – 2019. – T. 46. – C. 601-621.
4. Rovira-Esteva S., Orero P. Evaluating quality and excellence in translation studies research //Babel. – 2012. – T. 58. – №. 3. – C. 264-288.

UDC 81-11

STYLISTIC DEVICES IN THE WORK OF KHALED HOSSEINI

Z.R.Bakhronova, teacher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Maqolada Xolid Husayniyning “The kite runner” asarida stilistik vositalarning qo'llanilish xususiyatlari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: hikoya, xronika, metafora, timsol, adabiy vosita.

Аннотация. в статье рассматриваются некоторые особенности использования литературных приемов в романе Халеда Хоссени «The kite runner».

Ключевые слова: повесть, хроника, литературные приемы, такие как метафора, символизм, литературный прием.

Abstract. the article discusses some specific features of using literary techniques in “The kite runner” by Khaled Hosseini”.

Key words: story, chronicle, literary techniques like metaphor, symbolism, literary device.

Khaled Hosseini, the most prominent author from Afghanistan, was born in Kabul in 1965. In an affluent Afghan diplomat family with five children, he was the oldest. At a girls' school in Kabul, his mother taught Persian and history. When Khaled's father was offered a position at the Afghan embassy in Paris in 1976, his family relocated there. When a military coup occurred in the nation in 1980, Soviet forces invaded, delaying their scheduled return home. A political asylum was granted to Khaled's family in the US. They made San Jose, California, their home from there. The Kabul idyll, which will soon be replaced by powerful storms, serves as the backdrop for their story. The boys are like two kites that this storm snatched up and scattered. Everyone has their own fate and tragedy, yet they are all tied by deep links, just like when they were kids. In recent years, the novel has emerged as one of the most striking trends in literature across the globe. The author mentions the customary pastime of Afghan boys, kite fights, in the book's title. A genuine childhood enjoyment comes from defeating adversaries and being left alone to fly in the endless blue sky.

Literary Devices in The Kite Runner The Kite Runner was written by Afghan-American novelist Khaled Hosseini and is set in Kabul, Afghanistan, at the time the Taliban came to power. The main focus of the book is the friendship between Hassan, the son of Amir Khan's father's servant, and a wealthy young man named Amir Khan. Amir's journey to America with his father is also detailed, as is his battle with remorse and his attempts to extract revenge on his friend for betraying him. Hosseini uses a range of literary devices to present a tale about guilt, power dynamics, inequality, and the value of friendship. Literary devices like metaphor, symbolism, and foreshadowing enable Hosseini's story in The Kite Runner to make a lasting impression on readers all across the world. A remarkable debut book by a living classic

author that is already being hailed as the main novel of the new century. A touching, insightful tale of friendship and devotion, betrayal and redemption, *The Wind Runner* is. Khaled Hosseini's book is like an endlessly admirable painting because it is soft, subtly ironic, and nostalgic in a nice way. An abyss stood between Hassan and Amir. One belonged to a despised minority, while the other belonged to the local elite. The father was prominent and attractive to one child, while lame and pitiful to the other. The first was an inebriated reader, the second was illiterate. Hassan's cleft lip was visible to all, but Amir's unsightly scars were deep inside. Yet these two lads are the closest individuals around.

A metaphor is a literary device where one thought or thing is compared to another in order to imply that they are similar. *The Kite Runner* skillfully captures Amir's journey from Afghanistan to America with significant metaphor utilization. One illustration of a metaphor is the analogy of America to a river. One of the book's most potent analogies, though, is how Hosseini uses the cold metaphor to characterize Amir's relationship with his father, Baba. Amir and Baba's bond isn't warm and fuzzy like the chilly winter. Baba, on the other hand, is often telling Amir to quit being a wimp and defend himself. Amir likewise thinks he will never be able to live up to Baba's expectations, despite his repeated attempts to make Baba happy. Amir's choice of the frigid metaphor to depict his relationship with his father is also a reflection of the Afghan winter. The winter equinox's kite festival strengthens the relationship between Baba and Amir. Amir and his father are now more attached than ever. What *The Kite Runner Means to Me* *The Kite Runner* by Hosseini also employs symbolism as a literary strategy. This literary technique is widely used to establish abstract thoughts by employing an object as a symbol for an ethereal or unseen concept. The cleft lip of Hassan, Amir's best buddy, serves as a metaphor in the book. As a minority in Afghanistan, Hassan and his father are less well-off than Amir and his father. Prior to Baba covering the cost of Hassan's treatment, his cleft lip symbolized his lesser social rank. Hassan's cleft lip is now a representation of his social standing. The lamb, which Amir refers to as Hassan when he is being sexually attacked by their childhood bully Assef, is another image in the book. Hassan, according to Amir, did not resist or scream as he was being sexually attacked; instead, he appeared despondent. The lamb represents both the loss of innocence and the sacrifice of Hassan or their friendship because Amir takes no effort to protect Hassan from danger. The *Kite Runner*'s utilization of foreshadowing A sign or hint that something will happen in the future is referred to as foreshadowing in literature. On the first page of the book, Amir writes, "I became what I am today at the age of twelve, on a freezing cloudy day in the winter of 1975," which serves as the book's foreshadowing introduction. This proves that a storyline aspect in the book's future will allude to Amir betraying Hassan. Amir leaves the site of Hassan's sexual assault when he is twelve years old. Because he did nothing and ultimately betrayed his best friend, he is filled with guilt. The *Kite Runner*'s conflict Throughout the book, there are two different types of conflict: internal and external. The dispute with the outside world is centered on the actions in Afghanistan that the Taliban are in charge of as well as the disparities in power between the country's minorities and the wealthy. Amir's personal problem stems from his betrayal of Hassan; he did it because he wanted to impress his father; and after traveling to America with his father, he gradually works on himself.

One can observe Amir's mental battle throughout the entire novel as he tries to reconcile his guilt for betraying his best buddy while hiding the truth from others. Amir believes that Hassan stole from Baba in order to get rid of him and that he left while Hassan was sexually abusing him.

Amir, the main character, resides in Afghanistan with his father Baba, their two servants Ali and Hassan, and two other family members. Amir does everything he can to gain Baba's respect. Amir writes that Baba is a tangible person. But Baba and Amir both like kite fighting, which Amir is really good at. When the neighborhood bully Assef assaulted Hassan, Amir, who had just won a kite-flying contest, acted selfishly by failing to defend him. Because of his intense shame, Amir betrays Hassan by accusing him of stealing, which Baba deems to be an unpardonable offense. Baba and Amir leave to America when Amir is eighteen in order to avoid the Soviet invasion. Amir ultimately meets Soraya after growing closer to Baba. They later get married. Amir releases his debut novel shortly after Baba passes away from cancer. Amir is asked to go back to the Middle East twenty years later by a family friend named Rahim Khan. When Hassan was killed defending their family home, Amir finds out that he was his half-brother. Amir goes to Kabul on Rahim Khan's directive to protect him. Amir goes to Kabul at Rahim Khan's request in order to save his nephew Sohrab.

Hosseini makes use of literary devices like imagery, symbolism, theme, similes, and flashbacks. Or to put it another way, Amir turns 38 years old and returns from Afghanistan in the middle of the novel. The narrative then shifts backward in time, from Amir's childhood to the present. Hosseini predicts the final conflict between Amir and Assef in his second sentence, "At times, up in those trees, I persuaded Hassan to discharge pecans with his slingshot at the neighbor's one-eyed German shepherd." This is connected to the film's climactic scene, in which Sohrab, Hassan's son, shoots Assef, an Afghan-German, in the eye with a walnut-sized ball. The devastating nature of secrets and the importance of family are literary components.

Amir and Hassan are brothers, but Baba never says so. Rahim Khan and Hassan never learn from Amir what happened in the alley, and Hassan never discovers that Amir knew about the rape. Amir travels back to Afghanistan in search of Sohrab as a result of his emotional and familial bond with Hassan. Hosseini uses symbols in *The Kite Runner* that are associated with fate, family, and reproduction. Pomegranate: There was a hill with a pomegranate tree right behind Amir's home. Amir was motivated to write after reading to Hassan in this situation. Pomegranates, strangely, are a symbol of infertility in Iranian mythology.

Both Hassan and Amir are half-siblings. He believes he is to blame for Amir and Soraya's eventual infertility because he failed to safeguard Hassan. Together with their stillborn daughter, Sohrab will be born to Hassan and Farzana. Hassan presses the dark red fluids of a decaying pomegranate against his brow, comparing them to blood. Amir and Hassan come to the realization that Amir sacrificed Hassan for the last kite after the rape at this point. When Amir is killed outside the family house, Hassan metaphorically murders himself in place of Amir to hint at how he will accept Amir's false charge.

Trees: The family and the family tree are both represented by trees. Amir and Hassan start climbing the poplar trees next to Baba's house at the start of chapter two. The pomegranate tree's trunk is afterwards inscribed with "Amir and Hassan, the sultans of Kabul" by Amir. Although not knowing they are half-brothers, Amir and Hassan have never been separated since they were young. As Amir's mother passed away after childbirth, Baba hired a Hazara lady to look after him. The wet nurse was retained by Baba to take care of Hassan when he was born a year later. Ali, who looked after Hassan and who everyone mistakenly believed to be his father, "would tell the boys that was a fraternity between people who had eaten from the same breast, a kinship that not even time could break," Ali said.

Kite: Kites have ties to destiny and fate. In chapter 7, as Amir cuts the string of the last kite, Hassan goes after it to get it as a prize for him. Then Assef gets Hassan caught in an alley. Amir remembers incidents from his and Hassan's youth while hiding in a corner and psychologically removing himself from the horrific act of rape. He remembers a blind fortune teller who would charge one rupia to foretell the fortunes of the boys. Hassan's face casts a shadow as the fate teller touches him. "The elderly man grabs hold of Hassan and places the rupia back in his palm. According to Amir, the father knew about the dreadful things that would occur to Hassan in the future, but he chose not to tell the youngster about them. Also, the kite represents the bond between Hassan and Amir. Just as he must destroy his opponent's kite, Amir must destroy Hassan in order to win Baba's approval. Amir writes in the first chapter of the book that "the early afternoon light shone on the water where dozens of small boats sailed, driven by a crisp breeze" describes the park. Hosseini pulls the reader into a serene atmosphere that is tempered by Amir's inner struggle by appealing to the sense of sight with the reflected sunshine and the little boats skimming across the sea. He recently got back from Afghanistan, but he can't get through to Sohrab.

When Amir hears, "A pair of kites, scarlet with long blue tails, soaring in the sky," he is given additional park-related pictures. By using metaphors, such as equating the kites to eyes that seem to be evaluating or observing Amir in his peaceful house, Hosseini conveys a sense of anguish and pain. "His lying to Hassan and concealing secrets from him led them to dance high over the trees on the west side of the park, over the windmills, like two eyes staring down on San Francisco," the author writes, drawing the reader into Amir's mental struggle.

Pomegranates, trees, and kites are three of *The Kite Runner's* motifs. Amir and Hassan are revealed to be half-brothers by the pomegranates, which stand for fertility. The trees support their familial bond. Kites are a metaphor for fate, as seen by the fortune teller's hesitation to give Hassan his fate.

Throughout the entire novel, Hosseini makes use of imagery, metaphors, analogies, and flashbacks. The reader can interact with the text and become engrossed in the events by using images and five-sense-using descriptive language. Hosseini, in particular, uses sounds, smells, and visual representations of people to depict them.

REFERENCES:

1. Ravshanovna, B. Z., & Ganiyevna, X. N. (2021). Three Famous Writers of the Story Genre in English, Uzbek And Russian Language. *Middle European Scientific Bulletin*, 10. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/295>.
2. Ravshanovna, B. Z., & Ixtiyorovna, R. M. (2021). The Integration of Technology Into Language Teaching. *Middle European Scientific Bulletin*, 17, 275-279. <https://cejsr.academicjournal.io/index.php/journal/article/view/812>.
3. Samadova, S., Baxronova, Z., & Mirzaveva, M. (2020). Significance of individual education and individual approach. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 1(1).
4. Shaydulloyevna, K. S., & Ravshanovna, B. Z. Positive and Negative Features of Mythological Images in the Epics "Beowulf" and "Alpomish". *International Journal on Integrated Education*, 3(11), 196-200. <https://www.neliti.com/publications/334347/positive-and-negative-features-of-mythological-images-in-the-epics-beowulf-and-a>.
5. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). The main features of translation of phraseology from english into uzbek. *Scientific Impulse*, 1(3), 523-526. <https://nauchniyimpuls.ru/index.php/ni/article/view/1024>.

6. Saidova, Z. (2021). Advantages and disadvantages of modular object-oriented dynamic learning environment (moodle) in the system of education. центр научных публикаций (buxdu. uz), 8(8). http://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/435.

7. Khudoyberdieva, S. Z. . (2021). Analysis of the concepts of emotions in russian and english phraseological picture of the world. Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 2, 11–18. <https://literature.academicjournal.io/index.php/literature/article/view/21>.

UO'K 81'23

KOREYS FRAZELOGIZMLARINI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH USULLARI VA SOMATIK FRAZELOGIZMLARNI TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR

D.U.Baxranova, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillari instituti, Samarqand

Annotatsiya. Koreys tilida somatik so'zlarning ko'p ma'noliligini hisobga olgan holda, ulardan tashkil topgan frazeologizmlar ham ko'p ma'noli va ko'p vazifalidir. Mazmun jihatdan mos bo'lgan koreys tili frazeologizmlari tarjimada har doim ham bir-birlarini almashtiravermaydilar. Muayyan matniy holatda bir-birini almashtira oladigan frazeologik ekvivalentlar yoki muqobil variantlar o'zga bir matniy holatda ma'no belgilar yoki uslubiy vazifalari jihatidan bir-biridan farq qilib qolishlari mumkin.

Kalit so'zlar: So'z, ibora, ma'no, frazeologizm, ekvivalent, somatik.

Аннотация. Учитывая многозначность соматических слов в корейском языке, образованные от них фразеологизмы также многозначны и многофункциональны. Подходящие по содержанию корейские фразеологизмы не всегда взаимозаменяемы в переводе. Фразеологические эквиваленты или альтернативные варианты, которые могут заменять друг друга в определенной текстовой ситуации, могут отличаться друг от друга по семантическим признакам или стилистическим функциям в другой текстовой ситуации.

Ключевые слова: Слово, словосочетание, значение, фразеология, эквивалент, соматика.

Abstract. Taking into account the multi-meaning of somatic words in Korean, the phraseological units formed from them are also multi-meaning and multi-functional. Korean phraseological units that are appropriate in content are not always interchangeable in translation. Phraseological equivalents or alternative variants that can replace each other in a certain textual situation may differ from each other in terms of semantic signs or stylistic functions in another textual situation.

Keywords: Word, phrase, meaning, phraseology, equivalent, somatic.

Kirish. Frazelogizmlar tilni chuqur anglashda muhim rol o'ynaydi. Inson ma'lum til leksik birliklarini qanchalik chuqur o'rgansa, o'sha til haqida yanada chuqurroq malumotga ega bo'ladi. Shu bilan birga frazeologik birliklar o'sha xalq turmush-tarzi haqida keng ma'lumot beradi. Frazelogizmlar til birligi sifatida, til o'rganuvchilarni o'ziga juda jalb qiladi. Shuningdek, tilning qiziqarli, muhokamaga boy qismlaridan biri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Bilamizki, frazeologizmlar tarkibidagi so'zlar barchasi ko'chma ma'noda qo'llanilgan bo'lib, ularni bosh ma'nolari bilan qarasak, ma'no chiqmaydi. Koreys tili o'rganuvchilari o'quv darsliklarida va turli adabiyotlarda asosan frazeologizmlar bilan muommaga duch keladilar, chunki ular bir ko'rinishda so'z birikmasiga juda o'xshab ketadi. Ularni so'z birikmasi sifatida tushinish esa, matnda ifodalanayotgan ma'nodan chetga chiqish yoki ma'noning yo'qolishiga olib keladi. Shuningdek, koreys tili frazeologizmlari haqidagi ma'lumotlar o'zbek tili yoki rus tilida juda kamdir. Shuning uchun ushbu mavzu hozirgi kunda dolzarbligi bilan ajralib turadi.

Tajriba qismi. Frazelogik birliklarni koreys tilidan o'zbek tiliga asosan quyidagi yo'llar bilan-asliyat tilidagi birlika komponentlar tarkibi, Grammatik qurilishi hamda ma'no va uslubiy vazifasi mos ekvivalentlar, boshqa hossalari farq qilgani holda, ma'no va uslubiy vazifasi o'xshash analog (oxshashlik) tarjima yo'li bilan hamda tasvirlash yoki tasviriyo'li bilan tarjima qilib ko'rib chiqamiz.

[Kim Mun Uk, Kim Chun Sig. Koreys tili grammatikasi. - T.: O'qituvchi, 2007. – 120-130 b]

1. Ekvivalentlar vositasida tarjima qilish. Turli xalqlar frazeologik birliklarning bir-biriga har jihatdan o'xshashligi aksariyat hollarda xalqlar tirmush sharoitlari, urf-odatlar va mantiqiy mushohadalaridagi mushtaraklik bilan izohlanadi. Yani koreys tilidagi frazeologizmlarga ma'no jihatdan ham, shakl jihatdan ham aynan mos tushadigan tarjima. Koreys tili va o'zbek tili bitta tillar oilasi-oltay tillar oilasiga mansub bo'lganligi, shuningdek, ikkala til ham agglyutinativ tillar oilasiga mansub bo'lganligi uchun ular orasida umumiy o'xshashliklar ko'p. Xususan, bunday o'xshashliklarni frazeologizmlarda ham ko'rish mumkin. Ikki tilda ham bir-biriga ham shakl, ham ma'no jihatdan o'xshash frazeologizmlar talayginadir. Bular bir-biriga ekvivalent hisoblanadi. Quyida shunday frazeologizmlarni ko'rib chiqamiz.

가슴을 헤쳐 놓다- yurakni ochmoq, 가슴이 아프다- qalb og'rimoq, 귀에 익다-quloqqa tanish, 귀가 밝다-qulog'i tez, 눈에 불을 켜다- ko'zida olov yonmoq, 눈에 불이 나다- ko'zida olov yonmoq, 눈에 선하다- ko'z

oldida turmoq, **눈 깜짝할 사이** – ko'z ochib yumguncha, **머리를 식히다** – boshga dam bermog, **머리를 쓰다** – kallani ishlatmoq, **발이 뜸하다** – oyoqni uzmoq, **발을 끊다** – oyoqni uzmoq, **손에 손을 잡다** – qo'lni qo'lga bermog, **손을 뻗다** – qo'lni cho'zmoq, **손을 씻다** – qo'lni yuvmoq, **손이 거칠다** – qo'li egri, **입을 떼다** – og'iz ochmoq, **코가 꺾이다** – burnidan ip o'tkazmoq.

M: **눈 깜짝할 사이에 일을 끝낸다** – Ko'z ochib yumguncha ishni tugatmoq.

아무리 어렵고 힘든 때라도 우리 모두 손에 손을 잡고 이난을 해결한다 – Qanchalik qiyin bo'lib og'ir bo'lmasin, barchamiz qo'lni qo'lga berib bu qiyinchilikni hal qilamiz.

아오에나가 머리를 식히다 – Shahar tashqarisiga chiqib, boshga dam bermog. [김종택 국어어휘론 서울(주) 탈출판사 1992, 120-130 쪽]

Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, ikki tilning frazeologizmlari ham shakl, ham ma'no jihatdan bir-biriga ekvivalent bo'lsa-da, ammo ma'no bo'yodqligini jihatdan bir-biridan farq qilishi mumkin. Ya'ni ekvivalentiga nisbatan ma'noning kuchli yoki kuchsiz bo'lishi, keng yoki tor bo'lishi mumkin. Masalan, koreys tilidagi “**손을 씻다**” frazeologik birligi, o'zbek tilida “**qo'lni yuvmoq**” frazeologizmi bilan ekvivalentdir. Ammo koreys tilidagi variant ma'no ifodalashi va qo'llanishi jihatdan biroz tordir. U faqat “salbiy ishlardan aloqani uzish” ma'nosida keladi. O'zbek tilidagi varyanti ma'no jihatdan biroz keng bo'lib, koreys tilida qolgan hollarda shu ma'noda keladigan boshqa frazeologizmlar bilan ekvivalent bo'ladi. Ma'no kuchliligiga misol sifatida “**가슴을 헤쳐 놓다**” frazeologik birlikni keltirishimiz mumkin. Bu “ko'ngildagi fikrlarni yashirmay ochmoq” ma'nosini ifodalaydi. O'zbek tilidagi ekvivalenti – “yurak ochmoq” frazeologizmlarga nisbatan kuchli ma'no bo'yodqligiga ega. [김종택 국어어휘론 서울(주) 탈출판사 1992, 145-150 쪽]

Umuman tilda frazeologizmlarni ekvivalentlar orqali tarjima qilish murakkab jarayon bo'lib, bunda tarjima jarayonida koreys tili frazeologizmlarining ifodalaydigan ma'nosini hamda qo'llanish doirasida har tomonlama bilgan holda, ularga o'zbek tilida mos ekvivalentlar topish lozim bo'ladi.

2. Analog (o'xshashlik) tarjima. Ma'no jihatdan koreys tilidagi variantiga mos, lekin shakl asosi jihatdan undan butunlay yoki qisman farq qiluvchi tarjima usulidir. Quyida shunday usul orqali tarjima qilingan frazeologizmlardan misollar keltiramiz.

귀가 가볍다(간지럽다) – qulog'i qizimoq, **귀가 아쉽다** – qulog'i og'ir, **귀를 의심하다** – quloqqa ishonmaslik, **가슴에 불이 붙다** – yurakda hissiyotlar cho'g' urmoq, **눈이 아슬에 맞다** – ko'zi yoshga to'lmoq, **눈이 빠지도록 기다리다** – ko'zi to'rt bo'lib kutmoq, **목에 칼이 들어와도** – boshiga qilich kel ham, **손에 물 한방울 묻히지 않고 살다** – qo'lni sovuq suvga urmasdan yashamoq, **입이 무겁다** – og'ziga mahkam, **입이 가볍다** – 입이 싸다 – og'zi bo'sh, **어깨가 가볍다** – elkasidan tog' ag'darilmoq **어깨가 무겁다** – yelkasida yuki bor ya'ni elkasida biron masuliyati yoki muammosi bor.

M: **책임 면하게 되어 어깨가 가벼워진다** – Masuliyatdan ozod qilinganim uchun yelkamdan tog' ag'darildi.

그는 목에 칼이 들어와도 진실을 말하는 사람이다 – U boshiga qilich kelsa ham, haqiqatni aytadigan odam.

Qizig'i shundaki, koreys tilidagi ko'pgina “**발**” (oyoq) komponentli frazeologizmlar o'zbek tilida “**qo'l**” komponentli frazeologizmlari bilan mos keladi: **발이 넓다** – qo'li uzun, **발이 짧다** – qo'li kalta, **발을 씻다** – qo'lni yuvmoq, **발을 빼다** – qo'lni yuvmoq; oyog'ini uzatmoq. [표준 국어 대사전 국립 국어 연구원 서울 독산 동안 1999, 240-250 쪽]

Aslida bunday tarjimada asl nusxa (koreys tili) matnidagi frazeologizmlarning tarjima tili (o'zbek tili)da bir necha o'xshash variantlari mavjud bo'lib, tarjima jarayonida matn mazmunidan kelib chiqqan holda, mos variant tanlab olinib tarjima qilinadi. Yuqorida keltirilgan misollarda, biz koreys tilidagi frazeologizm ma'nosiga aynan o'xshash bo'lgan o'zbek tili frazeologizmlarini tarjima varianti sifatida keltirdik. [Qudrat Musayev. Tarjima nazariyasi. – Toshkent, Fan. 2005, 75 b]

3. Tasvirlash yoki tasviriy tarjima – koreys tilidagi frazeologizmlarni erkin so'z birikmasi orqali berish. Bu tarjima metodi o'zbek tilida xuddi shu frazeologizmga mos ekvivalent topilmagan hollarda qo'llash mumkin.

귀가 따갑다 va **귀가 아파다** – ko'p takrorlangandan eshitishni yoqtirmaslik, **귀가 술기하다** – diqqat bilan eshitmoq, **귀가 얇다** – oson ishonadigan, **눈을 밝히다** – diqqat va etiborni jamlamoq, **눈을 붙이다** – mizg'ib olmoq, **머리를 새겨 놓다** – xotirada yaxshi turmoq, **머리를 싸매다** – bor kuchi bilan harakatlanmoq, **목에 힘을 주다** – takabburlik qilmoq, yoki o'zgani nazar-pisand qilmaslik, **목을 빼다** – bezovtalik bilan kutmoq, **발이 잣다** – qayergadir tez-tez bormoq, **발을 동동 구르다** – qattiq xavotirlanmoq, **배를 두드리다** – faravonlik va qulaylikda yashamoq, **입만 아프다** – gapirishning foydasi yo'q, **코에 걸다** – biror narsani g'urur deb hisoblamoq, **코 묻은 돈** – yosh bolalar olib yuradigan oz miqdordagi pul.

M: **결혼 이야기에 귀가 솔깃했다**

To'y hikoyasini diqqat bilan eshitdim.

밖에 서 있는 사람들이 목을 빼고 차를 기다린다

Tashqarida turgan odamlar o'z navbatini bezovtalik bilan kutmoqda.

그는 시험을 위해서 머리를 싸매고 공부한다.

U imtihon uchun bor kuchi bilan harakatlanib o'qiyapti.

[표준국어대사전 국립국어연구원 서울 독산동안 1999, 340-345 쪽]

Bu tarjima usuli koreys tilidagi frazeologizmga o'zbek tilida ekvivalent yoki unga o'xshashi topilmaganda, keng qo'llaniladi. Bu tarjima bir tomondan oson ko'rinsada, ammo ikkinchi tomondan biroz murakkabdir. Chunki ushbu uslubda ham tarjimondan frazeologizmlarning ma'nosi, qo'llanish doirasini yaxshi bilishi talab etiladi. Aks holda, tarjima yaxshi chiqmasligi mumkin.

Olingan natijalar tahlili va xulosa. Koreys tili somatik frazeologizmlari orasida shunday frazeologizmlar mavjudki, ular tarkibiy tuzilishi jihatdan biroz murakkab bo'lishi bilan birga ularning ma'nosi tushunish biroz qiyindir. Quyida shunday frazeologizmlarni keltiramiz. 눈 뜨고 볼 수 있다 - bu frazeologizm odamning ko'zi oldidagi lavha dahshatli va achinarli darajada bo'lganligidan, ko'ngli noxush bo'lib ko'zga hech narsa ko'rinmaslikni ifodalaydi.

눈에 쌍심지를 켜다 - bu frazeologizm, g'azablangan odamda ko'zlarning kuchli chaqnashi yoki yonishi holatini ifodalaydi. 가슴이 두근반 세근반하다 - frazeologizmi yurakning kuchli urishi yoki dukillab urishini ifodalaydi. 가슴이 콩알 만하다 - ushbu frazeologizm, odamning notinch bo'lib, o'zini erkin his qilolmaslik holatini ifodalaydi. 손이야 발이야 - ushbu frazeologizm odamning kechirim so'rashdagi ayanchli bo'sh ahvolini ifodalaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Usmonov S. Umumiy tilshunoslik. -T.: O'qituvchi, 1972. -486 b
2. Musayev Q. Tarjima nazariyasi. -Toshkent, Fan. 2005, 150 b.
3. Kim Mun Uk, Kim Chun Sig. Koreys tili grammatikasi. - T.: O'qituvchi, 2007. - 380 b.
4. Чой Юн Хи. Фразеологический образ в коннотативном аспекте// Язык сознание коммуникация. Выпуск 17. Москва. Макс Пресс. 2001, 240 с.
5. 김중택 국어이후론 서울(주) 탈출판사 1992, 260 쪽
6. 표준국어대사전 국립국어연구원 서울 독산동안 1999, 470 쪽
7. 김희명, 이희선, 이희선. '서울대' 2005 B-575 쪽
8. <http://krdict.korean.go.kr/ru>
9. <http://www.naver.com>

UO'K 401+130

AKSIOLOGIK BAHONING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

D.B.Boymatova, PhD, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Zamonaviy tilshunoslikda o'z tadqiq ob'ektiga ega bo'lgan lingvomadaniy manbalar har bir xalq madaniyati asosida o'rganiladi, tahlil qilinadi. Tadqiq jarayonida ma'lum etalon (namuna) asosida sub'ektiv baho ham beriladi. Mazkur maqolada aksiologik baho (modallik)ning lingvomadaniy tadqiqi va xususiyatlari badiiy matnlardan olingan misollari asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, aksiologik baho, etalon, milliy qadriyat, nutqiy birliklar, lisoniy birliklar.

Аннотация. Лингвистические и культурологические источники, имеющие свой объект исследования в современном языкознании, изучаются и анализируются на основе культуры каждого народа. В процессе исследования также дается субъективная оценка на основе определенного эталона (выборки). В данной статье лингвокультурологические исследования и особенности аксиологической оценки (модальности) освещаются на примерах, взятых из художественных текстов.

Ключевые слова: языковая культура, аксиологическая оценка, эталон, национальная ценность, речевые единицы, языковые единицы.

enka, etalon, natsionalnaya sennost', rechevye yedinitсы, yazykovыe yedinitсы.

Abstract. Linguistic and cultural sources, which have their own object of study in modern linguistics, are studied and analyzed on the basis of the culture of each people. In the process of research, a subjective assessment is also given based on a certain standard (sample). In this article, linguoculturological studies and features of axiological assessment (modality) are highlighted using examples taken from literary texts.

Key words: language culture, axiological assessment, standard, national value, speech units, language units.

Aksiologik baho insonning lingvokognitiv faoliyat mahsuli sifatida milliy qadriyatlarimiz aks etayotgan tushunchalarga nisbatan qay darajada berilishi muallif maqsadiga bog'liqdir. Milliy qadriyat tushunchasi juda keng qamrovli bo'lib, har bir millatning asrlar davomida ardoqlab, e'zozlab kelayotgan, o'zga millatda takrorlanmas marosim, tantana va shu kabilarni ham o'z ichiga oladi: ... Har

yil bahorda xalq uning bo'ylarida to'planib "Qozon to'ldi", "Boy bo'ldi" qabilidagi sayil va marosimlar o'tkazardi (M.Ali. Sarbadorlar. – B.11). Milliy qadriyatlarimiz aks etgan badiiy matnlarda aksiologik bahoning namoyon bo'lishi ta'sirchanlikni oshirish bilan birga o'zligimizdan faxrlanish tuyg'usini his ettirish uchun ham xizmat qiladi: *O'zbek xonadonidan non va rayhon isi keladi* (O'. Hoshimov. *Daftar hoshiyasidagi bitiklar.* –B.133). Aksar hollarda aksiologik modallik ob'ektning vazifasi va xususiyatiga ishora orqali beriladi va bu ishoralar nutqiy birliklarning ma'noviy jipslashishidan hosil bo'ladi: *O'zbekda ota-onani e'zozlash, qadrlash degan udum bor. Albatta, komediyani dastlab ko'rgan ajnabiy tomoshabinga bu holat erish va hatto ishonarsiz ko'rinishi mumkin* (O'Hoshimov. *Daftar hoshiyasidagi bitiklar.* – B.268).

M.Hakimovning ta'kidicha, biror ifodani ma'lum kommunikativ maqsad bilan ifodalash illokutiv akt sanaladi. Illokutiv akt axborotning oddiy ifodasi bo'lib, unda so'zlovchi niyati yashirin bo'ladi [5:45]. Ifodaning yashirin mazmunda aks etishi va tushunarli bo'lishi uchun kommunikatsiya ishtirokchilarining fikrlash faoliyati, ularning olam haqidagi tasavvurlari uzviy bog'liq bo'lishi talab etiladi. Bu uzviylik aksiologik baho mujassam bo'lgan har qanday matnda – xoh oshkoro, xoh yashirin tarzda bo'lsin namoyon bo'ladi. Predmet-hodisalarni oshkoro va yashirin tarzda baholash ba'zan tabiat tasviri bilan omuxta olib boriladi: *Atrofdagi tabiatning go'zalligi, bahor va tog'lar ayvonga ishlangan naqshlarni, gumbazdagi koshinlar rangini allanechuk juda ochib ko'rsatar edi* (P.Qodirov. *Yulduzli tunlar*–B.74). Muallif asar qahramonlarining ma'lum vaziyatdagi holatini (ko'tarinki yoki tushkun) o'quvchi ko'z o'ngida yorqinroq aks ettirish niyatida ham tabiat lavhalariga urg'u beradi. Negaki, "tabiat lavhalari, aksar, qahramonlarning kayfiyati va holatiga uyg'un bo'lib keladi" [7: 163]. Yuqoridagi matnda tabiat tasviriga berilgan baho ifodalovchi go'zalligi, allanechuk juda ochib ko'rsatar edi ifoda birliklari orqali asar qahramonlarining ko'tarinki kayfiyatda ekanliklarini bilib olishimiz qiyin emas. Tabiat tasvirining shaxs jismoniy va ruhiy holati bilan uyg'un kelishi muallifning pragmatik maqsadi va kognitiv istagi natijasidir: *Agraning kech kuzi xuddi Andijonning bahor paytlaridek salqin va mayin tuyular edi. Qop-qora osmonda yulduzlar charaqlab turibdi. Bobur ko'zini yumdi:*

– *Badanimda qon uyushib qolayotganday... – dedi Tohirga* (P.Qodirov. *Yulduzli tunlar.* – B.462). Yuqoridagi matnlarda muallif shaxs va uning faoliyatiga baho berishda uyushiq bo'lakli gaplardan unumli foydalanganligini ko'ramiz. Uyushiq bo'laklarning matn va uning tarkibiy qismi bo'lgan gaplarda ishtirok etishi muallif maqsadining o'quvchiga yetkazilishidagi ta'sirchanlikni ta'minlaydi. Zero, "uyushiq bo'laklar badiiy asarlarda uning ta'sirchanligini ta'minlovchi uslubiy vosita sifatida qo'llanadi. Ular badiiy tasvirda peyzaj detallari, harakatning o'sish sur'atini ifodalash uchun qo'llanadi" [6: 8]. Buni quyidagi matnda ham ko'rishimiz mumkin: *Olamning kengligi, tog'larning balandligi, Obimashhad suvinin tiniqligi, olamning chiroyi, g'aroyib tuyg'ular barcha-barchasi qo'shilib yigitni elitib tashladi* (M.Ali. Sarbadorlar – B.233).

Baho ob'ektiga nisbatan sub'ekt o'z munosabatini bildirar ekan, uning eng muhim jihatlari ifodasi uchun ijobiy, betaraf, salbiy semaga ega birliklarni tanlab ishlatadi. Ijobiy bahoning salbiylikka yoki aksincha salbiy ma'noning ijobiylikka qarab borishi ma'no ko'chish holati deb ta'riflanadi. Aksariyat hollarda bu turdagi transpozitsiya (ma'no ko'chishi) ijobiylikdan salbiylikka tomon harakat qilinganda sodir bo'ladi. Bu jarayon bemaqsadlik bilan emas, muallifning maqsadi bilan amalga oshiriladi. Amalga oshirilgan maqsad aksariyat hollarda kinoya mazmunida bo'lishi kuzatiladi: *Hatto "eng zamonaviy", "eng aqlli" qurol ham okop bilan bolalar bog'chasining, aerodrom bilan tug'ruqxonaning farqiga bormaydi!* (O'. Hoshimov. *Daftar hoshiyasidagi bitiklar.* – B.213).

Rus tilshunosi V.I.Koduxovning ta'kidicha, nutqiy akt ruhiy-jismoniy jarayon sifatida so'zlovchi (adresant), tinglovchi (adresat), mo'ljallangan uch faoliyat – so'zlash (yozish), nutqiy idrok, tushunchalar bilan aloqada bo'ladi [3: 49]. Olim nutqiy akt nazariyasiga ta'rif berishda ruhiyat bilan bog'liqligini ham e'tirof etmoqda. Negaki, so'zlovchi o'z maqsadi bayonini tinglovchining ruhiyatiga bog'liq ravishda amalga oshirishi tabiiydir. Bu, ayniqsa, tinglovchining sotsial mavqeyi so'zlovchidan yuqori bo'lgan hollarda amalga oshiriladi. Tilshunoslikda bu kabi holat assimetrik nutqiy jarayon deb atalib, "o'zaro nutqiy muloqot jarayonida nutq ishtirokchilaridan birining sotsial jihatdan "tobeligi" yoki "ustunligi" sezilib turadi" [5: 67]: *Hassa tayangan keksa Sohib Doro Bobur bilan ko'rishayotib: Amirzodam, – dedi. – Hazrat Mirning vafotlaridan beri Unsiya ruhsiz tanadek edi. Siz kelganingizdan so'ng bu tanada yangi jon, yangi ruh paydo bo'ldi!* (P.Qodirov. *Yulduzli tunlar.* –B. 255). Adresant adresatdan yosh jihatdan katta, lekin mavqei kichik bo'lganligi bois unga amirzodam deb murojaat etishi, o'zini bir qadar yaxshi ko'rsatish uchun fikrini mubolag'ali tarzda bildirishi nutqiy muloqotga aks ta'sir ko'rsatmaydi. Nutqiy muloqot jarayonining o'ziga xosligi shundaki, so'zlovchining fikriga mazmundan chekinmagan holda (hattoki ma'no jihatdan yuqori) javob qaytarish uchun tinglovchidan bilim va zakovatni talab etadi: *Qalbi ezgu va ma'yus tuyg'ularga to'lib turgan Bobur shoirona o'xshatishlar qilib o'tirgisi kelmay jo'n javob berdi:*

– *Mavlono, hazrat Alisherning makonlari mening o'zimda yangi ruh paydo qildi. Bu yerda men san'atu ma'rifatning hali umrimda ko'rmagan kamolotini ko'rmoqdamen!* (P.Qodirov. *Yulduzli tunlar.* – B.255). Yuqoridagi matniy tuzilma to'laligicha aksiologik baho birliklaridan iboratdir: ezgu va ma'yus

tuyg'ular birikmasi orqali berilayotgan baho asar qahramonining ruhiyatiga nisbatan ifodalanayotgan bo'lsa, hali umrimda ko'rmagan kamolot birikmasi orqali esa so'zlovchining sub'ektiv munosabati zamirida shaxs (Alisher Navoiy)ga nisbatan yuksak darajadagi bahosi aks etmoqda.

Har qanday matn lisoniy tafakkur faoliyatining mahsuli sifatida nutqimizda namoyon bo'ladi va axborot almashinish faoliyatida muhim o'rin tutadi. Sh.Safarov fikricha, "axborot faoliyati tafakkur va lisonning kesishish maydonidir. Tafakkur vositasida inson atrof-muhit bilan o'zaro munosabatga kirishadi, uning vositasida voqelikdagi obraz va tushunchalar farqlanadi. Har qanday lingvokognitiv faoliyat axborotning inson ongida faollashuvi jarayonidir" [3:76] va ba'zan bu jarayonda shaxsning ichki kechinmalari bir-biriga zid ravishda matnda ifodalanadi: *Xotira yozganda unga o'z hayoti avvalgidan iliqroq va ma'noliroq tuyulgan edi. Bekor o'tirganda esa yana o'sha og'ir o'ylar, sovuq pushaymonlar bosib kela boshladi* (P.Qodirov. *Yulduzli tunlar.*–B.241). Muallif asar bosh qahramonining ma'lum faoliyat bilan bog'liq harakatiga baho berishda ma'no ko'chishining metafora deb atalgan turiga murojaat qilishni ma'qul ko'radi (hayoti iliqroq, og'ir o'ylar, sovuq pushaymonlar). Negaki, metafora – troplarining bir turi – faol obrazli tafakkur shakli [1:208] sifatida ob'ektning xususiyatlari, xatti-harakatlari, ruhiy kechinmalarini o'quvchi ko'z o'ngida aniqroq va yorqinroq aks etishi, matnga ajoyib joziba baxsh etishi uchun xizmat qiladi. E'tibor qaratilgan sub'ektning baholash harakati nafaqat shaxslarga, balki predmetlarga nisbatan ham amal qiladi va bu badiiy matnda o'z aksini topadi: *To'rt unsur - tuproq, suv, o't, havo – abadiydir. Mavjudotdagi bor narsa ana shu to'rt unsur, to'rt modda aralashuvidan hosil bo'ladi* (M.Ali. *Sarbadorlar.* – B.122). To'rt unsurga berilayotgan baho tuzilmalari abadiylik, umumiylik, xususiylik mazmuniga nisbatan beriladi va shu asosda aksiologik baho tuzilmalari namoyon bo'lishi bilan xarakterlanadi.

Aksiologik bahoning qadr-qiymat mujassam bo'lgan tushunchalarda aks etishini eslatib o'tishimiz joizdir. Sub'ektiv bahoning bu turi tushunchalarni "qadriyat" paradigmasiga "birlashtiradi" va o'z munosabatini bildirishni sub'ektga havola qiladi. Sub'ekt esa ob'ektning o'zi uchun muhim, kerakli jihatlarini tanlab oladi va unga lisoniy bilimlari asosida shaxsiy bahosini beradi. Sub'ektiv munosabat bildirilayotgan qadriyat-tushunchalar ierarxiyasi, ya'ni darajalanish qatori ham olimlar nazaridan chetda qolmadi. Qadriyatlar ierarxiyasini "zavq-maqсад-go'zallik-axloq-dindorlik" tarzida belgilashni birinchilardan bo'lib E.Gartman taklif etgan edi. Shundan so'ng M.Sheler, E.Shprenger, U.G.Rikkerta, V.Shternlar ham qadriyat-tushunchalarning ierarxik qatorini estetik, siyosiy, ijtimoiy, diniy tomonlama farqlagan holda tuzib chiqadi [8].

Baholash jarayoni ba'zida salbiy illatlarga nisbatan ham amal qilinishi yuqorida ta'kidlab o'tildi. Salbiy bahoning berilishi ob'ektning xususiyati bilan bog'liq ravishda amalga oshadi, bu jarayon qiyoslash orqali yuqori darajaga ko'tariladi: *U otasi kabi harbiy siyoqli shaxdam emas, balki lattamijoz, lanju beqaror chiqdi* (M.Ali. *Sarbadorlar.* –B.7).

Sub'ektiv baho – lingvomadaniy xususiyatga ega matnning bevosita muloqot jarayonida yuzaga chiqadigan hodisa bo'lib, sub'ekt-ob'ekt munosabatiga asoslanadi. Aksiologik baho esa sub'ektiv bahoning bir turi sifatida ob'ektning eng qadrli, eng muhim xislatlariga nisbatan berilib, emotsionallik, qiyoslash, baholash, tavsiflash, munosabat bildirish orqali aks etadi. Badiiy matnda aksiologik baho ifodasi matn muallifining shaxsga va voqelikka munosabati asosida yuzaga kelar ekan, ushbu jarayon ifodasida albatta semantik va pragmatik xususiyatlar namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Бобоев Т. Шеър илми таълими. – Тошкент, Ўқитувчи, 1996. – 342 б.
- 2.Кодухов В. Введение в языкознание. – Москва: Просвещение, 1979. – 351 с.
- 3.Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2007. – 92 б.
- 4.Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Академнашр. 2013. – 172 б.
- 5.Ҳақимов М. Ўзбек тилида нуткий актнинг баъзи муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. 1999. – № 1. – Б.45 –48.
- 6.Ҳолиқов Х. Ҳозирги ўзбек адабий тилида мураккаблашган содда гаплар услубияти (А. Қаҳҳор асарлари материаллари асосида). Филол.фанлари номзоди... дис. автореф. – Тошкент, 1993. – 22 б.
- 7.Ҳомидий Х., Абдуллаева Ш., Иброҳимова С. Адабиётшунослик терминлари луғати. –Тошкент: Ўқитувчи, 1970. – 284 б.
- 8.Шохин В.К. Aksiologiya. // Большая Российская энциклопедия. – Россия, 2004. // <https://bigenc.ru>.

Аннотация. Мақолада инглиз тили “қурилиш” соҳасига оид терминологик иборалари мисолида антонимия, синонимия, дубликация, вариантлик каби ходисалар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Муайян соҳа тили, муайян соҳа учун инглиз тили, семантик ҳодисалар, термин сўз бирикма, махсус сўз бирикма.

Аннотация. Рассматриваются явления антонимии, синонимии, дублетности, вариантности, на примере терминологических словосочетаний научно-технической области «Строительство» в специальной лексике английского языка.

Ключевые слова: Язык для специальных целей (ЯСЦ, LSP), семантические явления, терминосочетание, специальное словосочетание.

Abstract. The article considers the phenomena of antonymy, synonymy, duplication, variance, on the example of terminological phrases of the scientific and technical field "Construction" in the special vocabulary of English language.

Key words: Language for special purposes (LSP), English for special purposes (ESP), semantic phenomena, term combination, special word combination.

Language for specific purposes (LSP) is an area of applied linguistics that focuses on the analysis and teaching of language in order to meet *specific* language needs of non-native speakers of the language. The term "language for special purposes" is used to designate a functional variety of language in a special area of communication, including terminology. LSP is a widely applied approach to second or foreign language teaching and training that addresses immediate and very specific needs of learners who need that language as a tool in their education, training or job. Needs analysis is the underlying "driver" for the development of LSP programs [Hutchinson & Waters 1987]. For example, English native speaking nurses who work in hospitals with a high percentage patient whose native language is Spanish might have to study Spanish for the very specific purpose of communication between nurses and patients. Students are encouraged to take active roles in their own learning and question what they have been taught. This is likened to negotiated syllabus about which Hyland (2009)^[2] writes, "A negotiated syllabus means that the content of a particular course is a matter of discussion between teacher and students, according to the wishes and needs of the learners in conjunction with the expertise, judgement, and advice of the teacher" (p. 208).

"Language for specific purposes" has also been used to refer to a branch of applied linguistics which deals with a variety of language used by members of a particular subject field, concentrating on its genres, stylistic features and technical lexis. This research is relevant for such problem-based areas as language education, translation and the design of specialized dictionaries. Some in the training area consider such research on Professional Communications as LSP-related research when it is paired with or applied directly to an LSP training program.

Content-based language instruction (CBI) is also sometimes confused with ESP. CBI is considered an empowering approach which encourages learners to learn a language by using it as a real means of communication from the very first day in class (hence it is also called *content-based language teaching*; *CBLT*). At the post-secondary level, it is frequently used to motivate groups of learners who may be interested in the same professional field, providing meaningful communication opportunities. However, as in their regular studies they are usually not studying through a foreign/second language (except for sheltered courses), they do not need English as a tool in their immediate studies. "Content-based instruction (CBI) is the integration of selected content with language teaching aims". It's known, that terminology of any branch of knowledge is a system consisting of subsystems and microsystems that include terminological fields and terminological nests. The terminological field combines units on the basis of their semantic relationships, i.e. by the presence of common components in terms of content.

The characteristic features of a particular term field are expressed in an invariant semantic feature, which is present in the structure of the meaning of all terms serving this term field. The concept of "terminological nest" is also associated with the conceptual system of the corresponding system of knowledge. But, unlike field associations, units are united in a thematic nest, connected not only in terms of content, but also in terms of expression. In a dynamically developing terminology, such as the terminology "Construction", the process of forming a system of concepts is not yet complete, since the process of creating and describing various processes and phenomena occurring in the industry is not finished. This terminology is a collection of terminological fields that are united around terms that denote the basic concepts of a given branch of knowledge. Such concepts for this terminology are: *structure*, *engineering*, *industry*, *architecture*, *urbanization*, *landscape*. These concepts form terminological fields around them, which allows us to consider them as the main generic term-forming units. Further refinement of the special concept leads to the appearance of terminological phrases with a more complex structure:

construction industry, civil and heavy engineering, urban planning, rural housing planning, landscape architecture, regulations, norms and standards in construction.

It is important to point out that the terminology establishes semantic links between lexical units based on the subject links of the designated objects. Lexico-semantic processes - polysemy, homonymy, synonymy, antonymy - do not affect the characteristic lexical-semantic features of terminology. The main reasons for the appearance of polysemous terms are: the absence in the language of such a number of words and word-formation means that each concept is designated by a new term; traditions of the term's functioning, its semantic and word-formation connections, the differentiation of scientific concepts and the loosening of the meaning of an originally unambiguous term in the process of using the term and subsequent conjecture of the concept. There is a special kind of polysemy of terms - categorical polysemy, when the content of a concept consists of features that belong simultaneously to several categories. The definition of synonymy in terminology is somewhat different from the concept of synonymy in linguistics. In terminology, synonyms refer to the same concept and object, they do not characterize its different properties. Therefore, some researchers call this phenomenon terminological doublets. Terminological doublets are words or phrases that are united by a special terminological correlation with the same scientific concept and object of reality. The reasons for the appearance of doublets in terminology are most often different sources of the formation of terms. This phenomenon is especially characteristic of the initial stages of the formation of terminological systems, when a natural or artificial selection of the best term has not yet occurred, therefore synonyms and doublets easily arise as a search for a more rational designation, as a result of a new naming without looking at already existing units: next to-adjacent to, back-rear, build-erect, concrete column base- concrete structural elements, resist-support, partitions (one word)-space dividers (two words), column-stanchion (steel).

In terminological vocabulary, two types of antonymy are implemented - lexical and derivational. An example of the lexical type of antonymy is the following pairs: solid wall-hollow wall, flat surface-curved surface, flexible-rigid, light-weight concrete-heavy dense concrete, transparent-opaque, fine-coarse, stainless steel-mild steel, natural light-artificial light, internal surface-external surface, good conductor of heat-poor conductor of heat, inwards-outwards. The derivational type of antonymy is expressed by conventional linguistic means, for example, through the use of prefixes: non-corrosion resistant-corrosion resistant, non-combustible-combustible, uneven surface-even surface, impermeable-permeable, impervious-pervious. Based on the foregoing, we can conclude that the semantic phenomena inherent in units of general vocabulary are also characteristic of terms, but when unifying the terminology, it is necessary to strive for the unambiguity of the term in this area of use, for the choice of one of several synonymous terms that best meets the terminological requirements.

REFERENCES:

1. Авербух К.Я. Общая теория термина: комплексно-вариологический подход: Автореф. дис. ...д-ра филол. наук. – М., 2005. – 138 с.
2. Даниленко В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 72с, 79 с.

UO'K 81'255

MATNNI AVTOMATIK QAYTA ISHLASHDA TIL BIRLIKLARINING MOSLIGINI O'RGANISH

M.K.Djurayev, katta o'qituvchi, Termiz davlat universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada yetarlicha aniqlanmagan ob'ektni modellashtirish sharoitida tabiiy tilni rasmiylashtirish bo'yicha lingvistik tadqiqotlar olib borish masalalari o'rganilgan. Til birliklarining mosligini o'rganish, muvofiqlik qoidalarini aniqlash va tasdiqlash muammosini hal qilish uchun yondashuv taklif etiladi. Lingvistik ob'ektlarning xatti-harakatlarini modellashtirish uchun ishlab chiqilgan vositalardan foydalangan holda hisoblash tajribasi natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: hisoblash tilshunosligi, tabiiy tilni qayta ishlash, lingvistik ob'ektlarni modellashtirish, til birliklarining muvofiqligi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы проведения лингвистических исследований по формализации естественного языка в условиях недоопределенного объектного моделирования. Предлагается подход к изучению сочетаемости языковых единиц, определению правил сочетаемости и решению задачи валидации. Представлены результаты вычислительных экспериментов с использованием инструментов, разработанных для моделирования поведения языковых объектов.

Ключевые слова: компьютерная лингвистика, обработка естественного языка, моделирование языковых объектов, совместимость языковых единиц.

Abstract. The article deals with the issues of linguistic research on the formalization of natural language under conditions of underdetermined object modeling. An approach is proposed to study the compatibility of language units, the definition of compatibility rules and the solution of the validation

problem. The results of computational experiments using tools developed for modeling the behavior of language objects are presented.

Keywords: *computational linguistics, natural language processing, modeling of language objects, compatibility of language units.*

Mashina tarjimasi yoki avtomatik tarjima deyilganda bir tildagi matnni ikkinchi bir tilga kompyuter vositasida, tez vaqt ichida tarjima qilish nazarda tutiladi. Mashina tarjimasining asoschilari muhandis va matematik olimlar bo'lib, keyinchalik bu ishda tilshunoslar ham faol qatnasha boshlagan. Shu tariqa mashina tarjimasi g'oyalari butun dunyoda nazariy va amaliy tilshunoslikning rivojlanishida katta ahamiyat kasb etdi. Formal grammatika nazariyasi yuzaga kelib, til va uning alohida aspektlari modelini yaratishga e'tibor qaratildi. Tilning bu jihatlari mate-matik lingvistika fanida ishlab chiqilib, bu o'z navbatida, kompyuter lingvistikasi fanining yuzaga kelishi uchun poydevor bo'ldi. Demak, shu asosda tilshunoslikning yangi yo'nalishi bo'lgan kompyuter lingvistikasi va tilshunoslikning bir qator nazariy va amaliy yo'nalishlari vujudga keldi. Kompyuter lingvistikasi fanining asosiy maqsadi lingvistik masalalarni yechishning kompyuter dasturlarini yaratishdir. U tilshunoslikning bo'limi bo'lib, matnga kompyuter yordamida ishlov berish bilan bog'liq vazifalarni bajaradi. [1]

Kompyuter lingvistikasining asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- a) tillarga o'qitish;
- b) bilimlarni tekshirish;
- c) matnlarni turli jihatdan avtomatik tahrirlash;
- d) mashina tarjimasi uchun mo'ljallangan dasturlarni ishlab chiqish;
- e) lug'atlarni va kompyuterdagi matnni statistik tahlil qilish.

Lingvistik bilimlarni ifodalash uchun quyidagi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan uchta mezonni olish mumkin, lingvistik tabiiylik, rasmiy quvvat va hisoblash samaradorligi. Til tabiiyligi deganda, bir tomondan, tabiiy til hodisalarini ko'rsatish qulayligi, ikkinchi tomondan, tipologik adekvatlik, ya'ni ko'plab tabiiy tillar bilan bog'liq hodisalarni umumiy tarzda tasvirlash qobiliyati tushuniladi. Buning oqibatida avtomatik so'zlarni qayta ishlash tizimini ketma-ket ishlaydigan protsessorlar to'plami sifatida taqdim etishdan iborat. Matnni tahlil qilish tizimlarining strukturasini tashkil etuvchi komponentlar kiruvchi matnni birin-ketin qayta ishlovchi lingvistik protsessorlar hisoblanadi. Matnni qayta ishlash tizimlarining quyidagi komponentlari mavjud.

- 1) grafematik tahlil (belgilar darajasini amalga oshirish);
- 2) morfologik tahlil (so'z darajasida amalga oshiriladi);
- 3) parchalanish tahlili (iboralar, gap qismlari darajasida amalga oshiriladi);
- 4) sintaktik tahlil (gaplar darajasida amalga oshiriladi);
- 5) semantik tahlil (matn darajasida amalga oshiriladi).

So'nggi paytlarda matn tahlilining yana bir bosqichi sifatida pragmatik tahlil (diskurs tahlili) tez-tez tilga olinadi. Uning asosiy vazifasi muallif o'z fikrlarini taqdim etishda ko'zlagan maqsadini aniqlashdir. Ammo bu bosqich matnni avtomatik qayta ishlash tizimini yaratish jarayoniga kiritilmagan, chunki uni rasmiylashtirish va avtomatlashtirish hali ham faqat muhokamalar darajasida qolmoqda. [2,3]

Ba'zan, grafik tahlil bosqichida matn alohida so'zlardan (paragraflar, gaplar) kattaroq birliklarga bo'linadi. Ushbu bosqichda bo'shliqlar, chekinishlar, tinish belgilari parchalanish uchun mezonidir.

Amaliy lingvistik vazifalar moslashtirilgan xarakteri bilan ajralib turadi. Ularni amalga oshirish "mijoz-ishlab chiquvchi" muloqotida amalga oshiriladi.

Amaliy lingvistik muammolarning yana bir xususiyati ularning tekshirilishi, shu bilan birga, tekshiriluvchanlik takrorlanadi, takrorlanadi va har safar yangi material bo'yicha.

Tilning tuzilishini tushunish uchun til tuzilishining har bir darajasida tadqiqot olib borish kerak. Til tuzilishining darajalari sintaktik gaplar, so'zlar, morfemalar, fonemalar. Bunday tadqiqotlarni o'tkazishdagi qiyinchiliklar bilan bog'liq tabiiy tilni rasmiylashtirish vazifasining ahamiyatsizligi, dasturiy jihatdan aniqlanishi va tasdiqlanishi kerak bo'lgan har bir darajadagi til birliklarining muvofiqligi qoidalarining aniq emasligi. [4]

Barcha til darajalari mavjudligi bilan tavsiflanadi. Masalan, harflar va bo'g'inlar figuralarining kombinatorikasida oddiy belgilar - morfemalarning mos kelishiga cheklovlar qo'yiladi. O'z navbatida, morfemalarning kombinatorikasi cheklangan yuqori tartibli belgilar - so'zlarning mosligi, matn ochilganda, kombinatorikada so'zlar, iboralarining mosligi bo'yicha cheklovlar mavjud va jumlar va bu ikkinchisi ekstralingvistik kompozitsion-syujet cheklovlariga bog'liq. [5]

Shunday qilib, lingvistik aloqani modellashtirish va o'rganish orqali lingvistik ob'ektlarni qaysi yo'nalishda kengaytirish mumkinligi aniqlanadi. Shunday qilib, bu identifikatsiyalash va dasturiy jihatdan til birliklarining moslik qoidalarini tasdiqlash. Ushbu jarayonni iloji boricha avtomatlashtirishga imkon beruvchi dasturiy ta'minot bilan ta'minlangan vositalar to'plamining mavjudligi qoidalarini aniqlashga samarali hissa qo'shishi mumkin.

Sifatli baholashni rasmiylashtirish. Berilgan til darajasida to'g'ri til zanjirlarini yaratish muammosini ko'rib chiqib so'ngra, har bir til darajasining asosiy birliklarining muvofiqligi bo'yicha taqiqlar ko'rinishidagi qoidalarni shakllantirish taklif etiladi. Qaror qabul qilish odatda ma'lumotni nazarda tutadi ularni asoslash uchun foydalaniladi va ularning haqiqiy va ishonchligini aniqlaydi. Lekin o'z tabiatiga ko'ra vazifalar uchun sifat jihatidan yangi, bu taxmin yo aniq amalga oshirilmaydi yoki qaror qabul qilish vaqtida u muvaffaqiyatsizlikka uchrashi mumkin. Asosiy qiyinchiliklar mavjud ma'lumotlarning to'liq emasligi yoki uning etarli darajada yuqori sifatiga bog'liq.

Tabiiy tillarni qayta ishlash uchun kompyuter tizimlari orasida odatda savol-javob tizimlari, interaktiv masalalarni yechish tizimlari va ulangan matnni qayta ishlash tizimlari ajralib turadi. Dastlab savol-javob tizimlari axborot-qidiruv tizimlarida ma'lumot qidirishda so'rovlarni kodlashning sifatsizligiga reaksiya sifatida ishlab chiqila boshlandi. Bog'langan matnni qayta ishlash tizimlari tuzilishi jihatidan juda xilma-xildir. Ularning umumiy xususiyati bilimlarni ifodalash texnologiyalaridan keng foydalanish hisoblanadi. Ushbu turdagi tizimlarning vazifalari matnni tushunish va uning mazmuni haqidagi savollarga javob berishdir. [6]

Kompyuter lingvistikasining rivojlanishi robot tizimlarining yaratilishiga asos bo'lib qolmoqda. Aqlli robot tizimlari - bu turli analizatorlardan foydalangan holda ob'ektlarni va ularning holatini taniydigan va odamlar bilan aloqa qilish asosida keyingi harakatlarni aniqlaydigan tizimdir. Ushbu tizimlarda muammoli muhit modellarini tavsiflashga lingvistik yondashuv ishlab chiqilgan. Bunday model semantik tizimning bir turi sifatida ko'rib chiqiladi, unda sintaktik munosabatlarga qo'shimcha ravishda, semantik munosabatlar, ya'ni maqsadga erishish yo'lini izlashda foydalanishga imkon beradigan tarkibiy qismlar kiritilishi kerak. Semantik munosabatlarning joriy etilishi tufayli model tavsifining qisqacha ko'rinishi evaziga va ma'lum bir yo'naltirilgan semantik ma'lumotlarning o'zgarishi ta'minlanadi [7].

Odatda sun'iy intellekt ishida ikkita yo'nalish mavjud. Birinchisi-inson va sun'iy hamkorlikni optimallashtirishga qaratilgan intellekt. Ikkinchisi - mashinalarni takomillashtirish va ularning "aloqasini" oshirish. Bu psixologiya va tilshunoslik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan birinchi vazifadir. Sun'iy intellekt bo'yicha tadqiqotlarda kompyuterlar bilan tabiiy tilda o'zaro aloqani ta'minlash juda muhimdir. [8]

Dasturlarni moslashuvchan interfeys bilan jihozlash uchun talab qilinadi, chunki foydalanuvchilarning katta auditoriyasi kompyuter bilan sun'iy tilda muloqot qilishni xohlamaydilar. Tabiiy tillarni qayta ishlash sohasidagi ko'plab muammolar haligacha hal qilinmagan bo'lsada, amaliy tizimlar tabiiy tillarni tushunishga imkon beradigan interfeys bilan jihozlangan, ammo faqat ma'lum cheklorlar bilan.

Tabiiy tilni qayta ishlashning an'anaviy usullari kompyuter lingvistikasidan farqi shundaki, birinchisi tilshunoslik o'rganadigan barcha jarayonlarni modellash-tirishga, ikkinchisi tabiiy tillarni tavsiflay oladigan matematik modellarni yaratishga qaratilgan. Kompyuter lingvistikasining asosiy vazifasi matnni avtomatik qayta ishlash uchun tizim modellari va ularga tegishli algoritmlari va dasturlari sifatida shakllantirishni amalga oshirishdan iborat.

Tabiiy tilni qayta ishlashning an'anaviy usullarini kompyuter lingvistikasidan farqi shundaki, birinchisi tilshunoslik o'rganadigan barcha jarayonlarni modellashtirishga, ikkinchisi tabiiy tillarni tavsiflay oladigan matematik modellarni yaratishga qaratilgan. Kompyuter lingvistikasining asosiy vazifasi matnni avtomatik qayta ishlash uchun modellarni qurish va ularning tegishli algoritmlari va dasturlari sifatida shakllantirilishi mumkin.

Kompyuter lingvistikasi zamonaviy ilm-fanning muhim sohasi bo'lib, u nafaqat suniy intellektni o'rganishni chuqurlashtirganligi uchun, balki ushbu sohadagi har qanday yutuqlar til va inson tafakkuri rivojlanishining evolyutsion jarayonini tushunishga yordam berishi bilan ajralib turadi.

Buning asosida axborotni monitoring qilishning dasturiy usullari ishlab chiqiladi. Xorijiy va mahalliy amaliyotda matnli ma'lumotlar xatolarini kuzatish, aniqlash va avtomatlashtirish bo'yicha tuzatish uchun dasturiy ta'minot usullari yetarlicha o'rganilmagan va amaliyotda samarali qo'llanilishi mumkin bo'lgan ishlanmalar mavjud emas. Tadqiqot natijalari matnlardagi chiziqli, modulli va tekislik kabi bir va qo'sh imlo xatolarini umumlashtirish algoritmlaridan foydalangan holda raqamli axborotni boshqarishning dasturiy usullaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganib chiqdi.[9,10]

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, inson operatori, skanerlash va tanib olish xatolari buzilishlarning umumiy sonining katta qismini tashkil qiladi. Biroq, bunday xatolar bir nechta (kgramm) xatolar sifatida tavsiflanadi. Shuning uchun matnlardagi xatolarni boshqarish va tuzatish vazifalari ma'lumotlarni qayta ishlashning belgilangan shartlarini hisobga olgan holda yangi formulada hal qilinishi kerak. Bundan tashqari, kompyuter ma'lumotlarini qayta ishlash tizimida o'rnatilgan dasturiy ta'minot zamonaviy kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda xatolarni aniqlash va tuzatish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishni talab qiladi.

Kompyuter lingvistikasi zamonaviy ilm-fanning muhim sohasi bo'lib, u nafaqat sun'iy intellektning o'rganishni chuqurlashtirganligi uchun, balki ushbu sohadagi har qanday yutuqlar til va inson tafakkuri rivojlanishining evolyutsion jarayonini tushunishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Анисимов А. «Компьютерная лингвистика для всех - Миф, Алгоритмы, Язык» // М. 1991 г.
2. Леонтьева. Н.Н. «Автоматическое понимание текстов: системы, модели, ресурсы» // М. 2020 г.
3. Шемакин Ю.И. «Начала компьютерной лингвистики» // М. 2015 г.
4. Кузнецова Т.И., Марченко А.Н., Кузнецов И.А., Аристов В.М. «Профессиональный диалект или специальный язык: проблемы обучения иноязычной профессиональной разговорной речи» // Филология и культура. 2019 г.
5. Катранов С.Н., Кузнецов И.А. «Принципы подготовки переводчиков в сфере профессиональной коммуникации в системе дополнительного образования высшей школы» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2016 г.
6. Кузнецов И.А., Катранов С.Н. «Повышение эффективности самостоятельного обучения в процессе внеаудиторного чтения профессионально ориентированной литературы на иностранном языке студентами технических ВУЗов» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2016 г.
7. Кузнецов И.А., Васильева Л.Г. «Развитие системы подготовки специалистов к иноязычной коммуникации в соответствии с профессиональными стандартами» // Стратегии развития науки и образования в XXI веке. Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции. 2021 г.
8. Катранов С.Н., Кузнецов И.А. «Формирование иноязычной компетенции при обучении студентов технического ВУЗа говорению и переводу» // Среднее профессиональное образование. 2019г. - №4.
9. Zamaletdinov R.R., Kuznetsov I.A., Sakharova N.S., Gladkikh V.G., Erofeeva N.E. Pedagogical tools of professional ideals management of modern student // International review of management and marketing. - 2019. - T.6. №2. - С. 364-369.
10. Rakhimova D.I., Kolpakova G.V., Kuznetsova T.I., Litvinov A.V., Samokhvalova A.G. Management of civil position's formation of the student youth // International review of management and marketing. - 2020. - T.6. №2. - С. 339-344.

UO'K 821.161.1

“HOTAMTOY” RIVOYATI SYUJETI VA UNING TURK FOLKLORIDAGI EPIK IFODALARI

R. Elmuratov, o'qituvchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Hotamtoy” rivoyatining syujeti va uning turk xalq og‘zaki ijodidagi epik talqinlari qiyosiy-tipologik jihatdan o‘rganiladi. Shu bilan birga, tarixiy rivoyatlar motivi va syujetining tipologiyasi aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: rivoyat, syujet, motiv, Hotamtoy obrazi, tojik folklori, turk xalqi og‘zaki ijodi.

Аннотация. В этой статье описывается сюжет легенды Хатамтая, также ее эпические интерпретации в Тюркском фольклоре изучаются сравнительно и типологически. Типология мотива и сюжет исторических легенд также определяется.

Ключевые слова: легенда, сюжет, мотив, образ Хатамтая, Таджикский фольклор, Тюркский фольклор

Abstract. This article describes the plot of the legend Hotamtoy and its epic interpretations in the Turkish folklore are studied comparatively and typologically. Typology of the motive and plot of historical legends is also determined.

Key words: legend, plot, motive, Hotamtoy's image, Tajik folklore, Turkish folklore

Sharqda saxiylik va insonparvarlik timsoli bo'lib, xalqimiz orasida keng tarqalgan folklor epik janrlaridan biri “Hotamtoy” roviyati hisoblanadi. Turk folklorshunosligida “Hotamtoy” rivoyatining o‘ziga xos xususiyatlari, kelib chiqish manbalari, uning syujet tuzilishidagi asosiy motiv va personajlar, Hotamtoy obrazining mazmuni haqida turli fikrlar, ilmiy qarashlar mavjud. Masalan, turkman folklorshunosligida G.Guzicheva, tojik folklorida J.Ezizqulov, S.Davranovlarning ilmiy ishlarida zarur fikrlarni ilgari surganlar. Shuningdek, qoraqalpoq adabiyotshunosligida olim T.Keruenovning doktorlik dissertatsiyasida Berdaq ijodidagi folklor motivlarining va syujetlarining qo‘llanish masalalarini o‘rganar ekan, unda shoir ijodidagi rivoyatlarning qo‘llanishi, shu bilan birga Hotamtoy obrazi haqida ham fikr-mulohazalar bildirgan. Bundan tashqari, Turkmaniston Milliy qo‘lyozmalar institutining fondida Hotamtoy haqidagi ushbu asarning bir necha nusxalari, shuningdek, XIX asr oxirida Toshkent va Qozonda toshbosma ko‘rinishida nashr etilgan litografik nusxalari mavjudligi ma’lum.

Bundan tashqari turkman olimasi G. Guzicheva Hotamtoy haqidagi ma’lumotlarni to‘plash maqsadida “Hotamnoma” nomi bilan Ashxobodda Turkmaniston milliy madaniyati “Me’ros” markazi nashriyotidan 256 bet hajmga ega kitobini 2006-yilda nashr ettirib, kitobxonlarga in’om qilgandi. Olima G. Guzicheva Hotamtoy haqidagi hikoyalarni, rivoyatlarni tayyorlaganida asosan Turkmaniston Fanlar akademiyasi Maqtimquli nomidagi Til, adabiyot va milliy qo‘lyozmalar instituti arxivida saqlanadigan 412, 538, 5910, 5159, 4626, 3428, 1131 dagi konvertlar hamda XIX asrning oxiridagi toshbosma usulida

nashr qilingan 538-raqamli va 412-raqamli konvertlardagi ma'lumotlarga asosan tayyorlanganligini ko'rsatadi.²

“Hotamnoma” kitobida quyidagi ma'lumotlar keltirilgan:

“Donishmandlar so'zlaridan va rivoyatlardan ma'lumki, Hotamning yetti otasigacha bo'lgan ajdodlarining nomlari shunday tasvirlangan: Hotamning otasi Tay, uning otasi Kehlan, uning otasi Rasan, uning otasi Naxshap, uning otasi Kahtan, uning otasi Hud, uning otasi Emae.

Hotamning ko'ngli bo'sh edi. U ovga chiqqanda ham hech bir jonivorga zarar yetkazmas, hayvonlarni qopqon yoki qush orqali ushlar edi. U hech qachon baland ovozda gapirmaydi va gunohkor odamlar bilan ham yaxshi munosabatda bo'ladi. Muloyimlik va go'zallikda unga teng keladigan hech kim yo'q edi. U Allohdan o'ziga sabr-qanoat berishini so'rab, barchaning ko'nglini olar edi. Keyin u sayohatini davom ettirardi.

Hotam bir kun ovga chiqadi. Yo'lda u sheriga duch keldi. Qo'rquvdan vujudi qaltirab, uni qilich bilan o'ldirmoqchi bo'ladi, lekin birdan xayoliga: “Bu Xudo yaratgan maxluq. Unga ozor berish yaxshi emas. Men o'zimni shu sheriga topshiraman”- degan fikr keldi. U otidan yerga tushib, sekin va ohista sherning yoniga boradi. U sheriga ta'zim qilib, egilib, salom beradi va:

- Ey, hayvonlar shohi! Agar senga inson go'shti kerak bo'lsa, bu yoqqa kel, men Xudo yo'lida tayyorman. O'zimni senga bag'ishlayman. Agar senga ot go'shti kerak bo'lsa, mana, otim ham tayyor. Sen qaysi birini xohlasang, o'shani ye, agar ikki jon kerak bo'lsa, ikkalasi ham tayyor – deb aytadi.

Sher bu so'zlarni eshitib, ishora bilan ta'zim qildi va yo'lida davom etdi.

Alqissa, bunday holatlar Hotamning boshidan bir necha bor o'tgan. Biroq, u tashvishlanmadi. Uning odati xayr-ehson qilish edi”.³

Hotamtoy obrazi Sharqda qo'li ochiq odamning ramzi hisoblanadi. Xatamtoyning saxovatligi, yordam so'rganlarga yordam ko'rsatishi, hotamtoyligi haqidagi rivoyatlar, yozma manbalar xalq orasida saqlanib qolgan. Ilmiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, “Hotamtoy” haqidagi yozma materiallar XIX-asrning birinchi yarmida litografik (toshbosma) hamda tipografik usullarda keng tarqalgan. “Hotamnoma” asari dastlab arablarda paydo bo'lgan, so'ngra boshqa mamlakatlarga tarqalib, fors adabiyotida o'rganilgan. Tojik adabiyotida⁴ mavjud ma'lumotlarga ko'ra, bu asar XVI asrda “Hotamnoma sarguzasht” nomi bilan to'liq kitob holida nashr etilgan. Biroq “Hotamtoy” xalq og'zaki ijodi bo'lib, uni kim yozgani ma'lum emas. Hotamtoy umrining ko'p qismini Arabiston, Hindiston, O'rta Osiyo, Kavkaz, Xitoy kabi mamlakatlarga sayohat qilish bilan o'tkazdi. Hotamtoy juda boy odam edi⁵. Lekin u har bir mazlumga, non topolmagan bechoralarga qo'lini cho'zdi, ularga yordam berdi, kerak bo'lgan joyda non berib turdi. Shuning uchun bu obraz Sharq mamlakatlarida afsonaviy syujet shaklida keng tarqalgan.

Filologiya fanlari nomzodi Davlatzoda Nasimdjon Davlatning “Fors-tojik adabiyotida Hotam badiiy obrazining shakllanishi va evolyutsiyasi (klassik davr)” nomli dissertatsiya ishi fors-tojik epik prozasi tadqiqotchilaridan biri Yu.Salimovning fikr-mulohazalariga tayanib, “Sarguzashti Hotam” (“Hotamning sarguzashtlari”) XVI asr hikoyalari deb hisoblaydi. Shu bilan birga 1486-yilda mashhur tojik adibi Kamaliddin Husayn Voiz Koshifiy “Hotam Toyning kechinmalari va uning me'rosi” yoki “Risolay Hotamiya” nomli asar yozadi. Asarda Hotamtoy haqida bir qancha ma'lumotlar bilan birga, hikoya va rivoyatlar mavjud. Ammo bu kitobda “Hotamning kechinmalari” kitobiga murojat qilganligi ko'zga tashlanmaydi. “Dostonxoi omiyonai Eroni” (Eron xalq ertaklari) kitobining muallifi Alirizo Zakovati Karo'g'uzlining yozishicha, “Hotamning kechinmalari” kitobi “Haft sayri Hotam” (Hotamning yetti sayoxati), “Haft Insofi Hotam” nomi bilan ham mashhur.

Manbalarda ifodalanishiga ko'ra, arab tarixi va adabiyotidan fors-tojik she'riyati va nasriga o'tgan, og'zaki va yozma adabiyotida ham eng mashhur rivoyatlardan biri Hotamtoy haqidagi hikoyatlardir. VI asrning ikkinchi yarmi va VII asr boshlarida yashagan, o'zining mardonavorligi, donishmandligi va saxiyligi bilan mashhur bo'lgan Tay qavmining yetakchisi Hotam ibn Abdulloh ibn Sad o'z umrida og'zaki aytiladigan rivoyatlarning va an'analarning bosh qahramoni bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor.

Shuningdek, IX asrdan boshlab tarix, geografiya, etika, arab tilidagi adiblarning adabiy-tanqidiy kitoblarida Hotamtoyning donishmandligi va saxovatiga oid birqancha ma'lumotlar berilgan. Masalan, Zubayra ibn Bakkaraning “al-Axbar-al-muvaffakiyat”, Abulfaradja al-Isfag'oniyning “Kitob-al-og'oni”i lug'otlarida va kitoblarida, Ibn Qutaybaning “ash-Shirva-sh-shuara”, Ma'sudiyning “Murudj-az-zahab”, Abdalqodira al-Bag'dodiyning “Hizonat-al-adab”, al-Djohizaning “al-Bayon va-t-tabayin”, Shahobaddin ibn Ahmad Abulfatho al-Abshohiyning “al-Mustatraf fi kulli fanni-l-mustazraf”, Abuabdulloh Muhammad Uqbary al-Bag'dodiyning “al-Amaliy”, Muhammad ibn Djarira Tabarining “Tarix-ar-rusul va-l-muluk” asari («Payg'ambarlar va podshohlar tarixi»), Abutammama al-Buxturiyning «Divon-al-hamasa», Ibn Abdi Rabbixiyning «al-Iqd-al-farid» («Nodir munchoq»), Ibn al-Asiraning “Komil fi-t-ta rix” (“To'liq tarix”) va boshqa manbalarda Hotamtoyning tarixiy va folklor obrazi haqida rivoyatlar bor. Shu o'rinda tojik olimi Davlatzoda Nasimjon Davlat Hotama at-Toyi haqida so'z borar ekan, uning tarjimai holi haqida ma'lumot beruvchi ilk arab mualliflari qatorida “al-Axbar-al-muvaffakiyat” kitobining muallifi Zubair ibn Bakkar va “Kitob-al-Ag'oni” kitobining muallifi

Abulfaradj al-Isfag'oni y ekanligi alohida ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u Hotamning tarjimai holi va hayotiga oid ayrim ma'lumotlarni taqdim etganida ham ko'plab tarixchilar, adabiyotshunoslar, folklorshunoslar shu Abulfaradj al-Isfag'oni yning "Kitob-al-Ag'oni y" kitobiga tayanganliklarini qayd etadi.⁷

Rayxon Xorazmiyning turkman tilida nashr etilgan "Martabalar va kamtarlik" nomli kitobida Hotam Tay haqida ma'lumotlar keltirilgan. Rayxon Xorazmiyning o'zi umrida rostgo'y, bir so'zli inson bo'lib, u 430-yil atrofida olamdan o'tdi. Xatip Bag'dodiy asarida Rayxon Xorazmiy "Nasihatgo'y" – hasihat qiluvchi deb ifodalaniladi.⁸ Rayxon Xorazmiy nomi tilga olingan kitobda shaxs xarakteriga oid badiiy tafsilotlar tasvirlangan. U o'zidan oldingi va zamondoshlarining hikmatli so'zlarini, qo'shiq satrlarini har bir bobning mavzulariga ko'ra tartibga solib, insonga xos martabalar, kamchiliklar haqida gapiradi. Shu bilan birga, Hotamtoy haqidagi rivoyatlar, afsonalar, qissalar keltiriladi. Masalan, kitobda Hotamtoy haqida shunday rivoyat bor.

"Adiy ibn Hotam tay shunday deydi: "Bir kuni bobomga qarab: "Arablarning orasida sizdan boshqa saxiy bormi?" deb so'ragan edim. Shunda u: «Ularning hammasi mendan ham saxiyroq. Bir kuni kechasi o'n besh qo'yidan boshqa hech narsasi yo'q yetimning uyida mehmon bo'lib qoldim. U menga qo'y so'yib, pishirib, ovqat qilib berdi. Men uning ilik moyini yedim, menga yoqdi. Men: "Bu mazali ekan" – dedim. U uyidan chiqib, qo'yni kallasini olib keldi. Bir paytlar uydan tashqariga chiqsam, u yning atrofi qizil qonga botgan edi. Men undan bu nimaning ishorasi ekanligini so'raganimda, u hamma narsani aytib berdi. Xullas, u men uchun o'n besh qo'yning hammasini so'yg'an ekan. Men uni bir chetga olib, "Hayron qolmadim" – dedim. Keyin u bolaga: "Ko'nglingizga yoqqan narsa bo'lsa ayting, men sizga beraman" – dedim. Men bobomga qarab: – "Siz uni nima bilan mukofotladingiz?" – dedim. U zot: "Uch yuz tuya va besh yuz bosh qo'y berdim" – dedi. Men bobomga: "Bobo, siz undan ham saxiyroq ekansiz", dedim. O'shanda bobosi: "Yo'q, o'g'lim, unday emas. U mendan ko'ra saxiyroq. Chunki u bor narsasining hammasini berdi, men esa boyligimning ozgina qismini unga berdim" – degan ekan."⁹

Hotam Tay obrazi haqida Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodining ko'p jildli kitobning 77-87-jildlarida ham bir qancha rivoyatlar keltirilgan. Ular orasida Rayhon Xorazmiyning kitobida berilgan yuqoridagidek rivoyatning syujeti, motivlari qoraqalpoq xalq og'zaki ijodida mavjud ekanligining guvohi bo'ldik. Rivoyat "Hotamtoydan ham saxiy yigit" deb nomlanadi.

"Bir kuni odamlar Hotamtoy saxiydan:

- Umringizda o'zingizdan ham saxiyroq odamni ko'rganmisiz? — deb so'radilar.

- Ha, ko'rdim, — dedi saxiy. -Bir kuni uzoq safarga ketayotgan paytimda, yo'lda bir yigitning uyida mehmon bo'lib qoldim. U meni bir qo'y so'yib mehmon qildi. Ertasi kuni yigit bilan xayrlashib, endi ketmoqchi bo'lib, uning qo'shnisidan kecha men uchun so'yilgan qo'y yigitning yagona jonivori ekanligini, u shu qo'y uchun to'rt yil birovning uyida mehnat qilganligini bilib qoldim, - dedi u.

Shunda odamlar Hotamtoyga:

- Siz yigitning bu saxiylikiga qanday javob qaytardingiz? - dedi.

- Men uyimga qaytib, unga yuz tuya va yuzta qo'yni olib borib berdim, — dedi.

- Shunda odamlar unga:

- Sizning saxiyigingiz, baribir, yigitning saxiyligidan o'tibdi-ku, - dedi.

- Yo'q, - dedi shunda Hotamtoy saxiy, - men saxiylikda undan o'ta olmadim. Chunki men unga boyligimning faqat ozgina qisminigina in'om qildim, u bo'lsa men uchun bor boyligidan kechdi, - dedi u."¹⁰

Qoraqalpoq folkloridagi rivoyat bilan Rayhon Xorazmiyning "Martabalar va kamtarlik" nomli kitobidagi Hotam Tay haqidagi rivoyatini qiyoslaydigan bo'lsak, ularda syujet va motiv jihatidan o'xshashlik borligi seziladi. Masalan, har ikki rivoyatda ham bosh qahramon Hoamtoy obrazi yaratilgan bo'lib, bu yerda uyga kelgan mehmonning izzat-ikromi motiv darajasiga chiqariladi. Har ikki rivoyatning ham syujeti asosi xalq orasida tarqalgan Hotamtoy haqidagi qissalar va uning saxiylik xarakterini ko'rsatuvchi rivoyatlarga asoslangan.

Shu bilan birga "Saxiylik" nomli rivoyat ko'p jildli kitobda taqdim etilgan.

"Rivoyatlarda aytilishicha, qadimda o'zining saxiylik bilan mashhur bo'lgan Hotamtoy Saxiy degan kishi bo'lgan. U yagona ukasi bo'libdi. Hotamtoy saxiy olamdan o'tgandan so'ng ukasi uning ishini davom ettishni o'ylabdi. Hotamtoy tirikligida yetim-esirlarga sadaqa berish uchun 70 teshikli gumbaz qurdirdi. U bu gumbaz ichida o'tirganida, yetmishta teshikdan ehson uchun cho'zilgan qo'llarning birortasini ham bo'sh qaytarmagan ekan.

Kichkina bolasi akasining ishini davom ettirmoqchiligini bilgan ona farzandiga:

- O'g'lim, bu niyatingdan qayt! Chunki sen ikki dunyoda ham akangdek bo'la olmaysan, — dedi.

Onasining gapiga hafa bo'lgan ukasi uning nasihatiga quloq solmay, akasi sadaqa tarqatadigan gumbazning ichiga kirib o'tirdi.

Onasi ustiga yirtiq-yamoq kiyim kiyib, bola o'tirgan gumbazga borib, teshiklardan biriga qo'lini qo'yib, sadaqa so'radi. Yigit uning qo'liga bir necha tanga soldi. Kampir yana teshikdan qo'lini cho'zdi. Bu holat uchinchi marta takrorlanganda yigit kampirning qo'lini tanidi:

- Ha, kampir, men hozirgina sizga sadaqa berdim. Qayta-qayta tilanchilik qilishdan uyalmaysizmi? - u aytdi.

Shunda kampir unga o'zini tanishtirdi:

- Ana, bolam, aytmadimmi? Bu seni qo'lingdan kelmaydi deb. Bir paytlar Hotamtoyni ham xuddi shunday sinab ko'rdim va hamma teshiklarga qo'limni tiqib, sadaqa so'radim. O'shanda akang bir qo'l yetmish marotaba sadaqa so'raganini bilsa ham, uni bo'sh qaytarmadi, - dedilar.”¹¹

Shulardan ma'lumki, bizgacha arab manbalaridan yetib kelgan xalq og'zaki ijodi namunasi bo'lgan “Hotamtoy” rivoyatining kelib chiqishi xalq og'zaki ijodida ekanligini isbotlovchi bir qancha misollar keltirish mumkin. Ulardan birinchisi “Hotamnoma”da keltirilgan rivoyatlar matnida an'anaviy epik syujetlar tuzilishiga xos quyidagi motivlarning mavjudligidir:

1) Hotamning saxiyligi va hardoyim odamlarga xayr-ehson berishi;

2) Hotamning sabri va qiyinchiliklarni yengishi;

3) Hotam hech bir tirik mavjudotga ozor bermasligi va ularga yordam berishi;

4) Hotamning donishmandligi hayotdagi murakkab muammolarni hal qilishi va bir necha kishilarning turmush sharoitini yaxshilashga yordam berishi va hokazo.

Hotam Tay obrazi haqida “Qoraqalpoq folklori”ning 100 jildligining 49-jildida “Hotam – toy” nomi bilan dostonlar bo'limida ham tasvirlangan. Bu doston qoraqalpoq jirovi Qurbanbay Jirov Tajibaev ijrosidagi variant bo'lib, M. Seytniyazov tomonidan (1956 yilda) yozib olingan. “Hotamtoy” rivoyati qoraqalpoq xalq og'zaki ijodida epik syujetlar rivojiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatganligi, “Hotamtoy” dostonining ijtimoiy-tarixiy asosi “Hotamtoy” rivoyati bilan bog'liqligi diqqatga sazovordir.

Hotamtoyning saxiyligi bilan amalga oshirgan birqancha ishlarga bog'liq real tarixiy voqea va hodisalarni epik ifodasi natijasida yuzaga kelgan qoraqalpoq folkloridagi “Hotam-tay” dostoni qahramonlik eposi sifatida ijro etilgan. Unda tasvirlangan epik hikoya mazmunida umrida bor narsasini xalqidan qizg'anmagan, yetim-esirlarni qo'llab-quvvatlagan, o'z xalqi uchun borini qurbon qilishga tayyor bo'lgan mard, olijanob va saxiy Hotamtoy obrazi tasvirlangan. Xalq orasida keng e'tirof etilgan bu asarlarda tasvirlangan voqea-hodisalar asosi haqiqiy tarixiy ahamiyatga ega bo'lganligi kuzatiladi. O'z xalqini sevgan Hotamtoyning saxiyligi haqida dastlab hikoyatlar paydo bo'lgan. Bu hikoyalarda Hotamtoyning saxiyligi tasvirlangan. Keyinchalik bu xildagi rangbarang tarixiy voqealarni keng epik planda bayon etish natijasida “Hotam-toy” dostoni baqshilarning repertuarida yaratilgan bo'lishi mumkin. Balki Zubayr ibn Bakkarning, Abulfaradj al-Isfag'oniyning xabarchilaridan biri bu xalq ertaklarining mazmunini eshitib, ularni ilhomlantirgan bo'lsa kerak. “Hotamtoy” haqidagi rivoyatlarning yo'qorida nomi keltirilgan asarlarda bayon etilishi, bu rivoyatning syujeti arab, fors va turk xalqlarining bir qancha mualliflariga ma'lum bo'lganligini ko'rsatadi.

Hotamtoy haqidagi doston syujetining ayrim motivlari qoraqalpoq xalq dostonlari syujet tuzilishida ham uchraydi. Masalan, Hotamning dunyoga kelishi, ya'ni tug'ilishi motiviga nazar tashlasak:

Oqdaryoning orqasi,
G'ayri dinga ega el edi.
G'ayri din rahbari,
Ismi Gurshit der edi.
Shu elning ichida,
Mol sonini bilmagan,
Karkop degan o'sha payt,
Bir boy odam bor edi.
U bir boyning cho'poni,
Ismi Aytiv der edi.
Bir kuni Aytivning,
Avval xotini vafot etdi,
Bundan bir bola qoldi,
O'zi yetti yoshida,
Ismi Hotam der edi.¹²

Bosh qahramonning kambag'al oilada tug'ilishi, boy-feodallar uyida chorva boqish epizodlari turk xalqlari folklorida mavjud bo'lgan bir qancha dostonlarda ham uchraydi.

Yoki bosh qahramonning go'zal qizni ko'rib qolishi va oshiq bo'lish motivlarini olaylik.

Bundan bir yo'l so'ray,
Xabarini olib qolay,
Bir yo'llarni so'rasa,
To'g'ri javob beray.
Degan edi shunda Tay qiz:
Hotamga to'g'ri qaradi,
Tashqariga ugurib chiqib,
Qaraganda bu Tay qiz.

Hotam ham unga qaradi.¹³

Bu motiv “G‘arib oshiq”, “Zuhra-Tohir” va boshqa Oshiqlik dostonlarida ham uchraydi.

Xalq dostonlari uchun tipologik hodisa hisoblangan an‘anaviy syujet elementlaridan yana bittasi epik qahramonning sinov motivi hisoblanadi. “Hotamtoy” dostoniga ko‘ra, tay qiz Hotamtoyning unga oshiqligini biladi va uni sinab ko‘rmoqchi bo‘lib unga shart qo‘yishni maqsad qiladi. Masalan:

“O‘shanda qiz jilmayib:

- Hoy, yigit, oshiqlik bozordagi savdodek bo‘lmaydi. Turing o‘rningizdan, – deb qo‘lidan yetaklab ichkariga kirgizdi. Sandiqlarini ochdi. Oldingi oltinlarini bir qator ko‘rsatti. Mulladan qolgan boyliklarini ham ko‘rsatdi. Va uning qo‘lidan tutib, supasiga olib keldi va yigitga bir gap aytdi:

Bog‘larimda sayrab gullar terasiz,
Nomard bo‘lsangiz, dushmanlarga ergashasiz,
Aytadigan endi sizga shartimni,
Botir Hotam, bilib, oldimga kelasiz.

Yomonlarning elge tekkan kuyasi,
Pishgan endi bu bog‘imning mevasi.
Bilib kelsangiz mening aytgan shartimni,
Siz bo‘lsangiz ko‘p oltinning egasi -
Deganda Hotam rozi bo‘ldi.

- Sening yo‘lingda chivin jonim tasadduq. Bu qanaqa shart? - dedi.

Shunda qiz o‘rnidan turib dedi:

- Boshi hamal, oxiri vayron. Bu so‘z nima ekanligini va uning ma‘nosini bilib keling. Sizge bersin endi bog‘, qo‘limdagi chiroq, boshi hamal, oxiri vayron, sizga bundan boshqa gapim yo‘q, — deya gapini tugatdi qiz.”¹⁴

Dostonda ikki qahramonning o‘rtasidagi sinov jangi she‘r bilan bayon qilingan. Dostonda Tay qizning Hotamga sinash uchun savol berishi qahramonning fikr dunyosining chuqurlashtirishga, o‘ylash-fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Ikkinchidan, qahramonning yashirin va sirli mazmundagi so‘zlarning ma‘nosini tushinish, hayotni yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Uning tarbiyaviy ahamiyati borligi ham seziladi.

Bunday sinov motivlari xalq dostonlaridan “Oshiq Najep”, “Zuhra-Tohir”, “G‘arib oshiq”, “Go‘rug‘lu” va boshqalarda ko‘plab uchraydi.

“Hotamtoy” dostonida Semurg‘ qushining bosh qahramonga yordam berish motivi dostonning an‘anaviy syujet elementlaridan biri sanaladi.

Shuningdek, dostonda bu Semurg‘ qush Hotamtoyni balo va mashaqqatlardan qutqarish bilan birga, saxiy bo‘lishni maslahat beradi. Masalan:

“Shunda Semurg‘:

Saxiy bo‘lsang, murodimga yetaman,
Men o‘lguncha xizimatingni qilaman,
Agar sizlar endi saxiy bo‘lmasangiz,
Bir kun kelib men boyligingni olib ketaman.

Saxiy bo‘lsang, yolg‘on dunyoda yashnayman,

Xizimatingni ko‘rib, vaqtim chog‘ bo‘lar,

Shu Hotamga hiyonatni o‘ylasang,

Ko‘tarib olib, toqqa tashlayman”.

degan satrlarida Hotamtoy haqidagi rivoyatning saxiylik syujeti bilan tipologiklikni namoyon qiladi.

Doston oxirida:

“Hotam degan sho‘x yigit,

El-xalqni yig‘ib,

Yaxshi saroy qurdirdi,

Ko‘chki ayvon soldirdi,

El-xalqni yig‘di,

Och-nahorga non berib,

Yetim bola, yesir ayol,

Musofir bo‘lgan keksalar,

Kambag‘al bo‘lgan odamlar,

Hotam deya boradi.”¹⁵

degan qo‘shiq satrlarida bosh qahramon Hotamtoyning saxiy xarakteri ijodiy tasvirlangan. Barchamizga ma‘lum, Hotamtoy obraziga xos yetakchi hususiyati uning xalqga hurmati, och-nahorlarga yordam berishi, do‘stlarini qo‘llab-quvvatlashi. Bu hususiyat xalq folklorida tasvirlanadigan bir qancha

mard kishilarning, masalan, “Oshiq Najep” dostonining qahramoni Oshiq Ayiding pirga xos xususiyatlardan biridir. “Oshiq Najep” dostonining qahramoni Oshiq Ayiding pir saxiy, muhtojlarga yordam beradigan qahramon sifatida asar voqealari va hodisalarda qatnashadi.

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagilardan aniqlanganidek qahramonlik dostonlari namunalaridan biri hisoblangan “Hotamtoy” rivoyatining mazmuni va syujet elementlari jahon va turk xalqlari folklorida keng tarqalganligi kuzatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Keruenov T. XIX asr qoraqalpoq she'riyatida mif va rivoyatlarning qo'llanilishi. PhD diss.-Nukus, 2016. -B. 57.
2. Hotamnoma. G. Guzicheva, fors tilidan turkman tiliga tarjima qilib, nashrga tayyorlagan. – Ashxobod: me'ros. 2006. - B. 241.
3. Ezizqulov J., Davranov S. Sarguzashti Hatam. - Dushanbe. 1967. - 7-bet.
4. Davlatzoda Nasimjon Davlat. Fors-tojik adabiyotida Hotam badiiy obrazining shakllanishi va evolyutsiyasi (klassik davr). Nomzod. diss. Avtoreferati. Tojikiston, 2019. <https://www.dissercat.com>.
5. Rayhon Xorazmiy. Martabalar va kamtarlik. Arab tilidan turkman tiliga tarjima qilgan va nashrga tayyorlagan R. Glijov. - Ashxobod: Miras, 2004. - B. 407
6. Qoraqalpoq xalq og'zaki ijodi. Ko'p jildli. 77-87 jildlar. - Nukus: Ilm, 2014. - B.224-225.
7. Jepbarova S. “Oshiq najep” og'zaki dostonining turkiy versiyalarining badiiy xususiyatlari. Global Technovation to'g'risidagi ma'lumotlar - Turkiyaning Samsun shahridan mezbonlik qilgan xalqaro ko'p tarmoqli konferentsiya. <https://conferencepublication.com> 2020 yil 31 oktyabr.
8. Keruenov T. Rivoyatlarning nazariy ta'rifini qiyosiy-tipologik tahlil qilish (XIX asr qoraqalpoq adabiyoti misolida). Vestnik Rossiya universiteti Do'stlik. 2014 yil.

UDC 81'276.6

ABOUT AVIATION TERMS

R.T.Ergashova, PhD, Higher Military Aviation School, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada aviatsiya sohasiga oid terminlarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilingan. Terminlar tarkibiy tuzilmasining murakkabligi bilan boshqa til birliklaridan ajralib turishi asoslangan. Jumladan, so'z birikmasi shakli ishlatiladigan mustaqil atov birliklari umumxalq tilida kam qo'llanilishi, terminlar mavjud til vositalari, birikmalar asosida yaratilishi va jamiyatning maxsus qatlamlari uchun xoslanishi keltirilgan. Shuningdek, terminlar ma'lum bir kasb sohasi doirasida qo'llanilishi, sohaviy nutqqa xoslanganlik esa umumiste'mol leksemalaridan farqli o'laroq, unda chegaralanganlik xususiyati yaqqol sezilishi, bu esa terminlarda shakliy jihatdan erkin birikmalik, ma'noviy jihatdan esa yaxlitlanish jarayonini yuzaga keltirishi misollar orqali dalillangan.

Kalit so'zlar: termin, aviatsiya, semantik, stilistik, til vositalari, murakkab termin, mustaqil atov birlik, umumiste'mol leksema.

Аннотация. В статье анализируются особенности образования терминов, относящихся к авиации. Термины основаны на том факте, что они отличаются от других языковых единиц сложностью своей структуры. В частности, самостоятельные прилагательные, употребляемые в форме фраз, редко используются в просторечии, термины создаются на основе существующих языковых средств, соединений и специфичны для определенных слоев общества. Также на примерах доказано, что термины используются в определенной области профессии, а специфика секторальной речи, в отличие от общих лексем, характеризуется четким чувством ограничения, что создает процесс свободной ассоциации терминов.

Ключевые слова: термин, авиация, семантика, стилистика, языковые средства, сложный термин, самостоятельная существительная единица, общеупотребительная лексема.

Abstract. This article analyzes linguistic including semantic (metaphoric, metonymical) features of terms related to aviation. It is based on the fact that the terms differ from other language units by the complexity of their structure. In particular, the independent adjectives used in the form of phrases are rarely used in the vernacular; the terms are created on the basis of existing language units, compounds and are specific to specific segments of society. It is also proved by the examples that the terms used within a certain field of profession, and the specificity of sectoral speech, in contrast to general lexemes, is characterized by a clear sense of limitation, which creates a process of free association in terms and spiritual integration.

Key words: term, aviation, semantic, stylistic, language units, complex term, independent noun unit, common lexeme.

Introduction. The most important component of any field is terminology. In the terminological system of the language, different field lexical units, that is, terms, are distinguished by their special signs and are characterized by their field specificity and create certain semantic groups.

“Language is a wonderful phenomenon. Each word is its own small stable whole (system) with certain edges, sides and possibilities” [1:16]. “Furthermore, the word, as both a language unit and a speech

unit, can express very complex aspects of specific relationships, characteristics, actions and situations” [2: 36-37].

The great linguist Ferdinand de Saussure, the founder of the system-structural approach, said: “Language is a system of elements that form a whole. The meaning of each element that makes up it is based on the existence of other elements that make up this system at the same time” [3:147], proving that every system has the property of divisibility.

In any system, that is, as a whole, there are three things:

1. Wholeness, totality consisting of many elements.
2. Elements that make up the whole.
3. Stable relations between elements.

It is also important that a single whole (system) built on the basis of regular relations of a large number of elements enters into another whole (system) larger than itself as a small element. This situation is observed in all terminological systems that make up the vocabulary of the language [4:17].

Literature review. The aviation terminological system of the Uzbek language is no exception. Underlying this terminological system are countless lexemes related to aeronautics and cosmology. All of them are united under the content field of “avia” with the general theme of “airways” and form a linguistic system of words and phrases expressing concepts related to socio-economic, international relations and technical fields.

Linguist M. Ergasheva thinks about the semantic field: “The semantic field has a complex linguistic structure as a separate language system. The structural core of the field is the sum of all paradigmatic groups. Paradigmatic relations are of a different nature and can be expressed using different classes of lexical units that are close by one or another meaningful sign. Paradigmatic relations differ in that they are not linear” [5:62], she says.

Although there are about 5,000 terms in the aviation terminology, most of them are lexemes related to aeronautics, cosmonautics, rockets, astronomy and technology. Analyzing these lexemes on the basis of certain paradigmatic groups and creating a vocabulary of various fields is considered one of the main tasks.

Y.N. Karaulov divides different areas of the vocabulary into semantic fields (for example, the field of happiness), lexical-semantic groups (for example, a group of words with the meaning of change), meaningful groups (for example, the name of birds), synonymous lines (for example, botir invariant meaning has a series), emphasizes the need to divide into onomaseological groups (for example, the expression of the concept of time using nouns in Russian) [6:314]. On this basis, the Russian linguist I.V. Sentenberg shows that the following main lexical-semantic paradigms are distinguished in the lexical-semantic system of the language, which are in the semantic relation of the hierarchy:

- 1) lexical-semantic field;
- 2) lexical-semantic groups;
- 3) meaningful lines;
- 4) ambiguous words;
- 5) synonymous, antonymic series, conversives [7:314].

When studying and researching aviation terms in the Uzbek language on the basis of lexical-semantic paradigms, it is necessary to rely on the opinion of the above scientists.

Uzbek linguistics also has a number of views related to the interpretation of the system (field) (such as I. Kochkortoiev, A. Nurmonov, H. Ne'matov, R. Rasulov, E. Begmatov, A. Sobirov, Sh. Iskandarova). In particular, although the theory of the field was somewhat illuminated by M. Abduvaliev, it was studied only in relation to the unobstructed category of the syntactic level [8:62]. T. Mirzakulov dwells on some morphemic features of functional-semantic fields [9:18].

Uzbek linguist Sh. Iskandarova “Content field includes a group of words specific to one word group, a group of words from different word groups that have a meaningful relationship with each other, lexical-grammatical (content-functional) fields, and syntactic constructions connected by transformational relations. paradigms, certain types of semantic-syntactic syntagms are also included. Despite the significant differences between them, they can be summarized based on one or another meaningful category. However, it is appropriate to distinguish the meaningful classes and meaningful areas of words from each other” [10:27].

Research methodology. Relying on the opinions of world linguists in this regard, the lexical-semantic system of units representing the “avia” term can be divided into 3 large lexical-semantic groups according to the degree of elevation around the globe, i.e. in the air:

- I. Lexical-semantic group of terms related to the field of aeronautics;
- II. Lexical-semantic group of terms related to the field of aviation;
- III. A lexical-semantic group of terms related to the field of cosmonautics.

I. *Diriqible* to the lexical-semantic group related to the field of aeronautics [fr. dirigible – controllable] a light-than-air flying device that rises in the air with the power of gas filled into it, driven

by a motor; *aerostat* [aero..+yun.states – stationary] light aircraft; *aironaut* – 1 pilot of a balloon or light aircraft, 2 a traveler on an aircraft [11] (*balloons for Uzbek aeronauts are made at the Rusbal research and development enterprise of Russia* [12]) are included.

II. The units representing the lexical-semantic group of aviation are divided into two main content lines:

1. Terms representing civil aviation;
2. Terms representing military aviation.

1. Civil aviation is used for passenger and cargo transportation. There are also transport, sanitary, educational and sports and special works (communication, geological-research works) and others.

The lexical-semantic units representing the content range of civil aviation are divided into the following thematic groups:

- a) units representing flying machines: *airplane, helicopter, drone, biplane, monoplane, etc.*
- b) units representing parts of aircraft: *cabin, wing, landing gear, fuselage, aileron, elevator, flap, vertical stabilizer.*
- c) units used in air traffic management: *air route, runway, flight, dive, climb, etc.*
- g) units representing radio electronic equipment: *radio electronics, radio engineering, radio line, traveling wave, etc.*
- d) units representing personal nouns: *aircraft commander (Captain), co-pilot, flight attendant, flight engineer, flight engineer, flight attendant, flight operator, dispatcher, stewardess, etc.*
2. Military aviation or state aviation. Due to the fact that military aviation differs from civil aviation in terms of its mission and the presence of air defense forces and aviation weapons, the terms in this content line include units representing aviation weapons and are divided into the following groups:
 - a) units representing flying machines and their parts: *fighter, bomber, generator, piston, spring, strut, motor mount, engine etc.*
 - b) name units used in air traffic control: *proword (coded word and word combination), airfield dispatch center, heliport, sky traffic intensity, etc.*
 - c) units representing radio electronic equipment: *indicator, repeater, radio signal, frequency, low-frequency amplifier, modulator, power amplifier, etc.*
 - g) units representing aviation weapons and their parts: *projectiles, rockets, bombs, mini-torpedo oxylovit, etc.*
 - d) units representing personal nouns: *ATC dispatchers, AT repair engineers, AT repair aviatechnicians, etc.*
 - e) units representing rank names: *sergeant, lieutenant, captain, major, lieutenant colonel, colonel, general, etc.*

It is difficult to imagine the aviation industry without aircrafts. Aircraft form the basis of this industry. In aviation, aircrafts are divided into two types according to their structure:

- 1) aircrafts – fixed-wing aircrafts, that is, airplanes;
- 2) rotor-blade aircrafts – rotary-wing aircrafts, that is, helicopters.

The above aircrafts are divided into microgroups according to the task, and the lexemes representing this type also form terms related to the field of aviation:

- transport* (cargo) – an aircraft designed for the transportation of goods, not passengers;
- fighter* – a combat aircraft flying faster than the speed of sound designed to repel manned and unmanned aerial vehicles, including destroying its ground (water) targets;
- bomber* – an aircraft adapted for bombing;
- tanker* – aircraft designed for in-flight refueling;
- UAV (unmanned aerial vehicle), drone* – an aircraft without a pilot on board;
- reconnaissance* – a military aircraft designed or adapted to carry out aerial reconnaissance with roles that include the collection of visual intelligence (using photographs), intelligence signals, as well as measurement and signature intelligence;

self-guided missile – used against land targets, maintained in the atmosphere and flying the main part of the flight path at approximately constant speed, designed to deliver a large warhead with high accuracy over long distances, modern cruise missiles can travel at supersonic or hypersonic speeds, self-guided and a non-ballistic type of missile capable of flying at a very low altitude trajectory.

The units representing the names of aircraft and engines mainly include the structure of the aircraft and the names of its parts. Most of these terms are borrowed terms.

Analysis and results. Another important part of aviation is air traffic control. Communication between the operator, dispatcher and pilot is important. The following are additional examples of units representing names used in air traffic control: *controller, operator, aerodrome control center, hydrodrome, aeronautical information, air route, approach visual intercept height, heliport, final approach and take-off area, etc.*

Aviation weapons of aircraft include strike combat vehicles, targeting systems, weapons installation and control systems, and ground maintenance equipment for aviation weapons. A complex of all combat tools and systems that ensure their appropriate use is a complex of aviation weapons. Most of the units denoting aviation weapons and their parts belong to the category of borrowed words. Examples: explosive, tetryl, octogen, hexogen, tan, gunpowder, pyrotechnic, cap detonator, electric detonator, fuze tube, lead azide, insulated bushing, casing, electric igniter, contact stergin, phlegmatizer colloxylin and so on.

III. The lexical-semantic group of terms in the field of cosmonautics includes *astroorientation*, *astropolarimetry*, *space probes*, *space apparatus*, *space navigation*, *space rays*, *space rocket*, *space radio radiation*, *cosmodrome*, *theory of space flights*, *space for calculating trajectories*, *scientific and technical space rocket*, *space rocket*.

In the universal lexicon, there are lexemes that are not related to the field of aviation, but embody the terminological scheme “avia”, and they are also reflected in various dictionaries. We give some examples of them: such units as cabin, cable, ionosphere, atmosphere, spark, index, isotherm, wheel, sound wave, power, observer, ozonator, balance, vacuum, valve are among them. Among these examples, the balance lexeme is explained as a universal lexical unit in the “Annotated Dictionary of the Uzbek Language” as follows:

BALANCE [fr. balance – scales <lot. bilanx - two scales of scales] 1 Balance, equality. 2 economy. A system of indicators representing the ratio or balance of income and expenditure, which is constantly changing. Trade balance. Accounting balance. Balance of income and expenditure of the population. 2 Heat balance phys. tech Comparison of heat dissipation and consumption. Heat balance of the engine. 4 Active (active) balance; a balance in which the income (income) is greater than the expenditure, the surplus. 5 Inactive (passive) balance; balance less than income (income) and expenditure [13:147].

It seems that none of the meanings that can be given in the system of aviation terms are recorded here. After all, since the dictionary is popular, it is not advisable to look for the terminological meaning in every dictionary article. The word is characterized by its comprehensiveness and versatility in aviation terminology. For example, in the system of aviation terminology, the word balance is explained as follows:

BALANCE [fr.– balance] is the balance of the forces acting on the plane during flight with the origin relative to one or more axes of the coordinate system and the forces acting on the center of gravity [14:6].

In the semantic structure of aviation terms, the term “avia” can be leading, secondary, or peripheral.

Aviation terms are characterized by their special place in the lexical system of the language. Lexemes with the avia symbol can be in mutual generality and specificity, type-genre relations. Due to the wide range of lexemes used in the field of aviation, which represent the types of air transport, which are of great importance in the life of society, in particular, the terms used in the field of aviation cannot be completely delimited from the units of names in a similar field or in the common language. This requires that in the interpretation and lexicographical description of general and other field terms used in the system as aviation terms, in addition to deep linguistic knowledge, one should also be aware of the aviation field.

Conclusion and recommendation. It seems that science has a clear system of lexemes related to the field of aviation, which find their clear expression in the linguistic landscape of the world, and some of the words in this terminological system have a high level of activity, and their meaning is understandable to everyone, while some of them are used as terms (terms) in a narrow circle.

A number of studies have been conducted in Uzbek linguistics on issues such as the nature and function of terms and their lexical-grammatical features, aspects of the terminological lexicon different from common words. Considering the same, we express some comments about some lexical-semantic, grammatical features of aviation terms. A term is a clear expression in language of a concept belonging to a field or network of social activity. Some terms may be common to closely related industries or sectors. This indicates that there are certain relationships between those sectors. But the word field should not be understood in a narrow sense, i.e. it refers only to science and technology or culture. The term will be scientific. This scientificity is explained by the clarity of the expressed concept. There will be no emotionality and expressiveness in terms. Some adverbs expressing an emotional-expressive meaning lose their function in terminology and make a term that expresses a clear concept.

Due to the development of science and technology, the phenomenon of ambiguity in terminology, in particular, in the field terminological system, began to appear. In particular, metonymy, metaphor, multi-functionality (polyfunctionality) types of name transfer were observed in aviation terminology. If the transfer of name based on metaphor and function is distinguished by its quantity, the case of transfer of name based on synecdoche was not found at all.

In the aviation terminological system, as in other terminological systems, it is observed that lexemes occur according to the relationship of form and meaning. Phenomena of synonymy, homonymy, and graduonymy occur in the terms of this field. Currently, the introduction of international terms in the

aviation terminological system has led to the enrichment of field terminology and the increase of synonymous terms. It was found that the phenomenon of homonymy occurs in the aviation terminology system as a result of the semantic formation of a sign, the disconnection between the meanings of polysemic words.

REFERENCES:

1. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М., 1971. – С. 16.
2. Расулов Р. Сўз валентлиги ва синтактик алоқа // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992. – №5-6. – Б. 36-37.
3. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1977. – С. 147.
4. Ўринова О. Ўзбек тилидаги корамолчилик терминларининг лексик-семантик тадқиқи: Филол. фан. номз. ... дисс. – Қарши, 2006. – Б. 17.
5. Эргашева М. Оламинг лисоний манзараси ва семантик майдонларга бўлиниши. // Молодой учёный. – №3.1 (107.1) Филология. Февраль, 2016. – Б.62.
6. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. – М.: Наука, 1976. – 314 с.
7. Сентенберг И.В. Лексическая семантика английского глагола. – М.: Наука, 1976. – 314 с.
8. Абдувалиев М. Тўсиқсизлик майдони ва уни ташкил этувчи синтактик бирликлар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 1988, 4-сон, – Б. 62.
9. Мирзакулов Т. Ўзбек тили морфем парадигматикаси ва синтагматикаси масалалари. – Тошкент, 1994. – Б.18.
10. Искандарова Ш. Лексикани мазмуний майдон асосида ўрганиш муаммолари. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти, 1998. – Б. 27.
11. <https://www.dictionary.com/browse/aeronaut>
12. <http://m.zamin.uz/>
13. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 1 том, 2006. – Б.147.
14. Aircraft weight and balance handbook. US Department of transportation // Federal aviation administration. Flight standards service 2016. – P.6.
15. Слюсарева Н.А. Терминология лингвистики и метаязыковая функция языка // Вопросы языкознания. 1979. – № 4. – С. 69-76.

UO'K 811

KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA METAFORANING LISONIY TAHLIL MASALASI

Sh.K.Eshimova, katta o'qituvchi, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada metafora tahlil qilinib, unga ba'zi bir ta'riflar berib o'tilgan. Metafora obrazli tafakkur natijasi bo'lib yaraladi va, garchi, umuman, til hodisasi bo'lsa ham, bu xususiyatini til estetik funksiya bajaruvchi poetik nutqdagina to'la namoyon etadi. Zero, metafora narsa-hodisani shunchaki atab qo'ymaydi, balki uni boshqa narsa-hodisaga qiyosan tavsiflaydi, ongimizda atalayotgan narsa haqidagi jonli tasavvur – obraz yaratadi. Bu obraz poetik nutqdagina aslicha, ya'ni obraz sifatida qabul qilinadi, nutqning boshqa ko'rinishlari doirasida esa tushuncha sifatida qabul qilinadi. San'at, xususan, poeziya obrazli tafakkur qilish va obrazli ifodadir. Shunga ko'ra, metaforani faqat nutq bezagi emas, balki badiiy tafakkur mexanizmi sifatida tushunilsa, to'g'ri bo'ladi. Chunki metafora shoirga o'z ichki olamini (tashqi olamga qiyosan) va tashqi olamni (ichki olamiga qiyosan) anglashga yordam beruvchi tengi yo'q vositadir.*

Kalit so'zlar: *Leksikologiya, uslubshunoslik, metafora, semantik struktura, sema, metonimiya, subyektiv, obyektiv, personifikatsiya, sinesteziya*

Аннотация. *Метафора создается в результате образного мышления, и несмотря на то, что это — явление языка в общем, в полной мере свою особенность она проявляет только в поэтической речи, где язык выполняет эстетическую функцию. Ведь метафора не просто называет вещь-событие, а описывает ее в сравнении с другой вещью-событием, создает в нашем сознании яркий образ - образ названной вещи. Этот образ воспринимается как образ только в поэтической речи, а как понятие — в других формах речи. Искусство, особенно поэзия, есть образное мышление и образное выражение. Соответственно, правильно понимать метафору как механизм художественного мышления, а не только как украшение речи. Потому что метафора – ни с чем не сравнимый инструмент, помогающий поэту понять свой внутренний мир (по сравнению с внешним миром) и внешний мир (по сравнению с внутренним миром)*

Ключевые слова: *лексикология, стилистика, метафора, семантическая структура, sema, метонимия, субъективный, объективный, персонификация, синестезия*

Abstract. *Metaphor is created as a result of figurative thinking, and despite the fact that it is a phenomenon of language in general, it shows its full peculiarity only in poetic speech, where language has an aesthetic function. After all, metaphor does not simply name a thing-evidence, but describes it in comparison with another thing-evidence, creates in our consciousness a vivid image - the image of the named thing. This image is perceived as an image only in poetic speech, and as a concept in other forms of speech. Art, especially poetry, is figurative thinking and figurative expression. Accordingly, it is correct to understand metaphor as a mechanism of artistic thinking, and not only as a decoration of speech.*

Because metaphor is an incomparable tool that helps the poet to understand his inner world (in comparison with the outer world) and the outer world (in comparison with the inner world).

Keywords: lexicology, stylistics, metaphor, semantic structure, sema, metonymy, subjective, objective, personification, synaesthesia

Kirish. Metafora – ko'p qirrali jarayon. Shuning uchun ham uning tasnifi bir necha jihatni qamrab olishi shubhasiz. Metafora va so'z yasalishi orasidagi farq aynan semantik strukturada yotadi. Tashqi jihatlardan so'z yasalishi va metafora bir-biriga juda o'xshaydi. Chunki har ikkalasi ham nomlashni nazarda tutadi. Ko'p ma'nolilik, metonimiya, o'xshatish va so'z yasalishi metafora bilan lisoniy sistem munosabatda turadi. Metonimiya va metafora so'z yasalishiga bir xil munosabatda va oppozitsiyada turadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Metaforaning asosida his-tuyg'ular yotishini hisobga olsak uni tahlil qilish birmuncha oson kechadi. Bunday metaforalarni ko'rib chiqishdan oldin his-tuyg'ularni ifodalovchi so'zlarni ko'rib chiqish kerak bo'ladi. His-tuyg'u insonlarning voqea-hodisalarga bo'lgan idroki va ta'sirining natijasidir. Xursandchilik (喜) va jahl (怒) g'am (愁) va zavq (楽) tuyg'ularini olsak, bundan tashqari sevgi (愛) nafrat (恨) qo'rquv (恐) kabi his-tuyg'u ifodalari ham bor. Ulardan ko'pchiligi kayfiyatga aloqador tuyg'ular turi bo'lib, undanda murakkab hislar ham mavjuddir. Masalan, koreys tilidagi “진정하야jon)” “부끄러우야t)” “두려우qo'rquv)” kabi his-tuyg'uni ifodalovchi so'zlar. Yana ijobiy va salbiy tuyg'ular orqali bir kishining hissiy holatini baholash va shunga qarab qaror qabul qilish mumkin bo'ladi. Haqiqiy hayotda o'zaro to'qnash kelinganda yuzdagi ifodalar, ya'ni ta'sir ko'rsatish orqali sherigining tuyg'ularini his qilish mumkindir ammo, yozuvli matnda esa yozuvchining tasviri orqaligina bilishdan boshqa ilojimiz yo'q.

Metafora (유)da o'xshatish usulida bo'lgani kabi ‘~처럼va ~듯kabi bog'lanish so'zlari ishlatilmaydi. Masalan, **그대 눈썹이 별이다** (Uning ko'zlari tong yulduzi kabi porlaydi) iborasi taqlid, ammo **그대 눈썹이 태양이다** (Uning ko'zlari tong yulduzi) iborasi metaforadir. Misol: **당신의 마음은 가을이네** (Sen mening quyoshimsan).

Hissiy metaforalar kontseptual metaforaning muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, ularning ta'riflari, tasniflari va idrok etish usullari kabilarining barchasi kontseptual metafora asosiga qurilgan. Lakoff & Johnson (1980) ning “Метафоры которые мы живем” asarining birinchi bo'limida metafora ko'pchilik kishilar uchun odatiy hol emas, balki o'ziga xos bo'lgan til masalasi sifatida she'riy tasavvur va ritorik boylik vositasidir. Aksariyat kishilar metaforalarsiz ham yaxshi yashay olamiz deb o'ylashgan, biroq bizning kundalik hayotimiz nafaqat tilda, balki fikr va harakatlarimizda ham keng tarqalganligini aniqladik. Biz dunyoda his qiladigan hissiy idrokimiz metaforik, ya'ni kontseptual tizimimiz metaforik ekanligini tahlil qildik. Dunyo va o'zimiz shuningdek ularning o'zaro munosabatlari haqidagi bizning tushunchamizni shakllantirganligi sababli, metaforalar aslida bir narsaga asoslanib yana boshqasini tushunib uni boshdan kechirish usulidir. Takroran aytadigan bo'lsak bu tushuncha haqidagi bizning fikrlarimiz va tajribalarimiz metaforik tilni yuzaga keltiradigan holatlar ko'p [1].

Metaforani osonlik bilan tushunish uchun Lakoff & Johnson (1980) taqdim etgan kontseptual metafora nazariyasida “maqsadli maydon” va “manba maydoni” ga ajratilgan. “Maqsadli maydon” – bu metaforik ibora mavhum va jismoniy bo'lmagan tushuncha bo'lib uni tushunish uchun aniq hamda jismoniy ifodalash bu “asl maydon” dir. Ya'ni, tushunish qiyin bo'lgan metaforik iboralardagi maqsadli maydonni kontseptuallashtiradi va ularni o'quvchi uchun tushunish oson bo'lgan asosiy maydonga aylantiradi. Im Ji Ryong (1997:174) kontseptual metafora notanish maqsadli maydonni tushunish uchun aniq va tanish asosiy maydondan foydalangan holda kontseptsiyalash uchun intellektual strategiya ekanligini ko'rsatib 2006 yilning “kontseptual metaforasi haqida” quyidagicha ta'kidlagan:

“Kontseptual metafora nazariyasi” hozirgi kunda tilshunoslikda yangi ufqni ochgan tadqiqotchi sifatida, u kognitiv semantikaning dastlabki nazariyalarini yaratishga katta hissa qo'shgan. Kontseptual metafora nazariyasining asosiy g'oyasi shundaki, metafora shunchaki tilning ritorik bezash ifodasi emas, bizning fikrlarimiz yoki tushunchalarimizning borligidir [2].

Aslida metafora fikrlash usuli bo'lganligi sababli, metaforani to'g'ri tarjima qilish nisbatan murakkab jarayondir. Metaforani tarjima qilish mumkin bo'lganligining sababi insonning intellektual ma'lum bir o'xshashlikka ega ekanligida. Hayotda biz yaxshi biladigan ob'jekt sifatida odamlarga unchalik tushunish oson bo'lmagan mavhum ob'yektlarni tahlil qilishda yanada oson bo'lishiga yordam beradi. Bu nazariyaning asoslangan ifodasi XX asrda paydo bo'ldi va F.de Sossyur nomi bilan bog'lanadi.

Muhokama va natijalar. Metafora asosida o'xshashlik turgani uchun bu yo'nalish bilan shug'ullanayotganlarning hammasi deyarli hamfikr. Ammo mana shu o'xshatishning metaforada egallagan o'rni va mustaqil ifodalanishi borasida fikrlar turli tomonlarga ajralib ketadi.

Metafora qisqartirilgan o'xshatishdir degan edi A.Potebnya. Ya'ni o'xshatishga xos bo'lgan «kabi», «xuddi», «aynan», «o'xshamoq» va hokazo so'zlar tushirilsa, metafora yuzaga keladi: U gul kabi go'zal va nafis edi. U go'zal va nafis edi.

O'zbek tilida esa metafora leksik ma'no taraqqiyot yo'llaridan biri sifatida qaraladi va ma'no ko'chishining o'xshashlikka asoslangan turlaridan biri sifatida baholanadi. Sh. Rahmatullaev metafora ko'chimining boshqa turlari bilan sinkretik ishlatila olish imkoniyatiga e'tibor qaratadi: metaforik-funksionallik, metaforik-metonimiya, metaforik-sinekdoxa va hokazo. "Samolyotning qanoti" metaforik birikmasida samolyot qanoti qush qanotiga vazifa hamda shaklan o'xshaydi. Shuning uchun bu kabi holatlarni funksional-metaforik ko'chirish desa bo'ladi[3]. O'zbek tilshunosligida komponent-semik tahlilga e'tibor rivojlana boshlagach, metafora tabiatini o'rganishga ana shu tahlil usullarini tadbiiq etishga intilishlar yuzaga kela boshladi. Shu xil yo'nalish namoyondalaridan biri Z.Tohirov metaforani leksema sememasining pragmatik semasi sifatida baholaydi. Shuningdek, metafora va o'xshatish orasidagi farqni (uslubda) shakldagina ko'radi [4].

Metaforik munosabat ma'lum sharoitda, ma'lum voqea-hodisani «tasvir etishda ikki predmet yoki hodisa o'rtasidagi umumiylikka» asoslangan holda belgilanadi. Ular o'rtasidagi umumiy ko'rinishlar, xislatlar biridan ikkinchisiga ko'chiriladi. Bunda asosan obrazli tushunchalar yuzaga keladi. Masalan: Arslonov xafa edi!... Uning xayolida allaqanday ko'kish toshlar qalashib yotgan. Ko'ktoshda bir vulqon portlashga hozirlanayapti-yu, oldi olinmasa, dahshat yuz beradigandek!... [5] Shahar osmonida aylangan qora bulutlar tarqab, baayni quyosh chiqadi. Qon, dahshat isi kelib turgan shaharda to'y-tomosha boshlanib ketadi [6]. Ushbu matnlarda vulqon, qora bulut, quyosh kabi so'z va so'z birikmalari metaforik munosabatni ifodalash uchun xizmat qilgan. Aslida, urush va tinchlik ma'nolari ifoda etilgan hamda fikrga badiiy tus berilgan. Badiiy nutqqa esa obrazlilik va o'ta kuchli emotsiya ifodasi o'z ta'sirini ko'rsatgan.

Metafora masalasi antik davrlardan boshlab o'rganib kelinadi. Xususan, Arastu metafora atamasini keng ko'lamda, ya'ni ko'chma ma'noli so'z ma'nosida qo'llagan. O'zining «Ritorika» asarida faylasuf o'zining fikrni aniq ifodalab o'tadi: «Metaforaning to'rtta turi ichida analogiyaga asoslanganlari alohida e'tiborga molik»[7]. U metaforaning poeziyadagi o'rniga maxsus to'xtalmasa-da, poeziya tili haqidagi mulohazalaridan buni bilib olish qiyin emas.

Arastu fikricha, poeziya tili o'ziga xos so'z qo'llashni taqozo etadi, toki tanlangan so'zlar, bir tomondan, aniqlikni, ikkinchi tomondan, kundalik nutqdan farqlanib turishi kerak. Yana «metafora yuksak darajada aniqlik, yoqimlilik va ohorlilik jozibasiga ega», undan o'rinli va bilib foydalanish nutqni bezaydi. Ya'ni, Arastuning aytishicha «noodatiy so'zlar», jumladan, metaforalar she'riyatning belgilovchi xususiyati deb hisoblanadi va faylasuf ularga juda katta ahamiyat qaratadi. Arastu metaforaning ahamiyatini tushuntirganda, «bizga qandaydir bilim beradigan so'zlar yoqimli» deb aytadi, chunki metafora ikkita ob'yektni o'xshatish orqali «turga xos tushuncha yordamida bilimni beradi va ma'lumotlarni yetkazadi».

Hozirda badiiy adabiyotdagi metafora ma'no ko'lamini ham kengaytirgan: o'xshashlik asosida ko'chma ma'noda qo'llangan birgina so'zni ham, matnning bir bo'lagi (misra, band; jumla, abzats) da ifodalanuvchi obrazni ham, ba'zan esa butun boshli asarni to'raligicha ham metafora deb atayveramiz. To'g'ri, keyingi ikki holni ba'zan «yoyiq metafora» yoki «metaforik obraz» deb o'tib ketamiz, lekin ko'proq qisqa qilib «metafora» deymiz. Ya'ni, agar avvaliga metafora terminida ma'no torayishi (umuman ko'chma ma'nodagi so'z – o'xshashlik asosidagi ko'chma ma'noli so'z) yuz bergan bo'lsa, yangi davrdan boshlab unda ma'no kengayishi jarayoni kuzatiladi. Natijada, endi metaforani juda keng, ya'ni poeziyada (umuman san'atda) gi bir narsa-hodisa mohiyatini ikkinchi bir narsa-hodisa orqali ochish deb tushunila boshlandi.

Obraz o'zi aks ettirayotgan narsani anglash vositasi bo'lsa, uning o'zi tabiatan metaforik ekanligi ko'rinadi. Xuddi shunday yondashuv butun badiiy asarga nisbatan ham qo'llanishi mumkin, zero, ma'lumki, estetika va adabiyotshunoslikda badiiy asarning o'zi butun holicha bitta obrazga teng degan qarash mavjud. Demak, poeziyada metaforaga juda katta ahamiyat berilishi, uning asosida o'xshashlik prinsipi yotadi deyilishiga yetarli asos bor. Sababi, metafora prinsipi poetik asarning barcha sathlarida, tilidan boshlab kompozitsion qurilishigacha amal qiladi. Faqat konkret asarda bu prinsip sathlarning hammasida ham dominant xususiyat sifatida yaqqol ko'zga tashlanmasligi mumkin.

목질은 오래된 나무 (Onamning qo'li eski daraxt po'stlog'iga o'xshaydi) bu yerda qo'lni qurib ketganligini va qo'polligini bildirish uchun eski daraxt po'stlog'iga taqqoslangan.

결단 하려 했어 (Yo'l hozir tog'ning beliga osilib yotibdi.) 천하의 용맹이 다 사라진 것 같아 (Tepalikning bo'yi qorabug'doy dalasida, gullab-yashnay boshlagan gullar iliq oy nurida go'yo tuz sepilgandekkishini hayratga soladi.) [호수 밑에서 (Li Xyo-seok, Qorabug'doy gullari ochilganda)]

나팔꽃이 (Opamga o'xshagan gul.) [8]

‘muz kabi yuz’ Bu bizning guldek yoqimli qizimiz.

‘muz kabi yuz’ Uzoq mamlakatdan yaxshi xabar chiqqan odamga sovuq suv kabi. (Zamonaviy hikmatlar)

‘muz kabi yuz’ - taqlid, ‘muz yuzi’ - metafora. Qisqacha va noaniq bo'lganligi sababli, metafora ba'zida munosabat yoki ma'noni anglash qiyin bo'lib, she'riyatni tushunishda qiyin elementlardan biriga aylanadi. Boshqa tomondan, u ham boy ma'no va jozibadorlikni namoyon etadi.

‘muz kabi yuz’ May - bu yuzini sovuq suv bilan yuvgan yigirma bir yoshli yangi yuz. Bu oppoqqina barmoqdagi porlab turgan uzuk [9].

‘muz kabi yuz’ Men shafqatsiz va iflos siyosiy qotillikning qo'g'irchog'idan boshqa narsa emasligimni anglashim kerak edi [10].

‘muz kabi yuz’ Aql-idrokning ko'zgusi)

‘muz kabi yuz’ Siz menga bergan yangiliklar mening yuragimni teshayotgan xanjar.)

‘muz kabi yuz’ Men hayot dengiziga erta chiqib bordim. U yerda muvaffaqiyat cho'qqisiga chiqdim.

‘muz kabi yuz’ Eshik yopilgan taqdirda ham kirib kelayotgan oy nuri, yurak yopiq bo'lsa ham singib ketadigan sevgi, sevgi oy nuriga o'xshaydimi yoki oy nurlari muhabbatga o'xshashmi? Voy, bu sakkiz yoshli qizchaning yuragi titraydi.) [Zamonaviy hikmatlar]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff & Johnson 1980
2. Zamonaviy hikmatlar 997:174
3. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.
4. Тоҳиров З. Метафора лексема-семемасининг прагматик семаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1983. - № 1. – Б. 74-77; Метафора семемаси прагматик семаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1984. № 4. - Б. 63-67
5. Sh.Xolmirzayev “Qil ko'prik”, 32-bet
6. “Qil ko'prik” 57-bet.
7. Аристотель. Риторика. Поэтика. – М.: Лабиринт, 2000 С. 128
8. Seo Jeong Ju, Xrizantema yonida)
9. Phi Chun Deuk, May)
10. Kim Yong Hyon “Shohid”)

UO'K 801.41

MUROJAAT BIRLIKLARINING NUTQIY-MAVZUIY GURUHLARI HAQIDA

A.A.Haydarov, prof., Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi murojaat birliklari, ularda ifodalangan konnotativ ma'nolari hamda ularning nutqiy-mavzuiy guruhlari haqida fikr yuritiladi. Har ikkala tildagi murojaat birliklari badiiy va so'zlashuv nutqidan olingan misollar bilan dalillangan.

Kalit so'zlar: murojaat birliklari, kommunikativ nutqi, adresant, adresat, mulqot madaniyati, undalma, konnotativ ma'no, nominativ vazifa, kommunikativ

Аннотация. В данной статье рассматриваются единицы референции в английском и узбекском языках, их коннотативные значения и их дискурсивно-тематические группы. Референтные единицы в обоих языках доказываются примерами, взятыми из художественной и разговорной речи.

Ключевые слова: референтные единицы, коммуникативная речь, адресат, адресат, культура общения, мотивация, коннотативное значение, номинативная функция, коммуникативность

Abstract. This article discusses the units of reference in the English and Uzbek languages, their connotative meanings, and their discourse-thematic groups. Reference units in both languages are proved by examples taken from literary and colloquial speech.

Key words: reference units, communicative speech, addressee, addressee, communication culture, motivation, connotative meaning, nominative function, communicative

Ma'lumki, murojaat shakli va u ifodalaydigan muayyan davr, ijtimoiy hayot va muhit mahsulidir. So'zlovchi va tinglovchining jamiyatda qanday orin egallashi, uning yoshi, jinsi, lavozimi, kasbi,

mansabiga qarab murojaat shakllari o'zgarib boradi. Shu bilan birga murojaat shakli xalqning o'zligini anglashi qay darajada ekanligini ko'rsatuvchi mezonlardan biridir. "*Murojaat birliklari kundalik hayotimizda, nutq faoliyati, nutq jarayonida keng qollaniladigan, o'zaro aloqa-aralashuvga xizmat qiladigan, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan munosabatini ifodalaydigan, ozida turlicha konnotativ ma'nolarni, semantik "ohanglarni" tashiydigan o'tkir ta'sirchan vositadir* [1]. Darhaqiqat, murojaat birliklari hozirgi muloqot madaniyatimizdagi qo'llanishi tarixda qo'llanilgan murojaat birliklaridan farq qiladi, chunki ular muayyan tarixiy davr, ijtimoiy hayot va muhit mahsuli hisoblanadi. Davr o'tishi bilan bunday murojaat birliklari o'zgarib boraveradi. Sh.Iskandarova o'zbek xalqi muloqotida ishlatiluvchi murojaat shakllarini quyidagi omillar bilan izohlaydi [2]:

- ijtimoiy mansublik;
- suhbatdoshlarning tanish-notanishligi;
- nutqiy harakat sharoiti;
- muloqotchilarning yoshi;
- ularning jinsi;
- yashash joyi;
- uslubiy holat;
- muloqotchilar xarakteri;

Yuqoridagi tasniflar asosida shuni ta'kidlash lozimki, murojaat shakllari tanlanganda ularning har biri muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz tilida murojaat birliklari, asosan, hurmatni bildiradi, shuning uchun jamiyatda, ishda, maktab yoki jamoa joylarida murojaat birliklaridan tog'ri foydalanish talab etiladi. O'zbek tilida esa ingliz tilidan farqli o'laroq, "*chaqirish, undash, murojaat ma'nosidagi so'zlar chaqiriq so'z, chaqiriq kelishik, vokativ forma, undash kelishik, undash so'z, undash oti kabi turli- tuman terminlar bilan yuritib kelingan*" [3].

Murojaat birligi so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ko'rsatuvchi ko'rsatkich (indikator) hisoblanadi. Ular so'zlovchining nutqi qaratilgan shaxs yoki predmetni ifodalagani uchun ham uning uyushtiruvchi markazi ot so'z turkumi sanaladi. Murojaat birligi tayanch so'zning valentlik xususiyatiga ko'ra quyidagi guruhlariga bo'linadi: qaratuvchi uzvli diskriptiv murojaat birliklari; belgi uzvli diskriptiv murojaat birliklari; o'rin uzvli murojaat birliklari; aralash uzvli diskriptiv murojaat birliklari. Diskripsiya -inglizcha „*tasvirlash, tavsiflash*“ degan ma'noni anglatib, biror narsaning murakkab nomi ma'nosida ishlatiladi. Ingliz tilida diniy murojaat birliklari ichida diskripsiya, ya'ni boshqa bo'laklar bilan induktiv aloqaga kirishib, konnotativ ma'noni ifodalaydi.

Masalan: *Holly Father, most Reverend Eminence*

O'zbek tilida esa bu holat ko'p hollarda yopiq holda -diskriptiv shaklda ishlatilib, ular nafaqat atash, balki baholash, xarakterlash vazifasini ham bajaradi.

Masalan: *Qishki jarayon yakuniy nazoratlardan o'tgan talaba*. Ingliz tilida ham o'zbek tilida ham tinglovchining tanish yoki tanish bo'lmaganligiga ko'ra qo'llanuvchi murojaat birliklari mavjud.

1. Tanish tinglovchi (adresat) -*Mr President, Captain*

2. Notanish tinglovchi (adresat) -*Mr, Sir, Miss, Mrs*

Ikkala tilda ham so'zlovchi va tinglovchi yoshiga ko'ra: ingliz tilida: *My honey, pal* o'zbek tilida: *qo'zichog'im, do'mbog'im, asalim*

Yoshi katta tinglovchi: *mother, father, grandmother*

O'zbek tilida: *oyi, dada, buvi*

Tengdosh tinglovchi: ingliz tilida: *John friend, friend, my fellow*

o'zbek tilida: *o'rtoq, do'stim, qadrdonim, azizim*

O'zaro aloqa-aralashuvda muloqotga kirishish o'rniga ko'ra soz'lovchi va tinglovchi o'rtasidagi munosabat muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan: Rasmiy: ingliz tilida: *Sir, madam*

o'zbek tilida: *o'rtoq Saidov*

Norasmiy: ingliz tilida: *honey, dear, sweetie, darling*

o'zbek tilida: *kichkintoy, qizaloq, bolakay*

Maqola boshida qayd etilgan Sh.Iskandarovning tasnifiga asoslanib, murojaat birliklarini quyidagicha tahlil qilish mumkin: kommunikantlarning yoshi, jinsi, mavqei nuqtai-nazaridan so'zlovchi va tinglovchining yoshiga ko'ra farqlanishi ham alohida-alohida jamiyatlar sifatida qaraladi [4]. Yoshga qarab qilingan murojaat asosan o'zbeklar muloqotida o'ziga xos jihatlarga ega. Odob-axloq qoidasiga

ko'ra yosh bola ota-onasiga, yoki ozidan kattaga ularning ismini aytib murojaat qilmaydi, balki ism o'rnida qarindoshlik terminlarini qo'llaydi. Yoki yoshi ulug' keksalarga ham "otaxon" yoki "onaxon" deb murojaat qilinadi.

Muloqotda kommunikantlarning yoshiga qarab qarindoshchilik terminlari orqali murojaat qilish ozbek muloqot madaniyatining asosini tashkil qiladi. Bunday holat chog'ishtirilayotgan ikki tilda ham bir xilda ekanligini ta'kidlash mumkin. Masalan: Ingliz tilida: *brother, father, dad, daddy* O'zbek tilida: *bobo, buvi, ota, ona* kabi

Adresant yoki adresantning bir biriga munosabatida, uni kasbi, lavozimi, mansabi va jamiyatda tutgan o'rni muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir kommunikant o'rnini muomala madaniyati bilan bir biridan farqlanadi. Murojaat shakllarini qo'llash ham adresantning dunyoqarashi, madaniyati va ong saviyasiga bog'liq holda amalga oshiriladi. Shu nuqtai nazardan, murojaat shakllari evfemiklashtirishga sabab bo'ladi. Ma'lumki evfemizmlar qo'pol, noqulay bo'lgan so'zlar o'rnida yumshoq muomala qilishni bildiradi. ya'ni nutqni yumshatish, yumshoq muomala qilishdir. "*Evfemiz*m, deb yozadi Azim Hojiyev, (grekcha euphemismos < eu- yaxshi + phemi- gapiraman") *narsa hodisaning ancha yumshoq formadagi ifodasi: qo'pol, beadab so'z, ibora va tabu o'rnida qo'pol botmaydigan so'z, iborani qo'llash* [5]. Evfimizmlarni tadqiq qilgan olim A.Omonturdiyev tilning evfemik murojaat vositalarini ikki guruhga tasniflaydi va ularning tarixiy asarlarda ko'p qo'llanilishini qayd etadi [6]. Bunga har ikkala tilda quyidagi murojaat birliklarini misol qilib keltirish mumkin: Ingliz tilida dvoryan va zodagonlarga nisbatan (o'rta asrlarda qo'llanilgan) murojaat birliklari:

Master, King Edward, Your majesty, Your Royal Highness

O'zbek tilida: *davlatpanoh, xalifai zamon, hazrati oliylari, begim, mavlono, taqdir*

Manbalarda keltirilishicha, mavqe bilan bog'liq murojaat shakllari tarixiy asar leksikasida faol qo'llanadi. Murojaat shakllarining jins bilan bog'liq, ya'ni erkak va ayol bajaradigan vazifalari, jamiyatda tutgan o'rni jihatdan bir biridan farqlanadi, ya'ni murojaat shakllarida gender xususiyatlar hisobga olinadi va bu haqda tilshunoslikda ko'plab ishlar amalga oshirilgan. Shuni ham alohida ta'kidlash lozimki, ayrim xalqlarda ayollar murojaat shakllari alohida tadqiqotlar ob'ekti bo'lib, maydonga kelgan. O'zbek tilshunosligida S.Mo'minov, Sh.Iskandarovalarning tadqiqotlarini ko'rsatish mumkin [7].

Muloqotning jins jihatdan xoslanishi sotsiologiyasining o'rganish muammolaridan biri bo'lib, muhim ahamiyat kasb etadi. Ingliz tilida shunday murojaat birliklari mavjudki, ularni faqat ayol (qiz)larga nisbatan qo'llaniladi. Kasbi nima bo'lishidan qat'iy nazar erkaklarga nisbat *Mr* ayollarga nisbat *Mrs* yoki yosh qizlarga nisbatan *Miss* murojaat birligi ishlatiladi. Murojaat shakllari ishchilar o'rtasida ham faol qo'llaniladi. Shotlandiya va Shimoliy Amerikaning ba'zi shtatlarida "Mac", Britaniya va Avstraliya va Yangi Zelandiyada "Mate", Shimoliy Angliyada esa "Hinny" qo'llaniladi. Bazi ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha undalmalar ham leksik-semantik xususiyatiga ko'ra ism-familiya, kasb-hunar, mashg'ulot, mansab-amal, unvon, jins, qarindoshchilik, holat-xususiyat ma'nolarini ifodalovchi turlarga ajratiladi. Bundan tashqari joy nomlari bilan bog'liq murojaat birliklarini ham uchratish mumkin. Bunday birliklar mehr-muhabbat, yuksak hurmat - e'tibor, ishonch, samimiyat kabi insoniy tuyg'ular bilan uyg'unlashib, nozik ma'no qirralariga - konnotativ ifodalarga nisbatan farqlanadi. Bunday murojaat birliklarini ko'proq siyosiy badiiy adabiyotlarda uchratish mumkin.

Masalan: *Ko'hna Buxoroning alp yigitlari, hurmatli Jondor ahli*

Ingliz tilida: *Habitants of Scotland, we should fight for our rights*

Yuqoridagi tasniflar bilan birga kasbiy unvonga taalluqli murojaat birliklari diniy murojaat birliklari ham mavjudki, ular ham o'ziga xos jihatlariga ega.

Masalan, kasbiy unvonga ega murojaat birliklari: *Dr, Professor, „Postnominally“* (sudyalarga nisbatan ishlatiladi), *Captain* kabi.

Diniy murojaat birliklari: ahli islom, mo'min -musulmonlar;

Ingliz tilida: *Your All Holiness* (og'zaki nutqqa xos cherkov papasiga nisbatan qo'llaniladi); *His Excellency, most Reverend Eminence* (He Reverened -kristian ruhoniysigani nisbatan ishlatiladi)

Umuman olganda, murojaat birliklari nutqda nominativ, kommunikativ, fatik, konnotativ, regulativ, vokativ, ijtimoiy-regulativ, ekspressiv baholashkabi vazifalarni bajaradi. Bular haqida keyingi ishlarimizda batafsil to'xtalamiz. Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilamanki, murojaat birliklarining semantik guruhlari muloqot o'rni va vazifalaridan kelib chiqib, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan sub'yektiv munosabatini ifodalashda faol ishlatiladi va nutqda zaruriy aloqani o'rnatish maqsadida ijtimoiy-psixologik vazifa bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nazarova, N. (2022). Лингвистическое исследование антропонимов в лексической системе. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 13(13).
2. Nazarova, N. (2022). Лексико-семантические особенности антропонимов. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 25(25).
3. Khamidovna, N. N. (2022). The denotation and connotation of a word. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(4), 382-388.
4. Nazarova, N. (2022). Обучение молодых учащихся через интерактивные игры. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 7(7).
5. Toshnazarovna, E. M. (2022). The concept of the tragic in the writings of J. Carol Oates. *World Bulletin of Social Sciences*, 10, 70-72.
6. Khudoyberdievna, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.
7. Ruziyeva, N. (2022). Evfemizmlarning semantik va struktur tahlili (ingliz va o'zbek tillari misolida). *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 8(8).

UO'K 81'42

DISKURS TUSHUNCHASI TADQIQIDAGI ASOSIY NAZARIYALAR

N.A.Ibragimova, PhD, dots., Toshkent axborot texnologiyalari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Hozirgi kunga kelib, ilm fan tarmoqlarining rivojlanishi, axborot kommunikatsiya texnologiyalarining fanga joriy etilishi fan tarmog'ida yangi elementlarini tadqiq qilishni taqozo qilmoqda. Ushbu maqolada diskurs tushunchasi lingvistik jihatdan o'rganilib, uning nazariy metodologik jihatlarini keng tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: diskurs, nutq, matn, termin, transformatsiya, lisoniy, lingvistika, kommunikant.

Аннотация. На сегодняшний день развитие науки, внедрение информационно-коммуникационных технологий в науку требует исследования новых элементов научной сети. В данной статье понятие дискурс исследуется с лингвистической точки зрения, а также подробно анализируются его теоретические и методологические аспекты.

Ключевые слова: дискурс, речь, текст, термин, трансформация, лингвистика, лингвистика, коммуникация.

Abstract. To date, the development of scientific networks, the introduction of information and communication technologies into science requires the research of new elements in scientific world. In this article, the concept of discourse is studied linguistically, and its theoretical and methodological aspects are extensively analyzed.

Key words: discourse, speech, text, term, transformation, linguistic, linguistics, communication.

XX asr o'rtalarida tilni lingvistik elementlari bo'lmagan o'zaro bog'liq birliklarning yig'indisi sifatida o'rganish bo'yicha tadqiqotlar paydo bo'ldi. Olimlar asosan kommunikatsiya maqsadi va qatnashchilari bilan bog'langan til birliklarining o'ziga xos xususiyatlariga e'tiborlarini qaratdilar. Lingvistika matnini nafaqat til fenomeni sifatida o'rganishni, balki matnini tadqiq qilishda muloqot holati, kommunikativ vaziyat va muhit, kommunikantlar va ularning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari, dunyoqarashi, o'zaro munosabatlari tahlilini integratsiyalashga kirishdi. Shu tarzda lingvistik va ekstralingvistik omillar, hodisalarni o'zaro bog'liqlikda o'rganishga qaratilgan diskursiv lingvistika paydo bo'ldi.

“Diskurs” deganda lisoniy faoliyatning ijtimoiy vaziyat elementi sifatida ijtimoiy kontekstga singdirilgan dinamik jarayon hamda kommunikativ faoliyatning bevosita natijasi bo'lgan matn tushuniladi.

Diskurs leksemasi Platon asarlarida uchraydigan διέξοδος “dieksodos” so'zidan kelib chiqib, “sayyohat qilmoq, qismlar orasidan o'tib umumiyga chiqish” ma'nosiga ega [1]. Biroq, zamonaviy talqinga yaqin “diskurs” termini yangi davr ilmiy adabiyotlarida qo'llanila boshlagan.

Angliyada diskurs termini XVII asrda ilmiy uslubning eng ko'p tarqalgan turi sifatida qo'llanilgan bo'lsa, Frantsiyada ushbu termin diologik nutqni, keyinchalik esa matn tushunchasini anglatgan.

Diskurs, (lotin tili discursus — mulohaza, dalil; dastlab — yugur-yugur, aylanish, vahima) — ko'p ma'noli termin bo'lib, umumiy ma'noda nutq, lisoniy faoliyat jarayonlarini, hamda ularni anglatuvchi tushunchalar tizimini bildiradi.

XX asr o'rtalariga kelib, “diskurs” o'zaro bog'langan gaplar yoki nutq aktlarining ketma-ketligini aks ettira boshlagan, hamda bunday talqinda “diskurs” tushunchasi “matn” tushunchasiga yaqin deb hisoblangan. Biroq shu asrning oxiriga kelib “diskurs” tadqiqotchilar uchun matndan tashqari, matnini to'liq tushunish uchun zarur bo'lgan ekstralingvistik omil, shu qatorda olam haqidagi bilimlar, fikrlar, maqsadlarni, o'z ichiga olgan bilimlar tizimi ko'rinishida mavjud bo'lgan murakkab kommunikativ

hodisa sifatida namoyon bo'lgan. Shunday qilib, "diskurs" faqatgina sintaksis va semantika nuqtai nazaridan emas, balki boshqa yondashuvlar asosida o'rganilgan [2].

"Diskurs" lingvistik termin sifatida birinchi marta 1952-yilda amerikalik olim Z. Harrisning "Discourse analysis" kitobida keltirilgan [3]. Zamonaviy diskurs nazariyasining mustaqil fan sohasi sifatida shakllanishi asosan XX asrning 60-yillariga to'g'ri keladi. Ushbu davr olimlarining tilni ajralmas aloqa vositasi deb hisoblash istagi matnlarni o'rganishda namoyon bo'lgan.

Tilshunoslik asta-sekin shakli, formal-funksional doiradan chiqib, tilni mazmuniy, yaxlit, izchil o'rganish asnosida diskurs atamasi ham faol qo'llanila boshlandi. Zamonaviy yondashuvlar nuqtai nazaridan, diskurs murakkab kommunikativ hodisa bo'lib, matnga qo'shimcha ravishda matnni tushunish uchun zarur bo'lgan qo'shimcha lingvistik omillarni (fikrlar, dunyo haqidagi bilimlar, qabul qiluvchining maqsadlari, munosabatlari) o'z ichiga oladi.

T.V. Matveeva "Полный словарь лингвистических терминов" asarida diskursni nolisoniy holatlar bilan bog'langan nutq sifatida, tirik hayot, ya'ni voqealar konteksti, so'zlashuvchilarning ijtimoiy-madaniy, pragmatik, psixologik xususiyatlari bilan bog'liq holda talqin qiladi [4].

XX asrda E. Benvenist birinchilar qatorida "diskurs" tushunchasini qo'llagan bo'lib, unga so'zlashuvchi tomonidan o'zlashtirilgan nutq deb ta'rif bergan. E. Benvenist diskursni «ob'ektiv hikoya» bilan qarama qarshi qo'ygan [5]. Fanda "diskurs" terminining transformatsiyasi Yu.A. Levitskiy tadqiqotlarida (XX asr), nemis lingvistika maktabi vakillari (P. Xartman, P. Vunderlix) asarlarida, frantsuz postrukturalizm vakillarining (A. Greymas, Ye. Landovski) matnlarni mantiqiy-semantik tavsiflash bo'yicha asarlarida, amerika ilmiy maktabi doirasida (E. Sheglova, G. Zags) yaratilgan kommunikatsiyaning sotsiolingvistik tahlili bo'yicha qilingan ilmiy ishlarda, hamda butun dunyo bo'ylab turli lingvistik yo'nalishlarda kuzatilgan [6].

Og'zaki va yozma diskursni tilning muqobil shakli sifatida solishtirish faqatgina 1970-yillarda boshlangan [7].

Isaeva diskursga ta'rif berishda 4 ta yondashuvni ajratib ko'rsatadi: rasmiy, funksional, vaziyatli (situativ), kognitiv.

Formal (strukturaviy-yo'naltirilgan) yondashuv diskursga ikki va undan ortiq gaplarning ma'no jihatdan korrelyatsiyasi sifatida qaraydi. Undagi bog'liqlik diskursning asosiy belgisi hisoblanadi. Shunday qilib, ushbu talqinda diskurs superfrazali sintaktik birlik, murakkab sintaktik butunlik bo'lib, uning yahlitligi ma'lum konnektorlar tizimi bilan belgilanadi.

Funksional nuqtai nazardan diskurs tilni qo'llashning har qanday shakli bilan bog'liq bo'lib, bu esa til funktsiyalari tahlili bilan bog'liq holda diskurs funktsiyalarini ham tahlil qilishni ko'zda tutadi. Vaziyatli yondashuv diskursni ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatdan ahamiyatli sharoitlar va vaziyatlar kontekstida talqin qilish bilan bog'liq. Bu yondashuv formal va funksional yondashuvlarni birlashtiradi. Kognitiv yondashuv diskursni kognitiv hodisa, ya'ni bilim berish, undan foydalanish va yangi kognitiv aloqalarni o'rnatishga bevosita tegishli bo'lgan fenomen, sifatida talqin qiladi.

Diskurs tushunchasining xilma-xil talqinini hamda uni o'rganishga bo'lgan yondashuvlarni rossiyalik olim V.I. Karasik umumlashtirib, quyidagi fikrlarni ilgari suradi:

1) diskurs tilning dinamik modeliga asoslangan kommunikatsiyaga tegishli (statik modeliga qarama-qarshi munosabatda);

2) kommunikativ vaziyatlarning o'zi psixologik, ijtimoiy, madaniy-tarixiy xususiyatlarni hisobga olgan holda tadqiq qilinadi;

3) kommunikativ vaziyatlar kommunikatsiyadan (diskurs paydo bo'lishi) oldingi, bevosita kommunikatsiya paytidagi hamda kommunikatsiyadan keyingi (diskursni talqin qilish) bosqichlarini o'z ichiga oladi;

4) vujudga kelish va interpretatsiya (talqin qilish) hodisalari diskursni o'rganishning muhim jihatlari hisoblanadi [8].

Shunday qilib, diskurs muloqot vaziyatiga tegishli bo'lgan matn hisoblanadi. Diskursni tadqiq qilishda vaziyatlar, maqsadga yo'naltirilgan ijtimoiy harakat, ekstralingvistik omillar bilan shartlanganligi hamda bog'langan matnning shakli diskursning asosiy xususiyatlari hisoblanadi [9].

N.D. Arutyunovanning fikricha diskursning eng ahamiyatli xususiyatlariga voqeilik bilan bog'liqligi, kommunikatsiyaga yo'naltirilganligi, ya'ni suhbatdoshlarning o'zaro ta'siri, suggestivlik hamda pertseptsiyalarni kiritish mumkin [10].

Bunday yondashuvda diskurs o'z ichiga nafaqat bayon qilinayotgan material, balki diskurs va kommunikatsiya ishtirokchilarini (muallif va retsipient/larni), kommunikativ vaziyatni (kommunikatsiya sohasi, xronotop, kommunikatsiya shakli, bayon qilish holati, bayon qilinayotganlarni kommunikantlar tomonidan baholash va b.) oladi. Ya'ni diskurs ham kontekstual ham vaziyatli xususiyatlarga ajratilishi mumkin.

"Diskursiv kompetentsiya" tushunchasini aniqlash muammosi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ye.M. Bastrikovanning fikricha, diskursiv kompetentsiya turli xil diskurslarni yaratish va talqin qilish qobiliyati hisoblanadi. Matnni yaratishda lisoniy konstruktarni (so'zlarni) qo'llash va interpretatsiya

qilish ko'nikmalari, shuningdek, bog'lovchi matnni tashkil qilish ko'nikmalari kerak bo'ladi [11]. O'z asarlarida Ye.M. Bastrikova fikrining matnga mos kelishi kerakligiga e'tibor beradi. Bunda bog'lovchilar, olmoshlar, ravishlar hamda boshqa grammatik vositalardan samarali foydalanish ko'nikmalari zarur bo'ladi. Shunga o'xshash ta'rifni I.L. Kolesnikova va O.A. Dolginalar berishgan. Ular turli funktsional uslubdagi matnlarni yaratish bo'yicha bilim va ko'nikmalarni hisobga olgan holda, lingvistik vositalarni tanlash xususiyatiga urg'u berishgan [12]. Diskursning ma'lum turlariga xos bo'lgan xususiyatlari haqidagi bilimlardan tashqari, A.N. Shukin matnlar yaratish va interpretatsiya qilish uchun turli xil strategiyalarni qo'llash qobiliyatini ajratadi [13].

Ammo, bizning fikrimizcha, N.V. Popova tomonidan taklif qilingan "diskursiv kompetentsiya" ta'rifi eng to'liq hisoblanadi. Unda diskursiv kompetentsiya deganda bog'lovchi nutq fikrini yaratishda tematik tuzilish, kogeziya, kogerentlik, ritorik samaradorlik, real vaziyat doirasida mantiq hamda unga mos kelgan funktsional uslubga rioya qilish tushuniladi [14].

Gollandiyalik olim T. Van Deyk diskurs bo'yicha yirik tadqiqotchilardan biri bo'lib, "Diskursni tahlil qilish (Discourse analysis)" yo'nalishining asoschisi hisoblanadi. U diskursni abadiy harakatda bo'lgan til, nutq oqimi sifatida tavsiflab, harakat davomida ushbu oqim ko'pgina tarixiy, madaniy, milliy va shubhasiz uni harakatga keltiruvchi insonlarning, ya'ni kommunikantlarning individual xususiyatlarini qamrab oladi [15].

Bu kabi yondashuvga yana bir misol sifatida Ye.S. Kubryakova va O.V. Aleksandrovalarning taklif qilgan ta'rifini keltirish mumkin. Unga ko'ra diskurs – bu kognitiv jarayon bo'lib, nutq asarining yaratilishi bilan bevosita bog'liq [16].

Diskurs hodisasi va uni aks ettiruvchi tushunchalar tadqiqidan so'ng diskursiv lingvistika doirasida nutq turlarining turli tasniflari vujudga kela boshladi. Ta'kidlash joizki, paydo bo'lib, rivoj topishga nisbatan kam vaqt ketganligi tufayli diskursiv lingvistika diskursning yagona tasnifini shakllantira olmadi. Hozirgi vaqtgacha yagona qabul qilingan tizimning yo'qligi, diskursning alohida turlarini tadqiq qilishni taqozo qilmoqda.

Jumladan, uchta asosiy vektor aniqlangan: madaniy (kulturologik), dialogik va pragmalolingvistik [17]. Ushbu vektorlar doirasida tasnifning turli tamoyillari inobatga olinadi: kulturologik yo'nalishda – kommunikatsiya ishtirokchilarning kommunikativ kompetentsiyasi, dialogik vektorda – dialog turi diskurs mavjudligining asosiy shakli sifatida, hamda pragmalolingvistik yo'nalishda – kommunikatsiya ishtirokchilarining ijtimoiy mavqei.

Kommunikatsiya ishtirokchilari munosabatlarining formati diskursning shaxsga yo'naltirilgan hamda mavqega yo'naltirilgan turlariga ajratadi. Shaxsga yo'naltirilgan diskursda kommunikantlar o'zining shaxsiy fazilatlarini, baholar, fikrlarni tor cheklovlarisiz namoyon qila oladilar. Mavqega yo'naltirilgan diskurs esa kommunikantlar tomonidan o'zining diskursiv yoki nutq bilan bog'liq istaklarini amalga oshirishda qator cheklovlarni ko'zda tutadi. Diskursga bo'lgan bunday qarashda diskursni shaxsga bog'liq va institutsional diskurs turlariga bo'lish mumkin.

V.I. Karasik ta'kidlashicha, "zamonaviy jamiyatga nisbatan institutsional diskursning quyidagi turlarini ajratish mumkin: siyosiy, diplomatik, ma'muriy, yuridik, ishbilarmon, harbiy, reklama, sport, ilmiy, sahna va ommaviy-axborot turlari".

Diskursning ushbu turlari bir xil darajada bo'lmasada, ko'p qirrali tadqiqotlarning ob'ektlariga aylanadi. Masalan, ayrim diskurs turlari (siyosiy diskurs) olimlarning diqqat markazida bo'lsa, boshqalari esa e'tibordan chetda qoladi (masalan, ilmiy diskurs).

Diskursning differentsiatsiyasi muloqot shakliga (ya'ni og'zaki va yozma), kommunikantlar soni va axborotni uzatish usullariga (individual va ommaviy), kommunikativ vaziyat va kommunikatsiya maqsadiga (akademik, siyosiy, ilmiy, diniy va h.k.) ko'ra hosil bo'ladi. Hozirga kunga kelib, interdiskurs, yoki subdiskurs kabi tushunchalar ishlab chiqilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Лисович И.И. Научные дискурсы в культуре Англии раннего нового времени: автореф. дисс. ... д-ра культурологии. М., 2015. 47 с.
2. Евстигнеева Илона Алексеевна. "Роль современных информационных и коммуникационных технологий в развитии дискурсивных умений студентов языкового вуза" Вопросы методики преподавания в вузе, по. 3 (17), 2014, pp. 211-219.
3. Элбек Ўрол Ўғли Рўзиев. "Тилшуносликда сиёсий дискурс тушунчаси" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol1, no. 2, 2021, 6. 229-232.
4. Матвеева Т.В. Полный словарь лингвистических терминов. Ростов н/Д: Феникс, 2010. 562 с
5. Бенвенист Э. Общая лингвистика. М.: Прогресс, 1974. 447 с.
6. Левицкий Ю.А. Структура связного текста. Пермь: Пермск. гос. ун-т, 1978. 64 с.
7. Исаева Е. Д. Понятие дискурса в современной лингвистике. Современные проблемы развития науки, техники и образования / Сборник научных трудов
8. Карасик В.И. Лингвистика текста и анализ дискурса. Архангельск – Волгоград: Перемена, 1994. С. 3-4
9. Коротева О.В. Дефиниция в педагогическом дискурсе: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Волгоград, 1999. 24 с.

10. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Советская энциклопедия, 1990. С. 136-137.
11. Карасик В.И. Лингвистика текста и анализ дискурса. Архангельск – Волгоград: Перемена, 1994. С. 3-4
12. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков: справочное пособие. М.: Дрофа, 2008. 431 с.
13. Шукин А. Н. Обучение иностранным языкам: Теория и практика: уч. пособие для преподавателей и студентов. М.: Филоматис, 2004. – 416 с.
14. Попова Н.В. К вопросу о развитии дискурсивной компетенции учащихся // Иностранные языки в школе. – 2011. – №7. – С. 74-80.
15. Дейк Т.А. ван Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ. / Сост. В.В. Петрова. Под ред. В.И. Герасимова. Вступ. ст. Ю.Н. Караулова и В.В. Петрова. М.: Прогресс, 1989. 312 с.
16. Кубрякова Е.С., Александрова О.В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: материалы науч. конф. М.: Диалог, 1997. С. 19–20
17. Карасик В.И. Лингвистика текста и анализ дискурса. Архангельск–Волгоград: Перемена, 1994. С. 14-26

UO'K 808.5

BADIIY ASARLARIDAGI MILLIY-MADANIY BIRLIKLARNING TARJIMADA AKS ETTIRILISHIDA O'ZIGA XOS TAMOYILLAR

F.B.Irgasheva, katta o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarjima va madaniyat tushunchasi, shuningdek badiiy asarlardagi milliy-madaniy birliklarning tarjima jarayonida aks ettirilishining o'ziga xos tamoyillariga bag'ishlangan.

Kalit so'z: tarjima, lingvokulturema, milliy-madaniy birliklar, tarjima tamoyillari, asliyat, tarjima tili.

Аннотация. Данная статья посвящена понятию перевода и культуры, а также специфическим принципам отражения национально-культурных единиц в художественных произведениях в процессе перевода.

Ключевые слова: перевод, лингвокультурема, национально-культурные единицы, принципы перевода, язык оригинала.

Abstract. This article is devoted to the concept of translation and culture, as well as the specific principles of the reflection of national-cultural units in artistic works in the process of translation.

Key words: translation, linguacultural terms, national-cultural units, translation principles, original language.

Lingvokulturemalar tadqiqiga bag'ishlangan ishlardan V.A.Maslovaning ishlarini eng ommabop ishlar qatoriga kiritish mumkin. Uning ilmiy ishlarida lingvokulturologik tadqiqotlarning yangi yo'nalishlarini tasvirlovchi metodologik baza keltirilgan. Muallif lingvokulturemalar haqida ularning qator sohalar nuqtai nazaridan kelib chiqib, bir qator fikr-mulohazalarini keltirib o'tgan:

- Lingvistika va madaniyatshunoslikning kesishuv nuqtasida yuzaga kelgan lingvistik soha;
- Moddiy va ma'naviy madaniyatni jonli millat tiliga kirib qolgan va til muloqoti jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy soha;
- O'zida madaniyatshunoslik va tilshunoslik, etnolingvistika va madaniy antropologiya natijalarini mujassamlashtirgan bilimlarning integrallashgan doirasi.

Lingvokulturemalar konnotativ ma'noga ega bo'lib, yuning yuzaga kelishida mavjud bo'lgan "sababchi" bor ekan, demak u o'shanga qadar mavjud bo'ladi. Lingvokulturemalar oldingi bobda aytilganidek, bir so'z yoki butun matn ko'rinishida bo'lishi mumkin. Masalan,

Nemis tili	O'zbek tili
Silvester	Silvester – Germaniyada nishonlanadigan diniy bayram
Mainz	Meysen – Germaniyadagi shahar nomi

Yuqoridagi misolda milliy marosim, ya'ni Silvester bayrami va Meysen toponimi, ya'ni shahar nomi keltirilgan. Ular transliteratsiya qilingan.

Nemis tili	O'zbek tili
Wenn eine heiratet, darf sie sich ihr Brautkleid nicht selbst nähen. Auch in ihrem eigenen Haus darf das Brautkleid nicht hergestellt werden. Auswärts wird es genäht und beim Nähen darf keine Nadel zerbrechen. Der Stoff für ein Brautkleid darf beim Nähen nicht gerissen, er muß geschnitten werden. Ist beim Zuschneiden ein Fehler passiert, darf das Stück Stoff nicht mehr	Qizlardan biri turmushga chiqsa, kelinlik libosini o'zi tika olmaydi. Hatto kelinning uyida ham kelin ko'ylak tikilishi man etiladi. Libos begona joyda tikilishi, bu jarayonda birorta ham igna sinmasligi lozim. Tanlangan matoni qo'lda yirtish mumkin emas, faqatgina qaychida ehtiyotkorlik bilan qiyib olinadi. Biror xatolikka yo'l qo'yilsa, mato qaytib ishlatilmaydi. Yana

verwendet werden, es muß ein neuer Streifen vom gleichen Stoff nachgekauft werden.	xuddi shundayi sotib olinib, ish qaytadan boshlanadi.
--	---

Yuqorida keltirilgan matnda tarjimon uchun tushunarsiz bo'lgan so'z yoki tarjima qilish jarayonida tushunmovchilik keltiradigan holat yo'q. Chunki barcha so'zlar tushunarli, tarjima uchun muammo tug'diradigan hech qanday belgi yo'q. Tarjima ham juda yaxshi amalga oshirilgan. Ammo matn mazmunidan milliy kolorit anglashiladi. Demak, bu matn yaxlit holda lingvokulturema bo'lyapti. Lingvokulturologik xarakterni berayotgan so'zlar esa situativ lingvokulturema vazifasini bajaryapti. Tarjimon mahorati ham bunday o'ziga xosliklarni o'girishda alohida namoyon bo'lib turibdi.

Lingvokulturologik birliklarni berishda quyidagi tarjima texnikasidan foydalanish mumkin:

Frazeologik ekvivalentlarni qo'llash. Bunda tarjima mazmuni yaxlitligi saqlanib qoladi. Bunda asl tildagi frazeologik birlik tarjima tilida ham frazeologik birlik ko'rinishini ma'nosini saqlab qoladi. Masalan:

Nemis tili	O'zbek tili
Auf dem Heimweg fährt der Brautwagen den anderen voran, er muß schnell fahren, sonst geht es in der Ehe den Krebsgang.	Uyga qaytishayotganda kuyovning ot-aravasi boshqalarnikidan tezroq yeladi, yo'qsa kuyovning ishi orqaga ketishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan misolda nemis tilida *Die Sache geht den Krebsgang* frazeologizmi lug'atda *Die Sache geht rückwärts* deya berilgan, ya'ni o'zbek tiliga mos muqobili *ishi orqaga ketmoq*. Tarjimada ham aynan shu muqobilik saqlangan. Analoglardan foydalanish. Bunda asl tildagi realiya tarjima tiliga vazifasi jihatidan mos analog yordamida beriladi. Masalan:

Nemis tili	O'zbek tili
Die Hochzeit darf nicht in der heißesten Zeit, also nicht an den Hundstagen stattfinden, ...	To'y yozgi chilla paytida ham, aprel oyining yomg'irli kunlarida ham ...

Yuqoridagi misolda keltirilgan Hundstagen nemis madaniyatida 24- iyuldan 23 avgustgacha davom etadigan juda issiq yoz mavsumi bo'lib, bizning madaniyatda chilla atamasiga mos kelganligi sababli ham tarjimon aynan shu so'zdan foydalangan. Roman tarjimoni adekvat tarjimaga erishgan. O'z muqobilini namoyon etgan parchada o'zbek tiliga xos bo'lgan birlik yordamida ifodalanmoqda. Ishonamizki, jahonda yetakchi bo'lgan boshqa tillar singari nemis tilida ham milliy madaniyat qadriyatlarini ifodalash vositalari cheksizdir. Keyingi misolga e'tibor qaratamiz:

Nemis tili	O'zbek tili
Am Polterabend bringen die Erwachsenen ihre Geschenke, sie sagen Gedichte auf und nehmen am Polterabendschmaus teil. Am Polterabend dürfen die Lichter nicht flackern, das bringt Unglück. Die Scherben am Torweg fegt die Braut am andern Morgen zusammen und wirft sie in eine Grube, welche der Bräutigam ausgehoben hat.	Qiz bazmiga tashrif buyurganlar sovg'a-salom olib kelishadi, she'rlar aytishadi, tansiq taomlardan tanovul qilishadi. Ushbu bazmda chiroqlarni o'chirib bo'lmaydi, baxtsizlik keltirishi mumkin. Bolalar eshik oldida sindirgan idishlarning siniqlarini kelin bo'lmishning o'zi to'y kuni erta tongda supurib olib, zovurga tashlaydi. Kuyov bo'lmish esa bu siniqlarni o'sha joydan chiqarib olishi shart. Shundan keyingina dugonalari kelinni nikoh uchun yasatishadi, ...

Keltirilgan yuqoridagi parcha yaxlit holicha lingvokulturema bo'lib kelyapti, chunki unda aynan boshqa jamiyat milliy-madaniy hayotida uchramaydigan o'ziga xoslik yaqqol namoyon bo'lib turibdi. Agar har bir so'zni olib qaraydigan bo'lsak, hech qanday lingvokulturologik yoki sotsiolingvistik aspektni anglay olmaymiz, matn yaxlitligi esa milliy koloritning ufurib turganidan nishona hisoblanadi. Demak, bu yerda tadqiqotning kontekstual-situativ metodidan foydalangan holda qilingan tahlil shuni ko'rsatadiki, bu kontekst situativ lingvokulturema bo'lyapti. Ya'ni u bu vaziyatda bir chiziqli emas, balki o'zgaruvchandir.

Nemis tili	O'zbek tili
Die Hochzeit wird daraufhin ausgesetzt, und Grete Verlobter besteigt, nachdem im September tatsächlich ein Schwager den Hof übernommen hat, in Bremerhaven ein Dampfschiff und fährt für 280 Mark über Antwerpen, Southampton, die Straße von Gibraltar, Genua, Port Said, den Suezkanal, das Rote Meer, Aden, Colombo und Adelaide nach Melbourne/Australien, wo er nach sechswöchiger Fahrt am 16. November 1892 mit einem Restvermögen von 8 Mark und einer goldenen Taschenuhr eintritt, die er für 20 Mark verpfändet.	Shu sababdan to'y qoldirildi, sentyabr oylarida esa meros boshqa bir kuyovga nasib etgach, u Bremer portidan kemaga o'tirib 280 markaga Antverpen, Southampton, Gibraltar, Genua, Port Said, Suvaysh kanali, Qizil dengizga olti haftalik safarga jo'nadi. 1892 yilning 16 noyabrida yonida qolgan 8 markasi hamda oltin soatini pullab topgan 20 marka bilan ketgani haqidagi oxirgi xatini yozganicha, qayta darak bermadi.

Yuqorida keltirilgan misolda **Bremer, marka, Antwerpen** kabi lingvokulturemalar transkripsiya qilingan. **Southampton, Gibraltar, Genua, Port Said** kabi lingvokulturologik birliklar esa transliteratsiya yo'li orqali tarjimada berilgan. **Das Rote Meer – qizil dengiz** esa to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni so'zma-so'z tarjima qilinyapti.

Nemis tili	O'zbek tili
Sind alle Dorfbewohner längst daran gewöhnt, daß die Olle Schulzen , wie Klara von den Dorfbewohnern inzwischen genannt wird, manchmal durchs Dorf hinkt, zwei verschiedene Schuh an den Füßen oder sogar überhaupt nur auf Strümpfen, geht sie bis zum Fleischer, bis zur Schule, bis zur Ziegelei, aber nie weiter, und wenn man sie fragt:...	Qishloqdagilar Klarani Olle Shulse deb ataydigan bo'lishdi, ular qizning oyoqlariga ikki xil poyabzal kiyib olib, ba'zan esa paypoqchan qassobxona, maktabdan to'g'risht zavodigacha tentirab yurishiga, undan u yog'iga bora olmasligiga, qayoqqa ketayotganini so'rashsa, bilmayman deb javob berishlariga ko'nikib ketishdi.

Yuqorida keltirilgan misoli tahlil qiladigan bo'lsak, Olle so'ziga nemis tilida quyidagi izoh keltirilgan: Die "Olle" bedeutet so viel wie die Alte, die Häßliche, Ehefrauen werden so bezeichnet oder Frauen, die man nicht mag. Es ist noch gerade kein Schimpfwort, aber es hat einen negativen (<http://de.wikipedia.org/wiki/Olle>). Es gibt auch die männliche Variante: Mein "Oller" (mein Ehemann), wird aber seltener gebraucht. Izohga e'tibor qaratadigan bo'lsak, unda Olle aynan qarigan, xunuk ayolga ishora qiluvchi so'z bo'lib, u haqorat so'z bo'lmasada, negativ ma'noga ega. Tarjimon bu yerda Olle so'zini transkripsiya qilgan holda o'zbek tiliga bergan.

Nemis tili	O'zbek tili
Der Pfarrer will der Selbstmörderin ein christliches Begräbnis versagen, aber das läßt der Schulze, der trotz seines hohen Alters inzwischen Ortsbauernführer geworden ist, nicht gelten.	Ruhoniy o'z joniga qasd qilganni cherkov odatlari bilan dafn etishni ta'qiqladi, bunday sharoitda mo'ysafid cholning ham, hudud oqsoqolining ham so'zi o'tmadi.

Der Pfarrer, christliches Begräbnis kabi tushunchalar o'zbek tiliga ekvivalent tanlash yo'li orqali tarjima qilingan. Bu so'zlar o'zbek mentaliteti va jamiyati uchun xos bo'lamgan tushuncha sanalib, biz uchun milliy-madaniy birlik sifatida namoyon bo'lmaydi. Tarjima – tillar orasidagi vositachilikka yo'naltirilgan o'ziga xos adabiy faoliyat, ya'ni tillarning rang-baranglik xususiyati asosida paydo bo'ladigan madaniyatlararo muloqot to'sig'ini yengib o'tish jarayonidir. Tarjima faoliyati shu qadar serqirradi, usiz hayotimizning biron jabhasini ham tasavvur qila olmaymiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Jörn Albrecht: Literarische Übersetzung: Geschichte – Theorie – Kulturelle Wirkung. wgb Academic in Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 2009. S. 58.
2. <http://www.panda-ag.ch/website/index.php/wissen/die-geschichte-der-ubersetzung>
3. Irgasheva, F. (2022). Lingvokulturemalarining ifodalanish usullari va tarjima prinsiplari. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 23(23).
4. Irgasheva, F. (2022). Lingvokulturologiyaning tarixiy bosqichlari va ijtimoiy-madaniy o'ziga xosliklari. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 25(25).

UO'K 808.5

QODIR BAXSHI RAHIMOV DOSTONLARIDAGI ANTROPONIK BIRLIKLARNING LUG'AVIY QATLAMLARI

E.Jabborov, dots., f.f.n., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada qashqadaryolik baxshi-shoir Qodir Rahimovning dostonlari matnidagi antroponimlarning lug'aviy (geneologik) qatlamlari tadqiq etilgan. Dostonlar matnida umumturkiy (o'zbekcha) va arabcha ismlarning qo'llanilishi salmoqli bo'lib, fors-tojikcha va yahudiycha ismlar esa ularga nisbatan kamdir.

Kalit so'zlar: doston, lug'aviy qatlam, geneologik qatlam, turkiycha nomlar, o'zbekcha nomlar, arabcha nomlar, fors-tojikcha nomlar, yahudiycha nomlar, epik qahramonlar, tarixiy shaxs nomlari, ananaviy nomlar, avliyolar nomlari.

Аннотация. В статье анализированы лексические (генеалогические) пласты антропонимов в тексте дастанов поэта-бaxши Кадыра Рахимова из Кашкадарьи. В тексте дастанов встречается множество тюркских и арабских имен. Количество персидско-таджикских и иудейских имен встречается гораздо меньше чем предыдущих.

Ключевые слова: дастан, лексический пласт, генеалогический пласт, тюркские имена, узбекские имена, арабские имена, персидско-таджикские имена, иудейские имена, эпические герои, имена исторических личностей, традиционные имена, имена святых.

Abstract. The article enlightens the lexical (geneological) layers of anthroponyms in the text of the epics of the poet Kadir Rahimov from Kashkadarya. Common Turkic (Uzbek) and Arabic names are used in the text of epics, while Persian-Tajik and Jewish names are relatively few.

Key words: epic, lexical layer, geneological layer, Turkish names, Uzbek names, Arabic names, Persian-Tajik names, Jewish names, epic heroes, names of historical people, traditional names, names of saints.

Kirish. Atoqli otlarning lug'aviy qatlamlarini tadqiq qilish borasida o'zbek tilshunosligida bir qator ilmiy ishlar amalga oshirilgan. Ayniqsa professor E.Begmatov tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqot ishlari tahsinga loyiqdir. Olimning o'zbek tili antroponimikasiga bag'ishlangan monografiyasida bu xususda izchil ma'lumotlar berilgan. Olim quyidagilarni yozadi: "...lug'aviy qatlam tushunchasi antroponimiya uchun ham xosdir. Chunki bir tildan ikkinchi tilga ismlar o'zlashishi, unda ma'lum antroponimik guruhlarni yuzaga keltirishi ismlar uchun ham xosdir. Masalan, turkiy tillar genetik jihatdan, lug'aviy asosiga ko'ra turkiy bo'lgan so'zlar qadimdan mavjuddir. Keyinchalik turkiy tillarga mo'g'ulcha, fors-tojikcha, arabcha ismlar o'zlashgan..."[3:175]. Olimning bu e'tirofi antroponimikaga bag'ishlangan deyarli barcha ishlarda o'z aksini topib kelmoqda. Biz ham antroponimikaga bag'ishlangan tadqiqotlarga tayangan holda, qashqadaryolik baxshi Qodir Rahimov dostonlaridagi antroponimlarni tahlil qilishga harakat qilamiz.

Asosiy qism. Qodir baxshi Rahimovning tahlilga jalb etilgan "Kelinoy yoki Norguloy" (K), "Jorxun maston" (JM), "Oychinor" (O) dostonlari tilida qo'llangan kishi ismlarini tadqiq etish dolzarb masalalardan biridir. Ma'lumki, xalq dostonlari tilida epik qahramonlar nomlari keng qo'llanilgan bo'lib, ularni geneologik xususiyatiga ko'ra ma'lum bir lug'aviy guruhlariga birlashtirib tahlil etish maqsadga muvofiq sanaladi. Bu sohada bajarilgan ishlarda epik qahramon nomlari qaysi tilga mansubligiga qarab, o'z qatlamga va o'zlashgan qatlamga oid antroponimlarga ajratib o'rganish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, xalq dostonlari tilida afsonaviy qahramonlar ham ko'p uchraydi. Ularni voqelikka munosabatga ko'ra alohida guruhga ajratib o'rganish yo'lga qo'yilgan. Biz ham tilshunoslarimiz qo'llagan tadqiq usullarini tanlagan holda Qodir Rahimov dostonlari tilida uchragan antroponimlarni ikki asosiy guruhga ajratib o'rganishni maqbul topdik:

- 1) epik qahramon nomlarining qaysi tilga oidligiga ko'ra:
- 2) epik qahramon nomlarining voqelikka munosabatiga ko'ra guruhlari.

1. Epik qahramonlar nomlari qaysi tilga mansubligiga ko'ra turkiy (o'zbek), arab, fors va boshqa tillardan o'zlashgan nomlar sifatida guruhlariga ajratib o'rganish mumkin. Turkiy tilga oid nomlarga qadimdan turkiy xalqlar tilida iste'molda bo'lgan antroponimlar kiradi. Shuningdek, ushbu guruhga arab yoki fors-tojikcha asosga so'z (affiksoid) qo'shish orqali yasalgan nomlar ham mansubdir. Demak, turkiy tilga oid kishi nomlarini sof turkiy, arabcha asosga so'z qo'shish orqali va fors-tojikcha asosga so'z qo'shish orqali yasalgan turkiycha nomlar singari kichik guruhlariga ajratish mumkin.

Biz tahlilga jalb etgan dostonlar tilida bir qator antroponimlar qo'llangan bo'lib, ularning geneologik qatlamlarini o'rganish baxshi dostonlari tili leksikasi tadqiqoti uchun muhim ahamiyat kasb etishi aniq. Dostonlar tilida yuzdan ortiq antroponimlar qo'llanilgan. Ular: *Shukuraliboy* (K), *Norguloy/Kelinoy* (K), *So'ltoq* (K), *Rahmat* (K), *G'ulom* (K), *Sherdan* (K), *Omongeldi* (K), *Ergash* (K), *Jobsaq* (K), *Xonimoy* (K), *Hulkar* (K), *Xo'jamahmud* (K), *Farhod* (K), *Majnun* (K), *Dono* (K), *Nazar* (K, O), *Rajab* (K), *Xolyor/Xoliyor* (K, JM, O), *Abdullaxon* (K), *Mirza* (K), *Ismoil* (K), *Oypari* (K), *Layli* (K), *Shera* (K), *Norali* (K), *Xalil* (K), *Xidirali* (K), *Bibigul* (K), *Bo'ritosh* (K), *Suluv* (K), *Barchin* (K), *Ermatboy* (K), *Sherali* (K), *Xudoyberdi* (K), *Oydin* (K, O), *Gulsum* (K), *Abdulla* (K, O), *Usmon* (K), *Hazratqul* (K), *Janda mirza* (K), *Gulandom* (K), *Alpomish* (K), *Pirmat* (K), *Xoldon* (K), *Ernazar* (O), *Oychinor/Chinor* (O), *Oysha* (O), *Oqaman* (O), *Oyto'ti* (O), *Bobir* (O), *Qaysarбек* (O), *Keldiyor* (O), *Berdiyoy* (O), *Sayxan* (O), *Qambar* (O), *Rustam* (O), *Go'ro'g'li* (JM, O), *Shayboniyxon* (O), *Samandar* (O), *Begali* (O), *Oysuluv* (O), *Berdi* (O), *Choriyor* (O), *Omonyoy* (O), *Oyparcha* (O), *Nurali* (JM), *Avazxon* (JM), *Yunus* (JM), *Misqol* (JM), *Uzumko'z* (JM), *Asqar* (JM), *Soqi* (JM), *Xo'ja Yusuf* (JM), *G'ani* (JM), *Bobo Zangi* (JM), *Gulinor* (JM), *Jorxun* (JM), *Gapsarshoh* (JM), *Gulisanobar* (JM), *Donish* (JM), *Asad* (JM), *Shodmon* (JM), *Shohnosxon* (JM), *Shohnodir* (JM), *Hasan* (JM), *To'lak* (JM), *Chaqqon* (JM), *Gulisara* (JM) kabilardir. Bu antroponimlarni geneologik xususiyatiga ko'ra tahlil etish o'zbek tili onomastikasining geneologik qatlamlarini tadqiq etishda hamda ularning doston tilida ma'lum bir uslubiy vazifa bajargan-bajarmaganligini aniqlashda qo'l keladi. Qodir baxshi dostonlari tilida qo'llanilgan antroponimlarni geneologik xususiyatiga ko'ra ma'lum qatlamlarga ajratib o'rganish maqsadga muvofiqdir. Doston tilida qo'llanilgan antroponimlarni qaysi tilga mansubligiga ko'ra turkiy (o'zbek), arab va fors-tojikcha nomlar sifatida geneologik qatlamlarga ajratish mumkin:

1. Turkiycha nomlar. Turkiy tillarga mansub nomlar dostonlar matnida salmoqli o'rin egallaydi. Masalan: *Bibigul*, *Erdon*, *Bo'ritosh*, *Barchin*, *Suluv*, *Alpomish*, *Ergash*, *Oypari*, *Oydin*, *So'ltoq*, *Xonimoy*, *Hazratqul*, *Jobsaq*, *Oychi-nor*, *Oqaman*, *Bobir*, *Qaysarбек*, *Keldiyor*, *Berdi*,

Berdiyor, Sayxon, Go'ro'g'li, Shayboniyxon, Begali, Oysuluv, Omonyor, Oyparcha, Avaz, Avazxon, Uzumko'z, Bobozangi, To'lak, Chaqqon kabi nomlar shu qatlamga kiradi.

Bu qatlamga kiruvchi antroponimlarni tub va yasamaligiga ko'ra ham boshqa mikroqatlamlarga ajratib o'rganish mumkin. *Barchin, So'luv, Ergash, Oydin, So'ltoq, Jobsoq, Avaz, To'lak, Chaqqon* singari nomlar tub nomlar sifatida ajratilsa, *Bibigul, Bo'ritosh, Alpomish, Oypari, Xonimoy, Hazratqul, Uzumko'z, Go'ro'g'li, Shayboniyxon, Bobozangi, Qaysarbek, Begali, Avazxon. Oyparcha* singari nomlar yasamalilik maqomiga ega. Yasama deb ajratayotgan nomlar ichida arabcha yoki fors-tojikcha asoslarga qo'shib yasalgan antroponimik birliklar ham uchraydi. Ular quyidagi xususiyatlarga ega:

a) arabcha asosga so'z yoki affiksoid qo'shish orqali yasalgan turkiycha nomlar: *Abdulla+xon, Omon+geldi, Qaysar+bek* kabilar.

Doston tilida tarixiy shaxs nomi sifatida qayd etilgan Buxoro xoni **Abdullaxon** morfemik jihatdan ikki tarkibiy qismga ajraladi: *Abdulla+xon*. Morfemaning birinchi qismi arab tilidan o'zlashgan kishi nomi sanalsa, ikkinchi qismi esa antroponimlarga qo'shib keladigan affiksoiddir. *Xon (qon)* affiksoidi aslida hukmdor, boshliq, podshoh ma'nolarini bildiradi. "Ismlar tarkibida esa ulug' martabali, e'zozli, obro'li; ulg'ayib elga bosh bo'lgan ma'nolarini ifodalaydi"[3:586].

Omongeldi antroponimi ham ikki morfemadan tashkil topgan: *Omon+geldi*. Omon arab tilidan o'zlashgan so'z bo'lib, "O'zbek ismlari" lug'atida shu yasosli 51 ta so'z (nom) keltirilgan. Antroponimning ikkinchi qismi o'zbekcha so'zdir. "O'zbek ismlari" lug'atida *geldi* morfemasining *keldi* varinti asosiy shakl sifatida izohlanganini ko'ramiz[3:322-324].

b) fors-tojikcha asosga so'z qo'shish orqali yasalgan turkiycha nomlar: *Norali, Pirmat* kabi. Bu antroponimlar ham ikki morfemali bo'lib, ularning birinchi morfemalari *Nor, Pir* fors-tojik tilidan o'zlashgan, ismlarning ikkinchi morfemalari *ali* va *mat* arabchadir. Pirmat antroponimining ikkinchi qismi *mat* Muhammad ismining qisqargan shakli ekanligi ismlar lug'atida ishora qilingan[3:341].

2. Arabcha nomlar. O'rta Osiyoda arablar hukmronligi davrida o'zbek- arab tillari aloqasi yuzaga keldi. Bu davrda arab tili davlat va din tili, fan va rasmiy yozishmalar tili sifatida keng tarqaldi. Arab tili mahalliy aholiga davlat va fan tili, ayniqsa, din tili sifatida o'qitildi. Natijada, mahalliy aholi vakillari o'z ona tili bilan bir qatorda arab tilida ham yozib, ham gaplashadigan darajaga yetishdi.

O'zbek tiliga arab tili faqat din - islom tili sifatida emas, balki fan tili, rasmiy-idoraviy uslub tili, badiiy adabiyot tili sifatida ham ta'sir etdi. Arab tilidan so'z olish, asosan, o'zbek-arab bilingvizmi davrida (VIII-IX asrlarda) kuchaya bordi. Shunday qilib, xalq tarixida sodir bo'lgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar uning tilida ham o'z izini qoldirdi. Arablar tomonidan O'rta Osiyoning bosib olinishi va ularning uzoq davom etgan hukmronligi hamda bu yerda yashovchi xalqlarning asrlar davomida islom dini ta'sirida bo'lishlari mahalliy aholi tiliga, ayniqsa, uning leksikasiga arab so'zlarining singib ketishiga sabab bo'lgan.

Arab tiliga xos so'zlar O'rta Osiyo xalqlari tiliga yozma adabiyot orqali, asosan, eroniy tillardagi adabiyot orqali o'tgani ayrim ishlarda e'tirof etiladi. Tarixan arab tilidan o'tgan so'zlarning ayrimlari o'zlashib, hozirda boshqa tildan o'tganligi sezilmas darajaga kelib qolgan. F.Abdullaevning qayd qilishicha, "biz bunday so'zlarni tamomila o'zlashtirib, o'z so'zimizdek turlayveramiz, yasovchi kushimchalar vositasi bilan ulardan yangi so'zlar yasaymiz"[1:89].

Qodir baxshi dostonlari tilida boshqa tillardan o'zlashgan antroponimlar ham uchraydi. Masalan, yahudiy tilidan o'zlashgan *Yunus, Yusuf* singari ismlar "Jorxun maston" dostoni matnida keltirilgan.

Doston tilida qo'llangan antroponimlarni voqelikka munosabatiga ko'ra quyidagi qatlamlarga ajratib o'rganish mumkin:

1. *Tarixiy shaxslar nomlari.* *Abdullaxon, Shayboniyxon, Bobir (Bobur)* singari nomlar shu qatlamga kiradi. *Abdullaxon* doston voqealarida bevosita ishtirok etmaydi, lekin ma'lum poetik maqsadga ko'ra qo'llanilgan. *Shayboniyxon* va *Bobur* nomlari "Oychinor" dostoni voqealarida bevosita ishtirok etgan shaxslar.

2. *Payg'ambarlar, avliyo va anbiyolar, din arboblari, shuningdek, diniy tushuncha va e'tiqod bilan bog'liq nomlar.* Qodir baxshi dostonlari tilida bunday tushuncha yoki diniy e'tiqodlar bilan bog'liq qator nomlar uchraydi. Zero poetik qahramonlar turli qiyin holatlarga duchor bo'ladilar va ulardan qutilish uchun payg'ambarlar, avliyo va anbiyolarga sig'inadilar. Din arboblari duo oladilar. "Jorxun maston" dostoni tilida **Bobozangi** avliyo nomi tilga olinadi. Qolgan ikki doston tilida shu sohaga oid antroponimlar uchramaydi, lekin *hoji, mulla, gado* singari appelyativ leksikaga oid nomlar qo'llangan.

3. *O'zbek xalq dostonlari tilida faol uchraydigan an'anaviy nomlar.* Bunday nomlarga ko'pgina xalq dostonlari hamda badiiy dostonlarda uchrovchi antroponimik birliklarni kiritamiz. "Kelinoy yoki Norguloy" dostoni tilida *Majnun, Layli, Tohir, Zuhro, Oypari, Barchin, Rajab, Gulsum, Gulandom, Xonimoy, Yunus, Hasan, Alpomish, Rustam, Go'ro'g'li, Zulayho* kabi nomlar; "Oychinor" dostoni matnida *Nurali, Go'ro'g'li, Avazxon, Yunus pari, Misqol pari, Soqi, Shohnosxon, Shohnodir,*

Gapsarshoh, Jorxun maston, Donish, "Oychinor" dostonida *Rustam (Rustami Doston), Go'ro'g'li, Oysuluv* kabi antroponimlar qo'llanilgan va ularni boshqa dostonlarda ham uchratish mumkin.

Yuqoridagi tahlillar asosida shuni aytish mumkinki, baxshi dostonlari tilida uchrovchi antroponimik birliklarning geneologik xususiyatlarini o'rganish Qodir baxshi dostonlari tili leksikasini o'rganish uchun boy material bera oladi. Dostonlar tilida arabcha nomlar salmoqli o'rin egallaydi. *Majnun, Layli, Tohir, Zuhro, Xalil, Gulsum, Nazar, Xidirali, Shukurali, Hazrat, Qahhor, G'ulom, Rahmat, Oysha, Qaysar, Qambar, Abdulla, Samandar, Nurali, Misqol, Asqar, Soqi, G'ani, Jorxun Asad, Hasan* kabi antroponimlar arabcha antroponimlar bo'lib, hozirgi antroponimik leksikada ham ozmi-ko'pmi uchraydi. *Majnun, Layli, Tohir, Zuhro, Misqol, Jorxun* singari arabcha nomlar xalq dostonlari va badiiy dostonlar tilida ko'p uchrovchi ismlar bo'lib, ushbu doston tilida uslubiy vazifa bajarish nuqtai nazaridan qo'llanilgan. *Xalil, Gulsum, Nazar, Xidirali, Shukurali, Hazrat, G'ulom, Rahmat, Nurali* singari antroponimlar bevosita dostonning poetik qahramonlari nomidir.

3. Fors-tojikcha nomlar. Turkiy xalqlar tili juda qadim davrlardan buyon O'rta Osiyoda azaldan yashab kelgan eroniy xalqlar tillari bilan bevosita aloqada bo'lib kelgan. Shunday ekan, hozirgi turkiy tillar va o'zbek tilida uchrovchi sug'd, qadimgi xorazmiy tillari elementlari o'tmish davrlarda yuz bergan tillararo aloqalar natijasi deb qaralmog'i kerak. Doston tilida fors-tojikcha nomlar turkiycha va arabcha nomlarga nisbatan kamroq qo'llanilgani kuzatildi. *Gulandom, Xolyor, Dono, Mirza, Norguloy, Xoldon, Sherna, Hulkar, Janda, Chinor, Rustam, Choriyor, Zangi, Gulinar, Gapsarshoh, Gulisanobar, Donish, Shodmon, Shohsanam. Shohnodir, Gulisara* kabi nomlar shu tillardan o'zlashgan. Bu nomlarning barchasi poetik nomlar sanaladi. Jumladan, *Norguloy* "Kelinoy yoki Norguloy" dostonining bosh qahramoni nomi. *Gulandom, Hulkar, Xoldon* ismlari Norguloy bilan bir ovulda yashovchi qahramonlar. *Xolyor, Dono* cho'ponlar nomlari. *Sherna* boshqa ovulda yashovchi boy.

Xulosa. Xalq dostonlari matnida qo'llanilgan antroponimlarning geneologik qatlamlarini ilmiy asosda o'rganish dolzarb ahamiya kasb etib, dostonlar tili leksikasi tadqiqi uchun ham qimmatli material bera oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullaev F. O'zbek tili leksikasining ba'zi bir masalalariga doir // Til va adabiyot instituti asarlari. 2- tom. - Toshkent: Fan, 1948. -B. 89.
2. Abdurahmonov D., Bektemirov X. O'zbek xalq dostonlari onomastikasi // O'zbek xalq ijodi. -Toshkent: Fan, 1964. -B.186-191.
3. Begmatov E. O'zbek ismlari. 14600 ismlar lug'ati. - Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1998.
4. Jumanazarova G. Fozil shoir dostonlari tilining leksik-stilistik qatlamlari. - Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2012.
5. Ishaev A. Dostonlar tilining ba'zi xususiyatlari // Ergash shoir va uning dostonchilikdagi o'rni. -Toshkent: Fan, 1971. -B.173-179.

UO'K 811.611

KOMIL AVAZNING ANTITEZADAN FOYDALANISH MAHORATI

M.X.Jumaniyozova, dots., f.f.n., Urganch davlat universiteti, Urganch

G.K.Avazova, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada Xorazm adabiy muhitining eng sermahsul ijodkori Komil Avazning *zid ma'noli so'zlardan she'riy nutqining ifodaliligi, ekspressivligi, ta'sirchanligini ta'minlaydigan vositalardan biri sifatida foydalanishi, ya'ni antiteza hamda oksyumoronlarni yaratish mahorati* o'rganilgan.

Kalit so'zlar: *She'riy nutq, antonim so'zlar, zidlash, uslubiy figura, antiteza, oksyumoron, poetik mahorat.*

Аннотация. В данной статье изучается как Камил Аваз - наиболее плодотворный творец литературной среды Хорезма - использует слова с противоположным значением как одно из средств, обеспечивающих выразительность, экспрессивность и действенность его поэтической речи, т. е. умение создавать антитезы и оксюморны.

Ключевые слова: Поэтическая речь, антонимы, противоречие, стилистическая фигура, антитеза, оксюморон, поэтическое мастерство.

Abstract. In this article, the most prolific creator of the literary environment of Khorezm, Kamil Avaz, uses words with opposite meanings as one of the tools that ensure expressiveness, expressiveness, and effectiveness of his poetic speech, i.e., the skill of creating antithesis and oxymorons.

Key words. Poetic speech, antonyms, contradiction, stylistic figure, antithesis, oxymoron, poetic skill.

Badiiy asar tili badiiyatini o'rganish o'zbek tilshunosligi hamda adabiyotshunosligining munozarali va dolzarb masalalaridan biridir. Bugungi kunda badiiy ijodkorlar mahoratini belgilash uning til

unsurlaridan foydalanish borasidagi mohirligi mezoni bilan ham bevosita bog'liq ekanligi yaqqol namoyon bo'lmoqda.

Tilda ham har bir unurning o'z vazifasi, ma'no doirasi, boshqa unsurlar, birliklar bilan bog'lanish qonuniyatlari mavjud. Ana shu qonuniyatlardan mukammal boxabar bo'lgan, badiiy didi, so'z sezgisi va mahorati yuksak yozuvchi betakror tasvir, kutilmagan, ohorli badiiy lavhalar, so'z chaqinlarini paydo qila oladiki, kitobxon adibning nafaqat g'oyasi, balki go'zal tilining asiriga aylanadi. Bunda yozuvchi umumxalq tilidagi badiiy tasvirga favqulodda muvofiq birliklarni tanlash, saralash va sayqallash asosida, lisoniy-badiiy qonuniyatlardan kelib chiqqan holda ularga yuklangan xilma-xil badiiy-estetik ma'nolar hal qiluvchi rol o'ynaydi [1.31].

Badiiy asar tilini o'rganish Sharq badiiy tasvir vositalarini bilish, belgilash ham demakdir. Tilning tasviriy vositalari, uslubiy figuralari esa badiiy asar tilining ajralmas tarkibidir.

Antiteza uslubiy figuralardan biri sanalib, "badiiy adabiyot tilidagi antiteza usuli (mumtoz adabiyotda bu usul tazod deb yurtitilgan) bir-biriga nisbatan qarama-qarshi ma'nolarni beradigan so'zlarni, iboralarni bayonda yonma-yon qo'llash orqali obrazlilikni keltirib chiqarishga asoslangandir" [2.230]. Muayyan badiiy tasvir vositalarini o'rganish yozuvchining badiiy til mahoratini, xalq tilidagi ifoda vositalarining boyligini ko'rsatish imkonini beradi.

O'zbek adabiyotida Komil Avaz ijodi ham alohida orin tutadi. Xorazmlik shoir va dramaturg Komil Avazning shu kungacha qirqdan ortiq she'riy va nasriy kitoblari nashr qilingan. Yigirmadan ortiq dramatik asarlari sahnalashtirilgan, televideniye orqali namoyish qilingan. 2022-yilning iyun oyida 80 yoshida vafot etgan adib ijodiy merosi janr jihatidan rang-barangligi bilan ajralib turadi va u haqli ravishda sermahsul ijodkor hisoblanadi. Uning "Ajib sir" (1982), "Uch yuz oltmish" (1998), "O'tayotgan vaqt" (2006) kabi she'riy to'plam va saylanmalari, "Qo'nalg'a" (2003), "Sozanda" (2012) kabi romanlari, "Ruhiyat royishlari" (2018) xatlar to'plami, "Xotirani uyg'otgil" (2022) nomli essalar to'plami allaqachon kitobxonlar javonidan o'rin olgan. Ta'kidlash lozimki, Xorazm adabiy muhiti vakillari Erkin Samandar, Oshiq Erkin, Qurbon Muhammadrizo, Matnazar Abdulkhakim, Ullibibi Otayeva, Sotim Avaz, Gavhar Ibodullayeva kabi ijodkorlar qatoridan o'rin olgan Komil Avaz ijodiy faoliyatining ayrim jihatlariga J.Yusupov, S.Ro'zimboyev, S.Abdullayeva, L.Samandarova va boshqa tadqiqotchilar tomonidan atroflicha o'rganilgan. Ammo Komil Avaz asarlarining lingvopoetik xususiyatlari, uning ona tilidan mohirlik bilan foydalanish masalasi alohida tadqiqot obyekti bo'lgan emas.

Ma'lumki, zid ma'noli so'zlardan badiiy nutqining ifodaliligi, ekspressivligi, ta'sirchanligini ta'minlaydigan vositalardan biri sifatida foydalaniladi. A.Rustamov Sharq adabiyotda juda qadim zamonlardan buyon tildagi bu ifoda imkoniyatidan keng foydalanib kelinganligini ta'kidlagan edi [3.64].

Komil Avaz ham antonim so'zlardan unumli foydalandi, uning she'riyatida zid ma'noli so'zlarni yonma-yon qo'llash orqali tushunchalar, belgilar, holatlar, obrazlar zidlantirilganligining guvohi bo'lamiz:

Jahon sahni nechog' kengdir, nechog' tor,
Nechog' shodlik, nechog' ko'p unda ozor.
Bari ozor mango xushdir, go'zal yor,
Oshig'likmi?!-emaskan dillar afgor. [4.68]

Bu misralar shoirning 1998-yilda nashr qilingan "Uch yuz oltmish" to'plamidan olingan bo'lib, bu asardan 360 dona ruboiy o'rin olgan. Misralardagi *keng-tor, shodlik-ozor* so'zlari o'zaro antiteza hosil qilgan.

Keng so'zi hajmi, sig'imi yoki sathi katta bo'lgan, katta ma'nolarini ifodalab [5.200], fors-tojik tilidan o'zlashgan eni, kattaligi uncha katta bo'lmagan; ensiz ma'nolarini aks ettiradigan tor [6.205] so'zi bilan antiteza hosil qilgan. Bu antiteza belgi, yani hajm nuqtayi nazaridan zildlik munosabatiga kirishgan antonim so'zlar yordamida yuzaga keltirilgan. Shodlik biror narsadan mamnun bo'lish, xursandchilik, sevinch, quvonch ma'nolarini ifodalaydigan [6.422] so'z bo'lsa, ozor fors-tojik tilidan o'zlashgan bo'lib, ruhiy azob, jabr ma'nolarini ifodalaydigan so'zdir [5.525].

Derlar juda *shirin* bo'lma, yutarlar,
Achchiq bo'lsang, tuflab chetga otarlar.
Lekin kim shiringa, kim o'ch achchiqqa,
Shundan yalab-yulqab, tuflab o'tarlar. [4.50]
Ruboiylarning aksariyatida antonim so'zlar yordamida antiteza hosil qilish uchraydi:
Eng *arzoni* sog'lik-umr bozorida,
Havo yanglig' bilinmaydi borida.
Eng *qimmat* ham sog'lik, magar yo'qotsang,
Qiymatin yurgan bilar-ozorida. [4.88]

Ruboiylarda *dono-nodon, dono-ahmoq, do'st-raqib, do'st-dushman, oz-kam, insofli-insofsiz, baland-past, samarli-besamar, kun-tun, yomonlik-yaxshilik* kabi juda ko'plagan antonim so'zlardan antiteza hosil qilingan. Antonim so'zlarning xususiyati shuki, ularning biri ikkinchisiga zid qo'yilib, birining mazmuni ikkinchisini inkor qiladi, birinchisining ma'nosi ikkinchisiga qarama-qarshi qo'yiladi.

Antonimlarning bir turi sifatida kontekstual antonimlar ham ko'rsatiladi. Aslida (lug'aviy ma'nolari jihatidan) ibo'lmasdan, faqat kontekst (matn)dagina qarama-qarshi ma'noda ishlatilgan so'zlar shunday nomlanishi ko'rsatilgan [7.54]. Kontekstual antonimlarni yuzaga keltirish yozuvchi– shoirning mahorati bilan bo'g'liq bo'ladi. Komil Avaz she'rlarida ancha kontekstual antonimlar ham uchraydiki, bu uning badiiy tafakkuri kengligidan dalolat beradi. Fikrimizning isboti sifatida quyidagi ruboiyni keltirib o'tamiz:

Bir mulk bor, umrga berguvchi ziyo,
Bu ilmdir, ondin kim bo'lsa sivo –
Go'yo yashab o'tar baxtdan bebahra,
Tuynuk, derazasiz uy ichra siyo. [4.15]

Bu misralarda qo'llanilgan ziyo va siyo kontekstual antonim sifatida qaraladi. Ziyo arab tilidan olingan so'z bo'lib, u yog'du, yorug'lik, nur ma'nolarini ifodalagan. Ko'chma ma'noda esa jilo, yarqiroqlik ma'nolarini ham aks ettiradi. Ilm umrga yorug'lik, nur baxsh etuvchi sifatida e'tirof etiladi. Siyo so'zi o'zbek tiliga fors-tojik tilidan o'zlashgan siyoh so'zining xorazm shevasidagi shakli hisoblanib, bu so'z qora, qora rangli ma'nosini ifodalaydi.

Shoir ziyo nur, yorug'lik ma'nosidagi so'zga antonim sifatida siyo qorong'ilik, zulmat ma'nosini qo'llash orqali ziddiyat ma'nosini kuchaytirib antiteza hosil qilishga erishgan. Xuddi shu kontekstual antonimlar shoirning yana bir ruboiysida ham uchraydi:

Do'st tutingil asli ziyodan bo'lsa,
Ollohga sol ro'yi siyodan bo'lsa.
Ojiz bilma raqibingni, ayniqsa,
Kaltafahm, qavmi riyodan bo'lsa. [4.80]

Endi bu misralarda ziyo so'zi bilim, ma'rifat; ongni yorituvchi har qanday narsa ma'nosida [5.304] kelyapti. Ro'yi siyo orqali yuzi qoralik ifodalanmoqdaki, bu yerda u qabih, nomard kishilarning xususiyati sifatida bilimli, ma'rifatli kishilarga zid qo'yilmoqda. Shoir bu o'rinda so'zlarning ma'no nozikliklarini chuqur anglagan holda antiteza yaratyapti.

Bilamizki, oksyumoron mantiqan biri ikkinchisini inkor etadigan, bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan ikki tushunchani (mazmunan bir-biriga zid ikki so'zni) o'zaro qo'shishdan iborat bo'lgan uslubiy figura [8.63]. Oksyumoron oziga xos badiiy usullardan sanalib, unda mantiqan bir-biriga mos kelmaydigan so'zlarni biriktirish orqali yangi ma'noli birikma-tushuncha hosil qilinadi. Oksyumoron ham antiteza kabi umumiy jihatdan o'zaro zid ma'nolarni, zid tushunchalarni ifodalovchi bilrliklardan shakllanadi. Komil Avaz she'rlarida bir qator oksyumoronlarni ham qo'llaydiki, bular shoirning poetik olami ko'lamini, so'zning ma'no nozikliklarini naqadar chuqur his eta olishini namoyon qiladi. Masalan,

Buncha besas baqirasan, bu ne bong?
Dilni ezar avji nolon mung-ohang.
Beun nido etma. Og'zingni ochgin
Yirtilmasin bo'rtib tomirdan yoqang. [4.62]

Bandda qo'llangan besas baqirmoq, beun nido etmoq kabi oksyumoronlar zamirida ovoz bilan bo'g'liq ziddiyat yotadi. Sas, un, nido – bularni birlashtiruvchi sema ovoz, tovushdir. Tovushning kuchlilik belgisi baqirmoq orqali ifodalandi.

Baqir- “ovozining boricha shang'illa”, “qichqir”. Bu fe'l qadimgi turkiy tilda kuchli tovushni bildiruvchi ba:g' taqlid so'zidan (bu taqlid so'zi o'zbek tilida bag'-bug' shaklida mavjud) baqirmoq(i)r qo'shimchasi bilan yasalgan; keyinroq g' undoshi q undoshiga almashgan, a: unlisining cho'ziqlik belgisi yo'qolgan (Devon, III, 202); o'zbek tilida a unlisi ä unlisiga almashgan, i unlisining qattqlik belgisi yo'qolgan: ba:g' + ir = ba:g'ir- > baqir- > bäqir. [9]

Baqirmoqning ma'nosi ovozini boricha qo'yib, shang'illab gapirmoq; qichqirmoq, shovqin solmoqni ifodalaydi [5.88].

Sas so'zi ham ovoz, tovush ma'nolarini ifodalaydi [5.26]. Besas esa sasning antonimi bo'lib, ovozsiz degani bo'lib, be- old qo'shimchasi bilan hosil qilingan.

Nido arabcha so'z bo'lib, biror kayfiyatni, his-tuyg'uni ifodalovchi ovoz, tovush ma'nosini ifodalaydi. Uning chaqiriq, da'vat, undov kabi ma'nolari ham mavjud [5.502].

Bandda keltirilgan bong so'zi ham “baland ovoz, qattiq tovush” ma'nolarini ifodalab, o'zbek tiliga tojik tilidan o'zlashgan [5.130]. Bongning “qo'ng'iroq, zang” ma'nolaridan tashqari ko'chma “sado, ovoz; chaqiriq” ma'nolari ham tilimizda keng ishlatiladi.

Ko'rmay ko'rgan kunduz chirog' yoqadi,
Quvosh porlab turar, biroq yoqadi.
Bilmavdiki, tejab-tergab voqqanda,
Kuydirmay beziyon, yiroq yoqadi. [4.62]

Bu ruboiyda shoir ko'rmay ko'rgan oksyumoroni keltiradi. Endi bu yerda ziddiyat ko'rmay ko'rmoq (ko'rish) orqali yuzaga chiqadi. Aslida ko'rmaslik va ko'rish inkor munosabatga kirishadi. Bu o'rinda u

oksyumoronning shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, oksyumoronga xalqimiz orasida ishlatiladigan “ko‘rmaganing ko‘rgani qurg‘ay” iborasining mazmuni singdirib yuboriladi.

Yuqoridagi tahlillardan ham ko‘rinadiki, Komil Avaz antitezadan o‘rinli va novatorona foydalangan. Ayniqsa, zidlantiriluvchi so‘zlar yordamida oksyumoronlarni hosil qilish orqali she‘rlarining badiiy g‘oyasini obrazli qilib aks ettira olgan. Shoir badiiy tasvirda so‘zlarni ko‘chma ma’noda qo‘llash va ularga maxsus badiiy vazifa yuklash orqali o‘z poetik mahoratini namoyish qilgan. U antonim so‘zlardan antitezani shakllantirishda mahorat bilan foydalangan. Komil Avaz she‘riyatida antiteza g‘oyani ta’kidlash va uni kuchaytirishga xizmat qilgan. Uning she‘riyatidagi tilning badiiy tasvir vositalarini har tomonlama o‘rganish shoir badiiy mahoratini to‘laqonli baholash imkonini berishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Yo‘ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.- Toshkent: Fan, 2006.
2. Karimov S. O‘zbek tilining badiiy uslubi.- Filol.fan.dok...diss.- Samarqnd, 1993.
3. Rustamov A. Navoiyning badiiy mahorati. –T: G‘.G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 1976.
4. Komil Avaz. Uch yuz oltmish.- Toshkent: “Yozuvchi” nashriyoti, 1998.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.- I tom. – Moskva: “Rus tili” nashriyoti, 1981.
6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati.- II tom. – Moskva: “Rus tili” nashriyoti, 1981.
7. Shukurov R. O‘zbek tilida antonimlar.- Toshkent, 1977.
8. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug‘ati. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1985.
9. Qarang: <https://uz.wiktionary.org/wiki/baqirmoq>

UO‘K 81-13

PEYZAJ ORQALI MILLIYLIKNING NAMOYON BO‘LISH SHAKLLARI

(Usmon Azim ijodi misolida)

Sh.I.Jumanova, PhD, Qo‘qon universiteti, Qo‘qon

Annotatsiya. Maqolada peyzaj - hayotni aks ettirishning muhim vositasi sifatidagi ilk ko‘rinishlari, adabiyotning turli xil metod vakillari tomonidan qahramonlarning ruhiy holati, ular harakat qiladigan ekzotik olamni ko‘rsatib berish uchun aynan tabiat tasvirining ahamiyati haqida fikrlar keltirilgan. Peyzaj orqali milliylikning namoyon bo‘lish shakllari Usmon Azimning bir qancha she‘rlari misolida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: peyzaj, sentimentalism, romantiklar, peyzaj unsurlari, milliy ifoda, xalqona ohang, milliy ruh.

Аннотация. В статье представлены представления о первых появлениях пейзажа как важного средства отражения жизни, о душевном состоянии героев у представителей разных методов литературы, о значении изображения природы для того, чтобы показать экзотический мир, в котором они действуют. На примере нескольких стихотворений Усмана Азима выделены формы проявления народности через пейзаж.

Ключевые слова: пейзаж, сентиментализм, романтики, элементы пейзажа, национальное самовыражение, народная мелодия, национальный дух.

Abstract. The article presents ideas about the first appearances of landscape as an important means of life reflection, the mental state of characters by representatives of different methods of literature, and the importance of the image of nature in order to show the exotic world in which they act. Forms of manifestation of nationality through the landscape are highlighted in the example of several poems of Usman Azim.

Key words: landscape, sentimentalism, romantics, landscape elements, national expression, folk melody, national spirit.

Kirish. Peyzaj “badiiy asar shaklining tarkibiy qismi bo‘lib, asarning g‘oyaviy mazmun ifodasiga xizmat qiladi, muallif asarda ilgari surgan g‘oyaviy maqsadni ifodalashda u bilan uyg‘unlashadi”, shu jihatdan peyzajning asardagi ahamiyati g‘oyani o‘quvchiga anglatishda qay darajada ishtirok etgani bilan tavsiflanadi. Mumtoz adabiyotda tabiat tasviriga keng o‘rin ajratilgan. Garchi peyzajlar shoir ijodining falsafiy mohiyatini belgilashda yetakchilik qilmasa-da, ko‘p o‘rinlarda muallifning g‘oyasi bilan bevosita bog‘lanib keladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Peyzaj atamasi Yevropa adabiyotida “landscape” istilohi bilan qo‘llaniladi. Bu termin asosan tasviriy san‘atda ishlatilishi ba’zi tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Lekin tasviriy san‘atdagi peyzaj vizual tasvirga, adabiyotdagi peyzaj so‘zga asoslanishi bilan farqlanadi. “Adabiy atamalar va tushunchalar ensiklopediyasi”da peyzajga quyidagicha ta’rif berilgan: “peyzaj – odamning o‘zini o‘rab turgan tabiiy muhiti va har qanday ochiq maydonning tasviridir”. O‘zbek tilidagi adabiyot nazariyasiga oid kitoblarda esa jumladan, Izzat Sultonning “Adabiyot nazariyasi” kitobida “Badiiy asardagi tabiat tasviri peyzaj (manzara) deb ataladi. Tabiat tasviri syujetning tarkibiy qismlaridan biri bo‘lib, asarning g‘oyaviy-estetik quvvatini oshiradi”, deya ta’rif berilgan bo‘lsa, “Adabiyotshunoslik

lug'ati"da peyzaj lirikasining mazmun mohiyati va maqsad-vazifalari haqida: "Peyzaj lirikasida tasvirlangan tabiat manzarasida lirik sub'yekt qalbi suratlanadi. Lirik sub'yekt qalbidan o'tkazib berilgan manzara oniy kayfiyatning obraziga aylanadi. Shu ma'noda peyzaj lirikasida tabiatni tasvirlash maqsad emas, balki bir vositadir... Ko'p hollarda she'rda tasvirlangan manzara ramziy obrazga aylanadi. Va mavjudlikning mangu muammolari ijtimoiy hayot, inson fe'l-atvori, hayotning mazmuni va shakllar mohiyatini obrazli tarzda ochib berishga qaratiladi", deb yozilgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Milliylikni ifodalovchi peyzajlar har bir xalq she'riyatida juda muhim, ko'p jihatdan eng markaziy va yetakchi rolni bajaradi. Usmon Azim she'riyatida ham milliylikni ifodalashda peyzajdan o'rinli foydalanilganligini ko'rish mumkin:

Bir qishloqda yashaydi o'g'lon,
Oddiygina dehqonning o'g'li.
U boqadi olamga hayron,
Nelargadir to'ladi ko'ngli.[1, 31].

Usmon Azimning yoshlik yillarida yozgan ushbu she'rda shoirning tug'ilish ibtidosiga guvoh bo'lamiz. Shoir she'rda qishloqda yashaydigan o'sha o'g'lonni shoir qilgan o'zini o'rab turgan qishloqning tabiati ekaniga poetik urg'u beradi. Bola oddiygina dehqonning o'g'li, olamga hayron boqadi, "zangor osmonga qarab, bir zumgina qoladi qotib", shunda zangor osmon dehqon o'g'longa "nimanidir tortiq qiladi". Bu uning shuuriga yuqtirilgan shoirlik iqtidori, dunyoni poetik ranglarda ko'ra olish qobiliyatidir.

Ma'ragancha qirlarda qo'zi,
Dikir-dikir yugurgani on,
Ne uchundir lovullar ko'zi,
Titroq ichra qoladi o'g'lon. [1, 31].

Qishloq tabiatining go'zal va sodda manzarasi shoir qalbining ilk hayratlari mevasidir. U quvonchdan hayqiradi, ba'zan "sharsharalar aqlini oladi", sharshara birdan nimanidir dehqon o'g'lonning jajjigina yuragiga soladi. Shunda shoir o'z fikrini xulosalaydi, osmon va sharshara nasib etgan o'sha "nimadir" jajji qalbdan talvasa boshlab, "tug'iladi shunda bir shoir, she'r misoli yuragi toza", deya o'z xulosasini tugallaydi. Ushbu tabiat tasviri qishloq makoniga tegishli va bu milliylikni ifodalagan peyzajning bir namunasi deyish imkonini beradi. Peyzaj unsurlari har bir joyda bir xil, masalan Amerikada ham, O'zbekistonda ham bahor bir xil, lekin peyzajdan foydalanishda milliy ifoda bor.

Osmonga ham otgum tosh,
Gunohkor bo'lsa quyosh.
Gunohkor bo'lsa quyosh,
Qaytib tushmagaydir tosh. [1, 42].

Bu she'rda lirik qahramonning tabiat bilan yaqinlashuvini kuzatamiz. She'rdagi ta'kid biroz bo'rttirib ko'rsatilgan bo'lsa-da, unda lirik qahramonning o'zini tabiatning bir qismi sifatida bilishini, gunohkor bo'lsa, quyoshni ham ayab o'tirmasligini bayon etadi. Keyingi bandda esa, osmon ham g'anim bo'lsayu, tosh qaytib tushsa ham parvo qilmaydi, "bir tosh tushsa tushibdi, tog'day boshimga manim", deb mag'rur turadi.

Usmon Azim she'riyatida shakliy-uslubiy izlanishlarining ijodiy davom etganligi sababli ham yangi va yaxshi she'rlar dunyoga kelaveradi. Shoir ijodiy eksperimentlardan cho'chimaydi. So'z san'atining keyingi rivoji yo'lida sezilarli va muhim tajribalarini amalga oshiraveradi. Bu bilan o'zbek tilining poetik imkoniyatlarini ham ko'p jihatdan ochib berishga muvaffaq bo'ladi.

Bahor kelsa podachi Bolta
Sigirlar yeb ketmasin deb, ilk boychechak boshida o'tirarkan,
Samarqandni bir ko'rmoqni istaydi.
(Uzoqda suvoriylar ufqqa ot qo'yar). [1, 80-81].

"Armonsiz odam haqida hikoya" nomli ushbu she'rda oddiy qishloq odamlarining mo'jaz va beg'ubor orzulari borligini, lekin ularni hayot o'z yo'rig'iga yurgizgani – tirikchilik tashvishlari o'zi jo'n bo'lsa ham bajarish imkonini bo'lgan kichik orzularni amalga oshishiga yo'l qo'ymasligi aks ettirilgan. Bahordan keyin yoz keladi, yoz kelganda podachi Bolta "oshi halol"ini yig'ib qaytarkan, "qishloq ko'chasida namozshom chog'i Samarqandni bir ko'rsam", deb yana xayol suradi. Kuzak kelganida podachi Bolta "huvillab kengaygan dala qarshisida" go'yoki "qanotsiz qush kabi qayg'uli turadi" va hasrat bilan "Samarqandni bir ko'rsam" deb pichirlaydi. Qish kelganida podachi Bolta "erta tuqqan shoshqaloq sigirining buzog'i"ni olib kirarkan issiq uyiga, "yulduzlar charsillagan osmon"ga boqib, "Samarqandni bir ko'rsam" deb xo'rsinadi. Ammo hayot uning bu orzusini amalga oshishiga to'sqinlik qiladi.

"Podachi Bolta! Bu yorug' dunyodan armonsiz o'tdi"....

(Balki "qo'li tegmas" deb Samarqandning o'zi kelib ketgandir podachi Boltaning qoshiga...) [1, 80-81].

She'ning xulosasi nihoyatda ta'sirli va ayanchli chiqqan. Shoir qishloq odamlarining hayotini ushbu mo'jaz she'rda bor og'riq iztiroblari bilan tabiiy aks ettiradi. Ushbu she'rdagi peyzajlar o'zbek qishloqlaridagi hayotning umummanzarasiga o'xshaydi. Chunki o'zbek otalari, onalari farzandim deb, uyim-joyim deb o'zlarining orzularini qurbon qilishadi. Bu jonfidolik boshqa bir makon, boshqa bir millatga xos odat deyish mushkul.

Ucholmasdan qoldi jonu tan.

Osmon qayda? Qaradim ilkis...

Sochin yoyib falakda, sho'x-sha'n

Porlar quyosh - Barchinday bir qiz. [1, 80-81].

Ushbu she'riy parchada bir qaraganda mavhumday tuyulgan manzarani "Barchinday bir qiz" tashbehi milliy peyzajga xos ekanini dalillaydi. Bu o'xshatish "quyosh"ga nisbatan qo'llaniladi. She'rdagi ruhiy ziddiyatga e'tibor qaratamiz: lirik qahramon "jonu tanning ucholmasdan qolgani", osmon qaydaligini ham topa olmayotganini ayta turib ajib bir hisni tuyadi, uning ko'ziga quyosh "sochin yoyib falakda o'ynayotgan Barchinday bir qiz" bo'lib ko'rinadi.

Eshik oldi bir parcha chimzor,

Shu chimzorda yotdim cho'zilib.

Sochlarimga shodu baxtiyor,

Chumolilar chiqdi tizilib. [1, 94].

Tasvir chimzorga ko'chadi, lirik qahramon chimzorda cho'zilib yotib, sochlariga "baxtiyor chumoli"lar tizilib chiqqanini tasvirlaydi. "Chumoli haqida nutq" she'rida "chumoli" obrazi nafsiga asir bo'lgan kimsalarning timsoli bo'lib gavdalanadigan bo'lsa, bu she'rda esa ijobiy bo'yoqlarda ko'rsatiladi. Ular shunchaki chimzorda yotgan odamning ustiga o'rmalab yurgan, tabiatning oddiy bir hasharoti sifatida ko'rinish berishadi.

Tahlil va natijalar.

Bir ninachi - sarxushu dovdir,-

Jirkanmasdan qo'ndi qo'limga...

Titroq yetdi jonimga dovur,

Nogoh hayron boqdim o'limga. [1, 94].

Shoir she'rda tabiatning jozibali manzarasini chizishda davom etadi. Chumolilar o'rmalab chiqqanidan so'ng chimzorda yotgan odamning qo'liga "ninachi"lar kelib qo'nadi, shunday go'zallik, ajib bir orom og'ushida lirik qahramon tuyqus o'limni eslab qoladi. Shu bilan she'rning boshidagi "ucholmasdan qolgan jonu tan" yodga tushadi va lirik qahramon o'sha kayfiyatiga qaytadi.

Opa, esingizda-ku,

Kelganda javzo oyi,

Sarg'ayib dumbul tortdi

Bolg'alining bug'doyi. [2, 47].

Usmon Azimning vatanga bo'lgan cheksiz muhabbati olis bolalikka, tog'lar bag'ri, dalalar quchog'iga borib tutashadi. Vatanga bo'lgan muhabbatning ildizlari o'sha tomirlardan suv ichadi. Shoirning "Vatan haqida she'r" deb nomlanuvchi she'ri ikkinchi jahon urushi davrida mamlakatda ocharchilik hukm surgan vaqtdagi xalqimiz hayotini tasvirlashga bag'ishlangan. She'r bolalik xotirasini yodga olish bilan boshlanib, shoir xotirlagan voqea "javzo oyi"da, Bolg'alining bug'doyi sarg'ayib "dumbul tortgan" chog'da yuz bergani ma'lum bo'ladi. Shoir unda "Osmon yiroq, yer qattiq" maqolini ishlatish bilan qahramon ruhiy holatini yaqqol tasvirlashga erishgan:

Kaftingizga jonsarak

Yashirdingiz boshqni.

E voh, yer shuncha qattiq,

Osmon shuncha uzoqmi?!

Keltirilgan misolda shoir fikrlarining kuchli mantiqqa egaligi seziladi.

Yuvoshgina qush kabi

Hayotning isin sezib,

Dala kezar edingiz,

Kaftingizda don ezib,

Siz aniq bilardingiz,

Tiriklikning ismi - non. [2, 47].

Usmon Azim voqea dramatzimini tabiat manzaralari tasviri bilan kuchaytirib, she'rdagi syujetning rivojlanish tadrijini shu taxlit maromida ushlab turadi. Lirik qahramon opasini "yuvoshgina qush"ga o'xshatib, uning dala kezishini, kaftida don ezishini eslarkan, tiriklik bu non, ya'ni non topish uning butun mazmun-mohiyatini aks ettiradi deb afsuslanadi. Bu tasvir xalqimiz tomonidan ko'p qo'llaniladigan "Tiriklik toshdan qattiq" maqolini yodga soladi. "Javzo. Bir erka shamol Bug'doyzorga urar to'sh" tasviri orqali voqeaning zamonini yana yodga oladi. O'quvchi she'rdagi kayfiyatni yaqqolroq his etishi, she'r ruhiyatiga kirib borishi uchun zamon va makonning konkretligi muhim rol o'ynaydi.

Opa, Vatan - ulug' dard!

Opa, Vatan bog' bo'lsin!

She'ra suratin chizsam,

To'rt muchasi sog' bo'lsin! [2, 47].

She'ring xulosasi "vatan bog' bo'lsin", degan yaxshi niyat, ezgu tilak bilan tugallanadi. "Bog" peyzaj unsuri ko'pincha yashash va tiriklik timsoli bo'lib keladi. Usmon Azim ba'zi she'rlarida "bog"ni uchrashish va ayrilishlar ob'ektiga ham aylantiradi.

Usmon Azimning she'rlari orasida xalqona ohangning o'zigina emas, xalqning hayoti ham bo'ybastini ko'rsatib turadi. Shoir she'rlari hayotga yaqinligi bilan ham e'tiborni tortadi. Milliy peyzajlar shoir tegishli bo'lgan geografik hududga xos tabiat manzaralarini aks ettiradi. Daho shoirlar esa o'zini butun insoniyatga tegishli deb biladi, umuminsoniy qamrovni ko'zda tutib, ekzotik peyzajlardan ham foydalanadi. Usmon Azim ijodida milliy peyzajlar shoir ruhiyatining o'zi tug'ilib o'sgan makon, tog'lar, dashtlar, bog'lar va boshqa tabiat unsurlari bilan chambarchas bog'liqligini, lirik qahramon kayfiyatidagi hayotga nisbatan o'chlik bevosita shoirning o'zi suv ichgan ildizlariga aloqadorligini ko'rsatadi:

Maysalar, tovonim, sizni sog'inar,,

Tog'lar, viqoringiz qalbmida mangu.

Qaydadir qo'zichoq bo'zlar, oh urar,

Qirlarda adashgan sog'inchimmi u? [2, 62].

Ushbu she'riy parchada tasvirlangan tabiat manzarasi harakatda turibdi. Birinchi va ikkinchi qatordagi tasvirni tasavvur qilish uchun undalma yo'naltirilgan predmet bilan yo'nalmaning mazmunini bog'lash zarur. Lirik qahramon bir vaqtlar bolaligida maysalar ustida oyoq yalang yurganini, qarshisida tog'larning viqor to'kib turganini, qirlarda uyuridan adashib qolgan qo'zichoqning oh urib bo'zlaganini eslaydi. Qaydadir bo'zlayotgan qo'zichoqni "qirlarda adashgan sog'inch"ga o'xshatadi.

Qorlar erib oqdi bu g'amli fursat.

Bu fursat eridi tog'larning toshi.

Yurak, rahming kelsin, to'g'ri yo'l ko'rsat,

Men qanday Boysunga ketay qorishib? [2, 62].

Birinchi banddagi tabiat manzaralari ekzotik tasvirga ham o'xshab ketadi. Chunki dunyoda tog' ko'p, qir ko'p, maysazor ko'p. Lekin keyingi bandda shoir o'z tuyg'ularining sababchisini – ona tuprog'ini ochiqlyaydi. Qorlar erib, suv bo'lib oqib ketishi bu umrning o'tishiga ishora. Shu yerda she'rning mazmuni yanada oydinlashadi. Shoir o'zi o'sib ulg'aygan, bolaligi kechgan ona yurti – Boysunga qaytgan. Lekin orada o'tgan yillar uni Boysunga begona qilganday tuyuladi. Shundan og'ringan lirik qahramon "Men qanday Boysunga ketay qorishib?" deya fig'on chekadi.

Xulosa va takliflar. Xullas, ijodkor bolaligida eshitganlari, turmush tashvishlaridan chekkan ozorlari, quvonch va qayg'ulari, orzu-umidlari uning she'rlarida turli-tuman badiiy vositalar ko'rinishida namoyon bo'laveradi. Milliy-ma'naviy qadriyatlarni, asrlar davomida shakllangan urf-odatlarini shoirona tafakkur bilan ilg'ay olgan shoir o'zining har bir she'rida ana shu mezonlarga tayanadi, tanlangan so'zlarni o'z tafakkur chig'irig'idan o'tkazadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Усмон Азим. Танланган асарлар. 1 жилд. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2016.
2. Усмон Азим. Сайланма. –Тошкент: Шарк, 1995.
3. Эркинов А. Навоий – пейзаж устаси. Т.: Фан, 1988, 7-бет.

UO'K 82-14

SHE'R TIZIMIDA HAYOTIY TAFSILOTLARNING ROLI

Sh.L.Karamova, f.f.n., dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada she'riyat biror hayotiy voqelik va uning tafsilotlari asosiga qurilganligi hamda she'r lirik hikoya ko'rinishini olishi va poetik g'oya shu hayotiy tafsilot vositasida in'ikos ettirilishi haqida so'z yuritiladi. Maqolada E.Vohidov, U.Azim, I.Mirzo she'rlari misolida tahlil qilishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Hayotiy tafsilotlar, badiiy mushohada, ijodkor nigohi, lirik kechinma

Аннотация. В этой статье говорится о том, что поэзия строится на основе какой-то жизненной реальности и ее деталей, и что поэзия принимает вид лирического повествования, а поэтическая идея воспринимается через эту жизненную деталь. В Статье Э.Вахидов, У.Азим, И.Были предприняты попытки анализа на примере стихов Мирзы.

Ключевые слова: детали жизни, художественное созерцание, взгляд создателя, лирическое переживание

Abstract. *This article talks about the fact that poetry is built on the basis of some life reality and its details, and that poetry receives the appearance of a lyrical story, and the poetic idea is inexorably embodied in this means of life detail. In The Article E.Vohidov, U.Azim, I.Attempts have been made to analyze the example of Mirzo's poems.*

Keywords: *life details, artistic observation, creative gaze, lyrical accompaniment*

Hayotiy tafsilotlar – badiiy asarga tiriklik bag‘ishlaydigan unsurlardir. Hayotiy tafsilotning badiiy asardagi ahamiyatini adabiyotshunoslar ham, ijodkorlar ham birdek baholaganlar.

Jahon nasrida hayotiy tafsilotlarni qo‘llashning mohir ustalaridan biri Konstantin Paustovskiydir. Adibning o‘zi badiiy matnning mazkur eng muhim elementi xususida shunday deydi: “Hayotiy material, Dostoyevskiy ta’biri bilan aytsak, “hayot tafsilotlari” o‘rganilmaydi.

Ta’bir joiz bo‘lsa, yozuvchilar ana shu material ichida yashaydi – umr kechiradi, qayg‘u chekadi, o‘ylaydi, quvonadi, katta va kichik voqealarda qatnashadi. Shubhasiz, hayotning har bir kuni ularning ongi va yuragida o‘z izini qoldiradi. O‘quvchilar (aytgancha, yosh yozuvchilar ham) tasavvurlarini o‘zgartirishlari kerak: yozuvchi yondaftarini ko‘tarib har yerda kezib yuruvchi, hayotni kuzatib, qog‘ozga ko‘chirib boruvchi odam emas. O‘zini kuzatuvlar yig‘ishga, (shunchaki unutib qo‘ymaslik uchun) qaydlar to‘plashga majburlagan kishi, albatta, bir dunyo narsa yig‘adi, biroq ulardan foyda yo‘q, ular – o‘lik. Boshqacha aytganda, agar ana shu kuzatishlarni qayddaftardan olib, nasrning jonli to‘qimalariga ko‘chirib o‘tkazilsa, deyarli barcha hollarda ular ifodaliligini yo‘qotadi va begonaligi yaqqol sezilib qoladi.

Hech qachon hatto eng muvaffaqiyatli kuzatuvlarni ham hikoyaga majburlab kiritmaslik kerak. Kerak bo‘lganda ular o‘zlari keladi va o‘z o‘rnini topadi. Qachondir bo‘lgan va butunlay unutilgan voqea yoki qandaydir tafsilot aynan eng zarur paytda xayoliga lop etib tushganidan yozuvchining o‘zi ham ko‘pincha hayron qoladi”. [1]

Bu iqtibosdan anglashiladiki, hayotni butun borlig‘i, mayda-chuydalari qadar ko‘rish uchun, avvalo, ijodkor nigohi bo‘lishi kerak; o‘sha ko‘rilganlar ijodkor xotirasida taxlanib yotadi va zarur paytda o‘z-o‘zidan badiiy matnning tarkibiga aylanadi – bunda zo‘rma-zo‘rakilik bilan ish bitmaydi. Bunda individual idrok, individual ifoda, iste’dod bosh omildir. Professor B.Sarimsoqov buni ilmiy jihatdan quyidagicha izohlaydi: “Shoir tomonidan yaratilgan she’rdagi har bir poetik obraz, tafsil o‘ziga xos qarash, ko‘rish, eshitish, umuman, his qilish bilan to‘yinishi lozim. Aks holda, u yoki bu shoirning o‘ziga xos badiiy mushohadasi-yu, tajribasi, iste’dodi va hozirjavobligi hech narsaga arzimaydi. Har bir poetik obrazning ma’no va ohang ifodalash xususiyatidan she’r muallifining o‘ziga xos, o‘zgalarnikidan mutlaq farq qiladigan ruhiy xislati ko‘rinib, eshilib turishi shart. Faqat shundagina shoir ijodiga, poetik obrazga ohang, tuyg‘u va so‘zga, binobarin, imon barqarorligiga va boshqa badiiy uzvlarga o‘zlik, xususiylik muhri bosiladi”. [2. 5,6]

Lirik asarda hayotiy tafsilotlarni qo‘llash, bir jihatdan, oson emas; boshqa tarafdin esa badiiy matnni nuqul hayotiy tafsilotlar bilan to‘ldirib tashlab ham bo‘lmaydi. Zukko adib K.Paustovskiy aytganidek, bunda hammasi tabiiy yo‘sinda kechmog‘i lozim. Noilmiyroq bo‘lib tuyulsa-da, olamni idrok etishda ham, uni yuksak san’atkorlik bilan badiiy ifoda etishda ham ijodkorning o‘ziga bog‘liq bo‘lmagan omil (buni ilohiy ilhom deyish ham mumkin) birlamchi, ijodkorning bilimi, saviyasi, mahorati keyingi tahrir jarayonida asqatadi – shu ikki jarayonning omuxtalashuvidan yuksak san’at asari maydonga keladi.

Barmoq vazni va unda hayotiy tafsilotlarni qo‘llash masalasiga qaraydigan bo‘lsak, ta’kidlash lozimki, zamonaviy shoir uchun barmoqni qo‘llash bir qadar oson bo‘lgani kabi, barmoq vaznidagi she’rda hayotiy tafsilotlarni “joylash” ham bir qadar yengilroq. Baribir asosiysi – hayotning badiiy tafsilga aylanishi lozim bo‘lgan kattami, kichikmi – tafsilotlarini ko‘ra olish, uni so‘z san’atiga loyiq deb bilish, badiiy matnning boshqa elementlariga uyg‘unlashtirishdir.

Zamonaviy shoirlar bugungi kunda aruz vaznidagi she’rlarida ham, barmoq vaznidagi she’rlarida ham an’anaviy tafsil va tafsilotlarni istifoda etdilar. Bunda hozirgi hayotimizdan yo butunlay yo‘qolib ketgan, yo kamdan-kam uchraydigan hayotiy tafsilotlar istifoda etildi. Usmon Azimning bir she’rida o‘qiymiz:

Nafrat otin yo‘lda qantarmoq,
Adashganga mehr nurin sochib
Va yurakni tanga qaytarmoq
Hujayralar zehrini ochib...[3.364]

Otni qantarish – Usmon Azim qadim an'analar yurtida tug'ilgan, ulg'aygan – bu manzara unga tanish ekani aniq. Lekin hozir olis qishloqlarda qolmagan bo'lsa, yurtimizning asosiy aholisi bu manzarani tasavvur qilolmaydi.

Iqbol Mirzo ham bugungi hayotimiz uchun biroz unutilgan hayotiy tafsilotni lirik kechinma ifodasiga yo'naltiradi:

Hech qursa, kaptarim xatlaring
Keltirsa kun sayin, kun sayin.[4.113]

Kaptarlardan pochta sifatida foydalanish qadimdan ma'lum. Ma'lumotlarga ko'ra, kaptarlardan eramizdan oldingi 45-yildayoq harbiy maqsadlarda foydalanilgan. Qadimgi Misrda kaptarlar Nilning toshishi haqidagi xabarlarini, Yunonistonda Olimpiya o'yinlari g'oliblari haqidagi xabarlarini kaptarlar orqali ma'lum qilishgan. Finikiyaliklar, yevreylar, fors va rimliklar, hatto ink, mayya, atstek indeyetslari ham pochta kaptarlar xizmatidan foydalanganlar. Ayrim malakatlarda hatto kaptar stansiyalari, ularni kuzatish uchun minoralar qurilgani ma'lum. Kaptarlar XX asrning ikkinchi yarimlarida ham ayrim joylarda pochta xizmatini vazifasini bajargan. 2018 yilda hatto o'zbekistonlik odam kaptardan narkotik modda oldi-berdisida foydalangani ma'lum bo'ldi.[5]

Iqbol Mirzo zamonaviy dunyoda aloqa vositasi sifatida urfdan chiqqan pochta kabutarlarni o'z she'rida qo'llash orqali ishqiy kechinmalarga romantik tus bergan. Bunday misollarni katta shoirlar ijodidan ham, ayniqsa, yosh ijodkorlardan ko'plab keltirish mumkin. Lekin, o'ylaymizki, she'rning san'at asari sifatidagi qimmatini ko'proq original, individual hayotiy tafsilotlarda namoyon bo'ladi.

Butun she'r biror hayotiy voqelik va uning tafsilotlari asosiga quriladi. Bunda she'r lirik hikoya ko'rinishini oladi, poetik g'oya shu hayotiy tafsilot vositasida in'ikos ettiriladi; "qissadan hissani" ayirish ko'pincha o'quvchining o'z ixtiyoriga qoldiriladi. Erkin Vohidovning "Tramvayda" she'rida xuddi shu holatni ko'ramiz:

Tunda tramvayda sarxush o'spirin
Tinmay haydovchiga yolvorar edi:
- Ana u ko'chaga yuz qadam kiring,
Uyim o'sha yerda, jon aka, derdi.
- Bu — tramvay, derdi haydovchi xunob,
Temir iz bor, chetga qandoq buraman?
Yigit qulog'iga kirmasdi javob:
- Besh so'm oling, mayli, o'n so'm beraman...
U sarxush yigitga o'xshaydi ko'ngil,
Orzulari parvoz etar qaydadir.
Talpinma, ey ko'ngil, Sen gapga ko'ngil!
Axir, makonimiz tramvaydadir.[6. 66]

She'r mustaqillik arafasida – 1989 yilda yozilganini e'tiborga olsak hamda E.Vohidovning shu davr ijodi umumiy ruhidan kelib chiqsak, gap mustaqillik, erkinlik haqida borayotganini anglash qiyin emas. Tashqaridan qaraganda hamma narsa inson manfaatiga yo'naltirilgandek bo'lib ko'ringan va shuning uchun ham ayrim zamondoshlarimiz qaytishni xohlaydigan sho'roning ko'rinmay ichdan yemiradigan fojiasi shu edi: faqat ko'rsatilgan yo'ldan yur, o'z yo'ling bo'lmasin, fikrlama – sen uchun boshqalar fikrlaydi. Shoir qo'rqinchli tuzum, qo'rqinchli mafkuraning mohiyatini bir misrada ifoda etadi: "Talpinma, ey ko'ngil, Sen gapga ko'ngil!" Shoir omonim so'z vositasida o'quvchining diqqatini aytilmoqchi bo'lgan asosiy fikrdan chetga tortayotgandek; chunki inson idroki avval-boshlab shaklni qabul qiladi, mazmun ichkariroqda bo'ladi. Ijodkorning yozganlari boshiga balo bo'lgan bir muhitda shoir adabiyot atrofida xira pashshadek aylanib yuradigan ayrim "o'quvchi"larni shu yo'l bilan chalg'itayotgandek. Kerakli odam esa kerakli ma'noni tushunib olaveradi. Erksiz muhitda yashayotgan inson fojiasini ko'rsatish uchun muallifga zaruriy tafsilotlari bilan tasvirlangan hayotiy voqea qo'l kelgan.

Bu odamning tirnog'i ostida lov-lov yongan kitoblarning kuli bor, u hamon o'sha olovning yoqimli ilqligini his etadi. U yarim tunda bola-chaqasidan yashirib qo'shqavat eshikni zanjirlab, varaqlari kuygan kitobni olib o'qirkan, ko'zlaridan yosh oqa boshlaydi. Hasaddan kuyib-yonarkan, o'qigan varag'ini olovga otadi... Kim u? Shubhasiz, Qodiriyni, Fitratni, Cho'lponni va boshqa ko'plab millatparvarlarni sotgan, otirgan, hatto nomini-da tarix sahifalaridan o'chirmoqqa uringan ayg'oqlar... Yillar o'tib-da, iste'dod sohiblarini dorlarga ostirib-da, uning ko'ngli joyiga tushmaydi. X.Davron u qo'shqavat eshikni zanjirlab, bola-chaqadan pinhon o'zi yoqtirgan kitobni o'qigan tunni "Ammo yarim tunda, osmonda shodmon // Oy o'lchab yurganda yerni qarichlab" deya tavsiflaydi. Muddao – millat qahramonlari

bo'lmish iste'dodlarning har bir qadami qarichlab o'lchangani, ayg'oqchilarning bundan shodmon ekanliklarini aytishdir. Shoir bu mazmunni "yerni qarichlab o'lchab yurgan oy" metaforasi zimmasiga yuklaydi. "O'lchagan" demaydi shoir, "o'lchab yurgan" deydi – bu ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasida davomiylik ma'nosi bor. "U odam" demaydi, "bu odam" deydi – "u" ko'rsatish olmoshi uzoqdagi shaxs, predmetni ko'rsatishga, "bu" olmoshi esa o'shalarining yaqindagisini ko'rsatishga vazifalashgan. Ha, kitob yoquvchi sotqin ayg'oqchi hamisha millatparvar, vatanparvar ijodkorning yaqinida yuradi. Erkin Vohidov go'yo o'sha sotqinlarni chalg'itmoqchidek asosiy diqqatni shaklga – omonim so'zga yo'naltiradi... Shu tariqa maslakdosh, zamondosh ijodkorlarning yozganlari yaxlit umumiy matndek idrok etiladi.

X.Davron kitob yoqish bilan bog'liq voqeani barcha tafsilotlari bilan chizib, davrning, davrlarning mudhish manzarasini yaqqol gavdalandiradi. Bunday she'rlarda epik voqelik, hikoyaviy tasvir poetik kechinmani ifoda etishga xizmat qildiriladi. Kichik bir voqeaning barcha tafsilotlari bosh g'oyani ochishga yordam beradi. Ha, bunda o'sha voqeaga daxldor barcha tafsilotlar emas, g'oyani ochishga xizmat qiladigan tafsilotlarga matnga kiritiladi.

Badiiy adabiyot taraqqiyotida muhim bir tamoyil amal qiladi: har bir ijodkor shaxsi, ko'zqarashi, uslubi har qancha individual bo'lmasin, zamondosh shoir-yozuvchilar ijodida mazmun, mavzu, g'oya nuqtai nazaridan nihoyatda chirmashib ketgan umumiylik bo'ladi. Deylik, o'rta asrlar she'riyatimizda tasavvuf ruhi ustunlik qiladi. XX asr boshlarida yashagan ijodkorlarning aksariyati milliy uyg'onish, milliy davlat qurish mavzusi, g'oyasini chetlab o'tgan emas. Sho'ro davrida yashagan ijodkorlarni umumlashtirgan jihatlar ham ma'lum. Faqat bizda emas, umuman, boshqa xalqlar adabiyoti tarixida ham shunday.

Shu ma'noda muayyan davr ijodkorlari yaratgan asarlar bir-birini to'ldiradi, bir-birining tushunilishiga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. <https://ziyouz.uz/jahon-nasri/konstantin-paustovskiy/konstantin-paustovskiy-ijod-haqida-gurunglar/>
2. Sarimsoqov B. Lirikada badiiy tafsil // "O'zbek tili va adabiyoti" jurnali, 1993 yil, 5-6-son.
3. Azim U. Saylanma. Toshkent. 1995 йил. – 364-bet.
4. Mirzo I. Ko'zlaringga termulsaydim. – Toshkent, "Sharq" nashiyot- matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2020 yil. – 113-bet. (248 bet)
5. Vohidov E. To'la asarlar to'plami. 1. "Sharq" nashriyoti matbaa AKBT. Toshkent 2015.: 66-bet.
6. Davron X. Bahordan bir kun oldin. – Toshkent, "Sharq", 1997. – 62-bet. (224 bet)

UDC 81'25

THE PROBLEM OF INTERCULTURAL COMMUNICATION IN THE WORK OF A TRANSLATOR

A.M.Khairatdinova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Аннотация. Ушбу тадқиқотнинг долзарблиги таржима жараёнига таъсир этувчи маданий омиллارни аниқлаш ва ҳар томонлама ўрганишни, шунингдек, таржимоннинг маданий детерминизмини о'рганишни ўз ичига олган маданиятлараро мулоқот аспектида таржима ҳодисасини ўрганиш заруратидадир.

Калит сўзлар: маданиятлараро мулоқот, маданий детерминизм, таржимон фаолияти, маданиятлар диалоги, мулоқот самарадорлиги.

Аннотация. Актуальность настоящего исследования заключается в необходимости изучения феномена перевода в аспекте межкультурной коммуникации, что предполагает выявление и всестороннее исследование культурологических факторов, оказывающих влияние на процесс перевода, а также исследование культурной детерминированности деятельности переводчика.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, культурная детерминированность, деятельность переводчика, диалог культур, эффективность коммуникации.

Abstract. The relevance of this study lies in the need to study the phenomenon of translation in the aspect of intercultural communication, which involves the identification and comprehensive study of cultural factors that influence the translation process, as well as the study of the cultural determinism of the translator's activity.

Key words: intercultural communication, cultural determinism, translator's activity, dialogue of cultures, communication efficiency.

The process of globalization convincingly indicates that the formation of the cultural integrity of the world is accompanied by the emergence of new, previously unknown problems.

The dialogue of cultures (M. M. Bakhtin) gives rise to the need to reassess intercultural contacts and one's own cultural identity based on the ideas of intercultural tolerance, an adequate perception of cultural differences, which in these circumstances are necessary prerequisites for effective relationships between cultures and mutual understanding between their bearers. From this point of view, the active interest of various sciences in the issues of adequate translation from one language to another is natural.

Modern culture is a free coexistence of various cultural worlds. The trend of expanding cultural ties between countries and peoples puts the problem of intercultural communication at the center of attention of specialists in various scientific fields (culturologists, linguists, psychologists, sociologists). The effectiveness of communication depends, first of all, on the general fund of knowledge of communicants, which includes a set of conceptual structures of various levels: linguistic, mental, cultural. The core of such a fund of knowledge is always the national language, and translation as a type of mediation thus acts as a means of not only interlingual, but also intercultural communication: by comprehending a foreign language, a person learns a new world and its culture.

Thus, modern sociocultural processes give rise to specific features of intercultural interaction, set new directions for theoretical research, and lead to a rethinking of traditional research methods and methodological approaches.

As the practice of intercultural communication shows, in order to effectively maintain a variety of intercultural contacts and forms of communication, partners, along with knowledge of the appropriate language, need to be aware of the norms, rules, traditions, customs of another cultural environment, because this process is “an adequate mutual understanding of two participants in a communicative act belonging to different national cultures. Each participant in intercultural contacts is aware that one knowledge of the relevant foreign language is not enough for a full-fledged intercultural understanding, that knowledge of a whole range of forms of behavior, history, psychology, and culture of one's communication partners is required. Finally, knowledge of the mechanism of the communication process itself is required in order to be able to predict the possible misunderstanding of partners and avoid it. In other words, various forms of interaction and communication between representatives of different cultures require that they have the necessary theoretical knowledge,

Translation is a complex process in which the translator needs to transcode text from one language system to another. In this case, a lot of difficulties arise regarding both form and content.

Any use of a linguistic sign in speech, including translation as a special type of speech activity, is potentially or directly communicative. First of all, translation is intended for intercultural communication. In order for communication to take place, a qualitatively recoded text is needed that is understandable to a native speaker of the target language, reflecting the main content of the source text.

According to I.S. Alekseeva, the process of transcoding text is divided into three main stages [Alekseeva 2004: 21]:

1. Determining the type of text: what information is most important? Cognitive (facts, scientific text), expressive (emotional, aesthetic), operational (impact on the recipient, advertising) [Alekseeva 2004: 267].

2. Creating a translation, working with dictionaries and reference books, comparing two languages at all levels, from phonetics to syntax and semantics, developing potential units of equivalence [Alekseeva 2004: 48–49].

3. Editing of the created text according to the grammar, syntax and usages of the target language [Alekseeva 2004: 130–132].

At first glance, the translation construct is symmetrical: the word from the source text is the word of the target language. Medieval, word-for-word translation [Alekseeva 2004: 62–68] corresponded to this principle, which often led to the borrowing of the grammatical structures of the original language and word-formation models. The reverence for the original text excluded any adaptation, so the translated text was not understandable to native speakers of the target language, which violated the communicative task of transcoding from one language to another, as well as the possibility of intercultural communication.

Translation is a complex process. As a rule, a translator deals with two independent language systems, which means that a linguistic sign will not necessarily find its counterpart or equivalent in another system; moreover, a complete equivalent is very rare.

V.S. writes about this. Vinogradov: “The degree of convergence with the original depends on many factors: the skill of the translator, the characteristics of the compared languages and cultures, the era of the creation of the original and the translation, the method of translation, the nature of the translated texts, etc.” [Vinogradov 2001: 24].

According to his classification, there are 3 levels of correspondence from relative to exact [Vinogradov 2001: 24–27]:

- equivalence - equivalent concepts;

- adequacy - equal concepts;
- accuracy - complete coincidence of concepts.

Equivalence is the maximum possible equality of content, semantic, stylistic, semantic and functional-communicative information contained in the original and translation [Vinogradov 2001: 26]. Etienne Dolet in his work indicates several translation rules. The second of them says: it is necessary to master both the original language and the target language [see: Grabovsky 2004: 79–90]. “Each language has its own characteristics, hyphenation in speech, ways of expression, subtle subtleties and expressive power that are unique to it” [Grabovsky 2004: 88].

The bearers of different cultures think differently, perceive the realities around them differently, and therefore create different meanings for the same phenomena. In addition, each culture has authentic features: way of life, history, and environment.

As S. Vlahov writes, realia are “words (and phrases) that name objects characteristic of the life (everyday life, culture, social and historical development) of one people and alien to another; being carriers of national and/or historical color, they, as a rule, do not have exact correspondences (equivalents) in other languages” [Vlahov, Florin 1986: 55], which means that they require a special approach in translation.

One of the fundamental points when considering translation is the understanding that communication is the interaction of individuals, in which communicants act as subjects of culture, representatives of a certain linguo-socio-cultural community, and translation as a type of mediation is a means of not only interlingual, but also intercultural communication. The study of translation activity as a phenomenon of intercultural communication is based on the understanding of language as a component of culture, a single socio-cultural education, and culture as a set of material and spiritual achievements of society, which includes all the versatility of the historical, social and psychological characteristics of an ethnic group: its traditions, views, values, institutions, behavior, way of life, living conditions, then the network of all aspects of his being and consciousness, including language. In this context, the language appears as a single socio-cultural entity that reflects the characteristics of an ethnos as a bearer of a particular culture, distinguishes and distinguishes it from other cultures.

In the process of translation, not only two (or more) languages interact, but two cultures that have both common features and national specifics. Identification of the general, international, universal and private, special, national is of fundamental importance in the study of such a phenomenon as intercultural communication. The translator's task is not only to convey the meaning of a foreign text to the addressee, who speaks only his native language, but also to inform him about the concepts of a different culture, finding for this the best way of translation.

The definitions of the terms “translation” and “translation activity” depend on the research goals and views of the scientist, his belonging to a particular scientific school. Translation is a mental interpretive activity, a type of communication that is carried out using two or more languages, therefore, for its effective implementation, one should take into account the features of communication associated with the culture of interacting people or peoples, which leads to problems of a psychophysiological, sociological, ethical and cultural order. In cultural discourse, translation is interpreted as a phenomenon of intercultural communication.

Realia translation is the recoding of the national and historical originality of the original language into signs understandable for speakers of another culture. To implement intercultural communication, on the one hand, it is necessary to make unreadable signs of the culture of the source text understandable with the help of existing concepts, on the other hand, when replacing some signs with others, there is a risk of completely losing the original cultural and historical code. Thus, it is impossible to make the realities of one language understandable without losing, in part or in full, the semantic, stylistic, historical plan.

So, if we talk about translation as a part of intercultural communication, then the question “understand a foreign culture or adapt a foreign one to your own?”, We think, should be answered “both”. The translation must be understandable to a native speaker of another culture; at the same time, you need to carefully handle the unique style, features of the source text and color. Only then can we talk about successful intercultural communication, in which translation is one of the most important components.

REFERENCES:

1. Savushkina L.V. Translation as a problem of intercultural communication / Proceedings of the XII scientific conference of young scientists, Part 1. - Saransk: Publishing House of Mordov. 2007. -P. 189.
2. Savushkina L.V. On the problem of the intercultural aspect in translation / XXXVI Ogars readings: scientific materials. Part 1. Humanitarian sciences - Saransk: Publishing House of Mordov. 2008. - P. 235-236.

Annotatsiya. Ushbu maqola tabiiy tillarni qayta ishlash ilovalaridan samaraliroq va aniqroq foydalanish imkonini beruvchi Aligner dasturiy vositasi, uni NLPda tutgan o'rni va ushbu dasturiy vositani yaratish bosqichlari haqida umumiy ma'lumotlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Aligner, alignment, tabiiy tillarni qayta ishlash(NLP), mashina tarjimasi(MT), parallel matn, deep learning.

Аннотация. В этой статье представлена информация о программном инструменте Aligner, который позволяет более эффективно и точно использовать приложения для обработки естественного языка, его роли в НЛП и шагах, связанных с созданием этого программного инструмента.

Ключевые слова: Aligner, alignment, обработка естественного языка (NLP), машинный перевод (MT), параллельный текст, deep learning.

Abstract. This article provides an overview of the Aligner software tool that enables more efficient and accurate use of natural language processing applications, its role in NLP, and the steps involved in creating this software tool.

Key words: Aligner, alignment, natural language processing (NLP), machine translation (MT), parallel text, deep learning.

Tarjima jarayonida tarjimonning asosiy ishlaridan biri asliyatdagi matnning tarjima qilinayotgan tilga ma'no jihatdan to'g'ri, uyg'un kelayotganini aniqlashdir. Ushbu holat tarjima nazaryasi va amaliyotining asosiy jihatlaridan biri hisoblanadi. Matn – bu aslida biror bir tilning elementlari hisoblanib, tarjima jarayonida doimiy ravishda boshqa tillarning elementlari bilan korrelyatsiya qilinadi, buning natijasida ular funktsional jihatdan bir xil bo'ladi. Bugungi kundagi ma'lumotlar almashuvining jadal rivojlanganligi, insonlarning turli tildagi ma'lumotlarni o'zlashtirish va ularni qayta ishlashga bo'lgan ehtiyojining kattaligi tarjimonlarga bo'lgan ehtiyojni yanada oshiradi. Inson aralashuvi yordamida qilingan tarjima bir muncha aniq, ma'no jihatdan uyg'unlik ta'minlangan bo'lsa ham ancha mehnat, ko'p vaqt talab qiladigan jarayondir. Texnika asrning eng katta yutuqlaridan biri deb tan olingan mashina tarjimon(MT)lari bu muammoni hal qilish uchun eng samarali vosita hisoblanadi. Ammo ularning barchasi ham katta hajmdagi matnlarni to'liq ravishda to'g'ri tarjima qila olmaydi. Mazkur muammo bugungi kunda ushbu soha tadqiqotchilarining oldida turgan bajarilishi kechiktirib bo'lmaydigan asosiy vazifalaridan biridir.

Mashina tarjimasining samarali ishlashi va tarjimoni to'g'ri shakllantirishi uchun bir necha usullardan foydalanish lozim. Alignment(moslashtirish) usuli shular jumlasiga kiradi va u tabiiy tilni qayta ishlash (NLP)dagi asosiy tushuncha bo'lib, parallel matnlardagi so'z yoki iborani tarjimaga moslash jarayonini anglatadi. Parallel matnlar – bir xil mazmundagi matnning turli tillardagi tarjimalarini o'z ichiga olgan matnlar hisoblanadi. Alignment ushbu matnlardagi mos keladigan so'z yoki iboralarni aniqlash uchun ishlatiladi, bu mashina tarjimasida, text-to-speech (matndan nutqqa) sintezida va turli tillarda berilgan ma'lumotni qidirish kabi vazifalar uchun zarur. Alignment, odatda, jumla/ibora doirasida amalga oshiriladi va bir tildagi so'z/iboralar bilan boshqa tildagi ularga o'xshash so'z va iboralar o'rtasidagi munosabatni aniqlash vazifasini o'z ichiga oladi. Bu ko'pincha bir tilda berilgan so'z yoki iboraning boshqa tildagi ma'lum bir so'z yoki iboraga mos kelishi ehtimolini hisoblaydigan statistik usullar yordamida amalga oshiriladi.

Alignment NLPning ko'plab vazifalarida, xususan, MTda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Matnni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilish uchun mashinali tarjima tizimi manba tildagi qaysi so'z yoki iboralar maqsadli tildagi qaysi so'z yoki iboralarga mos kelishini bilishi kerak. Alignment bu munosabatlarni o'rnatish uchun ishlatiladi, natijada olingan alignmentlar keyinchalik tarjima modelini suni'y intellekt(AI)ga o'rgatish uchun ishlatiladi.

Bundan tashqari Alignment NLPning boshqa vazifalarida ham muhim. Masalan, matnni nutq signallari bilan moslashtirish uchun ishlatiladigan matnni nutqqa sintez qilish, ma'lumotlarni qidirish platformalarida berilgan tildagi savolning javobini turli tillarda berilgan ma'lumotlar bilan solishtirish, ular orasidan ayni savolga mosini to'g'ri ajarata olish uchun talab etiladi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Alignment NLPning muhim tushunchasi bo'lib kelmoqda. Alignerlar tarixi MTning dastlabki yaratilgan kunlariga borib taqaladi: 1960-yillarda qoidalarga asoslangan alignment tizimlarini ishlab chiqish boshlangan.

1980-yillarda, NLPda statistik usullar yanada ommalashganligi sababli tadqiqotchilar bir tildagi ma'lum bir so'z/iboraning boshqa tildagi ma'lum bir so'z yoki iboraga mos kelishi ehtimolini taxmin qilish uchun ehtimolliklardan foydalangan holda statistik moslashtirish modellarini ishlab chiqishni boshladilar. Dastlabki statistik moslashtirish modellaridan biri IBM Model 1 bo'lib, u parallel matnlardagi so'zlarni align qilish uchun oddiy, bir xil ehtimollik taqsimotidan foydalangan.

1990-yillarda tadqiqotchilar parallel matnlardagi soʻz va iboralarni alignlash uchun murakkabroq, ierarxik modeldan foydalangan IBM Model 2 kabi yanada murakkab statistik moslashtirish modellarini ishlab chiqdilar. Ushbu modellar soʻzma-soʻz boʻlmagan tarjimalar bilan ishlash kabi murakkabroq moslashtirish muammolarini hal qila oldi, turli xil mashina tarjima tizimlarida qoʻllanila boshlandi.

2000-yillarda iboraga asoslangan mashina tarjimasi paradigmasi paydo boʻlishi bilan tadqiqotchilar parallel matnlardagi iboralarni alignlash uchun maxsus moʻljallangan alignment modellarini ishlab chiqdilar. Ushbu modellarning eng ommaboplaridan biri GIZA++ aligner boʻlib, u parallel matnlardagi iboralarni alignlash uchun IBM Model 4 variantidan foydalangan.

Soʻnggi yillarda Deep learning (chuqur oʻrganish) usullari NLPda koʻproq ommalashganligi sababli, parallel matnlardagi soʻz/iboralar orasidagi moslashuvni oʻrganish uchun neyron tarmoqlardan foydalanadigan neyron alignment modellarini ishlab chiqildi. Ushbu modellar turli NLP vazifalari, jumladan, mashina tarjimasi va tillararo maʼlumotni qidirish boʻyicha eng zamonaviy koʻrsatkichlarga erishishi koʻrsatilgan.

Lingvistik Alignerlar va ularning NLP muammolarini hal qilishdagi oʻrni

Lingvistik aligner – bu parallel matnlardagi tegishli jumla/iboralarni alignlash uchun tabiiy tilni qayta ishlashda (NLP) qoʻllaniladigan dasturiy vosita. Lingvistik alignerlarning maqsadi turli tillardagi har bir jumla/iboraning tegishli qismlarini aniqlash va ularni bir-biriga moslashtirishdir. Bu tillarni solishtirish va tahlil qilishni osonlashtiradi. Bu esa mashina tarjimasi, tillararo maʼlumotlarni qidirish va koʻp tilli matn tahlili kabi turli NLP vazifalarida asosiy komponent hisoblanadi.

Lingvistik alignerlar turli tillardagi tegishli jumla/iboralarni moslashtirish uchun statistik va qoidalarga asoslangan usullarning kombinatsiyasidan foydalanadi. Bu usullar koʻpincha gaplarning tuzilishi va mazmunini, shuningdek, soʻz tartibi, soʻz turkumlari (POS) va sintaktik bogʻliqliklar kabi turli lingvistik xususiyatlarni tahlil qilishga tayanadi.

Alignerlar NLPda qanday muammolarni hal qilishi mumkin?

Lingvistik alignerlar koʻplab NLP vazifalarida, ayniqsa, parallel yoki koʻp tilli matnni oʻz ichiga olgan vazifalarda muhim rol oʻynaydi. NLPda aligner hal qilishga yordam beradigan baʼzi muammolarga quyidagilar kiradi:

1. Machine Translation (MT): Lingvistik alignerlar mos keladigan jumalarni parallel korpusda moslashtirishi mumkin, keyinchalik ular statistik yoki neyron mashina tarjimasi modellarini oʻrgatish uchun ishlatiladi. Ushbu alignment tillar orasidagi alohida soʻz, ibora va jumalarning tarjimasini aniqlashga yordam beradi.

2. Cross-lingual (tillararo) maʼlumot qidirish: Alignerlar qidiruv platformalarida uchun turli tillardagi soʻrov va hujjatlarni moslashtirishi mumkin. Bu foydalanuvchilarga oʻzlari tushunmaydigan tilda yozilgan hujjatdan tegishli maʼlumotni olishga yordam beradi.

3. Multilingual (koʻp tilli) matn tahlili: Aligners parallel matnlardagi mos keladigan jumla/iboralarni moslashtirishi mumkin. Bu tadqiqotchilarga tillar orasidagi lingvistik farq va oʻxshashliklarni tahlil qilish imkonini beradi. Bundan tashqari, u turli maqsadlar uchun ishlatilishi ham mumkin. Masalan, tillararo kontrastiv tahlilda, bir nechta tillardagi matnning avtomatik izohlanishida va tillararo sentimental tahlil qilishda.

4. Named entity recognition (Nomlangan obyektni tanib olish): Alignerlar nomli obyektlarni turli tillarda moslashtirishi mumkin, bu esa tillararo nomli obyektni tanib olishda yordam berishi mumkin. Bu koʻp tilli matnlardan mos keladigan maʼlumotlarni tanlab olish kabi vazifalarda foydali.

5. Speech recognition and transcription (Nutqni aniqlash va transkripsiya): Alignerlar turli tillardagi audio va transkripsiya fayllarini moslashtirishi mumkin, bu esa nutqni aniqlashning aniqligini oshirishi va koʻp tilli nutq transkripsiyasini takomillashtirish imkonini beradi.

Lingvistik alignerlar koʻp tilli yoki parallel matn maʼlumotlari bilan shugʻullanadigan koʻplab NLP ilovalarining muhim tarkibiy qismidir. Ular tadqiqotchilar va ishlab chiquvchilarga tillararo tahlillarni amalga oshirish va bir nechta tillarda ishlay oladigan NLP tizimlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Lingvistik Alignerlar yaratish bosqichlari

Lingvistik alignerni yaratish bir necha bosqichlarni oʻz ichiga oladi, ular odatda computational linguistics (kompyuter lingvistikasi) va tabiiy tilni qayta ishlash usullarini birlashtirishni oʻz ichiga oladi. Lingvistik alignerlarni yaratish uchun quyidagi umumiy qadamlar mavjud:

1. Tillarni aniqlash. Birinchi qadam qaysi tillarni alignment qilishni talab qilinayotganligini aniqlashdir. Loyihaga qarab, bir nechta yoki juda koʻp tillar bilan ishlash mumkin.

2. Parallel matnlarni toʻplash. Parallel matnlar ikki yoki undan ortiq tilda mavjud boʻlgan, bir-birining tarjimasi boʻlgan matnlardir. Ushbu matnlar lingvistik alignmentlarni yaratish uchun zarur. Mavjud korpuslardan parallel matnlarni toʻplash, ular mavjud boʻlmasa, tadqiqotchi tomonidan toʻplanishi mumkin.

3. Matnga oldindan ishlov berish. Matnlarni moslashtirishdan oldin ularni qayta ishlash talab etiladi. Bunga tokenizatsiya (matnlarni soʻzga yoki kichikroq birliklarga boʻlish), gaplarni

segmentatsiyalash (matnlarni jumalarga bo'lish) va normallashtirish (imlo, tinish belgilarini standartlashtirish va boshqalar) kabi vazifalar kiradi.

4. So'zlarni moslashtirishni amalga oshirish. So'zlarni moslashtirish bir tildagi biror bir so'zning boshqa tildagi qaysi so'zga mos kelishini aniqlashdir. Buni statistik modellar, mashinani o'rganish algoritmlari yoki qoidalarga asoslangan yondashuvlar yordamida amalga oshirish mumkin.

5. Gaplarni moslashtirishni amalga oshirish. Gaplarni moslashtirish bir tildagi jumlaning boshqa tildagi qaysi jumlagacha mos kelishini aniqlashni bildiradi. Buni evristik, statistik usullar va ML yordamida amalga oshirish mumkin.

6. Alignmentni baholash. Alignmentning to'g'riligiga ishonch hosil qilish uchun uning sifatini baholash muhim. Buni aniqlik, eslab qolish va F1 balli kabi ko'rsatkichlar yordamida, shuningdek, inson aralashuvi orqali baholashni amalga oshirish mumkin.

7. Alignmentni takomillashtirish. Baholash natijalariga ko'ra, alignment parametrlarini sozlash, dastlabki ishlov berish bosqichlarini yaxshilash yoki boshqa alignment yondashuvidan foydalanish orqali alignmentni takomillashtirish kerak bo'lishi mumkin.

Bular lingvistik alignerlarni yaratish uchun umumiy bosqichlar hisoblanib, ammo aniq yondashuv loyiha doirasidagi maqsadlarga, ishlanayotgan tillarga va mavjud resurslarga bog'liq bo'ladi.

Xulosa. Umuman olganda, NLPdagi alignerlar tarixi tobora takomillashtirilgan statistik va mashinani o'rganish (ML) usullarining rivojlanishi, shuningdek, mashina tarjimasi kabi NLP ilovalarining o'zgaruvchan ehtiyojlari bilan shakllangan. Bugungi kunda alignment ko'plab NLP vazifalarida hal qiluvchi jarayon bo'lib qolmoqda va bu sohada davom etayotgan tadqiqotlar dunyo tabiiy til ma'lumotlari muammolarini hal qila oladigan aniqroq va samarali alignment modellarini ishlab chiqishga qaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdul-Rauf, S., M. Fishel, P. Lambert, S. Noubours, and R. Sennrich. 2010. Evaluation of Sentence Alignment Systems (Project at the Fifth Machine Translation Marathon).
2. Alekic, V. and G. Thurmair. 2012. Rule-based MT system adjusted for narrow domain (ACCURAT Deliverable D4.4.). Technical report.
3. Deng Y., Kumar S. and Byrne W., "Segmentation and alignment of parallel text for statistical machine translation", Natural Language Engineering, 2006.
4. Linguistic Intelligence Research Group, NTT Communication Science Laboratories. RIBES: Rank-based Intuitive Bilingual Evaluation Score, <http://www.kecl.ntt.co.jp/icl/lirg/ribes/>, retrieved on August 7, 2013.
5. Dyer, C. et al.). "cdec: A decoder, alignment, and learning framework for finite-state and context-free translation models", Proc. of ACL 2010 System Demonstrations .Association for Computational Linguistics, July 2010.
6. Brown, P.F., Lai, J.C., and Mercer, R.L., "Aligning sentences in parallel corpora", Proc. Of 29th Annual Meeting of the ACL, Berkeley, 1991.
7. Braune, F. and Fraser, A., "Improved unsupervised sentence alignment for symmetrical and asymmetrical parallel corpora", Proc. of 23rd COLING International Conference, Beijing, China, 2010.
8. <http://korpusy.s16874487.onlinehome-server.info/>

UO'K 808.5

“DEVONU LUG‘OTI-T-TURK” ASARIDA MIQDOR IFODALOVCHI BIRLIKLAR

B.Kimsanboyeva, o'qituvchi, Farg'ona Pedagogika Instituti, Farg'ona

U.Xudoykulova, o'qituvchi, Farg'ona Pedagogika Instituti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada miqdor ifodalovchi lug'aviy birliklarning boshqa lingvistik birliklar bilan o'zaro munosabati, o'ziga xos xususiyatlari va "Devonu lug'oti-t-turk" asarida ifodalanish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: leksik sath, leksema, kvantitativlik, leksikografiya, leksikografik asar, birlik va ko'plik shakllari, tarixiy-leksikografik asar, leksik-semantik, miqdor ma'noli leksema.

Аннотация. В статье описывается вопросы взаимодействия лексических единиц, выражающие количественность, с другими языковыми единицами, их особенности, а также их описание в произведении «Дивани лугат ит-турк».

Ключевые слова: лексический уровень, лексема, количественность, лексикография, лексикографическое произведение, формы единственного и множественного числа, историко-лексикографическое произведение, лексико-семантическая, лексема с семой количественность.

Abstract. The article presents the issues on the interrelationship of lexical units expressing quantitateness with other language units, their features, as well as their usage in the work "Divani lugat it-turk"

Key words: lexical level, lexeme, quantitateness, lexicography, lexicographical work, singular and plural forms, historical-lexicographical work, lexico-semantic, lexeme with a seme quantitateness.

Bizga ma'lumki, tilshunoslikning juda ko'p sohalari bo'yicha qalam tebratgan olim sifatida tarixda Mahmud Koshg'ariy salmoqli o'rin egallaydi. Uning qoldirgan ilmiy merosi faqat o'sha davr uchun katta voqea bo'lib qolmay, bugungi turkologiya, xususan, o'zbek tilshunosligining rivojlanishida ham qimmatli

manba bo'lib xizmat qilmoqda. Xususan, biz o'rganishga harakat qilayotgan miqdor ifodalovchi birliklar haqidagi dastlabki qarashlarni ham "Devonu lug'oti-t-turk" asarida uchratishimiz mumkin.

G'.Abdurahmonov, A.Matg'oziyev, A.Rustamov, Q.Mahmudov, H.Ne'matov singari bir qator olimlar ba'zi tovushlarning kelib chiqish manbalari, umuman, o'zbek tili fonetikasining taraqqiyot bosqichlarini tahlil qilishda, turkiy tilga oid nazariy jihatdan asoslangan qarashlarini ma'lum qilishlari, xulosalar berishlarida, tabiiyki, "Devonu lug'oti-t-turk" asari ham manba bo'lib xizmat qilgan [1;2;3;4;5]. Xususan, I.Qo'chqortoyev asarining leksik-semantik xususiyatlariga bag'ishlangan ilmiy izlanishlarida "Devonu lug'oti-t-turk" asari hozirgi adabiy til leksikasi bilan qiyoslashda ulardagi o'xshash va farqli jihatlarni aniqlagan [6].

Asardagi kasb-hunarga oid so'zlar va ularning o'ziga xosliklari yuzasidan M.Asomiddinov va S.Ibragimov tadqiqotlar olib borganlar[7,114-122]. Shu va shu kabi boshqa bir qator tadqiqotlarda devonning leksik xususiyatlari o'rganilgan bo'lsa, asarning leksik-semantik xususiyatlari H.Dadaboyev tomonidan tayyorlangan harbiy terminlar lug'ati o'zbek leksikografiyasining rivojlanishida alohida o'rin tutadi[8]. Shuningdek, tadqiqotchilar tomonidan "Devonu lug'oti-t-turk" asaridagi lingvistik atamalar, zoonimlar, turli sohalarga mansub terminlar tadqiqiga bag'ishlangan va ayrim so'zlar semantikasi tahlil qilingan ilmiy izlanishlarni ham uchratamiz. Shunga qaramay, asardagi miqdor ifodalovchi birliklar alohida monografik tarzda yetarlicha o'rganilmagan.

Ajdodlarimiz eng qadimgi davrlardan kundalik ehtiyojlaridan kelib chiqib, son-miqdor, og'irlik, masofa, vaqt birliklarini farqlaganlar, bu birliklarni ma'lum bir leksema bilan ifodalashgan. Bu birliklar orasida faqatgina vaqt birliklari va ularning o'ziga xos tomonlari haqida G.Roziqovanning ilmiy izlanishlaridan ma'lumot olishimiz mumkin. Vaqt, ya'ni temporallik ham dastlab grammatik zamon sifatida o'rganilgan bo'lsa, hozirda leksik sathda ham milliy madaniyatning asosiy tarkibiy qismi tarzida tadqiq qilinadi. Olima "Devonu lug'oti-t-turk" asaridagi faqat vaqt ma'noli leksemalarning o'zinigina 5 guruhga ajratadi[9,79]. Bundan ko'rinadiki, asardagi miqdor ifodalovchi birliklar monografik tahlilni talab etadi.

Maqola mazmunini yoritishda tasniflash, tavsiflash, qiyoslash, differensial-semantik tahlil metodlaridan foydalanildi.

Mahmud Koshg'ariy "Devonu lug'oti-t-turk" asarida fe'llardagi sonning ifodalanishi arab tiliga qiyoslarkan, turkiy tillarda ikkitalik va ko'plik farqlanmasligini, son birdaniga ikki qarama-qarshi guruhga: birlik va ko'plik shakllariga zidlanishini ta'kidlaydi. Muzakkar (muj.r) va muannas (jen.r) ham farqlanmasligini ko'rsatib beradi. Birlik nol shakl orqali (fe'l o'zaklari birlikni bildiradi), ko'plik esa -i(ng), -i(iglar), -i(ngiz) kabilar orqali ifodalanishini dalillar bilan izohlaydi. Masalan, *bar* – *baringlar*, shu o'rinda olim -i(ng) shakli faqat ko'plikni bildirmasdan, hurmat ma'nosini ifodalashi mumkinligini ham aytib o'tgan. "Tinglovchi yoshi katta, hurmatli bo'lsa, hurmat yuzasidan baring deyiladi". Shu bilan birga, birlik va ko'plikni ifodalashda qabilalar o'rtasidagi farqlar ham ochib beriladi. "O'g'uz va qipchoqlar birlikda *bar*, ko'plida *baring* deyidilar. Ular ko'plik qo'shimchasi -*lar* ni tushurib qoldiradilar, -*lar* o'rniga tinglovchi birligida -(i)ngiz qo'llaydilar. Hurmat uchun bir kishiga ham -z orttiradilar, ular tilida bir kishiga nisbatan ham ko'plik ustiga ko'plik qo'llanadi", - deydi olim[10].

Qadimgi yozma yodgorliklarning leksikasini tizimli asoslash, tarixiy-leksikografik asarlarni nafaqat o'sha davr, balki hozirgi kun ilm-fani rivojidagi ahamiyatini zamondoshlarimizga va kelajak avlodlarga yoritib berish ahamiyatlidir. Jumladan, M.Koshg'ariyning "Devonu lug'oti-t-turk" asari ham hozirgi o'zbek adabiy tilida mavjud bo'lgan leksemalarning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini belgilash, ona tilimizning ma'lum davriga oid lisoniy manzarasi bilan leksemalar o'rtasidagi ma'noviy munosabatlarni o'rganish imkonini beradi.

"Devonu lug'oti-t-turk" asari yuzasidan e'tiborga loyiq ilmiy izlanishlar olib borilgan. Asarning leksikografik xususiyatlari, leksik-semantik, morfologik, sintaktik jihatlari yuzasidan bir qator ilmiy asarlar maydonga keidi. Shunga qaramay, asarda kvantitativ birliklarning ifodalanishi maxsus o'rganilmagan. Biz bilamizki, vaqt ma'noli leksemalar kvantitativ birliklarning bir qismini ifodalaydi, xolos. Bundan tashqari, asarda masofa, og'irlik, pul birligi kabi leksemalarni yoki turg'un birikmalar orqali ifodalangan kvantitativ birliklarni uchratishimiz mumkin. Shuni ham aytish mumkinki, kvantitativ birliklar son yoki son turlari bo'yicha ifodalanishi bilan numerativlar orqali ifodalanishidagi o'ziga xosliklarini va bu leksemalarning matn tarkibidagina bajaradigan vazifalarini o'rganish ajdodlarimizning miqdor haqidagi tasavvurlarini, shu bilan bir qatorda, hozirgi o'zbek adabiy tilida qo'llanilayotgan kvantitativ birliklarning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini tahlil qilish imkonini beradi.

قۇش قۇرت قۇمۇغ تېرلدى
 ارکاک تېشى تېرلدى
 اگر الب تېرلدى
 يئقا بنا کرگسور

Куш-қурт қамуғ тїпїлдї
 Эркак тїші тїрїлдї
 Ўғур алїп тїрїлдї
 Ёнка јана кїргўсўз.

Leksik birliklarni tahlil qilish orqali o'sha davr va hozirgi o'zbek adabiy tilidagi umumiy jihatlar va o'ziga xosliklarni aniqlash mumkin. Bu miqdor ifodalovchi birliklarni tahlil qilishda ham yaqqol namoyon bo'ladi. Asarda so'zlarni juftlab, takrorlab qo'llash orqali yoki maqol va matallarda miqdor ifodalovchi birliklarni ifodalanishini tahlil qilish bilan ham hozirgi o'zbek adabiy tili bilan qiyoslaganda umumiy va xususiy tomonlarni ko'rish mumkin.

Olim bahorni ta'rif qilib aytadi: qush-qurtlar bahorning yoqimli shamoli bilan yana qayta tirilishdi. Erkak-urg'ochilari to'planishdi. To'da-to'da bo'lib to'planishdi. Ular ikkinchi qayta iniga kirishmaydi. To'rtlikda *o'go'ralip (to'da-to'da)* miqdorning me'yordan ortiqqligini ifodalayotgan bu birlikning qo'llanishidagi o'ziga xoslikning tahliliyoq, hozirgi o'zbek adabiy tilidagi takror so'zlar bilan, eng avvalo, tuzilishi jihatdan, ya'ni bir so'zning aynan takroridan hosil bo'lishi kabi farqli tomonlarini ham kuzatishimiz mumkin.

Umuman olganda, kvantitativlik va uning o'ziga xos xususiyatlari o'zbek tilshunosligidagi o'tning son kategoriyasi va fe'ning shaxs-son kategoriyasining o'rganish masalalari bilan bog'lanadi. Bu jarayonda ot va fe'ning son kategoriyasi mohiyatan bir hodisa ekanligi, mazmuni, vazifasi va qo'llanishiga ko'ra uzviy bog'liq. Bulardan tashqari, o'zbek tilida son-miqdor ma'nosini ifodalovchi lug'aviy, sintaktik, so'z yasovchi, nolisoniy vositalar mavjud ekanligi, yuqoridagi ikki kategoriya bilan birlashib yagona umumiy mazmuniy vazifa bajaruvchi tizim hosil qilishi, bu sistemaning birliklari tilning turli sathiga mansubligidan unga nisbatan grammatik kategoriya atamasini qo'llab bo'lmasligi haqida ilmiy tadqiqotlar yuzaga keldi[11].

Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar doirasi nechog'lik keng bo'lishiga qaramay, ular tilshunoslikning asosiy o'rganish obyekti bo'lgan til birliklarining umumiy va xususiy jihatlarini to'liq yoritib bergan deb bo'lmaydi. Shu jumladan, M.Koshg'ariyning "Devonu lug'oti-t-turk" asarida qo'llanilgan kvantitativ birliklarning ifodalanishi tadqiqi ham alohida izlanish talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдурахмонов Ф.А. Ўзбек тили фонетикаси тарихидан // Ўзбек тили ва адабиёти, 1963. №2
2. Матгазиев А. К истории фонетического изменения слов в узбекском языке // Советская тюркология, 1972, №1.
3. Рустамов А. М.Кашгарский о словах с звуковой оболочкой. К семидесятилетию академика А.Н.Кононова. – Л.: Наука, 1976.
4. Махмудов Қ. XI-XIV аср ёзма ёдгорликлар тилида Д> З> Т >З> Й> Г ёки Д/ З Т/ З /Й/ Г фонетик ходисаси// Ўзбек тили тарихи масалалари. –Тошкент: Фан, 1977.
5. Нейматов Х. Ўзбек тили тарихий фонетикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1992.
6. Кучкартаев И. Лексика "Дивани лугати-т-турк" .Махмуд Кошғари и современный узбекский язык // Советская тюркология, 1972, №1.
7. Ибрагимов С., Асамиддинов М. Отражение профессиональной терминологии в "Дивани лугат-ит-турк" и "Кутадгу билиг" // Советская тюркология, 1972. №1.
8. Дадабоев Х. Военная лексика в староузбекском языке. Автореф. дисс... канд. филол.наук. – Ташкент,1981.
9. Розикова Г.З. Махмуд Кошғарий "Девону луғотит турк" асаридаги от лексемаларнинг функционал-семантик ва услубий хусусиятлари. Фарғона, 2021.
10. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк.Тошкент. Тошкент: Фан, 1960-1963.
11. Сафаров Ф. Ўзбек тилида сон-миқдор микромайдони ва унинг лисоний-нуткий хусусиятлари: Филол. фанл. ном. дисс. Самарқанд – 2004.

UO`T: 811.512

TIBBIY PERIFRAZALARNING SHAKLLANISH USULLARI

A.B.Kobilova, katta o'qituvchi, Phd, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada tibbiy perifrazalarning shakllanish omillari jumladan metafora, metonimiya, sinekdoxa kabi usullar orqali hosil bo'lishi xususida fikr yuritilgan. Shuningdek, tibbiy perifrazalar mazmun va shakl jihatdan sinonimik hamda omonimik munosabatga kirisha olishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, tibbiy perifrazalar, publitsistik matn, leksik-semantik ma'no, qardosh bo'lmagan madaniyat tillari, metafora, metonimiya, qiyosiy tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются факторы формирования медицинских перифраз, в том числе метафора, метонимия, синекдоха. Также показано, что медицинские перифразы могут вступать в синонимические и омонимические отношения по содержанию и форме.

Ключевые слова: языкознание, медицинские перифразы, публицистический текст, лексико-семантическое значение, языки неродственных культур, метафора, метонимия, синекдоха, сравнительный анализ.

Abstract. The article discusses the factors of formation of medical periphrases, including metaphor, metonymy, and synecdoche. Also, it is shown that medical periphrases can enter into a synonymous and homonymous relationship in terms of content and form.

Keywords: linguistics, medical periphrases, journalistic text, lexical and semantic meaning, languages of unrelated cultures, metaphor, metonymy, synecdoche, comparative analysis.

Kirish. XX asrning 50-yillarida dunyo tilshunosligida, xususan, rus tilshunosligida I.Z.Ilina (1954) [5, 162]; V.P.Utkina(1959) [4, 255] lar tomonidan perifrazalarning nutqni boyituvchi, sayqallovchi uslubiy vositalar sirasidagi o'rni, ularning o'ziga yondosh boshqa lisoniy hodisalar va vositalar bilan bog'liq jihatlari tadqiq etilgan. Bundan tashqari perifrazalarning serqirra tabiati jahon tilshunosligida ko'plab tadqiqotlarning yuzaga kelishiga sabab bo'lganligini, shu bois unga berilgan ta'riflar ham turlicha ekanligini kuzatamiz.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. Tilshunoslikda XX asrning 70-yillaridan boshlab perifrazalarga bo'lgan qiziqish kuchaydi. Rus tilshunosligida dastlab V.P.Grigoryev tadqiqotlarida so'z~obraz~denotat munosabatlari nuqtai nazaridan lingvistik muammo sifatida “poetik nutqni hosil qilishning eng yorqin, qiziqarli va istiqbolli usullaridan biri” sifatida tasvirlandi [1, 104]. S.Ya.Makarova tadqiqotlarida perifrazalarning badiiy-ekspressiv xususiyatlari, uslubiy figuralar va troplar tizimidagi o'rni va fe'l birikmali tiplari borasida qimmatli mulohazalar bildirilgan [2, 15]. Xususan, Yu.D.Apresyaning “Tilning ma'nodoshlik vositalari va perifrazalash qoidalari” nomli maqolasida perifraza mohiyatini ochib berishga qaratilgan talqinlar tilshunoslarda alohida qiziqish uyg'otdi.

Tajriba qismi. Perifrazalar nutqni boyitish, jozibador, obrazli, ta'sirchan qilish, nutq mazmunini kuchaytirish uchun xizmat qiladi. Perifrazalar nutq jarayoni bilan bog'liq muhim stilistik vositalardan biri sifatida nutqqa ulug'vorlik, ko'tarinkilik, ta'sirchanlik beradi va ayni paytda, so'zlovchi yoki yozuvchining nutqqa jiddiy munosabatda bo'lishi, har bir leksik birlikka e'tibor bilan qarashi, tom ma'noda, o'zi ishlatayotgan leksik birliklarga zargarona yondashishni ifodalaydi. Biror narsa, hodisani nomlashda oddiy so'zlardan qochish, muayyan voqelikka pafos berish maqsadida ingliz xalqining mashhur yozuvchiyu shoirlari, jumladan, Charlez Dikens “David Copperfield” asarida, Villiem Shekspir “Sonnet” kitobida, Aleksandr Pop “The Rape of the Lock” asarida, Oskar Uvayld “The Importance of Being Earnest” asarida, S.T.Kolleridj “Kubla Khan” asarida perifrazalardan o'ziga xos mahorat bilan foydalanishgan [6, 144].

Olingan natijalar tahlili. Ma'lumki, so'z ma'nosining ko'chishi metafora, metonimiya, sinekdoxa hamda vazifadoshlik kabi bir qancha usullar orqali yuzaga chiqadi. Bu usullardan, ayniqsa, metafora, metonimiya, sinekdoxa tibbiy perifrazalarning hosil bo'lishida muhim o'rin tutadi [3, 1637]. Ingliz va o'zbek tilida perifrazalarning hosil bo'lish usuliga ko'ra eng ko'p uchraydigan turi metafora yordamida shakllanadigan perifrazalardir. Metafora – narsa va hodisalar mohiyatidagi o'xshashlik asosida biror leksemaning o'z xususiy ifodalanmishidan boshqa narsa va hodisalarni atash uchun qo'llanilishi hisoblanadi. Tibbiy nutqda, umuman, tilning boshqa vazifaviy uslublarida ham metafora asosida hosil bo'lgan perifraza birliklari ko'p qo'llaniladi [6, 143].

Masalan, Basil has a long history of use, being known as **the royal herb** in ancient Greece, and employed in various cultures not only for culinary but also medicinal and religious use (www.newworldencyclopedia.org). Rayhon giyoh o'simligi barcha xalq tabobatida foydali va shifobaxsh deb topilgani hech kimga sir emas, shuning uchun ham **the royal herb**, ya'ni qirrollar giyohi deb atashgan.

Keyingi misollarni tahlil etsak: *High blood pressure is often called **the silent killer** because most people who have it don't have any symptoms* (Mayo Clinic health system, 2020); *High blood pressure, sometimes called **the silent killer**, is very common in older people and a major health problem* (Mayo Clinic health system, 2020); *The mutated virus is **a ticking time bomb*** (The Atlantic, 2020). Yuqorida keltirilgan birinchi jumlada qon bosimining oshishi «jim qotil» tarzida, ikkinchi jumlada mutatsiyaga uchragan virus «vaqt bombasi» tarzida metaforik perifraza bilan berilgan.

O'zbek tilida: *Oshqovoq – **sariq oltin*** («Shifo-info» gazetasi, 2016. 44-son); *Go'zallik, salomatlik va yoshlik ramzi – zaytun* (Mehrigiyo reklamasi matnidan); *Yelbo'g'oz – **yolg'on homiladorlik** haqida bilamizmi?* (<https://qomus.info>); *TIA (Tranzistor ishemik ataka) – **sezilmas xastalik*** («Hamshira» gazetasi, 2016. 6-son).

Qayd etish kerakki, tibbiy perifrazalarning metafora asosida vujudga kelishida shakl o'xshashligi emas, balki rang, muayyan belgi-xususiyat o'xshashligi yetakchi o'rinni egallaydi. Demak, tibbiy nutqqa oid bu dalillar metaforik yo'l bilan hosil qilingan perifrastik birliklar bo'lib, o'zbek hamda ingliz tilida tibbiy perifrazalarning metaforik ko'chim asosida shakllanishi ancha sarmahsul ekanligini ko'rsatadi.

Tibbiy perifrazalarning hosil bo'lishi bo'yicha keyingi o'rinda metonimiya turadi. Metonimiya ifodalanishlarning o'zaro bog'liqligi, aloqadorligi asosida bir ifodalovchining boshqa ifodalovchi uchun ishlatilishi bo'lib, perifrazalarni hosil qiladi. Metonimiya asosida hosil bo'lgan tibbiy perifrazalar ham nutqda salmoqli o'rin egallaydi. Masalan, *The hospital was crowded with surgically interesting products of the fighting in Africa*. (I. Show) Ushbu gapda *surgically interesting products of the fighting in Africa* metonimiya asosida hosil bo'lgan perifriza bo'lib **the wounded** degan ma'noni anglatadi. Keyingi misol: inglizlar Demokritni **the father of the atomic theory** sifatida, Gippokratni esa **the father of modern medicine**, uning g'oyalarini esa **the gift of knowledge** kabi metonimik perifrazalar bilan atashgan.

O'zbek tilida tibbiy nutqda voqelangani *Kosmetolog – go'zallik yaratuvchi inson* («Shifo-info» gazetasi, 2019. 10-son); *Kasalliklarni (xususan, ichki kasalliklarni) to'g'ri aniqlashi, ularning qanday kechishlarini to'g'ri va aniq tasvirlab berganligi va bu sohadagi qator kashfiyotlari Ibn Sinoni hozirgi zamon terapiyasining asoschisi, deb atashga imkon beradi*. («Tib qonunlari» I jild, 7-b.) kabi sintaktik qurilmalar metonimiyadagi o'zaro bog'liqlik perifrazalarga, jumladan, tibbiy perifrazalarga ham xosligini ko'rsatadi. Tasviriy ifodalardagi bunday bog'liqlik obrazli bo'lishi bilan ajralib turadi.

Keyingi usul sinekdoxa bo'lib, butun orqali qism, qism orqali butunning ifodalanishi perifrazalarning hosil bo'lishida ham alohida o'rin egallaydi. Tibbiy perifrazalarning sinekdoxa asosida vujudga kelish holati ozchilikni tashkil etadi. **Oshqovoq ichidagi dorixona**. *Oshqovoq urug'ining qurt tozalovchi sifatini barcha biladi. Ammo shu bilan birga bu urug'ning foydalari ko'p*. («Darakchi» gazetasi, 2019. 25-son.)

Keyingi ikki yilda butun dunyo xalqlari og'ir sinovlarni boshdan kechiryapti. Afsuski, koronavirus o'zbek xalqini ham chetlab o'tgani yo'q. Shunday sharoitda bu jarayon ommaviy axborot vositalarida turli perifrazalar bilan ifodalanayotganini kuzatamiz. Shu o'rinda birgina “koronavirus” tibbiy atamasining bir qancha perifrazalar bilan ma'nodoshlik hosil qilgan holda ifodalanishini ko'rishimiz mumkin:

Ingliz tilida COVID-19 kasalligiga nisbatan *coronavirus – invisible enemy, year of pain, fear and heartbreaking loss, threatens the life of the nation, deadly pandemic* kabi perifrazalar sinonimiyasi qo'llanishini uchratish mumkin.

O'zbek tilida: *Koronavirus – insoniyatning yangi dushmani*. («Darakchi» gazetasi, 2020. 42-son); *Tojdor virus jannatmakon o'lkamizga xavf solmoqda*. (O'za «Tojdor virus»ni ma'rifat bilan yengamiz. 01.04.2020); *Agar biz bu xatarga beparvo, beg'am bo'lsak, minglab odamlarning sog'lig'i va taqdirini xavf ostiga qo'yamiz, vaziyatimiz yanayam og'irlashadi*. (SH.Mirziyoevning 2020 yil 17 iyuldagi murojaatidan); *Faqat tezkor va muntazam safarbarlik, temir intizom, tibbiy madaniyat, yuksak ongliklik bilangina biz bu ofatga qarshi kurasha olamiz*.

(SH.Mirziyoevning 2020 yil 17 iyuldagi murojaatidan)

Tibbiy perifrazalar orasidagi sinonimiyani “emlash” birligi o'rnida qo'llanuvchi tasviriy ifodalarda ham ko'rishimiz mumkin: *Vaktsinatsiya – viruslarga qarshi qalqon*. («Sug'diyona» gazetasi, 2018. 40-son); *Emlanish – organizm va xastalik uchrashuvi*. («Doktor press» gazetasi, 2017. 6-son)

Ma'lumki, OITS – orttirilgan immunitet tanqisligi sindromi bo'lib, retrovirus guruhiga mansub virus qo'zg'atadigan kasallik. Birgina OITS birligi semasi atrofida birlashib sinonimik munosabatga kirishuvchi tibbiy perifrazalar ham salmoqli o'rin egallaydi. Kuzatamiz: *AIDS – 21st century plague, the global number of people living with HIV has doubled in a decade to exceed 40 million for the first time*. (Independent, November, 2005); *AIDS is the late stage of HIV infection that occurs when the body's immune system is badly damaged because of the virus*. (Hiv.gov, June, 2020); *Apart from being serious diseases in their own right, sexually transmitted disease increase the risk of contracting or transmitting AIDS infection*. (NIH-HIVinfo, August, 2021); *It is responsible for causing the breakdown of the human immune system, known as AIDS*. (Canadian Medical, July, 2018).

O'zbek tilida OITS birligi semasi atrofida birlashadigan sinonimik qator quyidagicha: *OITS – hayot kushandasi*. («Shifo-info» gazetasi, 2011. 47-son); *Ammo hayot go'zalliklarini bir lahzalik huzur-halovatga almashtirib, o'z hayotini zulmat qa'riga g'araq qilayotgan, nafaqat o'zlarini, balki hayotdan umidlari ko'p, begunoh kishilarni ham o'zlari bilan jarlikka tortib ketayotgan kasallik va u bilan kasallangan shaxslarning mavjudligi achinarlidir*. («Shifo-info» gazetasi, 2011. 47-son); *Ha, bu o'sha yillar davomida kurashib kelayotganimiz, global muammoga aylanib ulgurgan OITS balosi*. («Shifo-info» gazetasi, 2011. 47son) kabi.

Tibbiy perifrazalar orasida omonimlik sinonimiya kabi salmoqli bo'lmasa-da, ba'zi misollar mavjudligiga guvoh bo'ldik. Masalan, *Syphilis is sexually transmitted diseases that spread from person to person through sexual activity, including anal, vaginal, or oral sex*. (NIH-HIVinfo, August, 2021);

Apart from being serious *diseases* in their own right, *sexually transmitted disease* increase the risk of contracting or transmitting *AIDS infection*. (NIH-HIVinfo, August, 2021). Ushbu misollarda jinsiy yo'l bilan yuqadigan kasallik **sexually transmitted disease** perifrasi ikkita turli xil viruslar orqali kelib chiqadigan kasalliklarga nisbatan qo'llanilganligini kuzatamiz.

O'zbek tilida ham tibbiy perifrazalar orasida leksik-semantik munosabatlar mavjudligini quyidagi misollar tasdiqlaydi: *Dizenteriya – yuvilmagan mevalar va iflos qo'llar kasalligi. Dizenteriyani iflos qo'llar kasalligi* deyishadi. Sababi, gigiena qoidalariga rioya etmaslik, ko'chadan qaytgach yoki ish joyida qo'llarini yuvmay ovqatlanish, kasallanish ehtimolini oshiradi. («Darakchi» gazetasi, 2019.16-son); *Gepatit A – kir qo'llar kasalligi*. («Darakchi» gazetasi, 2019.21-son)

Yuqorida keltirilgan misollarning har ikkalasida ham qo'l yuvilmasligi natijasida kelib chiquvchi kasallik ma'nosini anglatuvchi **iflos (kir) qo'llar kasalligi** tasviriy ifodasi qo'llanilgan. Biz uchun g'oyatda muhim bo'lgan jihat ayni tibbiy perifraza ikki xil, mutlaqo bir-biridan farq qiluvchi (birinchisida – *dizenteriya*; ikkinchisida – *gepatit A*) kasalliklarni tasviriy ifodalab kelganligidir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tasviriy ifodalar, ya'ni perifrazalar adresatning voqelikni, predmetni qayta nomlash ehtiyoji sababli vujudga kelgan so'zlarning funksional-semantik manodoshlari tarzida mavjud. Tasviriy ifodalar matnda takrorning oldini olish bilan birga muloqot vakillariga estetik zavq berishi shubhasiz. Shuningdek, tibbiy perifrazalarning hosil bo'lishida ma'no ko'chish – metafora, metonimiya, sinekdoxa hamda vazifadoshlik kabi bir qancha usullar muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Григорьев В.П. К проблеме перифразы // Сборник докладов и сообщений лингвистического общества. – Калинин, 1974. – С. 104 -114.
2. Kobilova A.B. Lingua-cultural aspects of medical periphrases of English language // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN (Online): 2249-7137, Vol.12, Issue 05, 30-May 2022. P. 15-20.
3. Kobilova Aziza Bakhridinovna. Some considerations about periphrases // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. ISSN (Online): 2249-7137, Vol.11, Issue 2, 30-February 2021. –P. 1637-1640. (Impact Factor (SJIF. 2021) – 7.492).
4. Kobilova A.B. Periphrases used in medical texts and their characteristics (on the example of english and uzbek languages) // *Proceedings of Global Technovation 4th International Multidisciplinary Scientific Conference*. – Paris, France, 2021. – P. 255-257.
5. Kobilova Aziza Bakhridinovna. Semantic and lingua-cultural features of English and Uzbek medical periphrases // *International Journal on Integrated Education*. ISSN (Online): 2620-3502, Vol.5, Issue 6, 6-June 2022. P. 162-167.
6. Kobilova Aziza Bakhridinovna. The use of the medical periphrases of the Uzbek and English languages in journalistic texts // *JournalNX: A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*. ISSN (Online): 2581-4230, Vol.7, Issue 6, 30-June 2021. –P. 143–150. (Impact Factor (SJIF. 2021) – 7.22).

UDC 81`25

SOME QUESTIONS OF TRANSLATION OF AUTHOR'S COMPARISONS

N.X.Komilova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada muallif uslubining ajralmas qismi bo'lgan muallif taqqoslashlarini tarjima qilish muammosi keltirilgan. Muallif taqqoslashlarini yetkazishning eng ko'p ishlatiladigan usullari, ulardan foydalanishning tanqidiy tahlili berilgan.

Kalit so'zlar: mualliflik taqqoslashlari, mualliflik uslubi, tarjima o'zgarishlari.

Аннотация. В статье поднимается проблема перевода авторских сравнений, являющихся неотъемлемой составляющей стиля автора. Выделяются наиболее часто употребляемые способы передачи авторских сравнений, даётся критический анализ их использования.

Ключевые слова: авторские сравнения, авторский стиль, переводческие трансформации.

Abstract. The article raises the problem of translation of author's comparisons, which are an integral part of the author's style. The most frequently used methods of transmitting author's comparisons are highlighted, and a critical analysis of their use is given.

Keywords: author's comparisons, author's style, translation transformations.

Among the numerous complex problems that modern linguistics studies, an important place is occupied by the study of linguistic aspects of interlanguage speech activity, which is called "translation activity". In translation studies, in turn, more and more attention is paid to particular theories of translation, which include the translation of works of fiction. Since the volume of translated fiction is steadily growing, and the quality of translation leaves much to be desired, there is a need for a comparative analysis of the original text and translation in order to identify the most successful translation strategies, as well as criteria for evaluating the quality of translation.

A literary text represents a certain model of the world, a complex interweaving of meaning-forming and structure-forming codes. The task of the translator is to preserve and convey all the subtleties of the original text, deciphering the information embedded in it. It is the quality of literary translation that determines the perception of the original text by the translation receptor, its vision of foreign language culture.

The main function of a literary text is to have an aesthetic effect on the reader. The author strives to evoke feelings, emotions, associations in him, and for this purpose, it is in a literary text, as in no other, that various visual and expressive means of language are widely used. One of the most striking means is the author's comparison. The method of comparison plays a huge role in human life and activity: comparison is used as a method of cognition of reality, leading to the establishment of characteristic features of the subject. At the same time, comparison is widely used as a method of artistic speech, which serves as one of the means of sketching an image. It expresses the author's idea, position, and attitude. The author's comparison is a powerful means of characterizing phenomena and greatly contributes to the disclosure of the author's worldview, revealing the subjective and evaluative attitude of the writer to the facts of objective reality.

In the context of intercultural communication, when an intermediate link arises between the author and the reader - the translator, the latter assumes the responsibility to introduce a foreign author to compatriots, including in the translation all the nuances of culture, personality, individual thinking and style of the author. The translator needs specific translation methods that allow him to correctly convey the individual style of the author.

Adequate translation is impossible without taking into account the stylistic side of the original. "Style is a socially conscious and functionally conditioned, internally united set of methods of use, selection and combination of means of speech communication in the sphere of a national, national language, correlated with other similar ways of expression that serve for other purposes, perform other functions in the speech social practice of this people."

Any stylistic means are expressive, as they have an emotional or evaluative effect. In this regard, the translator must take into account both the stylistic and expressive side of the original. But determining the stylistic affiliation of a word is only half the battle. It is important to find a word in the Uzbek language that corresponds not only in meaning, but also in style. Very often, the Uzbek language does not have a complete stylistic correspondence to the peripheral English word. Even when a parallel dictionary gives an Uzbek correspondence belonging to one or another stylistic category as a foreign word, often this correspondence cannot be used due to the inadequacy of the expressive meaning.

The character of the style is determined by the totality of the means with their relation to the expressed content, to the ideological and artistic intention of the author. When performing lexical and grammatical transformations, the translator is guided by the principle of transmitting the lexical or grammatical meaning of a word or form. When transmitting stylistic meaning, the translator should be guided by the same principle - to recreate the same effect in translation, i.e. to cause the reader a similar reaction, although he often has to achieve this by resorting to completely different means.

As you know, comparison refers to the expressive means of language, it is able to create a figurative representation of a particular fact of reality. The term "image" is extremely ambiguous and can be interpreted differently within the framework of such sciences as philosophy, literary studies, linguistics. In the broadest sense, an image is a way or form of comprehending the world in a concrete sensory way, "a form of reflection of an object in a person's consciousness." In linguistics, the form of existence of an image is language. Consequently, the form of reflection of the objects of reality will be verbal.

So, the essence of the stylistic device "comparison" is revealed by its very name. Two concepts, usually belonging to different classes of phenomena, are compared with each other by any one of the features; moreover, this comparison receives a formal expression in the English language in the form of words such as, such as, as if, like, seem, etc. In other words, a comparison is a grammatically formed figurative comparison based on an assumed common feature. It should be noted that a prerequisite for the stylistic method of comparison is the similarity of any one feature with a complete divergence of other features. Moreover, the similarity is usually seen in those features that are not essential, characteristic of both objects (phenomena) being compared, but only for one of the members of the comparison.

In connection with the above, we can say that comparison is an effective visual means. In the process of its development, the following groups of comparisons have been formed, which are differentiated by their properties:

Comparisons are stable idioms, for example: In real life she's sweet as pie.

Comparison options in which one of the components varies: Nice as pie (Compare: Sweet as pie).

Free author's comparisons created based on existing models.

The difficulty of transferring author's comparisons in translation is due to the originality and specificity of the figurative system of each language, which is formed under significant influence of history, culture, social life of the people. Nevertheless, one can, apparently, assume that the category of

imagery is fundamentally translatable, since it is an immanent factor of language and can be classified as interlanguage universals. The correlation of a new, unfamiliar subject with an already understandable and known one is the basis not only of imaginative exploration of the world, but also of the process of cognition in general.

When the issue of the transfer of occasional, author's images is solved, the freedom of translation choice is reduced to a minimum here. The task, however, is facilitated by the fact - and this has been noted by many researchers - that the author's, original comparisons are easier to translate verbatim, since they are less likely to bear the stamp of social specificity. Abstracting from them, we can conditionally obtain a certain "invariant of the human environment", in which the connection of things and phenomena perceived by the subject must meet the criterion of truth. The subjective beginning in the author's image, paradoxical as it may sound, should be sufficiently objective, because any sender of speech expects to be understood, i.e., a socialized, typed perception of his message.

Author's comparisons can be attributed to one of the most pragmatic phenomena of language, since the expressive and evaluative characteristics inherent in it reveal the author's attitude to the subject of speech and have a significant impact on the recipient of the message. The difficulty of achieving the "identity of the effect" in the transmission of author's comparisons is often determined not only by differences in the socio-cultural background, but also by discrepancies in the figurative perspective of the word. The choice of the desired translation option can be dictated both by the action of such intra-system factors, and by the structure and orientation of the entire text as a whole. An important role in this is played by the translator's talent, his ability to find such equivalents in the translation language that would be in tune with the picture of the world of people of another culture. By structure, author's comparisons are more complex, verbose than usually stable comparisons. This is explained by the fact that the relative brevity of stable comparisons is a necessary condition for their reproducibility.

Translation of author's comparisons belongs to the sphere of highly specialized translation issues. There is no single universal way to reproduce individual author's comparisons in translation, but it is possible to find common patterns that it can be implemented in practice to overcome difficulties in translation. When faced with an author's comparison, most translators stand for fidelity to the author's text, but recognize the possibility of maneuvering when it is caused by linguistic or artistic necessity. Then additions, concretization, generalization and even a change of image appear in the translation text.

REFERENCES:

1. Ahrenberg L. Comparing machine translation and human translation: A case study //RANLP 2017: The First Workshop on Human-Informed Translation and Interpreting Technology (HiT-IT). – Association for Computational Linguistics, 2017. – C. 21-28.
2. Galperin, I.R. Text as an object of linguistic research. -M.: Nauka, 1981. - 167 p.

UDC 81'322.4

MACHINE TRANSLATION ACCORDING TO THE COMPARISON OF GOOGLE, YANDEX AND COLLINS

S.R.Kudratova, teacher, Bukhara State Medical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Hozirgi zamonaviy davrda, nanotexnologiya deyarli barcha sohalarga, shu jumladan tarjima faoliyatiga ham kirib kelgan. Tarjima vositasi sifatida tanilgan ushbu dastur tarjimonlarga nafaqat yozma matnlarni, balki ovozi xabarlarini ham manba tilidan maqsadli tilga aylantirishga yordam beradi. Biroq, mashina tarjimasida 70 yildan ortiq davom etgan tadqiqotlarga qaramay, dasturiy ta'minot yordamida muvaffaqiyatli tarjimaga erishish biroz qiyin. Ushbu maqolada mashina tarjimasining afzalliklari va kamchiliklari ular bo'yicha qilingan ba'zi misollar orqali muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: mashina tarjimasi, vaqtni tejash, elektron tarjima, Google, Yandex va Collins tarjimasi, takomillashtirish.

Аннотация. В этот современный век, когда нанотехнологии проникают практически во все сферы, в том числе и в переводческую деятельность. Это программное обеспечение, известное как инструмент перевода, помогает переводчикам преобразовывать не только письменные тексты, но и голосовые сообщения с исходного языка на целевой. Однако добиться успешного перевода с помощью программного обеспечения немного сложно, несмотря на более чем 70-летние исследования машинного перевода. В этой статье достоинства и недостатки машинного перевода будут обсуждаться на некоторых примерах, сделанных на них.

Ключевые слова: машинный перевод, экономия времени, электронный перевод, перевод Google, Yandex и Collins, улучшение.

Abstract. In this state of the art century, where the nanotechnology get into almost all fields including translation activity as well. This software, which is known as translation tool, aids translators to transform not only written texts, but also voice messages from source language into target one. However, it is a bit challenging to achieve a successful translation with software, despite over the 70-year

research done in machine translation. In this article the merits and drawbacks of machine translation will be discussed through some examples done on them.

Keywords: machine translation, timesaving, E-translation, Google, Yandex and Collins translation, improvement.

Nowadays, International business is going to rise day by day, and more and more companies are interested in cutting out their piece of the globalized pie. In fact, despite the language business partners speak, their documents have to be accurate and easily understood by all parties involved. Because of that, Industries such as economics, environmental, marketing, manufacturing and agricultural should acquire translation services in order to effectively facilitate understanding between international business partners. Utilizing from translation services may provide a successful business deal and ensure everyone is on the same page when it comes to business matters. Nowadays, none of the business can operate without translation. Not only does it aid to grab attention of the customers, but also helps to businesses grow online and reach international boundaries. Translation can be used in diversity purposes except for interacting with people by companies, such as translation of books or manuscripts, contract translation, product label translation, multilingual translation and much more.

The rapid progress in machine technology has brought civilization to a more modern era in which the technology has designed to make life's easier and simpler for the sake of people easiness. Automatic machines, software, and smart-tech devices are becoming continually better in almost all aspects of life. Translation machine is one of these breakthroughs in modern communication. Machine translation refers a software or computer programs which convert a natural language into target language, and that is called as "automatic translation" in non-English countries. Initially, in the 1940s, the software was developed for the purpose of transforming scientific and technical documents. Due to the development on Internet in the late 20th century, that influenced on improvement of machine translation programs which afterwards, lead to be on demand such as, Alta Vista site, Reverso systems, Logo Media and Pars. Several research methods used in this research, such as descriptive, experiments and observation. According to Whitney, "descriptive method is the fact-finding with correct interpretations". Descriptive and an experiment researches are researches those seek to describe, experiment and interpret things, such as the condition or relationship, a growing opinion, the ongoing processes, results or effects, or about the ongoing trend. In this research, the writer tries to describe the errors of 3 different translation devices by using several simple and complex sentences. As for the observation research, it involves more extensive analytical processes and leads to conduct an observational study to develop hypotheses.

Machine translation is divided into three types:

- Fully Automated Machine Translation (FAMT)
- Human Aided Machine Translation (HAMT)
- Machine Aided Human Translation (MAHT)

Above classification is done according to the following criterion: first is the translation tool's degree of automation which means the degree of the correct translation of machine or software. The second is the question about who controls the translation process, either software or translator – through control it can be understood that the decision made in the process of translation. No matter how much content has to be translated, the machine translation can provide those just in a matter of seconds. This easy, low-cost type of translation leads some global companies to good results. However, there is the other side of coin as well. Let's take a look to some merits and drawbacks of machine translation.

First advantage side is that it is fast and timesaving – translators waste their valuable time to translate a book with more than 100 pages in several days or weeks, even months. In contrast, machine translation can do that task in several minutes or hours which is an automatic translation. Second, as it was mentioned above, machine translation is cost-efficient for large volumes of translation. It is obvious that manual work is always valued high compare to the machines. Interpreters are paid for each translated page, while for machine translation companies spent small amount of money. Another advantage is texts can be translated to different languages through one device, since a single machine contains several world languages. However, how professional is the translator, most of them specialized in one particular field or language. One of the main problems is machine translation is incapable to convert cultural nuances and local slang in given text. E-translation might seem a bit robotic, choppy, and not culturally aligned. Another drawback is, even though machine translation does its job, it finds some difficulties and inaccuracy while transforming complicated sentences or industry-specific terms. Thus, those translations always require edition by professionals. In addition, correcting those translated text is somehow waste of time and this also another cons of machine translation. Let's take a look to three major machine translators, which are Google, Yandex and Collins, and compare their tasks in the examples given below. *"Tadqiqot ishining amaliy ahamiyati O'zbekiston Respublikasi davlat moliyasi, byudjet tizimi, byudjetdan tashqari maqsadli jamg'armalar, byudjet daromadi va xarajatlari barqarorligini ta'minlash va samaradorligini*

oshirishga qaratilgan nazariy va amaliy tavsiyalardan davlat moliyasini samarali tashkil etish va rivojlantirish bo'yicha maqsadli davlat dasturlari ishlab chiqilishida foydalanish mumkin."

Google translation: *Practical significance of the research targeted state programs for effective organization and development of public finance from the theoretical and practical recommendations aimed at ensuring the sustainability and efficiency of public finance, budget system, **extra-budgetary trust funds**, budget revenues and expenditures of the Republic of Uzbekistan can be used in the development.*

Yandex translation: *Practical significance of the research work theoretical and practical recommendations aimed at ensuring the stability and efficiency of the public finance, budget system, **non-budgetary target funds**, budget revenues and expenditures of the Republic of Uzbekistan can be used in the development of targeted state programs for the effective organization and development of Public Finance.*

Collins translation: *Practical significance of the research work Theoretical and practical recommendations for ensuring the stability and efficiency of **the budgetary income** and expenses of the Republic of Uzbekistan can be used in the development of targeted government programs for the effective organization and development of public finances.*

The sentence of this example is given from the dissertation of Abdullaev Marufjon Shuhrat ugli and it is obvious that all three translation apps did some grammar and contextual mistakes. First, the complex word "byudjetdan tashqari maqsadli jamg'armalar" was translated as "extra-budgetary trust funds" (Google translation) and "non-budgetary target funds" (Yandex translation). In this translation I deeply analyzed the word "extra" from different dictionaries and find out that "extra" means "addition, also". So, I decided that "**byudjetdan tashqari**" is not "**extra budget**" but it is a budget which is not related to that which means "**non-budget**". If we look to the Collins translation, it was translated as a "**budgetary income**" which is given an inappropriate translation here. Another problem in this translation is contextual meaning where all translators gave a translation with various sentence structures. The first (Google translation) and second (Yandex translation) translation devices do a bit similar conversion, despite the places of simple sentences are indifferent, they both revealed a bit clear meaning. As for the third translation device (Collins translation), where almost half of the words were omitted and sound unclear.

While researching, I also found that, no matter, if you enter wrong sentence or phrase, translators do their tasks. For example, let's look at the phrase "love you anymore" which is not wrong sentence. There is a grammar mistake in this phrase, where the word "anymore" is only used in the negative or question sentences.

English text: "**Love you anymore**"

Google translation: *Seni yana sevaman*

Yandex translation: *Endi seni sevaman*

Collins translation: *Endi sizni seving*

It can be seen that machine translation could not be always reliable, since they are programmed to translate any sentences whether they are correctly constructed or not. All in all, Google, Yandex and Collins Translate failed to comprehend the intention of the sentence and made omissions of the important message in the target sentence. Even, all those three Translators converted sentence that is wrongly constructed. Although, there is an improvement in machine translation, most of the texts done through that still require some form of human interference to edit the machine translation output in a well quality before publication. Compare to the translations done by individuals, machine translation is inexpensive, fast and does not require any specific place. However, it is still a long way to go to achieve high quality of machine translation.

Working with Google, Yandex and Collins Translate apps is easy and fast, hence, they are generally inaccurate. Therefore, anyone using those translation devices cannot accept the results as a fine-end translation product. It is also important that users review and revise the translation in order to accomplish accuracy and readability of the output, they always need to be proofread. If the language used in the text is quite simple, then no doubt Google, Yandex or Collins translate can do an almost accurate translation. However, if there is a text with quiet complex structure, such as articles, CV or letter of application for a job or a specific marketing document for a new product, that tool will unlikely translate the text accurately, since for accuracy there need to be proofread only. This means they are not as reliable as a human translation, because machines are not proficient at forming coherent and grammatically correct sentences during the translation of some text.

REFERENCES:

1. Brandes M. Translational text analysis. - Moscow, 2001.
2. Barhudarov L. S. Language and translation. - Moscow, 1975
3. Salomov G. Language and translation. -T.: Fan, 1966. 267 p
4. Toper P. M. Translation in the system of comparative literary studies / RAS; IMLI. -M.: Heritage, 2000. -S.253.
5. Venuti, Lawrence. The Translation Studies Reader. London and New York: Routledge, 2012. Print.

NAVOIY VILOYATI QOZOQLARI TILIDAGI KASBIY LEKSIKA

(Tomdi, Konimex, Uchquduq hududlari misolida)

M.U.Kushkarbekova, katta o'qituvchi, Navoiy davlat pedagogika instituti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada Navoiy viloyati qozoqlari tilining ayrim jihatlari, jumladan omonimlarning ishlatilishi o'zbek tili bilan qiyosiy o'rganiladi. Bunda Tomdi, Konimex va Uchquduq zonalarini e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: morfologiya, leksika, qozoq tili.

Аннотация. В этой статье представлена информация о казахском языке Навоийской области, в том числе сравнение функционирования омонимов с узбекским языком. При этом учитываются зоны Tomdi, Konimex и Spark.

Ключевые слова: морфология, лексика, казахский язык.

Abstract. This article compares information about the Kazakhs of the Navoi region, including the work of the omonim, with the Uzbek language. In this, the Tomdi, Konimex and Uchkuduk zones are taken into account.

Keywords: morphology, lexicon, Kazakh language.

Kirish. Istiqlol natijasi o'laroq, o'zbek tilshunosligi tom ma'nodagi mustaqil fan sifatida shakllandi va tilimizning o'ziga xos ichki qurilishini boshqa tillar qoliplariga solmasdan o'rganish fanning ustuvor vazifasi sifatida qo'yilib, buning natijasi o'laroq tilshunoslikda substansial yo'nalish shakllandi va jahon tilshunosligida e'tirof etildi (Bu haqda «O'zbekiston ovozi» gazetasining 2008- yil 29- yanvar sonida material berilgan). Ammo tan olib aytish kerakki, bugungi kunda o'quv lug'atchiligi amaliyoti ma'lum darajada yo'lga qo'yilayotgan bo'lsa-da, o'quv lug'atlarining lingvistik va pedagogik asoslarini ishlab chiqish, muayyan o'quv lug'atlarini tuzish tamoyillarini belgilash o'zbek tilshunosligi va lingvodidaktikasida dolzarb muammo bo'lib turibdi.

Asosiy qism. Tomdi, Konimex va Uchquduq tumanlarida so'z tovush orqali idrok qilinishi va ma'no anglatilishi bilan birga tushuncha ifodalash xususiyatiga ham ega. Chunki tushuncha narsa va predmet, voqea va hodisani muhim belgisi asosida boshqa barcha narsa va predmet, voqea va hodisadan ajratadigan fikr shakli. U ana shu narsa va hodisa, uning xususiyati orasidagi ma'lum bog'lanishni ongda aks ettiradi. Kishining fikrlashi tushuncha asosida vujudga keladi. Shu ma'noda, so'z - tushunchaning tildagi ifodasi. So'z orqali predmet va hodisa bir- biriga qiyos qilinadi va shu yo'l bilan uning umumiy va xususiy belgisi ajratiladi. Yuqorida biz so'zlarning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlarga bo'linishini ko'rib o'tdik. Shundan omonim- so'zlarning muhim turlaridan biri desak mubolag'a bo'lmaydi. Biz lug'at tarkibida omonim so'zlarning o'rnining muhimligini ham alohida ta'kidladik. Omonim so'zlar barcha tillarda mavjud. Omonimlar (omo – bir xil va yunoncha oputa — nom, ism) — umumiy ma'no unsurlariga ega bo'lmagan, tasavvuriy bog'lanmagan, lekin bir xil yozilib, bir xil aytiladigan so'zlar; ular orasida semantik aloqa bo'lmaydi. Tillardagi omonim so'zlarning o'xshash jihati bilan bir qatorda farqli jihati ham bor. Qozoq tilida ham o'zbek tilida ham omonim so'zlarning qoidasi bir xil ta'riflangan. Omonim talaffuzi va yozilishi bir xil, ammo ma'nosi har xil bo'lgan so'zlardir. Lekin omonim so'zlarning turlari o'rtasida o'zaro farqli jihat mavjud. Masalan, o'zbek tilida omonimlar grammatik xususiyatlariga ko'ra leksik, frazeologik va grammatik turlarga bo'lindi. Lekin qozoq tilida frazeologik omonim turi kuzatilmaydi. Mening fikrimcha, bunday xususiyat to'liq va to'liqsiz omonimlarni tushuntirganda aytib o'tiladi. Bu esa omonim mavzusining ixchamlashishiga olib keladi. Tomdi, Konimex va Uchquduq tumanlaridagi qozoq tilida omonimni mahsus o'rgangan olim K.Axanov leksik omonimni 3 turga bo'ladi:

1. Leksik (to'liq) omonimlar, To'liq leksik omonimlar barcha grammatik shakllarda tovush va imlo jihatidan mos keladigan so'zlarga shunday deyiladi: hujayra (qush) – hujayra (asabiy), do'kon (dastgoh) – do'kon (kichik chakana savdo maydoni) va hokazo.

2. To'liq bo'lmagan leksik ohanglar - bu so'zlarning bir qismiga tegishli bo'lgan, ammo barcha grammatik shakllarda bir-biriga to'g'ri kelmaydigan so'zlar ya'ni birdan ortiq omonimning yo aytilishi, yo yozilish jihatdan teng kelishi: xushmuomalalik (metrik musiqiy birlik) – xushmuomalalik (o'zini munosib tutish qobiliyatini yaratib, mutanosiblik hissi) - omonimik qatorning ikkinchi a'zosi ko'plik shakliga ega emas; qazish (fe'ldan . qazish - erga yotish, uxlab qolish: xazina qazib oling) – qazish (fe'ldan. ko'mmoq, qazish - masalan, tomchilab biror joyga kiring: dorini burunga ko'mib qo'ying). Leksik- grammatik (to'liq bo'lmagan) omonimlarni 1) ot + fe'ldan tuzilgan leksik- grammatik omonimlar; a) bir asosdan yasalgan leksik- grammatik (ot+ fe'l) omonimlar; b) har asosdan yasalgan leksik- grammatik omonimlar (ot + fe'l) omonimlar; 2) sifat + fe'ldan yasalgan leksik- grammatik omonimlar deb bo'ladi.

3. Bir neshta omonim so'zlar birgina omonimlik qatorga joylashsa ular aralash omonimlarni tashkil etadi. Bunday ko'p komponentli omonimlik qator leksik omonimlarni ham o'z ichiga oladi.

Bu ikki tur (leksik (to'liq) omonimlar, leksik- grammatik (to'liq bo'lmagan) omonimlar) o'zbek tilidagi leksik omonim turlariga mos keladi. Uchunchi turini (aralash omonimlar) o'zbek tilida uchratmaysiz.

Qozoq tili va o'zbek tilidagi omonim so'zlarning yana farqli jihatini quyidagida ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilida omofon, omograf, omoformalar leksik omonimga yondosh hodisa sifatida tariflanadi. Qozoq tilida esa bularni to'liq bo'lmagan omonimning ta'rkibiga kiritamiz. O'zbek va qozoq tilidagi omonimlarni tahlil qilar ekanmiz turkiy tillar grammatikasining bir- biriga o'xshash jihati bilan birga, farqli jihati ham bor ekanligini guvohi bo'lamiz. Ikki tilda ham omonimni o'rgatish dolzarb mavzulardan biri bo'lib kelmoqda. Omonim tilimizni yanada boyitadigan va qiziqarli qiladigan hodisalardan biridir. Yosh avlodga omonim so'zlarni o'rgatish orqali ularning lug'at boyligi ortadi. Omonim so'zlar badiiy matnda qo'llaniladi, o'quvchilar uchun matn voqealarini yanada jozibaliroq va tushunarli yetkazish uchun asos bo'ladi. Omonim tilimizni yanada boyitadigan va qiziqarli qiladigan hodisalardan biridir. Ushbu so'zlar bilan tanishish, o'zingizning nutqingizda xatolardan qochishga va birovning so'zlarini yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Turli xil ma'noda va bir xil tovushli so'zlarni birlashtirib, ma'ruzachi istalgan effektga- kontras yoki kulgiga erishadi.

Omonim va ularning turlaridan kalambur yasaladi. Kalambur- fransuz tilining calembour (—talafuzi bir xil ma'nosi har xil so'zlarga asoslangan so'z o'yini degannibildiradi) so'zidan yasalgan termin. Ular badiiy adabiyotda, asosan poeziyada qo'llaniladi.

Xulosa va munozara. Umuman olganda Tomdi, Konimex va Uchquduq tumanlarida omonim, sinonim, antonim so'zlar matnni shakllantiruvchi vositalar sanaladi. Darslarda bu sozlar ustida lug'at shaklida foydalanish esa ta'lim jarayonining uzviyligi hamda ona tili va o'qish darslarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Chunki o'quvchilar ona tili darslarida sinonim, omonim, antonim, tarixiy va arxaiik so'zlar haqida qisqacha ma'lumot oladilar. Bu ma'lumotlarni o'quvchilarni ona tilining naqadar boyligi va jozibadorligini anglashga, nutq ravonligiga ham xizmat qiladi. O'quvchilarning fikrlash doirasi kengayadi, so'zlari aniq va ixcham ko'rinishga keladi.

Ta'kidlash joizki, yoshlarni grammatika bo'limlari bilan tanishtirish kelgusida o'quvchilarning ona tili fanini mukammal o'zlashtirishini ta'minlaydi. O'quvchilarning o'z fikrini aniq va ifodali yetkaza olishini ta'minlash fanning katta yutug'idir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. M. Hamroyev. –Ona tili|| Toshkent 2007. 34-b.
2. K.Axanov –Til bilimi asoslar|| A.,2010, 64-b.
3. M.To'raboyev –Hozirgi o'zbek til|| o'quv majmua. Namangan 2018. 89-b.
4. Рахматов, З. Н., & Рашидов, Д. Н. (2023). Пути совершенствования механизма разработки маркетинговой стратегии ао «Ўзтемирўйўлўловчи». *Innovative achievements in science 2022*, 2(17), 55-60.
5. Qahramon Rajabov, Rahim Maqsudov “Qiziltepa tarixi”- “Muharrir” nashriyoti, Toshkent-2011

UO'K: 81'373.613:821.

O'ZBEK TILIDAGI AFSONAVIY QUSHLAR BILAN BOG'LIQ MIFONIMLARNING ANTROPOSENTRIK TADQIQI

R.Mahmudov, f.f.d., katta ilmiy xodim, Xorazm Ma'mun akademiyasi, Xiva
N.Alimova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va qardosh hamda qardosh bo'lmagan ayrim tillar lug'at qatlamida uchraydigan hayvonlar bilan bog'liq mifonimlar etimologik jihatdan tahlil qilingan

Kalit so'zlar: mifonim, lug'at, etimologik tahlil, antroposentrizm, zoonim

Аннотация. В данной статье определяется этимология мифических птиц, встречающихся в словаре узбекского и некоторых мировых языков.

Ключевые слова: мифоним, словарь, этимологический анализ, антропоцентризм, зооним.

Abstract. This article defines the etymology of mythical birds found in the dictionary of Uzbek and some world languages.

Key words: mythonym, dictionary, etymological analysis, anthropocentrism, zoonym.

Biz manbalarda ko'plab zoonimlar bilan bog'liq mifologik obrazlarning turli talqinlariga duch kelamiz. Mifologik tasavvurlar bilan bog'liq zoonimlar mavhum otlarga mansub bo'lib, tasavvurdagina yashaydi, ular ko'plik qo'shimchasi bilan birgalikda qo'llanmaydi. Agar noreal zoonimlarga ko'plik qo'shimchasi qo'shilsa ham, grammatik ko'plik ma'nosi emas, balki turli uslubiy ma'nolar anglashiladi. Zoonimlarning bu turi mavjudligiga yoki qachonlardir mavjud bo'lganligiga ham hech qanday dalil-isbot yo'q. Ularning nomlari, asosan, ertak, afsona, asotirlarda (umuman, badiiy adabiyotda) uchraydi. Shu sababdan xalqona iboralarda ham keng qo'llanadi. Real – borliqda mavjud bo'lgan zoonimlar, o'z-o'zidan, aniq otlar turkumiga mansubdir. Zoonimlarning bu turi ko'plik qo'shimchasi bilan erkin qo'llana oladi, ularga qo'shilgan ko'plik qo'shimchasi grammatik ko'plikni ifodalaydi. Ular hayvonlarning ma'lum turi sifatida qachonlardir mavjud bo'lgan yoki hali-hamon borliqda mavjud. Zoonimlarning bu

turi borliqda borligiga ma'lum isbot-dalillar keltirish mumkin. Shu sababdan ularning nomlari ilm-fanda ham, badiiy adabiyotda ham birday qo'llanaveradi.

Anqo. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da bu so'zga quyidagicha izoh berilgan: afsonaviy qush; samandar. Oti bor, o'zi yo'q afsonaviy qush (go'yo Qof tog'ida qushlarning podshohi bo'lib yashar emish) [11, 89]. “Avesto”da bu nom qo'llanmagan, ammo arab tilidan o'zlashgan anqo so'zi bugungi kunda semurg' zoonimining analogi sifatida o'zbek tilida keng iste'molda. “Burhone qote”da ta'kidlanishicha, anqo bu semurg'ning boshqa bir nomi [17, 1384]. Arablar semurg'ni anqo deb nomlaydilar [8, 52]. Arab mifologiyasida bu qush Olloh tomonidan yaratilgan noyob, kamyob va ajoyib xususiyatlarga ega bo'lgan qush sifatida ko'p tilga olinadi. Arab mifologiyasiga ko'ra anqo mavjud qush, u Arabiston cho'llarida yashaydi va ayni damda, ularning soni shunchalar kamki, ularni uchratish, topish juda qiyin. Anqo qushining bu xususiyati o'zbek xalqi orasida alohida e'tiborga olingan, shu sababdan xalqimizda juda tansiq, topilishi imkonsiz, noyob, kamyob narsalarga nisbatan “anqoning urug'i”, “anqoga shapig'” iboralari qo'llanadi. Rivoyatlarga qaraganda, Samud qabilasi avlodlaridan bo'lgan Ar-Ross qabilasi [1, 400] Yamoma quduq'i yaqinida yashar, shu quduq suvi ila tirikchilik qilishar ekan. Ular ham o'z ajdodlari yo'lidan borib Ollohning inoyatlari, marhamatidan bahramand bo'lsalar-da, zalolatga botgan ekan. Olloh ularga katta qushlarni – anqoni ofat qilib yuboribdi [4, 19]. Shunda ularning orasidan chiqqan payg'ambar Xanzala ibn Safvon Olloha iltijo qilib anqoning azobidan qutqarishni so'rabdi. Olloh uning iltijolarini qabul qilibdi va qushlar uchib ketibdi. Lekin Xanzala qavmi o'z oralaridan chiqqan payg'ambar Xanzala ibn Safvonga quloq solmay, zalolatda davom etishibdi va hattoki, o'z payg'ambarlarini quduqqa tashlashibdi. Bundan g'azablangan Olloh taolo ularga anqo qushlari orqali [3, 14] azob yuborib, ularning qavmini xuddi samud qavmi kabi yo'q qilibdi. Rivoyatlarga ko'ra “Quduq qavmi” Yamomada yoki Ozarbayjonda, yoki Antakyada yashagan bo'lishlari mumkin. Bu rivoyatdan ma'lum bo'ladi, anqo Olloh yaratgan bemisl, iymonlilar uchun ibrat, iymonsizlar uchun dahshat bo'luvchi katta qush bo'lgan.

Anqo afsonaviy qush, uni biror kim ko'rganligi haqida hech qanday dalillar mavjud emas. Qadimgi Sharq xalqlari, shu jumladan, o'zbek xalqi afsona, ertak va dostonlarida bosh qahramonga homiy. U insonlarning ko'ziga ko'rinmaydi, qanoti, pati oltin, kumushdan, o'zi olovrang jilolanadi deb ta'riflanadi. Xalqimiz orasida Anqo baxt, tole, davlat qushi, kimga soyasi tushsa, o'sha baxtli bo'ladi, degan fikr mavjud [13, 377].

Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonida anqo so'zi besh o'rindagina qo'llanilgan. Bir o'rinda IV bobda ramziy ma'noda payg'ambarimiz (s.a.v)ni ifodalash uchun, bir o'rinda semurg' qushining boshqa bir laqabi ekanligini ta'kidlagan holda, qolgan o'rinlarda afsonaviy Qof tog'ida yashovchi qush nomi sifatida semurg'ning laqabi ekanligi ta'kidlanmagan holda qo'llanilgan. Bundan xulosa kelib chiqadiki, islom dinidagi semurg' va anqoni aynanlashtirish fikri Navoiyda ham mavjud. Bizning fikrimizcha ham afsonaviy anqo va semurg' zoonimlari bir qushning ikki xil nomidir.

Semurg' qushining yana bir analogi bu Xumo qushidir.

Humo. Ko'plab turkiy xalqlar mifologiyasida *xumo* yoki *xumoy* tarzida ham qo'llanadi. Bu so'zni baxtli, saodatli, omadli, davlatli, iqboli baland ma'nosida “Avesto”da *hu-mayâ* yoki *hu-mâyâ* shaklida ko'p bora qo'llanganini kuzatish mumkin. Pahlaviyda bu so'z *humâk* tarzida qo'llangan. “Shohnoma”da bu so'z Uqobning o'ziga xos xususiyati sifatida tilga olingan [18, 1877]. “Shohnoma” fixristida esa uni Adler (Uqob) deya tarjima qilingan.

Xumo turkiy va eroniy xalqlarning qadimiy mifologiyasida ko'p uchraydigan qushning nomi. Turkiy xalqlar mifologiyasida bu qush davlat qushi sifatida *xumo* ba'zan uning fonetik varianti *xumoy* shaklida tilga olinadi va xumo qushi kimning boshiga qo'nsa yoki uning tepasida qanotlarini yozib, aylanib uchsa yoki qanotlarini boshiga tekizsa, mol-davlatli bo'lishi, mamlakatga podshoh bo'lishi, ta'kidlanadi. Eroniy xalqlar mifologiyasida ham bu zoonim davlat va baxt-saodat keltiruvchi qush sifatida talqin qilinadi hamda هما – *xumo* yoki مرغ همايون – *mo'rg'e humoyun bol*, ya'ni baxt keltiruvchi qush nomlari bilan tilga olinadi.

Xumo zoonimi keyingi davrlarda ayni “Avesto”da qo'llangan ma'noda, ya'ni “boshiga davlat qushi qo'ngan”, “iqboli baland”, “mulk egasi” ma'nosida – podshoh yoki shahzodaga nisbatan *podshohi humoyun*, *jahongiri xumoyun* tarzida istifoda etila boshlangan. Bu so'zning, ayniqsa, Yevropa va rus tillariga kirib borishiga, usmonli turklarning, forslar hamda Bobur farzandlaridan biri – boburiylar imperiyasini Hindiston janubiga tomon kengaytirgan Xumoyun (1508-1556)ning ta'siri katta bo'lgan degan fikrdamiz. Chunki ayni XVI-XVII asrlardan boshlab ruslarning usmonli turklar, forslar bilan bog'liq turli tarixiy manbalarida, Yevropa xalqlarining esa, boburiylar bilan bog'liq bo'lgan turli diplomatik yozishmalari va tarixiy manbalarida *xumoyun*, *jahongiri xumoyun* so'zlari bot-bot uchray boshlagan [16, 58-61].

Demak, xumo ham afsonaviy qush bo'lib, semurg' zoonimiga bog'liq yoki semurg'ning yana bir nomi; baxt-saodat, davlat ramzi. O'zbekiston hududidagi me'moriy yodgorliklarda, amaliy bezak san'ati buyumlarida Humo qushi tasviri qadimdan ko'p uchraydi. O'zbekiston Respublikasi gerbida ham Humo tasviri tushirilgan [11, 391]. Turkiy xalqlarning xumo bilan bog'liq juda qadimiy tasvirlari, tamg'a va tumorlari, ramzlar va gerblari qardosh va qardosh bo'lmagan ko'plab xalqlar madaniyatiga ta'sir

ko'rsatgan. Chunonchi, XVI-XVII asrlardan boshlab ko'plab slavyan xalqlari o'z gerblari, davlat bayroqlarida, ibodatxona va saroylardagi turli suratlarida, mozaika va freskalarda xumo qushini tasvirlay boshlagani fikrimiz dalilidir. Qolaversa, turkiy va eroniy xalqlar afsonalari, turli miniatyura, gerb va tamg'alarda xumo qushi soch tolasi kabi yupqa tojli, zumrad ko'zli, olovrang patli va oyoqsiz tasvirlangan. Bunga sabab afsonalarga ko'ra xumo qushi tinimsiz qanot qoqib (uchib) yuruvchi, qo'nmaydigan qush, sifatida tasvirlangan. Turli afsonalarda tasvirlanishicha, xumo haftada bir marta oziqlanish uchun qo'ngan. Uning bu sifati xumo kimning boshiga qo'nsa, u davlat egasi bo'ladi deyilishiga asos bo'lgan. Gerbimizda tasvirlangan xumo qushi ham ayni afsonaga ko'ra oyoqsiz va qanotlarini yozgan holda tasvirlangan. Xumo qushining bunday tasvirlanishi juda ko'plab xalqlar mifologiyasidagi afsonaviy qushlar tasviriga: *paradizea* yoki ba'zi afsonalarda *apus* (yunon-rim mifologiyasida), *gamayun* (slavyan xalqlari mifologiyasida), *netinuša* (Bosniya va Gersogovinada), *yeme*, *imonotsodiata*, *mankoriya*, *manukodiyata*, *manskodis* [6, 84] (Hind va Maldiv orollari xalqlari mifologiyasida), *gamayan* (Janubiy Avstriya) katta ta'sir o'tkazgan. Barcha xalqlar afsonalarida xumo qushi ilohiy qush, jannat qushi deya tasvirlangan. Hindiylardagi manukodiyata qushi ham bundan mustasno emas, albatta. Chunki so'zning etimologiyasi ham buni isbotlaydi. Zoonimning birinchi *Manuko* qismi biz yuqorida tahlil qilgan semurg' zoonimidagi *mārəghō* qismining aynan o'zi bo'lib, u qush ma'nosini anglatadi. Ikkinchi *diyata* qismining asil shakli *devata* bo'lib, u ilohiy, xudolarga oid degan ma'noni ifodalaydi. Dev so'zi hind-yevropa tillarida ilohiy, ma'budlarga xos ma'nosini ifodalaydi. Demak, hindiylardagi manukodiyata zoonimining paydo bo'lishiga semurg' (xumo) poydevor vazifasini o'tagan deyishga to'la asosimiz bor. Qolaversa, ayni xumoning jannatiy qush sifatida tasavvur qilinishi negizida paydo bo'lgan lotin va yunon xalqlari mifologiyasidagi *Paradisaea apoda*, ya'ni oyoqsiz jannat qushi (yunon tilidagi *Paradisaea* – jannat, bog' so'zining paydo bo'lishiga ham "Avesto"dagi *paiṛi-daēza* asos bo'lgan) keyinchalik butun Yevropa xalqlari mifologiyasiga kirib borgan. Chunonchi, XVI asrda Yangi Gvineya va Molukk orollari xalqlarining savdogarlari o'zlari bilan qanotsiz va oyoqsiz "jannat qushi" qo'g'irchoq'ini olib yurishgan yoki uylarida saqlashgan hamda ularning e'tiqodiga ko'ra, bu qo'g'irchoq-haykallar ularni turli balolardan asrashga, boyligini oshirishga yordam bergan. Keyinchalik mahalliy xalqlar shu asosda ertaklar, afsonalar to'qishgan. Unga ko'ra bu jannat qushlari oyoqlari va hatto qanotlari bo'lmagani uchun o'z dumlari yordamida jannatdan uchib kelgan. Ular umuman qo'nmaydi va ular ilohiy qushdir, xudolar qushidir deya tasavvur qilishgan. Bu ertak va afsonalar barcha Yevropa xalqlari og'zaki ijodiga kirib borgan. Shu asosda slavyan xalqlari ham turli afsonalar to'qiy boshlagan, bu afsonalarga ko'ra xumo g'alaba qushi harbiy omad keltiruvchi, balo va talafotlardan asrovchi, baxt-saodat keltiruvchi qush deya talqin qilina boshlangan. Keyinchalik ayni shu tasavvur tufayli XVII asr ikkinchi yarmiga oid Smolensk knyazligi gerbi va tamg'alarida xumo qushi oyoqsiz va to'p ustiga qo'ngan holda tasvirlangan. Rusiyada xumo qushi ilohiy qush sifatida qadimdan qadrlab kelingan, u hatto falak qushi sifatida birinchi kosmonavt Yuriy Gagarinning ramzi sifatida ham tilga olinadi. Rusiya gerbida ham ayni xumo tasvirlangan. Ko'pgina manbalarda xumo abadiyat, yangilanish, yosharish, ilohiy kuch ramzi sifatida qaqnus (feniks) zoonimi bilan qorishgan holda tasvirlangan.

Qaqnus. Bu so'z lotin tilida *cycnus*, yunon tilida *kúkno*s tarzida qo'llangan. Arab tiliga yunon tilidan o'zlashgan. Rumiylar lug'atida bu so'zga g'oyat xushrang va xushovoz qush [17, 1536] deya izoh berilgan. Afsonalarda ta'kidlanishicha, u baland tog'da in qurar va juda yoqimli, betakror ovoz bilan sayrar emish. Uning atrofida shu sababdan ko'plab qushlar to'planar emish. So'ng qushlar undan sayrashni o'rganar emish. Qaqnus ming yil yashar ekan. Umri poyonida iniga ko'p xushbo'y xas-xashak to'plab, uning ustida turib so'nggi marta shunday sayrar ekanki, uning ovozi butun olamni mahliyo qilar ekan. Keyin xas-xashak kun tig'ida yonib, qaqnusni olov kulga aylantirar ekan. So'ng ana shu kuldanda u qayta tirilar ekan. Yunon afsonalariga ko'ra ham bu qush Apulu uchun kuyilanadigan kuyi tufayli o'lim topadigan qushdir. Ba'zi tadqiqotchilar bu zoonim aslida arab tilidan yunon tiliga o'zlashgan, arab tilidagi *فقنس* so'zining yunon tiliga *phofniks* tarzida (ya'ni afsonaviy qush) o'tishi bu zoonimning yunonlarda paydo bo'lishiga sabab bo'lgan deya tahmin qiladilar. Keyinchalik bu so'z yunon tilida feniks tarzida qo'llana boshlagan. Bizningcha, ikkinchi fikr to'g'ri. Chunki feniks so'zi ilk marotaba Gerodotning "Tarix" asarida miloddan avvalgi V asrda qo'llangan va Gerodotning o'zi bu qushni "arab qushi" deya ta'kidlagan. Yunon tilida *φοίνιξ* so'zi olovrang ma'nosini anglatadi. Lotin tilida bu so'z *phoenix* shaklida uchraydi. Ibroniylar tilida bu zoonim "Ofxol" (עופחול) tarzida qo'llanadi, ibroniyda "of" עוף — "qush" va "xol" חול – qum, g'ubor, kul ma'nosini anglatadi. Ba'zi ibroniy afsonalarda bu qush Orshina nomi bilan ham tilga olingan. Rus tilida bu qushning analoglari finist va olov qush hisoblanadi. Rivoyat qilinishicha, Nuh alayhissalom to'fon paytida o'z kemasida barcha jonzotlarni to'plab, ularni toshqindan asradi va ularni kemasida oziqlantirish zarurati paydo bo'lganida hamma jonzotlar uning atrofida to'planib undan yemish so'ray boshladilar. Nuh (a.s.) ularga yemish berayotganida bir chetda jimgina bir qush turardi. Bu qushdan Nuh (a.s.) nima uchun yemish talab qilmayotganini so'radi. Shunda qush: "Seni bezovta qilgim kelmadi", deya javob berdi. Nuh (a.s.) qushning bu javobidan juda qattiq ta'sirlandi va "Yaratgan senga abadiy to'qlik va abadiy umr bersin" deya duo qildi. Shundan so'ng bu qush abadiy yashaydigan bo'ldi. Yana bir rivoyatga ko'ra, Odam va Havo jannatda ekanligida ta'qiqlangan mevdan yedilar va undan

jannatdagi jonzotlarga ham berdilar. Barcha jonzotlar ham bu mevdan yedi faqat bir qushgina undan yemadi. Shu sabab Yaratgan unga abadiy hayot ato etdi. Shundan so'ng u umri so'ngida yonib ketar va kulidan qayta tirilar ekan. Umuman, bu tarzda abadiy barhayot qush haqida ko'plab afsona va rivoyatlar yaratilgan. Ularning barchasi paydo bo'lishida bir asos mavjud. Abadiylik, yangilanish, qayta tirilish, donolik, go'zallik, ulug'vorlik, baxt, omad, davlat. Yelizaveta I va shotland qirolichasi Mariya ham qaqnusni o'zlarining ramzi sifatida tilga olganligining boisi ham shunda.

Semurg'. Bu zoonim Sharq adabiyotida juda qadimdan keng qo'llangan. Xususan, uni Firdavsiyning "Shohnoma" [18, 1877], Farididdin Attorning "Mantiq ut-tayr" [7, 35], Alisher Navoiyning unga javoban yozilgan "Lison ut-tayr" dostonlarida [2, 32] ham uchratamiz. Aslida bu zoonim asrlar davomida Sharq xalqlari og'zaki ijodida keng qo'llangan va og'zaki ijoddan yozma ijodga ham ko'chgan. "Shohnoma"da semurg' Rustamning otasi Zolni tarbiyalab, katta qilgan parranda (qush) sifatida tilga olingan [18, 1877]. "Mantiq ut-tayr" va "Lison ut-tayr"da zohiran qushlar dargohiga borib, komillik darajasiga erishmoqchi bo'lgan oliy hakim, ma'rifatda tengsiz qush; botinan Alloh, uning ma'rifati, jamoli va dargohi sifatida tilga olingan.

O'zbek tilida ham *murg'ak* so'zi istifoda etiladi va u quyidagi ma'nolarni ifodalaydi: 1) yangi unib chiqqan, hali quvvatga kirmagan, nozik-nihol (o'simlik, novda, barg va shu kabilar haqida). *Murg'ak* g'o'za, *murg'ak* novda, *murg'ak* barg; 2) hali suyagi qotmagan, o'zini tutib olmagan, nimjon (odam va jonivorlar bolasi haqida). *Murg'ak* jonivor, *murg'ak* chaqaloq; 3) hali yetilmagan, endi yuzaga kelgan [12, 647]. *Murg'ak* sevgi, *murg'ak* tuyg'u. Xorazm shevasida endi unib chiqqan maysa va o'simlikni *murg'a o't* deyilishi ham *murg'ak* so'zining o'zbek tilidagi dastlabki ma'nosidan kelib chiqqanligi yuqoridagi fikrlardan anglashilib turibdi. Ushbu o'rinda "Avesto"da qo'llangan *marəghâ* so'zi chaman, gulbog', gulzor ma'nolarini ham ifodalaganligini ta'kidlash lozim. Arman tilida *marg*, suryoniyda

چامان chaman ma'nosida, kurd tilida *mergha*, *mirk* chaman, gulzor ma'nolarida qo'llanadi. Agar chaman, gulzor so'zlari ramziy ma'noda jannat ma'nosini ifodalashi nazarda tutilsa, keyingi davrlarda *Semurg' jannatiy qush* ma'nosini ifodalashi ajablanarli holat emas. Keyingi davrlarda *marəghô saênô* turli variantlarda qo'llana boshlangan. Chunonchi, u pahlaviyda *sên* – *murv* shaklida qo'llangan [5, 203], pahlaviyning so'nggi davrlariga oid "Yodgori zariron"da bu so'z *sênê murûk* tarzida uchraydi, qadimgi hindiy tilida bu so'z *çyênâ* tarzida mavjud bo'lib, lochin ma'nosida qo'llangan. Arman tilida ham *çin* so'zi lochin ma'nosida qo'llanadi [17, 1211]. (Aslida o'zbek tilidagi lochin so'zining genezisi aynan avestoviy *marəghô saênô* so'zi bilan bog'lanadi. Chunonchi, *Lo* baland, yuqori, tepa, katta ma'nolarini anglatadi. Bu komponent *lobar* so'zida ham uchraydi. *Bar* ko'krak ma'nosini ifodalaydi va *lobar* ko'kragi baland demakdir. *Chin* qismi ayni avestoviy *saênô*ning fonetik o'zgarish asosida yetib kelgan shaklidir. Fors tilida va eski o'zbek adabiy tilida *shohin* nomli zoonim qo'llangan bo'lib, tungi qushlardan birining nomi sifatida istifoda etilgan. Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida u *malikshohin* nomi bilan tilga olinadi. *Shohin* so'zi ham aslida avestoviy *saênô* asosida paydo bo'lganligi shubhasizdir. Hozirgi fors tilida سیمرغ, tojik tilida *Simurg'*, o'zbek tilida *Semurg'* shaklida qo'llanadi. Bu afsonaviy qush nomi Markaziy Osiyo va Volgabo'yi turkiy xalqlari mifologiyasida barcha qushlarning podshohi va insonlarning himoyachisi sifatida tilga olinadi.

O'rta Osiyodagi turkiy xalqlarga, qolaversa, boshqird va tatarlarga oid ertak va afsonalarda ham *semurg'* obrazi ko'p uchraydi. Bu zoonim qozoq tilida *Samұрық*, kazak tilida *Samuryk*, tatar tilida *Semrug*, boshqird tilida *Samrau* tarzida uchraydi. Skif va sarmatlarning afsonalarida uchrovchi *Semargl* (*Semurg'*) qadimgi Rusiyada hanuz funksiyasi ma'lum bo'lmagan *Simargl* ilohasi nomining paydo bo'lishiga asos bo'lgan. "Muvaqqat yillar qissalari"da ta'kidlanishicha, *Simargl* ilohasining haykali Perun va boshqa ilohalarning haykallari qatorida Vladimir Svyatoslavichning buyrug'iga asosan Rusiyaga xristian dini kirib kelmasidan avval, "til islohoti" amalga oshirilgan davrda Kiyevga o'rnatilgan [9, 118]. Bundan tashqari ko'pgina turkiy xalqlarning me'moriy yodgorliklarida, ramziy tamg'alari, gerblarida ham *semurg'* bilan bog'liq lavhalar, suratlar, haykallarni uchratishimiz mumkin. Chunonchi, Qozog'istonning Astana shahri ramziy me'moriy yodgoriligi bo'lgan "Bayterek" qozoq tilida "hayot daraxti" ma'nosini anglatadi va u *semurg'* inini qurgan daraxtning ramziy ifodasidir. *Semurg'* - o'zbek xalq og'zaki poetik ijodida ham ko'p uchraydi. Bir qancha ertak va afsonalarda bu qushni osmonda uchish, uzoq manzilni yaqin qilish haqidagi asriy orzu-umidlarning ramziy ifodasi sifatida tasvirlanganini ko'ramiz. *Semurg'* o'zbek xalq ertak va afsonalarida ijobiy qahramonning do'sti, himoyachisi, hamrohi, uni "yetti zulmat ichi"dan olib chiquvchi fantastik qush sifatida gavdalanadi. Turkiy xalqlarda *Semurg'*ning *Humo*, *Anqo*, *Davlat qushi*, *Baxt qushi*, *Marqumomo*, *Kuntubulg'on*, *Bulbuligo'yo* va boshqa variantlari bor [14, 578]. *Semurg'* obrazi "Qahramon", "Oynai jahonnamo", "Rustam", "Kenja botir" kabi ertaklarda keng tasvirlangan. Bu obraz zamonaviy yozma adabiyotimizda ham uchraydi. Chunonchi, *Semurg'* haqidagi afsonalar asosida Hamid Olimjon "Semurg' yoki Parizod va Bunyod" asarini yozgan. *Semurg'*ning Toshkentdagi "Turkiston" saroyi oldida ramziy monumenti o'rnatilgan.

Ushbu tahlillardan ko'rinadiki, mifologik tasavvur bilan bog'liq bo'lgan va leksik genezisi "Avesto" lug'at tarkibi bilan chambarchas bog'lanadigan zoonimlar o'zbek tilida anchagina. Yuqorida

biz faqat ayrim avestoviy afsonaviy qushlar nomlari va ularning jahon xalqlari etnografiyasi, madaniyati, e'tiqodi va lug'at tarkibiga ta'siri darajasi, tarqalish arealini tahlil qildik, xolos. Bunday zoonimlar esa o'zbek tilida ko'plab uchraydi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida afsonaviy qushlar bilan bog'liq bir necha mifonimlar mavjud. Ularning tarqalish areali juda keng bo'lib, tarixiy ildizlari eng qadimiy davrlarga borib taqaladi. Ularni tarixiy-etimologik jihatdan tahlil va tadqiq qilish o'zbek tilining qadimiy davriga oid birliklarning, boshqa xalqlar bilan madaniy aloqalarning tub negizini aniqlashda katta ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.A.Alizoda. As'hob ar-Ross // Islom ensiklopedik lug'ati. – M.: Ansor, 2007. – B. 400.
2. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. T.XII. T.: Fan. 1996. – B. 32.
3. Anqā / Pellat, Ch. // Encyclopaedia of Islam. 2 ed. — Leiden : E. J. Brill, 1960—2005.
4. Asxab ar-Rass / M. B. Piotrovskiy // Mify narodov mira : Ensikl. v 2 t. / gl. red. S. A. Tokarev. — 2-ye izd. — M. 1987—1988.
5. Bartholomae Ch. Altiraniches Worterbuch. – Strassburg, 1950. – P. 203.
6. Belova O. V. Gamayun' //Slavyanskiy bestiariy: Slovar nazvaniy i simboliki / Otv. red. A. A. Turilov; Institut slavyanovedeniya RAN. — M.: Indrik, 2001. — S. 84. — 320 s. — ISBN 5-85759-100-7.
7. Fariddin Attor. Mantiq ut-tayr. T. Fan. 2006.
8. Jo'rayev M. "Anqo" obrazi talqiniga doir mulohazalar. (Afsonaviy qush obrazi o'zbek afsonalari va mumtoz adabiyotda) // O'zbek tili va adabiyoti. –T. 2001. №2. –B. 52.
9. Łowmiański H. Religia Słowian i jej upadek (w. VI—XII). — Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1986. — S. 113—118.
10. M.R.Fasmer. "Etimologicheskii slovar russkogo yazyka". Perevod s nemeskogo i dopolneniya O.N.Trubacheva. V 4 tomax. I tom.—M.: Progress. 1986. — S. 338.
11. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom I. 2006. – B. 89.
12. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom II. 2006. – B. 647.
13. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Toshkent. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom I. 2000. – B. 377.
14. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Toshkent. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom VII. 2004. – B. 577-578.
15. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. Toshkent. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Tom XI. 2005. – B. 391.
16. Vorotnikov Yu. L. Alkonost, Sirin, Gamayun ili Rayskiye ptisy Drevney Rusi // Narodnoye tvorchestvo. 2008 4 № — .S. 58—61; № 5 — . S. 61—64., Rajnyov G. V. Tayny i zagadki ptisy Gamayun // Gerboved. 1993 — . № 1. — S. 13—25.
17. ۱۲۱۱. جلد دوم. ص. ۱۳۸۶. امير كبير. تهران. با اهتمام دكتور محمد معين.
18. شمس الدين محمد بن خلف تبریزی. برهان قاطع. كتاب شاهنامه. لندن. جلد اول. ۱۸۷۷.

UO'K 811. 512. 141

EPITET HAQIDA TURLI QARASHLAR

M.U.Mamadjanova, doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola tilshunoslikda epitet uslubiy vositasiga ta'rif berish muammosiga bag'ishlangan. Bu atamaning yagona ta'rifi yo'q bo'lib, ko'plab tilshunos olimlar epitetni trop yoki uslubiy vosita ekanligiga shubha qilishadi. Yagona konsepsiya talqinining mavjud emasligi, epitetni nutqda qo'llanilishini tavsiflashga imkon bermaydi. Maqolada epitet nazariyasiga o'zbek, rus va chet el tilshunoslarining bergan ta'riflari keltirilib, ushbu uslubiy vositaning talqini ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: epitet, trop, nutq figurasi, uslubiy vosita, semantika, lingvistika.

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема определения эпитета в языкознании. Общепринятого толкования термина эпитет не существует, более того, ученые сомневаются, является ли он тропом или просто стилистическим приемом. Отсутствие единого толкования понятия не позволяет охарактеризовать использование эпитета в речи. Целью работы является изучение теории эпитета, в частности трактовки концепта в узбекском, русском и зарубежном языкознании.

Ключевые слова: эпитет, троп, фигура речи, стилистический прием, семантика, языкознание.

Abstract. This article deals with the problem of defining epithet in linguistics. There is no common interpretation of the term epithet, moreover, scientists doubt whether it is a trope or just a stylistic device. The absence of a single interpretation of the concept does not allow to characterize the use of the epithet in speech. The aim of the work is to study the theory of the epithet, in particular, the interpretation of the concept in Uzbek, Russian and foreign linguistics.

Key words: epithet, trop, figure of speech, stylistic device, semantics, linguistics.

Kirish. Epitet uslubiy vosita sifatida ko'plab tilshunos olimlar tomonidan tadqiqot ob'yekti bo'lganiga qaramasdan (A.A.Potebnya, V.M.Jirmunskiy, Yu.M.Skrebnev, A.N. Veselovskiy, I.R.Galperin va boshqalar) zamonaviy tilshunoslikda hali ham uni tavsiflash va tasniflash uchun zarur bo'lgan tushunchalarning yagona tizimi yo'qligi sababli epitetning aniq bir ta'rifi mavjud emas. Rus

tilshunos olimi V.M.Jirmunskiyning fikricha, “epitet” tushunchasi barqaror emas ya’ni unga aniq bir ta’rif bera olmaymiz[5, c. 355].

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Epitetning uslubiy vosita ekanligi borasida ham olimlarning fikri ikkiga bo’lingan bo’lib, A.A.Potebnya va Yu.M.Skrebnevlar epitetni uslubiy vosita emas balki fikrga mazmundorlik beruvchi nutq figurasi deb talqin etadilar.Yu.M.Skrebnev epitetni nutqning ekspressivligini oshiruvchi so’z yoki so’z birikmasi deb ataydi. Ko’pincha epitet aniqlovchi yoki hol gap bo’lagidan tashkil topgan so’z birikmasidir deb ta’riflaydi[6, c. 13]. Bundan tashqari olim epitetda sintaktik cheklovlar bor, ya’ni ega, to’ldiruvchi va kesim epitet vazifasida kela olmaydi degan fikrni ilgari suradi.

Rus tilshunosi A.A.Potebnya esa o’zining “Nazariy poetika” asarida epitet tilda keng tarqalgandir, u uslubiy vosita ya’ni trop emas balki nutq figurasi bo’lib, otni tavsiflab keluvchi aniqlovchidir deb talqin etadi[8, c. 165].

Yuqorida keltirilgan fikrlarni bir guruh tilshunos olimlar(A.N.Veselovskiy, V.M.Jirmunskiy, I.R.Galperin, I.V.Arnold va boshqalar) fikrlariga qarama-qarshi deb aytishimiz mumkinki, ularga ko’ra epitet uslubiy vositadir. A.N.Veselovskiyning fikriga ko’ra, epitet “so’zning nominal ma’nosini yangilaydigan, ta’riflanayotgan ob’jektning o’ziga xos xususiyatini kuchaytiradigan aniqlovchidir. Olim epitetning ahamiyatini ta’kidlab, “Epitet tarixi adabiyotdagi she’riy janr tarixidek qadimdir” deb qiyoslab ta’rif beradi[3, c. 59].

Natijalar va muhokama. V.M.Jirmunskiy o’zining “Epitet borasida”(К вопросу об эпитете) asarida epitetni ob’jektga yangi xususiyat kiritish tamoyiliga ko’ra, uni keng ma’noli va tor ma’noli epitetlarga ajratadi. Keng ma’noli epitetlar yordamida ta’riflanayotgan predmetga yangi xususiyat beriladi va uning mazmuni boyitiladi. Tor ma’noli epitetlar esa ta’riflanayotgan so’zga yangi xususiyat kiritmaydi, balki aniqlanayotgan tushunchaning doimiy, tipik belgilarini tasvirlaydi. Olimning xulosasiga ko’ra, epitet so’zning ma’nosiga bezak beruvchi, uning bo’yoqdorligini oshiruvchi uslubiy vositadir[5, c. 358].

Zamonaviy nemis filologlari T.A.Burkova, N.M.Naerlar epitetni so’zni aniqlaydigan, uni hissiy jihatdan boyitadigan aniqlovchidir deb ta’riflaydilar[2, c. 60; 7, c. 233].

Rus tilshunos olimi I.R.Galperin esa epitetni “ta’riflanayotgan hodisaning alohida, o’ziga xos sifatlarini ajratib, uni so’z yoki so’z birikmalari orqali sifatlab beruvchi” uslubiy vositadir deydi[4, c. 139].Galperin epitetning subyektivligini ta’kidlab, unda emotsional bo’yoq va ekspressivlik mavjudligini aytib o’tadi. Shu bilan birga, epitetning ekspressiv ma’nosi so’zdagi yagona ma’no sifatida yoki sub’jektning mantiqiy ma’nosi bilan birga ikkinchi darajali ma’no sifatida ham mavjud bo’lishi mumkin.

I.V.Arnold epitetni leksik-sintaktik uslubiy vositalar turkumiga kiradi deb xulosa berib, bu fikrni epitetni gapda aniqlovchi, hol kabi gap bo’laklari yordamida ifodalanganligi bilan izohlaydi. Epitet har doim ham o’zi izohlab kelayotgan so’zning ma’juziy xususiyatlarini ko’rsatmaydi, biroq u muallifning mavzuga munosabatini aks ettiruvchi ekspressiv, emotsional konnotatsiyalarning mavjudligi bilan boshqa uslubiy vositalardan ajralib turadi[1, c. 27].

Buyuk rus adabiyotshunosi B.V.Tomashevskiy o’rganilayotgan uslubiy vositani tasvirlashda ob’jekt izohlovchisi bo’lgan mantiqiy ta’rif va epitetning farqiga alohida e’tibor qaratdi. Ularni aniqlash uchun Tomashevskiy belgilanayotgan so’zning hajmi va mazmuniga murojaat qildi. Hajm ob’jektga xos bo’lgan barcha umumlashtirilgan tushuncha va hodisalarni o’z ichiga oladi. Mazmun esa konsepsiyaga aloqador har qanday ob’jekt yoki hodisaga ega bo’lish mumkin bo’lgan barcha xususiyatlardir. Agar mantiqiy ta’rif ishlatilsa, hajm pasayadi, aksincha mazmun oshadi. Epitetda esa hajm va mazmun o’zgarishi kuzatilmaydi. “Epitet ta’riflanayotgan ob’jektning mazmuniga hech qanday ma’no qo’shmaydi, u mavjud bo’lmagan belgini ongning aniq maydoniga surib, belgilarni qayta to’playdi va guruhlaydi”[10, c. 200].

O’zbek tilshunos olimlari A.Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qo’ng’urov hamda H.Rustamovlar “O’zbek tili stilistikasi”(1983y) asarida epitetni sifatlashning bir turi deb ta’riflaydilar. Tilshunoslarning fikriga ko’ra, “epitetni oddiy aniqlovchidan farqi shundaki, u ayni paytda tasvirlanayotgan narsaning so’zlovchi nuqtai nazarida muhim hisoblangan tomonini ta’kidlab, bo’rttirib ko’rsatadi. Ayniqsa, she’riy asarlarda bu ko’proq talab qilinadi.”[13, b. 239].Ushbu ta’rifdan shuni anglash mumkinki, she’riy asarda nasriy asarga nisbatan so’zning emotsional ta’siri kuchliroq bo’lganligi sababli, epitetning she’riyatda ko’proq qo’llanilishi ta’kidlangan.

Tilshunos olim O.Dadaboyev o’zining “Ingliz tili stilistikasi va matn tahlili” o’quv-uslubiy qo’llanmasida “metafora, metonimiya va sinekdoxalar leksik ifoda vositalari hisoblansa, epitet leksik-sintaktik ma’no ko’chish uslubiga kiradi, chunki epitet aniqlovchi (a silvery man) yoki hol (to smile cuttingly) ning bir ko’rinishi hisoblanadi” deya epitetga ta’rif beradi[14, b. 69].

Epitet nafaqat rus va o’zbek tilshunoslarining, balki ko’plab ingliz olimlarining ham tadqiqot ob’yekti bo’lib, ular ham ushbu uslubiy vositaga o’z talqinini berganlar. D.Kristal o’zining “A Dictionary of Language” (“Til lug’ati”, 2001y) lug’atida epitetga quyidagicha ta’rif beradi:” Epithet is a word or phrase which characterizes a noun and is regularly associated with it”[11, p. 107]. Ushbu ta’rifga

asoslanib, Kristal epitetni nutq figurasi deb talqin etganmi yoki uslubiy vosita, buni aniqlashning iloji yo'q, chunki u epitetni predmetni tavsiflovchi so'z yoki ibora sifatida ta'riflaydi.

Epitetning ayni shunday ta'rifi J.Mayers va D.Vukay tomonidan "Dictionary of poetic terms" ("Poetik atamalar lug'ati", 2003y) lug'atida ham berilgan: "Epithet (from Greek for "something added") is an adjective or adjectival phrase characterizing a person or a thing, as in "fleet-footed Achilles" [15, p. 126].

K.Ueyls o'zining "A Dictionary of Stylistics" ("Stilistikadan lug'at", 2001y) asarida epitetni tavsiflovchi aniqlovchi sifatida olishni taklif qilib, u orqali shaxs yoki predmetning nafaqat ijobiy, balki salbiy jihatlarini ham tavsiflash mumkinligini aytadi [17, p. 132].

"Duden" nashriyoti tomonidan chop etilgan nemis tilining izohli lug'atida esa epitet sifat yoki sifatdosh orqali ifodalangan belgi sifatida ta'riflanadi [12, p. 910].

Yana bir nemis olimi B.G.Sovinskiy "Deutsche Stilistik Beobachtungen zur Sprachverwendung und Sprachgestaltung im Deutschen" asarida "epitetni ta'riflanayotgan so'zni tasniflovchi, tavsiflovchi, baholovchi, shuningdek, rang-barang sifatlar yordamida ifodalanuvchi" uslubiy vosita sifatida talqin etadi [16, p. 330].

Xulosa. Yuqoridagi ta'riflardan shuni xulosa qilish mumkinki, epitet ham adabiy uslubda, ham so'zlashuv uslubida keng qo'llaniladigan uslubiy vositadir. Ushbu tushunchaga berilgan barcha ta'riflar alohida e'tiborga loyiqdir, chunki eng aniq talqinni topish uchun tilshunos olimlar ta'riflarida aks ettirilgan barcha muhim tafsilotlarni hisobga olish kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, epitet kabi ko'p qirrali tushunchani tadqiq etish uchun ushbu uslubiy vositaga qanday ta'rif berish va hodisaning o'zigagina xos bo'lgan muhim xususiyatlarini o'rganish juda muhimdir. Shubhasiz, epitet birinchi navbatda kontekstdagi ob'yekt yoki hodisaning eng muhim jihatlarini ta'kidlash uchun ishlatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Арнольд И.В. Стилистика английского языка (стилистика декодирования): учебник. – Москва.: Флинта: Наука, 2002. – 295 с.
2. Буркова Т.А. Stilistik der deutschen Sprache. Стилистика немецкого языка: Учебно-методическое пособие. – Уфа, 2002. – 124 с.
3. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Москва.: Высшая школа, 1989. – 405с.
4. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. Москва.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 460 с.
5. Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. – Москва.: Либроком, 2009. – 464 с.
6. Кузнец М.Д., Скребнев Ю.М. Стилистика английского языка: пособие для студентов. – Ленинград.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1960. – 175 с.
7. Наер Н.М. Стилистика немецкого языка: учеб. пособие. – Москва.: Высшая школа, 2011. – 271 с.
8. Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – Москва.: Академия, 2008. – 373 с.
9. Скребнев Ю.М. Основы стилистика английского языка: учебник – Москва.: Астрель, 2003. – 271 с.
10. Томашевский Б.В. Стилистика и стихосложение. – Ленинград.: Государственное учебно-педагогическое издательство министерства просвещения РСФСР, 1959. – 534 с.
11. Crystal D. A Dictionary of language. 2nd edition. University of Chicago Press, Chicago, 2001. - 391 p.
12. Duden. In 12 Banden. Band 1: Rechtschreibung der deutschen Sprache. Mannheim, Leipzig, Wien, Zurich: Dudenverlag, 1996. - 910 S.
13. Shomaqsudov A. O'zbek stilistikasi. – Toshkent.: O'qituvchi, 1983. -248b.
14. Dadaboyev O. Ingliz tili stilistikasi va matn tahlili. – Namangan.: O'quv-uslubiy qo'llanma NamDu, 2020. - 108b.
15. Myers J., Wuskasch D. Dictionary of poetic terms. University of North Press Denton, Texas, 2003. - 334 p.
16. Sowinski B. Deutsche Stilistik. Fischer Taschenbuch Verlag, 1992. - 345 S.
17. Wales K. A Dictionary of Stylistics. Pearson Education Limited, 1990, 2001. - 433 p.

UO'K 81-13

NAVOIY IJODINING G'ARBDA O'RGANILISHIGA DOIR

S.R.Matkarimov, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada Navoiy ijodining g'arbda o'rganilishi, unga bo'lgan munosabatlar to'g'risida fikr yuritiladi. Ayrim Navoiy ijodidan yuzaki tanish tadqiqotchilar noto'g'ri fikr yuritib, Navoiy ijodini tushuna olmaganliklari, ayniqsa ularning sharq adabiyotidagi tatabbu' yo'nalishidan bexabar ekanliklari to'g'risida ma'lumotlar keltiriladi.

Kalit so'zlar: g'arb, sharq, xamsa, Yevropa, adabiyotshunoslik, doston, she'riyat, sharqshunoslik, falsafa, dunyoqarash, gul, may, soqiy.

Аннотация. В данной статье рассматривается изучение творчества Навои на Западе и отношение к нему. Сообщается, что некоторые исследователи, поверхностно знакомые с

творчеством Навои, имели неверные представления и не могли понять творчество Навои, тем более, что не были осведомлены о направлении татаббу в восточной литературе.

Ключевые слова: Запад, Восток, Хамса, Европа, литературоведение, эпос, поэзия, востоковедение, философия, мировоззрение, цветок, май, саки.

Abstract. *This article discusses the study of Navoi's work in the West and the attitude towards it. It is reported that some researchers superficially familiar with Navoi's work had wrong ideas and could not understand Navoi's work, especially that they were not aware of the direction of tatabbu in oriental literature.*

Key words: West, East, Hamsa, Europe, literary studies, epic, poetry, Oriental studies, philosophy, outlook, flower, may (love (alcohol) drink), saqi.

Fransuz navoiyshunosligi o'z tarixiy taraqqiyot jarayonida uzoq va g'oyat shiddatli yo'lni bosib o'tdi. U turli manfiy va musbat qarashlar zahirida shakllandi. Navoiyning 28 mustaqil asarlarining qo'lyozmalari g'arbiy Yevropaning ilm ahli uchun hozirgacha ishonchli manba bo'lib xizmat etib kelayotir. Ular orasida Navoiyning hayotligida ko'chirilgan va ulkan ilmiy qimmatga ega nusxalar mavjud.

Taqdir taqozosiga ko'ra o'z vatanida qo'nim topa olmagan bu ulkan o'zbek turkiysidagi meros Alisherning shuhrati va uning ijodi dovrig'ining mintaqalar osha taralishi va g'arbiy Yevropada o'z qiyofasiga ega bo'lgan navoiyshunoslikning shakllanishini ta'minladi. Evropaliklar Navoiy asarlari bilan XVI asrdayoq, to'g'rirog'i, shoir vafotidan 50 yilcha keyin tanisha boshlagan edilar. Shu asrda yashagan tabrizlik arman yozuvchisi Xristofor Armaniyning italg'yan va shu orqali qator Yevropa tillariga tarjima qilingan "Sarandip shoxi uch yosh o'g'lonining ziyorati" (venetsiya1557) asari Xusrav Dehlaviyning "hasht bihisht" hamda Alisher Navoiyning "sabhay sayyor" dostonlari asosida yaratilgani fanga mahlum bo'lib, bu asar 1583 yili olmon, 1719 yili fransuz, 1766 yili golland tillariga o'girilgan va XVIII asrgacha turli tillarda 15 marta nashr qilingani ilmda ko'p takrorlangan haqiqatdir.

Fransuz sharqshunosi Bartolomi D'Erbelo do' Molenvilning (1625-1695) vafotidan ikki yil keyin nashr ettirilgan "sharq kutubxonasi yoki sharq xususidagi zaruriy bilimlarga oid hammabop lug'at" (Parij, 1697) asari g'arb ahliga Navoiyning hayoti va faoliyatiga oid ma'lumot bergan ilk manbalardandir.

Mazkur asar o'rta Osiyoda X-XII asrlarda yashab ijod etgan ulug' siymolar haqida Yevropaga qiziqarli komusiy ma'lumotlar bergan ilk qimmatli manba sifatida g'arbda navoiyga bo'lgan qiziqish miqyosining kengayishiga ham xizmat etdi. Bartolomi D' Erbelo do' Molenvilning fransuz tilidagi bu komusidan farqli o'laroq, navoiyning hayoti va faoliyatini batafsilroq tasvir etib beruvchi boshqa bir asar Avstriyalik komuschi Hammer Purgshtal tomonidan yaratildi. Bu ma'lumotlar uning nemis tilida chop etilgan "nafis fors nutq sanhati" (vena, 1818) kitobidan joy olgan.

Shuningdek, Navoiy salohiyati g'arb sharqshunosligida Hammerdan keyin yana fransuz sharqshunoslarining e'tiborini o'ziga tortdi. Ya'ni 1823 yildan boshlab chiqa boshlagan "Osiyo" jurnalining tahrir hayhati a'zosi Silg'vester do' Sasi (davlatshox Samarqandiy va Som mirzoning tazkiralari asosida fransuz tilida) Navoiyning tarjimai holini keng tafsil etib beriladi. [1]

Molenvil, Xammer va Sasilarning bu ma'lumotlari Yevropa g'arbidagi sharqshunoslarda Navoiyni turkiy shehriyatning ulamosi va yurt obodonchiligi hamda farovonligi yo'lida faoliyat ko'rsatgan fidoyi davlat arbobi, sermahsul olim sifatida ta'riflab, uning shaxsiga nisbatan alohida moyillik tug'dirdi.

1795 yili Parijda sharq jonli tillari maktabi va 1821 yili esa "Osiyo" jamiyatining vujudga kelishi, undan sal keyinroq Berlinda olmon jamiyatining, 1884 yili Fridrix Vilg'gelg'm qirollik dorilfununida "Sharq tillari uchun seminariya"ning, sharq ilmlarini o'rganuvchi Vena jamiyatining tashkil etilishi hamda shu jamiyatning nashrlari sifatida "jurnal aziatik", tseytrshrift der doychen mo'rgenlendishen gezelshaft", "orintalishe literaturkaytung", "viener tsaytshrift fyur kunde des mo'rgendlans" kabi majmualarning faoliyat ko'rsata boshlashi, yana "Berlindagi sharq tillarini o'rganish bo'yicha seminariya uchun axborotlar" ilmiy seriyasining yuzaga kelishi g'arbiy Yevropada navoiyshunoslikning qaror topishida ulkan ahamiyat kasb etdi. Mazkur jamiyatlarning ko'p sonli a'zolari o'zbek klassik adabiyotini o'rganish va targ'ib etish yo'lida samarali faoliyat ko'rsatdilar,

ayniqsa Navoiy hayoti va ijodiy faoliyati, uning davlat ishlaridagi mavqei hamda ilm-fan, san'at va adabiyot sahasida talay iqtidorli namoyandalarni yetishtirishdagi homiyligini o'rganishga keng o'rin berdilar.

XIX asrda Navoiyning qator asarlari–“Muhokamat ul -lug'atayn” , “Tarixi mulki ajam”, “Majolis un-nafois”, Mahbub ul-qulub, “ Farxod va Shirin” hamda g'azallaridan namunalarining olmon, ingliz, fransuz tillariga tarjimalari bilan bir qatorda ularning ba'zilarining asl matnlari ham chop etildi.

Parijda 1841 yilda Navoiyning g'arbdagi ilk noshirlaridan biri sanalgan fransuz sharqshunosi Etg'en Katremer “ Muhokamatul-lug'atayn”, “Tarixi mulki ajam” asarlarini (to'liq bo'lmagan holda) o'zining “sharqiy turk adabiyoti xrestomatiyasi” chop ettirdi va unga Navoiyning hayotiy va ijodiy faoliyati haqidagi maqolani ham ilova etdi.

Lekin baribir ko'pchilik g'arblik tadqiqotchilar Navoiy asarlarini yuzaki o'rganib uni taqlidchiga chiqarib, uning asarlarini Xisrav Dehlaviy va Jomiyning asarlariga taqlid sifatida qarab keldilar. Bunday qarashga asosiy sabab g'arb tadqiqotchilari tomonidan Navoiy asarlarini to'liq o'rganilmaganligi hamda asar qaxramonlarining ism-shariflari takrorlanganligi va tadqiqotchilarning sharq adabiyotidagi tatabbu', javobiya kabi janrlarning mavjudligidan bexabar ekanligidadir.

Navoiyni inkor etishga “bel bog'lagan” G'arbiy Yevropa Navoiyshunoslarini to'g'ri yo'ldan chalg'itgan unsurlar asosan quyidagilardan iborat edi deyish mumkin: Birinchidan Sharqda shakllangan an'analarga muvofiq “Xamsa”ni beshlik tarzida (besh dostonidan iborat qilib) yozish natijasida paydo bo'ladigan tashqi-zohiriy o'xshashlik. Ikkinchidan, Navoiy va Nizomiy beshliklaridagi ichki voqealarning botiniy o'xshashligi; masalan voqealar sodir bo'lgan joylar nomlarining o'xshashligi (Chin mamlakati, Armaniston Arabiston, Eron va hokazolar) dostonlardagi bosh qahramonlarning nomlarining aynan takrori (Xusrav, Shirin, Farxod, Layli, Baxrom, Iskandar kabi) saqlanib qolgan holda asardagi voqealarning rivojlantirilishi, uchinchidan, “Xamsa”ning ishqiy dostonlaridagi ishq-muxabbat mavzusidagi ayrim Sharq uslubiga xos bo'lgan an'anaviy-tasviriy mubolag'alarining fors tilidagi xamsalar bilan hamohangligi; mahbubani, yorni ko'rib oshiqning hushdan ketishi; vasl ishtiyoqida junun sahrosida javlon urishi hamda visol orzusida tunu-kunlarni bedor o'tkazishi, oshiqning hamisha o'zini bechorahol tutishi oshiq raqiblarining – yorning o'zga xushtorlarining doimiy bevafoqligi va hokazolar.

To'rtinchidan, Sharq she'riyatlaridagi kabi Navoiy asarlarida ham “ko'chib yuruvchi” obrazlarning uchrab turishi: bulbul, gul, may, soqiy, pari, g'amza ,tong, soch, og'iz, lab, ko'z, qosh, bel, qad, hol, ko'ngil, dil, ashk, ayog', do'zax, jannat, oy, quyosh va shunga o'xshashlar.

Beshinchidan, Navoiy she'riyatiga Sharq she'riyatidagi an'anaviy qiyoslarning “ko'chib o'tganligi”. Jumladan sochning sumbulga, qadning sarvga, qoshning yoyga, belning qilga, tishning sadafga yoki durga qiyos etilishi yohud yonoq va dudoqni ol, bag'irni qon, ko'zni qora deb sifatlash va hokazolar. Oltinchidan, Navoiy ijodidagi tasavvuf falsafasi bilan bog'liq ishq haqiqiy va ishq majoziy tushunchalarning boshqa xamsalarda ham uchrashi: “Ishq daryosiga g'arq bo'lmoq”, “ishq kuyida o'lmoq” – ruhi mutloq sari ravona bo'lib, yori ilohiyning – xudoning diydoriga vosil bo'lish uchun bu dunyoni barcha halovatlaridan voz kechish, “ishq mayini ichmoq”, “tunu-kun ishqda yonmoq” – tangri taoloning ishtiyoqi va hayoli bilan muttasil band bo'lish, “ishq yo'lida jon fido etmoq” kabilar. Shuningdek Navoiy “Xamsa”si bilan boshqa “Xamsa”lar nomlanishlaridagi yaqinlik. Masalan Nizomiyda “Xusrav va Shirin” Navoiyda “Farxod va Shirin”, Dehlaviyda “Shirin va Xusrav” va hokazolar.

Nihoyat yuqorida ko'rib chiqilgan Sharq she'riyatiga xos bo'lgan uslublardan foydalanish, forsiy tilda yaratilgan boshqa beshliklardan keyin yaratilgani uchun G'arb tadqiqotchilari Navoiyni taqlidchi deyishgacha borib yetdilar. Tabiiyki, taqdir taqozosi bilan Navoiy “Xamsa”si Nizomiy “Xamsa”sidan oldin yaratilgan bo'lsa, Sharq she'riyati an'analariidan bexabar bunday tadqiqotchilar, albatta Nizomiy taqlidchiga chiqargan bo'lar edilar.

Afsuski G'arblik olimlar o'z ona tillarida yaratilgan adabiyotlarda ham Sharqdagi xamsachilik an'analarga o'xshash hollar ko'rinishlar mavjud ekanligini, ijodiy ta'sir tufayli yozma va og'zaki manbalarda avvaldan ma'lum syujetlar, ayrim qahramonlar atrofidagi kechgan voqealarni istifoda etgan holda javobiya tarzida o'ziga xos asar yozish G'arbiy yevropa adabiyotlarining ma'lum

davrlardagi xususiyatlaridan biri bo'lgan qonuniy hol ekanligidan bexabar ravishda fikr yuritganlar. Boshqacha qilib aytganda Yevropada ham Navoiy kabi so'z san'ati qoidalariga muvofiq adabiy an'analarni davom ettirib asar yozgan yozuvchilar ko'plab topiladi. L. Aragon aytganidek “xuddi shu holni fransuz o'rta asr adabiyotidan to Renessans davrigacha bo'lgan adiblar ijodida ham kuzatish mumkin”. XII asrda yashagan fransuz adibi Kreten do' Trua asos solgan bu an'analari Yevropaning boshqa tillarida ijod etgan adiblar tomonidan ham davom ettirilganini ko'ramiz. Xususan XII asr olmon adiblari Volfram fon Eshenbaxning “Parsival”, Xartman fon Auening “Erek” deb nomlangan asarlari Kreten do' Truaning “Parsival”ga javoban yozilgan [2].

Rus sharqshunoslaridan birinchi bo'lib, Mixail Nikitskiy Navoiyning siyosiy va adabiy faoliyati haqida keng ko'lamli ilmiy ish olib borgan. Lekin u ham ayrim holatlarda g'arb olimlari tutgan pozitsiyani targ'ib etishga urinadi. Uningcha Xusrav Dehlaviyning “Daryoyi abror” qasidasi Oraziy qasidasiga taqliddan, Navoiyning “Tuxfatul obror”i esa “Daryoi-abror”ga taqliddan degan da'voni ko'tarib chiqadi.

Afsuski zikr etilgan qasidalar sharq badiiyatining o'tkir zehni tarixchi- tahlilchilari e'tirofiga sazovor bo'lib, ulardan “Tuhfatul-abror” kuchli aytilgan so'z ekanligidan hali bu rus sharqshunosi tamoman bexabar edi. Navoiy ijodi haqida qimmatli ma'lumotlar beruvchi “Tarixi Rashidiy” asari muallifi Mirzo Haydar Davlatiyning quyidagi so'zlari bunga yaqqol dalildir. “Qasidai-abror”ni Xo'ja Xusravdan so'ng hech kim Navoiycha kuchli aytgan emas” [3].

Shoxlik, fuqaroga rahnamolik mas'uliyati haqida bahs yurituvchi bu qasida xususida qadimiy-tarixiy qo'lyozma manbaalardan yana biri bo'lgan Hasanxo'ja Nisoriyning (1516-1597) “Muzakkiriahbob” asarida Hammer va M. Nikitskiy da'volari ular dunyoga kelmasidan qariyb uch asr muqaddam rad etib qo'yilgan. “Navoiyning forscha she'rlari jumlasidan biri Xusrav Dehlaviyning “Daryo abror” qasidasi javobida aytilgan bir qasidadirkim, u ko'pgina ma'nolar, mazmundor nuqta va latif hayolotlarni o'z ichiga olgan” – deyiladi Hasanxo'ja Nisoriyning asarida. Demak, “Tuhfat ul-abror” javobiya tarzida yozilgan bo'lib, u “Daryo abror”dan o'zining ma'no va mazmun jihatidan, badiiy maqomi, darajasi bilan ham farq qiladi. Afsuski, ko'rsatilgan qimmatli tarixiy manbalardan tamoman bexabar Hammer va Nikitskiylar javobiya san'ati Sharqda ijodkorlararo ijobiy ma'nodagi raqobatga xizmat etajagini va bundagi shakl o'xshashliklari o'ziga xos mazmunning yuzaga kelishiga mo'nelik qilmasligini, aks holda u javobiya bo'lmasligini, shakllangan she'riyat qoidalariga ko'ra aynan o'xshash tematika doirasida o'ziga xos nuqtai nazarga, o'ziga xos ijtimoiy ma'no tashuvchi badiiy mushohada tarziga ega bo'lgan asar yaratilishi lozimligini anglab yetmaganidan javobni taqliddan farqlay olmaganlar.

Ko'pgina G'arb sharqshunoslarining Navoiy xususida noto'g'ri mushohodaga borishiga asosiy sabab ularning sharq she'riyatidagi javobiya, tatabbu' kabi adabiy usullarning bilmasligida edi.

XX asrga kelib esa Yevropa sharqshunosligida Navoiyni u yoki bu darajada inkor etishlar davom etdi. Sharqshunos turkologlardan P. Yakobning “Turkiy adabiyot” (Berlin 1900), K. Xartmannning “XX asrdagi turkiy adabiyot” (Leyptsig, 1916) asarlarini nemis tilida yozgan turk olimi A. Muhiddinninng “Hozirgi Turkistonda madaniy harakat” (Leyptsig, 1921), Teodor Mentselning “Turkiy adabiyot” (Leyptsig-Berlin, 1925) kabi asarlarida yaqqol ko'zga tashlanib turadi [4].

Mazkur sanab o'tilgan mualliflardan biri Paul Horn o'zbek adabiyoti tarixining temuriylar davriga baho berganida, uni (XIV va XVI asrlarni) fors adabiyoti namunalari turkiylashtirish davri deb ataydi. Va hatto “Temur tuzuklari”dan to “Boburnoma”gacha bo'lgan o'zbek turkiysidagi adabiy mahsulotni va hatto Navoiyni ham fors adabiyoti namunalari deb xato tushuntirish beradi.

Edgar Bloshening “Parij Milliy kutubxonasi Sharq qo'lyozmalari tasnifi” (Parij, 1926) asarida avvalgi xato qarashlar qayta takrorlangan. Masalan E. Blosh yozadi: “Navoiyning dostonlari fors adabiyotida sharaf topgan buyuk shoirlarga taqliddan iboratdir”.

E. Blosh o'z ilmiy yo'nalishiga ko'ra, asosan tasnifchi olim bo'lgan. Shuning uchun ham u Parij milliy kutubxonasidagi sharq qo'lyozmalarini tasnif etishda muayyan mualliflar ijodiga nisbat berib, nomma-nom ro'yxat etish jarayonida boshqa Sharq klassiklari bilan Navoiy asarlarining nomlanishi ayrim hollarda o'xshash ekanligiga duch kelgan. Shunga asosan Blosh Navoiyni taqlidchiga chiqargan. Keyinchalik shuning uchun ham E. Bertels E. Blosheni qattiq tanqid ostida

fosh etib, “u Navoiy asarlarini umuman hech qachon o'qimagan va uning asarlari nomini o'rganish bilangina cheklangandir”, deb ta'kidlaganida ming bora haq edi.

I. Gibbning 1902 yil Londonda nashr etilgan “Usmonli turk poeziyasi tarixi” asari, fransuz olimi E. Faze va turk yozuvchisi A.X. Mamduhlarning “Usmonli turk poeziyasi antologiyasi” (Parij, 1909), fransuz sharqshunosi L. Buvaning “Mo'g'ul amirlari” (Parij, 1927), Eduard Braunning ingliz tilida nashr etilgan “Fors adabiyoti tarixi” (Kembridj, 1928) asari A. Navoryanning 1936 yili Parijda nashr etilgan “Sulton shoirlar”, Karl Brokelmannning “Navoiyning turkiygo'y va hamzamon biograflari” (Berlin 1952), A. Bombachining “Mo'g'ul dinastiyasi davrida turk adabiyoti tarixi” asari (Milano, 1956), P.A. Bosanining ispan tilida nashr etilgan “Fors adabiyoti tarixi” (Milano 1960) kitobi, N.Arzikning 1968 yilda fransuz tilida nashr etilgan “Turk adabiyoti antologiyasi”, N. Ulloxning 1963 Nyu-Yorkda nashr etilgan “Islom adabiyoti” tadqiqoti va boshqa shu kabi asarlarda ham Navoiy ijodi xususida ayrim g'ayrilmiiy qarashlar mavjud edi [5]. Shubhasiz bu ilmiy tadqiqotlar Sharq xalqlari, turkiy xalqlar adabiyotining Yevropada ommalashuviga, tan olinishiga asosli zamin yaratdilar. Ularning tashviq va targ'iboti uchun xizmat etdilar. Xuddi shu nuqtai nazardan ham mazkur tadqiqotlar mualliflarining xizmati e'tiborga loyiq, albatta. Lekin bu mualliflarning ishlari ham turkiy xalqlar madaniy merosiga, xususan adabiy ta'sir doirasida Navoiy ijodiga munosabat masalasida jiddiy nuqsonlardan holi emas edi.

Yuqorida sanab o'tilgan “kashshoflar”ning ba'zilar o'z allomalari ishlariga baho berganlarida, ularda ilmiy teranlik va xolislik yetishmasligini nafaqat faxmlay oldilar, balki o'z ustozlari xatolarini aynan takrorladilar. Aqidaparastlikka berilib ketgan bunday sharqshunoslar hatto mavzuni yoritishda o'tmishdoshlariga nisbatan (Navoiyni emas) o'zlarining ashaddiy taqlidchi ekanini fosh etib qo'ydilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. М. Холбеков “Шоирнинг фарангистонлик мухлислари”. “O'zbekiston adabiyoti va san'ati”, 1991 йил 27 сентябрь №39(31-43), 3-саҳифа
2. Muhammadjon Xolbekov “Navoiy merosi fransuz tilida” // “Huquq va burch” jurnali, 2011. №2.
3. У. Сотимов. Инкордан икоргача. – Урганч, 1994.
4. У. Сотимов. Инкордан икоргача. – Урганч, 1994. – Б. 22.
5. Қаландаров Ў., Аннамуратов Ш. XIX аср Ғарбий Европа ва Ўрта Осиё маданият алоқалари тарихидан айрим қайдлар // Республика илмий-амалий анжумани материаллари. “Тил гулшани” илмий тўпламининг махсус сони. – Урганч, 2010. – Б. 76.

UO'K: 821.512.133

ANTROPOTSENTRIK PARADIGMADA MIKROTOPONIM VA MAKROTOPONIM TUSHUNCHALARI TALQINI

H.Matyakubov, tadqiqotchi, Urganch Davlat Universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada antropotsentrik paradigmada mikrotoponim va makrotoponim tushunchalari talqini o'zbek va ingliz mikrotoponimlari misolida ochib berilgan. Ishda asosiy e'tibor makro- va mikrotoponimlar uchun lingvistik jihatdan qanday belgi va mezonlar mavjudligiga qaratilgan.

Kalit so'zlar: toponim, mikrotoponim, makrotoponim, antropotsentrik paradigma, onomastika, qarindosh bo'lmagan tillar.

Аннотация. В статье рассматриваются общие взгляды истории топонимического исследования на английском языке и о выполненных работах по данным направлениям.

Ключевые слова: топоним, ономастика, топонимы не родственных языков, общество топонимистов

Abstract. In this article, general overview on the history of researches on english toponyms is detailed and it is talked about the wide range of works in this field.

Key words: toponym, onomastics, toponyms of unrelated languages, society of toponymists.

Toponimikada mikrotoponimiya tushunchasiga munosabat turlicha. Masalan, J.J.Varbortning fikricha, mikrotoponim (yunoncha *mikrōs* kichik va toponim so'zlaridan) kichik geografik obyektning o'ziga xos nomi bo'lib, odatda uning yaqinida yashovchi nisbatan kichik doiradagi odamlarga ma'lum bo'lgan tepalik, soy, ochiq joy, adir. tosh, yo'l, bog', maydon, yo'lak, alohida binolarni anglatadi. [5:27] V.N.Nikonov fikricha, mikrotoponimiya toponimikaning eng katta va o'ziga xos bo'limidir. Mikrotoponimiyaga mayda predmetlarning nomlari kiradi: soy, dala, to'qay, jar, o'tloq, ko'prik, yo'l va hokazo.[6:46] Ba'zi olimlar, xususan, Basik mikrotoponimiya va toponimiyani to'g'ri farqlash kerak deb

hisoblaydi. Basikning so'zlariga ko'ra, toponimiya jug'rofiy xaritalarda ko'rinadigan narsalarni anglatadi. Aslida toponimika va mikrotoponimiya ikki darajani ifodalaydi va ierarxik munosabatda bo'ladi: mikrotoponimiya oddiyroq va shuning uchun pastki qatlam, chunki uning tarkibiy qismlari toponimiya qaraganda mahalliy doirada qolib ketadi.

Mana shu o'rinda masalaga o'z munosabatimizni bildirish o'rinli deb hisoblaymiz. Chunki aksar ishlarda mikrotonim obyekt hajmiga ko'ra baholanadi. Misol uchun, ko'cha, ko'prik, tepalik va hokazo. Shu o'rinda savol tug'iladi: katta va kichik obyektlar nomi o'rtasida tilshunoslik uchun ahamiyatli biror nima bormi? Masalan, *Qo'shko'pir* degan biror joydagi kichik ko'prik nomi bilan *Qo'shko'pir* tumani nomida tilshunoslik nigohi bilan qaraganda qanday o'zgachalik bor? Tabiiyki, yo'q. Ana shu jihatdan qaraganda, tilshunoslik uchun mikro- va makrotoponim tushunchalari zaruratsiz ko'rinadi. Lekin mikro- va makrotoponim tushunchasi mohiyatini anglab yetsakgina, ularning, haqiqatan, lingvistika uchun o'rni borligiga iqrar bo'lamiz. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, mikro- va makrotoponim obyektning hajmiga emas, til sohiblari tomonidan anglanish ko'lamiga qarab belgilanadi. Masalan, biror bir qishloqda joylashgan devorlari oqqa bo'yalgani sababli *Oq uy* deb nomlangan bino til sohiblarining katta qismi (mana shu obyektning biladigan kam sonli aholidan boshqa) uchun joy nomi sifatida idrok qilinmagani uchun mikrotoponim sanaladi. *Oq uy* (aslida to'g'ri shakli *Oquy*) esa, garchi kalka natijasi bo'lsa ham, til sohiblari tomonidan birdek muayyan joy nomi sifatida anglangani uchun makrotoponim hisoblanadi. Aslida *The White House* [3] hajman (5100²) dunyodagi qanchadan qancha mikroponim sanaluvchi obyektlardan kichik. Shunga muqobil ravishda Toshkentdagi *White House* mikrotoponim sanaladi. Fikrlarimiz isbotini *Ka'ba*, *Hiro g'ori*, *Kalta minor*, *Statue of Liberty* (*Ozodlik haykali*) kabi qator misollarda ham ko'rishimiz mumkin.

V.I.Nikonov mikrotoponimlarning xususiyatlarini quyidagicha ko'rsatadi: 1. Mikroponimlar (makro)toponimlarga qaraganda turdosh otlarga ko'proq yaqinroq turadi. Mikrotoponimlar ko'pincha faqat atoqli otga aylanish jarayonida bo'ladi. Masalan, *uch qarag'ayda, tegirmon orqasida* kabi. 2. Ularning toponim sifatida tan olinishi (asliyatdagi *toponimicheskaya formalizatsiya* birikmasini shunday talqin qildik – H.M.) hali oldinda. 3. Toponimlardan ko'ra ko'proq nomlarning o'zgaruvchanligi ("Obyekt qanchalik katta bo'lsa, uning nomi shunchalik barqaror") 4. Mikrotoponimlarning ko'pligi (bitta aholi punktida juda ko'p sonli soylar, dalalar, o'rmonlar dala uchastkalari, o'tloqlar va boshqalar bo'lishi mumkin. [6: 43 – 46]

Mana shu mulohazalarni o'zbek va ingliz toponimlari misolida ko'radigan bo'lsak, haqiqatan, makro va mikrotoponimlar farqi til materillari bilan bog'liq bo'lmagan, ya'ni umumiy qonuniyatlar tizimi ekanini ko'ramiz. Masalan, biror qishloqda uchta gujum daraxti o'sib, boshqalardan ajralib turgan joyni qishloq ahli *uch gujumda yig'ilamiz* deyishi bilan muayyan joy nazarda tutilgani uning toponimga xos belgisi sanaladi. Uni shu qishloq ahlidan boshqa bir jamoa shu til sohibi bo'la turib ham anglamasligi uning hali toponim sifatida to'la shakllanmagani, hali shu jarayonda ekani bilan izohlanadi. Mikrotoponimlar shu tarzda toponimik iboralarda kuzatiladi. Masalan, *ko'pirda ko'rishgan* iborasi yaxshi tanish bo'lmagan, tanish bo'lib tanish tanishmas, begona bo'lib begonamas bir toifaga nisbatan ishlatiladi. Xuddi shu ibora tarkibida *ko'pir* 1) turdosh otdan atoqli otga aylanib ulgurmagani; 2) toponimga aylanishi hali oldinda ekani; 3) vaziyat taqazosiga toponimga aylanmay qolishi ham mumkinligi sabab mikroponim sanaladi.

Xuddi shu fikrni katta ko'cha ma'nosini beruvchi *High Street* toponimi misolida ham ko'ramiz. Nom toponimga xuddi tahlil qilingan yo'sinda aylangan. Ingliz tilidan tarjima qilinganda *High Street* – bu shahar, shahar yoki qishloqning asosiy savdo-sotiq ko'chasining umumiy nomi, ayniqsa Buyuk Britaniya va Hamdo'stlik mamlakatlarida. Buuning biznes uchun, ayniqsa, xarid qilish uchun markaz ekanini anglatadi. Bu shuningdek, chakana savdo sektorining metonimidir. [2]

Yana bir misol keltiramiz. O'zbek tilida tog'li bir qishloqda oq rangli tosh (qoya ham bo'lishi mumkin) *Oqtosh* deb nomlanishi, birinchidan, barcha uchun ma'lum hududni anglatmaydi, ya'ni boshqa bir muhit vakili *Oqtoshdagi yaylov* deyish bilan nazarda tutilgan hududni tushunmaydi, lekin joy ekani oq toshga qandaydir aloqasi bordirki, shunday atalishini o'ylaydi. Demak, qishloq ahli uchun *Oqtosh* bo'lgan so'z boshqalar uchun *oq tosh*. Demak, shu o'rinda makrotoponim va mikroponimning boshqa bir jihati ko'zga tashlanadi: mikrotoponimda nomning appelyati va nom o'rtasidagi aloqa to'la uzilmagan bo'ladi. Ana shu aloqa uzilganda mikrotoponim makrotoponimga aylanadi. Masalan, *Toshkent* deyish bilan hech kim toshdan qurilgan qal'ani tushunmaydi. Shu yo'sinda O'zbekistonning bir necha viloyatlari (*Toshkent*, *Namangan*, *Samarqand*)dagi *Oqtosh* shahri yoki shaharchalari nomi mikrotoponimdan makrotoponimga aylangan. *Oqtosh* shahri qaysidir ma'noda oq tosh bilan aloqasi bo'lishi mumkin. Lekin nom makrotoponim maqomiga yetganda buning ahamiyati qolmaydi. Shu o'rinda mikrotoponimlarning makrotoponimlarga qaraganda beqarorligi masalasi ham oydinlashadi. Mikrotonim sifatidagi *oq tosh* o'sha oq toshning maydalab xo'jalik ehtiyoji uchun ishlatilishi bilan umri yakuniga yetadi. Lekin shahar yoki shaharcha, qishloq nomi sifatidagi *Oqtosh* oq toshsiz ham toponim tarzida yashab ketaveradi. Shuning uchun ham ko'pchilikda mikrotoponim kichik obyekt nomi degan unchalik to'g'ri bo'lmagan tasavvur uyg'ongan. Buni ingliz tilida aynan *oq tosh* ma'nosini beruvchi *White stone* shahri nomi misolida

ham ko‘rishimiz mumkin. *White stone* ingliz tilidan tarjima qilinganda *oq tosh* ma‘nosini beradi. *White stone* AQShning Virjiniya shtatining Lancaster okrugida joylashgan shahardir. *White stone* nomi hududsuv yo‘llarida oq toshlarning to‘p-to‘p uchrashiga ishora qiladi. [1]

Shuning uchun mikrotoponim tushunchasi ostida muayyanlashmagan makon ifodalovchi otlar nazarda tutib talqin qilingan ishlar ham bor. Shulardan biri turkologiyada tatar tilshunoslari I.G.Axmetzyanov, A.K.Garayevlar tomonidan yozilgan “Ingliz va tatar paremlaridagi mikrotoponimlar o‘ziga xosliklari” maqolasida aks etgan. [4: 135-138] Olimlar tatar va ingliz paremlarida qo‘llanilgan mikrotoponimlari guruhlariga ajratar ekan, birinchi guruh sifatida tatar tilida ham, ingliz tilida ham mavjud toponimlarga ajratib, *With a tongue in one’s head one can find the way to Rome* (aynan “Boshdagi til bilan Rimni topish mumkin”, ruscha ekvivalenti *Yazo‘k do Kieva dovedet*) hamda “*Tel Məkkəgə iltər*” maqollarini keltiradilar. Bu o‘rinda ikki jihatga e‘tibor qarataylik: birinchidan, *Rim* va *Makka* toponimlarini mikrotoponimlar sirasida qayd etishga qanday asos bor? Ikkinchidan, ushbu misollar sirasiga o‘zbek tilidagi “So‘rab-so‘rab *Ka‘bani* topibdi” maqolini bemalol kiritish mumkin. Nazarimizda, bu misollar paremalarda mikrotoponimlarning qo‘llanishi emas, toponim tarkibli paremlar mavzusining misolidir. Xuddi shuningdek, maqolada keltirilgan *East or West – home is best* (aynan: *G‘arbdami Sharqdami – uy yaxshi*, ruscha ekvivalenti *В гостях хорошо, а дома лучше*, tatararchada *Кунакта яхши, өйдә бик битәр; Чүтне макта, өендә тор*); *There is no place like home* (aynan: uyu o‘xshagan joy yo‘q.); *Every country has its customs* (aynan: har bir mamlakatning o‘z odatlari bor) yoki *So many countries, so many customs* (aynan: qancha ko‘p mamlakatlar, shuncha ko‘p odatlar, ruscha ekvivalentlari *Во всяком подворе свое повере. Что город – то норое, что деревня – то обычай*, tatararcha *Хәр халәкно ‘нә үз холкә бар; Хәр илнең үз ёласо; Төрле аво‘лда төрле әттахият* va boshqa juda ko‘plab maqollari (ingliz, rus, tatar tillari materiallari misolida yana 41 ta parema) *home*, *country*, *mountains*, *house*, *well* so‘zlariga asosan mikrotoponim tarkibli paremlar sifatida talqin qilingan. Bizningcha, bu yyerda mikrotoponim va makon otlari tushunchalari farqlanmagan. Aks holda, yuqoridagi paremlarning o‘zbekcha muqobillari bo‘lgan *O‘z uying – o‘lan to‘shaging*, *O‘z uying – oltin beshaging*, *Har joyni qilma orzu, har joyda bor toshu tarozu* (Xorazm shevasida *palan yerda altin bar əmish, barsang baqira do‘nəmiş*) maqollaridagi *uy*, *joy*, *palan yer* kabi birliklar ham mikrotoponim sanalishi lozim bo‘lar edi.

Ingliz mikrotoponimlari tadqiqiga bag‘ishlangan ilmiy ishlardan biri A.V.Pravdikova tomonidan bajarilgan. [7] Olima fikricha, mikrotoponimiya obyekt kattalik belgisi, semantikasida lokativning qiymat komponenti mavjudligi asosida ajratilgan, obyektning mashhurlik darajasi xalqaro miqyosdan individual ahamiyatga tomon tafovutga ega bo‘lgan hamda mikrotoponimning yadrosida joylashishi yoki onomastik maydonning periferiyasi, uning til va nutq miqyosidagi o‘rniga qarab farq qiladigan onomastikaning alohida kategoriyasidir. [7:4] Shu bilan birga “mikrotoponimlar dunyoning milliy manzarasini, bir tomondan, anonimlashtirishga tobe bo‘lgan obyektlar to‘plami milliy xususiyatga ega bo‘lishi, ikkinchi tomondan, ushbu jarayonning asosini tashkil etuvchi tamoyillar va motivatsion modellar orqali ikki tomonlama aks ettiradi”. Bizning yuqorida mikrotoponim obyektning hajmiga ko‘ra emas, mashhurlik darajasiga bog‘liqligi haqida fikrlarimizni A.V.Pravdikova Xalqaro miqyosdagi, milliy miqyosdagi, mahalliy miqyosdagi va shaxslararo miqyosdagi mikrotoponimlarga bo‘lish orqali ifoda etadi. Masalan, *White House* Xalqaro miqyosda tanilgan nomlar guruhida qayd etiladi. Bizningcha esa, biror nom toponim ekani anglanishi bilan birga qayer nazarda tutilishi bilan mikrotoponim doirasidan chiqadi. Masalan, yuqorida keltirilgan *White Stone* deganda Virjiniya shtatidagi shahar tushunilgani uchun makrotoponim, ayni shu nomning qayerdagidir chakana savdo markazini bildirishi mikrotoponim sanaladi.

Ko‘rinadiki, mikrotoponim va makrotoponim tushunchasining o‘zbek va ingliz tillari materiallari misolidagi talqini aksar hollarda bu tushunchalarning nomlanayotgan obyekt hajmiga bog‘liq holatda tushunish sabablarini ham izohlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. https://en.wikipedia.org/wiki/White_Stone,_Virginia
2. <https://www.google.com/search?q=high+stree>
3. <https://www.google.com/search?q=white+house+usa&rlz>
4. Ахметзянов И.Г., Гараева А.К. Особенности микропонимов в английских и татарских паремиях // Вестник Чувашского университета. 2015. № 2. – С. 135-138.
5. Варбот Ж.Ж. Краткий понятийно-терминологический справочник по этимологии и исторической лексикологии. Российская академия наук, институт русского языка им. В.В.Виноградова РАН, 1998.
6. Никонов, В. Н. Введение в топонимику. Изд. 2-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2011.
7. Правдикова А.В. Микропонимия как отражение картины мира: на материале английской литературы XIX-XX вв.: дис. кандидат филологических наук: Волгоград, 2009. 187 с.

AMIR TEMUR ISMIDAGI “BEK” SO‘ZINING LISONIY XUSUSIYATLARI

N.A.Muminova, PhD, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sohibqiron ismidagi bek so‘zining lisoniy yozma nutqda, ya‘ni yozma manbalar va nutqiy – og‘zaki nutqda qanday qo‘llanishi xususida fikr yuritishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: ism, antroponim, nom, bek.

Аннотация. в данной статье рассматривается, как употребляется слово «бек» в имени Сахибқирон в языковой письменной речи, в письменных источниках и в устной речи.

Ключевые слова: имя, антропоним, имя, бек.

Abstract. this article discusses how the word ‘bek’ in the name of Sahibqiran is used in linguistic written speech, in written sources and oral speech.

Key words: name, anthroponym, name, bek.

Ma‘lumki, ismlar o‘zbek onomastikasining antroponimiya ko‘lamiga mansub bo‘lib, ular kishilarni nomlashda eng ko‘p qo‘llanadigan birlikdir. Ismlar – odamga yoshlik paytida beriluvchi atoqli ot bo‘lib, ular insonning kundalik faoliyati, hayoti uchun g‘oyatda muhimdir. Ismning inson hayotidagi o‘rni haqida juda ko‘plab fikrlar bildirilgan. Bu borada tilshunos N.Mahmudovning ushbu fikrlari ahamiyatli: musulmon bolasining qulog‘i tashqi dunyoga ilk daf‘a muborak azon sasi bilan ochiladikim, oiladagi bu ma‘raka murg‘ak vujudagi islomiy va insoniy ruh tarbiyasining ibtidosidir. Shu pokiza sas ketidan beg‘ubor go‘dak ona tilida eshitadigan avvalgi kalom o‘zining yarashqli ismi sharifidurkim, hazrat Alisher Navoiy aytganlaridek, tarbiyaning biri bolaga yaxshi ot qo‘yish bo‘lib, uni oti bilan chaqirganlarida, u uyalandigan bo‘lmasligi kerak[8].

O‘zbek xalqi hayotida bolani nomlash odatlari har bir muayyan tarixiy davrda xalqning iqtisodiy-siyosiy hayoti, kundalik-turmush va xo‘jaligi ma‘naviy qarashlari: kishilarning intilish va orzulari, turli diniy tasavvurlari hamda ismning ma‘nosiga katta e‘tibor qaratish bilan chambarchas bog‘liqdir. Bunday ismlarga qo‘shilgan so‘zlarning anglatgan ma‘nolari va qo‘llanishini bilish, anglash, tushunish yosh avlodlar dunyoqarashini o‘stirib, vatanparvarlik va milliy g‘ururini shakllantiradi. Ayniqsa, Amir Temur bobomiz ismlarining haqiqiy ma‘nolarini bilib oladilar.

Har qanday ism tarkibidagi so‘zlarning o‘z va ko‘chma ma‘nolari mavjud bo‘ladi. Ism tarkibida yo oldidan (Amir Temur) yo so‘nggi qismidan (Temurbek) qo‘shiluvchi so‘zlardan yasalgan ismlarning ma‘nosizi bo‘lmaydi. Ayniqsa, shaxs otlarning yasallishida bunday so‘zlarning ishtiroki beqiyos. Ana shunday so‘zlardan biri sof o‘zbekcha bek so‘zidir. Mazkur maqolada bek so‘zining lisoniy yozma nutqda, ya‘ni yozma manbalar va nutqiy – og‘zaki nutqda qanday qo‘llanishi xususida fikr yuritishga harakat qilamiz. Temuriylar davri aks etgan forsiy va turkiy manbalarda sohibqiron ismining Amir Temur emas, balki Temurbek shaklida berilganligi, bek so‘zining asl ma‘nolarini, qolaversa, Temur bobomizga nisbatan bunday sifatlar nega qo‘llanilganligini hammamiz ham bilamizmi? Afsuski, yo‘q. Keling yaxshisi bek so‘zining avval ma‘nolarini keyin esa yozma va og‘zaki nutqda qo‘llanishini tarixiy manbalar va lug‘atlar asosida tahlil etaylik.

Bek. Bu so‘z “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da tarixiylik belgisi ostida “turkiy xalqlarning ba‘zilarida xonliklar davrida davlat arboblari, shahar yoki viloyat hokimlariga, ularning bolalariga berilgan faxriy unvon hamda shunday unvonga sazovor bo‘lgan shaxs. Aslida bu otni, Ulug‘bek Mirzo Samarqand taxtiga chiqqanda, Buxoro begi tuhfa etgan edi. Mirmuhsin, Me‘mor [1,213-214]” tarzida izohlangan.

Turkiycha bek so‘zidan o‘zbek tilida beka – bekning va umuman hukmdorlarning, boyonlarning xotini, beklarbegi – xonliklar davrida yuqori ma‘muriy unvon va lavozim, viloyat va shaharlarning hokimi, beklik – bek mavqeyi, lavozimi, bek qaramog‘idagi hudud, beklarga xos xatti-harakat, yurish-turish, bekoyim // begoyim – bekning onasi yoki xotini va ularga murojaat shakli, bekvachcha – bekdan tug‘ilgan bola, bekning bolasi, bekach – bekning va umuman hukmdorlarning xotini yoki qizi kabi turdosh otlar yasalgan. Erkaklar ismining tarkibiy qismida kelib, o‘zbek tilida Bekzod, Bekzoda, Otabek, Qamchibek, Oybek, Temurbek kabi ko‘plab atoqli otlarning yasallishida ishtirok etgan. Dastlab Sohibqironning ismi Temur shaklida bo‘lgan. Temur so‘ziga bek so‘zining qo‘shilishiga kelsak, Sohibqironning Temurbek ismidagi bek so‘zi ko‘p vazifa bajargan: qo‘shma ism yasagan, ota-ona va qarindoshlarining xohish-istagini ifodalagan: bek bo‘lsin, bek singari amaldor bo‘lsin, mansabdor shaxs singari sahovatli faoliyat yuritib mashhur bo‘lsin. Sohibqironning ismiga yoshlik davrida bek, amir so‘zi esa sohibqironning 1370- yildan so‘nggi faoliyati natijasida ismiga qo‘shilgan.

Kuzatishlardan ma‘lum bo‘ldiki, XIV-XIX asr manbalarida Sohibqironning ismi uch xil tarzda bitilgan: Temur, Temurbek, Amir Temur. Salohiddin Toshkandiyning “Temurnomasi”da Amir Temur shaklida bitilgan. Temurbek, Temur so‘zi ism sifatida uchramaydi. Sohibqiron ismining uch xil tarzda qayd qilinishi, nolisoniy omillar bilan bog‘liq. Lisoniy omil shuki, temir so‘zi – birlamchi, ism

uchun asos bo'lgan. Bek so'zi Temur ismiga turli ijtimoiy, siyosiy, ma'rifiy, ruhiy, etnologik omillar taqozosi sifatida qo'shilgan [2, 42-43].

Shu o'rinda aytish joizki, Movarounnahrda turkiy tilda bitilgan asarlarning deyarli barchasida jahongirning muborak nomlari Temurbek tarzida qayd etilgan. Temurbek ismini Sharafuddin Ali Yazdiyning, "Zafarnoma", Alisher Navoiy asarlarida, Muhammad Solihning "Shayboniynoma" dostonida, muallifi noma'lum "Tavorixi guzida. Nusratnoma" (XVI), Temuriyzo Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" singari yozma obidalarda kuzatishimiz mumkin.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida buyuk Sohibqironning ismi Temurbek tarzida bir necha bor qayd qilingan [3: 9, 12, 36, 43. 44, 47, 87, 111, 130, 146, 147, 178, 205]. Ushbu manbaning 43-sahifasida Zahiriddin Muhammad Bobur "Temurbekdan burun Temurbekdek ulug' podshoh Samarqandni poytaxt qilg'on emastur" deb yozgan. Shu o'rinda aytish lozimki, "Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi"da Bobur butun faoliyati davomida Amir Temur bosib o'tgan yo'ldan borishga harakat qilganligi, "Boburnoma" da Amir Temur ismi (asosan Temurbek shaklida) 31 o'rinda zikr etilgan. U shajarasini Amir Temurdan boshlagan (6 bet) ligi aytiladi[3].

"Temurbek naslidan sulton Ulug'bek,

Ki olam ko'rmas, sulton aningdek" misralarida ham Alisher Navoiy Sohibqiron ismini Amir Temur tarzida emas, Temurbek tarzida zikr qilgan.

Shu o'rinda aytish joizki, "Zafarnoma"ni forsiy tildan Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy tomonidan o'zbek tiliga tarjimai muhim o'rin tutadi. Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida Sohibqironning ismlari asosan turli shaklda qo'llangan bo'lsa, Muhammad Ali ibn Darvesh Ali al-Buxoriy uning o'z davrida asli ismi Temurbek ekanligini aytgan [4, 313].

1403 – 1406- yillarda Samarqandga rasmiy tashrif buyurgan Ispaniya elchisi Klavixio Rui Gonsales de "Amir Temur Yevropa elchilari nigohida" nomli kitobining 71-bobida Sohibqironning ismi haqida quyidagicha so'z yuritadi: "Temurning asl ismi, biz aytganimizdek, Tamorlon emas, balki Temurbekdir, chunki Temurbek ularning tilida "temir podsho", podsho esa ular tilida "bek" degani. Tamorlon teskari, ya'ni tahqirlash ma'nosini anglatadi [4, 75].

Ushbu kitobning ikkinchi bo'limi "Sultoniya arxiyepiskopi Ioann va uning saroyi haqida xotiralar"ida Sohibqironning ismi to'g'risida "Temur Bey" (Temurbek – demoqchi N.M.) ismining talqini bobida quyidagi ma'lumotlarni kuzatamiz: shunday qilib, bu tatar imperatorining ismi Temur Bey edi; bu ism quyidagicha talqin qilinadi va izohlanadi: Temur Bey atqoli otdir va "temir" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "fer" (temir fr. –tarj.) ma'nosini bildiradi, "bey", "hukmdor" ma'nosiga teng, "Temur hukmdor" deganini anglatadi. Bu forsha va tatarcha talqinlardir. Eronda uni "Miratabam", ya'ni "hukmdor" deb ham, "kalan", ya'ni "buyuk hukmdor" deb ham atashadi [5, 173].

H.Dadaboyevning ma'lumoticha, Angliya qiroli Genrix IV ning 1402- yili, Fransiya qiroli Karl VI ning 1403-yil 15-iyunida Sohibqironga yo'llagan maktublarida ham Jahongirning nomi Temurbek shakli [6.5]da keltirilganligi aytiladi. N.Husanovning o'zining "O'zbek antroponimlari tarixi" monografiya-sida XV asr o'zbek adabiy yodgorliklarida Temurbek ko'rinishi ko'proq uchrashini qayd etadi va turkiy yodgorliklarning ko'pchiligida Temurbek tarzida uchrashiga yana bir sabab "bek" turkiycha ekanligini alohida ta'kidlab quyidagi misollarni keltiradi: Haydar Xorazmiyning ushbu baytida ham Temurbekning davlati endigina shakllanayotgan vaqtda majruh chumolining tinimsiz harakatini ko'rib xulosa chiqargani tasvirlanadi:

Bek etib ul ishdin o'z ishini yod,

Bo'ldi o'shul ramz bila ko'ngli shod

Yodgorliklarning ko'pchiligida Temurni bek tarzida talqin qilishgan:

Chunki aduv kufr eli erdi tamom,

Bek dedikim qilsun ulus qatliom [7. 77].

Dastlab Temur shaklida bo'lgan sohibqironning ismiga bek so'zining qo'shilishi lisoniy va nolisoniy omillar bilan bog'liq bo'lgan. Bek – turkiy xalqlarning ba'zilarida xonliklar davrida davlat arboblari, shahar yoki viloyat hokimlariga, ularning bolalariga berilgan faxriy unvon hamda shunday unvonga sazovor bo'lgan shaxs. Sohibqiron ismidagi bek so'ziga kelsak, bu so'z Temurning yoshligida qo'shilib murojaat qilingan va ota-ona va qarindoshlarining xohish-istagini ifodalagan: bek bo'lsin, bek singari amaldor bo'lsin, mansabdor shaxs singari sahovatli faoliyat yuritib mashhur bo'lsin.

Xulosa sifatida aytish joizki, Temurbek ismidagi bek so'zi ismga so'ng qo'shilgan. Ma'lumki, turkiy bek so'zi mansab, amal nomidir. Bu so'z Amir Temur shaxs, sarkarda sifatida ma'lum mavqega erishgandan so'ng Temur ismiga qo'shib aytiladigan va shu tushunchalar mazmuni bilan ulug'lanadigan bo'lgan. Shuning uchun Alisher Navoiy ham, XIV-XVI asrlar tarixnavislari ham Sohibqironni Temurbek tarzida zikr etgan. Bek so'zining ismlar yaratish, yasash borasida ham o'ziga xos lisoniy va nutqiy, ijtimoiy xususiyatlari mavjud. To'rabek, Og'abek, Qilichbek, Nurbek kabi ismlarga qo'shilib qo'shma ism yasash xususiyati o'zbek tilining ancha qadimiy amaliyoti bo'lib, davlatchilik siyosati va tuzumi bilan bog'liq bo'lgan.

Yuqorida bayon etilgan dalillar asnosida buyuk sohibqiron bobomizning muborak ismlari butun dunyo xalqlari orasida shon-shuhratga yo'g'rilgan Amir Temur nomi bilan bir qatorda Temurbek (Temurbeklar maktabi) shaklida qo'llasak nur ustiga nur bo'lardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati: 5 jildlik. 1-jild. –Toshkent: O'zME, 2006. – B. 213-214.
2. Nafasov T. Buyuk Sohibqironning ismi haqida // “Amir Temur va Temuriylarning jahon madaniyatida tutgan o'rni” mavzusidagi mintaqaviy ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutubxonasi, 2006. – B. 42-43.
3. Zahiriddin Muhammad Bobur. “Boburnoma”. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. 367 b.
4. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. Fors tilidan eski o'zbek tiliga Muhammad Ali ibn Darvesh Ali Buxoriy tarjimasi. So'z boshi va izohlar muallifi A.Ahmedov, H.Bobobekov. – Toshkent: “Sharq”, 1997. 382 b.
5. Amir Temur Yevropa elchilari nigohida” // Klavixu Rui Gonsales de. Buyuk Amir Temur tarixi (1403-1406); Tarjimon U. Jo'rayev. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2007. 208 b.
6. Dadaboyev H. Amir Temurning harbiy mahorati. –Toshkent: Yozuvchi, 1996. – B .5.
7. Husanov N. O'zbek antroponimlari tarixi. – Toshkent: Fan, 2013. – B.77.
8. Mahmudov N. Tilimizning tilla sandig'i. – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – B. 9.

UDC 81.271

WAYS OF MODALITY RENDERING OF ATYPICAL INTERROGATIVE SENTENCES IN ENGLISH LANGUAGE

N.A.Mukhamedova, Senior teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidagi atipik so'roq gaplarning modallik berish usullari ko'rib chiqiladi. Bu turdagi gaplarda so'zlovchining biror narsani bilishga, biror narsaga ishonch hosil qilishga intilishi yoki suhbatdoshni o'zini qiziqtirgan fikr bildirishga undash intilishi maxsus til vositasida ifodalanadi.

Kalit so'zlar: atipik so'roq gaplar, ikkilamchi vazifa, modallik, savol.

Аннотация. В статье рассматриваются способы передачи модальности нетипичных вопросительных предложений в английском языке. В этом типе предложений с помощью специальных языковых средств выражается стремление говорящего, стремление что-то узнать, в чем-то убедиться или побудить собеседника высказать интересующее его мнение.

Ключевые слова: нетипичные вопросительные предложения, вторичная функция, модальность, вопрос.

Abstract. The article deals with the ways of modality rendering of atypical interrogative sentences in English. In this type of sentences by means of special language means the aspiration of the speaker is expressed, the aspiration to know something, make sure of something, or induce an interlocutor to express opinion, that interests him.

Key words: a typical interrogative sentences, secondary function, modality, question.

The semantic structure of question is expressed by its form. Every component of the semantic structure has facilities of expression. Not only the level of knowledge of a speaker appears in the interrogative sentence but also the listener is given a choice of reaction to a question and the possibilities of addition of information – filling the gap in the speaker's knowledge. If it is used in a secondary function (not interrogative), then illocutionary modality that expresses desire also will be basic, although its orientation will be pointed to the report, but not to the question. As a result of transposition (transference of the meaning of one structure to the other) interrogative sentences can be used in the secondary function and are atypical interrogative sentences. Interrogative sentence is a sentence, in that by means of special language means the aspiration of the speaker is expressed, the aspiration to know something, make sure of something, or induce an interlocutor to express opinion, that interests him. But while translating it is necessary to pay attention to the fact that the expression of an idea can be not only the report of information but also the realization of many other actions, namely, a statement, order, warning, promise, etc.

The sentences with the so-called non-standard semantics are the rhetorical questions that are not questions in the direct sense of this word, but interrogatives, that have functions both of interrogative and narrative sentences, and their purpose is to hint the «answer» to the listener which already known to him:

Like the Yeti: If no one ever actually sees him properly, why should anyone believe that he actually exists? (David Nicholls) –

She may «cultivate his mind» – may «elevate his thoughts», – these I believe are the established phrases – but will he be the happier? (Melville H.)

Rhetorical questions perform the stylistic function of intensification of expression. The degree of its intensity grows with the increase of amount of intensifiers in its composition. A rhetorical question is considered to be a rhetorical figure, one of expressive facilities, that is used for notional organization of a speech in order to increase the force of its influence on an addressee. Its function is to attract attention,

strengthen the impression, promote emotional tone, and create sublimity. The answer in it has been already hinted, and a rhetorical question only brings the reader / speaker to reasoning or excitement, making him more active, compelling him to make conclusion independently. Rhetorical questions from the functional point of view are pseudo questions, as the speaker knows what he «asks» about. A rhetorical question is set not in order to get some information, and, vice versa, in order to pass some information to the interlocutor, to report the opinion to him, to convince of something.

Interrogatives-requests belong to the same class. The purpose of this group is not to induce a listener to report information, but to induce him to action. Obviously, that this form of interrogation is sufficiently etiquette and determines possibility of non-fulfillment of what the speech goes about. They can be translated as imperative sentences: Will you try and convert me? (Murdoch I.) – Давай спробуєш мене змінити. It is important to mark that the intonation of these sentences in case of their use as indirect requests often differs from intonation at their pronunciation only with literal illocutionary force, and often in the real speech an intonation contour will be such, what characteristic for literal inducement.

A question is some kind of a request, namely a request to report something, give necessary information. Questions again can be various: from an actual order to a polite request. The frequent cases of joining the question to the imperative mood testify about closeness between ordinary requests and questions:

Hand me that box, will you? The question Well? «Hy?» means the same as Go on!

There are many different methods for expression of order and request during translation of questions in a secondary function, from the simple form of imperative mood to the various formulas of politeness. By means of an interrogative sentence the request and invitation in English is expressed with the words could, would, can. Interrogative sentences-ellipses are most used in colloquially-domestic discourse (48%). It is promoted by unpreparedness, spontaneity, arbitrariness, expressivity: What did Nana say? Not a word? Not even to Dickie? –No. –Do you and Dickie talk about it? –Never.

Advices also can be understood as interrogatives, as after their semantics they are a certain indirect motive to the action. At the same time the interrogative form of advices is moderate as compared to orders, requirements and precepts, and gives an interlocutor a choice to follow an advice or not:

Why don't you go home, Mac? (Salinger J.D.)

Don't you want to put your feet up? she said. That's the way. (Doctorow E.L.) Men as interlocutors are more inclined to induce someone to do something and at the same time resist the external motives that concern them directly. Consequently, advice for them is the equivalent of order. It is possible to consider an advantage that men unlike women express advice directly: «I advise you to do something». Expression of advice by women is accompanied by greater expressivity and politeness. Mostly they form advice as questions and suggestions, and not as an order, with the aim of avoidance of confrontation: «Why don't you do something». Emotionally - estimating interrogatives can be considered the questions that express surprise, indignation and doubt. Similar sentences render the emotions of a person, his subjective attitude toward some situation that is why such questions can take character of interjection, or even are interjections. What have I done now!(David Nicholls)

Boy was I drunk! (Salinger J.D.)

Why can't a painter paint something nice and cheerful to look at? Why go out of your way to look for ugliness?(Agatha Christie)

Greetings of such a kind are used on considerations of politeness in some measure mechanically, at the level of subconsciousness, indeed do not claim a complete answer for a question, as are only polite recognition of each other. I.P. Tarasova considers that while meeting people welcome each other, here the aspiration to support a social contact serves as a stimulus. By the structure some interrogatives are dividing questions.

You don't feel like a criminal do you? (Salinger J.D.)

Atypical interrogative sentences that are presented in secondary functions remain questions in some sort, namely: they have the surface structure of question, assume the same answer, as a question in a standard situation, however, the type of reaction of a listener changes, and also, as a rule, intonation mutates.

REFERENCES:

1. Александрова В.Г. Когнітивно-комунікативний потенціал еліптичного речення в сучасній англійській мові: Автореф. дис... канд. філол. наук. – Одеса, 2018. –20 с.
2. Есперсен О. Философия грамматики. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 2008. – 404 с.

TILSHUNOSLIKDA MODAL SO'ZLARNING SEMANTIK TURLARI

M.B. Mustafayeva, o'qituvchi, Qarshi irrigatsiya va agrotexnologiyalar instituti, Qarshi

Annotatsiya. Modal kategoriyasi va modal so'zlar tilshunoslikda katta ahamiyatga ega. Modallik kategoriyasi o'zining funksional xususiyatlari, xilma-xilligi va lingvistik ifodaning o'ziga xosligi tufayli bugungi kunga qadar hali to'liq izohlab berilmagan. Bu maqolada tilshunoslarning ushbu murakkab til kategoriyasiga bergan turli xil ta'riflari va gap bo'lagining o'zagini tashkil etuvchi modal so'zlarning semantik turlari o'rganib chiqildi.

Kalit so'zlar: Kognitiv, modal so'zlar, semantika, modal fe'l, ratsional baholash, ishonch, aniqlik, til, shubha, ehtimollik, tafakkur, mantiq.

Аннотация. Модальная категория и модальные слова имеют большое значение в языкознании. Категория модальности еще не до конца объяснена в силу ее функциональных свойств, многообразия и специфики языкового выражения. В данной статье были изучены различные определения, данные лингвистами этой сложной языковой категории, и семантические типы модальных слов, составляющих ядро предложения.

Ключевые слова: Когнитивные, модальные слова, семантика, модальный глагол, рациональная оценка, уверенность, определенность, язык, сомнение, вероятность, мышление, логика.

Abstract. The modal category and modal words are of great importance in linguistics. The category of modality has not yet been fully explained due to its functional properties, diversity and specificity of linguistic expression. In this article, the various definitions given by linguists to this complex language category and the semantic types of modal words that form the core of the sentence were studied.

Key words: Cognitive, modal words, semantics, modal verb, rational evaluation, confidence, certainty, language, doubt, probability, thinking, logic.

Kognitiv xususiyatlarga ega bo'lgan lingvistik kategoriyalarni o'rganar ekanmiz yana til va tafakkur muammosiga murojaat qilishimizga to'g'ri keladi. Shu bilan birga bu lingvistik kategoriyalar modallik kategoriyasini ham o'z ichiga oladi. L.V. Sherba ta'kidlaganidek, "Til va tafakkur ajralmas birlikni tashkil qiladi, tildagi kuzatishlar tafakkurdagi kuzatishlardir va bu ikkisi lingvistik shakllardan tashqarida kuzatilishi mumkin emas" [1: 339]. Ma'lumki, modallik kategoriyasiga oid tadqiqot tilshunoslik va mantiqning predmeti hisoblanadi. Tilshunoslikda modallik lisoniy birlik sifatida gapning muhim belgilari qatoriga kirsa, mantiqda u fikrlash shakli sifatida hukmning muhim namunasi sifatida qaraladi. Shuning uchun modallikning lingvistik kategoriyasini tahlil qilish faqat modallikning mantiqiy kategoriyasi va u tabiiy bo'lgan fikrlash shaklini tahlil qilish bilan chambarchas bog'liq holda amalga oshirilishi mumkin [2:159].

Modallik kategoriyasiga tilshunoslikda ko'plab olimlar turlicha ta'riflar keltirib o'tgan. Xususan, A.M. Peshkovskiyning ta'kidlashicha modallik kategoriyasi faqatgina bitta munosabatni ifodalaydi – so'zlovchining keltirilgan gap mazmuni bilan voqelik o'rtasida o'rnatilgan bog'lanishga bo'lgan munosabatidir ya'ni "munosabatga munosat". [3:512] Shu sababli modallik tilning boshqa funksional-semantik kategoriyalarining butun tizimi bilan faol ta'sir qiluvchi va pragmatik daraja kategoriyalari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab va ko'p o'lchovli kategoriya sifatida o'rganiladi. Zamonaviy ingliz tilida modal semantikani bildiruvchi vositalar quyidagilardan iborat:

1. modal fe'llar: *may, must, should* va hokazo;
2. istak mayli;
3. modal so'zlar: *certainly, obviously, probably* ; modal iboralar: *of course, in fact*;
4. sifatoshli yasamalar: *It is certain, obvious*;
5. o'timli fe'llar bilan yasalganlar: *think, believe, suppose, guess*;
6. kirish-modal gaplar: *It was clear, I believe, I suppose*.

Modal so'zlar ingliz tilining alohida o'rganish kerak bo'lgan mavzusi bo'lmagan. Ilgari ular odatda qo'shimcha sifatida tasniflangan bo'lib, birinchi marotaba rus tilshunosligida modal so'zlar alohida ajratib ko'rsatilgan. Modal so'zlar matni tashkil qilishning eng muhim vositalaridan biridir. Ular matnning to'qimasiga uyg'un ravishda to'qilgan va umuman uning yo'nalishini aniqlab beradigan aniq ma'lumotlarni yetkazadilar. Ular nutqga alohida ma'no berish imkoniyatiga ega. Quyidagi gaplarni misol tariqasida ko'rib chiqamiz:

1. "...Death had **apparently** been due to the gas, but he had first been rendered unconscious by the barbiturate" (Gardner)

"... O'lim gaz tufayli bo'lgan shekilli, lekin tinchlantiruvchi dori uni birinchi bo'lib hushidan ketishga majbur qilgan". (Gardner)

apparently so'zi ishlatilmagan jumla:

2. "...Death had been due to the gas, but he had first been rendered unconscious by the barbiturate".

"...O'lim gaz tufayli bo'lgan, lekin tinchlantiruvchi dori uni birinchi bo'lib hushidan ketkazgan".

Yuqoridagi gaplarni tahlil qilgan holda shuni aytish mumkinki, ikkala jumla ham grammatik jihatdan to'g'ri tuzilgan ammo uzatilgan ma'no nuqtai nazaridan sezilarli darajada farq mavjudligini ko'rish mumkin. Birinchi keltirilgan misolda apparently so'zi yordamida so'zlovchining ushbu holatga shubha va ehtimollik munosabatini bildirgan. Ikkinchi misolda esa apparently so'zning qo'llanilmagan va shu sababli ham butun jumla bironing o'limi faktining oddiy bayonotidir.

So'zlovchining obyektga bo'lgan munosabatiga ko'ra modal so'zlar ikki semantik turga bo'linadi:

1. Ratsional baho ifodalovchi modal so'zlar

2. Hissiy baho ifodalovchi modal so'zlar.

Ushbu semantik turlarning har biri bir qancha kichik tiplarni o'z ichiga oladi.

Birinchi semantik turga kiruvchi ratsional baho ifodalovchi modal so'zlarning lug'aviy ma'nolarida "ratsional baholash" semasi mavjuddir. Bu modal so'zlar ma'no tuzilishiga ko'ra to'rt semantik turga bo'linadi:

1. Birinchi semantik kichik tipga *aniqlik* ma'nosidagi modal so'zlar kiradi. Ushbu kichik tipda modal so'zlar tuzilmalarda ma'lum bir o'zgarma "ishonch" ning leksik ma'nosining mavjudligi bilan birlashtirilgan. Bu kichik turga *"certainly, sure, surely, naturally, definitely, doubtless, undoubtedly"* modal so'zlari va *"of course"* kabi modal iborasi kiradi. "Ishonch" semasi quyidagi lug'at ta'riflari orqali aniqlanadi:

certainly - without doubt; undoubtedly, definitely; with certainty, fixedly, without doubt, unquestionably;

sure - in fact, certainly, with certainty, assuredly, undoubtedly;

of course - certainly, naturally; obviously;

definitely - certainly, without doubt;

naturally - of course, as one have expected; as might be expected, of course; as might be expected;

doubtless - without doubt, unquestionably, certainly, no doubt;

undoubtedly - admittedly, certainly, beyond or without any doubt; certainly.

Birinchi kichik guruh modal so'zlarning qo'llanilishiga misollar keltiramiz:

1. "Would you like a cup of coffee?" "I **certainly** would" (SP, 68).

2. "It seemed awfully awkward to me". "**Of course** it did" (PF, 158).

3. **Doubtless** many men besides the Egyptians devised independent systems of pic to grams (OL. 69).

2. Ikkinchi semantik turkumga dalil ma'nosini ifodalovchi modal so'zlar kiradi. Ushbu kichik guruh lug'aviy ma'nosi tuzilmalarida ma'lum bir o'zgarma "aniqlik" ma'nosi mavjud bo'lgan modal so'zlarni o'z ichiga olgan. Bular *"really, actually, indeed, obviously, evidently, absolutely"* kabi modal so'zlardir.

really - in actual fact, truly; in reality, in fact, positively, indeed; in truth, actually;

in a real manner, in point of fact, actually;

actually - as a fact, really; in actual fact, in act of fact, indeed;

indeed - certainly, really; in truth, without any question, truly, in reality; in actual fact;

obviously - it can be easily seen (that), plainly;

evidently - plainly, obviously; it is proved by clear signs (that); it is plain (that);

absolutely - in actual fact, positively; without condition or limitation;

Quyidagi lug'at ta'riflarini misollarda ko'ramiz:

4. **Obviously** we ought to distinguish between words and forms of words (G, 51).

5. **Evidently** we must make this variation the basis for our classification (SL, 187).

6. "You're sure you want me to come?" "**Absolutely**, old sport" (GG, 91).

3. Uchinchi semantik kichik turga ehtimollik qiymatiga ega modal so'zlar kiradi va ma'no tuzilmalarida ma'lum bir o'zgarma "ehtimollik" semasi mavjud bo'ladi. Bular *"probably, apparently, likely"* kabi modal so'zlar hisoblanadi.

probably - almost (but not quite) certainly;

apparently - it seems (that), as it happens; evidently, visibly;

likely - probably.

Namunamiz materiallaridan misollar keltirib o'tamiz:

7. Some of the terms are **probably** unintelligible to most people... (G,41).

8. "The thing is ... she told Agatha Runcible she wasn't going to ask me".

"Why not?"

"**Apparently** she's in a rage about something she said about Miles" (VB, 85).

9. More than **likely**, Alan thought, the man was the worst kind of ocean drifter whom no one wanted, and with good reason (IMP., 114).

4. To'rtinchi semantik turkum shubha ma'noli modal so'zlar bilan ifodalanadi. Bu kichik guruhga lug'aviy ma'nosi tarkibida "shubha" semasi mavjud bo'lgan modal so'zlar kiradi. Bu "maybe, perhaps, possibly, unlikely" kabi so'zlardir. Lug'at ta'riflarini ko'rib chiqamiz.

maybe -	perhaps, possibly;
perhaps -	it may be, possibly; possibly but not certainly;
possibly -	perhaps, in accordance with possibility; maybe;
unlikely -	improbably;

Misollar keltirib o'tamiz:

10. "Well, Romeo, he's not my friend", Sam said after a little pause.

"**Maybe** he's your friend, Gary?" (AD, 102).

11. "But he really was a bit of a genius."

"**Possibly**, though I doubt it" (MF, 33).

12. Number, **perhaps**, raises fewer problems (G., 87).

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, lug'at ta'riflari tahlili va sema tahlili modal so'zlarning lug'aviy ma'no tuzilmalarida semantik tur hosil qiluvchi barcha so'zlar uchun mavjud bo'lgan umumiy semalarni aniqlash va ularning shu turga mansubligini aniqlash imkonini beradi. Semantik tuzilishning birinchi tipidagi modal so'zlar uchun umumiy sema "ratsional baholash" hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 210 с.
2. Панфилов В.З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания. - М.: Наука, 1982.- 357 с.
3. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. - 7-е изд. - М.: Учпедгиз, 1956. - 512 с
4. Шувалов Б.Б. Модальные слова в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Л., 1953. - 18 с.
5. Жигадло В.Н., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. Теоретический курс грамматики. - М.; Издво лит-ры на иностр. яз., 1956. - 350 с.
6. Зернов Б.Е. Модальные слова / / Теоретическая грамматика английского языка а / Отв. ред. В.В.Бурлакова. - Л.; Изд-во Ленинградск. ун-та, 1983. - С. 86 - 91 .

UDC 811. 81.367.372.

THE CONCEPT OF VALENCY IN LINGUISTICS

A.I.Nabiyev, teacher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqolada tilshunoslikdagi valentlik nazariyasi ushbu sohada o'z hissasini qo'shgan turli taniqli olimlar nuqtai nazaridan muhokama qilinadi. Bundan tashqari, maqolada fe'llar asosiy valentlik deb aytgan tilshunoslar o'rtasida munozaralar keltirilgan, shunga qaramay, boshqalar fe'llar asosiy valentlik emas deb taxmin qilishadi, aksincha so'z turkumlari boshqa qismlari uning valentligiga ega.

Kalit so'zlar: valentlik, aktantlar, sironstantlar, semalar, arxisemalar, klassemalar, jumllalar tartibi.

Аннотация. В этой статье рассматривается теория валентности в лингвистике с точки зрения различных выдающихся ученых, внесших свой вклад в эту сферу. Кроме того, в статье приводятся дебаты между лингвистами, которые говорили, что глаголы являются основной валентностью, тем не менее, другие предполагают, что глаголы не являются основной валентностью, вместо этого другие части речи имеют свою валентность.

Ключевые слова: валентность, актанты, сирконстанты, семы, архисемы, классемы, структура предложения.

Abstract. This article discusses the theory of valency in linguistics from the point of various prominent scholars who contributed in this sphere. In addition, article provides debates between linguists who said that the verbs are main valence, nevertheless, others assume that verbs are not the main valence, instead, other parts of speech have its valence.

Keywords: valence, actants, sirconstants, semes, archisemes, classemes, sentence layout.

The study of words and sentences as the basic units of language is the most important task of linguistics. Valence theory plays an important role in its study, which has been one of the important areas of linguistics for several decades. For almost half a century, valence theory has gone a tedious way and turned into one of the most important areas of modern syntax. Despite a rather long tradition, the theory of valence remains relevant in our time. The reason lies in the interest of linguists in studying the sentence from the semantic point of view, and thus in describing its structure and trying to classify its individual parts (actants, sirconstants). The most important contribution of valence theory is to study the plan of content and the plan of expression, to study their relationship, to study the compatibility of words and

sentence structure. Despite the fact that recently they have been talking about the valence of other parts of speech (nouns, adjectives and etc.), the concept of valence was originally combined with the verbal vocabulary and still it is mainly implied in relation not only to verbs but also other parts of speech.

K. B. Shodmonov tried to determine the valence of word formation at the lexical level in nouns that entered the English language from Latin in the valence theory [1]. However, valence is limited by the material given in dictionaries about noun-forming suffixes. In addition, N.P. Bilimovich, expressing his opinion about the lexical-semantic subject valence of verbs without a prefix, goes from the lexical level to the syntactic level of the language and considers the combination of the subject and the participle of the sentence as valence [2].

As E. V. Kuznetsova rightly notes, the study of the compatibility (valence) of verbs can be approached from two sides, relying on the hypothesis of a one-to-one correspondence of syntax and semantics [3]. In the first case, the so-called distributive-transformational method, in which linguists distinguish a class words based on their similar compatibility and, consequently, common semantic features. This approach is used, for example, in the Dictionary of Syntactic Compatibility by M. N. Lebedeva [4]. Another approach to the study of valence is to identify lexico-semantic groups based on the commonality of semantic features and, consequently, to analyze the combinability capabilities of verbs included in this group.

Choosing the second approach to the study of compatibility (from semantics to form), researchers rely on the works of V. G. Gak, L. M. Vasiliev and E. V. Kuznetsova, in which semes of various levels of hierarchy are distinguished. It is these semes that determine, according to E. V. Kuznetsova, the valence of the verb, i.e. those positions (actants) with which this verb is combined. As E. V. Kuznetsova notes, “in the verb sememe there are semes that must necessarily be explicitly designated – they determine the obligatory valence of the verb, the obligatory positions of the actants – as well as semes whose explicit expression is optional – they form the optional valence (positions) of the verb” [3].

We adhere to the opinion expressed by E. V. Kuznetsova that “verbs of the same lexico-semantic group (LSG) have the same type of grammatical compatibility, since they are members of the same lexico-grammatical category ..., and the same type of lexical compatibility, since they are connected by a common categoral lexical system and typical differential signs” [3]. Taking into account the grammatical and lexical compatibility of verbs belonging to the same lexico-grammatical group, it is possible to distinguish the typical compatibility of this lexico-grammatical group, i.e. to give a generalized description of those positions that are most often presented in the proposal. Another idea expressed by E. V. Kuznetsova [3, 90] is interesting, namely that the compatibility of verbs with right actants is analyzed mainly in the grammatical aspect. In contrast, the left valence of verbs (predicative compatibility) is studied mainly from the point of view of lexical content. This fact can be explained by the wide variety of forms of expression of the object and the universality of the form for the expression of the grammatical subject.

Russian verb type compatibility of verbs of various lexico-grammatical groups has become the subject of research and the scientific group “Russian Verb” and is further developed in the dictionary of Russian Verb sentences: Experimental Syntactic Dictionary. This dictionary can be considered the fulfillment of the task set at the end of the 80s.

The twentieth century in the monograph Lexico-semantic groups of Russian verbs [3]. The main goals of the representatives of the so-called lexical syntax are described there as follows:

1. to identify in the system of verbal Russian sentences the main semantic models that differ in the semantics of predicates;

2. to describe variants of these models that differentiate by a set of verbal actant positions.

The importance of the lexical meaning of the verb for the construction of a sentence is noted by E. V. Kuznetsova, who, paying attention to the active turn in syntax from the morphological characteristics of the sentence to the functional-semantic ones and, consequently, emphasizing the meaning of the lexical-semantic study of verbs, writes that “the verb contains in its meaning a “layout of the sentence”, behind which there is a certain situation. The semantics of the verb predicate is recognized as one of the important factors formation of the semantic structure of the sentence” [3]. Studying the verbal vocabulary and working on the semantic classification of Russian verbs, she comes to the conclusion that “... the similarity of verbs belonging to the same lexico-grammatical group is not limited to the presence of a common categoral-lexical feature (archisemes, classemes). It also manifests itself in the presence of typical compatibility, in connection with certain semantic models of sentences, in certain the regularities of their paradigmatic relations within the group, in the broad development of their functional equivalence (synonymy in the broad sense of the word), organically associated with ambiguity” [3].

The concept of a verb as a “sentence layout” is also found in S. D. Katsnelson, who writes that “... in terms of content, the verb predicate is something more than just a lexical meaning. Expressing a certain meaning, at that time it contains a layout of the future sentence. The predicate has “places” or “nests”

filled in the sentence with words whose categorical features are in accordance with the categorical features of the nest" [5].

The idea of a two-way relationship between the syntactic and semantic properties of language expressions is also expressed by Y. D. Apresyan. He is of the opinion that this two-way dependence is manifested in the fact that "language expressions with similar syntactic properties have similar meanings, and vice versa, language expressions with similar values have similar syntactic properties. This opens up opportunities for a strict description of the semantic aspect of the language, which has hitherto been difficult to formalize" [6]. Y. D. Apresyan thinks that meanings can be judged on the basis of the syntactic behavior of the corresponding language expressions, which lends itself to direct fixation. Thus, he makes an attempt to describe the semantics of Russian verbs through their syntactic properties, while considering that the direct object of research is not the verb as such, but the whole predicate expression organized by this verb. Based on the analysis of about 25,000 verbal phrases, he makes a list that includes 84 verbal nuclear constructions.

It should be noted that in recent years, the verb has been the focus of attention of linguists in the research of sentence structure. The basis of this is the result of the view put forward that the verb is the "center" of the sentence. Based on this, the verb valence has developed in all languages. But H.L. Somers stated that "...approaching valence only within the scope of the verb is limited by the number of complements it controls, which cannot fully justify the theory of valence" [7]. In addition, A.M. Mukhin: "Considering the verb as the structural center of the sentence always leads to some ambiguities: firstly, the personal and impersonal forms of the verb are not considered a syntactic unit, they can be a syntactic unit only if they participate in the structure of the sentence with the help of internal syntactic links. This idea also applies to nouns and adjectives; secondly, there are sentences without verbs in English or Russian, and it is impossible to find a solution of valence in such sentences from the point of view of the approach that the verb is the center of the sentence; thirdly, in addition to the description of valence in the sentence device, there are also features of lexical combination of verbs, and it is difficult to talk about valence without taking into account their meaning given in dictionaries" [8].

Thus, when studying the valence of verbs, we decided to rely on the semantic properties of the verb and identify how the meaning of the verb affects (does it affect at all) the set of actants in the sentence and their formal expression at the surface level. Proceeding from the study of the valence of verbs from the semantic properties of these verbs, we want to confirm or refute the hypothesis about the inseparable relationship between the semantics of the verb and the semantic (deep) structure of the sentence, the idea that the syntactic structure of the sentence at the surface level to a large extent, it is a reflection of the properties of lexical units.

In the structure of the sentence, valence is not only a phenomenon specific to the verb, but any syntactic unit is considered to be a mono-valent component if it participates in a sentence based on one syntactic relationship, if it is based on two syntactic relationships, it is considered to be poly-valent, and if it is based on three syntactic relationships, it is considered to be a three-valent component.

REFERENCES:

1. Шодмонов К.Б. К вопросу о словообразовательной валентности латинизмов в английском языке эпохи позднего возрождения (на материале существительных) // Иностранные языки в педагогических вузах Узбекистана. – Ташкент: ТашГПИ, 1981. – С. 89-94.
2. Билимович Н.П. Лексико-семантическая субъектная валентность бесприставочных глаголов перемещения в современном русском языке (на материале научного стиля) // Функция и семантика лингвистических единиц, сборник научных трудов. – Ташкент: ТашГПИ, 1983. – С.106-108.
3. Кузнецова Э. В. Лексико-семантические группы русских глаголов. Учебный словарь справочник. Иркутск: Изд-во Иркутского университета, 1989. – 85 с.
4. Лебедева М. Н. Словарь-справочник синтаксической сочетаемости глаголов. Москва: Рус. яз. «Курсы», 2003.
5. Кацнельсон, С. Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград: «Наука», 1972.
6. Апресян, Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. Москва: «Наука», 1967.
7. Somers H. L. On the Validity of the Complement – adjunct distinction in Valency Grammar // Linguistics, 1984. – V.22. №4. – P. 113-126.
8. Мухин А.М. Валентность и сочетаемость глаголов/ Вопросы языкознания, №6 –Москва, 1987. – С. 52-58

UDC 821.512.133

ANALYSIS OF SOCIOLOGICAL METHOD IN THE NOVEL "MEHROBDAN CHAYON" BY ABDULLA KADIRI

G.Nasriyeva, teacher, Bukhara State Medical Institute, Bukhara

Annotatsiya. Bu maqolada Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan Chayon" asarida oilaviy munosabatlar, jamiyatdagi tuzum va oddiy qatlamning ijtimoiy ahvoli adabiyotning ijtimoiy tahlil metodi orqali tahlil qilinadi. Yozuvchining gohida zamon va makon talablariga mos holda qaysidir xarakterga

ergashganligini va qaysidir hollarda bu qonunlarga qarshi ekanligini ko'rishimiz mumkin. Asardan olingan parchalarda jamiyat ijtimoiy siyosiy ahvolini boricha o'quvchiga yetkazib berishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: sotsiologik tahlil, jamiyat, siyosat, oilaviy munosabatlar

Аннотация. В данной статье методом социального анализа литературы анализируются семейные отношения, система в обществе и социальное положение простого слоя в произведении Абдуллы Кадири «Мехробдан Чаян». Мы видим, что писатель иногда следует определенному персонажу в соответствии с требованиями времени и пространства, а в некоторых случаях - вопреки этим законам. В отрывках из произведения социально-политическое положение общества призвано донести до читателя.

Ключевые слова: социологический анализ, общество, политика, семейные отношения.

Abstract. This article analyzes the family relations, system in society and the social condition of the common layer in Abdulla Kadiri's work "Mehrobdan Chayon" through the method of sociological analysis of literature. We can see that the writer sometimes follows a certain character according to the requirements of the time and space, and in some cases it is against these laws. In the excerpts from the work, the social and political situation of the society is aimed at delivering to the reader.

Key words: sociological analysis, society, politics, family relations.

Abdulla Kadyri's novel "Mehrobdan chayon" describes the life of the peoples of Turkestan in the first half of the XIX century, the struggle against oppression, the country's crisis due to conflicts.

The main purpose of the novel "Mehrobdan chayon", based on vital materials and sources, is to depict the landscape of society. The author writes about his preparation for the creation of the work: "While studying the materials, I am thinking about how to write the work. As a result, I draw up a very approximate scheme of my work and then start working. Without such a scheme, I will never be able to write" [4].

Abdullah Qadiri's novel "Mehrobdan chayon" reveals that Kokand khan Khudoyorkhan and his palace were unjust, corrupt, and that the khan's palace was a hotbed of corruption and intrigue. The author himself explains the theme of the novel as follows: "Khudoyorkhan, the next representative of the Turkestan feudal lords, sacrificed the peasantry and the small artisans for his own free will, controlled the women of the country as he wished, and punished those who opposed them mercilessly, no matter who he wanted." is the subject.

The scholars, who are the first reference point of God on this path, are described to the best of their ability, their inner and outer condition, morals, madrasa and family life, the human feelings, and the rest to an insignificant degree under the guise of filth. These are the negative protagonists of the novel. On the other hand, the "lower" class against these dark forces is the poor, their rise to the khanate structure, the black power to the religious person, the morals of the working poor, the family of Saji and their interrelationship and their sincerity".

"Mehrobdan chayon" is one of the most popular and popular novels in the history of Uzbek literature. This is the sweetness of Abdullah Qadiri's spirituality.

The spring has been resting thirsty souls for seventy years. It brings relief to sorrowful souls, joy to sorrowful hearts, and joy to sorrowful hearts [5].

In general, the novel "Mehrobdan chayon" is a strong, beautiful work, both in terms of ideological content and artistic skill. In the words of the well-known literary scholar Umarali Normatov, "The Mehrobdan chayon" embodied the reality of life "without adding or subtracting" in its entire splendor, deeply expressing the world of characters and psyche through its own tones and colors:

Shu holda yetti-sakkiz kunlab Anvarning dunyog'a "tashrifi" sir bo'lib kechti. Anvar ohorliq yangi yo'rgak ko'rmaganidek, og'alaridan birining eski beshigiga to'qquzinchi kun belandi emas, tiqildi.

This extract of the novel describes that when the poor have children, there is even a state of depression instead of joy, because instead of rejoicing in the birth of a child, life becomes more difficult, more money is required for the multiplied person: *Anvarning "chillasi charog' ko'rmagan" bo'lsa hech boki yo'qdir, biroq yigirma kunlab beshikda ismsiz yotishi qiziqdir, chunki yangi "qadrlik mehmon"ga ot qo'yish na otasining esiga va na onasining xotirig'a kelgan edi. Oradan yigirma kun o'tsa-ku, bolag'a ism qo'yamasalar, deb ota-onani ayblash og'ir. Balki Salim bo'yoqchining tiriklikdan qo'li bo'shamag'andir. Avorbibining bo'lsa olti bolaning xarxashasidan qulog'i tinchimay miyasi suyulgandir, har holda bu "qadrlik" bolaning oti muhtaram mahalla imomi tarafidan qo'yilmag'anidek, ota-ona tomonlaridan ham nasib bo'lmadi. Ism qo'yish vazifasini yigirma ikkinchi kunlarda o'n ikki yoshliq Nodira ado qildi. Shu yo'sun Salim bo'yoqchining mavridsiz laylaklari ichida bemahal g'urrag bo'lib Anvar ham yashay boshladi. Bolalari ko'paygan sayin Salim akaning ishi ham keyinga ketkanidek, kundankun ehtiyojdan-ehtiyojg'a o'tib borar edi. Anvar uch yoshqa kirganda, besh yillardan beri Salim akaga yopishib olg'an bobosir kasali uning yoqasidan olib yiqitishg'a muvaffaq bo'ldi. Ya'ni Salim aka qonsirab, darmonsizlanib yotib qoldi. Muolajaga pul kerak, mundan ham ilgari oilaning umumiy kasali bo'lg'an oziqqa ham shu narsa kerak. Salim bo'yoqchi sarmoyasidagi nil, tuz va shunga o'xshash*

dastmoyalarni sotib muolaja qildirg'an bo'ldi. Dard ancha ulg'ayg'an edi. Bu chiqimlar foyda o'rnig'a zarar keltirdilar. Do'kon dastgohini sotib ro'zg'or qildi. Bular ham bitkandan keyin bu oilaning og'ir kunlari boshlandi. Ochliq, yalang'ochliq, ayniqsa kasal boqish.

One may say that Saint has evil in it, but he is Saint because he mastered it for great purposes. Absence of inner will and power makes person weak and vulnerable. Hence, those religious teachers during 19th century took their Saint role not to serve God but serve personal ill purposes. It was easier to blame the epoch rather than those in charge: *Domla nazoratni eskicha davom etdirib, xotirjam' yurg'anda bir necha juvonboz savdogarlar Abdurahmon bilan aloqa qilib qo'yg'an edilar. Domla mudarris erta-kech Abdurahmonni ko'z o'ngidan yubormas, xuftandan keyin darbozaga gulf solar, Abdurahmonni mehmonxonada yotquzib, so'ngra o'zi ichkariga uxlag'ali kirar; ziyofatka boriladig'an bo'lsa, o'zi bilan birga olib yurar edi. Yana shu holda Abdurahmonni qanday qilib buza olsinlar? Tassuf, buzg'an edilar. Bachchabozliqqa maxsus hunar va nayranglar ijod qilg'an omilkor savdogarlardan bir nechasi "Abdurahmoncha"ni yo'ldan ozdirg'an edilar.*

Person is greatly affected by context in which he resides. Hence, external ban and prohibition cannot serve as strong deterrent from lechery he can be involved in. Only great power that lives within may help person to stay aside from aforementioned wrongdoings. Despite that, Islam prevailed during those times people used religion as an effective tool be accepted in the society leading to hypocrisy. We can see utilizing religion for wrong purposes nowadays too.

"Mulla Abdurahmonjon, janobi oliy, garam, az sarashon gardam, balongni olay!4" kabi madhu sanolarga "Abdurahmoncha" har bir ishni o'z tilagicha yuritar: may uchun soqiy bo'lar, zaifona ko'ylak, lozim va boshig'a kokil kiyib o'n olti yoshar qiz suratiga kirar; choyg'a labini tegizib "tabarruk" qilar; dutor, tanburga yo'rg'alab o'yunchi bo'lar; boshidag'i kokil bilan "oshiqlar"ni rahmsiz chamchilab sitamgar va zolimga aylanan, eng oxirda... Qisqasi bu bobdagi bor choramiz uchun ham yararliq holg'a kelgan yoki keltirilgan edi.

Maybe strict code of conduct for women created such men. Men's soul demands entertainment (it had been so for centuries), but there is no woman to fill his heart with joy and happiness. Market for entertainment corrects itself and creates new roles for men. Societal rules creates context where supply and demand generated solely by men and only men.

The sociological or socio-historical method is the main approach of the sociology of literature, studying the influence of social groups and classes on literature, as well as the significance and influence of literature in society, as one of its social functions. The subjects of interest within this method are not only the kinds, types, genres of literature or themes, motifs, objects depicted, as well as how the public and the author interact. The latter is often far from being limited to the creation of a work on the one hand and the choice to get acquainted with it or not, on the other. It should also be noted that the sociology of literature is an interdisciplinary scientific branch.

Abdullah Qadiri was a leading figure of his time, and his work "Mehrobdan chayon" was highly influenced by society. Always tried to show real condition of society, their sufferings, relationship between khanate and ordinary people, attitudes towards women, social stratification and politics in society.

REFERENCES:

1. Psychoanalytical Approach in English Literature. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(12), 34-38.
2. Literature as Discourse. American Journal of Social and Humanitarian Research, 3(10), 266–271.
3. Nasriyeva G.Z. (2023). The concept of tolerance in english media and press. International Journal Of Literature And Languages, 3(02), 74–81.
4. Abdullah Qadiri "Mehrobdan Chayon" Tashkent, Shark, 2016 p. 7.
5. Karim, Bahodir. Muvozanat – talqin tayanchi. Qodiriy qadri. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2003.

UO'K 81'44:398.9

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA INSON TANA A'ZOLARI BILAN BOG'LIQ MAQOLLARNING KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILI

Q.Nazarov, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqollar til, madaniyat va inson mental faoliyati o'rtasidagi yaqin munosabatni ifodalovchi vosita hisoblanadi. Shuning uchun ushbu maqolada inson tana a'zolarining maqollarda qo'llanilishi va uning kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan o'rganilishi maqsad qilingan. Maqolada tahlilga tortilgan maqollar o'zbek va ingliz xalq maqollari to'plamidan tanlab olingan va konseptual metafora va metonimiyaga asoslangan nishon hamda manba maydoni (source and target domain) aniqlangan. Inson tana a'zolari qatnashgan maqollar anglatgan ma'no nafaqat ma'lum bir xalqqa xos etnik xususiyatlarni balki, bu ma'nolarning bir tildan ikkinchi tilga ko'chishi aniqlandi.

Kalit so'zlar. Mental faoliyat, metafora, metonimiya, nishon maydoni, manba maydoni

Аннотация. Пословицы являются средством выражения тесной связи языка, культуры и ментальной деятельности человека. В данной статье рассматривается использования частей тела человека в пословицах и его изучение с точки зрения когнитивной лингвистики. Анализируемые в статье пословицы были отобраны из сборника узбекских и английских народных пословиц, выявлены исходная и целевая области, основанные на концептуальной метафоре и метонимии. Определено, что значение пословиц с использованием частей тела человека – это не только этнические особенности определенного народа, но и перенос этих значений с одного языка на другой.

Ключевые слова. Психическая деятельность, метафора, метонимия, исходная область, целевая область

Abstract. Proverbs express the close relationship between language, culture and human mental activity. Therefore, in this article is aimed the use of the parts of human body in proverbs and analyzing them from a cognitive-linguistic point of view. In this paper proverbs are analyzed which are selected from uzbek and english national proverbs collection and identified source domain and target domain based on conceptual metaphor and metonymy. The meaning of proverbs that mapping of human body is proven not only the ethnic features of certain nation, but also transfer those meaning from one language to another.

Keywords. Mental activity, metaphor, metonymy, source domain, target domain

Kirish. Maqollar avloddan avlodga o'tuvchi xalqning donoligi natijasida paydo bo'lgan birliklar hisoblanadi. Maqollarda xalqning kundalik tajribalari va kuzatishlari qisqa va ixcham tarzda ifodalanadi va bu maqollarning inson xotirasida oson saqlanishi hamda samarali muloqot jarayonida faol qo'llanilishiga imkon beradi. Mieder [1] fikricha, maqollar izchil ma'noli, qisqa, xalq orasidagi mashhur gaplarni aks ettiruvchi vao'z ichiga donolik, haqiqat, odob-axloq hamda an'anaviy qarashlarni olgan metaforik, ixchamlashtirilgan, oson esda qoluvchi, shuningdek avloddan avlodga o'tuvchi shakllardir. Maqollar nafaqat borliqni kuzatish orqali orttirgan tajribalari orqali hosil bo'ladi, balki o'z tanasi, xatti-harakati, xarakteri haqidagi mulohazalardan kelib chiqqan holda ham paydo bo'ladi. Bunday yo'l bilan hosil qilingan maqollarni kognitiv-semantik nuqtayi nazardan tahlil qilish inson xarakteri va tabiatini o'rganishga bo'lgan e'tiborning naqadar ahamiyatga molik ekanligini ko'rsatadi.

Lakoff va Jonsonning [2] fikriga ko'ra metaforaning asosiy vazifasi mavhum va tushunilishi qiyin matnlarni barchaga ma'lum tasvirlar yordamida lingvistik va kognitiv jihatdan osonlashtirishdir. Aynan konseptual metafora tahlil modeliga ko'ra manba maydoni (source domain) va nishon maydoni (target domain) kabi tushunchalari Lakoff va Jonson tomonidan ajratildi. Shuningdek, Lakoff va Turner [3] buyuk metafora zanjiri (Great Chain of Being Metaphor Theory- GCMT) nazariyasi orqali maqollarda kognitivlik masalasini chuqur tushunish mumkin.

Dunyo miqyosida maqollar kognitiv semantika nuqtayi nazaridan chuqur o'rganilgan va Firman Alamsiyah Mansur [4], Elza Leyli Lisnora Saragih [5] kabi bir qator olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot uchun ma'lumotlar o'zbek, rus va ingliz tillaridagi maqollarni o'zida jamlagan H.S.Karomatov va K.M.Karomatovaning [6] maqollar to'plami va Sh.Shomaqsudov va Sh.Shorahmedov [7] tomonidan nashr etilgan o'zbek xalq maqollari izohini o'zida jamlagan to'plamlardan olindi. Yuqoridagi to'plamlardan tanlab olingan maqollar Lakoff va Turnerning [3] manba maydoni (source domain) va nishon maydoni [8] (target domain) nazariyasiga ko'ra tahlil qilindi. Shuningdek yuqorida qayd etilgan Lakoff va Turnerning [3] konseptual metafora tahlil modeliga ko'ra Buyuk zanjir metaforasi va metonimiyasi nazariyasiga ko'ra maqollar ma'nosi ko'rib chiqildi. Bunday tavsiflash orqali o'zbek va ingliz tillarida inson tana a'zolari qatnashgan maqollarni kognitiv-semantik jihatdan tushunish modeli ishlab chiqiladi.

Tahlil natijalari va muhokama. Quyida o'zbek va ingliz tillarida inson tana a'zolari qatnashgan bir nechta maqollar tanlab olindi.

3.1. Ko'rpangga qarab oyoq uzat - Legs according to the coverlet, Stretch your.

Manba maydoni (source domain)	Nishon maydoni (target domain)
Ko'rpa –the coverlet	Ahvol, moddiy ta'minot
Oyoq uzatmoq - stretch legs	Ish tutmoq,

Yuqoridagi maqollar o'zbek va ingliz tillarida o'xshash holatda ifodalangan. Maqol orqali asosan moddiy sharoitga ko'ra ish ko'rish lozimligi tushuniladi. Ushbu maqoldagi "oyoq uzat" – "stretch your legs" birikmasi hamda "ko'rpa" – "the coverlet" so'zi inson har qanday sharoitda o'z moddiy holatidan kelib chiqib ish tutish lozimligini uqtiruvchi ogohlantirish, maslahat ma'nolari bilan bog'langan. Ko'rinib turibdiki, "oyoq uzat" – "stretch your legs" birikmasida inson tana a'zosi qatnashgan va bu orqali aniqlikdan mavhumlikka ishora bor. "Oyoq uzatmoq" iborasi tarkibidagi "oyoqni harakatlantirish" harakato'xshashligiga asoslangan metaforani aks ettirib, "ish tutmoq" mavhum tushunchasini maqol

orqali ifodalamoqda. Buoz navbatida Lakoff va Turnering [3] metafora modelidagi maqolning semantik interpretatsiyasi -SPECIFIC REPRESENTATIVES GENERIC (Aniqlikdan mavhumlik tomon) haqidagi nazariyasiga to'g'ri kelmoqda.

3.2. Hunarli qo'l och qolmas - Hand at smth., A crack.

Manba maydoni (source domain)	Nishon maydoni(target domain)
Qo'l	Inson

Maqolning har ikkala tildagi variantida ham inson tana a'zosi mazmunni metonimik yo'l bilan yoritishga xizmat qilmoqda. Maqol orqali odamlaro'zini va ro'zg'orini boqish uchun ma'lum hunario'rganish kerakligiga da'vat bor. Asosiy jismoniy mehnatni amalga oshiruvchi tana a'zosi qo'l hisoblanganligi bois ushbu maqolda ham manba maydoni sifatida "qo'l"- "hand" qo'llanilgan. Ya'ni "qo'l"- "hand" muhim va asosiy jismoniy harakatlarni bajaruvchi tayanch a'zo vazifasini o'taganligi sababli uning sohibi bo'lgan insonga ishora qilmoqda va maqolning interpretatsiyasida metonimiya modeli ijobiy ma'noni ta'sirchan ruhda ifodalashga xizmat qilmoqda.

3.3. Tongue makes a wise head, A still - Tilini tiygan boshini qutqarar.

Manba maydoni (source domain)	Nishon maydoni(target domain)
Tilni tiymoq- a still tongue	Sukut saqlash- jim turish
Bosh- head	Jon

Yuqoridagi maqol atrofdagi insonlarningg'azabiga duchor bo'lmaslik uchun ehtiyotkorlik bilan gapirish lozimligini ifodalaydi. Har ikkala tildagi maqolning variantlarida "til"- "tongue" va "bosh"- "head" so'zlari manba maydoni doirasidan nishon maydoniga metafora modeli asosida konseptuallashtirilgan. "Til"- "tongue" inson tana a'zosi nutqni yaratish jarayonida muhim a'zo hisoblanadi. Shuningdek "bosh"- "head" so'zi esa inson tanasini aqliy tomondan boshqaruvchi asosiy organ sifatida interpretatsiya qilinadi va bu tana a'zosiz jon saqlash mumkin bo'lmaganligi tufayli ushbu so'z jon ma'nosida interpretatsiya qilinmoqda.

3.4. Heart knows its own bitterness, Every - Har kimning bog'i bor, Yuragida dog'i bor.

Manba maydoni (source domain)	Nishon maydoni(target domain)
Yurak – heart	Ko'ngil, dil, qalb

Yuqoridagi maqol har bir inson boshidano'tuvchi qayg'uli kunlar, voqealarga ishora qilmoqda. Maqolningo'zbek tilidagi shakli tuzilish jihatdan ingliz tilidagi variantidan biroz farq qiladi. Ammo bu maqollarni talqin qilish orqali bir xil ma'noni ilg'ash mumkin. Ya'ni har ikki tilda ham har bir insonning qalbidagi boshqalarga sezilmaydigan dard borligi ifodalanmoqda. Maqolda qo'llangan "yurak"- "heart" so'zlari metafora modeli asosida manba maydonidan nishon maydoniga ko'chgan. Ya'ni "yurak"- "heart" so'zi bevosita inson his-tuyg'ulari bilan bog'langan va shu orqali mavhum tushuncha sifatida interpretatsiya qilinuvchi qalb, dil, ko'ngil so'zlari ma'nosida kelmoqda.

3.5. Keep your mouth shut and you eyes open - Og'zingni ochguncha, ko'zingni och.

Manba maydoni (source domain)	Nishon maydoni(target domain)
Og'iz ochmoq	Sodda , laqma bo'lmaslik
Keep your mouth shut	
Ko'z ochmoq	Diqqatli bo'lmoq, xushyor bo'lmoq
Open eyes	

Ushbu maqollar iboralardan tashkil topgan va iboralar tarkibida inson tana a'zolari ishtirok etgan. Maqolda tez va oson aldanib qolmaslik, har doim aql bilan ish ko'rish, atrofdagilar bilan munosabatda ehtiyotkor bo'lish kabi tushunchalar nazarda tutiladi. Maqolda qo'llangan "og'iz ochmoq" - "keep your mouth shut" va "ko'z ochmoq"- "open eyes" iboralarida ko'z tana a'zosining atrofini ko'rish, kuzatish vazifasi metaforik model asosida tafakkur qilish orqali kuzatish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ma'nolar bilan bog'langan. Aniq tushunchani anglatuvchi ko'z tana a'zosi maqolda ifodalagan ma'nosi orqali nishon maydonigao'tmoqda va mavhum tushuncha bo'lgan "xushyorlik" tushunchasiga ishora qilmoqda.

3.6. Fingers, Have light -Qo'li qing'irning dili qing'ir

Manba maydoni (source domain)	Nishon maydoni(target domain)
Qo'li qing'ir	o'g'ri
Have light fingers	
Dili qing'ir	Niyati yomon

Yuqorida maqollar orqalio'g'rilik qiladigan insonning yomon niyati va undan boshqalar ehtiyot bo'lishi haqidagi xabarni sezish mumkin. Maqolningo'zbek tilidagi variantida manba maydoni sifatida inson tana a'zosi bo'lgan "qo'l" so'zi ishtirok etgan. Maqolning ingliz tilidagi ifodasida esao'zbek tilidagi variantidan farqlio'laroq, "fingers" so'zi ishlatilgan. Har ikki tilda ham inson tana a'zolari bo'lgan "qo'l" va "barmoq" so'zlari metonimiya modeli asosida nishon maydoniga ko'chgan. Inson asosiy tayanch harakatlarini asosan "qo'l" va "barmoq"

orqali amalga oshirganligi uchun bu a'zolar ikki tilda ham metonimiya asosida ma'no ko'chiga sabab bo'ladi. Shuningdek maqolning o'zbek tilidagi ifodasida “dili qing'ir” iborasi qo'llangan bo'lib, “dil” mavhum tushunchasi metafora modeliga asosan yana bir mavhum tushuncha hisoblangan “niyat” tushunchasiga ishora qilmoqda.

Xulosa. Yuqoridagi maqollar muhokamasidan shunday xulosa qilish mumkinki, o'zbek va ingliz tillari qo'llaniluvchi bir qancha maqollardagi kognitiv mexanizmlar inson tana a'zolaridan olingan. Bu tadqiqotga ko'ra, inson tana a'zolari qatnashgan maqollarni tushunish modelio'zbek va ingliz tillarida ba'zi farqli konseptual ma'nolarga ega. Specific representatives generic [3] nazariyasi orqali insonning ayrim tana a'zolari butun bir shaxsga ishora qilishini kuzatish mumkin. Shuningdek, aniq tushunchani ifodalovchi so'z mavhum ma'noni bildiruvchi so'zlarga ko'chirilishi ham yuqoridagi nazariyaga to'g'ri keladi. Inson tana a'zolari bilan bo'g'liq maqollar ijobiy, salbiy va neytral baho munosabatlarini ifodalaydi. Insonning hayoti davomida olgan tajribasi turli tillarda turli xil tarzda konseptuallashtiriladi. Lekin bu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, metafora modeliga asosan inson tana a'zolari ishtirok etgan maqollar lingvokulturologik omillarsiz umuminsoniy tushunchalarga asoslanishi mumkin. Bu tadqiqotda o'zbek va ingliz tillaridagi inson tana a'zolari qatnashgan ayrim maqollarni tahlil qildi va bu yo'nalishda yanada kengroq tadqiqot olib borish maqollarning kognitiv-semantik xususiyatlarini qiyosiy tarzda o'rganilishi yo'lida yangi sahifani ochadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.W. Mieder, Proverbs: A Handbook. London:Greenwood Press. 2002.
- 2.G. Lakoff and M. Johnson, Metaphor We Live By.London: The University of Chicago Press, 1980.
- 3.G. Lakoff and M. Turner, More than Cool Reason:A Field Guide to Poetic Metaphor. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
- 4.Firman Alamsiyah Mansur, Ratna Said: A Cognitive Semantics Analysis of Wolio Proverbs Related to the Human Body. Atlantis press. 2019.
- 5.Elza Leyli Lisnora Saragih, Mulyadi:cognitive semantics analysis of animal proverbs in toba language. Retorika:jurnal Bahasa, sastra dan pengajarannya. 2020.
6. K.M.Karomatova, H.S.Karomatov: PROVERBS-MAQOLLAR- ПОСЛОВИЦЫ. Toshkent: Mehnat. 2000.
7. Sh.Shorahmedov, Sh.Shomaqsudov: Hikmatnoma. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi bosh redaksiyasi. 1990.
8. A.G.Yuldashev: Idiomatik qo'shma so'zlarning lingvokognitiv tadqiqi. Toshkent: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti. 2016.

UO'K 811.112.2

ONIMIK LEKSEMALARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

N.A.Nazarova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada antroponimlarning tadqiqi va ularning tilshunoslikdagi ahamiyati yoritilgan; Ayrim tilshunos olimlarning atoqli otlar, ularning semantik xususiyatlari va vazifalari haqidagi mulohazalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: antroponim, antroponimiya, onomastika, til, madaniyat, tilshunoslik, ot, etimologiya, xususiyat

Abstract. The article covers the research of anthroponyms and their importance in linguistics; The comments of some linguists about proper nouns, their semantic features and functions are analyzed as well.

Key words: anthroponym, anthroponomy, onomastics, language, culture, linguistics, nouns, etymology, feature

Аннотация. Статья посвящена исследованию антропонимов и их значения в языкознании; Анализируются комментарии некоторых лингвистов об именах собственных, их семантических особенностях и функциях.

Ключевые слова: антропоним, антропонимия, ономастика, язык, культура, языкознание, имена существительные, этимология, особенность

Til lug'at tarkibining ajralmas bir qismi hisoblangan antroponimlar morfologik va sintaktik jihatdan ma'lum til normalariga, qonun-qoidalariga ega. Ular qolgan turdosh otlardan konkret shaxs-individual odamni boshqa ko'pchilik odamlardan farqlash bilan ajralib turadilar.

O'zbek tilshunosligiga o'z hissasini qo'shgan olimlarimizdan xususan T.Nafasov, Z.Do'simov, H.Hasanov, S.Qorayev, N.Oxunov, H.Husanov, X.Doniyorov, A.Otajonov, B.O'rinboyev [1] lar o'zlarining ilmiy izlanishlari va tadqiqot ishlari bilan yaqqol ko'zga tashlanib turadi. O'zbek tilshunosligida mazmunan boy, rang-barang va bir-biri bilan uzviy bog'langan o'ziga xos onomastik tizimdan foydalaniladi. Tilning onomastik boyligi uning leksikasida mujassamlashgan so'zlarga asoslanadi. Bu birliklarning o'ziga xos nomlari onomastika birliklarida “til”, “leksik birliklar” va “nutq birliklari” ham deb nomlanadi. Onomastik birlik aslida atoqli otdir.

Ma'lumki, leksema joy yoki shaxs haqida xabar beradigan onimik leksema ma'lum bir ma'noni anglatadi. Bu esa ma'lum va maxsus onomastik vazifaga ega bo'lib, uslubi, estetik ahamiyatni o'zida mujassamlashtiradi. Demak, ba'zi bir onomastik birliklar nafaqat bir soha balki bir necha sohada ham shaklan bir xil, mazmunan har xil bo'lgan onimlar, onomastikada omonimiyani vujudga kelishiga o'z hissasini qo'shadi. Jumladan, Navoiy (shahar) – Navoiy (antroponim); Nurafshon (shahar) – Nurafshon (antroponim); Washington (shahar) – Washington (antroponim); Isroil (shahar) – Isroil (antroponim); Madina (shahar) – Madina (antroponim); Osiyo (qit'a) – Osiyo (antroponim);

Apillyativ omonimiya turdosh otlarning onomik leksemalarga o'tganida hosil bo'ladi, masalan: Qo'ysin (antroponim) – qo'ysin (fe'l shakli); Tursin (antroponim) – tursin (fe'l shakli); To'xtasin (antroponim) – to'xtasin (fe'l shakli); Qahramon (antroponim) – qahramon (sifat); Jasur (antroponim) – jasur (sifat); Bahodir (antroponim) – bahodir (sifat); Lola (antroponim) – lola (ot); Charos (antroponim) – charos (ot); Gavhar (antroponim) – gavhar (ot); Binafsha (antroponim) – binafsha (ot); Jayron (antroponim) – jayron (ot) kabilar. Sinonimiya hodisasi onomasiyaga xos xususiyat emas. Ularda ko'p nomlilik (polinomiya) mavjud: Sayxun – Sirdaryo; Shayx ur-Rais-Ibn Sino; Julqunboy-Abdulla Qodiriy; Temurlang/Tamerlan /Oqsoq Temur – Amir Temur; Aleksandr Makedonskiy-Iskandar Zulqarnayn; Xuroson-Turkmaniston; Yettisuv- Qozoqiston kabi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib qayd etiladiki, atoqli otlar tilshunoslikda salmoqli o'ringa ega. Ko'rinadiki, o'zbek nomshunosligida o'rganilgan va tahlil qilingan ilmiy ishlarning aksariyati atoqli otlar sistemasiga kiruvchi quyidagi kichik tizimlar ya'ni, ismlar, qisman laqab va taxalluslar, mikrotoponim va makrotoponimlar, etnonimlarga batafsil tadqiq qilingan.

O'zbek tilshunosligida deyarli o'rganilmagan yoki kam tahlil qilingan atoqli otlarning ba'zi tiplari alohida o'rinda o'rganilishi joiz bo'lgan dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bular sirasiga badiiy onomastika, onomastik uslubi, laqab va taxalluslar, atoqli otlarning imlosi, amaliy transkriptsiya va transliteratsiyasi, kasmonimlar (astronimlar), mifonimlar, agronimlar, nekronimlar, geonimlar, dokumentonimlar, oronimlar, patronimlar, fitonimlar, nomshunoslikning nazariy va amaliy muammolari, jumladan, onomastik leksikografiya masalalari va boshqalar kiradi. Jumladan, ayrim kosmonimlar tahlil qilinganda, ularning ma'nolari tavsifi va stilistik qirralariga ko'pchilik tadqiqotlarda astronomik terminlar tadqiqi jarayonida o'rganilgan va ancha salmoqli ishlar amalga oshirilgan. Aynan kosmonimlarning lisoniy qirralari adabiy asarlarda tadqiq qilinib, asosan, nomlarning stilistik vazifalari, kontekstdagi ma'nolari tadqiqotning ob'ekti bo'lib xizmat qilgan [2]. O'zbek kosmonimiyasi shakllanishi haqida ba'zi mulohazalar, ayrim kosmonimlarning etimologik va genetik tavsifi haqidagi ma'lumotlar A.Rustamov, S.Qorayev, R.Doniyorov tadqiqotlarida mavjudligi bilan xarakterlanib turadi [3].

O'zbek tilidagi samoviy yoritgich nomlari mikrosistemi misolida lug'aviy mikrosistema markazi va qurshovining o'zgarish yo'llarini asoslash, uning tabiati, tarkibi, tuzilishi va o'zgarishi haqidagi umumiy qonuniyatlarni Z.Yunusova [4] ning nomzodlik dissertatsiyasida batafsil yoritib berilgan. A.Primov [5] tomonidan esa o'zbek tili kosmonimlarining lisoniy xususiyatlari tahlil qilinib, ilk bor monografik tarzda o'zbek onomastikasining tarkibiy qismi bo'lgan kosmonimlar tizimi to'g'risidagi ma'lumotlar ko'lami yanada kengaydi, ob'ekt turlariga ko'ra guruhlarga ajratilib lisoniy tavsiflandi; neokosmonimlarning lisoniy xususiyatlarini o'rganilib, ularning xalq kosmonimlaridan farqlanuvchi belgilari tizimlashtirildi; kosmonimlarning hosil bo'lish yo'llari, usullari tahlil qilindi; kosmonimlarning atalish motivlariga ko'ra turlari qayd etilib, sohaga oid ba'zi ilmiy terminlarni ilk marotaba nutqda qabul qilindi.

Onomastika sohasi tilshunos, tarixchiva geograflarning atoqli otlarni nazariy va amaliy jihatdan o'rganib tadqiq qilishi o'zbek tilshunosligida alohida soha sifatida rivojlanishiga sabab bo'ldi. Shuni natijasi o'laroq o'zbek tilidagi atoqli otlar nazariy, tavsifiy, qiyosiy, tarixiy va sinxron yo'nalishda tadqiq qilinmoqda. Shuningdek, o'zbek onomastikasining ilmiy jihatdan o'ziga xos tadqiqot usullari va tamoyillari ham mavjud. O'zbek nomenklaturasi sohasining paydo bo'lishi va bu sohada ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilishi onomastika sohasiga oid turli ilmiy tushuncha va g'oyalarni ifodalovchi boy terminologiyaning shakllanishiga asos bo'ldi [6].

O'zbek tilshunosligida o'zbek nomshunosligining alohida o'rini belgilash va uni ahamiyat kasb etish uchun tadqiq jarayonida antroponimlarning har bir tipining (antroponimika – ismshunoslik, toponimika, kosmonimika, zoonimika, teonimika, ktematonimika va b.) ma'no tavsifi va lisoniy qirrasini tahlil qilish, stilistik vazifasi, kontekstdagi ma'nosini yoritish, eng avvalo, ilmiy terminlari tizimini qat'iyalashtirish, unifikatsiyalash lozim. Atoqli ot, ism, nom, joy nomi, geografik nom kabi terminlar bilan cheklanib qolmay, nomshunoslikning har bir tarmog'iga xos terminlarni ham tizimga solish zarurat ekanligi ham inobatga olindi.

Antroponimlarni nazariy jihatdan o'rganilib shunday xulosaga kelindi:

-onimik leksemalar ma'lum bir ma'noni anglatib, ma'lum va maxsus onomastik vazifaga ega bo'lib, uslubi, estetik ahamiyatni o'zida mujassamlashtiradi;

-antroponimlar xalqning madaniyati haqidagi ma'lumotlarni saqlovchi vazifasi ham mavjud;

- ba'zi bir onomastik birliklar nafaqat bir soha balki bir necha sohada ham shaklan bir xil, mazmunan har xil bo'lgan onimlar, onomastikada omonimiyani vujudga kelishiga o'z hissasini qo'shadi;

- til lug'at tarkibining ajralmas bir qismi hisoblangan antroponimlar morfologik va sintaktik jihatdan ma'lum til normalariga, qonun-qoidalariga ega bo'lib, qolgan turdosh otlardan konkret shaxs-individual odamni boshqa ko'pchilik odamlardan farqlash bilan ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Нафасов Т. Топонимы Кашкадарьинской области: автореф. дис. канд. филол. наук. Ташкент, 1968; Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1988.; Қашқадаре номномаси. – Қарши, 2010.; Дусимов З. Топонимы Северного Хорезма: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ташкент, 1970.; Муаллифлар жамоаси. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985.; Хасанов Х. Жой номлари тарихидан. – Тошкент: Фан, 1965.; Караев С. Опыт изучения топонимики Узбекистана: Автореф. дис. канд. филол. наук. – Ташкент, 1969.; Топонимия Узбекистана: социолингвистический аспект. – Тошкент: Фан, 1991.; Населенные пункты (конец XIX – нач. XX в.). – Ташкент: Университет, 2001.; Охунов Н. Топонимлар ва уларнинг номланиш хусусиятлари. – Тошкент: Фан, 1989. – 56 б.; Отажонов А. Хоразм этнотопонимлари. – Тошкент: Фан, 1997. – 129 б.; Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент: Фан, 1968. – 98 б.
2. Дадабоев Х. Астрономик терминлар тарихидан // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари. – Т.: Фан, 1986. – Б. 94-96.; Бобожонов Ш. Ўзбек тили астрономик терминларини тартибга солиш масалалари бўйича айрим мулоҳазалар // Ўзбек тили терминологияси ва унинг тараққиёт перспективалари. – Т.: Фан, 1986. – Б. 79-80.; Бобожонов Ш. Астрономик атоқли номларни ифодаловчи терминлар хусусида // Ономастика Узбекистана. – Т., 1989. – С. 156-157.; Ёкубов Ш. Алишер Навоий асарларида астронимларнинг ишлатилиши // Ўзбек тилшунослигига оид тадқиқотлар. IV. – Т., 1992. – Б. 97-98.; Каримов Қ. Буржларнинг туркча номи ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т., 1962. – № 1. – Б. 71-73.
3. Бафоев Б. Навоий асарлари лексикаси. – Т.: Фан, 1983. – Б. 152.; Ҳамидов З. “Садди Искандарий” лексикасида самовий тимсоллар // Тилшуносликнинг долзарб муаммолари. – Т.: Университет, 2002. – Б. 87.; Бакирова И. Навоий асарларида сайёра номлари // Ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари. Илмий мақолалар тўплами. – Т., 2008. – № 2. – Б. 128.; Эгамова Ш. Увайсий шеърларида самовий тимсоллар // Тилшуносликнинг долзарб муаммолари. – Т.: Университет, 2002. – Б. 98-100.; Содиков Қ. Туркий матнавислик тарихидан // Қадимги ёзма ёдгорликлар. – Т.: Ёзувчи, 2000. – Б. 185-186.; Дадабаев Х. Астрономические наименования в старотюркских письменных памятниках XI-XIV вв. // Историко- лингвистический анализ лексикой старописьменных памятников. – Т.: Фан, 1994. – С. 32-43.; Дадабоев Х., Ҳамидов З., Холманова З. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. – Т.: Фан, 2007. – Б. 76- 79.
4. Юнусова З.Қ. Ўзбек тилида луғавий микросистеманинг таркиби ва ривожланиши (самовий ёритгичлар луғавий гуруҳи асосида). Филол. фанлари номзоди дисс. автореф. – Т., 2005. – 22 б.
5. Примов А. Ўзбек тили космонимларининг лисоний хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди дисс. – Т., 2009. – 90 б.
6. Бегматов Э.А. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. –Б.264.

UO'K 80

INGLIZ XALQ ERTAKLARIDA DOIMIY EPITETLARNING O'RNI

N.B.Nazarova, tayanch doktorant, Samarqand davlat chet tillar institute, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu maqolada ingliz xalq ertaklarida doimiy epitetlarning qo'llanishi haqida ma'lumot keltirilib, hamda ingliz xalq ertaklarining doimiy epitetlarini, shuningdek, muhim madaniy qiziqish uyg'otadigan ma'lum bir xarakterdagi epitetlarni (ya'ni doimiy birikmalar hosil qilmaydigan) mavzuli guruhlar bo'yicha batafsil tahlil qilingan. Ertak matnida qo'llanilgan doimiy epitetlar xalq madaniyati, turmush tarzi ong va tafakkuriga mutloq bog'liq bo'lib, o'quvchini badiiy matnni yanada chuqurroq anglashi uchun xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *Epitet, doimiy epitet, xususiyat, tashqi ko'rinish, xulq-atvor, qahramon.*

Аннотация. *В данной статье представлена информация об употреблении постоянных эпитетов в английских народных сказках и дан подробный анализ постоянных эпитетов английских народных сказок, а также эпитетов определенного характера (то есть тех, которые не образуют постоянных составных частей), представляющих значительный культурный интерес. , по тематическим группировкам. Постоянные эпитеты, используемые в сказочном тексте, находятся в абсолютной зависимости от народной культуры, быта, сознания и мышления и служат для более глубокого понимания читателем художественного текста.*

Ключевые слова: *Сказка, эпитет, постоянный эпитет, характеристика, внешность, поведение, характер.*

Abstract. *This article provides information on the use of permanent epithets in English folk tales and provides a detailed analysis of the permanent epithets of English folk tales, as well as epithets of a certain nature (that is, those that do not form permanent constituents) of significant cultural interest by thematic groupings. The permanent epithets used in the fairy tale text are absolutely dependent on folk culture, life, consciousness and thinking and serve for a deeper understanding of the literary text by the reader.*

Key words: *Fairy tale, epithet, permanent epithet, characteristic, appearance, behavior, character.*

Ingliz xalq ertaklari matnlarini o'rganish jarayonida ko'plab doimiy epitetlarni kuzatdik. Doimiy epitetlar deganda ingliz xalq ertaklarining barcha ko'rib chiqilgan to'plamlarida uchraydigan va ma'lum

birikuvidan paydo bo'ladigan barqaror birikmalar hosil qiluvchi epitetlarni tushunamiz. Ingliz xalq ertaklarining doimiy epitetlarini, shuningdek, muhim madaniy qiziqish uyg'otadigan ma'lum bir xarakterdagi epitetlarni (ya'ni doimiy birikmalar hosil qilmaydigan) mavzuli guruhlar bo'yicha batafsil tahlil qilish va ularni taqqoslashga harakat qilamiz.

Ertak qahramonlarining tashqi ko'rinishini tavsiflovchi epitetlar guruhi.

Ingliz tili xalq ertaklarida qahramonlarining ko'rinishi ko'pincha bitta xususiyat, bitta yorqin, esda qolarli epitete bilan ifodalanadi. Xushbichimlarning ko'rinishi haqida ko'pincha ular chiroyli (beautiful) va yosh (young) deb aytiladi. Ertaklarda ayol qahramonlarning go'zalligini ifodalovchi epitetlar: *beautiful, fair, young*;

Many, many years ago, there lived in a wood close to Waddington a young woman called Jenny Greenteeth (Jeeny Greenteeth);

So Merlin chose three of the most beautiful young women in the whole land to be their brides. (The Standing stones).

Erkaklar xususiy belgilarining ko'rinishini tavsiflovchi epitetlar: *handsome, bunny, fair, strong;*

The farmer saw that Jack was a good, strong lad, and he set him to work straight away. (The fool in all his glory)

Tashqi ko'rinishni ifodalovchi salbiy epitetlar ingliz ertaklarida kam miqdorda uchrashining guvohi bo'ldik va bunga misol qilib *ugly* epitetini keltirishimiz mumkin.

Suddenly, the chocolate door opened, and an ugly old woman came out. "Hello. Who's eating my house?"

Shaxs portretini doimiy epitetlar yordamida batafsil tasvirini fol'klor janrlari, jumladan, ertaklar uchun xos emasligini kuzatishimiz mumkin. Shu boisdan ham qahramonlarning "o'rtacha" portreti yaratiladi.

Ingliz ertaklarida yonoqlar, lablar va sochlar qahramon tashqi ko'rinishining eng muhim unsurlari hisoblanadi. Odatda qizning yonoqlari gilosday, lablari esa atirguldek. Sochlari esa oltindek tovlanadigan sariq rangli bo'ladi. An'anaga ko'ra, ertak qahramonlari (va ko'pincha asosiy qahramon) sarg'ish sochlar va nozik rangga ega bo'lishi kerak. Bunday ideal go'zallik g'oyasi turli Yevropa mamlakatlari fol'kloriga, shu jumladan, german qabilalarining eposiga xosdir.

But after a time he looked upon the youngest, with her cherry cheeks and golden hair, and his love grew towards her till he cared no longer for the eldest one. (Binnorie)

Ingliz ertaklarida sariq uzun sochli qizlar tashqi ko'rinishning muhim elementi sanalib, ushbu sifatli qizlar go'zallik timsoliga aylanishadi. Ko'pincha bu *beautiful* va *long* epitetlari bilan birga qo'llaniladi.

Rapunzel grew into a child, and the witch did not even know how to cut her hair. The girls blond hair grew longer and longer every day. (Rapunzel)

Erkak qahramonlarning soch rangi ayol qahramonlarinikidan farqli ravishda malla rangda bo'lishi ta'kidlanadi.

So Little John took off his Lincoln green and dressed himself in scarlet with a deep red jacket and hood to hide his long brown hair and beard and off he went to Nottingham Town. (Little John and the Nottingham Fair)

Hayoliy-fantastik ertaklarda esa dev va maxluqlarning sochi, ko'z ranglari yashil epiteti bilan ifodalanadi. Misol uchun:

The door opened and in came a two-headed giant, the most horrible of two-headed giants, with green lanky hair, a green lanky beard, and horrible bloodshot eyes. (The Golden Ball)

Ingliz ertaklarida qahramonning ko'zlari nurli, chiroyli ekanligi *radiant, beautiful* epitetlari bilan ifodalanadi.

The woman who stood before him was beautiful, her eyes radiant like a spring sun and her face full of life and joy. (Sir Gawain and Dame Rag)

Ertak qahramonning ovozi mayin va yoqimlilikini ifodalash uchun *sweet* epitetidan foydalaniladi:

The second said: "I heard her such a sweet voice as shall far exceed the nightingale." (the three heads of the well)

Ovozining ingichka ekanligini ta'kidlash uchun *little* epitetidan qo'llaniladi:

'I've been a-bakin', said the little voice, 'and have broken my peel' (The Sweating fairies)

Yoqimsiz va qo'rqinchli ovozlarni ifodalash uchun quyidagi epitetlar keng foydalaniladi.

They were greatly frightened by a piercing voice, rising, as it were, from the bed of the River Taff, which flowed beyond the house. (The Legend of pantannas)

Ingliz xalq ertaklarida qahramonlarning ko'zlari yorqin va chiroyli ekanligini tasvirlashda *sunny, bright* epitetlari faollashuvini ko'rishimiz mumkin:

After a while it began to open its eyes. Dame Goody saw that it had sunny eyes just like its father. (Fairy ointment)

Ko'k rangli ko'zlar esa ingliz xalq ertaklarida eng chiroyli ko'zlar sanaladi:

Anne woke early, she rubbed the sleep out of her beautiful blue eyes and went downstairs (Kate Crackernuts)

Yosh ko'rsatgichlarini ifodalovchi epitettar: Ertak qahramonlarining yoshini bildiruvchi young va old epitettarlarni ingliz ertaklarining barchasida ko'rishimiz mumkin. Masalan:

Well, it so happened that as Jack was sitting there a young woman was passing along the road— lovely she was, quick and fresh and warm as a spring wind.(The bottle of brains);

Nisbiy yosh ko'rsatgichlarini ifodalash uchun shuningdek, *little, littlest, younger, the youngest, elder, the eldest* epitettarlari ishlatiladi. Qiyoslang:

Sir William came wooing the eldest and won her love and plighted troth with glove and with ring. (Binnorie);

Ingliz tilidan farqli o'laroq, o'zbek ertaklarida qahramonlarning yoshini to'g'ridan-to'g'ri aniqlaydigan epitettar kamdan-kam uchraydi, ular faqat nisbiy yoshni (katta yoki kichik) ko'rsatish bilan cheklanadi.

Keyingi guruh epitettarlari personajlarning iqtisodiy-ijtimoiy ahvolini ifodalash uchun qo'llaniladigan epitettardir va ularga *poor* va *rich* epitettarlarni kiritishimiz mumkin.

Now, I must tell you that near his home dwelt a poor widow with an only daughter. (The ass, the table, and the stick);

Ertak qahramonlarining iqtisodiy ahvoli xonadon buyumlarining sifatini ifodalash orqali ham bayon etiladi va ko'p hollarda kumushdan yasalgan buyumlar asl sanaladi. Misol uchun:

Its clothes were made of a sort of silvery gauze. (Fairy ointment);

"Yes," said she, and taking it in her lap combed it with a silver comb, and then placed it upon a primrose bank.(The three heads of the well).

Ijtimoiy tabaqalashda esa podshoh va zodagonlarning ballarga borishi va ularga shoxona dasturxon tayyorlanishi nazarda tutiladi va bular huge, great epitettarlari bilan birgalikda keladi. Masalan:

After a huge supper, the giant came to bed, and in a matter of minutes was snoring so loudly that nothing else could be heard for miles. (Molly Whuppie);

Ingliz ertaklarining initsial formulalarida ertak qahramonining turmush sharoiti, ijtimoiy va iqtisodiy ahvoli, yashab turgan uyi orqali ham tasvirlanadi va quyidagi epitettar bilan birga bog'lanib keladi: *shabby, little, huge, nice, great, big, minor.*

One day a long time ago, an old woman was cleaning her little cottage. As she swept the floor, she found a sixpence.(Old woman and her pig);

"You'd like to live in my manor house?" said the Lord."Yeh, that'd be just dandy, plenty of room there for the Frankhams and the (The hole stone).

Ertak qahramonlarining xarakterini belgilovchi epitettar. Ingliz xalq ertaklarini tahlil qilish jarayonida ertak qahramonlarining xarakter xususiyatlarini belgilovchi quyidagi epitettar doimiylikiga guvoh bo'ldik: *Kind, honest.* Masalan:

This is the story of a kind and beautiful girl. (Hansel&Gretel)

Salbiy epitettar guruhiga esa *nasty, cruel* epitettarlari misol bo'la oladi. Qiyoslang:

One night, the nasty stepmother had a plan. Hansel and Gretel woke up. They heard their stepmother's plan. (Hansel&Gretel).

Makon va zamonni ifodalovchi epitettar guruhi.

Faslarni tasvirlashda *iron, harsh, dry, cold, hot* epitettarlari doimiy sanaladi.

It was the iron winter. The snow was so deep that if you were out walking at night, you had to duck your head to walk under the moon.(Jack Turnip).

Ertak qahramonlari yashab turgan joyi tasvirlanganida uning tabiati, ob-havosi, yerlari haqida so'zlanadi va *gentle, productive, beautiful* epitettarlari birikib keladi. Masalan:

England shares the island of Britain with Scotland and Wales. It occupies less than half the area of the island, but with the flattest and most productive land and the gentlest climate, it has by far the most people. (a brief history of England);

Of all the countries in all the world, the Devil is said to hate England the most, because it is the most beautiful and of course, since Shropshire is the most beautiful county in England, he hates Shropshire even more. (the devil and stiperstones).

Xullas, ertak matnida qo'llanilgan doimiy epitettar xalq madaniyati, turmush tarzi ong va tafakkuriga mutloq bog'liq bo'lib, kitobxonni badiiy matnni yanada chuqurroq anglashi uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Богословская О.И. К вопросу о постоянстве эпитета // Исследование по стилистике - Вып. 2. - Пермь, 1970. - С.24-32.

2. Богословская О.И. Постоянный эпитет в народной сказке // Исследования по стилистике. - Вып. 5. - Пермский государственный университет им. А.М.Горького. - Пермь, 1976. - С.64-67.

3. Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. Поэтика. - М.: изд-во Акад.наук СССР, 1963. - 255 с.
4. Евгеньева А.П. Очерки по языку русской устной поэзии в записях XVIII-XX вв. - М. - Л., 1963. - 348 с.
5. Жирмунский В. М. К вопросу об эпитете // Памяти П.Н. Сакулина. - М., 1931.
6. Nazarova N. B. Discursive analysis of the text of the fairy tale genre //International Academic Research Journal Impact Factor 7.4. – 2023. – Т. 2. – №. 1. – С. 97-102.
7. Shahobiddinova Z. A., Bahodirovna N. N. Applying Advanced Experiences in English Learning to the Learning Process //International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology. – С. 1-4.

UO'K 811

“O'TKAN KUNLAR” ROMANIDAGI O'XSHATISHLAR TAHLILI

D.Qalandarova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada “O'tgan kunlar” romanida o'xshatishlarning ishlatilishi tadqiq qilingan. Shuningdek, “O'tgan kunlar” romanining til xususiyatlarini tahlil qilish shu bilan birga Qodiriyning o'ziga xos so'z tanlashi, so'z qo'llashi, badiiy tasvir vositalaridan foydalanishi asosida namoyon bo'luvchi badiiy til mahorati ochib berilgan.

Kalit so'zlar: o'xshatish, metafora, sifatlash, uslub, realistik roman, g'oyaviy-estetik tamoyil, ekvivalentlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается использование сравнений в романе “Минувшие дни”. Также анализ языковых особенностей романа “Минувшие дни” одновременно позволил выявить художественные языковые навыки Кадири, основанные на его уникальном подборе слов, словоупотреблении, использовании средств художественного изображения.

Ключевые слова: сравнение, метафора, квалификация, стиль, реалистический роман, идейно-эстетический принцип, эквивалентность.

Abstract. This article examines the use of similes in the novel “Bygone Days”. Also, the analysis of the language features of the novel “Bygone Days” at the same time revealed the artistic language skills of Kadiri based on his unique choice of words, use of words, use of artistic image tools.

Keywords: simile, metaphor, qualification, style, realistic novel, ideological-esthetic principle, equivalence.

Barchaga ma'lumki hozirgi davrda tarjimashunoslik ilmi juda yaxshi rivoj topgan. Bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinayotgan asarlar soni kundan kunga ortib bormoqda. G'aybulloh as-Salom tomonidan yozilgan “Tarjima nazariyasi va amaliyoti” kitobida aytilganidek: “Faraz qilaylik ikki kishi o'zaro to'g'nog'ich ayirboshlasa har biri bittadan to'g'nog'ichga ega bo'ladi. Lekin ikki kishi o'zaro g'oya almashsachi, ularning har birida ikkitadan g'oya paydo bo'ladi. Binobarin, tarjima tufayli boshqa bir tilda yangi asar hosil bo'ladi. Ammo har ikki taraf uchun ham yo'qotish sodir bo'lmaydi. Tarjima sharofati bilan milliy adabiyotlarda yaratilgan eng sara asarlar o'nlab, yuzlab marotaba ortadi. Misol uchun Shekspirning jahonshumul tragediyalarini, Tagorning dilbar asarlari, Lev Tolstoyning chuqur badiiy tafakkuri, Chingiz Aytmatovning hayotbaxsh mazmunga to'liq fikrlarini biz badiiy tarjimalar tufayli o'zlashtirmoqdamiz”.

Tarjima jarayonida qo'llanilgan har bir so'z muhim ahamiyat kasb etadi. Sababi bir so'zni noto'g'ri tarjima qilish orqali o'quvchida butunlay boshqa fikr, xulosalar hosil bo'lishi mumkin. Shu qatorda o'xshatishlar ham nazardan chetda qolmaydi.

O'xshatish deb “ikki narsa yoki voqea-hodisa o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, ularning biri orqali ikkinchisining belgisini, mohiyatini to'laroq, konkretroq, bo'rttiribroq ifodalash”ga aytiladi. O'xshatishlar eng qadimiy tasviriy vositalardan biri sifatida nutqimizni, ayniqsa, badiiy adabiyot tilini bezashda, tasvirning aniqligi va obrazlilikini ta'minlashda foydalanib kelinadi.

Masalan: *Kumushbibi ham ixtiyorlik, ixtiyorsiz bu kulgulikka tortilib, uning yuvoshqina iljayishidan yoqutdek lablari ostidagi sadaf kabi oq tishlari biroz ko'rinib qo'ydilar.* [1:55]

Bunga o'xshash misollar juda ko'p bo'lib, endigi o'rinlarda o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilingan o'zbek tarixiy romanlaridan biri “O'tkan kunlar” asari tarjimasidagi o'xshatishlar haqida misollar keltirsak.

Abdulla Qodiriy o'zbek adabiyotida yangi tipdagi realistik romanning asoschisi bo'lib, turli xil shakl va uslublar orqali ushbu janrning g'oyaviy-estetik tamoyillarini o'zlashtirdi. Tabiiyki, bunday ulkan va mas'uliyatli vazifani amalga oshirish oldida mashaqqatli mehnat, uzoq ijodiy izlanishlar bo'lgan. Shuning uchun ham uning har bir romani o'zbek adabiyotidagi butun bir voqea, yangilik modeliga aylandi.

A.Qodiriyning romantik uslubi milliy adabiyotning o'ziga xos xususiyatlarida chuqur ildiz otgan. Shuning uchun endi O'zbekiston rassomlarining uslubiy izlanishlari muhim ijodiy faoliyat yo'nalishini namoyish etayotganligi sababli, A.Qodiriyning uslubiy tajribasi ayniqsa dolzarb bo'lib qoldi. Zero, adibning romanlari adabiy atamalar va ajoyib sifat bilan o'sha davrning boshqa ko'plab prozaik

asarlaridan farq qiladi. “O‘tkan kunlar” (1922) va “Mehrobdan chayon”(1929) romanlari o‘zbek adabiyotining, xususan, 20-yillarning o‘zbek nasrining ijodiy yuqori qismini belgilaydi. Shuning uchun A. Qodiriyning ijodiy tajribasi yosh yozuvchilar uchun doimiy ahamiyatga ega. Ushbu yozuvchining asarlari nafaqat uning yozma qo‘lyozmasining o‘ziga xos individualligini ochib beradi, balki ma‘lum bir darajada keyingi o‘n yilliklar adabiyoti uslubi xilma-xilligi rivojlanishiga katta xissa qo‘shadi. Abdulla Qodiriy asarlarining ulug‘vor va go‘zal bo‘lishida badiiy tasvir vositalarining ham o‘rni beqiyos. Adibning romanlarida tasvirlangan asosiy qahramonlari hayotiyli, tabiiyligi bilan, qalbning ko‘z ilg‘amas darajada tovlanib turishi, favqulodda kuchli jozibasi, sir-asrorlarga boy poetikligi bilan kishini maftun etadi. Yozuvchi buning uchun o‘z asarlarida o‘xshatishlardan foydalangan.

So‘z ma‘nosining ko‘chish jarayonlari turli ko‘rinishlarda voqe bo‘ladi, bu jarayonlar va ularning natijalari sifatida yuzaga keladigan hodisalar, bu hodisalarning turlari, o‘ziga xos xususiyatlari kabi masalalar o‘zbek tilshunosligida ancha batafsil o‘rganilgan. Tasviriy vositalarning deyarli barchasida o‘xshatish, chog‘ishtirishdan iborat tushuncha yotadi. Metafora, o‘xshatish, sifatlash, metonimiya, sinekdoxa, mubolag‘a, allegoriya, jonlantirish, parafraza kabi usullar ko‘chimlarning turlaridir.

Birinchi to‘liq metrajli o‘zbek romani “O‘tgan kunlar” zamonaviy o‘zbek adabiyotining durdonalaridan biri hisoblanadi. Ushbu nozik, samimiy va ehtirosli sevgi haqidagi hikoya millionlab qalblarni maftun etdi va o‘quvchilarni muallif nasrining go‘zalligi va ulug‘vorligi bilan jalb etdi. 2019 yil mamlakatimiz o‘zbek ijodiy tafakkurining eng yaxshi vakillaridan biri Abdulla Qodiriyning 125 yilligini keng nishonlandi. Adibning “O‘tgan kunlar” romanini birinchi marta Samarqand davlat chet tillar instituti rektori Ilhomjon To‘xtasinov va Britanyalik Kerol Ermakova kabi tarjimonlar tomonidan tarjima qilingan va Julie Vikenden tomonidan tahrirlangan. Romanning ingliz tilidagi talqini Karimov Fondi ko‘magi bilan “Nouveau Monde Editions” nomli mashhur fransuz nashriyoti tomonidan nashr etilgan. 2020 yilda esa Amerikalik olim va tarjimon Mark Edward Reese 15 yillik izlanishlardan keyin “O‘tkan kunlar” asarini ingliz tiliga tarjima qildi. Ushbu tadqiqot maqsadli matnni semantik tahlil qilish bilan boshlanib, o‘quvchiga haqiqiy ma‘noni tekshirish usulini taqdim etadi. Ushbu romanni ingliz tiliga qanday tarjima qilinganligini, badiiy asarni tarjima qilish jarayonida badiiy tasvir vositalarini ingliz tilida ham o‘zining tuzilishi va ma‘nosini saqlab qolgan va qolmaganligini ko‘rib chiqamiz. Buning uchun Mark Reesening tarjimasi tahlil qilinadi.

Ushbu bo‘limda bir nechta o‘xshatishlar tarjima qilingan bo‘lib, misol tariqasida quyidagilarni ko‘rib chiqsak, “...I believe that my secrets will be kept as if in a mother’s womb when I tell them to you. You must believe this Father”. [3:45] Ya‘ni “...Vasvasalanishning o‘rni yo‘q, mundan so‘ng ham sizning xayrixohona kengashlaringizga, ham vujudingizga muhtojman, amonatim, boshqam mundan keyin ham ona qornida saqlang‘andek sizda saqlanishig‘a ishonaman va bunga sizning ham amin bo‘lishingiz kerak, ota”. [1:26] Ushbu tarjima parchasidan ma‘lumki tarjimon gapning asl ma‘nosini saqlab qolish uchun “ona qornida saqlang‘andek”- “will be kept as if mother’s womb” ya‘ni qorin- abdomen so‘zi o‘rnida womb- bachadon so‘zi bilan tarjima qilgan. Mantiqan fikr yuritilsa aslida bu to‘g‘ri lekin o‘zbek tilida bu so‘z kam qo‘llaniladi.

Tarjimadan yana bir qismini tahlil qilamiz.

“Otabek blushed and looked at the ground as if he had committed an egregious sin. As if the embodiment mercy Hasan Ali’s sonorous, patrician voice broke into Otabek’s thoughts and took the unbearable weight off his back.” [3:46] “Otabek qip-qizarib gunohkorlardek yerga qarag‘an edi. Hasanalining yuziga padorona tarahhum tusi kirib, keksalarga maxsus ohangdor bir tovush bilan bekning ustidagi og‘ir yukni ola boshladi”. [1:27] Bu yerda esa tarjimon gunohkorlardek so‘zini “like a sinner” yoki “like a criminal” deyishning o‘rniga gunoh ish qilib qo‘ygandek “...as if he had committed an egregious sin” - deb tarjima qilgan. Ammo umumiy ma‘no bu yerda o‘zgarmagan.

Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asarining ingliz tilidagi tarjimasidagi o‘xshatishlarning tahlili shuni ko‘rsatadiki, tarjimon asarni tarjima qilishda turli xil ekvivalensiya usullarini qo‘llagan. Ayniqsa, adabiy asarlar uchun ekvivalentlik turini topish juda qiyin va mashaqqatli usul. Dastlab tarjimon asl matnning qaysi turiga e‘tibor berish kerakligini aniqlab olishi kerak. Keyinchalik, u asl nusxaga moslik va ekvivalentlik turining qo‘llanilishi haqida o‘ylashi kerak. Chunki adabiyotda ekvivalent bo‘lmagan leksik moddalarni, ayniqsa qadimgi matnni uzatishda muammoni hal qilishda, tarjimon tushuntirishlarda bir qator so‘zlarni minimallashtirishi lozim. Shuning uchun bizning tadqiqotlarimiz natijalari, garchi umuman o‘zbek badiiy matnlari va “O‘tkan kunlar” tarjimasining ingliz tilidagi nusxalari juda kam bo‘lsa-da, qisman semantik va uslubiy jihatdan innovatsion sinov loyihasi bo‘lib ko‘rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Abdulla Qodiriy “O‘tkan kunlar”. – Toshkent: “Navro‘z” nashriyoti, 2019, 396 bet
2. G‘aybulloh as-Salom “Tarjima nazaryasi va amaliyoti”dan ma‘ruzalar matni chizgilari. –Toshkent: 2003, 54 bet
3. “Bygone Days” by Abdullah Qodiriy translated by Mark Reese, -2020, 493 pp

NUBUVVAT MASALASI VA UNING NAVOIY SHE'RIYATIDA QUSHLAR TAMSILIDAGI TALQINLARI

U.U.Qobilov, f.f.d., Samaraqand davlat universiteti, Samaraqand

Annotatsiya. Ushbu maqola Sharq-islom olamida muhim o'rin tutgan nubuvvat masalasi va uning Alisher Navoiy she'riyatidagi majoziy talqinlari tadqiqiga bag'ishlanadi. Shuningdek, maqolada nubuvvatning manbalardagi ta'rifi, lug'aviy-istilohiy ma'nolari, badiiy adabiyotda ifoda etish an'analari xususida so'z yuritiladi. Alisher Navoiy lirikasida qushlar timsollari bilan tavsiflanishi alohida matnlar asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Sharq adabiyoti, Navoiy she'riyati, nubuvvat ma'rifati, majoziy tasvirlar, qushlar obrazi, kaptar, hudhud, parvona, badiiy talqin.

Аннотация. Настоящая статья посвящается проблеме профетологии (нубувват), имеющее знатное место в мире исламского Востока и его метафорические интерпретации в поэзии Алишера Навои. Вместе с тем, в статье анализируются традиции художественной интерпретации профетологии (нубувват), исторические источники, терминологические и литературные значения. Анализируется проблема нубувват на примере лирики Алишера Навои. Раскрываются его интерпретации в образах птиц.

Ключевого слова: литература Востока, поэзия Алишера Навои, учение профетологии (нубувват), метафорическое изображение, образы птиц, голубь, бабочка, художественная интерпретации.

Abstract. This article is devoted to the problem of prophetology (nubuvvat), which has a noble place in the world of the Islamic East and its metaphorical interpretations in the poetry of Alisher Navoi. At the same time, the article analyzes the traditions of the artistic interpretation of prophetology (nubuvvat), historical sources, terminological and literary meanings. The problem of nubuvvat is analyzed on the example of Alisher Navoi's lyrics. His interpretations in the image of pizzas are revealed.

Key words: Literature of East, poetry of Alisher Navoi, doctrine of prophetology (nubuvvat), metaphorical image, images of birds, dove, butterfly, artistic interpretation.

Kirish. Alisher Navoiy ijodiyoti o'zbek va umuman jahon badiiy tafakkuri taraqqiyotida betakror hodisa hisoblanadi. U dunyo badiiyat sohiblari orasida kuzatilmaydigan ijodkor va shaxsiyatdir. Alisher Navoiy adabiy merosi o'zining mukammal badiiy konsepsiyalari, olam va odam haqidagi teran falsafiy-estetik qarashlari, hayot va insonning turfa manzaralarini takrorlanmas suratlarida ochib berganligi bilan ajralib turadi. Bugungi kunda shoir ijodidagi bunday teranlik va komillik ruhini ta'minlagan jihatlar alohida e'tibor berishi talab etiladi. Alisher Navoiy she'riyati jozibadorligi, olamshumulligini belgilagan jihatlardan biri, shubhasiz, nubuvvat ma'rifati talqinlari sanaladi. Boshqacha xil qilib aytilganda, nubuvvat ta'limoti mutafakkir yaratgan muhtasham binoning mustahkam poydevori va chinakam ilhomboxsh zamini hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Manbalarda nubuvvat qadimgi ivriy-arab tillarida bir necha asosdan iboratligi aytiladi. Misol uchun ularda nubuvvat "nab'un", "nabva", "nubuv", "nabi" o'zagidan olingan bo'lib, "xabar", "yuksalish", "payg'ambar-elchi" ma'nolarini bildiradi. Shu ma'noda "nab'un" – Haqdan yuborilgan "muqaddas so'zlar", "nabva" – samoviy yuksaklik, "nabi" – "xabarchi" ma'nolarini anglatadi. Bundan ko'rinadiki, "ilohiy so'z", "xabar", "vahiy", "nuzul" bu tushunchaning birlamchi ma'nosi hisoblanadi. Jahon adabiyotshunosligida nubuvvatga sinonim sifatida "prorok" va "logos" tushunchalaridan olingan profetologiya (payg'ambarlik ta'limoti) termini ishlatiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, Qur'onining to'rtinchi qismi payg'ambarlar qissalaridan iborat, nubuvvat-payg'ambar kalimasi esa sakson yetti marotaba zikr etiladi. Sharq-islom adabiyoti mumtozligi tavihid-nubuvvat badiiy ifodasi bilandir. Tadqiqotlarda Sharq va G'arb adabiyotidagi o'ziga xoslik haqida gap ketganda tavihid-nubuvvat Sharq mumtoz adabiyoti kashfi sifatida qaratiladi. Sharq-islom adabiyot va manbalarida "barcha payg'ambarlar yo'li – tavihid", "islom – barcha payg'ambarlar dini" ekanligi darj etiladi. Tasavvuf adabiyotida nubuvvat "Allohdan yetgan tablig", "Haqdan kelgan xabar", "malakdan kelgan ilohiy bilim" sifatida baholanadi. Manbalarda nubuvvat hodisasining, ya'ni vahiy idrokining qirq olti jihati qayd etiladi ("Solih tush – nubuvvatning qirq olti juzidan biridir"). Dinda nubuvvat ta'limoti nuzul qoidalarida nihoyatda jiddiy masala hisoblanadi. Kalom ilmida "vahiy holati" alohida botiniy-sirli hodisa, inson tafakkuri va ongidan xorijda bo'lgan ilohiy holat sanaladi. Shuni aytish kerakki, iymon yoki botil hodisalar nubuvvat-vahiy masalalari e'tirofida namoyon bo'ladi. Manbalarga ko'ra, vahiy Allohdan payg'ambarlarga yuborilgan har qanday narsani anglatadi. U lug'atlarda ishorat, kitobat, noma, xat, maktub, xabar, maxfiy kalom, maxfiy xabar, yashirin so'z, Xudoning xabari va ilhomi, Xudoning payg'ambarlariga ilqo qilingan narsalari, Xudoyi Taolo tomonidan boshqa suratda anbiyolarga ilqo qilinadigan so'z yoki yozuv kabi ma'nolarda izohlanadi, istilohiy ma'noda Xudoning sha'riy kalomi deb tushuntiriladi. Shundan payg'ambarlarga tushiriladigan hodisa – "vahiy", payg'ambar bo'lmaganlar bilan farishtaning so'zlashishi – "kashf", g'aybiy masdardan tushgan hodisa "ilhom" deb yuritiladi. Bunda

vahiy – anbiyolar, kashf – avliyolar, ilhom – insonlar ulushi deb qaraladi. Qur'on oyatlarida “nubuvvat” birinchidan, “vahiy-ilhom”, ikkinchidan, “parda ortidan”, uchinchidan, “elchi-farishta” orqali indirilishi ta'kidlanadi. Demak, islom ilohiyotida nubuvvat-vahiy inson qalbi va ruhiga yo'l olgan fikr, ya'ni “ilhom” ma'nosida keladi. U “tush” shaklida ham namoyon bo'ladi. Shu bois “payg'ambar tushi – vahiy” (ru'yo al-anbiyo – vahy) deyiladi. Islom ulamolari oyatlarga tayanib, nubuvvatni asal arining hosil yig'ishiga qiyoslashadi. Chunonchi, Qur'onning Nahl surasi oyatlarida asallari faoliyati “amri vahiy” deb ta'riflanadi. Bu vahiy taqqosi uchun nihoyatda jozibador va mantiqli qiyosdir. Chunki asallari eng chiroyli gullardan eng totli va eng foydali mahsulotni keltiradi. Shunga ko'ra, “vahiy” hodisasi asallari xizmatiga taqqoslanadi (adabiy qarashlarda bu qiyos ijodiy ilhomga nisbatan ham ishlatildi). Olimlarning bu haqdagi xulosalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, ilohiy vahiy: 1) tush ko'rish shaklida; 2) qalbga quyilish tarzida; 3) qo'ng'iroq jarangidek ovozda; 4) farishtaning inson suratiga kirgan shaklida; 5) Jabroilning o'z samoviy qiyofasida; 6) parda ortidan gapirish va 7) so'zlashish (ba'zan tushda) tarzida namoyon bo'ladi. Islom manbalarida shulardan Jabroil farishta tomonidan nubuvvat keltirilishi ko'p qayd etiladi. Chunonchi, “Osmoniy kitoblar” ham aynan Jabroil orqali nozil etilganligi darj etiladi. Alisher Navoiy she'riyatida bu hodisasining o'ziga xos obrazli ifodalari mavjud bo'lib, ulardan “subh”, “jon”, “ruh”, “parvona”, “Hudhud”, “kabutar”, “la'li lab” va boshqalar keng qo'llanadi. Masalan, “Badoye' ul-bidoya” devonida bu holat kabutar timsoliga monand majoziy talqin etadi:

Ey kabutar, vosil o'ldum, noma kelturmakni qo'y,

Kim harimi lomakonda mahram ermas Jabrail.

Muhokama va natijalar. Ushbu she'rda oshiqning vasl holati tasvirga olingan bo'lib, lirik qahramon kabutarga “visolga yetdim, endi sen yordan noma-xat keltirishni qo'ygin, lomakonda Jabroil ham mahram, sirdosh bo'la olmaydi”, - degan ma'noda fikr yuritiladi. Bu o'rinda uruj holi nazarda tutilgan bo'lib, kabutarning xabarchi ekanligi Jabroil vazifasiga monandlashadi. Mazkur baytning har misrasida bir o'ziga xos lirik manzara kashf etiladi. Bunda go'yo birinchi misradagi “vosil o'ldim” qo'shma fe'li masalani hal qilib qo'ygandek taassurot uyg'otadi va muhibning mahbub diydoriga erishganligi holati gavdalanadi. Unda kabutarning xabar keltirishi nubuvvatning badiiy ifodasi bo'lib keladi. Ikkinchi misradagi uruj talqiniga ishora esa masala mohiyatini tashkil etadi. Jabroil farishta Haq elchisining manzilgacha bo'lgan hamrohi, visol maqomi esa kabutarni Jabroil bilan tamsil etilishida botinan ham, zohiran ham diqqatga sazavor badiiy talqin hisoblanadi. Shu singari tavsif “Badoye' ul-vasat”da “Jabroili amin” bilan “nomabar qush” timsollari o'zga bir ma'noda tashbih etilishida ham ko'rinadi:

So'zning nomabar qush yig'ar, aylagandek,

Nabi nuktasin Jabraili amin jam.

Bu o'rinda “nomabar qush” birikmasida “noma” va “bar” so'zlari ma'no qatlamlariga ko'ra, misrada “qush”ning aniqlovchisi sifatida “xat” va “tashimoq” mazmunini ifoda etadi. Talqinlarda malaklar ko'pincha qushlar timsolida tasavvur etiladi va yashindan tez, chaqmoqdan ildamligi, iroda etilishi bilanoq har on va joyda hozir bo'la olishi qayd etiladi. Baytda “Jabroili amin nabiulloh teran ma'noli so'zlarini o'zida jam etgani singari sening so'zingni xat tashuvchi qush, ya'ni kaptar yig'adi”, - mazmunida fikr bildiriladi. Bunda “nabi nuktasini” biror kalimada Haq hukmidan xoli bo'lmasligi uni Jabroili amin, ya'ni Mutloq zotning muraqqab farishtasi tomonidan vakillariga keltirishidadir. Agar qayd etilgan satrlarda kaptar obrazi Jabroil timsoliga majoz sifatida tasvirlangan bo'lsa, boshqa bir misralarda shu vazifani “parvona” obrazi o'taydi. Kaptarning mamlakatdan mamlakatga xabar eltuvchiligi badiiy ifodada ma'shuqdan oshiqqa noma yetkazuvchi sifatida talqin etilib, bu manzara Jabroilning Haqdan nabiyya vahiy keltirishiga tamsillik kasb ettiriladi. Alisher Navoiyning “Badoye' ul-vasat” devonidagi tavsifda bunday tamsillik san'ati, ya'ni Jabroilning Haq tegrasidan nabiylarga payg'om keltirish uchun vakilligi parvonaning sham atrofida aylanishi holatiga nisbatan majoz vazifasini bajaradi. Baytda “agar g'am tunida kishiga visol xabarini qorong'ulik sham'i misol yetkazsa, sen uni parvona dema, Jabroil deb atagin”, - degan mazmundagi badiiy fikr ifodalanadi. Qorong'ulik talqini bu poetik manzaradagi tasvir tabiiyligi va badiiy mantiqni ta'minlaydi. Sham qorong'u kechada yoqiladi, parvona unga tunda aylanadi, vahdat va uning badiiy ifodasi visol tasviriga yorqin tamsil bo'lgan me'roj voqeasi ham tunda sodir bo'lganligi qayd etiladi, g'am ham shodlikka nisbatan aks tasvir bo'lib, ichki mohiyatidan qorong'ulik va yorug'likni anglatadi.

Dema parvona, de Jibril, agar bir g'am tuni nogah,

Kishiga bersa bir sham'i shabiston vasli payg'omini.

Alisher Navoiy shye'riyatda bu singari ohoriy tamsil-tashbehlardan biri Hudhud timsolida o'z ifodasini topadi. Fikrimizcha, nubuvvat haqiqatida Jabroil qanday o'ringa ega bo'lsa, uning badiiy ifodasi mumtoz adabiy talqinlarda Hudhud timsolida shunday vazifani bajaradi. Hudhud Qur'oni Karimda ham zikr etilgan jonivor sanaladi. Nubuvvat tariqida Haq, Jabroil va nabiyy uchligi bo'lsa, badiiy talqinda Simurg', Hudhud va qushlar uchligi mantiqiy uyg'unlik kasb etadi. Bunda “Mantiq ut-tayr”, “Lison ut-tayr” singari dostonlar ham o'zga bir badiiy ramzlar ifodalagani ko'rinadi. Aslida Hudhud afsonaviy qush

bo'lib, ramziy talqinlarda boshqa qushlarga Simurg'dan xabar beradi. Uning shu vazifasi Jabroilning Haqdan nabiylarga xabar keltirishi holatiga taqqoslanadi.

*Chu qurb Qofig'a yetting, yetishmadi Jibril,
Ne nav' Hudhud Simurg' ila bo'lur yo'ldosh?*

Baytda keltirilgan Qof yer yuzidagi barcha boyliklar bilan o'rab olingan, zumraddan ko'tarilgan afsonaviy tog'ni bildiradi. Talqinlarga ko'ra, yer yuzidagi hamma tog'lar u bilan bog'lanadi. Allohning irodasi bilan Qof cho'qqisidan zilzila kelib chiqadi. Uning orqa tomonini Ya'juj va Ma'juj xalqlari egallagan. Tog' kunduzi o'sishda davom etadi. Shuning uchun bu xalqlar hech qachon yer yuziga tusha olmaydi. Bu ishga Iskandar Zulqarnayn yordamlashib, Qof tog'ini hech qachon buzilmaydigan va oshib o'tishning imkoni bo'lmaydigan devor-sad bilan o'rab tashlaydi. Shuning uchun Qur'onda "sad-devor" zikr etiladi. Bu tog' haqida ko'plab qiziqarli mifologik afsonalar uchraydi. Ba'zilarida u yerda ertak shaharlar va mamlakatlar joylashgani, mo'jizakor aholilar borligi, hur va parilar yashayotganliklari haqida so'z boradi. She'rda tashqi tomondan Qofning shunday muazzamligi nazarda tutilib, "sen qurb Qofiga yetding, Jabroil senga yetishmadi. O'yla, Hudhud qanday qilib Simurg'ga yo'ldosh bo'la oladi?" – degan mazmunda fikr yuritiladi. Endi masala nubuvvat nuqtai nazaridan baholansa, o'zgacha bir tafsilot kelib chiqadi. Bu o'rinda Qof qurbning sifatlovchisi bo'lib kelmoqda. Asosiy e'tibor qurb martabasiga qaratiladi. Qurb lug'aviy ma'noda yaqinlikdir. Umuman qurb va Qof haqida turli qarash va talqinlar mavjudligini aytish kerak. Lekin bir narsa aniqki, mazkur she'rda qurb farishta Jabroil sifati bo'lgan muqarrablikka nisbatan olingan. Oldingi baytda masala qorong'ulik tasviri asosida ochilgan bo'lsa, bu baytda talqin mana shu qurb tasvirida yoritilganligi ko'rinadi. Jabroil Allohning qurb farishtalaridan bo'lsa, Hudhud Sulaymon payg'ambarning yaqin qushlaridan hisoblanadi. Shuning uchun ham Hazrat Alisher Navoiy Hudhudni bir o'rinda "payg'ambarga mahram" deydi. Jabroilning Haqqa yaqinligidan nabiylarga hukmlarini keltirsa, Hudhud Simurg' holiga qurbliqi bois undan qushlarga xabar berib boradi. Ammo qurbning visol, ya'ni uruj holidagi qobaqavsayn qadar yaqinligi Jibrilni ham ortda qoldiradi. Buning dalili qancha yaqin bo'lsa-da, hech qachon Hudhud Simurg'ga yo'ldosh bo'laolmasligidir. Alisher Navoiy ushbu fikrlarini "Lison ut-tayr" dostonida o'zga bir ruhiyatda ta'rif etadi. Unda "*Hudhud Simurg'din xabar bergach, qushlar xushhol bo'lib, tahdid qilg'onlari*" bayon etiladi. Bobda endi Haq, Jabroil va Rasululloh uchligi tavsifi Bilqis, Hudhud va Sulaymon timsollari talqini bilan majoziy ifoda kasb etadi. Sharq adabiyotlarida Sulaymon payg'ambar qissalarida Hudhud tasvirlanadi. Hudhudning jahon shohi va payg'ambar Sulaymonga Bilqis paridan "mujda" olib kelganligi voqeasi maroqli bir qissadir, lyekin majoziy ma'noda Bilqis – Haq, Hudhud – Ruh ul-Qudus Jabroil, Sulaymon – o'zi yoki Rasululloh timsoliga monand talqin etilishi badiiy tafakkur kashfiyotidir. Dostonda bu qushlar tilidan roz aytiladi. Jabroil Muhammad Mustafoga Haqning xabarlarini yetkazgani singari Hudhud Sulaymonga Sabo shahridagi Bilqisdan xabar-nishon keltiradi. Shu bois manbalarida Hudhud jannatga kiritilishi va'da qilingan o'nta hayvon-jonivorning biri deb talqin etiladi. SHoir asarda Hudhud Sulaymon payg'ambarga qanday maqomda ekanligini Jabroil Muhammad alayhissalomga shunday yaqinligi asnosida qiyosiy talqin etadi. Aytib o'tganimiz singari Jabroil Allohdan Muhammad alayhissalomga vahiy keltirgani voqeoti uchun Hudhudning Bilqisdan Sulaymonga xabar keltirishi majoz ifodasi bo'lib keladi. Alisher Navoiy lirikasida bu xil talqinlar qush-jonivorlar majoziy ifodalaridan tashqari ham turfa badiiy tavsiflarda o'z aksini topganligini kuzatish mumkin. Ularda masala nubuvvat haqiqatlari bilan bog'lanib Sharq adabiyotining o'ziga xos keng ko'lamli badiiy sarhadlarini namoyon etib beradi.

Xulosa qilinganda, Sharq mumtoz adabiyotida nubuvvat ma'rifati va uning badiiy-estetik ifodasi nihoyatda jozibador soha hisoblanadi. Uning Hazrat Alisher Navoiy she'riyatdagi majoziy talqinlari rang-barang poetik fikrlarni yuzaga chiqaradi. Shulardan bir turi nubuvvatning qushlar timsolida aks etish an'anasi bo'lib, bu jihatdan ham Alisher Navoiy ijodi o'ziga xos xazinadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. O'n jildlik. – Toshkent: O'zbekiston Matbuot va axborot agentligi G'ofur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012 yil
2. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Биринчи том. Бадойиъ ул-бидоя. – Тошкент: "Фан", 1987 йил, 724 бет
3. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Иккинчи том. Наводир ун-нихоя. – Тошкент: "Фан", 1987 йил, 620 бет
4. Рафиддинов С. Навоий ижодида нубувват талқини // Ўзбек тили ва адабиёти. 2019 йил, № 1, – Б. 44 - 47
5. Шоев Зиевиддин Джалилович. Учение монотеистических религий о пророчестве и его развитие в исламе. Дисс.канд. по филос.наук. – Душанбе: 2011. – 150 с.
6. Куръони Карим (Таржима ва изоҳлар муаллифи Алоуддин Мансур). – Тошкент: Чўлпон, 1992. – 544 б.
7. Ҳасанова Ш.С. "Тўтинома" ва "Қуш тили" туркумидаги асарларнинг қиёсий-типологияк ва текстологияк тадқиқи. Фил. фан. док. дисс. авт. – Тошкент: 2016. – 65 б.

OKKAZIONALIZM, NEOLOGIZM, POTENSIALIZM HODISASI

M.A.Qurbonova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada okkazionalizm hodisasining o'ziga xos xususiyatlari, uning neologizm, potensializm hodisalari bilan bog'liq, o'xshash va farqli jihatlari, uning tilning lug'at tarkibidagi o'rni kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, okkazional va uzual ma'noning farqli jihati yuzasidan mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: okkazionalizm, okkazional ma'no, uzual ma'no, potensializm, neologizm, tasodifiy so'zlar, individual-muallif yasalishlari, imkoniyatdor so'zlar, potensial so'zlar, kontekst, errayim, individual nutq, til me'yori, an'anaviy qolip, struktur-semantik, umumtil neologizmi.

Аннотация. В статье описываются специфические черты явления окказионализма, его сходства и различия с явлениями неологизма, потенциализма, а также его роль в лексике языка. Также были даны комментарии по разным аспектам окказионального и узуального значения.

Ключевые слова: окказионализм, окказиональное значение, общеупотребительное значение, потенциализм, неологизм, случайные слова, индивидуально-авторские образования, возможные слова, потенциальные слова, контекст, эррайим, индивидуальная речь, язык, традиционная форма, структурно-семантический, универсальный неологизм.

Abstract. the article describes the specific features of the phenomenon of occasionalism, its similarities and differences with the phenomena of neologism, potentialism, as well as its role in the vocabulary of the language. Comments were also given on various aspects of occasional and usual meaning.

Key words: occasionalism, occasional meaning, common meaning, potentialism, neologism, random words, individual author's formations, possible words, potential words, context, errayim, individual speech, language, traditional form, structural-semantic, universal neologism.

Kirish. *Okkazionalizm* bu muallif uchun o'z maqsadini ifodalashda qurol hisoblanadi. Matnda hech bir hodisa besabab qo'llanmaydi. Okkazional hodisaning asosi bo'lgan okkazional ma'noga to'xtalib o'tamiz. Okkazional ma'no bo'yicha tilshunoslikda ko'plab qarashlar mavjud. Shuning bilan birga, so'zdagi okkazional ma'no hamda uzual ma'noga ham to'xtalib o'tish lozim. O'zbek tilshunosligida bu masala bo'yicha ko'plab qarashlar mavjud. Jumladan, M.Mirtojiyev okkazional ma'no bilan uzual ma'noning farqini shunday ko'rsatadi: "Okkazional ma'no esa kontekst tuzish jarayonida kontekstual holatga ko'ra ma'lum so'zga sun'iy ravishda taqiladi" [1]. Masalan, *Bugun men Navoiyning "Xamsa" dostonini tamomladim. Men ta'lim olayotgan dargoh go'yo hazrat Navoiyning "Xamsa"sidir.* Birinchi gapda qo'llanayotgan "Xamsa" so'zi aynan so'zning uzual ma'nosi. Ya'ni uzul ma'no so'zning eng birinchi – asos ma'nosidir, ilk bor matndan olib chiqilganda ham dastlabki mazmunidir. Ikkinchi gapdagi "Xamsa" so'zining ma'nosi okkazional ma'nodir – Bu ilm dargohi xuddi hazrat Navoiyning "Xamsa"sidek buyuk, ulug'ligi ifodalangan. Ya'ni okkazional ma'no so'zning matn bilan bog'liq ma'nosidir.

Bir so'z turli kontekstlarda o'ziga xos okkazional ma'noda qo'llanadi. Buni to'g'ri tushunmaslik yoki badiiy asardagi har bir so'zni izohli lug'atda anglatgan ma'nosigagina qarab o'qish esa badiiy asarni noto'g'ri baholashga olib keladi [2].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Qozoq tilshunosligida ham okkazional birliklarga turlicha ta'riflar beriladi. Jumladan, G.Muratova: "Okkazionalizmlarning ma'nosi kontekst bilan chambarchas birlikda bo'lib, doimo g'ayriodatiy tarzda bo'ladi. Tashqi shakliga, yasalish usuliga ko'ra, til me'yorlariga bo'ysunmaydi"[3]. Albatta, olim ta'kidlaganidek, ular belgilangan til me'yorlariga bo'ysunmaydi. Ijodkor bu me'yorlarni buzishga haqlidir.

G.To'raboyeva okkazionalizm hodisasini keng ma'noda belgilaydi va ma'lum matn doirasida yuzaga keladigan, tarkibiy-semantik o'zgarishlar asosida yuzaga keluvchi hodisadir. Har qanday tasodifiy o'zgarishlarning asosi ijodkorlarning bilimi, xususan, an'anaviy til variantini bilishdir[4]. Haqiqatan, okkazional birliklarni qo'llashda ijodkorning bilimi, salohiyati asosiy o'rinni egallaydi.

Okkazional, neologizm, potensializm birliklari, avvalo, **qanday hodisa ekanligiga ko'ra** farqlanadi. Neologizm, tasodifiy va potentsial so'zlar o'rtasidagi asosiy farq til va nutqning qarama-qarshiligiga asoslanadi. Neologizm til tizimining faktidir[5]. Demak, neologizm til birligi ekan, okkazionalizm va potensializm esa nutq birligidir.

Ikkinchi farqlanuvchi belgisi bu **muallifga egaligi**. Bu belgi bo'yicha tilshunos olimlar tomonidan bildirilgan turli qarashlar mavjud. Yangilik bo'yog'i bor leksemaga *neologizm* deyiladi (yunoncha neos – "yangi"). Neologizm tilga umuman mansub bo'lishi yoki yakka shaxs nutqiga xos bo'lishi mumkin. Birinchisi **umumtil neologizmi** deb, ikkinchisi **individual nutq neologizmi** deb yuritiladi. Leksemikada asosan umumtil neologizmi o'rganiladi. Individual nutq neologizmi uslubga xos hodisa deb qaraladi. **Har qanday neologizm dastlab individual nutqda yuzaga keladi.** Bunday neologizm ko'pchilik tomonidan

tan olinsa, tilning taraqqiyot qonunlariga mos holda hosil qilingan bo'lsa va tilda ma'mum ma'noni anglatish uchun zarur deb qaralsa, shundagina umumtil neologizmga aylanadi, yakka nutq doirasidan chiqadi. Agar bunday talablarga javob bermasa, individual nutq doirasida qolib ketadi. Umumtil neologizmi tilda ma'lum vaqt ishlatilganidan keyin yangilik bo'yog'ini yo'qotadi va ko'pincha odatdagi, zamonaviy leksemaga aylanadi[6]. Demak, Sh.Rahmatullayev neologizimni ikki turga ajratmoqda: umumtil neologizmi va individual nutq neologizmi nomi bilan. Individual nutq neologizmlari bular, bizningcha, okkazonalizmlardir. Ularning ikkalasida ham yangilik bo'yog'ining borligi sababli har ikkisiga nisbatan neologizm termini qo'llanmoqda. Bizningcha ham, ikkala hodisa – neologizm va okkazonalizm hodisasi dastlab ma'lum bir shaxs tomonidan yaratiladi. U ommalashsa, keyin neologizmlik maqomiga o'tadi. Lekin, ikkinchi masala, muallifga taalluqlilik neologizmdan ko'ra okkazonalizmga xosdir. Neologizm muallifi vaqt o'tishi bilan unutiladi. Sababi, u tilning lug'at tarkibiga kiritiladi.

Keyingi farqlanuvchi belgi – yangilik belgisining mavjudligi. Biron so'zni neologizm hisoblashda uning yangilik bo'yog'iga egaligi asosga olinadi. Yangilik bo'yog'ini yo'qotgan so'z qachon paydo bo'lganidan qat'i nazar, yangi qatlamdan zamonaviy qatlamga o'tadi [7]. Okkazonal birliklarda esa vaqt muhim emas. Shuning uchun ham ularda yangilik bo'yog'ining mavjudligi istisnoli holatdir. Chunki qoida bo'yicha yangilik bo'yog'ining mavjudligi ayni bir vaqt bilan bog'liqligidir. Okkazonal so'zlarda esa bu bog'liqlik yo'q. Ularda g'ayritabiiylik, o'zgachalik bor. Shuning uchun ham u kitobxon uchun yangidek ko'rinadi.

Feldman neologizm va okkazonalizm terminlarini quyidagicha farqlaydi: “Neologizmlar – belgilangan me'yorlarga bo'ysunadi va uni tilning lug'at tarkibiga kiritish mumkin, chunki ular tilning lug'at qatlamini mustahkamlaydi, okkazonalizmlar, ya'ni **individual-muallif yasashlari** tilning lug'at tarkibiga kiritilmaydi”[5]. Albatta, biz ham bu fikrlarga qo'shilamiz. Okkazonalizm bu nutq hodisasi, ma'lum bir muallif o'z maqsadini ifoda etishda okkazonal birliklardan qurol sifatida foydalanadi.

S.Toshaliyeva tadqiqotida okkazonallik va neologizm hodisalarini farqlash zarurligini aytadi. Neologizm va okkazonalizm tushunchalari odatda yangi so'z maqomidagi birliklardir. [9].

Natijalar va muhokama. Shu o'rinda oraliq maqomda turuvchi **potensial so'zlarga** ham to'xtalmoqchimiz. Bu hodisaga nisbatan olimlar quyidagicha ta'rif berishadi: “Nutq jarayonida yuzaga keluvchi yangi yasalmalar mohiyat e'tibori bilan neologizmlardan farqlanib turuvchi o'zaro zid bo'lgan ikki xil nutqiy hodisadan iborat. Bular okkazonalizmlar va potensializmlardir. *Potensial so'zlar* til qonuniyatlari va mezonlariga muvofiq tarzda mahsuldor so'z yasash andozalari asosida yaratilgan, binobarin, ehtiyoj tug'ilganda til lug'atiga o'tish imkoniyatiga ega bo'lgan yangi yasalmalardir: *zanjirgulf, tunko'ylak, oromkursi (kreslio), tagxona (podval), issiqxona (teplitsa), taomtaxta*”[10].

O.To'xtasinova ham o'z tadqiqotlarida *potensializm* atamasini izohlab ketgan: “Potensiallik bilan okkazonallik o'zaro chambarchas bog'liq tushunchalarni ifodalaydi. Bu tushunchalar tildagi norma bilan aloqadordir”[8].

Xulosa. Okkazonalizm hodisasi jahon tilshunosligida juda ko'p jihatlari o'rganilgan. Lekin o'zbek tilshunosligida monografik planda kam o'rganilgan. Bu hodisa bo'yicha yechimini topmagan tadqiqotlar yana anchagina.

Tilshunoslikda yangilik bo'yog'iga ega bo'lgan hodisalarning okkazonalizm, neologizm, potensializm kabi turlari bo'lib, hammasi ham ma'lum ehtiyoj sabab yuzaga keladi.

Okkazonalizm – nutqiy hodisa bo'lib, ma'lum bir muallif tomonidan yaratilgan, matn doirasida reallashadigan, g'ayritabiiylik xususiyatiga ega, muallif tomonidan o'z maqsadini ifoda etish uchun erkin yaratilgan, belgilangan normalarga bo'ysunmaydigan hodisadir.

Neologizm – yangilik bo'yog'iga ega til hodisasi, vaqt o'tishi bilan yangilik bo'yog'ini yo'qotadigan ya'ni ommalashgan sayin yangiligini yo'qotib boradi. Natijada tilning lug'at tarkibida odatiy so'zlar maqomiga tushadi.

Potensializm – nutq hodisasi bo'lib, belgilangan normalar asosida yaratilgan, ehtiyoj tug'ilgandagina tilning lug'at tarkibiga o'tish imkoniyatiga ega bo'lgan jarayondir.

Yuqoridagi ta'riflaridan ham ko'rish mumkinki, neologizm til birligi, potensializm va okkazonalizmlar esa nutq birligi, ularning hammasi ham ma'lum maqsad sabab yaratiladi. Uchala hodisada ham yangilik bo'yog'i mavjud. G'ayritabiiylik, maromsizlik belgilari okkazonalizmlarda kuchliroq. Potensializm va neologizmlarning yasash jarayonida belgilangan qoida va me'yorlarga amal qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Миртожиев М. Ўзбек тилида полисемия. – Т.: Фан, 1984, – Б. 69.
2. Мўминов С. Окказионал нуткий номинацияда мотивациянинг роли: Филол. фанлари номзоди дис. – Т., 1990. – Б. 78.
3. Мұратова Г. Қазақ көркем әдебиетіндегі окказионал сөздер: Филол. ғыл. канд. ... диссертация. – Алматы, 1991. – Б. 145.
4. Тұрабаева Г.К. Окказиональные преобразования пословиц и поговорок: Автореферат дисс. канд. филол. наук – Алма-ата, 1989. – Б. 224.

5. Фельдман Н.И. Окказиональные слова и лексикография // Вопросы языкознания. — 1957. — № 4. — С.64.
6. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili – Toshkent, 2006, – B.92.
7. Абдурахманов Ш. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент. "Ўқитувчи", 1980. Б.127.
8. Тўхтасинова О. Ўзбек тилида лексик окказионализмлар ва уларнинг бадиий-эстетик хусусиятлари: Филол. фанлари номзоди ... дис. –Т., 2007. 36- бет.
9. Тошалиева С. Ўзбек тилида окказионал сўз ясашиши: Филол. фанлари номзоди ... дис. –Т.,1998. 34-35 б.
10. С.Тошалиева. Маромсиз ясамалар ҳақида. //Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.1993. – Б.72.

UO'K 808.3

TARJIMA MUAMMOLARI

D.Ochilova, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro
D.Mehmonova, o'qituvchi, Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada tarjima jarayonida tarjimonlar duch keladigan muammolar haqida fikr yuritilgan bo'lib. Bir necha misollar bilan tahli qilingan. Ushbu muammo va qiyinchiliklarni bartaraf etish usullari ham berilgan.

Kalit so'zlar: tarjima tili, grammatik qurilish, terminlar, neologism, ko'p ma'noli so'zlar, soxta do'st, so'zlar, iboralar.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы, с которыми сталкиваются переводчики в процессе перевода. Проанализировано на нескольких примерах. Также даны способы преодоления этих проблем и трудностей.

Ключевые слова: язык перевода, грамматическое построение, термины, неологизм, многозначные слов, ложные друзья, фразовые глаголы.

Abstract. The article is devoted to the problems faced by translators in the translation process. It is analysed by several examples. Methods to overcome these problems and difficulties are also given.

Key words: translation language, grammatical construction, terms, neologism, polysemy, false friends, phrasal verbs.

Butun dunyo barcha sohalarda shiddat bilan rivojlanayotgan ushbu davrda, jamiyat a'zolari uchun yangiliklar va o'zgarishlarni doimiy kuzatib borish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Internet tarmog'i rivojlangan ayni damda ushbu yangiliklardan xabardor bo'lish unchalik ham qiyinchilik tug'dirmaydi. Ammo muammo shundaki, ko'pgina ilmiy yangiliklar, o'zgarishlar xorijiy tillarda bo'lib, oddiy jamiyat a'zolari ularni tushunish uchun tarjimaga murojaat qilishiga to'g'ri keladi. Mana shu nuqtada tarjimaning o'ziga xos murakkabliklari, muammolari namoyon bo'ladi. Tarjima jarayonida tarjimon bir nechta muammolarga duch kelishi mumkin.

1. Tarjima qilinadigan va tarjima tili grammatik qurilish jihatdan turli xil bo'lishi: Ingliz tilida ega, kesim va ulardan so'ng ikkinchi darajali bo'laklar kelsa; o'zbek tilida ega, ikkinchi darajali bo'laklar va oxirida kesim keladi.

Masalan: Biz har kuni kitob o'qiymiz.

We read book everyday.

Biz-ega, o'qiy-miz-kesim. Gap boshida va oxirida kelayapti. We-ega, read-kesim birin-ketinlikda, gap boshida kelayapti.

Bu tarjimondan ikki tilning gap qurilishini yuqori darajada anglab, maqbul tarjimani keltirib chiqarishni talab qiladi.

2. Madaniy xilma-xillik.

Ingliz tili quruq va to'g'ridan to'g'ri nutq tili bo'lsa, O'zbek tili hissiy bo'yoqdorliklar va tinglovchiga ozor bermaydigan darajada yumshoq til nutqdan foydalanadi. Albatta tarjima jarayonida bu tarjimondan ikki tildan tashqari ularning madaniyati, an'analari, tarixidan xabardarlikni talab qiladi. Shuningdek bir millat madaniyatidagi so'z ikkinchi millat madaniyatida so'zma so'z qabul qilinmaydi. Masalan: Xush kelibsiz - mehmonlar tashrifidan mamnunlikni ko'rsatuvchi birikma, ingliz tilida "Welcome" sifatida tarjima qilinadi.

Shuningdek, O'zbek tilida oila a'zolari sog'ligi haqida so'rash odobdan sanalib, kommunikatsiya qilishni boshlash jarayonida xushmuomalalikni bildirsa, ingliz tilida ushbu kommunikatsiyani rivojlantirish uslubi ob-havo haqida so'zlashish bilan almashtiriladi.

3. Terminlarning tarjima tilida yo'qligi.

Buni oddiygina maishiy texnika vositalari misolida ko'rib chiqamiz. Ayni paytda eng talabgir bo'lgan havo haroratini sovitib beruvchi, qishda isitib beruvchi "air conditioner" ni olaylik. Bunda eng avvalo uning nomi Xalqaro tilda "AIR CONDITIONER" tarzida beriladi. Uni tarjima qilish jarayonida tarjima tilida uning teng ma'noli so'zi yo'qligi, ya'ni u fan taraqqiyoti natijasida yaratilgan zamonaviy maishiy asbob bo'lganligi tufayli aynan so'zma so'z tarjima bera olmaymiz. Keyingi qadam, uning bajarilish funksiyasi: havoni sovutish va isitish bo'lganligi bo'yicha bermoqchi bo'lsak, bir so'z doirasida ushbu funksiyalar bilan nomlash so'zning haddan tashqari uzun bo'lishi qo'llanilishida qiyinchilik

tug'diradi. Shuning natijasida uni yangi so'z "Konditsioner", neologizm tarzida tarjima tiliga tarjima sifatida kiritamiz. Ammo ushbu yo'nalish doim ham to'g'ri usul hisoblanmaydi. Shunday so'zlar borki, ularni neologizm sifatida kiritish o'rniga uning funksiyasi bilan nomlash qulay va tushunarliroq bo'ladi. unga maishiy texnikaning yana bir turi bo'lmish "vacuum cleaner" ni tarjima qilinishini ko'rib o'tamiz.

Bu so'zni neologizm, yangi so'z sifatida kiritish uning funksiyasi bo'yicha ongda tushuncha yaratilishida noaniqliklar keltirib chiqarilishi mumkin. Ya'ni "Vacuum cleaner - havosiz bo'shliq bilan tozalash" sifatida ham mantiqiy ham hissiy qo'polikka olib keladi. Mana shu sababli uni funksiyasi bilan tarjima qilinishi "chang yutgich" yoki "пылесос" eng maqbul tarjimadir.

4. Bir necha ma'noli so'zlar. Bir tilda turli xil ma'nolarni anglatadi. Bir nechta misollarni ko'rib chiqamiz.

Ingliz tilida "Book" so'zini olsak.

1. I have a book. - Menda kitob bor.

1. Ot so'z turkumiga kiruvchi, o'quv quroli nomi.

2. -Let's book a room. - Keling, xona band qilamiz.

2. Fe'l so'z turkumiga kiruvchi, oldindan band qilmoq.

Bunda tarjimon ushbu so'zning qo'llanilish o'rniga, (ya'ni, a book tarzida ot ko'rinishida, to book otdan keyin, fe'l joylashuvi ko'rinishida) kontekstdagi ma'nosiga qarab tarjima qiladi.

O'zbek tilidagi "Ot" so'zi esa:

1. Fermada ko'p otlar bor.

1. Ot so'z turkumiga kiruvchi, hayvon turi nomlanishi.

2. U qo'lidagi koptokni hujumchiga otdi.

2. Fe'l so'z turkumiga kiruvchi, jismoniy harakat, uloqtirish ma'nosida ishlatiladi.

Albatta tarjimon ushbu holatlarda tilning strukturaviy qurilishi, pragmatic so'z ma'nolarini juda yaxshi bilishi kerak.

5. Soxta do'stlar. False friends.

Ushbu so'zlar o'zbek va ingliz tiliga bir biriga yaqin ko'rinishda bo'lib talaffuzi ham o'xshash bo'ladi. Masalan:

Magazine- jurnal (ingliz tilida);

Magazin - savdo do'koni; (o'zbek tilida)

Family- oila (ingliz tilida);

Familiya - ism sharif; (o'zbek tilida)

List-ro'yxat; (ingliz tilida);

List-qog'oz; (o'zbek tilida)

Shuningdek tarjima jamiyatning barcha tarmoqlari singari savdo sanoati uchun ham foydali bo'lib. Biror bir mahsulotni yangi "Bozor"ga ya'ni yangi joy, davlatga tanishtirish uchun ham mahsulot haqidagi ma'lumotlarni tarjima qilish zarurati tug'iladi. Mana shunda ham tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar ko'zga tashlanadi. Misol uchun Kentucky fried chicken (qovurilgan jo'ja) mahsuloti shiori "**Finger lickin' good**" "Juda ham mazali", ma'nosida ishlatilgan ibora, tarjima jarayonida "barmog'ingizni yeng" deb tarjima qilingan. Mana shunday holatlarda ikki til so'zlovchilarining madaniyati, tushunchasi, so'z boyligini hisobga olib tarjima qilishga to'g'ri keladi.

Shuningdek qo'shma so'zlar tarjimasi ham asl so'zlarning so'zma so'z tarjimasi bilan emas balki, yangi yaratilgan so'z kabi tarjima qilinishi kerak. Chunki qo'shma so'z yasash jarayonida yasalgan sozlar ba'zi hollarda so'z ma'no ko'rsatuvchi ma'no keltirib chiqarsa, ba'zi hollarda ular umuman boshqa ma'noni anglatadi.

Afternoon-so'zi "after"(keyin) va "noon"(tush) so'zlaridan olingan bo'lib asl ma'noga yaqin so'zni "tushdan keyin" ma'nosini beradi.

Ammo "deadline"-muddat so'zi "dead"(o'lgan) "line"(chiziq) ma'nolari bilan to'g'ri kelmaydi. Bularga:

- "butterfly"-kapalak, "Butter"-yog', "fly"-uchmoq,

- "close call"-muddatiga yaqin, "close"-yaqin, "call"-chaqirmoq, qo'ng'iroq kabi so'zlarni ham kiritsak bo'ladi.

Shuningdek ingliz tilida predloglar bilan yasalgan so'z va iboralarni ham boshqa tilga o'girishda juda ehtiyotkor bo'lish zarur. Buning sababi shundaki har bir predlog asosiy fe'lga qo'shilib umuman ma'nosi o'zgaradi.

Misol tariqasida quyidagi "LOOK" so'zini olamiz.

Look-qaramoq asosiy fe'lga turli predloglarni qo'shib quyidagi ma'nolar yasalgan.

Look for - izlamoq;

Look at-ga qaramoq;

Look through- ko'rib chiqmoq;

Look back-oldin bo'lgan voqealarni ko'rib chiqmoq;

Look forward-sodir bo'ladigan voqeani hayajon bilan kutmoq;

Look up-izlab topmoq.

Bu yerda asosiy fe'l bilan yasalgan yangi so'zni asosiy fe'l ma'nosidan kelib chiqib tarjima qilish qilish doim ham kontekstga to'g'ri kelmaydi. Shuning uchun har bir so'z ma'nolari lug'atlar yordamida qaysi holatda qanday tarzda ishlatilishi o'rganilish tarjima matnini asl matnga yaqin va chiroyli chiqishiga muhim omil bo'ladi.

Yuqorida ko'rib chiqqan muammolardan bilinadiki, tarjima insondan nafaqat tarjima tilini to'liq bilishni, balki ushbu tilda so'zlovchi jamiyatning hayoti, tarixi, madaniyati haqida ham mukammal o'rganishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Translation of Texts for Special Purposes. = Translation of professionally oriented texts. Textbook for students of the Department of Translation Studies and Intercultural Communication / comp.: N. N. Bobyeva. - Kazan: Kazan University, 2012. - 82 p. 27p
2. Yuldasheva, M. B. (2020). History of the english uzbek translation. Theoretical & Applied Science, (3), 11-14.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/tarjimonlik-va-tarjima-madaniyati-muammolari>
4. <https://lingua-airlines.ru/articles/false-friends-lozhnye-druzia-anglijskogo/>
5. <https://culturesconnection.com/2016/08/24/difficulties-of-translation/>
6. <https://www.translateday.com/translation-problems-and-solutions/>

UDC 81'322.4

MECHANISM OF GENERATING A TRANSLATION OPTION

D.Z.Olimova, lecturer, Bukhara State University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarjima variantini tanlashda kognitiv mexanizmning ahamiyati va murakkabligi tahlil qilinadi, shuningdek, bu holatda mexanizmning omillari haqida gapiriladi.

Kalit so'zlar: Kognitiv mexanizmlar, kompressiya, preemptiv sintez, o'z-o'zini nazorat qilish, o'z-o'zini tuzatish.

Аннотация. В этой статье анализируется важность и сложность когнитивного механизма при выборе варианта перевода, также говорится о факторах механизма при этом.

Ключевые слова: Когнитивные механизмы, речевая компрессия, упреждающий синтез, самоконтроль, самокоррекция.

Abstract. This article analyzes the importance and complexity of the cognitive mechanism when choosing a translation option, and also states about factors of the mechanism in this case.

Key words: Cognitive mechanisms, speech compression, preemptive synthesis, self-control, self-correction.

The development of an interpreting text is the result of verbal-thinking in which translator's operations carried out in the course of perception of the source text. The components of speech action identified by researchers in speech production (programming, verbalization of the statement in the internal speech, giving internal verbalization of external form and comparison implementation of the idea with the idea itself) the simultaneous interpreter has a clear expressed specificity: a) the translator focuses exclusively on speech speaker's intentions; b) the stage of programming the utterance is mediated original form; c) the implementation of the program occurs as a result of operations alternate switching from one language to another [Leontiev, 1974: 290].

When speech production in the target language is of great importance, the high the degree of development of the translator's mechanism of proactive synthesis, which is manifested in the ability to keep in mind a "multi-story" program statements. Preemptive synthesis works along two lines: a) along the semantic line of the disclosure of the idea; b) along the line of selection of words and syntactic structures [Zhinkin, 1964: 35].

In the process of translation, all memory mechanisms work intensively. The need for constant appeal to existing in the mental arsenal translator's knowledge determines the active functioning long-term memory. The need for correlation obtained in the process of transferring knowledge with existing knowledge requires high operational activity memory. Focusing attention on key moments of perceived statements determines the importance of short-term memory [Tarnaeva, 2018: 75].

From a cognitive point of view, the interpreting process requires an interpreter the ability to "see the thought behind the words", that is, to be able to form, on the basis of the words of the source text, a harmonious structure of images in consciousness and then embody it in another language [Minchenkov, 2007: 136].

E.S. Petrova believes that the actual translation takes place only after the structure of images of the source text was formed in the mind, only after the interpreter's departure from the form of the source text.

Focusing on the expectations and needs of the addressee, the translator strives to make the translation text more natural for recipients, based on the mental representation of phenomena and entities in the mind, described in the original text [Petrova, 2006: 87].

V.N. Komissarov claims that the translation process at all stages is heuristic, sometimes intuitive nature associated with consistent choice from a range of different types of possibilities. However, the author notes that at the heart of heuristic operations aimed at choosing a translation option, lie complex cognitive processes associated with the operation of various knowledge. Thus, the intuitiveness of translation is only one side manifestations of the translator's professional competence [Komissarov, 1996: 96].

D. Gilles in his recent work (Gile, 2018) notes that the effort to speech production involves all cognitive operations, ranging from acceptance decisions regarding the expression of ideas and feelings (usually based on what simultaneous interpreter understood from the source text) before the actual generation of speech in the target language, including the choice of words or characters and their combination into speech, self-control and self-correction [Ibid.: 536].

Simultaneous interpreters, having understood the meaning or idea in the source language, may find it difficult to reformulate them in the target language.

This is partly due to their ignorance of a particular lexical unit which, among other things, may not be present in the target language or be inaccessible to them at the moment of speaking (the phenomenon of the "tip of the tongue").

The additional time and effort required will activate the processing mechanism information, thereby reducing the effort of perception and understanding. This can lead to omissions and errors.

Sometimes difficulties in speech production are the result of desire simultaneous interpreter to generate simpler speech, which requires fewer lexical units, or, conversely, more complex offer. In such cases, the problem lies not in the characteristics of speech speaker, but in the translator's choice of certain strategies.

Cognitive load on the process of simultaneous interpreting, especially restrictions associated with the maximum lag behind the speech of the speaker, requires the simultaneous interpreter has two abilities.

First, access to lexical units and their quick combination into stable expressions. At this effort to process incoming information (at the level of current awareness) should be minimal so that they are enough for other cognitive operations of the mechanism of perception and understanding. Second, flexibility of simultaneous interpreter. In other words, the ability to start an utterance in the target language, based on partial information coming from speaker, and continue to form a logical sequence of sentences as speech unfolds in the source language, while maintaining the correct content of incoming information.

This is in sharp contrast to everyday situations where speakers can plan their speech in advance or change it in the course of pronunciation when encountering difficulties in formulating certain thoughts. Such a speech production skill, if it is not the talent of an individual, is developed great practice of speaking, as opposed to writing, when the authors of the text have much more time to retrieve words from long-term memory, connection and fixation on paper.

Another factor in the mechanism for choosing a translation option is speech compression. In fact, speech compression is generated by specific conditions of simultaneous interpreter activity (time restrictions and the simultaneity of the processes of listening to the speech of the speaker and generating speech on language of translation), and its dimensions are determined by the need to preserve an even rate of the translator's speech in the target language. Thus, speech compression, is a form of adaptation of translation actions to the present conditions.

The main factor influencing the size of the compression of the original message is the speech rate of the speaker. The problem of the speed of sending the original messages were considered by many researchers (D. Gerver, G. Barik, R. Setton) and was recognized as a decisive factor that has a significant impact on the quality of the translation. In particular, D. Seleskovitch [Seleskovitch, Lederer, 1989: 22] believed that with a speech rate of 100 - 120 words per minute, it is possible normal simultaneous interpreting of this message. With a speech rate of more than 200 words per minute, according to D. Seleskovitch, somewhat acceptable simultaneous interpreting is not possible.

Thus, we can conclude that compression is usually used when:

- the pace of the speaker's speech is quite high;
- there are repetitions in the original message;
- there are insignificant words in the original message;
- the speaker's thought can be expressed with less words.

Speaking about the methods of speech compression in simultaneous interpreting, it is necessary to note that it is carried out by synonymous or close to them replacing words, phrases and sentences with shorter words, phrases and sentences, omitting segments duplicating information that is contained in the previous context, omitting semantic units that are redundant in a particular situation of communication.

These techniques as a rule, are implemented in parallel with the mechanism of probabilistic forecasting. The analysis of scientific materials clearly demonstrates the importance and complexity of the cognitive mechanism for choosing a translation option. Many authors note the need for a simultaneous interpreter to have quick access to long-term memory and a certain flexibility in the selection of lexical and grammatical means to start speech production in the target language, starting from the initial segment of the speaker's statement (preventive synthesis).

Also, the choice of translation option is dictated by the degree understanding of the source text and the intentions of the author, which the simultaneous interpreter was able to achieve.

Based on the above conclusions, in our opinion, the cognitive mechanism for choosing a translation option includes the following cognitive operations:

- development of a program of speech utterance (based on understanding meaning and intention of the author);
- speech compression (in the presence of redundancy);
- selection of lexical and grammatical means;
- verbalization of the translation option;
- proactive synthesis.

The creation of a translation text is the result of verbal-thinking translator's operations carried out in the course of perception of the source text.

In the process of translation, all memory mechanisms work intensively. Cognitive load on the simultaneous interpreting process, especially the restrictions associated with the maximum lag behind the speech of the speaker, requires the simultaneous interpreter to have two abilities. First, access to lexical units and their fast join into set expressions. Second, the flexibility of simultaneous interpreter.

To increase his/her stress resistance, it is necessary to develop the interpreter a stable connection between long-term and short-term memory, as well as to achieve rapid activation of the cognitive operation on extracting the necessary information. In addition, simultaneous interpreter must be able to resort to the cognitive operation of synthesizing lexical and grammatical information, in which elements are connected language system based on language norms. Also, in order to achieve flexibility the simultaneous interpreter must have the skills of proactive synthesis, i.e. start translating on the basis of already available information.

REFERENCES:

1. Gile, D. Methodological Aspects of Interpretation (and Translation) Research / D. Gile // Target. – 1991. – Vol.3 (2). – P.153-174. 112. Gile, D. Basic concepts and models for interpreter and translator training / D. Gile. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 274 p.
2. Петрова, Е.С. Автокоррекция переводчика и принцип дистанцирования / Е.С. Петрова // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – 2006. – № 2. – С. 83-89.
3. Балаганов, Д.В. Подходы к моделированию синхронного перевода / Д.В. Балаганов // «Функциональные аспекты межкультурной коммуникации и проблемы перевода»: сб. статей I международной научной междисциплинарной конференции. Москва, 20-21 ноября 2014 г. / науч. ред. Н.Л. Соколова. – М.: РУДН, 2014. – С.111-126.

UO`K 378.02

O`ZBEK ADABIY MATNLARINI TARJIMA JARAYONINI KOGNITIV YONDASHUV ASOSIDA O`RGANISH METODOLOGIYASI

M.D. Rahimbaeva, dots., Urganch davlat universiteti, Urganch

M.A. Kurbaniyazova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotasiya. O`zbek adabiy matnlarini ingliz tiliga tarjima jarayonlarini kognitiv yondashuv asosida modellashtirish metodologiyasi jarayoni ko`rib chiqiladi. Matnni janr freymini qurish asosida tarjima qilganda matnning janr xususiyatlarini hisobga olgan holda tarjima strategiyalarini shakllantirish zarurligi isbotlangan.

Kalit so`zlar: kognitologiya, kognitiv yondashuv, freym tahlili izohlovchisi, freymni tahlil qilish metodologiyasi, janr freymi.

Аннотация. Рассмотрен процесс методологии моделирования процессов перевода узбекских литературных текстов на английский язык на основе когнитивного подхода. Доказана необходимость формирования стратегий перевода с учетом жанровых особенностей текста при переводе текста на основе построения жанровой рамки.

Ключевые слова: когнитивология, когнитивный подход, интерпретатор анализа кадров, методология анализа кадров, жанровая структура.

Abstract. The process of methodology of modeling the processes of translation of Uzbek literary texts into English on the basis of a cognitive approach is considered. The necessity of forming translation strategies taking into account the genre features of the text when translating a text based on the construction of a genre framework is proved.

Keywords: *cognitology, cognitive approach, frame analysis interpreter, frame analysis methodology, genre structure.*

Kirish. So`nggi paytlarda tarjima qilishning dolzarb muammosiga bag`ishlangan tarjima jarayonini optimal tashkil etish yo`llarini ko`rsatadigan jiddiy tadqiqot ishlari paydo bo`ldi. Masalan, an`anaviy matn markazli yondashuvga qarama-qarshi bo`lgan kommunikativ-funksional yondashuv nuqtai nazaridan tarjima sifatini baholash tamoyillarini belgilab bergan ilmiy yo`nalishlar.

Tadqiqot metodologiyasi. Kognitsiya (cognition), ya`ni bilish faoliyati axborot (ma`lumot)ni qabul qilish, taqdim etish va yaratish harakatlari hisoblanadi. Kognitiv yondashuv inson atrofdagi olamdan olingan ma`lumotlarni qanday qabul qilishi, dekodlashi va kodlashini aniq tushunishga imkon beradi. Ushbu yondashuvdan foydalanib, olingan ma`lumotlarni taqqoslash va tahlil qilish jarayoni aniqlanadi.

Badiiy tarjima jarayonini kognitiv modellash

Xozirgi kunda tarjimaning lingvistik tahlil nuqtai nazaridan hamda modellashning yangi darajasi, ya`ni tarjima usulida nochiziqli yondashuvga o`tish tendentsiyasi aniq namoyon bo`lmoqda. Bu esa tarjima jarayonini o`ziga xos xususiyatlarini ko`rib chiqish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Tarjimaga qilishning istiqbolli yo`nalishi tarjima jarayonini kognitiv modellash bo`lib, u til tuzilmalariga bog`liqlikdan qochish va tilni boshqaradigan fikrlash sub`ekti sifatida shaxsning qobiliyatidan kelib chiqqan holda fikrlash darajasiga ko`tarilish imkonini beradi. Daniel Gilles [1] tarjimaning kognitiv modelini taklif qilgan, unda so`zlar va lingvistik tuzilmalarni oddiy tanib olishdan tashqari, ekstralingvistik bilim va tarjimonning intellektual salohiyatga ega bo`lishi zarurati tarjimoni tushunish jarayoniga kiritiladi [1, b. 38]. D. Gilles tarjimoni tushunish uchun quyidagi formulani taklif qildi:

$$T=KB+ELB+A,$$

bu erda T - tushunish mezon; KB - tilni bilish mezon (tilni bilish); ELB - ekstralingvistik bilim mezon (ekstralingvistik bilim); A – tahliliy naniyasi; = - tenglikni anglatmaydi, balki ikki komponentning o`zaro ta`siri natijasini ko`rsatadi; + - KB va EKB o`rtasidagi o`zaro ta`sir ko`rsatkichi.

Kognitiv fanning markaziy tushunchasi - bu **freym**. M.M. Jo`rayeva [2] freymga quyidagicha ta`rif beradi: Albatta, ular har bir insonning kognitiv xususiyatini rivojlantirish jarayonida tasodifan (birdan) paydo bo`ladi. Boshqa freymlar tajriba yoki o`rgatishdan o`zlashtirib oladilar, vaholanki, ular tillar ifodalinishi bilan uzviy bog`liq [2, b. 47].

Freym tahlili izohlovchi (tarkibiy) tahlilning bir turi bo`lib, unda tadqiqotchi - freymni aniqlash yoki jurnalist ritorikasini, ya`ni uning matni siyosiy rol o`ynashini aniqlash uchun matnni o`rganadi. Bunday tahlil siyosiy doiralar tomonidan freym qanday kiritilishini, jurnalistlar ularni yozma matnlardan qanday foydalanishini va auditoriya ushbu doirani qanday izohlashini aniqlaydi [3, b.127].

Freymni tahlil qilish metodologiyasi - mantiqiy vositalarni (ingliz tilida fikrlash moslamalari) va freym vositalarini (ingliz tilida freym qurilmalari) o`z ichiga oladi. Birinchilari voqeani tushuntiradi, boshqalari esa uni tavsiflaydi. Natijada mantiqiy vositalar tushuntirishni yoki asosiy pozitsiyaning sababini ochib beradi. Freym vositalariga quyidagilar kiradi: manbalar (matnda keltirilgan barcha shaxslar); nomuhim so`zlar [3] (matnda ma`no jihatdan ahmyatsiz bo`lgan so`zlar) kalit so`zlar (sarlavhada paydo bo`lgan va keyin matnda takrorlanganlar); matnda joylashtirilganligi yoki tinglovchilar bilan madaniy rezonans tufayli katta ko`rinadigan so`zlar; metafora; asos (muammoning sababi yoki uni hal qilish sababi sifatida aniqlangan shaxs yoki shaxslar guruhi). Matnni tahlil [4] qilib, tadqiqotchi o`ziga xos freym vositalarini aniqlashga harakat qiladi va uning namunasiga tushgan har bir hikoyani o`qiydi.

Har bir freym turli xil ma`lumotlar bilan bog`liq. Uning bir qismi ushbu freymdan qanday foydalanish kerakligini ko`rsatadi, ikkinchisi - uni amalga oshirishga olib keladigan narsa, uchinchisi - agar bu taxminlar tasdiqlanmasa, nima qilish kerak? Freymni tugunlardan va ularning orasidagi ulanishlardan iborat tarmoq sifatida tasavvur qilish mumkin. Freymning - yuqori darajalari aniq belgilangan, chunki ular rejalashtirilgan vaziyatga nisbatan har doim to`g`ri bo`lgan shunday tushunchalar tomonidan shakllantirilgan [4, b. 52-56].

Janr freymi - bu ma`lum janr shaklining mental mazmunini va unga mos keladigan tarjima bosqichlarini aniq ifoda qila olishni vizuallashtirish usulidir. Janr freymisi asosidagi tarjimada matn mazmuni janr xususiyatidan kelib chiqib mant mazmuniga mos interpretasiya orqali tarjima qilinadi. Turli tillardagi iboralarning freym tashkil etilishi qiyosiy tahlil va talqin orqali gaplarning bir-biriga mos kelmaydigan lingvokulturologik jihatlarini o`rtasidagi o`ziga xoslikni aniqlash imkonini beradi.

Janr freymi ikki shaklda taqdim etilishi mumkin

–statik, tarjimonni oldingi tajribasida shakllanadigan shu yoki ma`lum bir oldingi voqelikning odatiy holati to`g`risidagi bilim tizimi sifatida;

–dinamik, tarjimonning bilim tizimini faollashtira oladigan ta`lum stimullari ta`siri ostidagi ongi.

Ma`lum bir janrlarda statik freymlar shaklida mavjud bo`lgan matnlarni tarjima qilishga o`qitish jarayonida matnni mazmunini mosligini izohlovchi dinamik freymga aylanadi. Ya`ni statik janr

freymining shakllanishi va uning dinamik freymiga aylanishi sifatida ifodalanishi mumkin. Janr freymining shakllanishi tarjima tahlili bosqichida amalga oshiriladi, bu asl nusxa haqidagi ekstralingvistik va lingvistik ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Janr freymini tanlash nafaqat tarjima qilingan badiiy matnlar namunalarini idrok etishni stereotiplashtirish, balki undan tarjimada tayanch sifatida foydalanish imkonini beradi.

Badiiy matn tarjimasini janr freymi asosida ifodalash metodikasi

Badiiy matn janr freymi sifatida o'ziga xos ierarxik tuzilma yoki cho'qqilar va ular orasidagi bog'lanishlardan iborat grafik sifatida ifodalanishi mumkin. Freymning yuqori darajasi ob'ektning holati haqidagi asosiy ma'lumotlarni aks ettiradi, bu esa mo'ljallangan vaziyatga nisbatan doimo to'g'ri bo'ladi. Pastki darajalar (terminallar) ushbu janrga tegishli ma'lum bir matnning o'zgarish mazmunini aks ettiruvchi yangi ma'lumotlar bilan to'ldirilishi mumkin bo'lgan o'ziga xos ma'nolarni o'z ichiga oladi. Freym vaziyatni ifodalash uchun ma'lumotlar strukturasi bo'lganligi sababli, matn janri shunday stereotipik holat bo'ladi, chunki janr nisbatan barqaror mavzuli, kompozitsion va stilistik bayonotlar turi sifatida tushuniladi (M.M.Baxtin). Boshqacha qilib aytganda, badiiy matnning muayyan janrining asosiy, prototip elementlarining grafik tasviri talabalarning ushbu matnni qanday tarjima qilish haqida aniq tarjima strategiyalari tasavvurlarini shakllantiradi. Janr freymisi o'quvchilarni tarjimani matnning o'zidan emas, balki unga tashqi omillar tahlilidan boshlashga o'rgatadi. U tarjimani tahlil qilish sxemasi vazifasini bajaradi. Amalda, tarjima tahlili bosqichi ko'p hollarda talabalar tomonidan o'tkazib yuboriladi va ular uchun ahamiyatsiz ko'rinadi. Ko'pincha, har doim bo'lmasa ham, talabalar matnni faqat uning leksikogrammatik tomoniga tayangan holda tarjima qilishni boshlaydilar, keng kommunikativ, pragmatik va funktsional jihatlarni yo'qotadilar. Tarjimaviy tahlil lug'at bilan ishlash bilan almashtiriladi. Natijada noto'g'ri talqinlar, semantik buzilishlar, tarjima qilinayotgan narsaning mohiyatini noto'g'ri tushunish, leksik va grammatik mosliklarni noto'g'ri tanlash yuzaga keladi. Janr freymi adabiy asarning ma'lum bir janrga tegishli prototip ma'lumotlarini o'z ichiga olgan slotlardan tashqari, ma'lumotlarni qayta ishlash usullarini ko'rsatadi: "yuqoridan pastga" (yuqoridan pastga) va "pastdan yuqoriga" (pastdan-pastga) yuqoriga rejimi). Ushbu rejimlar yangi boshlanuvchi tarjimon harakat qilishi kerak bo'lgan o'ziga xos koordinatalar tizimidir.

Tarjima strategiyasining ta'rifiga asosanib, o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda badiiy matn tarjimonining (aslida, boshqa har qanday matn kabi) harakatlari "yuqoridan pastga" rejimida boshlanishi kerak, ya'ni asosiy bilim va tarjimon sifatida o'zingizning kognitiv tajribangizga asoslangan. Asl matnni shunday qayta ishlash natijasida o'quvchilar uning mazmuni, muallif pozitsiyasi, kompozitsion tuzilma va uning asosida yotgan kommunikativ vaziyat haqida yaxlit tasavvurga ega bo'ladilar. Keng ma'noda janr doirasi tarjima talabalarida matnni yaxlit idrok etish strategiyasini shakllantirishga yordam beradi.

Badiiy matnning janr doirasi quyidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi:

1. Freym nomi - grafikning yuqori tuguni - Badiiy matn.
2. Matn haqida tashqi ma'lumot - Muallif (Muallifning idio-uslubiy xususiyatlari va zarur bo'lgan adabiy yo'nalish xususiyatlari tarjima qilishda saqlanishi mumkin), Yaratish va nashr qilish vaqti, Mijozning xohish-istaklari (ixtiyoriy variant, muayyan holatlar bilan belgilanadi).
3. Axborot turi - Emotsional-estetik (barcha adabiy asarlarga xos).
4. Kommunikativ vazifa (muallifning niyatini aks ettiradi, kommunikativ vaziyatlar majmuasi orqali hal qilinadi va ekspressiv vositalarni tanlashni oldindan belgilaydi).

Xulosa. O'zbek adabiy matnlarini statik va dinamik janr freymilari asosida tarjima qilishni o'rgatishning taklif qilinayotgan usuli muhim kasbiy vazifalarni hal qilishga yordam beradi, xususan: tarjimon talabalarni tarjima qilinayotgan matnning ichki va tashqi tuzilishini tasavvur qilishga o'rgatish va tarjimani tahlil qilish bosqichida bo'lgan tarjima strategiyasini tanlash, bu semantik buzilishlarni oldini olishga yordam beradi va chet tili yordamida asl nusxaning kommunikativ holatini qayta tiklash uchun adekvat til vositalarini tanlashni osonlashtiradi. Talabalar, shuningdek, so'zma-so'z tarjima qilishdan qochish, leksik-semantik transformatsiyalar texnikasini o'zlashtirish, kommunikativ-ekvivalent tarjima strategiyasini amalga oshirishda moslashuvchan taktikalarni qo'llashni o'rganadilar.

Janr freymilaridan foydalanish orqali o'quvchilar matn mazmuninigina emas, balki ayni vaqtda uning shakli va vazifasini ham o'zlashtiradilar, bu esa tarjima texnikasini sifatli o'zlashtirishga, demak, o'quvchilarning matn mazmunini yanada samarali shakllantirishga olib keladi. tarjima qobiliyati. Manba matnlarning janr repertuarining kengayishi bilan kelajakdagi tarjimonlarning kontseptsiya sohasida turli janrlarga mansub matnlarning barqaror sxemalari va ularni tarjima qilish strategiyalari shakllanadi. Freym yondashuvning muhim afzalliklari talabalar tomonidan amalga oshiriladigan nutq operatsiyalaridan xabardor bo'lish va u yoki bu janr namunalarini qurishda ishlatiladigan tayanchlarni vizualizatsiya qilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Ремхе И.Н. Переводческий процесс в аспекте когнитивного моделирования. М. : Флинта: Наука, 2015. 144 б.

2. Jo'rayeva M.M. Fransuz va o'zbek ertaklarida modallik kategoriyasining lingvokognitiv, milliy-madaniy xususiyatlari. – T., 2016. 47b.
3. Ikromova Lola Boltayevna. Tilshunoslikda freym tushunchasining ifodalanishiga doir ilmiy nazariy qarashlar. BuxDU Axborotnomasi №4, 2020. 127b.
4. Бреус Е.В. Основы теории и практики перевода с русского языка на английский. М., 2000.

UDC 655.525.3/4: 654.028.2.

PLACE OF TRANSLATION AMONG THE MEANS OF INTERLINGUAL COMMUNICATION

N.B.Raimova, teacher, Uzbekistan state world languages university, Tashkent

Аннотация. Мақолада таржиманинг бошқа тилларaro алоқа воситалари орасидаги ўрни кўриб чиқилади. Тил воситачилигининг иккита асосий тури: таржима ва адаптив транскодлаш алоқа иштирокчилари сифатида таҳлил қилинади. Шунингдек, таржима жараёнининг ўзига хос хусусияти - ҳар қандай коммуникатив жараён учун умумий бўлган иккита оралиқ босқич - бир табиий тилдан иккинчисига қайта кодлаш ўрганилади.

Калим сўзлар: таржима назарияси, коммуникатив эквивалентлик, умумийлик даражаси, ўзаро тушуниш, мулоқот иштирокчилари, ахборот узатиш.

Аннотация. В статье рассматривается место перевода среди других средств межкультурной коммуникации. Два основных вида языкового посредничества: перевод и адаптивное транскодирование анализируется как участниками коммуникации. А также исследоваться отличительная черта процесса перевода - две обычные для всякого коммуникативного процесса промежуточные фазы – перекодирование с одного естественного языка на другой.

Ключевые слова: теории перевода, коммуникативной равноценности, степень общности, взаимопонимание, участников коммуникации, передача информации.

Abstract. The article discusses the place of translation among other means of interlingual communication. Two main types of language mediation: translation and adaptive transcoding are analyzed as participants in communication. And also a distinctive feature of the translation process is investigated - two intermediate phases common to any communicative process - recoding from one natural language to another.

Keywords: theory of translation, communicative equivalence, degree of commonality, mutual understanding, communication participants, information transfer.

For the principle of translation, of unique significance is the reality that those sorts of the identical message are among themselves in terms of communicative equivalence that is expressed within the following:

1. Potentially a high diploma of commonality between them, considering they include the equal language units, representing essentially the equal facts for all participants of a given language community.

2. Between them, in reality, there is a sufficient degree of commonality to ensure the important mutual information in particular situations of communication. (If such mutual understanding is not completed, the communicants can trade additional data, growing the accuracy of the perception of the message.)

3. both bureaucracy are blended inside the act of conversation right into a single whole, and the variations among them end up beside the point (unimportant, insignificant) for the individuals in communicate who are not aware of these differences, believing that the acquired message is what's transmitted, and vice versa. Therefore, for communicants, there honestly is one single textual content, the content of which, in principle, may be reachable to all people who talk the language, with the help of which a message is transmitted and received.

Speech communicate can also be performed among communicants speaker one-of-a-kind languages. In this case, interlingual (bilingual) conversation will take vicinity.

In spite of the unfold of knowledge of overseas languages, often the 'global' ones, there have a look at cannot absolutely ensure multilateral and steadily increasing worldwide members of the family. this can be explained by each quantitative and qualitative motives, as an example, a large number of languages which might be involved in global contacts, the inability to make certain a sufficiently excessive level of information of foreign languages at some point of their mass study, and so on. Historic enjoy suggests that direct verbal exchange via herbal classical languages (e.g. Latin) and synthetic languages (e.g. Esperanto) is now not a way out. Thus, Latin, which at one time served as a way of communicate for knowledgeable Europeans, has lost its position over time because of the formation and functional development of country wide literary languages. The tries to disseminate Esperanto on a mass scale additionally did no longer bring tangible results. Consequently, the developing position of mediated communication is a historically conditioned sample.

A distinct characteristic of the translation method is that further to the 2 levels typical for any communicative system (the technology of the authentic message via associate A and the perception of this message by accomplice B), there's additionally an intermediate section - recoding from one herbal language to any other. This segment is called language mediation, and the person who contains it out is called language mediator. In any form of mediated communiqué, there are differences among number one texts (originals) and secondary texts which might be created by a language mediator.

The language intermediary should extract statistics from the text of the original message (the "authentic" or "unique") and transmit it in another language. consequently, only a person with the desired diploma of bilingualism can fulfill this role, i.e. bilingual. Similarly to its mediating function inside the process of interlingual communication, the translator every now and then plays communicative features that move past linguistic mediation. Almost always, this takes location within the system of oral translation, when the translator directly communicates with individuals in interlingual verbal exchange. In this case, the translator may be compelled by means of the situations of communiqué or at the request of one of the communicants to behave as an impartial source of facts, giving additional reasons, drawing conclusions from the content material of the original, declaring possible errors, and many others. each an interpreter and a translator can combine their duties with the activities of an informer, editor or critic of the authentic, and so forth.

The transfer of records contained in the unique textual content can be performed through a language intermediary in special forms and with varying tiers of completeness, depending on the motive of interlingual conversation. This goal can be determined both by the participants in communication and by way of the language intermediary itself. There are two most important types of language mediation: translation and adaptive transcoding.

Translation - a type of linguistic mediation, which is entirely focused on the foreign language original. Translation is considered as a foreign language form of existence of the message contained in the original. Interlingual communication, carried out through translation, to the greatest extent reproduces the process of direct verbal communication, in which communicants use the same language.

Just as in the process of verbal communication in the same language, texts for the speaker and for the listener are recognized as communicatively equivalent and are combined into a single whole, so the text of the translation is recognized as communicatively equivalent to the original text. The task of translation is to provide such a type of interlingual communication in which the created text in the language of the Receptor (in the "translating language" - TL) could act as a full-fledged communicative replacement for the original and be identified by the Translation Receptors with the original in functional, structural and meaningful terms.

The functional identification of the original and the translation lies in the fact that the translation is, as it were, attributed to the author of the original, published under his name, discussed, cited, etc., as if it were the original, only in another language,

The structural identification of the translation with the original lies in the fact that the translation receptors believe that the translation reproduces the original not only in general, but also in particular. It is assumed that the translator accurately conveys the structure and order of presentation of the content in the original, does not allow himself to change, exclude or add anything from himself. The number and content of sections and other divisions of the text in the original and in the translation must match. If in the original, some thought is expressed at the beginning of the second section, then in the translation it should be found in the same place, and so on. If the translator allows himself some digressions in relation to particular details of the structure of the text, it is only in order to more accurately convey the content of the original.

Translation can be described as a sort of linguistic mediation wherein a text is created in the TL this is communicatively equivalent to the authentic, and its communicative equivalence is manifested in its identification with the aid of the translation. The translator, as a participant in a complex sort of verbal communication, concurrently plays several communicative features. First, it acts because the Receptor of the original, i.e. participates in the act of verbal communiqué in a foreign language. Secondly, he acts because the creator of the TL textual content i.e. participates in the act of verbal communication within the TL. Thirdly, we noted that the translator creates no longer just a TL text, but a translation text, i.e. a textual content that, in functional, semantic and structural phrases, acts as a complete substitute for the unique. In addition, this means that the translator combines speech acts in FL and TL, of which he is a participant. He analyzes the segments of speech within the authentic and the units of the FL that make up those segments, searches for equal units within the TL, builds equivalent speech works from them, compares them with the unique ones, and selects the very last version of the translation. Selecting speech paintings in TL as a translation of a certain unit of the unique, the translator thereby asserts the communicative equality of two segments of the text in specific languages. Thus, the process of translation and its result entirely depend upon the communicative abilities of the translator, his knowledge and abilities.

As with communication the usage of one language, within the system of translation, interlingual conversation is achieved with the aid of combining two types of verbal exchange inside the act of communicate, which might be taken into consideration by using communicants as communicatively equal. But, there is also a very huge difference. within the process of "mono-lingual" conversation, the invariance of the transmitted and acquired messages is ensured by way of the fact that both communicants use the identical language system, with the same set of units with an extra or much less strong meaning, which they interpret inside the same manner. In translation, the scenario is extra complicated. Right here, texts created on the idea of various language structures from gadgets that do not suit both in form or content act as quasi-equal forms (hypostases) of the equal message. Therefore, the discrepancy among these hypostases is decided no longer a lot by means of the character variations of the communicants as by using the variations between languages. Of path, person variations also exist, but they recede into the history. consequently, the very possibility and styles of translation are decided, to start with, with the aid of the ability of multilingual texts to act as communicatively equivalent in the system of communication. The most essential challenge of translation principle is to discover linguistic and extra linguistic factors that make it feasible to identify the content material of messages in one of a kind languages. The commonality of the content material (semantic closeness) of the texts of the original and the translation is called the equivalence of the interpretation (to the original).

The examine of the real dating between the content material of the authentic and the interpretation makes it viable to set up the boundaries of this generality, i.e. the most feasible semantic proximity of multilingual texts, in addition to to decide the minimal proximity to the authentic, at which this newsletter can be identified as an equal translation.

REFERENCES:

1. Fedorov A.V. Introduction to the theory of translation. - M., 1953.
2. Zharkova E.M. Lectures on the general theory of translation. Tutorial. - Mariupol: PSTU publishing house. - 2007. - 328 p.

UO'K 81'23

INGLIZ ADIBI SHARLOTTA BRONTENING «SHERLI» ASARIDA «AYOL VA JAMIYAT» MAVZUSI AKS ETTIRILISHI

F.Rashidova, o'qituvchi, Namangan Davlat Universiteti, Namangan

Annotasiya. Taqdim etilayotgan maqolada taniqli ingliz yozuvchisi Sharlotta Brontening "Sherli" asarida "Ayol va jamiyat" mavzusining aks etishi muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: ayol va jamiyat, gender munosabatlar, ayol mustaqilligi, qadr qimmat, insoniy qadriyatlar, ayol taqdiri, Sharlotta Bronte, Viktoriya davri romani.

Аннотация. В предложенной статье рассматривается отражение темы «Женщина и общество» в произведении «Шерли» английской писательницы Викторианской эпохи Шарлотты Бронте.

Ключевые слова: женщина и общество, гендерные отношения, женская независимость, общечеловеческие ценности, женская судьба, Шарлотта Бронте, викторианский роман

Abstract. The proposed article discusses the reflection of the theme "Woman and Society" in the work "Shirley" by the English Victorian novelist Charlotte Bronte.

Key words: woman and society, gender relations, female independence, value, human values, female destiny, Charlotte Bronte, Victorian novel.

Кириш. Ahamiyatli ijtimoiy-tarixiy jarayonlar muhitida, davomiyligi 1812 yilni (Napoleon bilan urush davri, qit'a blokadas, ludditlarning chiqishlari) o'z ichiga olgan «Sherli» (1849) romani yozildi. «Sherli» asosini to'quv fabrikasi ishchilarining o'z egasi janob Murga qarshi chiqishlari tashkil etganiga qaramay, asarda muhim o'rin gender aloqalar, ayollar muammolari, ayol obraziga berilgan bo'lib, buni roman nomlanishi ham tasdiqlaydi.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Роман syujetida ikki ishqiy syujet chizig'i (fabrika egasi Robert Mur va rohib Xelstonning jiyan Kerolayn; badavlat merosxo'r Sherli Kildar va «erkin rassom» Lui Mur) mavjud bo'lib. ijtimoiy ziddiyatlarga asoslangan hikoyaga tasodifan kiritilmagan: yozuvchi kundalik, ba'zan esa odamga va uning his-tuyg'ulariga shafqatsiz voqelikka asoslangan real sharoitlarda ehtirolar haqiqatini yetkazishga harakat qildi. Shuni ta'kidlasak bo'ladiki, bir qator g'arb adabiy tadqiqotlarda ko'pincha, ayollar ojizligining u yoki bu shakllarini ifodalash «Sherli»da yozuvchi turli hikoya mavzularidan foydalanganiga ishora qilinadi: masalan, erkaklar hukmron jamiyatda ayollarning tobeligi romanda sanoatdagi o'zgarishlar va ekspluatasiya bilan bog'liq ziddiyatlarda bo'lgan ishchi sinf vakillarning holati bilan parallel ravishda ko'rib chiqiladi. Asarda ayolning yolg'izlik va nikoh muammolarini keng ko'lamli tadqiq qilinishi bunga mos keladi desak bo'ladi.

Masalan, romanning o'ninchi bobida Kerolayn Xelston o'zining turmushga chiqishi dargumon degan xulosaga kelib, «turmush kurmagani ayollar»ning barchasini uyga soldiradigan savol haqida fikr yuritadi - ersiz va farzandsiz borliqning ma'nosi nimadir. Bu savolga javob berish va hayotning ma'nosi nima ekanligini bilish uchun u ikki kekka «turmushsiz ayol»lar – Menn xonim va Eynli xonimlarni ziyorat qiladi. Keyinchalik, u yolg'iz ayollarning «turmush qurish haqidagi orzulari boshqalarning istehzosini keltirib chiqaradigan» taqdiri haqida uzoq alamli fikrlarga berilib ketadi. :«Ularning har birining eng ezgu orzusi, yagona orzusi – turmush qurish, lekin ko'pchiligi hech qachon oila qurmaydi; ular qanday yashashgan bo'lishsa shunday vafot etishadi. Ularning barchasi o'zaro raqobatlashib, turli fitnalar tashkillab, o'zlariga oro berib va qimmatbaxo liboslarga burkanib er topishga harakat qiladilar. Erkaklar esa «Kelinlar bozori to'lib ketgan!» deb ularning ustidan kuladi. Romanda, bundan tashqari, bu masala bo'yicha qahramonlar ham fikr almashadilar: misol uchun, Kerolayn va Sherli ayol uchun baxtsiz nikohda bo'lish yoki o'z-o'zini hurmat qilish va mustaqil bo'lish ne'matlaridan bahramand bo'lish afzalligini muhokama qilishadi.

Тадқиқот методологияси. Gender aloqalarni va ayollarning jamiyatdagi o'rni muhokamasini erkak qahramonlarning fikrlari to'ldirgan bo'lib, ular tubdan farq qiladi va bu fikrlar Viktoriya davri konteksti uchun mutlaqo tabiiydir. Misol uchun, janob Xelston va Jo Skottning nikoh va ayollarning roli haqidagi «hotinyoqmas» bayonotlarini ta'kidlab o'tsa bo'ladi. Ular ayollarning «qoidalarga mos keluvchi» faoliyatining o'z talqinini taklif qiladilar. Janob York va Robert Mur o'rtasidagi suhbatlar ularda romantik muhabbat mavzusiga katta qiziqish borligini ko'rsatadi. Lekin bu suhbatlarda erkaklarning ayollar ustida hukmronlik kilish niyati yaqqol kurinib turadi. Shunday qilib, romanda erkak va ayol o'rtasidagi munosabatlarning tabiati keng va ehtiyotkorlik bilan yondashiladigan mavzuga aylanadi. «Sherli» qahramonlarining qarashlaridagi farqlar va hayotiy sharoitlari Sh.Brontening ayol uchun muhim axamiyatga ega bo'lgan masalalarda o'z nuqtai nazaridagi qarama-qarshiligini yana namoyon bo'lishiga e'tibor qilsak bo'ladi. Yozuvchi «Jeyn Eyr»da nikohning ustunligini, garchi unda har xil turdagi munosabatlar mavjud bo'lsa hamki, shubha ostiga qo'ymaydi, «Sherli»da esa turmush qurishni va yolgizlikning afzalliklari va kamchiliklarini tadqiq qiladi va baholaydi. Yozuvchining ayollar nikohsizligiga ikki taraflama yondashuvi uning o'sha davrning dolzarb muammosi haqida qayg'urib yozgan maktublarning ziddiyatli mazmuni bilan o'xshashligiga yana bir bor amin bo'lamiz.

Shuni ta'kidlash kerakki, yozuvchining turmushsiz ayollarni tasvirlash ko'p jihatdan hali ham stereotiplarga bog'liqdir. Ayollarning turmush qurmasligini biroz ma'yus va pessimistik asoslashdan farqli o'laroq, Sh.Bronte ayol mustaqilligining afzalliklari haqida ancha ijobiy fikrda va buni uning nikoh mafkurasiga beparvo qaraydigan qahramonlari ham tasdiqlaydi. Sherli o'z shaxsiy individualligini dadil himoya qilishi va Gortenziya Murning o'ziga bo'lgan gayriodatiy ishonchi yolg'iz ayolning umidsiz azob-uqubatlarga mahkum bo'lishi haqidagi fikrni rad etadi. Bundan tashqari, Kerolayn va Sherli ayollarni aktiv faoliyatdan chetlashtirishni targ'ib qiluvchi Xelstonning nuqtai-nazarini jon-jahd bilan tanqid qiladilar. Kerolayn Angliya erkaklariga jo'shqin murojaat qilib, ularni qizlarining «bekorchilikdan azoblanayotgan» ayanchli ahvoliga e'tibor qaratishni so'rashi romanda katta semantik ma'noga ega: «O'talar! Agar siz qizlaringiz bilan faxrlanmoqchi bo'lsangiz va ularni deb uyalib qolmaslikni istasangiz, ularni befoyda o'yin-kulgudan, turli fitnalar uyushtirishdan va g'iybatdan ustun bo'ladigan foydali mashg'ulot toping. Agar siz qizlaringizning aqlini «kishanlasangiz» va cheklasangiz, ular sizga oshiqcha tashvish va bo'yningizdagi yuk bo'lib, ba'zan esa isnod keltiruvchi bo'lib qolaveradi. Ammo agar siz ularni bilimli qilsangiz, ularga erkinlik va foydali kasbga o'rgatsangiz, ular sog'lom bo'lganingizda sizga eng quvnoq do'st, bemorligingizda eng mehribon hamshira va qariganingizda eng ishonchli suyanchikka aylanishadi.

Таҳлил ва натижалар. Shuni ta'kidlaymizki, «Sherli»da Sh.Brontening nikoh masalasiga yondashishi ikki xildir: birinchidan, u nikohning hom-hayoliylik xarakterini qayd etadi va uni tuzoq bilan solishtiradi (masalan, Simpson va Nannli oilasining o'sha davr uchun an'anaviy dunyoqarashiga ega bo'lgan qizlari, fakat turmush qurish haqidagi orzulari tufayli kelib chiqqan ruhiy qashshoqlikni namoyish etadilar) va majburiy nikohni ayolning kuchli xarakteriga zararli ta'sirini ko'rsatadi.

Gender aloqalari muammosining ayol nuqtai nazaridan tashqari, romanda an'anaviy erkak nuqtai nazari ham mavjud bo'lib, u ko'pincha ayolga nisbatan takabburlik va uning erkakka bo'ysunishiga asoslangan nikohning antipatik ko'rinishini o'zida aks ettiradi. Bunday nuqtai nazarga «xotinyoqmas» janob Xelston va surunkali aqidaparast Jo Skott egadir. Rohib Xelston uchun ayollar deyarli aqlsiz mavjudotlardir. U jiyanining tikuvchilikdan boshqa narsa haqida o'ylashga qodir degan fikrdan yiroqdir. Skottning fikriga ko'ra (va bu Viktoriya davridagi Angliyada keng tarqalgan fikr) ayol sinfiy taaluqligidan qat'iy nazar, siyosatga yoki ijtimoiy hayotga qiziqishga qodir emas va uning nikoh munosabatlariga nisbatan to'tgan o'rni ayollarning o'zsi bo'ysunishiga asoslangandir: «Ayollar siyosatda ham, dinda ham erlarining nuqtai nazarini qabul qilishlari kerak: ular uchun bu eng maqbuldir».

Yolg'izlik va nikoh muammolarini o'rganish romanda uning ikkita asosiy qahramoni - Kerolayn Xelston va Sherli Kildarga qaratilgan. Agar «Jeyn Eyr»da turli xil ayollik fazilatlar asta-sekin o'ziga xosligini anglab yetuvchi bosh qahramon ongidan «o'tkazilgan» bo'lsa, «Sherli»da ular Kerolayn Xelston

va Sherli Kildar obrazlarini qiyoslash orqali ko'rib chiqiladi, shu bilan birga, e'tibor Sherlining mustaqil, jasur va g'ayrioddiy obraziga qaratilgan bo'lib, u ayolning o'z fikrini erkin ifoda etish huquqini va o'z ishlarini boshqarish qobiliyatini o'zida mujassam etgan. Bir tomondan, uning o'ziga bo'lgan ishonchi uning yer egasi sifatidagi mavqeidan kelib chiqadi, ikkinchi tomondan, uning o'zi tushuntirganidek, otanasini o'g'il tug'ilishini kutgan holda, [unga] erkakcha ism bergan: «... men jamiyatda erkaklarga hos mavqeni egallayman va bu menga qandaydir «erkaklik»ni baxsh etadi». Shuni ta'kidlash kerakki, uning erkaklik xususiyatlarini o'ziga olishi, aslida, erkaklar ustunligi haqidagi da'volarga qarshi kurashdir. Erkaklarning xudbinligidan nafratlanib, u qarama-qarshi jins vakillari bilan o'z manfaati uchun qanday munosabatda bo'lishni biladi. Shunisi e'tiborliki, Sherli hech qachon o'z jinsiga xiyonat qilmaydi: u Kerolayn bilan opa-singillik munosabatlarini o'rnatadi va erkalarining ayollarga nisbatan yetarlicha iltifotli va jiddiy e'tibor bermasligidan afsuslanadi. Shu bilan birga, ayol mustaqilligining ijobiy tomonlarini ham hayotga tatbiq etadi. Sherlidan farqli o'laroq, Kerolayn ayollar ahloki va fe'l-atvorining an'anaviy modelini o'zida aks ettiradi.

Garchi u o'z dugonasining ayollar faolligini oshirish zarurligi borasidagi ishonchiga qushilsa-da va masalan York xonimning ta'nalaridan o'zini himoya qila olsa ham, aslida u mohiyatan harakatsizdir. Kerolaynda murakkab hayotiy vaziyatlar ta'siriga tushib qolmaslik va hayotda o'z o'rnini topish uchun tabiiy ichki quvvat yetishmasligi mavjud. Yolg'iz ayollarni ehtiros bilan himoya qilar ekan, u baxtsizliklardan tushkunlikka tushadi va imkonsiz itoatkorlikdan so'nib boradi. Kerolayn kelajakdagi baxtini nikohdan tashqarida tasavvur qila olmaydi. Biroq, Kerolayn urf-odatlar va an'analar bilan chegarlangan kamsituvchi, qaramlik holatga itoat qilishga rozi emas. «Sherli»da asarning ikki asosiy qahramonining yakuniy tutgan o'rni badiiy va tematik jihatdan ziddiyatli bo'lib tuyuladi: Kerolaynda ham, Sherlida ham hayotida «xo'jayin» paydo bo'ladi va ular nikoh bilan mustahkam bog'lanadi.

Хулоса ва таклифлар. Asarning bunday yakuni ularning jinslarning an'anaviy mafkurasi cheklovlariga qarshi noroziligiga shubhasiz mos kelmaydi. Shunday qilib, muallifning turmush qurish orzusi va ayol individualligini namoyon qilish istagi o'rtasidagi nomutanosiblikni anglashi an'anaviy «ayol baxti» g'oyasining so'zsiz g'alabasiga olib keladi. Biroq, ikki bosh qahramonlar nikohlari sezilarli farqlarga ega, bu esa o'z navbatida, ularning hissiy ehtiyojlaridagi farqlarni ko'rsatadi. Kerolayn misolida aytadigan bo'lsak, unga nikoh juda mos keladi, chunki u «an'anaviy ayollik» namunasidir, uning isyonkorligi fe'l-atvoriga to'g'ri kelmaydi, shuning uchun uning nikohda bo'ysunuvchi rolini qabul qilishi tabiiydir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rashidova. F.R. XIX asrda ayollarning jamiyatdagi mavqei. - NamDU Ilmiy axborotnamasi, 6-son, 2022 yil, 470-474
2. Bronte Ch. Shirley / Ch.Bronte. - London: University of Virginia Press, 1994.
3. Демидова О. Женский вопрос в произведениях Шарлотты Бронте и Джордж Элиот/ М.: Изд. центр «Терра», 1992

UDC 811.11-112

LINGUISTIC COMPETENCE AS A COMPONENT OF LANGUAGE EDUCATION NON-PHILOLOGICAL STUDENTS

B.A.Razzakov, teacher, Namangan Engineering-Construction Institute, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqola tilshunoslik tarixida "kompetentlik" tushunchasining rivojlanishiga hamda til o'rgatish usullariga bag'ishlangan. Shuningdek, u olimlarning asosiy tushunchalarini tahlil qiladi va turli mualliflarning lingvistik kompetentsiya tuzilmalarini taqdim etadi. Tahlil asosida mualliflar lingvistik kompetentsiya ta'rifini va til o'qitishda lingvistik ko'nikmalarni rivojlantirishning asosiy bosqichlarini o'rgandilar. Tadqiqotchilar o'quv jarayonini yanada samaraliroq qiladigan asosiy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini tahlil qildilar.

Kalit so'zlar: lingvistik kompetentsiya, pedagogik texnologiyalar, til kompetensiyasi, kommunikativ kompetentsiya, til qobiliyatlari.

Аннотация. В статье рассматривается развитие содержания понятия «компетенция» в истории лингвистики, а также методике обучения языкам, анализ основных концепций ученых и представлены структуры лингвистической компетенции у разных авторов. На основе анализа изучены определение лингвистической компетенции и основные этапы формирования лингвистических компетенций в процессе обучения иностранному языку. Авторами проанализированы основные информационно-коммуникативные технологии, позволяющие сделать процесс обучения более эффективным.

Ключевые слова: лингвистическая компетенция, педагогические технологии, языковая компетенция, коммуникативная компетенция, языковые способности.

Abstract. this article dedicated the development of "competence" concept in the history of linguistics and the methods of language teaching as well. It also analyzes the main concepts of scientists

and presents the structures of linguistic competence of different authors. Based on the analysis the authors have studied the definition of linguistic competence and the main stages of linguistic skills development in language teaching. The researchers have analyzed the main information and communication technologies, which make the teaching process more effective.

Keywords: *linguistic competence, pedagogical technologies, language competence, communicative competence, language abilities.*

Introduction. Speech pathologists and anthropologists refer to the way language is defined within a group of speakers as having "linguistic competence." This phrase refers to knowing a language's grammar, which is made up of its sounds, syntax, and semantics. People with this level of proficiency have mastered the ability to create an infinite number of statements using the grammar of their spoken language. This concept is distinct from communicative competence, which establishes what constitutes socially acceptable communication.

Although they apply to language as it is used in reality rather than as an ideal construct, linguistic performance and communicative competence are concepts related to linguistic competence. Linguistic performance is the actual use of speech that include the grammatical errors and errors that real-world speakers make. This makes it possible for speakers to communicate despite grammatical errors and dialectal disparities. The standards that set out the acceptable speech types in a given cultural setting are referred to as communicative competence.

Several important ideas about language, including linguistic performance, communicative competence, and linguistic competence, were included in Chomsky's theory of generative grammar. Chomsky described linguistic proficiency as a perfect knowledge of a language's grammar and structure. This comprises the distinctive sounds used in the language, how these sounds are combined, how sentences are formed, and how phrases are understood. Once a speaker has mastered these rules, he or she can use them to create new expressions that all other speakers of the same language will be able to understand. [1]

Successful intercultural interactions are at the heart of what intercultural education is all about. But what does it mean to interact successfully with people from different cultures? This is the key question underlying the concept of intercultural competence. Intercultural communicative competence is defined as the ability to communicate and interact with people from a different culture using a foreign language [3]. The need for intercultural communicative competence arises when the participants of an interaction have different cultural backgrounds. The cultural background can be the basis for a common shared world, behavior and a set of beliefs. According to Van Ek intercultural competent person must possess the following competences: linguistic competence, sociolinguistic competence, discourse competence, strategic competence, sociocultural competence and social competence [2].

Linguistic competence is a component of intercultural communicative competence. Noam Chomsky introduced the concept of "linguistic competence" as the aim to be achieved by any speaker. [9] Hymes proposed the concept of "communicative competence" adding the ability to discern when and how to use language in specific context to the sheer linguistic ability when speaking. Van Ek emphasized the idea that language teaching is not concerned merely with training in communication skills but also involve the personal development of the learner as an individual. [7] Van Ek's model of "communicative ability" comprises six competences. According to Byram "his approach is like someone observing a globe by circling around and stopping at six points. At any point one aspect will be central but others and their relationship to that aspect will also be in view" [6]. The Common European Framework of Reference for languages is an international standard for describing language ability. It is used around the world to describe learners' language skills. It was designed to provide a transparent, coherent and comprehensive basis for the elaboration of language syllabus, the design of teaching and learning materials and the assessment of foreign language proficiency [6]. The Common European Framework of Reference describes six levels for accessing foreign language proficiency: A1- Basic user; Breakthrough or beginner; A2- Basic user; Waystage or elementary; B1- Independent user; Threshold or intermediate; B2- Independent user; Vantage or upper- intermediate; C1- Proficient user; Effective operational proficiency or advanced; C2- Proficient user; Mastery or proficiency. [9] Common European Framework of Reference summarises the Council of Europe's key aims and its policy regarding the language needs. According to it communicative language competence can be considered as comprising several components: linguistic, sociolinguistic and pragmatic. Linguistic competences include lexical, phonological, syntactical knowledge and other dimensions of language as system. Sociolinguistic competences refer to the sociocultural conditions of language use (rules of politeness, norms governing relations between generations, sexes, classes and social groups). Pragmatic competences are concerned with the functional use of linguistic resources – production of language functions and speech acts. "It also concerns the mastery of discourse, cohesion and coherence, the identification of text types and forms, irony and parody" [7]. Foreign language teaching develops learners' communicative ability. Byram summarizes

different competencies defined from Van Ek. Attention should be paid to Van Ek's model: 1. Linguistic competence: "the ability to produce and interpret meaningful utterances" [8]. Linguistic competence comprises the basic element for communication- the sentence patterns and types, the constituent structure, the morphological inflections and the lexical resources. 2. Sociolinguistic competence: "covers the relation between linguistic signals and their contextual meaning" [7]. 3. Discourse competence: "the ability to use appropriate strategies in the construction and the interpretation of texts" [6]. 4. Strategic competence: "when the communication is difficult, we have to find ways of getting our meaning across" [5].

Conclusion. Language and culture are closely connected to each other. Language embodies and transfers culture. The knowledge of other cultures is as important as proficiency in using a foreign language. Language and culture are inseparable. Culture is the foundation of communication. [2] Language itself makes no sense and has no meaning outside the cultural setting in which it is spoken. Learning a foreign culture is often intricately intertwined with learning a foreign language. In the foreign language teaching great attention should be paid to teaching culture of the target language as well as to teaching linguistic knowledge so that learners intercultural communicative competence should be enhanced [3]. Knowing idioms, sayings and proverbs not only makes the speech productive and enriched but also help them to learn and understand the target language culture. Idioms, sayings and proverbs appear to be the natural decoders of customs, cultural beliefs, social conventions and norms. Idioms, as a major component of native- like communication, enable a language learner to understand the thoughts, emotions of the people from the foreign culture.[4] Learning idioms and proverbs provides learners with a significant chance to acquire information about target language and culture. For this reason they need particular attention. Language is a special product of human society and it is a tool of understanding the target culture.[5]

REFERENCES:

1. Razzaqov, B. (2021). Some problems in learning english and ways to solve them. *Интернаука*, (21-4), 92-93.
2. Abdug'afurovich, R. B. (2022). Innovation Technologies in Teaching English. *American Journal of Social and Humanitarian Research*, 3(6), 288-291.
3. Bahromjon, R. A. O. (2021). Innovative methods in teaching foreign languages for students of non-language universities. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(05), 53-59.
4. Раззаков, Б. (2022). The role of linguistic schools in language teaching. *Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar: xorijiy tajribalar, istiqbolli izlanishlar va tillarni o'qitishning innovatsion usullari*, (1), 271-274.
5. Bahrom Razzakov .(2022). Problematic Teaching of Foreign Languages. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT* 2 (11),41-43
6. Botirova, P. K. (2021). The development of coherent speech students of technical institutions in english lesson. In *Технические науки: проблемы и решения* (pp. 101-105).
7. Botirova, P. H., Inomiddinova, D. I., & Sobirova, R. M. (2019). Methodological recommendations for using the method of work in small groups. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 28(12), 385-389.
8. Раимжанова, Н. И., & Тожахмедова, И. Г. (2016). The role of information technologies in teaching foreign languages. *Science Time*, (11 (35)), 400-402.
9. Khakimjonovna, B. P., & Sergeeva, M. G. (2023). Principles of coherent speech and its practical reflections. *EPRA International Journal of Multidisciplinary Research (IJMR)*, 9(4), 163-166.

UO'K 81-112.2

INGLIZ TILIDA BAXTLILIK VA BAXTSIZLIK KONSEPTUAL BINAR OPPOZITSIASINING KELIB CHIQISHI VA O'RGANILISH TARIXI Z.A.Raxmonova, tayanch doktorant, Namangan Davlat Universiteti, Namangan

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi "baxtlilik" va "baxtsizlik" konseptual binar oppozitsiasining eng qadimgi davrlardagi, o'rta asrlardagi va zamonaviy ingliz tilidagi ma'no otsenkalarini hamda uning nominanti va verbalizatorlarining tarixiy va madaniy jarayonlar ta'sirida o'zgarib borishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Konsept, binar oppozitsia, ijtimoiy-iqtisodiy omillar, konsept nominanti, verbalizatorlar, diaxronik tahlil.

Аннотация. В данной статье представлены сведения об изменении значений концептуальной бинарной оппозиции "счастья" и "несчастья" в английском языке в древнейших, средневековых и современных английских языках, а также ее номинантов и вербализаторов под влиянием историко-культурных процессов.

Ключевые слова: Концепт, бинарная оппозиция, социально-экономические факторы, концепт-номинант, вербализаторы, диахронический анализ.

Abstract. This article provides information about the changes in the meanings of the conceptual binary opposition of “happiness” and “unhappiness” in the English language in the oldest, medieval and modern English language, as well as its nominees and verbalizers under the influence of historical and cultural process.

Keywords: Concept, binary opposition, socio-economic factors, concept nominee, verbalizers, diachronic analysis.

Kirish. Dunyo tilshunosligida so'ngi yillarda olib borilayotgan tadqiqotlarning konsept va konseptosferani turli tizimli tillar aro qiyosiy, chog'ishtirma, lingvo-kulturologik tadqiq qilishi tilshunoslikning bir qator yangi tarmoqlari, hususan, konseptologiya, aksiologiya, semiotika, pragmatika va lingvokulturologiya sohalarining yanada taraqqiy topishiga yordam bermoqda. Ammo konseptning monolingual xarakterli leksik-semantik, struktur-funksional, semantik-morfologik tasnifi shu bilan birga uning turli madaniy, etnik qatlam vakillari tomonidan bir til doirasidagi reprezentatsiyasi masalalari, konseptualizatsiyaga yosh, jins va til bilish darajasining ta'siri kabi omillarni aniqlash tilshunoslik oldida turgan dolzarb vazifalardan bir xisoblanadi.

Baxt indeksi ko'p mamlakatlarda iqtisodiy-siyosiy ahamiyatga ega bo'lib, budjet mablag'larining taqsimlanishiga ta'sir o'tkazadi[1]. Shu sababdan ham baxt deganda insonlar aynan nimani nazarda tutganlarini va baxtning zamon va makon nuqtai nazaridan turlicha konseptlashuvini ehtiyotkorlik bilan dokumentlashtirish ijtimoiy so'rovnomalarning natijalari uchun judaham muhimdir[2].

O'rganilganlik darajasi. Baxt konseptining qanday ma'noni anglatishi turli madaniy qatlamlarda turlicha talqin qilinadi. Hususan, jamoatchilik, mahalla, kabi tushunchalar mavjud bo'lgan jamiyatlarda baxting individuallik ko'rinishidan ko'ra uning *omad-iqbol* semasiga qurilgan formasi kengroq tarqalgan. Masalan, o'zbek tilidagi “unga baxt kulib boqdi” iborasini olaylik, ushbu iborada *baxt* so'ziga *unga kulib boqdi* qo'shilishi, baxt insonga tashqaridan keladi degan ma'noni ko'rsatadi va bu yerda *baxt* so'zi *omad* semasida ishlatilganini ko'rishimiz mumkin. Konseptning qanday ma'nolarni anglatishi uning verbalizatorlarining ham turli mamlakatlarda turlicha bo'lishini ham anglatadi.

Madaniyatdan tashqari ijtimoiy iqtisodiy omillar ham baxtni qanday tushunishga yordam beradi. Masalan, iqlim injiqliklari tez-tez sodir bo'lib turadigan mamlakatlarda mo'tadil iqlim sharoitida yashovchi mamlakatlarga nisbatan baxtni *omad* semasiga qurilgan varianti kengroq tarqalgan. Aytaylik keskin qurg'oqchilik paytida dexqon hosilining yaxshi bo'lishi, kuchli suv toshqinlaridan omon qolish, dala-dashtlarda yirtqich xayvonlar hujumiga uchramaslik, tog'li hududlarda yashovchilarning tabiiy ofatlardan omon qolishi kabi hodisalar, albatta, baxt xisoblanadi va tabiiyki bu baxt ilohiy in'om sifatida ular nazorati ostida bo'lmagan va tashqi kuchlar ta'sirida keladigan *omad* va *iqbol* semasiga quriladi. Bundan tashqari Oishi va uning jamoasining fikriga ko'ra, tabiatda yuqumli kasalliklar keng tarqaladigan yoki iqtisodiy ko'rsatkichlari past bo'lgan mamlakatlarda ham baxtning *omad* semasida ishlatilish suratlari yuqoridir[2].

Ingliz tilidagi baxt konsepti esa boshqa mamlakatlardagi ekvivalentlariga qaraganda anchaginga murakkabroq tuzilgan. Buning asosiy sabablari esa bugungi kunda ushbu til uchta katta mintaqada Yevropa, Amerika va Avstarliya qit'alarida turlicha o'ziga hos tarix bilan shaklanishi bilan bog'liqdir. Masalan, ingliz tilining amerika variantida bugungi kunda baxt (happiness) konseptining *omad iqbol* semasi so'zning eskirgan ma'nosi sifatida ifodalanadi[3] va baxtni yolg'iz inson shaxsiyatining o'ziga bog'liq deb tushuniladi[4], vaholanki, Avstarilaya ingliz tilisida esa baxtning *omad* semasi hamon dominat ma'noda turadi. Oishi va uning jamoasi olib borgan tadqiqot ishida baxt konseptining definitsiyalarida luck/fortune (*omad/iqbol*) semalari AQSh, Ispaniya, Argentina, Ekvador, Hindiston va Kenya mamlakatlarida umuman ishlatilmasligi aniqlangan[2]. Ammo dunyoning boshqa katta qismida hamon *omad* ustiga qurilgan baxt keng talqin qilinib kelinmoqda.

Tahlil va natijalar. Ingliz tilidagi baxt va uning antikonseptining o'ziga hos murakkab jixatlarini izohlash uchun mazkur konseptual binar oppozitsialarning eng qadimgi davrdan bugungi kunga qadar anglatgan ma'nolarini, nutqda ifodalovchi verbalizatorlarini tahlil qilish lozimdir.

Aristotel va Plutonning fikriga ko'ra "baxt" sanoqligina omadli yoki talantli odamlar erisha oladigan hodisa hisoblangan bo'lsa[5], Akuinaning fikriga ko'ra o'limdan keyin allohning jamolini ko'rish mukammal baxt, tiriklikda esa ma'lum bir to'liq bo'lmagan baxtga (imperfect) erishish mumkin deb hisoblagan[6]. Diniy tasavvurlar ta'sirida g'arbiy yevropada baxt tushunchasi bugungi kundagi ma'nosining mutlaqo aksini ko'rsatgan. Hususan protestanlardan biri xursanchilikni ko'rsatish haqida shunday fikrlarni aytib o'tgan:

God would encourage a person who "allowed no joy or pleasure, but a kind of melancholic demeanor and austerity" [7]. (Xudo xursandchilik va rohatga yo'l qo'ymagan, balki o'ziga hos g'amgin xulq atvorga ega bo'lgan insonni qo'llab quvvatlaydi)

Ammo XVI asrga kelib Martin Lyuter tomonidan "tiriklikda baxtli bo'lish bu gunoh emas" deya ta'kidlanishi baxt haqidagi tasavvurlarning oldinga bir qadam siljishiga sabab bo'ldi[5].

Ingliz tilida baxt konseptining verbalizatorlari ham davrlar osha o'zgarib borgan, eng qadimda *eudemonia* leksemasi (qadimgi yunoncha) baxt konsepti nominanti sifatida ishlatilgan bo'lsa Old English (qadimiy ingliz tili) davrida esa *Fægen, pl. Fægne- happy, joyful, rejoicing, fain* yoki *blithe' (blithe), 'myrige' (merry) or 'glæd' (glad)?* [8] kabi so'zlar ishlatilganligi haqida taxminlar mavjud.

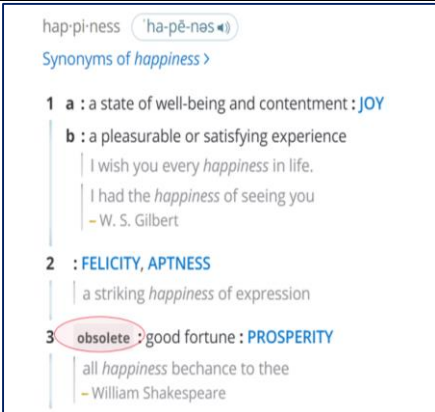
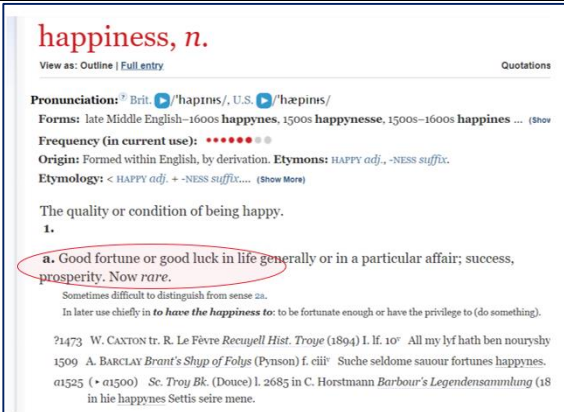
Baxt mavzusi yevropa malakatlari filosofiyasi hamda teologiyasi uchun juda uzoq vaqtlardan beri tanish bo'lgan mavzu bo'lishiga qaramay, uning nominatsiyasida ishtirok etuvchi *happy* hamda *happiness* leksemalari ingliz tili leksikoniga keyinchalik qo'shilgan so'zlar hisoblanadi. *Happy* leksemasining yozma manbalarda qayt etilishi 1300- yillarga borib taqaladi va ushbu leksema hind yevropa tillari oilasining nemis tillari guruhi (proto-germanic)ga mansub bo'lgan *happ* o'zagidan kelib chiqqan va *chance, luck, fortune, fate* (baxtli tasodif, omad, taqdir) semalarini anglatgan. *Happiness* esa ingliz tilida neologism hisoblanib, u XVI asrda *happy* leksemasiga -ness ot yasovchi qo'shilishi orqali paydo bo'lgan[9].

Uning antikonseptining nominanti unhappy leksemasi ham XIV asrda ingliz tilida qo'llanila boshlangan bo'lib, asr boshida baxtga qarshi, omadsiz degan semasida, asr oxiriga kelib esa baxtiqaro, batsiz semalariga qurilgan.

XVIII asr ingliz tilidagi *Happiness* (baxt) konsepti uchun keskin burulish davri bo'lgan. Aynan manashu davrda Amerika Qo'shma Shatlari o'z mustaqilligini e'lon qililib, 1776-yilda Tomas Jefferson tomonidan yozilgan Mustaqillik deklaratsiyasida "Pusuit of Happiness" iborasi paydo bo'ladi. *Happiness* so'ziga nisbatan 'pursuit' ya'ni 'qidirmoq, izlamoq, izlab topmoq' semasidagi aktiv fe'lning qo'lanilishi, ushbu leksemaning hamda konseptning ma'nosida keskin burulish sodir bo'lishiga sabab bo'lgan. Bu iborada *Happiness* deb Tomas Jefferson nimani nazarda turganligi haqida juda ko'p baxsli fikrlar mavjud bo'lib, ba'zi tarixchilar bu yerda *happiness* orqali shaxsiy mol mulk daxlizligiga ega bo'lishlikni nazarda tutgan deya ta'kidlashsa[2], boshqa bir guruh tadqiqotchilar esa yaxshi fuqaro bo'lishlik individual baxtga eltadi va bu o'z navbatida butun jamiyatni baxtli bo'lishi demakdir[5] deya ta'kidlaganlar. Xar ikki xolatdahan *happiness* o'zining omad, qismat, taqdir semasiga qurilgan, "faqatgina u inson uchun tashqaridan keladi yoki in'om etiladi" degan ma'nosi o'zgarib, u endilikda "erishiladigan, unga egalik qilish insonning o'ziga bog'liq" degan ma'no otsenkasini bera boshladi.

Va aynan manashu XVIII asrda esa Buyuk Britaniyada ingliz adabiyotida yangi davr "Age of Enlightenment" (Ma'rifat asri) boshlanishi bilan Mutlaq monarxiyadan voz kechib 'shaxsiy erkinlik' va 'diniy bag'rikenglik'ka erishishni qo'llab quvvatlagan. Ma'rifatparvarlik inson baxtining qadriga, aql va hissiyot bilan erishiladigan bilimlarni egallashga, tabiat qonunlari, erkinlik, taraqqiyot, bag'rikenglik, birodarlik, davlatni cherkovdan ajratish, konstitutsiaviy hukumat kabilarga asoslangan qator g'oyalarni o'z ichiga olardi[10]. Shu sababdan ham ingliz adabiyotida baxt haqidagi tasavvurlar oldingi davrlardagidan ko'ra keskin tus ola boshladi.

XIX oxirida AQSHda sodir bo'lgan iqtisodiy o'sish natijasida baxt endilikda tashqi ta'sir natijasida sodir bo'ladigan omad yoki iqbol emas balki insonning o'zi erisha oladigan, uning ichki dunyosi bilan bog'liq bo'lgan xodisaga aylandi.

	
Rasm.1. Happiness leksemasining Merriam-Webster lug'atidagi definititsiyasi	Rasm.2. Happiness leksemasining Oxford lug'atidagi definititsiyasi

1-rasmda[3] ko'rsatilganidek, Amerika leksikografik manbalarida *happiness* so'zining *good fortune* semasi allaqachon eskirgan so'z sifatida talqin qilinmoqda. 2-rasmda[13] esa ingliz tilining Oxford lug'atida *good fortune*, *luck* semalaridagi izohi birinchi navbatda keltirilgan.

Xulosa. Bugungi kunga kelib ingliz tilida *happiness* (baxt) konsepti emotsional holat sifatida, insonning ichki dunyosiga bog'liq bo'lgan, uning fiziologiyasida namoyon bo'ladigan hodisa sifatida talqin qilinadi. Rus yoshlari orasida shunday kulguli gap uchrab turadi: “a person who smiles a lot is either a fool or an American.[7]” (hadeb kulaveradigan odam yo jinni yoki Amerikalik). Chunki ingliz ingliz tilida gapiruvchi mamlakatlardan Amerika Qo'shma Shatatlarida baxt emotsiyada namoyon bo'lishiga ko'proq ishoniladi va uni imkon qadar ko'rsatishga xarakat qilinadi. Ingliz tilidagi baxt konsepti qadimda rivojlanish bosqichiga ko'ra dastlab bu dunyoda erishib bo'lmaydigan ilohiy tushuncha, o'rta asrlarda bu dunyoda omad sifatida in'om etiluvchi, zamonaviy ingliz tilida esa insonning ichki ruhiy holati bilan bo'g'liq bo'lgan emotsional holat sifatida izohlanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Diener, E., Lucas, R., Schimmack, U., & Helliwell, J. Wellbeing for public policy. New York, NY: Oxford University Press. 2009 –
2. Oishi Sh, Graham J, Kesebir S, Galinha I.C. Concepts of Happiness Across Time and Cultures. – Personality and Social Psychology Bulletin, May 2013. – P. 16.
3. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/happiness>
4. Uchida Y., Kitayama Sh. Happiness and Unhappiness in East and West: Themes and Variations. – American Psychological Association, Emotion ©, Vol. 9, No. 4, 2009. – P. 441– 456.
5. McMahon D. M. Happiness: A history. – New York, NY: Atlantic Monthly Press, 2006. – 566. P
6. Hooshangi H., Maleki M. Thomas Aquinas on Imperfect and Perfect Happiness and Seeing God – Din falsafasi bo'yicha ilmiy maqola. 2016. – P. 205-222.
7. Elektron manba, Harvard Business Review, <https://hbr.org/2012/01/the-history-of-happiness>
8. <https://www.quora.com/What-was-the-Old-English-word-for-happy-before-happy-entered-English-via-the-Scandinavians>
9. https://www.etymonline.com/word/unhappy?utm_source=related_entries
10. https://en.wikipedia.org/wiki/Age_of_Enlightenment#cite_note-6
11. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/happiness>
12. <https://www.oed.com/viewdictionaryentry/Entry/84070>

UO'K 43

EVFEMIZM VA SINONIMIYA MUNOSABATI XUSUSIDA N.Z.Ruziyeva, mustaqil tadqiqotchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada nutqni go'zallashtirishga o'zining ulkan hissasini qo'shuvchi, nutqni yumshatuvchi, “pardalovchi” so'zlar, ya'ni evfemizmlar haqida bo'lib, evfemizmlarning til leksik qatlamida sinonimlar bilan o'zaro munosabati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: evfemizmlar, evfemizasiya, sinonimlar, giperonim, giponim.

Аннотация. В статье речь идет о словах, смягчающих и “вуалирующих” речь, об эвфемизмах, вносящих свой огромный вклад в украшение речи, также анализируется взаимосвязь эвфемизмов с синонимами в лексическом слое языка.

Ключевые слова: эвфемизмы, эвфемизмы, синонимы, гиперонимы, гипонимы.

Abstract. *The article deals with words that soften and “veil” speech, about euphemisms that make a huge contribution to the decoration of speech, also analyzes the relationship of euphemisms with synonyms in the lexical layer of the language.*

Keywords: *euphemisms, euphemisms, synonyms, hyperonyms, hyponyms.*

Jamiyat va insonlar o'rtasidagi muloqotning asrlar davomida o'zgarib borishi insonlarning o'zaro muloqot qilish usullari va yo'llarini o'zgarishiga, nutqni go'zallashtirish, yumshatish shu bilan birga uni nutqiy etiket talablariga moslashtirish hodisalariga zarurat sezilib boraveradi. Shu o'rinda insoniyat muloqot vaqtida aytilishi qo'pol bo'lgan so'zlarning o'rnida estetik jihatdan muloyimlashgan birliklarni ishlatish tushunchasi paydo bo'ldi.

Evfemiya fenomeni antik davrdanoq mashhur edi. Miloddan avvalgi VI asrlarda Sitseron, Aristotel, Kvintilian kabi Rim va Yunon olimlari evfemizm tushunchasiga e'tibor qaratganlar. Evfemizm atamasi Demokrit, Gippiy, Aflotun asarlarida ham qayd etilgan.

Zamonaviy tilshunoslikda evfemizmlar va sinonimlar o'rtasida o'xshashlik va farqlar mutanosibligini tadqiq etish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Evfemiya hodisasi evfemistik va asl nominatsiyalarning ma'nolari o'xshashlikka asoslanga, shuning uchun ko'plab olimlar buni sinonimiyaning alohida holati deb bilishadi. Evfemiya hodisasining mohiyatini tushunish uchun biz nazariyaga murojaat qilishimiz kerak. Sinonimlar haqidagi tahlillar va mulohazalarga qaraydigan bo'lsak rus tilshunosi S.Ojegovning lug'atida: "sinonim – boshqa so'z, iboraga mos keladigan yoki unga yaqin bo'lgan so'z yoki ibora" deb ta'riflanganligini guvohi bo'lamiz [1].

An'anaga ko'ra, sinonimlarning bir nechta turlari ajratiladi: to'liq (mantiqiy) sinonimlar, ular hech qanday semantik farqni aniqlamaydi va har qanday kontekstda bir-birining o'rnini bosa oladigan sinonimlar hisoblanadi. To'liq sinonimiya-bu tilda juda kam uchraydigan hodisa sifatida qaraladi. Sinonimlarning ikkinchi guruhi-kontseptual yoki ideografik sinonimlardir. Ularning denotativ ma'nosida bir qancha farqlar mavjud. Bunday sinonimlarning alohida holati aloqalar giper-giponimikdir munosabatlarni bildiradi. Ushbu turdagi korrelyatsiyada umumiyroq tushunchani ifodalovchi so'z **giperonim** deb ataladi va ma'lum bir ishni bildiruvchi so'z, belgilangan obyekt yoki hodisa **giponim** deb ataladi [2]. I. M. Kobozevaning so'zlariga ko'ra, "agar ikkita so'zning ma'nolari ularning pragmatik qatlamining ekspressiv-baholovchi elementlaridan tashqari hamma narsada bir-biriga to'g'ri keladigan bo'lsa, unda ularni bog'laydigan munosabat stilistik sinonimiya deb ataladi" [3].

Sinonimlar evfemizmlar bilan denotasiya nuqtai nazaridan o'xshash ma'noga ega, ammo ma'no jihatidan farq qiladigan so'zlarni o'z saflariga kiritish orqali o'zaro bog'liqdir. Shunday qilib, salbiy so'zlar qatoridan joy olgan so'zlarni yumshatishda evfemizmlardan foydalanish joizdir. Masalan, *sack, fire, lay off, discharge, release, let go, downsize* so'zlar qatoriga e'tibor qaratilsa, ushbu sinonimik qatorning evfemistik shakli *downsize* fe'li hisoblanadi. O'zbek tilida evfemizmlarni ko'p hollarda birlik sifatida qo'llaymiz. Masalan, *prison – correction facility, poor – economically deprive*.

Ushbu maqola doirasida bizni qiziqtiradigan masala, avvalo, evfemizmlar tipologiyasida ushbu material qanday amalga oshirilishini tahlil qilish. Evfemizm, L.P.Krisinning ta'rifiga ko'ra, obyekt, xususiyat yoki harakatning boshqa bir yumshoqroq, nutqda mos keladigan ekvivalentini qo'llash demakdir. Bunda so'zlovchi dastlabki so'zining salbiy, qo'pol ma'noni keltirib chiqarishidan va so'zlovchi uni ifoda etishning yangi usulini izlashga majbur bo'ladi.

N. D. Arutyunovanning [4] so'zlariga ko'ra, nutqni ideallashtirish so'zlovchining tashqi dunyoni qadriyatlar nuqtai nazaridan qayta ko'rib chiqish natijasida hosil bo'ladi. Yangi evfemistik atamani tanlab, so'zlovchi ongli ravishda denotat sabab bo'lgan salbiy ta'sir etadigan, qo'pol eshitiladigan so'zlarni ishlatmaslikka harakat qilishidan sodir bo'ladi.

Shunday qilib, atrofddagi voqelik hodisalarini ularning idealizatsiya qilingan modeliga iloji boricha yaqinlashtirish va inson ob'ektlarni, fazilatlarni tavsiflab beradigan imtiyozlarni baholash qadriyatlar, madaniyatning eng asosiy xususiyatlari, xulq-atvorning eng yuqori ko'rsatkichlari, voqealarga asoslangan bo'ladi. Ular asosan mafkura, ijtimoiy institutlar, e'tiqodlar, ehtiyojlar bilan belgilanadi.

V. I. Karasik tilda qadriyatlarni har tomonlama tushunishga urinish sifatida dunyoning qadriyat tasviri modelini taklif etadi. Tilda dunyoning qadriyat manzarasi umuminsoniy va o'ziga xos qismlarni o'z ichiga oladi, u huquqiy, diniy, axloqiy kodlar, umumiy qabul qilingan sog'lom fikr hukmlari bilan bog'liq bo'lgan o'zaro bir bir bilan chambarchas baholash hukmlari shaklida qayta tiklanadi. Biror kishi tegishli jamoada bo'lish natijasida ma'lum bir millatga xos bo'lgan qadriyatlar haqida tasavvurga ega bo'ladi.

Dunyoning milliy qiyofasi umumiy, barqaror, xalqning ayrim vakillari obrazlarida takrorlanib turadi [5]. Bitta etnik guruh vakillarini umumiy qadriyatlar ya'ni, idrokga, aqliy xususiyatlari, qadriyatlar birlashtiradi. Mentalitet va milliy ong muammolari bilan shug'ullanadigan xorijiy tilshunolar I. A. Sternin, R. Kohls, E. Savignon, Amerika mentalitetiga oid bo'lgan quyidagi xususiyatlarni ajratib o'tishadi: individualizm, mustaqillik va shaxsiy hayotga bo'lgan huquq (maxfiylik), imkoniyatlar tengligi,

kelajakka yo'naltirish, materializm va rasionalizm, shaxsiy makon (personal space), optimizm va o'z qobiliyatlari va imkoniyatlariga ishonch [6].

Evfemizmlarni shakllantirishning eng samarali usullaridan biri bu ma'noni umumlashtirishdir, ya'ni super-radikal darajadagi kontseptsyani namoyish qilish vositalariga murojaat qilish orqali asosiy darajadagi kontseptsyani taqdim etish. Bunday holda, bayonotning evfemistik ta'siriga super radikal darajadagi tushunchalar xarakterli emasligi tufayli erishiladi baholash, ya'ni ushbu tushunchalarga murojaat qilish asl nominatsiyani salbiy baholashga imkon beradi.

Ma'noning umumlashtirilishi ikki xil usulda sodir bo'lishi mumkin: keng semantikaga ega bo'lgan so'z yoki berilgan tushuncha uchun to'g'ridan-to'g'ri giperonim evfemistik nominatsiya sifatida harakat qilishi mumkin. Bu ikkala holatni misollar orqali namoyon qilamiz.

She had by then been in and out of reform schools, drug treatment centres, **correctional facilities**; tutors, friends, family had given up on her.

Yuqoridagi misolda "**prison**" tushunchasi keng semantikaga ega nominatsiya – **facility** yordamida taqdim etilgan bo'lib, ushbu evfemistik almashtirishning asoslarini tushuntirish uchun biz o'ziga nisbatan salbiy munosabatni keltirib chiqaradigan asl kontseptsyaning xususiyatlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradigan lug'at ta'riflarini tahlil qildik. Yuqoridagi gapda prison ma'nosi aslida **to stand trial** jinoyat uchun jazo kabilarni anglatad evfemistii lekin qayta nomlash natijasida asl kontseptsyaning ushbu xususiyatlari yo'qoladi. Lug'atlarni tahlil qilishda "**facility**" tushunchasi "**prison**" tushunchasiga qaraganda mavhumlikning yuqori darajasi bilan ajralib turishiuni ko'rish mumkin. Quyida lugatlardan misollar yordamida ularning farqlarini anglash mumkin.

Prison – a building where people are kept as a punishment for a crime, or while they are waiting to go to court for their trial (Longman);

Facility – something with particular function: something designed or created to provide. (Microsoft Encarta, 2006)

Xulosa qilib aytganda, yuqoridagi faktlarga asoslanib, evfemizmlarning asosiy roli qo'pol so'zlar va iboralarning yoqimsizligini "yashirish" xususiyati ko'pincha sinonimiya yordamida amalga oshiriladi degan. Bundan tashqari, evfemizmlar va sinonimlar haqida tadqiqatlarga asosan, ushbu ikki leksik vosita tilning go'zalligini va jozibadorligini oshirishda xizmat qiladi. Ularni o'rganish va tadqiq etish yaxlit bir tizim ekanligini tushunishga keng yo'l ochish bilan birgalikda uning ayrim o'rganilmagan xususiyatlarining yuzaga chiqishiga sabab bo'ladi. Bu esa insonlar o'rtasidagi nutqiy madaniyatning takomiliga bevosita katta xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Haydarov A.A.. (2022). Some comments on the stylistic repetition. *JournalNX - A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal*, 8(1), 87–91.
2. Rasulov, Z. (2021). Reduction as the way of the language economy manifestation. *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 1(1).
3. Ruziyeva, N. (2022). Evfemizmlarning semantik va struktur tahlili (ingliz va o'zbek tillari misolida). *Центр научных публикаций (buxdu.Uz)*, 8(8).
4. Zarifovna, R. N. (2022). Types of euphemisms used in everyday life. *Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 86–89.
5. Kilichev, B. E. A Way of Making Words on Proper Nouns. *International Journal on Integrated Education*, 3(2), 96-98.
6. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.
7. Yunusova (2017). Peer editing in modern writing.
8. Nargiza Sulaymonovna, O., & Arjunbek Orifjonovich, O. . (2022). Konseptual metaforalarning lingvomadaniy hamda kognitiv xususiyatlari va til taraqqiyotida tutgan o'rn. *Scientific Impulse*, 1(3), 594–600.
9. Gulnora Abdullayeva Gaybulloevna. (2022). Factors affecting language learning process. *Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 277–279.
10. Navruzova N.X., (2021). Approaches to lexical connotations, academia: An International Multidisciplinary Research Journal, 1721-1726.
11. Qodirova Holida Xayriddin qizi. (2022). Og'zaki nutq jarayonida soxta diskurs aktlarining yuzaga kelish omillari. *Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes*, 280–282. <http://www.conferenceseries.info/index.php/online/article/view/110>

UDC 8.82.82-1/-9.82

THE MOTIF OF THE SHORT STORY “A MARRIAGE OF CONVENIENCE” BY SOMERSET MAUGHAM

S.Sh. Pulatova, o'qituvchi, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro
M.N.Vohidova, talaba, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola XX asrning taniqli ingliz yozuvchisi Uilyam Somerset Moem qalamiga mansub “Nikoh shartnomasi” (“A Marriage of Convenience”) nomli hikoyasining bosh mavzusi va g'oyasining tahliliga bag'shlangan. Asardan olingan yorqin misollar yordamida turmush qurgan

juftlikning bir-biriga bo'lgan sadoqati, o'zaro bir-birini tushunib, q'ollab quvvatlashi hamda hurmat qilishi - oilaviy baxtga eltuvchi omillar sifatida ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: omillar, axloq, axloqiy tushunchalar, motiv, oilaviy baxt, nikoh, qadriyat, o'zaro tushunish, siyosiy nikoh.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу основной темы и идеи рассказа «Женитьба по расчету» (“A Marriage of Convenience”) известного английского писателя 20 века Уильяма Сомерсета Моэма. С помощью ярких примеров, взятых из произведения, показаны верность супружеской пары друг другу, взаимопонимание, поддержка и уважение как факторы, ведущие к семейному счастью.

Ключевые слова: факторы, этика, нравственные представления, мотив, семейное счастье, брак, ценность, взаимопонимание, политический брак.

Abstract. This article is devoted to the analysis of the main theme and idea of the story “A Marriage of Convenience” by the famous English writer of the 20th century William Somerset Maugham. With the help of vivid examples taken from the work, the couple's loyalty to each other, mutual understanding, support and respect are shown as factors leading to family happiness.

Key words: factors, ethics, moral concepts, motif, family happiness, marriage, value, mutual understanding, political marriage.

Introduction. The most well-known Paris-born novelist and storyteller, playwright and essayist, William Somerset Maugham is known as one of the most successful authors of the Modern literature. He is the writer who created “the art of fiction” in his works.

According to Maugham's opinion, the successful work cannot be either a valid scientific, political and philosophical or too topical. He states that the writer has a right to deal with the current problems of the human-beings: “*We live in a troubled world, and it is doubtless the novelist's business to deal with it*”. [3] Somerset Maugham himself has observed a man and society since the end of the 19th century. Moreover, he travelled all over the globe during the war and peace which gave him the chance to investigate more about the society globally. Maugham's social observations and the way of thinking were reflected in the masterpieces created by him. Almost every work of the author deals with the social issues, events or problems and he tries to depict the real image of the society of the period. As it was said by Nasrullah Mambrol who analyzed the short stories and style of the writer, “*Maugham remains a detached observer of life*.” [5] Even when he was asked about his method of writing, he simplified it to a matter of keen observation and honest reproduction. “*Most people cannot see anything,*” he once said, “*but I can see what is in front of my nose with extreme clearness; the greatest writers can see through a brick wall*.” [2] He always said that he doesn't create stories from his imagination, but he portrays the events of ordinary people's life. He acknowledged: “*I am a made writer... I had an acute power of observation, and it seemed to me that I could see a great many things that other people missed*.” [5] His creative powers were limited, and for his plots he relied heavily on people he met and stories he was told. On the other hand, his narration power is exemplary. Actually, he managed to prove that the novelist needs not to be political or politically progressive so as to honestly picture social reality by becoming the real example of his words. Taking these above points into consideration, in this article the motif of one of his short stories “A Marriage of Convenience” is analyzed as a socially important matter.

Literature review. The story “A Marriage of Convenience” was originally written in 1906, rewritten in 1908, June 23 in the periodical “The Illustrated London News”, and also published in the second volume of the “*Complete Short Stories of Somerset Maugham*”. Firstly, in terms of the title, a marriage of convenience lexically means a marriage between two people for practical or financial reasons and not for love or intimacy. [10] In the literature of European countries, this theme had become much more popular since the middle of 20th century. At that time in spite of being illegal, couples decided to have a marriage of convenience for mostly immigration purposes or sometimes to end up financial problems. Since that time, not only Somerset Maugham but also a number of writers even in the Contemporary period opted this theme for their literary works, masterpieces. As an example, literary works like “Marriage of Inconvenience” by Penny Reid, “The Wall of Winnipeg and Me” by Mariana Zapata, “Marriage for One” by Ella Maise and “Million Dollar Marriage” by Katy Evans were declared as “The Best Marriage of Convenience Romance Books” according to the Amazon statistics. Even in 1998 the movie was made under the name of “A Marriage of Convenience” which described the life of a woman who managed to come over hardships by agreeing this kind of marriage. [10]

Moreover, American writer Mary Balogh used this theme so many times in her books “The Temporary Wife”, “Slightly Married”, “The Arrangement” and many others that New York Times Publishers commended that “No one does a marriage of convenience like Balogh” in 2018. [11]

When it comes to the author's purpose for writing such kind of story was to depict the aimed relationship between the man and woman in society. As it was mentioned above about Somerset

Maugham, he didn't create the whole story based on only his imagination, but described it as a participant of the situation.

The main characters are the retired French official called Monsieur Le Gouveneur, his friend and the Swiss lady and with the help of such a few characters the writer managed to show the truth in the society to which most people do not pay attention.

Analysis. The story began on a little ship left from Bangkok ***“in the oddest collection of people”*** like two French traders, Belgian colonel, Italian tenor and retired French official Monsieur Le Gouveneur and his wife. It was the anniversary day of the French official which he saw his wife and proposed, and they both wanted to tell about their “unusual” marriage.

Monsieur Le Gouveneur started his story telling about his late forties when he was retired and wanted to get an offered post of Governor in a certain colony by the Minister as he was still active and strong. The minister told him to be ready to start in a month. The point by the French official caused a big trouble for him at that time. He claimed that it would be easy for an old bachelor. But, the minister told him that for this position it was essential that he should be married and he said:

- No wife no job!

Then, the official had to find one that agrees to marry with Monsieur Le Gouveneur who ***“a man of forty-nine who is by no means a beauty”***. Fortunately he met his friend and he offered the man his Swiss cousin whose ***“morals are without reproach, is of a suitable age, a spinster, as she has spent the last fifteen years nursing an invalid mother who has lately died, she is well educated and she is not ugly”***. [6] Having thought little about the problem, he agreed to go to Geneva and meet the Old Lady in spite of his doubt about acceptance of his offer by the Swiss Lady, otherwise he had to spend three days to read love letters sent by over four thousand unknown women as a response to his advertisement. As it was seen above, there is a contrasting description for two main characters in terms of their appearance and this was the initial point why their marriage is called as “of convenience”.

The Monsiuer went as a bearer of a gift from her cousin and they arranged to meet. At first sight the man loved the Lady and expressed his surprise as following: ***“...a young woman with the dignity of Juno, the features of Venus and in her expression the intelligence of Minerva”***. Then, the man told the truth and proposed the Swiss lady and she also agreed after a little discussion and thinking. Their marriage was hold in a fortnight and French official became a Governor of a colony. Fortunately, as he said their marriage was ***“one in a thousand”***. Both of them were happy and their conclusion was that ***“sometimes love comes after marriage and not before, and then it is better. It lasts longer.”*** [6] These words can be motif which the author wanted to share with his readers and can be the leading idea of the story.

If we analyze how the term “convenience” is related to their marriage, the both person could take the advantage of it. The French official managed to get high position and become the Governor whereas the Swiss Lady was able to start a new life.

Discussion. When it comes to the importance of the story in current times, it is the proved way that sometimes true love is not about the passion or feelings. The last point by the Swiss Lady is the definite message why today the marriage of convenience is still popular.

“The fact is that in a marriage of convenience you expect less and so you are less likely to be disappointed. Passion is all very well, but it is not a proper foundation for marriage. For two people to be happy in marriage they must be able to respect one another, and their interests must be alike; then if they are decent people and are willing to give and take, to live and let live, there is no reason why their union should not be as happy as ours”. [8]

Nowadays love means good feeling came from man and woman for many people especially youngsters. In this story, the writer tries to tell us that a married couple must have trust and respect, first of all, to achieve happiness in marriage. Besides, there are many ways described in the story for a couple to be succeeded in their marriage. For example, remembering those important dates such as anniversary. The situation can be seen in this story where her husband fancies announce their anniversary in a formal event. Moreover, appearance doesn't guarantee happiness in marriage, this can be seen when the wife still want to marry the Frenchman even though he is not handsome. The story is unique because it tells lot of moral values especially for those who just about to get married. The story can be the essential point which can reduce the rate of divorce. It is undeniable that nowadays marriage problems are getting serious among especially the young generation. Take an example of divorce rates in U.S in 2022, 46% of divorced couples were married too young which means thanks to only love or passion to each other. As well, unrealistic expectations caused 45% of divorce, contrastingly, the divorce rate of arranged marriages is less than 4%, [10] and this could be the evidence for the importance of the motif of the story nowadays:

“The fact is that in a marriage of convenience you expect less and so you are less likely to be disappointed. Passion is all very well, but it is not a proper foundation for marriage.”

The author doesn't want to refuse the power of love or to get married after meeting his love, or in other words soul-mate, but suggests that you should treat marriage more like an arrangement. So, the message of the story is considered as significant till today.

In conclusion, it can be said that, despite the fact that the story was written almost a century ago, its motif has not lost its importance even today, because the eternal theme of family is depicted by the author in bright colors making readers comprehend that a relationship which is based on mutual respect and understanding can be everlasting rather than passion. In the era of increasing number of divorces, this literary piece will enable modern readers to be tolerant and respectful towards their second halves.

REFERENCES:

1. Anthony Curtis, John Whitehead. W. Somerset Maugham. Routledge - 2013. P - 45.
2. Edward Albert. History of English Literature. Oxford University Press - 1979, p-542.
3. Hutter T., Somerset Maugham and the Social Question; International Socialist Review, Vol.21 No.3, Summer-1960. P-91-94.
4. Holden, Philip. "Maugham, W. Somerset" Archived 17 August 2022 at the Wayback Machine, The Oxford Encyclopedia of British Literature, Oxford University Press, 2006. Retrieved 17 August 2022.
5. Mambrol N. Analysis of W.Somerset Maugham's Stories, 2020
6. Maugham S. A Marriage of Convenience. Complete Short Stories of Somerset Maugham, Vol.2, Double day publishing. Jan. 1, 1953.
7. Мюм С. Собрание сочинений: В 9 т. Т. 9: Рассказы / Пер с англ.—М.:Книжный клуб, 2001.—112 с.
8. Pulatova, S. S., & Safarova, M. A. qizi. (2023). Somerset Moemning "Nikoh shartnomasi" ("A marriage of convenience") Nomli hikoyasida oilaviy baxt tasviri. International conferences, 1(1), 338–343.
9. Sharifovna, P. S. . (2022). Interpretation of valuable moral concepts in the novel of Somerset Maugham "The Moon and Sixpence". Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT, 2(2), 70–75. Retrieved from
10. <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/marriage-of-convenience>
11. <https://marybalogh.com/the-marriage-of-convenience/>

UO'K 81'44

BADIIY MATNDA YOZUVCHI LISONIY SHAXSINING NAMOYON BO'LISHI

S.I. Saatova, o'qituvchi, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Maqolada badiiy matnda yozuvchi lisoniy shaxsining nomoyon bo'lishidagi o'ziga xos xususiyatlar haqida so'z boradi. Yozuvchining lisoniy shaxs sifatidagi imkoniyatlari, o'ziga xos so'z qo'llash mahorati, olamni anglashi va uni so'z vositasida ifodalashi badiiy asarlarida namoyon bo'ladi. Chunki matn tilning barcha sath birliklarining voqelanishini mujassam etuvchi nutqiy tuzilma bo'lishi bilan bir qatorda yozuvchi shaxsining lisoniy salohiyati, til egasi sifatidagi imkoniyatini o'zida to'liq namoyon etuvchi hodisa hamdir.

Kalit so'zlar: lisoniy shaxs, lisoniy qobiliyat, badiiy matn, so'z, omil, nutq, metafora.

Аннотация. В статье речь идет о выражении специфических черт личности писателя в художественном тексте. В его художественных произведениях проявляются возможности писателя как языковой личности, его уникальное умение пользоваться словом, его понимание мира и его выражение через слово. Ведь текст – это речевая структура, воплощающая в себе реализацию всех уровневых единиц языка, а также явление, в полной мере проявляющее языковой потенциал пишущего, возможности владельца языка.

Ключевые слова: языковая личность, лингвистические способности, художественный текст, слово, фактор, речь, метафора.

Abstract. The article talks about the expression of the specific features of the writer's personality in the literary text. The possibilities of the writer as a linguistic person, his unique skill of using words, his understanding of the world and his expression through words are manifested in his artistic works. Because the text is a speech structure embodying the realization of all level units of the language, as well as a phenomenon that fully manifests the linguistic potential of the writer, the possibility of the owner of the language.

Keywords: linguistic person, linguistic ability, artistic text, word, factor, speech, metaphor.

Kirish. Badiiy matnda yozuvchi lisoniy shaxsining aks etishi, aniqrog'i uning o'ziga xos uslubi masalasi tilshunoslik va adabiyotshunoslik chegarasida turgan masaladir. Bu ikki fanning predmeti bitta bo'lsa-da, unga yondashuv turlichadir. Tilshunoslik til vositalaridan foydalanishdagi o'ziga xoslik, individuallik nuqtayi nazaridan yondashadi. Yozuvchining individual uslubining aks etishi faqat shular bilangina chegaralanib qolmaydi. Lisoniy tahlil chegarasiga kirmaydigan ba'zi masalalar ham borki, bunda yozuvchining qaysi yo'nalishda ijod qilishi, qanday adabiy manbalardan oziqlanishi, asar qurilishidagi o'ziga xosliklar kabi jihatlariga ham e'tibor qaratish talab etiladi. Matn muayyan millatga, muayyan dinga mansub til egalarining lisoniy qobiliyatini aks ettiruvchi o'ziga xos tuzilmadir. Taniqli rus tilshunosi Y.N.Karaulov til va shaxs masalalariga bag'ishlangan maqolalar to'plamiga yozgan so'zboshisida "Har qanday matn ortida lisoniy tizimlarni egallagan muayyan shaxs turadi" [Karaulov,1989;3-8] degan fikrni alohida ta'kidlagan edi. Badiiy matn tadqiqiga bag'ishlangan ishlar dastlab lingvopoetik yo'nalishda yuzaga keldi. Matn tadqiqiga oid ishlarda uni yaratuvchi shaxsga e'tiborning qaratilishi dastlab psixolingvistika va pragmalolingvistika yo'nalishidagi tadqiqotlarda ko'zga

tashlangan bo'lsa, bugungi kunda shiddat bilan rivojlanayotgan kognitiv tilshunoslik, funksionalizm, etnolingvistika, lingvokulturologiya, diskursiv tahlil kabi sohalar ushbu masalani tilshunoslikning markaziy muammolaridan biriga aylantirdi.

Tahlil va natijalar. Tilshunosligimizda amalga oshirilgan ko'pgina tadqiqotlarda muayyan yozuvchi yoki shoir uslubi asosan so'z va gap sathi misolida o'rganilgan. Individual uslubga bu tarzda yondashuv ko'p hollarda ijodkor uslubining barcha qirralarini to'liq ko'rsatib berishga monelik qiladi. Matn yaratilishida yozuvchi (yoki so'zlovchi) omilini tadqiq etish individual uslub masalasini ham chuqurroq yoritishga olib keladi. N.I.Jinkin ta'biri bilan aytganda, inson alohida gaplar vositasida emas, matn vositasida so'zlaydi [Жинкин, 1982; 108]. Shu sababli ham, muayyan shaxs uslubi u yaratgan matnlar asosida tadqiq etilsagina, kutilgan natijalarga erishish mumkin. Shu paytgacha tilshunoslikda amalga oshirilgan ko'pgina tadqiqotlarda yozuvchi yoki ijodkorning nutqiy uslubini uning so'z qo'llash, turli tasviriy vositalardan foydalanish mahorati nuqtayi nazari bilan tadqiq qilish usuli bugungi kun talabiga javob bermaydi. Matn yaratilishi masalasini shaxs uslubi nuqtayi nazaridan o'rganish, uning tildan foydalanish mahoratini lisoniy shaxs sifatidagi namoyon bo'lishi bilan baholash matnning lingvistik jihatlariga teranroq nazar solishga olib keladi.

Quyidagi matnda yozuvchi lisoniy shaxsining ifodasi metafora vositasida yuzaga chiqqan. *Yusuf avtobusning orqasidan qorning tilimlab tashlangan bag'riga mo'ltirabgina qararkan, endi nima qilishini bilmasdi* ("Muvozanat", 12-bet). Bu o'rinda yozuvchi qahramoni bola Yusufning ruhiy holatini aks ettirar ekan, undagi bolalarcha samimiylik, beg'uborlikni ifodalashda qo'llagan so'zlari vositasida o'zining ham ruhiy olamini aks ettiradi. Bu kabi metaforik mazmunli matnlar o'zbek yozuvchilari tomonidan voqelikni obrazli tasvirlash, ta'sirchanlikni oshirish maqsadida qo'llanib, badiiy kontsept yaratishning samarali usullaridan biri hisoblanadi. Matn tarkibida qo'llanilgan metaforalarni tahlil qilish ularning matn referensiyasida muhim o'rin tutishini ta'kidlar ekan, D. Xudoyberganova lingvistik metaforalardan ko'ra individual-xususiy metaforalar ko'p uchrashini, ularni tadqiq qilish muhimligini ta'kidlaydi: "Ularni tadqiq etish matn tuzuvchi ijodkor shaxsning nutqiy individualligini ochib berish bilan birga metaforalarning kognitiv hamda lingvomadaniy birlik sifatidagi o'rnini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi" [Худойбергано́ва, 2013;110-бет]. Yozuvchi lisoniy shaxsining o'ziga xos ifodasi u yaratgan o'xshatish asosida yuzaga kelgan matnlarda yaqqol namoyon bo'ladi. V.A. Maslovaning muayyan xalqning obrazli tafakkur tarzi xususan o'sha xalq tiida qo'llanuvchi o'xshatishlarda yaqqol namoyon bo'lishi haqidagi fikrlariga qo'shilar ekan, D.Xudoyberganova "O'zbek tili o'xshatishlarining izohli lug'ati" uchun yig'ilgan materiallar xalqning muayyan predmet, belgi, harakat-holatga munosabati, assotsiativ fikrlash tarzi o'xshatishlarda ham namoyon bo'lishidan dalolatligini ta'kidlaydi [Худойбергано́ва, 2013;94-бет]. O'xshatish asosida yuzaga kelgan matnlarda shu narsa diqqatga sazovorki, har bir ijodkor o'xshatish mazmunini turli sintaktik shakllarda ifodalaydi. Bunday nutqiy tuzilmalarda matn muallifining o'xshatishga asoslangan obrazli tafakkur tarzi to'liq verbal holatda, shuningdek, implitsit tarzda ham ifodalanishi mumkin. Masalan, o'xshatish qurilmalarida matn muallifining psixologik-kognitiv faoliyati o'zining aniq ifodasini topadi. Quyidagi matn bunga misol bo'la oladi: *Momiqdek yastanib yotgan qor shu qadar go'zal, buning ustiga hali teginilmagan bokira ediki, Yusuf "Bosaymi-bosmaymi?" deb o'ziga o'zi savol berib qoldi* ("Muvozanat", 11-bet)

Matnning lingvopersonologik tahlilida eng muhim bo'lgan obyektlardan biri til egasi – matn tuzuvchi va retsipiyent faoliyatidir. Ma'lumki, matn inson tomonidan inson uchun yaratiladi. Bu matn yaratilishi va uning idrokidan iborat faoliyat zanjirining antropotsentrik xususiyatga egaligidan dalolat beradi. Xususan, M.Yo'ldoshev yozganidek, badiiy matn insonni ruhan to'lqinlantirish, yig'latish, kuldirish, xayolot olamiga yetaklash, o'yga cho'mdirish, estetik tafakkurini shakllantirish, voqea-hodisalarga teran, o'zgacha nazar bilan boqishga o'rgatish kabi ko'plab imkoniyatlarni o'zida mujassam qilgan bo'ladi [Йўлдошев, 2008;88-бет].

Xulosa. Har bir badiiy asarning markazida yozuvchi shaxsi turadi. Asarda ilgari surilgan g'oya aslida yozuvchining g'oyasi bo'lib, uning olam va odam, tabiat, kecha va bugun haqidagi xulosa va qarashlari o'z ifodasini topadi. Yozuvchi asar qahramonlari orqali o'z qarashlarini, olam va odam haqidagi fikr-mulohazalarini, tashvish-muammolari, o'y-xayollari, orzu-umidlari, ruhiy holatini ifoda etadi. Qahramonlarning xatti-harakatlarini bevosita yozuvchining xatti-harakatlari deyish mumkin. Yozuvchi ba'zan muallif-hikoyachi, ba'zan qahramon sifatida kitobxonlar bilan kommunikativ aloqaga kirishadi. Bularning barchasi, garchi ijodkor asarda voqea-hodisalarni tasvirlovchi yoki hikoya qilib beruvchi shaxs sifatida ishtirok etsa-da, u o'z asarining "markaziy qahramoni" hisoblanadi. Shu jihatdan har qanday badiiy asarda dastlab yozuvchi lisoniy shaxsi ajratiladi. Badiiy matn muallif lisoniy shaxsiga xos eng muhim ma'lumotlarni o'zida jamlagan muhim manbadir. Xususan, muallifning so'z boyligi, so'z qo'llay olish mahorati, tezaurus fondi haqidagi ma'lumotlar uning lisoniy shaxs sifatidagi individual xususiyatlarini aniqlashda muhim o'rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – С. 108.

2. Караулов Ю. Н. Русская языковая личность и задачи ее изучения // Язык и личность. – М.: Наука, 1989.
3. Лутфуллаева Д., Худойбергана Д. Тилшуносликда лисоний шахс муаммоси // Ўзбек тили ва адабиёти. 2017.
4. Маслова В. А. Современные направления в лингвистике: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М., Издательский центр «Академия», 2008.
5. Махмудов Н. Нутқ маданияти ва тилнинг эстетик вазифаси // Филология масалалари. –Т., 2006. - № 2 (11). -Б.47, 48, 51.
6. Махмудов Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб ... // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2012.
7. Махмудов Н. Тил тилсими тадқиқи. – Тошкент. 2017. 56-бет.
8. Нурмонов А. Лингвистик таълимотнинг янги босқичи. Танланган асарлар. III жилд. – Тошкент: Akademhashr, 2012.
9. Ниязова Д. Бадиий матнда лисоний шахс типлари. Филол.фан. бўйича фалсафа док. дисс. – Қарши. 2020.
10. Сафаров Ш. Прагматингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. 245-бет.
11. Винокур Г.О. Об изучении языка литературных произведений. Избранные работы по русскому языку. – М. 1959. – С.231.
12. Худойбергана Д. Матнинг антропоцентрик тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2013. 43-бет.
13. Йўлдошев М. Бадиий матн лингвопоэтикаси. – Тошкент: Фан, 2008. 88-бет.

UDC 81-119

LINGUISTIC WORLDVIEW AND CONCEPTUAL METAPHOR

M.P.Sagatova, senior teacher, Uzbek State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Tadqiqot onlayn matbuotning Amerika, Britaniya va Rossiya ommaviy axborot vositalarida til tomonidan taklif qilingan yoki o'rnatilgan "lingvistik dunyoqarash" ni yaratishda maqsadli "boshqalar" bilan kontseptual metafora roliga qaratilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kontseptual metafora til tashuvchilarning fikrlash shakli yoki lingvistik dunyoqarashini dekodlashning samarali vositasidir.

Kalit so'zlar: lingvistik dunyoqarash, tanqidiy fikrlash, kontseptual metafora, maqsad sohasi, manba sohasi, ong xaritasi

Аннотация. Исследование посвящено роли концептуальной метафоры с целевым доменом «другие» в конструировании «лингвистической картины мира», предложенной или навязанной языком в американском, британском и российском медиа дискурсе онлайн-прессы. Исследование показывает, что концептуальная метафора является эффективным средством декодирования образа мысли или языковой картины мира носителей языка.

Ключевые слова: лингвистическое мировоззрение, критическое мышление, концептуальная метафора, целевая область, исходная область, интеллект-карта.

Abstract. The study focuses on the role of conceptual metaphor with the target domain "others" in constructing a "linguistic worldview" suggested or imposed by language in the American, British and Russian media discourse of the online press. The research reveals that the conceptual metaphor is an effective means for decoding the pattern of thought or the linguistic worldview of bearers of the language.

Key words: linguistic worldview, critical thinking, conceptual metaphor, target domain, source domain, mind mapping

A fundamental role of a culturally and linguistically responsive teacher is to help students reach three primary goals. Firstly, we should encourage our students to think critically, question, analyze, and interpret ideas in the context of meaningful issues. Secondly, it is essential to develop the ability to comprehend the underlying conceptual metaphors which can facilitate acquisition of lexis for students of English as a second language, e.g. learning vocabulary denoting common concepts and consulting a dictionary, learners can retain the common metaphorical framework this vocabulary reflects (MEDAL,2007). Thirdly, to perform cross-cultural communication, students should know how the language reflects the worldview of its bearers and their pattern of thought. The aim of the article is to demonstrate how decoding conceptual metaphor may facilitate teaching critical thinking skills to students of English as a second language. The study is founded on the experience of working with Russian-speaking students, and parallels are drawn between the English and Russian languages. However, the technique used may be applicable to teaching any foreign language. The research is conducted within the framework of critical discourse analysis and cognitive approach.

The notion «linguistic picture of the world» or «linguistic worldview» is fundamental to understanding a people's perception and linguistic categorization of the world, social cultural experience and behavior. Language is not the only manifestation of linguistic worldview, as it can also be traced in

our behavior, rituals, art, myth, etiquette, gestures, body language, etc. However, only language offers the 'well-trodden path', with ready access to cognition and its mechanisms, due to its function of encoding national cultural experience. Linguistic worldview is closely connected with conceptual metaphor, as our worldview is not the exact mirror image of the world around us but an interpretation determined by the prism of our perception.

Human conceptual system is metaphorical in nature, and metaphors shape the way we perceive reality, the way we live. Our thought is metaphorical, i.e. we use metaphor as a means for comprehending new difficult abstract phenomena in terms of familiar ones. Thus, metaphorical expression implies two domains: source-domain and target-domain. An unknown, difficult target-domain is interpreted or reconceptualized in terms of an easier and more concrete source domain, i.e. "argument is war". Conceptual metaphor is revealed through regular analogies between target domain and source domain. That is why conceptual metaphor provides a source of evidence of how our cognition works and, moreover, it is also used as a means for changing the way people think, which may result in social consequences.

Metaphor often extends beyond the sentence serving an organizing function (Koller, 2004). In this case, it is used as "a means of conveying meaning efficiently, and pleasantly. Within the framework of cognitive approach, the theory of metaphoric archetype was developed. Conceptual metaphors may constitute coherent conceptual structures, metaphoric archetypes, with more global content, which are regarded as a phenomenon of higher level and a purely cognitive category. The frames of the archetype with the source domain 'war' coincide with the abovementioned war scenarios; slots are constituent elements of the frame. Thus, slots of the frame 'weapons' may include 'firearm', 'warlike equipment', 'ammunition', etc. To characterize the elements of the slot, the author uses the notion of 'concept'. The concept is regarded as a 'bit of knowledge, experience, results of cognition', a cognitive ultimate element.

Another function of metaphor is ideological. This is the case when metaphor is used to reproduce ideological stereotypes, such as the ethnic inequality or a group dominance.

"Criminality". This source domain indicates a concern people experience nowadays and, in many respects, it reflects the objective situation. AD – "some form of legalization or conditional amnesty for the 11 million or so illegals who are already in...", "migrants aren't stealing work from citizens..."; BD "A religion is all we share but if we are somehow to blame for what is happening in Britain..."; RD «проблема этнической преступности встала в полный рост» (the problem of ethnic criminality emerged full blown), «пусть они лучше молятся, чем курят травку и насиляют девочек» (they'd better pray than smoke weed and rape girls)

"Threatening strangers". This source domain emphasizes irreconcilability and religious implacability. It portrays immigrants as strangers, "aliens" threatening national security. AD: "an 'invasion of illegal aliens' that waged 'war on the middle class', 'wave of 'anchor babies' born to mothers who fly to the U.S. like malevolent storks to inject aliens into our bloodstream", "fears of 'the other'"; BD: "Britons fear immigration as a threat to national life more than any other European country, new research has revealed", "the British are also more likely to think that foreign arrivals damaged 'national culture'"; RD: "они остаются и будут оставаться чужими" (they still remain and will remain alien)

"Inferior people". This source domain shows contemptuous and scornful attitude to immigrants and arrogance of the natives. AD: "Immigrants, more than U.S.-born workers, tend to be in the second category", «the image of the immigrant- as-freeloader gained wide circulation», "Tough economic times stoke the public's appetite for scapegoats, and illegal aliens have the unfortunate luck of providing a convenient one"; BD: "a large part of the population lives in a shadow world, as sub-citizens, prone to exploitation, fearful of reporting crimes, undermining the minimum wage, unable to access rights and less likely to fulfill their obligations of paying taxes. A large population outside the law benefits no one"; RD: «живут в нечеловеческих условиях, у них нет никаких прав, их обижают милиционеры и работодатели» (they live in subhuman living conditions, they have no rights, they get fleeced by employers and militiamen), «низкоквалифицированные рабочие, которые живут на положении рабов» (low-skilled workers living like slaves).

REFERENCES:

1. Jackendoff, R. (1983). *Semantics and Cognition*. Cambridge (Mass)
2. Hall, A. (2011). 'We're overrun': Brits fear immigrants more than any other European nation, poll reveals. [Online].

UDC 81'1

PRAGMATIC ANALYSIS OF LINGUISTIC HUMOR

M.Saidova, Associate professor of USWLU

Annotatsiya. *Tadqiqotning maqsadi lingvistik hazil qanday tushunilishini yoritishdir. Maqolaning boshlang'ich nuqtasi - kulgili teledasturlarni tomoshabinlar, agar ular taqdim etilgan lingvistik hazilni tushunishlari uchun tilni kvazi-pragmatik tahlil qilishlari kerak, degan taxmindir.*

Kalit so'zlar: kontekst, hamkorlik tamoyili, lingvistik hazil, pragmatika, vaziyat komediyasi.

Аннотация. *Цель исследования - пролить свет на то, как понимается языковой юмор. Отправной точкой статьи является предположение, что зрители юмористических телевизионных программ должны заниматься некоторой формой квази-прагматического анализа языка, если они хотят понять лингвистический юмор, с которым они представлены.*

Ключевые слова: контекст, кооперативный принцип, лингвистический юмор, прагматика, ситуационная комедия.

Abstract. *The aim of the study is to shed light on how linguistic humor is understood. The starting point of the paper is the supposition that viewers of humorous television programs must engage in some form of quasi-pragmatic analysis of language if they are to comprehend the linguistic humor with which they are presented.*

Key words: context, Cooperative Principle, linguistic humor, pragmatics, situation comedy

Before a pragmatic analysis of humorous language use can be conducted, the term that is the focal point of the investigation (i.e., pragmatics) ought to be disambiguated. Pragmatics has been defined, broadly, as the “study of the knowledge and procedures which enable people to understand each other’s words” In essence, pragmatics is concerned with human understanding, but Cook’s definition can be elaborated on in order to arrive at a more comprehensive description of what pragmatics entails. In Korta and Perry’s (2019) view, pragmatics is an intricate subfield of applied linguistics that involves the examination of what speakers say and what they mean by it, the intent that lies behind their utterances, and the circumstances under which the utterances are given. Pragmatics can also be conceived of in terms of what it is not. To this end, pragmatics may be contrasted with semantics as these two strands of language study can be delineated in relation to one another.

Semantics is concerned with meaning in a more literal sense and can be defined as “the study of the relationships between linguistic forms and entities in the world; that is, how words literally connect to things” (Yule, 1996, p. 4). Semantics, then, is the study of form and meaning at an abstract level (i.e., what words may denote in a particular language). Pragmatics, on the other hand, “is the study of the relationships between linguistic forms and the users of those forms” (Yule, 1996, p. 4). Consequently, a pragmatic analysis of linguistic forms is centered on the social aspect of language use, which is, to a large extent, about understanding the contextual meaning of language. The primary concern of pragmatics is not what words mean on their own but what a speaker means by an utterance in a particular context of use. Although semantics and pragmatics examine different aspects of meaning, they are inseparable as meaning is created when language is used (i.e., meaning is a product of use). From a semantic perspective, “honey,” for example, may be food or a term of endearment; however, neither meaning can be assigned to the lexical item unless it is used in context.

In order to show how comedy can stem from the exploitation of the difference between semantic and pragmatic meaning, a conversation between two main characters of The Big Bang Theory, which is a situation comedy that portrays the everyday experiences of characters Leonard, Sheldon, and their neighbor Penny, can be cited. In this episode, Leonard, an academic, attempts to convince Sheldon, who is a fellow academic, to attend a conference with him and present a paper that they authored together. Sheldon is reluctant to oblige; therefore, Leonard unrelentingly continues to persuade him.

Leonard: Sheldon, we have to do this.

Sheldon: No, we don’t. We have to take in nourishment, expel waste, and inhale enough oxygen to keep ourselves from dying; everything else is optional. (Prady et al., 2008, 4:59)

This scene capitalizes on the dichotomy between the abstract meaning and the contextual meaning of the given utterance. When P1 says that they have to do something, the viewer of the program contextualizes the utterance and realizes that what is meant by “have to” is “should” in reality. Even though obligation is expressed semantically, there is no indication of an inescapable need for them to do what Leonard suggests, and it is apparent to the viewer. Sheldon, however, fails to consider the suggestion from a pragmatic perspective and takes it at face value. Sheldon’s adherence to the semantic meaning of the utterance (i.e., strong obligation expressed by “have to”) may strike those viewers who recognize the discrepancy between the semantic and pragmatic meaning of the sentence as entertaining. Another humorous dialogue illustrates the relevance of context in the interpretation of meaning. The conversation below is from the situation comedy Blackadder, and it takes place between two soldiers in the First World War.

Considering that most of the episode is set in a trench, the primary associations which viewers make are likely to be of a military nature, with the schema of war being activated. In the scene, however, the theme of religion is unexpectedly brought to the fore when the characters decide to paint a picture of a

nun. No nun is shown on screen, but the character Baldrick, a private, is ordered by his commanding officer to pose as a nun for the painter. It is under these circumstances that the following dialogue occurs: *Baldrick: You know the funny thing is my father was a nun. Blackadder: No, he wasn't. Baldrick: He was so, sir. I know 'cause whenever he was up in court and the judge used to say, "Occupation?", he'd say, "none."* (Curtis et al., 1989, 14:35)

A written reproduction of the exchange robs it of its ambiguity, which derives from the fact that the words “nun” and “none” are homophones. From the viewer’s perspective, nonetheless, there is no difference between the words, and what is heard twice is /nʌn/. Because the prelude to this dialogue makes explicit reference to nuns, it is to be expected that the string of sounds /nʌn/ will be interpreted initially in relation to the schema of religion. This, then, immediately gives rise to incongruity because the viewer’s schema of a nun (i.e., a female monastic) is likely to be in conflict with that of a father (i.e., typically a male parent). Baldrick’s statement, therefore, is schematically incongruous, and the incongruity happens to be overt as parts of the sentence are semantically incompatible. The viewer is presented with a seemingly unresolvable conundrum, which is echoed by Blackadder’s rapid rejection of the statement. It is the introduction of a different context, the courtroom, which allows a different schema to be activated and a different interpretation to be formed.

It has been demonstrated that pragmatics plays a crucial role in the interpretation of meaning—be it everyday conversations or linguistic humor. The examples presented above have offered a glimpse into the different ways in which viewers of humorous television programs can engage with the linguistic content on multiple levels. The distinction between a pragmatic understanding and a semantic understanding of meaning appears to be a prerequisite for the comprehension of some dialogue in television comedy. The paper also touched upon the use of speech acts in comedy and illustrated how they can result in humorous misunderstandings. Instances of humorous language use are greeted with laughter when viewers resolve a perceived linguistic or schematic incongruity. This requires that viewers engage in an analytical procedure, though the analysis of humorous language use takes place largely automatically.

REFERENCES:

1. Howard, R. W. (1987). Concepts and schemata: An introduction. Cassell Education.
2. Illés, É. (2020). Understanding context in language use and teaching: An ELF perspective. Routledge
3. Widdowson, H. G. (2007). Discourse analysis. Oxford University Press.

UO’K 81-13

ADABIYOTSHUNOSLIKDA SEMIOTIK TAHLILNING O’RNI

R.A.Saidova, PhD, Buxoro davlat pedagogika instituti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbek adabiyotshunosligida badiiy matnlarni tahlil qilishning zamonaviy usullaridan struktur-semiotik metod haqida fikr yuritiladi. Struktur-semiotik tahlil jarayonida muallif (ijodkor) e'tibordan soqit qilinadi. Bunday usul shoir yoki adibni inkor etish, uning xizmatlarini tan olmaslik degani emas. Muallifni matndan ajratish va asosiy e'tiborni badiiyat namunasiga qaratish tadqiq va tahlil teranligi uchun xizmat qiladi. Bunday holda ijodkor shaxsi kamsitilmaydi, aksincha uning qalamiga mansub badiiy ijod namunasi juda teran, atroflicha o'rganib chiqiladi. Natijada matnning mohiyati oydinlashadi, undagi ichki qatlamlar aniqlanadi, ijod mahsulining badiiy-estetik qimmati ma'lum bo'ladi.

Kalit so'zlar: Semiotika, strukturalizm, semiologik tizim, belgi, denotativ ma'no, konnotativ ma'no.

Аннотация. В данной статье рассматривается структурно-семиотический метод, один из современных методов анализа художественных текстов в узбекском литературоведении. В процессе структурно-семиотического анализа автор (творец) игнорируется. Такой метод не означает отрицания поэта или писателя, непризнания его заслуг. Отделение автора от текста и сосредоточенность на художественном образе служит глубине исследования и анализа. При этом не дискриминируется личность творца, а очень глубоко и всесторонне изучается образец его художественного творчества. В результате выясняется сущность текста, определяются его внутренние слои, становится известной художественно-эстетическая ценность творческого продукта.

Ключевые слова: семиотика, структурализм, семиологическая система, знак, денотативное значение, коннотативное значение.

Abstract. This article discusses the structural-semiotic method, one of the modern methods for analyzing literary texts in Uzbek literary criticism. In the process of structural-semiotic analysis, the author (creator) is ignored. This method does not mean denying the poet or writer, non-recognition of his merits. The separation of the author from the text and the focus on the artistic model serves the depth of research and analysis. At the same time, the personality of the creator is not discriminated, but a sample of his artistic creativity is studied very deeply and comprehensively. As a result, the essence of the text is

clarified, its inner layers are determined, the artistic and aesthetic value of the creative product becomes known.

Key words: Semiotics, structuralism, semiological system, sign, denotative meaning, connotative meaning.

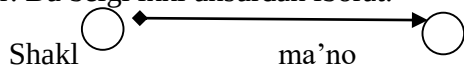
Dastavval G'arbning rivojlangan mamlakatlarida paydo bo'lib, taraqqiyot yo'liga kirgan strukturalizm va semiotika haqidagi ta'limotlar o'tgan asrning 60-yillari boshidan sekin-asta bo'lsa-da, sobiq ittifoq ilmiy hududiga kirib kela boshladi. Tartu davlat universitetida struktural tadqiqotlar markazi ish boshladi. Badiiy adabiyot namunalariga matn tarzida qarash, uni belgilar tizimi deb e'tirof etish harakati boshlandi. Sovet davrida G'arbda paydo bo'lgan har qanday ta'limot yoxud nazariya, gumanitar fan sohalariga shubha bilan qarash, ularni inkor etish tamoyili hukmron edi. Ana shunday tarixiy-madaniy shart-sharoitda akademik M.B. Xrapchenko semiotika muammolariga bag'ishlangan ikkita tadqiqotini e'lon qildi. Olim o'sha tuzumning mafkuraviy-siyosiy asoslariga tayangan adabiyotshunoslardan farqli ravishda, mazkur sohaga ilmiy-nazariy dunyoqarash nuqtai nazardan yondashib, imkon darajasida xolis va adolatli fikr yuritishga harakat qilgan.

Olim «Semiotika va badiiy ijod» maqolasining muqaddimasidayoq «belgi va belgi tizimlarini insonning ijtimoiy hayotida katta o'rin tutishi»ni qayd etib, turli-tuman marosim, signal, pul belgilari, kiyim shakllari, tabiiy va sun'iy tillarni misol tarzida keltirgan. Ishda «belgi hodisalari muammosining adabiyot va san'atda yoritilishi» umumnazariy jihatdan ham shuningdek, zamonaviy va o'tmish san'atida muayyan jarayonlarni baholash nuqtai nazaridan ham muayyan qiziqish uyg'otishi e'tirof etilgan. Semiotika belgilar haqidagi fan bo'lib, «Belgi» keng qamrovli atama sifatida, tabiat, jamiyat, hatto koinot hududidagi tushunchalarni o'z qurilmasiga kirita oladi. Belgi nima? Strukturalizm va semiotikaning asoschilaridan biri bo'lgan Rolan Bart hech bir narsa o'z-o'zicha belgi bo'la olmasligini ko'rsatgan edi. Allomaning yozishicha, so'z (birikma, gap, matn parchasi, yaxlit matn) belgi bo'lishi uchun biror-bir tizim tarkibiga kirishi zarur. Olim o'z fikrini kundalik hayotga aloqador misol orqali tushuntirgan. Deylik, qizil, yashil, sariq ranglar alohida-alohida olib qaralganda, yo'l harakati uchun ahamiyatga ega emas. Ana shu uchta rang svetofor tizimiga kiritilgach, ularning har biri nazarda tutilgan ma'noni anglata boshlaydi: qizil tus – to'xtab turish, sariq rang – bir oz kutish, yashil bo'yoq – harakatni bildiradi.

Shuningdek, Rolan Bart moda va reklama kabi amaliyotlar misollaridan foydalanib, o'zi afsona sifatida belgilaydigan ikkilamchi semiotik tizimlarning shakllanish mexanizmlarini o'rganadi.

Belgi haqidagi qarashlarni badiiy adabiyotga nisbatan qo'llash katta samara berib kelmoqda. Chunki adabiyotshunoslikning tadqiq manbai bo'lgan badiiy matn boshdan oxir belgilar tizimidan iborat. Badiiy matndagi belgi alohida xususiyatlarga ega. U matnda ikki bosqichda o'z-o'zini namoyon etadi.

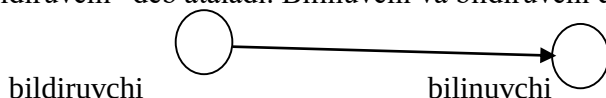
1-bosqich: nutq tizimi belgisi sifatida. F. de Sossyur nazariyasiga asosan nutq tizimidagi so'z belgidir. Bu belgi ikki unsurdan iborat:

Fikrimizni isbotlash uchun «kitob» so'zini tanlab olamiz. «Kitob» shakl sifatida k-i-t-o-b tovushlari yig'indisidir. Ushbu tovushlar o'z-o'zicha lug'aviy ma'no anglata olmaydi. Ular ma'lum bir tizimga kirgach (kitob), o'qish uchun mo'ljallangan predmet ma'nosini anglata oladi. Mazkur birlik badiiy matn doirasiga kirgandan keyin o'zini yangi bosqichda namoyon etadi. U faqat denotativ ma'no berish bilan cheklanib qolmay, matn talabiga ko'ra ko'plab konnotativ ma'nolarni aks ettirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Shunday qilib, Rolan Bart so'zlari bilan aytganda, «ikkinchi semiologik tizim» yuzaga keladi.

Birinchi semiologik tizimdagi ma'no konsept deb ataladi. Ana shu konsept ikkinchi semiologik tizimga kirgach, yana shaklga aylanadi. Mazkur shakl «bilinuvchi», undan kelib chiqadigan yangi ma'no esa «bildiruvchi» deb ataladi. Bilinuvchi va bildiruvchi qo'shiluvdan belgi kelib chiqadi: билдирувчи

Algirdas Greymasning fikricha, bildiruvchining mavjudligi bilinuvchi borligidan darak beradi. Boshqa tarafdin esa bilinuvchi o'zini ifodalayotgan bildiruvchi borligi tufayligina yuzaga chiqadi. Bunday o'zaro aloqadorlik bildiruvchi va bilinuvchining namoyon bo'lishi ularning o'zaro munosabati hosilasi deb qarashga asos bo'ladi. Struktur-semiotik tahlil jarayonida muallif (ijodkor) e'tibordan soqit qilinadi. Bunday usul shoir yoki adibni inkor etish, uning xizmatlarini tan olmaslik degani emas. Muallifni matndan ajratish va asosiy e'tiborni badiiyat namunasiga qaratish tadqiq va tahlil teranligi uchun xizmat qiladi. Bunday holda ijodkor shaxsi kamsitilmaydi, aksincha uning qalamiga mansub badiiy ijod namunasi juda teran, atroflicha o'rganib chiqiladi. Natijada matnning mohiyati oydinlashadi, undagi ichki qatlamlar aniqlanadi, ijod mahsulining badiiy-estetik qimmatini ma'lum bo'ladi.

Бадий матнда муаллиф бевосита иштирок этиб, воқеа, қаҳрамон кабиларга ўз муносабатини билдириб турса, табиийки, муаллифни эътибордан соқит қилишнинг ҳеч бир имкони бўлмай

қолади. Бундай вазиятда ижодкорга бадий матн таркибидаги образлардан бири сифатида қараш лозим.

Бадий матн мустақил майдондир. У фақат ўзига алоқадор қонуниятлар доирасидагина ҳаракат қилади ва ўз моҳиятини намоён этади. Бадий матннинг мустақиллиги, авваламбор, шу нарсада кўринадики, у нафақат муаллифга, шунингдек, муайян бир мафкура, таълимот, дунёқарашга ҳам бўйсунмайди. Бу матн ҳар қандай ғоя ёхуд идеални рад қилади дегани эмас. Матн бадий қатламларида маълум бир нуктаи назар, қарашларни ифода этган мафкура ва назариялар акс этади, албатта. Аммо матн уларга бир ёқлама (тенденциоз) муносабатда бўлмайди. Бадий матн таркибидаги образлар бундай таълимот ва дунёқарашларга инкор ёки тасдиқ жиҳатидан ёндашиши мумкин, бироқ матн бундай қарашларга нисбатан бетарафлигини сақлаб қолади.

Семиотикада матннинг бепоёнлиги ҳақидаги фикр доимо таъкидланиб келинмоқда. Матннинг поёнсизлиги деганда икки нарса эътиборга олинган:

1. Бадий матн ҳудудидаги белгиларнинг сон-саноксизлиги.

2. Бадий матн тахлили давомида янгидан янги маъноларнинг кашф этилиши ҳамда бу жараённинг муттасил давом этиши.

Бадий матнни ғайриматндан фарқлаш лозим. Матн мукаммал адабий-эстетик тизимдир. Ундаги ҳар бир бирлик (сўз, жумла, гап, матннинг айрим бир бўлаги) ўз ўрни ва вазифасига эга. Уларни ўзгартириш ёхуд қискартириш мумкин эмас. Агар шундай қилинса, матн мукаммаллигига путур етади ва бадий-эстетик тизим издан чиқади.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Карим Б. Рухият алифбоси. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа уйи, 2016. – 266 б.
2. Барт Р. Избранные работы. – Москва: Прогресс, 1989. – С. 83.
3. Лотман Ю.С. Структура художественного текста // Лотман Ю.М. Об искусстве. – СПб.: «Искусство – СПб», 1998. – С. 14 – 285
4. Греймас А.Ж. Структурная семантика. – Москва: Академический проект, 2004. – С. 13.
5. Храпченко М.Б. Художественное творчество, действительность, человек. Собрание сочинений в четырех томах. том IV. – Москва: Художественная литература, 1982. – С. 247.
6. Мелиев С. Структурализм ва структурал таҳлил ҳақида // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. – №2. – Б.12-20;
7. Саидова Р., Муродов Ғ. Бадий матнда белги муносабатлари. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 64 б.
8. S.R. Abduganievna. Semiotic Analysis of a Literary Text. International Journal on Integrated Education 3 (3), 51-56

UDC 8

LEXICO-SEMANTIC CLASSIFICATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS AND THEIR RELATION TO THE LEXICAL LAYER

Z.Kh.Saidova, Independent researcher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada leksik qatlamlarning frazeologik birlik yaratish faollik darajasi, ular ichida aniqlangan tematik ko'rsatkichlarning frazeologik birlik hosil qilish imkoniyatlari chog'ishtirilayotgan tillarda bir xil emasligi haqida fikrlar yuritilgan bo'lib, yuqori mahsuldor, o'rta mahsuldor va quyi mahsuldor leksik qatlamlar muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: leksik qatlamlar, frazeologik birliklar, mantiqiy-psixologik, lingvistik, somatizm, ruhiy holat.

Аннотация. В данной статье высказываются мнения об уровне активности лексических слоев в создании фразеологизмов, возможности выявленных в них тематических показателей для создания фразеологизмов неодинаковы в сравниваемых языках, высокопродуктивны, средние - обсуждаются продуктивные и малопродуктивные лексические слою.

Ключевые слова: лексические пласты, фразеологизмы, логико-психологические, языковые, соматизм, психическое состояние. **Abstract.** This article discusses the degree of creating phraseological units of lexical layers. It is seen from the research that the possibilities of forming a phraseological unit of the thematic indicators identified in them and are not the same in Uzbek and English languages.

Key words: lexical layers, phraseological units, logical-psychological, linguistic, somatism, mental state.

The main important features of phraseological units as indirect nominative units are fully revealed both in the analysis of the denotative and connotative meanings of the meaning of phraseological units, in the analysis of the specific features of their internal form, and in the study of the component. The composition of phraseological units in terms of their nominative function is the main basis for their nomination of natural matter. Lexical units are directly involved in creating the entire phraseological structure of the language. The absolute majority of phraseological units are materially similar to

independent lexemes. "In the lexical system of the language, a relatively small number of phraseological components are not found, that is, they are used only in the composition of phraseological units".

One of the important features of many words is that their informational possibilities are much wider than the scope determined by their immediate subject-conceptual combination. This expansion of semantics is caused by the various associations that arise from the specific use of words. According to A.V. Kunin, the complexity of the phraseological nomenclature is that phraseological units are separately formed forms, consisting of words that have a rethought and literal meaning, and the meaning of the phraseological unit aimed at extra-linguistic objects is realized by means of them.

It does not arise from the simple addition of the meanings of the words in it. At the same time, a partial direct relationship between the semantics of phraseological units and its components remains. Its structure and semantics depend on the nature of lexical components that make up phraseological units. Imagery characteristic of many phraseological units is possible only due to the lexeme nature of their components. According to V.V. Vinogradov's classification, units unrelated to the meanings of semantic content components are called phraseological units, they are a small number among the phraseological units of the English and Uzbek languages that represent mental processes and personality and are mainly represented by interjective phraseological units: for example, in English *By the Lord Harry! Bye, Gary!* In Uzbek *Қандингни ур! Худо ҳаққи!*

The meaning of the main part of the analyzed phraseological units in both languages is related to the lexical-semantic possibilities of their components. The formation mechanism of these phraseological units works on the basis of their complete or partial revision. The study of these relations helps to reveal the etymological features and the mechanism of formation of phraseological units of the studied type in the target languages. It is known that not all lexical units participate equally in creating the phraseological richness of the language. "The significant part of the vocabulary does not function as a component of phraseological units at all, that is, it is passive in terms of the formation of a phrase".

At the level of phraseology, extralinguistic factors, as a rule, determine the specificity of the image of phraseological units, partial inconsistencies that do not affect the figurative basis are mainly determined linguistically.

Specific (logical-psychological, linguistic, etc.) mechanisms of formation are revealed as a result of studying "thematic-semantic fields", "microspheres" of phraseological nests, productive structural centers of phraseological units, phraseological lines forming different semantic micro-fields, and synonymous categories. In addition, it helps to study the processes of internationalization of phraseology, especially in the direction of independent cross-linguistic development of parallelism, which allows us to talk not only about the "randomness" of the emergence of phraseological units, but also about its regularities. Specific (logical-psychological, linguistic, etc.) mechanisms of formation are revealed as a result of studying "thematic-semantic fields", "microspheres" of phraseological nests, productive structural centers of phraseological units, phraseological lines forming different semantic microfields, and synonymous categories. In addition, it helps to study the processes of internationalization of phraseology, especially in the direction of independent cross-linguistic development of parallelism, which allows us to talk not only about the "randomness" of the emergence of phraseological units, but also about its regularities.

The lexical analysis of the phraseological units of the English and Uzbek languages, which represent the conceptual zones of Mental Processes and Personality Traits, allows to determine the lexical layers involved in the formation of phrases of the considered units, in which there are thematic indicators that form phrases, and languages show that this unit belongs to a certain thematic area and often shows that it turns into semantic sticks, on the basis of which, as a rule, phraseological nests are grouped. These include lexical layers combined with the following topics:

1. Parts of the human body: for example, in English see with the left eye be sick at heart; have a smooth tongue; in Uzbek *юраги (қалби) ёнмоқ, ўзини қўлга олмоқ*.

2. Animal world: for example in English play possum (as) mad a dull dog; in Uzbek language *айёп тулки, ўч бўри, заҳарли илон, бўриқараш қилмоқ, ола қарға, товус патидоғи қарға* -(about a person who, due to his arrogance, tries to get an unusually high position for himself).

3. Religious and supernatural imaginations: for example, in English look as if one had seen a ghost; be hell for smth; bare, bare (pourout; unburden) one's soul; in Uzbek *арвоҳни кўргандек, асфаласофинга жўнатмоқ*.

4. Mental state: for example, in English, have a slow wit; be in twenty minds; commit to memory; in Uzbek *гич-гич ақл, ҳушига келмоқ; хотирада муҳрлаш*.

The level of phraseological unit creation activity level of the lexical layers under consideration, the possibilities of phraseological unit creation of the thematic indicators identified in them are not the same in the languages being compared. Therefore, it is appropriate to think about high-yielding, medium-yielding and low-yielding lexical layers. (The border between them is taken conditionally, for example,

the lower productive strata have 10-50 phraseological units, the middle productive strata have 50-150 phraseological units, the highly productive strata have more than 150 phraseological units).

High performance lexical layers. The most effective lexical layers in both languages are Human Body Parts, Animal World, and Abstract Nouns. In both languages, the lexical layer "Human body parts" is the most widespread among the highly productive lexical layers in terms of phrase-forming activity. Twenty-two thematic indicators have been established in English and Uzbek, each of which indicates one or another organ or part of the human body. The degree to which these somatisms form word combinations in both comparable languages is not the same and directly depends on the importance of human organs defined by somatisms in his life.

Somatism with "Head" in two languages, mainly 85 phraseological units in English and 94 phraseological units in Uzbek, representing mental abilities and intellectual states, 16 phraseological units in English and 18 in Uzbek, human feeling 25 phraseological units in English and 29 phraseological units in Uzbek that express feelings. In both languages, the basis of phraseological units representing thought processes and memory processes is a functional feature of a certain part of the body, that is, "head" somatism names the part of the body directly involved in these processes: for example, in English, come into (enter) one's head; break one's head over smth.; in Uzbek language *миёга қўйиб олмоқ, бошида айланиб юрмоқ, ёдда тутмоқ*.

The comparative analysis of the data of phraseological units showed that in both languages, semantic changes in personal names by social status and profession occur mainly by generalizing the meaning of the thematic group of the indicator: for example, in English (as) happy as a king; look murder at smb; in Uzbek language *Маликалардай юради*.

The meaning of the main part of the analyzed phraseological units in the English and Uzbek languages is related to the lexical-semantic possibilities of their components. The specificity of the lexical composition of phraseological units, the phrase-making activity of components is determined by linguistic and factors. The level of phraseological unit-creating activity level of the lexical layer, the possibilities of phraseological unit-forming of the identified thematic indicators in them are not the same in two languages, they are high-productivity, medium-productivity and low-productivity divided into lexical layers.

A person's mental state, feelings are determined in his speech. Phraseological units that serve to increase the effectiveness and emotionality of speech affect the human psyche with their meanings. The human psyche is diverse, it is a collection of various states such as joy, anger, sadness, indifference.

REFERENCES:

1. Kilichev, B. (2021). O 'zbek ertaklaridagi antroponimlarining lingvomadaniy asoslari: Bayramali Kilichev BuxDU o 'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti Sharofiddin Rahmatullayev BuxDU o 'zbek tilshunosligi kafedrasida dotsenti. In *Научно-практическая конференция*.
2. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). The main features of translation of phraseology from english into uzbek. *Scientific Impulse*, 1(3), 523-526.
3. Saidova, Z. (2021). Advantages and disadvantages of modular object-oriented dynamic learning environment (moodle) in the system of education. *Центр научных публикаций (buxdu. uz)*, 8(8).
4. Khudoyberdieva, S. Z. (2022). Modern Methods of Translating Phraseological Units. *Eurasian Research Bulletin*, 4, 153-158.
5. Saidova Zulfizar Khudoyberdieva. (2021). Phraseologization as Cognitive Process. *International Journal of Culture and Modernity*, 1, 22-26.
6. Khudoyberdieva, S. Z. (2021). Structural Grammar Analysis Of Phraseologism Of Mental Processes And Personal Characteristics. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(10), 137-143.
7. Khudoyberdieva, S. Z. . (2021). Analysis of the concepts of emotions in russian and english phraseological picture of the world. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 2, 11-18.
8. Izomovich, R. Z. (2022). On the Basis of Information-Discursive Analysis. *Indonesian Journal of Innovation Studies*, 18.

UO'K 81.23

BADIIY ASARDA MAXSUS LEKSIK BIRLIKLAR VA ULARNING TURLARI

G.M.Saparbayeva, PhD, Urganch davlat universiteti, Urganch
I.E.Radjabova, magistrant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Mazkur maqola badiiy adabiyotning eng nozik va ta'sir kuchi katta hisoblangan maxsus leksik birliklar mavzusiga bag'ishlangan. Maqolada shakldosh (omonim), ma'nodosh (sinonim), zid (antonim), eskirgan (arxaizm), yangi (neologizm) so'zlar haqida fikr yuritilib, fikrlar badiiy asarlar va she'riy na'munalardan olingan parchalar bilan isbotlanadi.

Kalit so'zlar. Shakldosh (omonim), ma'nodosh (sinonim), zid (antonim), eskirgan (arxaizm), yangi (neologizm).

Аннотация. Данная статья посвящена теме специальных лексических единиц, которые считаются наиболее чувствительными и влиятельными в литературе. В статье

рассматриваются слова, близкие по форме (омонимы), значению (синонимы), противоположные (антонимы), устаревшие (архаизм), новые (неологизм), а идеи доказываются на некоторых образцах из литературных произведений и стихотворений.

Ключевые слова. Омонимы, синонимы, антонимы, архаизм, неологизм.

Abstract. This article is devoted to the topic of special lexical units, which are considered to be the most sensitive and influential of literature. The article discusses words that are similar in form (homonym), meaning (synonym), opposite (antonym), outdated (archaism), new (neologism), and the ideas are proved with some samples from literary works and poems.

Key words. Homonyms, synonyms, antonyms, archaism, neologism.

Adabiy asar tilining obrazliligini, ta'sirchanligini, muallif va qahramon nutqining badiiyligini, oqibatda, muayyan g'oyaning tirikligini ta'minashda shakldosh (omonim), ma'nodosh (sinonim), zid (antonim), eskirgan (arxaizm), tarixiy (istorizm), yangi (neologizm), sheva (dialektizm) va shu kabi so'zlarning ham ahamiyati beqiyosdir [1].

Ze'ro, adibning so'zdagi mahorati badiiy asar voqea-hodisalarini, asar qahramonlari xarakteri, ichki his-tuyg'ulari-yu, kechinmalarini ochib berish jarayonida zid ma'noli, ko'p ma'noli, shakldosh, shevaga oid, paronim so'zlar, turg'un birikmalardan ustalik bilan foydalanishida seziladi.

Yuqorida sanab o'tilgan ushbu lisoniy vositalar tilshunoslikda maxsus leksik birliklar nomi bilan ataladi.

Zid ma'noli so'zlar

Badiiy asarni yaratishda adibning tildagi zid ma'noli so'zlardan foydalanishi asar tilining ta'sirchanligini oshirib, bir-birga zid ma'no anglatuvchi so'zlardan foydalanib, serjila satrlar yaratish mumkinligi o'quvchini biroz hayratga solsa ajab emas.

Zid so'zlarni badiiy asarlarda, she'riyatda qo'llash qadimgi sharq adabiyotida ham uchragan. Va ushbu san'at turi tazod, mutobaqa, tiboq, tatbiq, muttazod, ittizod va takofu nomlari bilan atalgan.

Manga sensiz tirilgandin o'lim yuz qatla ortuqdur,

Bu so'zda, haq bilur, ko'nglum tilim birla muvofiqdur [2].

Ushbu misralar buyuk shoir Atoiy ijodiga mansub bo'lib, bu yerda "tirilmoq" va "o'lmoq" so'zlari bir-biriga zid qo'llanib, tazod sa'natiga misol bo'lmoqda.

Tazod san'atidan sharq adabiyotining deyarli barcha adib-yozuvchilari, namoyondalari foydalanilgan bo'lib, so'z san'atining sultoni nomi bilan butun dunyoga tanilgan Alisher Navoiy ham mohirona foydalangan:

Mengizlari gul-gul, mijalari xor,

Qaboqlari keng-keng, og'izlari tor [3].

Bu yerda "keng" va "tor" so'zlari zid ma'noga ega hisoblanadi.

«Zelixon Elchindan qasos haqidagi gaplarni birinchi marta eshitganda sergaklandi. U mushtdek yurakni qoyadek dard bosib turibdi, deb yursa, bu vujudga vulqon kuch to'playotgan ekan...» (T.Malik)

Bu yerda "mushtdek" va "qoyadek" so'zlari kontekstual antonimlar sifatida ishlatilmoqda.

Ma'nodosh so'zlar

Adib ma'nodosh so'zlardan asar o'quvchisiga yetkazmoqchi bo'lgan g'oya yoki fikrni to'liq, mukammal holda ifodalash uchun qo'llaydi. Bunda ifodalash niyat qilingan holat yoki manzara, ko'rinish yoki asar qahramoni eng kichik detallargacha aniq tasvirlab beriladi.

Tilshunoslikda ma'nodoshlikning, asosan, uch turi farqlanadi, ya'ni: 1) leksik ma'nodoshlik; 2) frazeologik ma'nodoshlik; 3) leksik-frazeologik ma'nodoshlik [4].

Ma'nodosh so'zlari qo'llash orqali tasvir kuchini yanada oshirish san'ati buyuk bobomiz Alisher Navoiy ijodida ham ko'zga tashlanadi:

Necha ganj ichra bo'lsa gavhar, dur,

Ko'rki, bordur aning kalidi temur.

Ganji maqsud kimga bo'lsa umid,

Ul nasihatlar erur anga kalid.

Qulf ocharda gadovu sohibtoj,

Teng bo'lurlar kalidga muhtoj. [5]

Bu yerda "gavhar" va "dur" so'zlari birga qo'llanilmoqda.

"Ikkala o'rtoqning sharaq-sharaq gaplashgan, bir-birlariga sevinch bildirishgan quvnoq va baland ovozlari boshqa hamma unlarni bosib ketdi" (Cho'lpon)

Cho'lpon tomonidan yozilgan ushbu satrlarda "ovoz" va "un" so'zlari mazkur holatda ifodalangan manzarani yanada aniqroq gavdalantirish uchun ishlatilgan.

Ko'p ma'noli so'zlar

Badiiy asarlarda ko'p ma'noli so'zlardan foydalanish adib mahoratini ko'rsatibgina qolmay, balki leksik birliklar ifoda imkoniyatini kengaytiruvchi asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Bunda yozuvchidan o'ta kuchli mahorat, ustamonlik talab etiladi.

Buyuk o'zbek yozuvchisi, dramaturg, shoir, tarjimon Cho'lpon o'zining "Kecha va kunduz" romanida "yuk" so'zini ikkita turlicha ma'noda ishlatgan bo'lib, asar qahramonlari harakteri va ichki dunyosini yanada go'zalroq va maftunkorroq qilib ifodalashga muvaffaq bo'ldi:

- *Yelkamda o'n putdan o'ttiz put yukim bor... - dedi mingboshi. Bu ham baqirishga yaqin bir ovoz bilan aytilgan edi. Uchala xotin ham bu yukning nimaligini anglab yetolmadilar. Xadichaxonning fikricha, mingboshiga «irim» qilgan edilar. Endi uni «qaytartirmoq» dan o'zga iloj yo'q edi. Bu fikr boshqa kundoshlarning miyalaridan ham o'tmadi emas... Faqat Xadichaxonning bu fikri qat'iy bo'lsa kerakkim, yashirishga lozim ko'rmadi:*

- *G'animlar qasd qilganga o'xshaydi. Qaytarma qildirib bersammi? - dedi.*

-*Ayollarning bilgani irim, bilgani qaytarma, bilgani Azayimxon... - dedi mingboshi... Shu ochilishdan dadillanib bo'lsa kerak Xadichaxon yana e'tiroz qildi:*

-*O'zingiz o'z og'zingiz bilan «yuk bosdi» demadingizmi?*

Mingboshi kulib yubordi:

-*«Yuk bosdi» degan bo'lsam -qanday yuk? » deb so'ragin-da, bachchag'ar! - dedi u.*

Bu vaqtda uydagilar ham asta-sekin tashqariga chiqib yaqin o'rtaga kelgan edilar. Mingboshi davom qildi:

-*Uchalang yukmisan menga?*

-*Nima og'irimiz tushdi sizga? -dedi Xadichaxon [6]. (Cho'lpon)*

Shakldosh so'zlar

Badiiy asar tilining yana bir nodir manbalaridan biri shakldosh so'zlar bo'lib, ular yozilishi va talaffuzi jihatdan bir xil bo'lishiga qaramasdan, ma'no jihatdan farq qiladi. Aynan shu jihatini inobatga olgan holda, shakldosh so'zlarni badiiy asarlar, she'riy misralarda qo'llash, ijodkordan e'tiborlilik va mahsuldorlikni talab etadi.

Qo'lingdan kelguncha chiqar yaxshi ot,

Yaxshilik qil, bolam, yomonlikni ot.

Nasihat yod qilib ol, farzandim,

Yolg'iz yursa, chang chiqarmas yaxshi ot.

Fozil Yo'ldosh o'g'li qalamiga mansub ushbu tuyuq "Ravshan" dostonidan olinggan bo'lib, bu yerda "ot" shakldosh so'zi birinchi qatorda "nom" ma'nosida, ikkinchi qatorda "otib yubor, to'xtat" ma'nosida va ohirgi qatorda "ot-hayvon" ma'nosida ishlatilgan.

Eskirgan so'zlar

Globalashuv davri insonlar hayoti, turmush tarzi bilan bog'liq o'zgarishlarga, balki jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy-madaniy hayotiga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Buning natijasida esa insonlar kundalik turmush tarzida ishlatadigan ayrim tushunchalar, so'zlar eskirib, muomaladan chiqib ketmoqda. Mazkur hodisa tilshunoslikda "arxaizm" nomi bilan atalgan bo'lib, ushbu qatlamga mansub so'zlar, iboralar badiiy adabiyotda o'tmish voqealarni ta'svirlash, asar tarixiy ruhini ta'minlash uchun ishlatiladi.

".....Darboza ochilib, **qo'rboshi** ichkariga kirdi. **O'rdan**ing tevarak **masohatini** biz chamalab ko'rgan edik, shuning uchun o'rdaning qay darajada keng bo'lishini ham bizga qiyosan ma'lum". (O'tgan kunlar)

Ulug' shaharlarning bo'ysirasida

Abadiy o'rinni topa olgan **Shosh**. (A.Oripov)

Ne-ne zilziladan chiqolgan omon

Manglayi yarqiroq makonsan buyuk. (A.Oripov)

Yangi so'zlar

Barcha sohalar shiddat bilan rivojlanayotgan bugungi kunda badiiy adabiyotimizga ham neologizmlar o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Chunki inson hayoti, fikr-mulohazalarini real tarzda ta'svirlash uchun neologizmlardan foylanmaslikning hech iloji yuq. Aynan shuning uchun ham mustaqillik yillarida yozilgan badiiy asarlar va hatto she'riyatda ham yangi so'zlar kunda-kunora uchrab turmoqda.

Bugungi kun adabiyotimizning sermahsul ijodkorlaridan biri bo'lgan Hojiakbar Islom Shayxning "Tutash olamlar" mistik-fontastik romanidan quyidagi jumalarga ko'zingiz tushadi:

"-Uchunchi olamni **Latif-Astral** olami deb atashadi. Uning biz yashoyatgan dunyodan farqi kam. Bu latif olamda tebranishlar o'ta nozik, jismoniy harakatlarga vaqt sarflanmaydi. Ammo **biologik** hodisalar vaqt bo'yicha kechadi. Bu dunyo moddiyati oyning **gravitatsion** maydonidir. Quyosh burjining har bir sayyorasi o'z Latif dunyosiga ega" [7].

Xulosa o'rnida shuni aytish ta'kidlashni joiz topdikki, badiiy asar tilini go'zallashtiruvchi, expressivlik va ta'sir kuchini oshiruvchi, o'quvchini o'ziga rom qiluvchi asosiy omil bu yozuvchi

tomonidan ishlatilgan lisoniy birliklar hisoblanadi. Chunki adibning so'z o'yinlaridagi mahorati, lug'at boyligi uning nafaqat so'zamonligi, balki ona tilidan qanchalik boxabarligi, turli til qatlamlariga mansub leksik birliklari go'zal tarzda foydalanishidan dalolat beradi. Yuqorida sanab o'tilgan maxsus leksik vositalardan foydalanib yaratilgan durdona, serma'no asarlar xalqimizning madaniy ravnaqi, o'quvchilar dunyoqarashini shakllantirishda, ma'naviy yuksaltirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. U.Tursunov, N.Muxtorov, Sh.Rahmatullaev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. 1992 yil.
2. Sh.Shoabdurahmonov, M.Asqarova, A.Hojiev. Hozirgi o'zbek adabiy tili. I qism. II qism. Toshkent. «O'qituvchi» nashriyoti. 1980 yil.
3. A.G'ulomov, M.Asqarova. Hozirgi o'zbek tili. Sintaksis.
4. Toshkent. O'qituvchi nashriyoti. 1987 yil.
5. Boboyev T., Boboyeva Z. Badiiy san'atlar. – Toshkent: TDPU, 2001.
6. Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.
7. Yo'ldoshev M., Yadgarov Q. Badiiy matnning lisoniy tahlili fanidan amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.
8. Mamajanov A. Tekst lingvistikasi. – Toshkent, 1999.
9. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. -T.: Xalq merosi nashriyoti. 2007.

UO'K 808.2

LEKSIK-SEMANTIK USUL BILAN FE'L VA SIFATLARDAN TOPONIMLAR YASALISHI HAMDA ULARNING MOTIVATSION-NOMINATSION TAVSIFI

D.Sativoldiyeva, mustaqil izlanuvchi, Namangan Davlat Universiteti, Namangan

Annotatsiya. Maqolada sifat va fe'l apellyativlardan konversiya – leksik-semantik usulida yasalgan joy nomlari – toponimlarning leksik va grammatik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'z: onomastika, toponimika, toponim, oykonim, xoronim, konversiya, leksik-semantik usul, transonimizatsiya.

Аннотация. В статье описаны лексико-грамматические характеристики топонимов - конверсия от прилагательных и отглагольных апеллятивов - топонимов, выполненных лексико-семантическим методом.

Ключевые слова. ономастика, топонимия, топоним, ойконим, хороним, конверсия, трансонимизация.

Abstract. The article describes the lexical and grammatical characteristics of toponyms - conversion from adjectives and verb appellatives - place names made by the lexical-semantic method.

Key words. onomastics, toponymy, toponym, oykonim, horonim, conversion, transonimization.

Narsa va hodisalarni, jumladan, joylarni nomlash masalasi, nomlash tamoyillari olimlarni qadimdan qiziqtirgan. Demokrit, Platon, Geraklit va Aristotellarning shu haqidagi falsafiy qarashlari buning isbotidir. Keyinchalik bu masala A.A.Potebnya, I.A.Boduen de Kurtene, F.de Sossyur kabi tilshunoslar tomonidan o'rganilgan. Ularning nazariy qarashlari asosida onomasiologiya va onomastikaning nazariy masalalari takomillashgan [7, 92-93].

Onomastik birliklar o'ziga xos leksik-semantik, nominatsion-motivatsion, derivatsion xususiyatlari bilan tavsiflanadi.

Onomastik birliklar yasallishida konversiya eng faol usulidir. Bu usul ilmiy adabiyotlarda *onomastik konversiya, onomastik konversiya usuli, transpozitsiya* deb ham ataladi.

Onomastik konversiya – leksik-semantik usul – apellyativ leksikaning hech qanday yasovchi vositalarsiz atoqli ot vazifasiga o'tishidir [2,61]. Ilmiy manbalarda transpozitsiya – (lot transposition – o'rin almashtirish) “grammatik kategoriyalarning o'ziga xos bo'lmagan vazifada qo'llanilishi”, konversiya (lot. conversio – aylanish, o'zgarish) “so'zning fonetik va morfologik jihatdan o'zgarmay, bir so'z turkumidan boshqa bir so'z turkumiga o'tishi, shu yo'l bilan yangi so'z hosil bo'lishi” deb izohlanadi [5, 45].

«O'zbek tili grammatikasi» kitobida *transpozitsiya* emas, balki *konversiya* termini qo'llangan [5, 45]. Ko'rinadiki, lug'atda, grammatikaga oid adabiyotlar va tilshunoslikka oid boshqa manbalarda ham ko'chishning so'z turkumi doirasidagi turi *transformatsiya, ko'chish, konversiya va transpozitsiya* kabi terminlar bilan ataladi. Tilshunoslikda ham hozirgi kunda turkumlararo ko'chish hodisasini ifodalashda *konversiya va transpozitsiya, transonimizatsiya* terminlari foydalanilmoqda.

Tilshunoslikda atoqli otlarning hosil bo'lish sababi bilan bog'liq ensiklopedik-etnografik ma'nosi ham mavjud. Shu sababli har qanday so'zning atoqli otga ko'chishi semantik yasallish yoki onomastik konversiya usulida yasallish deb yuritib kelingan. A. Hojiyev: “so'z yasallishining “leksik-semantik”, “morfologik-sintaktik” usullari deb ta'riflanayotgan “usul”larida ham so'zning biror sabab tufayli yuzaga kelishi hodisasi bor, lekin so'z yasash hodisasi yo'q” [6,8], chunki bu hodisalar onomasiologiya bilan bog'liqdir, - degan fikrni aytadi.

O'zbek tili toponimiyasida joylarning nomlanishida shu obyektning joylashish o'rni, tabiiy sharoiti, tashqi ko'rinishi, hayvonot va o'simliklar dunyosi, yer osti boyligi, mahalliy aholining kasb-kori, etnik kelib chiqishi, xo'jaligi va boshqa jihatlar motiv qilib olinadi.

O'zbek tilida onomastik konversiyaning toponimik konveriya usulida, asosan, ot, sifat, fe'l apellyativlar toponimlashadi. Fikrimizni sifat va fe'l apellyativlaridan yuzag kelgan joy nomlariga qaratmoqchimiz:

1. Sifat apellyativlaridan konveriya usulida yasalgan toponimlar. Sifat apellyatividan hosil bo'lgan toponimlarni nominatsion-motivatsion jihatdan quyidagicha guruhlash mumkin:

a) tozalik, soflik, ozodalik tushunchalari motiv va shunday ma'nolarni ifodalovchi so'zlar lug'aviy asos bo'lgan joy nomlari: *Obod* (Pop t. Yakkatut MFY), *Obodon* (To'rg'onaqo'r t. MFY), *Ozoda* (Chortoq t. Qoramurt MFY);

b) go'zallik, nafasat tushunchalari motiv va shunday ma'nolarni ifodalovchi so'zlar lug'aviy asos bo'lgan joy nomlari: *Go'zal* (Namangan sh. MFY), *So'lim* (Chust t. Yuqori MFY), *Ko'rkam* (Uychi t. Istiqlol MFY), *Xushmanzara* (Namangan sh. Shishaki MFY);

c) tinchlik, osoyishtalik tushunchalari motiv va shunday ma'nolarni ifodalovchi so'zlar lug'aviy asos bo'lgan joy nomlari: *Faravon* (Mingbuloq t. MFY), *Sokin* (Uychi t. Mirzarovot MFY), *Osuda* (Pop t. Pillakash MFY);

d) yorug'lik, nurafshonlik tushunchalari motiv va shunday ma'nolarni ifodalovchi so'zlar lug'aviy asos bo'lgan joy nomlari: *Charog'on* (Chust t. Serob MFY), *Musaffo* (Yangqo'rg' on t. Qizilqiyog MFY), *Nurli* (Chortoq t. Mustaqillik MFY), *Oydin* (Namangan sh., G'uncha MFY), *Nurafshon* (Koson t. Majnuntol MFY);

e) aholining fidokorlik, mardlik, ilmlilik xislatlari motiv va shunday ma'nolarni ifodalovchi so'zlar lug'aviy asos bo'lgan toponimlar: *Fidoi* (Namangan sh. Olvalizor MFY), *Zarbdor* (Namangan sh. Ilg' or MFY), *Fidokor* (Chust t. Kamarsada MFY), *Ilg'or* (Pop t. Uyg' ur MFY);

f) joyning reyfe'i, ya'ni joylashish o'rni, hajm-o'lchovi motiv va shunday ma'nolarni ifodalovchi so'zlar lug'aviy asos bo'lgan toponimlar: *Markaziy* (To'raqo'rg' on t. Chorbog' MFY), *G'arbiy* (Namangan sh. To'quvchi MFY), *Uzun* (To'raq'org'on t. Shohidon MFY), *Yumaloq* (Koson t. MFY), *Yandama* (Namangan sh. Yuqori G'irvon MFY), *Ingichka* (Mingbuloq t. MFY), *O'rta* (Yangqo'rg' on t. Dehqonobod MFY), *Baland* (Namangan t. Chag' ir MFY).

2. Fe'l apellyativlari lug'aviy asos bo'lgan toponimlar: *Birlashgan* (Pop t. MFY), *Ergashgan* (Namangan t. Guzar MFY), *O'zgarish* (Mingbuloq t. MFY), *Yuksalish* (Chortoq t. Alixon MFY), *Ulg'ayish* (Namangan t. Farovon MFY), *Yangilanish* (Mingbuloq t. Mulkobod MFY).

Fe'l apellyativlarining konversiya usulida joy nomiga o'tishida, asosan, fe'lning -gan sifat dosh va -sh/-ish harakat nomi shakllari asos vazifasini bajaradi. *Birlashgan*, *o'zgarish*, *yuksalish*, *ulg'ayish*, *yangilanish* apellyativlari mustaqillik yillaridan keyingi joylarga nom qilib qo'yilgan. Bu so'zlarning ma'nolarida ham joyning yaxshilanishga, yangilikka, yuksaklikka chorlov yashirgan.

Toponimikada ham onomastik konversiya usulida yasalgan joy nomlarida ham boshqa yasalgan so'zlar singari yasashga asos bo'lgan birlik (yasovchi) va yasash natijasida hosil bo'lgan birlik (yasalma) munosabati mavjuddir. Masalan, *farovon* (xususiyat bildiruvchi sifati) – yasovchi *Farovon* > (toponim – Chortoq t. Oraariq MFY) – yasalma; *pahlavon* (xususiyat bildiruvchi sifati) – yasovchi > *Pahlavon* (toponim – Namangan t. Urganch MFY) – yasalma; *birlashgan* (ish-harakat) – yasovchi *Birlashgan* > (toponim – Uychi t. MFY) – yasalma.

Sifat va fe'l apellyativlaridan konversiya asosida yasalgan toponimlarni morfemik tarkibi, ya'ni tuzilishiga ko'ra quyidagi turlarga ajratish mumkin:

1. Tub sifatlardan konversiya usulida hosil qilingan toponimlar: *Ilg'or* (Chortoq t. Qayirma MF), *Obod* (Uychi t. Pastguzar MFY), *Musaffo* (Chortoq t. Oqterak MFY), *Xumor* (Namangan sh. Mingterak MFY), *Zilol* (Yangiqo'rg'on t. Rovut MFY), *Qahramon* (Uychi t. MFY), *Go'zal* (Namangan sh. Furqat MFY), *Mashhur* (Namangan sh. Istiqbol MFY).

2. Sodda yasama sifat va fe'llardan konversiya usulida hosil qilingan toponimlar: *Yangilanish* (Namangan t. Sohil MFY), *Zarbdor* (Uychi t. Guliston MFY), *Ulg'ayish* (Namangan t. Farovon MFY), *Vatanparvar* (Pop t. Hazrati bobo MFY), *Fidokor* (Uychi t. Mustaqillik MFY), *Badavlat* (Namangan sh. Gulshan MFY), *Bunyodkor* (Chust t. Istiqlol MFY), *Qadrdon* (Koson t. Gulobod MFY), *Ko'rkam* (Uychi t. Istiqlol MFY), *Porloq* (Chortoq t. Alixon MFY).

3. Qo'shma sifatlardan konversiya usulida hosil qilingan toponimlar: *Ishbilarmon* (Pop t. Obihayot MFY), *Jannatmakon* (Pop t. Chorkesar MFY), *Mehridaryo* (Mingbuloq t. Guliston MFY), *Mehmondo'st* (Koson t. Sa'diy Sheroziy MFY).

O'zbek tili toponimiyasida affiksatsiya usuli bilan konversiya usulida yasashni aralashtirish ko'p hollarda toponimlarning structural tuzilishi va motivlarini noto'g'ri talqin qilishga olib keladi [4,61]. Bu holat o'zbek tili onomastikasidagi toponimlar tadqiqiga oid quyidagi ishlarda kuzatish mumkin: Q. Abdumurodov -li qo'shimchasi orqali yasalgan *Bolg'ali*, *Ashamayli*, *Qazaqayli*, *Cho'michli* kabi toponimlarni, S. Ataniyozov -chi, -li qo'shimchasi orqali yasalgan *Arabachi*, *Yilanli*, *Avchi*, *Sayatli* kabi

toponimlar keltiradi [1, 7]. Z. Do'simov esa o'z tadqiqotlarida *cho'mich, bolg'a, aroba, ilon* kabi so'zlar toponimlarni motivlovchi emas, balki toponimlarning motivlari *cho'michli, bolg'ali, arobachi, ilonli* so'zlaridir, ya'ni ushbu so'zlar toponimga aylanmasdan oldin affiksatsiya usulida yasalganligini, ular shu holda toponimga o'tgan. Bu xildagi toponimlar affiksatsiya usulida emas, onomastik konversiya orqali yasalganligini ta'kidlaydi [3, 41].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, sifat va fe'l apellyativlarning joy nomiga o'tishidan avval affiksatsiya va kompozitsiya usulida yasalgan bo'lib, konversiya usulida toponimga aylangan, ya'ni *mehmondo'st, mehridaryo, jannatmakon* apellyativlari joy nomiga o'tgandan keyin yasalmagan, ushbu so'zlar sifat so'z turkumida qo'shma shaklda yasalgan bo'lib, joy nomiga konversiya usulida o'tgan. Chunki ushbu so'zlar sifat so'z turkumida mavjud. *Zarbdor, fidokor, ulg'ayish, badavlat* apellyativlari ham affiksatsiya usulida yasalgan toponimlar hisoblanmaydi, chunki ushbu so'zlar joy nomiga o'tgandan so'ng *-dor, -kor, -ay, ba-* affikslari qo'shib yasalmasdan, balki bu so'zlar sifat va fe'l so'z turkumida apellyativ sifatida yasalgan. Shuning uchun ushbu so'zlar toponimga tayyor yasama sifat va yasama fe'lligicha onomastik konversiya usulida o'tgan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдумуратов К. Топономика Каракалпакии: Автореф. дис. ... канд. наук. – Нукус, 1966.
2. Атаниязов С. Топономика Юга-Восточного Туркменистана: Автореф. дис. ... канд. наук. – Ашхабат, 1966.
3. Бегматов Э., Улуков Н. Ўзбек ономастикаси терминларининг изоҳли луғати. – Наманган, 2006. – 178 б.
4. Дўсимов З. Хоразм топонимлари. – Тошкент: Фан, 1985.
5. Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лосоний тадқиқи. – Тошкент: Фан, 2008. – 192 б.
6. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985.
7. Ҳожиёв А. Ўзбек тили сўз ясаши тизими. – Тошкент: Ўқитувчи, 2007.
7. Суперанская А. В. Структура имени собственного. Фонология и морфология. – М: Наука, 1969.

UO'K: 801.7

MATN STILISTIKASI VA UNING ASOSLARI

M.U.Saydaliyeva, tayanch doktorant, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. *Matn ananaviy tilshunoslikda diskurs, tekst kabi atamalar bilan ekvivalentlik kasb etgan holda, ko'plab tadqiqotlar uchun o'rganilish obekti vazifasini bajarmoqda. Matn keng qamrovli tushuncha bo'lib, undagi til birliklarini faqat tilshunoslikning yuqori yasurlari nuqtai nazaridan tadqiq etish orqali matnning xususiyatlarini to'la qonli ochib bermagan bo'lamiz. Quyida, matnga stilistik jihatdan yondashish asoslari, rus tilshunoslari tomonidan matn stilistikasi mavzusida olib borilgan ayrim ilmiy ishlardan iqtiboslar va umumiy stilistika va matn stilistikasi o'rtasidagi ayrim tafovutlar keltirib o'tilgan.*

Kalit so'zlar: *matn, matn stilistikasi, tilshunoslik birliklari, funksional-stilistik konseptsiya, tema, rema.*

Аннотация. Термин текст стал одним из самых распространенных объектов исследования в современной лингвистике. В современных лингвистических исследованиях дискурс используется как эквивалент слова «текст». Несмотря на множество исследований, проведенных с текстами, в этой области все еще есть некоторые проблемы, требующие изучения. Изучение текстовых единиц только в аспектах традиционных лингвистических отраслей, таких как морфология, синтаксис, лексикология, не может полностью осветить всю структуру текста. В последующем исследовании текст рассматривается как объект нового термина стилистика текста совместно с теориями общей стилистики, ссылками на работы известных отечественных языковедов по стилистике текста.

Ключевые слова: текст, стилистика текста, языковые единицы, функционально-стилистика концепция, тема, рема.

Abstract. The term of text has become one of the most common research objects in modern linguistics. In current linguistic studies, discourse is used as an equivalent of the word text. Despite of many researches that done on texts, still there are some issues in the field demanding to be learned. Studying text units only in the aspects of traditional linguistic branches, such as morphology, syntax, lexicology can not fully highlight the whole text structure. In the following research, text is considered as an object of new term called text stylistics together with theories of general stylistics, references to the works of famous Russian linguists studies if text stylistics.

Keywords: text, text stylistics, linguistic units, functional-stylistic concept, theme, rhyme.

Kirish. Til va nutq antonomiyasi stilistikaning fan sifatida rivojlanishida muhim omil bo'lib hizmat qildi. XIX asrda Amerikada tilni o'rganishga strukturaviy tarafdin yondoshgan bo'lsa, bu davrda Praga tilga bo'lgan funksional yondashuvi bilan tilshunoslik fanini boyitdi. Funksional maktab namoyondalari endi tilni vazifasini o'rganish uchun uni til va nutq deb atalgan ikki o'rganish obyektiga ajratdi va ularga xos xususiyatlarni o'rganishga harakat qildi. Til va nutqni dixotimiyalashda til nutq uchun me'yor bo'lib

xizmat qiladi ammo nutqqa nisbatan obrazsiz ko'rinishga ega. Tilning nutqda obrazli xolda paydo bo'lishi shaxsning pragmatikasiga bog'liq. Nutqni tildan alohida holda o'rganar ekan, stilistik vositalar, ularning nutqdagi ahamiyati oydinlashib bordi. Lisoniy birliklar til tushunchasidan nutq tushunchasi tomon o'tar ekan, ular faqat lingvistik vositalardangina emas, balki nolingvistik vositalar ishtirokidan ham iboratligi ko'zga tashlanib bordi. O'zbek tilshunosligiga stilistika fanining kirib kelishi o'zbek tilining funksional xususiyatlarini o'rganish, uslublarni alohida taqdid etish hamda tilning stilistik vositalarini tahlil qilish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar natijasidir. Stilistika tilshunoslikning asosiy bo'limlari hisoblanadigan morfologiya, sintaksis, leksikologiya bilan uzviy bog'liq va bu sohalarining birliklari stilistika fani uchun ham o'rganish obyektidir. Fonetik stilistika- tildagi ekspressivlikni oshirishda foydalaniladigan fonetik birliklarni o'rgansa, leksik stilistika so'zning matndagi kommunikativ-ekspressivlik xususiyatini, leksik birliklarning boshqa shunday birliklar bilan birikishidan paydo bo'lgan majoziy ma'noni, individual semantik neologizmlar [1] ni o'rganadi. Gapda qo'llanilayotgan til birliklarining fikrni ifodalashdagi ekspressivlik darajasini morfologik stilistika o'rganadi. Sintaktik stilistika esa bir xil ma'noni ifodalovchi sintaktik birliklarni qiyoslab, ularning ekspressivlikdagi o'rnini o'rganadi. Demak stilistika fani umumiy hamda til birliklari masalalariga ajraladi. Umumiy stilistika stilistik vositalar, nutq uslublari haqida so'z yuritrsa, uning til birliklari bilan ishlash jarayonini matn stilistikasi deb yuritilsa maqsadga muvofiq bo'ladi, chunki til birliklarining ekspressivlik va funksionallik xususiyatlarini matndan(konteks)dan alohida kelganda aniqlash mumkin emas. Yuqoridagilardan xulosa qiladigan bo'lsak matn stilistikasi til birliklarining funksional-stilistik va ekspressiv-stilistik xususiyatlarini o'rganadigan stilistika bo'limi. Funksional stilistik bo'yoq bu til birliklarining amaliy vazifasi, ekspressiv-stilistik bo'yoq til birliklarining o'zaro semantik munosabatga kirishishidan aniqlanadi.

Metodlar. Ma'lumki, tilshunoslikda til sistemasini ilmiy tadqiq qilish uch bosqichda kechadi:

- 1) lison va nutqni farqlamasdan tilni yaxlit tadqiq qilish;
- 2) lison va nutqni izchil farqlash asosida lisoniy sistemani tadqiq qilish;
- 3) lison va nutqni izchil farqlash asosida nutqiy sistemani yaxlit tadqiq qilish [2].

Quyidagi tadqiqot davomida yuqorida keltirilgan bosqichlardan birinchisining ustunligi seziladi.

Bugungi kun zamonaviy tilshunoslik yo'nalishlarini o'tgan asr tilshunosligi bilan solishtirilganda, ularning soni salmoqli tarzda oshganini sezish mumkin. Tilshunoslik sohalarini kengayib borishiga asosiy sabab bu til hodisasining boshqa fanlar bilan uzviy ravishda o'rganilishidir. Zamonaviy tilshunoslikning yangi yo'nalishlariga sotsiolingvistik, pragmatolingvistik, kognitivlingvistik, kommunikativ lingvistik kabilarni misol qilib keltirishimiz mumkin. Endi esa matnning stilistik va funksional xususiyatlarining tilshunoslikning boshqa yo'nalishlari bilan aloqasiga to'xtaladigan bo'lsak, dastavval psixolingvistik haqida alohida to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq. Psixolingvistik nutqning paydo bo'lishi va uni aqlan idrok etish, nutqning yanada shakllanishini o'rganuvchi fan hisoblanib, psixologiya hamda lingvistikaning birlashuvidan kelib chiqqan. Fanning asoschisi nemis tilshunosi G.Shteyntal bo'lib, sohaga doir eng muhim asari "Tillarni tasnif etilishi va ularning taraqqiyot qonunlari tasnifi" hisoblanadi. Psixolingvistik maktab XIX asrning birinchi yarmi va XX asr boshlarida vujudga kelgan bo'lib, tilning funksional belgilari, til qurilishi, nutqni idrok etish masalalarini tadqiq etgan. Keyinchalik esa psixolingvistikada lisoniy ong tushunchasi tobora takomillashib borib, fanning muhim ob'ektlaridan biriga aylandi. Lisoniy ong muloqatni ichki jarayonda rejalashtirilishi va rivojlanishi hisoblanadi hamda matn tushunchasi bilan uzviy aloqadorlikni kasb etadi, chunki muloqatning oliy birliklaridan biri matn hisoblanadi. Matnning psixolingvistik tahlil etish jarayoni uning funksional va stilistik xususiyatlarini ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan yuqoridagi mavzuni psixolingvistik fanining tahlil usullari qatoriga kiritish mumkin.

Adabiyotlar sharxi. Matn zamonaviy lingvistikaning yana bir matn tilshunosligi deb nomlangan sohasining asosiy ob'ekti hisoblanadi. Matn atamasini izohlashga qaratilgan o'zbek va jahon tilshunosligida turlicha fikrlar mavjud va jumladan tilshunos M.X.Hakimov ilmiy matn tadqiqi uchun yozgan ilmiy dissertatsiya ishida bu sintaktik birlikni quyidagicha ta'riflaydi: "Matn so'zning lug'aviy ma'nosida birikish, bog'lanish tushunchalarining borligi, shuning uchun matn tarkibi o'zaro qaysidir bog'lovchilar yordamida birikishini o'rganish «Matn tilshunosligi» sohasining asosiy muammolaridan biri bo'lib qoldi. Matn birliklarining o'zaro bog'lanishini ifoda etuvchi takror va uning bir necha ko'rinishi, olmosh turkumiga oid ba'zi so'zlar, gapning so'roq shakliga xos bo'lgan ko'rinishining matn hosil qilishdagi vazifalari matn tilshunosligida alohida o'rin tutadi" [3]. Qolaversa muallif mazkur ishda nutq va matn atamalarini farqlashga e'tibor qaratib, nutqning faqat yozma ko'rinishigina matn bo'la olishiga urg'u berib o'tadi. Stilistika sohasida nutq uslublarga bo'lib o'rganiladi va bu uslublarning tarkibiga og'zaki hamda yozma nutq namunalari birdek o'rganiladi. Nutq uslublari deb inson faoliyatining turli jarayonlarida qo'llaniladigan, tuzilishi, leksik va grammatik xususiyatlari, sintaktik qurilishiga ko'ra bir biridan farqlanuvchi og'zaki va yozma matnlarga aytiladi. "O'zbek tili stilistikasi" qo'llanmasida uslub so'zi o'rnida stil atamasi qo'llanilgan va uslub so'zi tarifiga quyidagi qo'shimcha ravishda fikr berilgan: Nutq stillari tilning vazifasi-funksiyasi bilan bevosita bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham ular funksional stillar deb yuritiladi [4]. Masalan, badiiy uslubning vazifasi hayotiy yoki to'qima obrzalar

orqali voqelikni inson ongida gavdalandirish va his qilishiga yordam berish, yoki ilmiy uslub fan yangiliklarini badiiy vositalarsiz tushuntirish va ma'lumot berishdan iborat. Garchi nutq usullari funksional jihatdan o'zaro farqlansa ham ular adabiy til nuqtai nazaridan umumiy yani adabiy tilda mavjud barcha til birliklari nutq uslublari uchun obekt vazifasini o'taydi. Matn stilistikasi ham har bir nutq stillarining yozma namunalar uchun farqli va umumiy bo'lgan til birliklarini o'rganadi.

Tahlil. Matn strukturasi turli jihatlaridan o'rganiladi va quyidagi ishda matn funksional stilistik nuqtai nazardan tadqiq etiladi. Yozuvchi matn yaratar ekan uni ma'lum faoliyat vakili, ob'ekt, mavzu va maqsadga yo'naltiradi va matn foydalanuvchilari ko'zlangan maqsadni tushunishlari uchun matn turli usullarda bayon etiladi. Masalan, ommaviy axborot vositalari matni asosan ekspressivlikni oshirish uchun yoki tibbiy vositalar qo'llanmalari tavsiya berish va ma'lumotni ravon usulga yetqazib berish uchun yaratiladi. Bu matnning funksional vazifasi hisoblanadi. Matn muallifining foydalanayotgan til birliklari, fikrni ifoda qilish usuli, murojaatchiga nisbatan munosabatini o'rganish davomida yuzaga chiqadigan xususiyatlar esa uning stilistik vazifasidir. Kommunikatorni tahlil qilish jarayonida uning harakteri, yoshi, jinsi, saviyasi, adresantga bo'lgan munosabati kabilar stilistik xususiyatlarga misol bo'la oladi.

V.A.Maryanchikning "Stilisticheskiy effect" [5] maqolasida nutq faoliyatidagi stilistik ta'sir tahlil qilinadi va yozma yani matn shaklidagi nutqda stilistik ta'sir ikki - hissiy va kognitiv reaksiyaga egaligini keltirib o'tadi. Shuningdek, muayyan guruhga doir matnlarning stilistik ta'sirini aniqlashning turli usullari tipologiyasini ishlab chiqish dolzarb tilshunoslik masalalaridan biriligini aytib o'tadi. Stilistik effekt muallifning ko'zlagan stilistik vazifasi, qabul qiluvchi tomonidan kognitiv komponentda o'rin olgani yoki olmagan bilan ifodalanadi. Muallif niyatlari o'quvchi talqini bilan to'qnashishi uchun muallif avvaldan adresatni tasavvur qila olishi va matnga munosabatini bashorat qila olgan holda matnni yaratishi uning stilistik ta'sirini oshirishini aytib o'tadi. Stilistik ta'sirni tahlil qilish uchun muallif o'g'zaki tarjimon interpretatorlar bilan tajriba o'tqazish jarayonida tahlil uchun matnning turli uslublardan (ilmiy(monografiya, darsliklardan parchalar), publitsistik (maqola, jamoatchilik muhokamasidan parcha), rasmiy(buyruq, ish yuritish hujjatlari), badiiy (kichik janrdagi nasriy va poetik asarlar)) foydalanadi. Jarayonda badiiy uslubdagi asarlar janrining matn mazmuniga mosligi, sarlavhaning to'g'ri tanlanganligi, syujetning boshlanish va tugallanishidagi mutanosiblik, muallif mantig'ining adresant mantig'iga to'g'ri kelish kelmasligi tahlil qilinadi. O'g'zaki nutqda esa ishlatilgan vulgarlarning (garchi matn tajriba ishtirokchilari uchun yozilmagan bo'lsa ham) salbiy emotsiyada olib kelganini yozib o'tadi. Shuningdek muallif eng sof stilistik effekt deb hayratlanish(syurpriz)ni aytadi chunki unda matnga nisbatan ijobiy baxo neytral bo'lishini takidlaydi. Ishni xulosalar ekan muallif turli uslubdagi matnlar turli stilistik effektga ega ekanligi, stilistik va pragmatik ta'sirl o'rtasida mazmuniy bog'liqlik borligi va bir ta'sir boshqa ta'sirni keltirib chiqarishi mumkinligini aytib o'tadi.

S.A.Kanashuk o'zining "Rivojlanishning hozirgi bosqichida ko'rsatma berish matnlarining funksional, stilistik va kommunikativ xususiyati" deb nomlangan maqolasida "matnning to'liq mohiyati lingvistik (leksik, semantik, sintaktik) va ekstralingvistik (vaziyat,an'ana,marosim) va dunyoqarash jihatlarida mujassamlashadi" [6] - deydi. Ish davomida ko'rsatmalar berishda qo'llaniladigan nutqning stilistik jihatlariga to'xtalib o'tadi. Bunda zamonaviy yo'riqnoma yoki reklama matnlaridagi asosiy stilistik o'zgarish bu shu turkumdagi matnlarda tavsiyaning kirib kelgani deydi va bunga misol qilib mahsulotning zararlilik darajasi, salbiy oqibatlarni ifodalovchi " tavsiya etilmaydi", "o'rtacha miqdorda foydalanilsin", "qattiq nazorat ostida " kabi jumlarlar qat'iylik nuqtai nazaridan stilistik bo'yqordorlikni hosil qilishini asoslab beradi.

Muhokama: Ushbu munozaraga kirishishdan oldin bitta umumiy fikrni aytish kerak. Matnni, birinchidan, ma'lum bir ma'lumot mazmuniga ega bo'lgan (matnning natijaviy-statik tomoni) moddiy ob'ekt sifatida, ikkinchidan, matn muallifining niyatiga ko'ra (matnning protsessual, dinamik jihat) oldingi ma'lumotlarni joylashtirish va bosqichma-bosqich amalga oshirishni belgilash sifatida tushunish mumkin. Matnning strukturaviy va mazmuniy xususiyatlarini har ikki jihatdan o'rganish mumkin, ammo, tabiiyki, tadqiqot maqsadlari va xulosalari o'rtasidagi farq juda katta bo'ladi.

Natija. Funksional stilistikadan farqli o'laroq, matn lingvistikasi matnga nutqiy birlik sifatida emas, balki mustaqil, to'liq, yaxlit, alohida nutq birligi sifatida e'tibor qaratadi. Ilmiy tadqiqotlarning murakkablik markazi bu yerda butun matnning tipik strukturaviy-mazmun xossalari sohasida bo'lib, murakkab yaxlitlikni o'rganish, nutqiy asar doirasida lisoniy birliklarning bog'lanishi masalalari birinchi o'ringa chiqarish hisoblanadi. Matn tilshunosligi butun til darajasida tahlil qilishning amaliy imkonsizligi bilan tavsiflanadi. Bundan xulosa qilsak, matnda strukturaviy invariantlik shunchalik kambag'al bo'lib chiqadiki, uning ta'rifi butun ma'nosini yo'qotadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Shomaqsudov, I.Rasulov, R.Qo'ng'urov, H.Rustamov O'zbek tili stilistikasi. Toshkent, O'qituvchi 1983. 248-b
2. I.Q.Qo'chqortoyev. Badiiy nutq stilistikasi. O'quv metodik qo'llanma. Toshkent 1975. 96-b
3. M.X. Hakimov O'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari. Filol.fan.nomz...dis. - Toshkent, 1993

4. S.A. Kanashuk. Strukturniye, stilisticheskiye I kommunikativniye osobennosti tekстов diskursa instruktivnyy na sovremennom etape razvitiya.
5. V.A.Maryanchik. Stilisticheskiy effect. Maqola 2016
6. O'zbek tilshunosligi: taraqqiyot tamoyillari, ilmiy muammolar, istiqboldagi vazifalar. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti. O'zbek filologiyasi fakulteti. Toshkent – 2013 160b
7. Sh. Safarov. Pragmalingvistika.-T.:O'zME, 2008., -B.163I.Q.Qo'chqortoyev. Badiiy nutq stilistikasi. O'quv metodik qo'llanma. Toshkent 1975. 96-b

UDC 811.161.3(276.3)

LINGUACULTURAL ANALYSIS OF THE “CONCEPT” AND “HOSPITALITY” IN PHRASEOLOGICAL UNITS

D.F.Sharofova, teacher, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Psixolingvistik nuqtai nazardan, tushuncha bilim va muloqot jarayonida dinamik xarakterga ega bo'lgan shaxsning ruhiy hayoti qonuniyatlariga bo'lgan perseptiv-kognitiv-affektiv hosila sifatida talqin etiladi. Til va madaniyat nuqtai nazaridan tushuncha madaniyatning asosiy birligi hisoblanib, uning tarkibiga shunday birlik sifatida qaralishi mumkin bo'lgan belgilar, ya'ni tushunchaning etimologiyasi, tarixi, zamonaviy assotsiatsiyalari, unga munosabati yoki unga munosabati kiradi, baholash va boshqalar.

Kalit so'zlar: kognitiv tilshunoslik, tushuncha, mehmondo'stlik, maqol, frazeologik birliklar, transformatsiya, ekvivalentlik.

Аннотация. С психолингвистической точки зрения концепт трактуется как перцептивно-когнитивно-аффективная производная, подчиненная законам психической жизни человека, имеющая динамический характер в процессе познания и общения. С лингвокультурологической точки зрения концепт считается основной единицей культуры, а в его состав входят признаки, которые можно считать такой единицей, т. е. этимология, история концепта, современные ассоциации, отношение к нему или его оценка и др.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, гостеприимство, пословицы, фразеологизмы, трансформация, эквивалентности.

Abstract. From the psycholinguistic point of view, the concept is interpreted as a perceptive-cognitive-affective derivative subject to the laws of a person's mental life, which has a dynamic character in the process of knowledge and communication. From the linguistic and cultural point of view, the concept is considered the main unit of culture, and its composition includes signs that can be considered as such a unit, i.e., etymology, history of the concept, modern associations, attitude to it or its evaluation, etc.

Keywords: cognitive linguistics, the concept, hospitality, proverbs, phraseological units, transformation, equivalences.

Introduction. According to scientists, cognitive linguistics is studied as a cognitive mechanism that plays a key role in data transformation and encoding. The concept is one of the main terms of modern cognitive linguistics and linguacultural science. It attracts the attention of those who are interested in problems related to the characteristics and construction of human thinking. Analyzing different views on the nature of the concept, scientists came to a clear conclusion: the concept is not a type of abstract name, but the main perspective of studying the knowledge and skills accumulated by people over the centuries.

Recently, the number of scientific studies devoted to the study of the concept has been growing in Uzbekistan. In modern linguistics, the study of the nature of the concept plays a first-rate important role. The problem is that the concept exists, but there are many problems waiting for its research in the present era.

Relevance and current status of the topic. Phraseological conceptualization of the spiritual and moral sphere of a person implies the presence of cultural and lingua culturological competence as a cognitive structure that generalizes knowledge. It contributes to a deep understanding of the nature of the cultural meaning assigned to a certain linguistic sign, as well as all the cultural attitudes and traditions of the people. The concept of “hospitality” is a complex mental formation in which certain constitutive features can be distinguished, partially coinciding and intersecting in Uzbek and English lingua cultures.

The relevance of the study is determined by the increased interest in the social spheres of human existence, in the problem of national character and the expression of typical national features in the language, and in phraseology in particular. Hospitality is one of such features of the Uzbek national character, which is presented in its entirety and diversity in the phraseological picture of the world. Currently, this concept in the Uzbek and English language consciousness, according to our observations, has not been studied enough. Thus, the phraseological expression of the spiritual and moral life of a person and the study of the phenomenon of hospitality as a separate cultural area of being are relevant.

Experience part. The material of the work was data on a selection of phraseological units that nominate the concept of “hospitality” from monolingual and bilingual phraseological, explanatory and etymological dictionaries of Uzbek and English. Longman Dictionary of Contemporary English (Dictionary of Modern English, Longman Publishing House) (1995); Longman Dictionary of English Language and Culture (Dictionary of the English Language and Culture, Longman Publishing House) (1999); A.I. Fedorov's works are also used during the research.

Analysis of the results. The term “concept” is both new and old in linguistics. At present, a lot of attention is being paid to the concept in linguistics. Around 1974, in traditional linguistics, the term concept was considered a problem requiring deep explanations. The full legal use of the concept is associated with the translation of the works of English authors Cheif, R. Jackendoff, G. Lakoff, R. Langacker in the 80s.

The terms conceptualization and conceptual essence are usually found in those texts. Many authors express different opinions on the dictionary meaning of the concept. There are those who look at it as a logical category, a concept of practical philosophy, a basic unit of national mentality. In the dictionary of cognitive terms, the term “concept” is defined as follows: A concept is a concept that serves to reflect mental and psychic resources in our thinking in human knowledge and skills.

The term “concept” is used in modern linguistics to express the mental image of one or another lexical unit. In everyday scientific work, the term concept is often used as a synonym for understanding. “Concept” is derived from the Latin word “*conceptus*” and means concept. A concept is a set of concepts. For example, a collection of any ideas said or expressed about a subject constitutes a concept.

The values that regulate the interaction of people in everyday life are reflected not only in evaluative statements, but are realized with the help of other linguistic means, for example, they are fixed in phraseological and paremiologically funds of the language as signs of secondary nomination [5, 15].

The word “hospitality” and the concept it expresses are nationally specific for both English and Uzbek linguistic consciousness and are included in the category of basic concepts of culture as a value and priority of human activity [3, 11].

Hospitality as a cultural phenomenon is always associated with morality, which obliges us to help the poor, give them a warm welcome, and share a family feast with them.

The “universal humanity” of this concept does not indicate its unambiguous understanding, on the contrary, it is filled with different meanings in each linguistic culture and becomes a “value-sense knowledge” of the world [1, 9].

Uzbekistan and English countries like Great Britain, the USA, and Australia are two large states with a long history and rich traditions. In the process of historical development, these countries have formed their own traditions, customs and way of life, which are reflected in their languages and cultures.

Already in the description of the ritual of receiving guests, many similar dictionary expressions can be identified.

Russians have always been considered hospitable people, this particular national characteristic of them is fully reflected in the linguistic and phraseological pictures of the world. Guests as messengers of life can bring happiness and joy, therefore they occupy a place of honor in the house. This is also recorded in proverbs, for example:

Mehmon — aziz, mezbbon — laziz.

Mehmon — atoyi xudo.

Mehmon joyi ko'z ustida.

Mehmon izzatda,

Mezbbon xizmatda.

In English, they correspond to the following proverbs and their equivalences like that:

The fairer the hostess, the fouler the reckoning.— Mehmonxonang tor bo'lsa ham, Mehri diling keng bo'lsin. — Мягко стелет даже сткоспать.

Welcome is the best cheer.— Меҳмон иззатда, Меzbbon хизматда.— Mehmon izzatda, Mezbbon xizmatda.— Принес Бог гостя, дал хозяину нир.

A fool always rushes to the fore.— Ahmoq uyining to'rini bermas, Qayta unikiga mehmon kelmas. — Пона да дурака в передний угол сажаят.

Friendship is not to be bought at a fair.— Do'stlik oltinga sotilmas, Mehmon — pulga.— Друзья на деньги не купишь.

A constant guest is never welcome.— Kunda keladigan mehmonning qadri yo'q. — Частого гостя радушно не встречают.

“Hospitality” in explanatory dictionaries is interpreted as a derivative of the adjective “hospitable”. Hospitality in etymological dictionaries is explained as “joyfulness (from the words glad and soul)”. The

word “hospitality” is based on the stable phrase “bread – salt” – a symbol of the treatment that is offered to the guest in Uzbek culture.

Conclusion. The main rule that guests must adhere to in any country is respect for the laws of the house where they find themselves. In Uzbekistan, the guest is received with great warmth and respect. The owner does everything in his power, and even a little more, if only guests feel comfortable in his house.

In this country, in general, they love to receive guests and go to visit. People can be invited to his place even by a person with whom they have just met.

Thus, culture, reflected in the language, highlights the universal and universal characteristics of the mentality of the nation. This is evidenced by the rich phraseological fund associated with the ritual of receiving guests in English and Uzbek linguistic cultures.

REFERENCES:

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология. Ценностно-смысловое пространство языка: учеб. пособие, изд. 2-е. М.: Флинта: Наука, 2010. 288 с.
2. Алефиренко Н.Ф., Золотых Л.Г. Проблемы фразеологического значения и смысла. — Астрахань, 2000. — 320 с.
3. Вежицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов // Семантические универсалии и описание языков. / пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Булыгиной. М.: Языки русской культуры, 1999. С. 263–499.
4. Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. М.: Языки русской культуры, 1999. С. 263–305.
5. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под ред. И. А. Стернина. Воронеж: изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. С. 75–80.
6. Маслова В. А. Homo lingualis в культуре: Монография. М.: Гнозис, 2007. - 320 с.

UDC 811.161.1'37

CONSTRUCTIONS AND COLLOSTRUCTIONAL ANALYSIS

F. U. Sobirova, teacher, Samarkand state institute of foreign languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot konstruksiya termini hamda leksema va konstruksiyalarning o'zaro jozibadorligini aniqlashning korpusga asoslangan miqdoriy usulini o'rganish uchun mo'ljallangan bo'lib, asosiy e'tiborni kolleksemalarga qaratgan. Elektron matnlar to'plamiga asoslangan til o'rganish bo'lgan korpus yondashuvi lug'atni o'rganishning juda samarali usuli hisoblanadi, chunki u tabiiy matn manbasini ta'minlaydi va til o'rganuvchilar va tadqiqotchilarga lug'atning haqiqiy qo'llanilishi va haqiqiy xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Korpus tadqiqoti, BNC, kolleksema, tuzilma, kollokonstruktiv tahlil, o'ziga xos kolleksemalar tahlili, Grammatik tuzilmalar.

Аннотация. Это исследование было предназначено для изучения термина конструкции, а также основанного на корпусе количественного метода определения взаимной привлекательности лексем и конструкций, сосредоточив внимание на коллексемах. Корпусный подход, который представляет собой изучение языка на основе коллекции электронных текстов, является очень эффективным способом изучения лексики, поскольку он предоставляет ресурс естественных текстов и позволяет изучающим язык и исследователям исследовать фактическое использование и аутентичные особенности лексики.

Ключевые слова: Корпусное исследование, BNC, коллексема, конструкция, кolloконструктивный анализ, анализ отличительных коллексем, грамматические строения.

Abstract. this study was intended to examine a term of Construction as well as corpus-based quantitative method of defining the reciprocal attraction of lexemes and constructions, focusing on the collexemes. Corpus-based approach, which is the study of language based on a collection of electronic texts, is a very effective way to study vocabulary because it provides a resource of natural texts and allows language learners and researchers to investigate actual usages and authentic features of vocabulary.

Keywords: Corpus-based study, BNC, collexeme, construction, collostructional analysis, distinctive collexeme, analysis, construction grammar.

Recently, the theoretical constructions of Goldberg [5] concerning the dependence of the components of a structure on its general meaning and their interdependence from each other, received powerful support in the form of a statistical base – methods and techniques, by which such dependencies can be assessed mathematically. The popularity of statistics among Construction Grammar supporters is growing rapidly; a vivid example of this is the ‘collostructional analysis’ that is a research area created by Gries and Stefanowitsch.

Collostructional Analysis (coll. analysis) is a corpus-based quantitative method of defining the reciprocal attraction of lexemes and constructions which has gained immense popularity in the field of

corpus and cognitive linguistics. Collostructional Analysis is a method that allows to study collocations inside the grammatical construction. It can answer the following questions:

Which words are attracted to a grammatical construction? For instance, future construction – be going to, which occurs with any word.

Are the verbs specially attracted? Do they appear more often than it is expected? The coll. analysis can help to answer these questions.

In 1900s the purpose of corpus linguists was to measure the degree of mutual attraction between lexical elements in content, therefore they focused on associations between constructions and lexemes. In 2003, Stefanowitsch and Gries (S & G) [6] presented a set of methods entitled “collostructional analysis”. The corpus-based methods aim for the development of tools for investigating interactions between lexemes and grammatical patterns. To be more exactly, coll. analysis determines the associational strength between constructions and lexical elements and gives an explanation to the semantic differences between synonymous constructions ('alternations') by comparing the collostruction strength. Coll. analysis includes a particular construction and investigates the most strongly attracted and repelled lexemes (collexemes), or which lexemes appear more or less frequently. S & G [7] in their research focused their attention on the verb slot, the two dative alternation constructions.

(1) a. *She gave him the book.*

b. *She gave the book to him.*

In addition to the dative alternation pair, they demonstrated and analyzed the “N (noun) waiting to happen” construction, where they paid attention to the nominal slot.

Eventually coll. analysis depends on frequency of tokens of different types of phenomena (lexemes) in a corpus. To apply this approach successfully, S & G took for different scores for frequency of a target lexeme (L) and a target construction (C) from the corpus: the frequency of L in C, the frequency of L in all other constructions, the frequency of C with lexemes other than L and the frequency of all other constructions with lexemes other than L.

S & G [7] demonstrated this setup with data from the BNC with the noun accident in the construction N waiting to happen (cf. Table 2):

Table 1.

The frequency table of data (S & G, 2003: 219)

Frequency of L in C 14	Frequency of C with other than L 21	Row total 35
Frequency of L in all other constructions in the corpus 8,606	Frequency of all other constructions with lexemes other than L 10,197,659	Row total 10,206,265
Column total 8,620	Column total 10,197,680	Grand total 10,206,300

The frequency of target lexemes and constructions serves as input for statistical tests to measure the association between constructions and lexemes. Although various tests are available, Gries in most studies has used a test known as Fisher Exact or Fisher-Yates to carry out the coll. analysis. Coll. strength defines the degree of attraction or repulsion of a lexeme and it is considered as the p-value of Fisher Exact Test. In other words, the smaller the p-value, the higher the strength of association between lexeme and construction. These scores are expressed in numbers like “1.12E-10”: we read 1.12 times 10 to the power of minus 10”, i.e., 0.000000000112. The lower the p-value, and thus the stronger the expected attraction between lexeme and construction. P-values are calculated individually for each of the lexemes investigated in a given construction based on their observed frequencies.

Thus, lexemes which occurred less frequently than others in a given construction may still show a smaller p-value (and thus be more strongly attracted than more frequently found ones) if they occur less often in the corpus altogether. For example, the verb *award* has higher coll. strength in the ditransitive construction than the verb *allows*, even though the latter verb appears 18 times in the construction in the BNC, and the former no more than 7 times [6, 229]. This is because *award* is less frequent than *allow* in the whole corpus.

In order to define the nature of coll. analysis it is necessary to examine the term “collostruction”, which is made up of two words: *collocate* and *construction*. *Collocates*(*collocations*) are the words with which commonly a target word co – occurs. Each collocate is associated with a single meaning of a target word. Collocates can be left and right. Left collocates co – occur words immediately preceding a target word. For example, left collocates, which occurred more frequently, for the word “virus” are nouns *influenza* (9.84), *aids* (7.19) and *bacteria* (7.43). Right collocates take a place just after the target word or the following the target word. According to Biber [1], it is important to focus on collocates since it is a useful way to investigate the meaning of the words.

Table 2.

List of coll. strength of top-ranking verbs in the ditransitive construction [6, 229]

Collexeme	Raw frequency in ditransitive C	Collostruction strength
-----------	---------------------------------	-------------------------

Give	461	0
Tell	128	1.6E-127
Send	-64	7.26E-68
Offer	43	3.31E-49
Show	49	2.23E-33
Cost	20	1.12E-22
Teach	15	4.32E-16
Award	7	1.36E-11
Allow	18	1.12E-10
Lend	7	2.85E-09
Deny	8	4.5E-03
Owe	6	2.67E-09
Promise	7	3.2E-08

Theoretically, coll. analysis is based on the theory of Construction Grammar, practically it includes three main research methods: collexeme analysis, distinctive collexeme analysis and covarying collexeme.

1) Collexeme analysis, which helps to measure the degree of attraction/ repulsion for the specific word.

2) Distinctive collexeme analysis, that determines which of two functionally similar constructions a specific word prefers.

3) Covarying collexeme analysis is a method that allows to measure how often one lexeme in one of the slots is used simultaneously with certain lexemes in other slots.

On the basis of the above given examples, I would say that the basic aim of the coll. analysis is to figure out the association between words and construction. Specifically, it aims to determine coll. strength, the strength of association between a particular syntactic pattern and its constituent lexical constructions and to identify the meanings of these constructions.

REFERENCES:

1. Biber, D, Conrad, S, Reppen, R. (1998). *Corpus linguistics: investigating language structure and use*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Biber, D, Johansson, S, Leech, G, Conrad, S, Finegan, E. (2006). *Longman Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.
3. Croft, W. (2001). *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.
4. Fillmore, Ch. J. (1988). *The mechanisms of Construction Grammar*. Proceedings of the Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society 14, 35—55.
5. Goldberg, A. (1995). *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Gries, S. Th, Stefanowitsch, A. (2003). *Collostructions: Investigating the interaction of words and constructions*. International Journal of Corpus Linguistics. 8(2), 209-243. John Benjamins Publishing.
7. Gries, S. Th, Stefanowitsch, A. (2004). *Extending collostructional analysis: a corpus-based perspective on 'alternations'*. International Journal of Corpus Linguistics 9(1), 97—129.
8. Quirk, R, Greenbaum, S, Leech, G, Svartvik, J, Crystal, D. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
9. Sobirova, F.U. (2022) *A Corpus-Based Study of Near Synonyms: Should and Have To*. European Journal of Business Startups and Open Society.
10. Thompson, S. A. (1990). *Information flow and dative shift in English discourse*. J. A. Edmondson, C. Feagin, P. Mühlhäusler (eds.) *Development and Diversity: Language Variation across Time and Space*. A Festschrift for Charles-James N. Bailey. Dallas, TX: SIL & University of Texas at Arlington, 239—253.
11. Thompson, S, Koide, Y. (1987). *Iconicity and 'indirect objects' in English*. Journal of Pragmatics, 11(3), 399—406.
12. Wilkins, D. (1972). *Linguistics in language teaching*. Cambridge, MA: MIT Press.

UO'K 811.512.145

“GULSHAN UL-ASROR” ASARI LEKSIKASINING GENETIK TAHLILI

N.Ch.Tashmatova, o'qituvchi, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Xorazmda yashab ijod etgan mumtoz adabiyotimiz yetuk namoyondalaridan Haydar Xorazmiyning “Gulshan ul-asror” masnaviysida ifodalangan o'z qatlamga oid so'zlar tasnif va tahlil etilgan. Tilning o'z qatlami har bir tilning shakllanish va taraqqiyot bosqichlarida o'z ichki imkoniyatlari asosida yuzaga kelgan so'zlardan tashkil topadi. Tilshunoslikda leksikaning ichki imkoniyatlar yordamida rivojlanishida quyidagi hodisalar asosiy omil sanaladi: 1) ichki manbalar orqali so'z yasash yo'li bilan leksikaning boyishi; 2) eskirgan, tarixiy va umuman eski obidalarda bo'lgan lug'aviy birliklar asosida leksikaning boyishi; 3) adabiy til leksikasining dialektik so'zlar hisobiga boyishi.

Kalit so'zlar: turkiy til, o'zbek tili, so'z, o'z qatlam, lug'aviy birlik, masnaviy, leksika.

Аннотация. В данной статье были классифицированы и проанализированы слова одного из представителей нашей классической литературы, жившего в Хорезме в конце XIV начале XV веков. Собственный слой языка составляют слова, сформированные на основе его внутренних возможностей на этапах становления и развития каждого языка. В языкознании основными факторами развития словарного запаса за счет внутренних ресурсов считаются следующие явления: 1) обогащение словарного запаса за счет создания слов за счет внутренних ресурсов; 2) обогащение лексики на основе лексических единиц, встречающихся в устаревших, исторических и вообще старых памятниках; 3) обогащение словарного запаса литературного языка за счет диалектных слов.

Ключевые слова: турецкий язык, узбекский язык, слово, собственный слой, лексическая единица, маснави, лексика.

Abstract. In this article, the words related to the own layer expressed in the masnavi "Gulshan ul-asrar" by Heydar Khorazmi, one of the representatives of our classic literature, who lived in Khorezm in the late XIV and early XV centuries, are classified and analyzed. The language's own layer consists of words formed on the basis of its internal capabilities during the stages of formation and development of each language. In linguistics, the following phenomena are considered the main factors in the development of the lexicon using internal resources: 1) enrichment of the lexicon by creating words through internal resources; 2) enrichment of the lexicon on the basis of lexical units found in obsolete, historical and generally old monuments; 3) enrichment of the lexicon of the literary language at the expense of dialectical words.

Key words: Turkish language, Uzbek language, word, own layer, lexical unit, masnavi, lexicon.

Ma'lumki, tilning lug'at tarkibi murakkab rivojlanish bosqichlarini bosib o'tgan. Shu bois, til leksikasining tarixiy shakllanish va rivojlanish xususiyatlarini bilish uchun lug'at tarkibidagi so'zlarni tarixiy-etimologik nuqtai nazardan o'rganish, ularni etimologik qatlamlarga ajratish zarur. Bu, albatta, til lug'at tarkibini ilmiy tushunish, ilmiy tahlil qilish orqali amalga oshiriladi. Til lug'at tarkibini tarixiy-etimologik jihatdan, ya'ni so'zlarning genetik manbalariga ko'ra tadqiq etish o'zbek tilining qanday qardosh va noqardosh chet tillar bilan aloqada bo'lgani, mazkur tilda qaysi tillarning ta'siri mavjudligini aniqlashga ko'maklashadi. Pirovardida, bunday izlanishlar o'zbek tili so'z boyligi, grammatik qurilishining tarixiy yo'llarini anglashda nihoyatda muhimdir [3]. Binobarin, tilning leksik tarkibini geneologik manbalariga muvofiq guruhlash, ilmiy jihatdan tahlil qilish katta ahamiyatga ega. Zero, tildagi leksik qatlamlarni lingvistik tadqiq etish leksik-semantik taraqqiyot qonuniyatlarini belgilashda juda muhimdir. Zotan, leksika tarix, madaniyat, fan va xalq ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyoti kabi sohalar bilan o'zaro bog'liq bo'lib, ilmiy tahlilda ularni hisobga olmasdan turib, so'z ma'nolarining o'zgarish manbalari va sabablarini aniqlash mushkul [13].

O'zbek tilshunosligida leksik qatlamlar yuzasidan bir necha ilmiy izlanishlar olib borilgan bo'lsada [6], Haydar Xorazmiyning "Gulshan ul-asror" masnaviysi leksikasi geneologik jihatdan maxsus o'rganilmagan. Shuning uchun ham tadqiqotimizda obida so'z boyligining geneologik xususiyatlarini yoritishni maqsadga muvofiq deb topdik.

Tilning o'z qatlami har bir tilning shakllanish va taraqqiyot bosqichlarida o'z ichki imkoniyatlari asosida yuzaga kelgan so'zlardan tashkil topadi. Tilshunoslikda leksikaning ichki imkoniyatlar yordamida rivojlanishida quyidagi hodisalar asosiy omil sanaladi: 1) ichki manbalar orqali so'z yasash yo'li bilan leksikaning boyishi; 2) eskirgan, tarixiy va umuman eski obidalarda bo'lgan lug'aviy birliklar asosida leksikaning boyishi; 3) adabiy til leksikasining dialektik so'zlar hisobiga boyishi [17].

O'z qatlam deganda aslan shu tilga tegishli bo'lgan leksemalar va shular asosidagi yasalişlar, shuningdek, o'z affiks yordamida boshqa tillardagi so'zlardan hosil qilingan leksemalar tushuniladi [11]. Shunga ko'ra, "Gulshan ul-asror"da qo'llanilgan o'z qatlamga doir so'zlarni quyidagicha guruhlash mumkin: a) tub turkiy so'zlar; b) tub turkiy so'zlar orqali yasalgan leksemalar; v) o'zlashmalardan turkiy qo'shimchalar yordamida hosil qilingan so'zlar. Yodnoma tilida jami 2031 ta leksema qo'llangan bo'lib, shundan 1076 tasini sof turkcha, 590 tasini arabcha, 310 tasini fors-tojikcha o'zlashmalar va o'zlashmalardan turkiy affikslar orqali yasalgan so'zlarni tashkil etadi.

O'zbek tili genetik jihatdan turkiy tillar oilasiga kiradi va bu til uchun turkiy tillarning negiz leksikasi qadimiy asos hisoblanadi. Shu sababli ham o'zbek tili so'z boyligining qadimiy o'z negizi aslida turkiy tillarning o'ziniki bo'lgan tub turkiy so'zlardan iborat. Ko'rinadiki, tub so'zni belgilovchi asosiy mezon, birinchidan, bu so'zning genetik jihatdan o'sha tilniki ekanligi, ikkinchidan, uning qadimiy davrlarga oidligidir [3].

Ma'lumki, obida tilida iste'molda bo'lgan tub turkiy so'zlarning tarixi ko'hna yozma manbalarga borib taqaladi. Zero, mazkur yodnomalar umumxalq tilining muhim xususiyatlarini o'zida mujassam etgan bo'lib, xalqning qadimgi madaniyatini aks ettirgan. Ular orqali xalqimiz tarixi va tilimiz taraqqiyotiga oid ko'pgina qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lamiz [16]. Shu nuqtai nazardan, masnaviy so'z boyligini qadimgi turkiy til va eski turkiy tilning dastlabki yodgorliklarida qayd etilgan leksik birliklar bilan qiyosiy

O'ksuk "o'ksuk, qiyinchiliklar qurshovida" <o'ksu="o'ksumoq, xafa bo'lmoq", tilak-

“tilak,istak”<tila=“tilamoq,istamoq”, so‘hak-“suyak”< so‘ha=“oxirlamoq”, emgäk-“qiyinchilik”<emgä=“zahmat chekmoq”, ölg-“o‘lik”< öl=“o‘lmoq”, tirnoq-“tirnoq”<tirna=“tirnamoq”;

4)-quchi/-g‘uchi/-güchi/-küchi affikslari fe‘ldan shaxs ma‘nosidagi ot yasagan: bilg‘uchi-“biluvchi(olloh nazarga tutilmoqda)”bil=“bilmoq”, sözlägüchi “so‘zlovchi” <sözlä= “so‘zlammoq”, gizlägüchi “yashiruvchi, berkituvchi” < gizlä = - “yashirmoq, berkitmoq”, sotquchi“sotuvchi”<sot=“sotmoq”, qotg‘uchi- “aralashtiruvchi” <qot=“aralashtirmoq”, ötküchi-“o‘tuvchi(dunyodan o‘tuvchi,yo‘lovchi)” <öt=“o‘tmoq”,sevgüchi-“sevuvchi”<cev=“sevmmoq”;

5)-ch (-nch) affiksi fe‘ldan anglashilgan ish-harakatning natijasini, nomini bildiruvchi ot hosil qilgan: tinch-“tinch,osoyishta”<tin = -“tinmoq”;

6)-la/-lä affiksi asosan ot bilan (qisman) sifatdan ishning o‘zakdan anglashilgan predmet vositasida bajarilishi, muayyan holat va belgiga ega bo‘lish kabi ma‘nolardagi fe‘llar yasaydi:

a)otdan fe‘l yasalishi: sözlä=“so‘zlammoq”< söz-“so‘z”, yüklä=“yuklammoq” <yük-“yuk”;

b)sifatdan fe‘l yasalishi: gizlä=“berkitmoq,yashirmoq”< giz”berk,yashirin”;

7)-da/-dä//ta/-tä affiksi -la/-lä affiksining fonetik varianti bo‘lib, ba‘zi so‘zlardan fe‘l hosil qilgan [7]: alda=“aldamoq” <al-“hiyla”, ista=“istamoq” <is-“hid”, ündä= -“undamoq”< ün-“tovush,sas”;

8)quyidagi affikslar kammahsul bo‘lib, ular ba‘zi fe‘llardan ot yasash bilan chegaralanadi:

a)-(u)t/-(ü)t: ögüt-“nasihat”< ög=“maqtamoq”;

b)-ын/-in//un/-ün: tügün-“tugun”< tüg=“tugmoq”, ekin-“ekin”< ek=“ekmoq”;

v)-g‘an/-qan//g‘ын/-qын//g‘un/-qun: qorg‘an-“qo‘rg‘on”<qor-qur=“qurmoq”;

g)-ach/-äch: уыг‘ach-“daraxt”< уыг‘ =-“to‘siq, g‘ov bo‘lmoq”;

d)-ma/-mä:sürmä-“surma”< sür=“surmoq”;

ye)-lan: qaplan-“qoplon”< qap =-“tutmoq” (ESS,I,85);

yo)-m:qadam-“oyoq bosimi”<qada=“qadammoq”;

10)-g‘/-g//q/-k//ыг‘/ig//ыq/-ik//ug‘/-üg//uq//ük affiksi fe‘ldan o‘zakda anglashilgan ma‘noga taalluqli belgi xususiyatiga egalik tushunchasini bildiruvchi sifat hosil qilgan: achыг‘-“achchiq”< achы=“achimoq”(DTS, 4), savuq-“sovuq”< savu=“sovimmoq”, yarag‘-“yarog‘,asbob”< yara =-“yarammoq, kerak bo‘lmoq”.

Har bir til so‘z yasash, uni yangi ma‘nolarda qo‘llash kabi ichki imkoniyatlaridan tashqari, tashqi omillar ta‘sirida, ya‘ni boshqa tillardan lisoniy birliklarni qabul qilish orqali ham rivojlanib, boyib boradi. Albatta, bu jarayon muayyan til qonuniyatlari asosida amalga oshadi.Jahonda hech bir til yo‘qki, uning lug‘ati faqat o‘z so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lsin.Boshqa tillardan olingan so‘zlar yo o‘sha tilda o‘z shaklini qanday bo‘lsa, shundayligicha saqlaydi yoki uning leksik tizimi, tabiati, grammatik qurilishi, so‘z yasalishi va imlo qoidalariga uyg‘unlashadi [12].

O‘zbek adabiy tili tarkibidagi so‘zlar tarixiy shakllanishi jihatidan faqat turkiy tillarga xos bo‘lmay, balki fors-tojik, arab, mo‘g‘ul, rus tillaridan, shuningdek, uyg‘ur tili orqali xitoy tilidan kirib kelgan leksemalardan iborat.O‘zbek adabiy tilining taraqqiyot bosqichiga nazar solsak, mazkur so‘zlar turli davrlarda xilma-xil ijtimoiy sabablar bois o‘zlashganligiga guvoh bo‘lamiz. Masalan, fors-tojikcha istilohlar o‘zbek va tojik xalqlarining qadimdan yonma-yon yashab, bir-biri bilan ijtimoiy va madaniy munosabatda bo‘lib kelganligi natijasida, arab leksemalari esa, asosan, kitobiy til va fors-tojik tili, shuningdek, qisman og‘zaki nutq orqali kirib kelgan.

1)-la/-lä qo‘shimchasi o‘rganilayotgan manbada ot so‘z turkumiga oid o‘zlashmalardan buyruq fe‘lini yasagan:

bog‘la=“bog‘lammoq” <bog‘-“bog‘,bog‘lam”, chog‘la=“chog‘lammoq,vaqtini chog‘(yaxshi) o‘tkazmoq” <chog‘-“chog‘,vaqt”;

2)-siz/-siz//suz/-süz. Mazkur affiks asosan o‘zlashma otlarga qo‘shilib, qo‘shimchasi otlardan o‘zakdan anglashilgan ma‘noga ega emaslikni ifodalovchi sifatlarni hosil qilgan:ibratsiz-“ibratsiz”<ibrat-“ibrat,o‘rnak”,vositasiz-“vositasiz”<vosit-“o‘rta, o‘rtadagi”,foydasiz-“foydasiz” <foйда-“foйда”;

3)-lyg‘/-lig//lyq/-lik//lug‘/lüg//luq/-lük affikslari ishtirokida, asosan, sifatdan o‘zi qo‘shilgan o‘zakdan anglashilgan narsaga egalik ma‘nosini bildiruvchi mavhum otlarni ifodalovchi leksemalar hosil qilingan: *Bir necha kun dunyoda jon xushligi, Saltanat erur bu jahon xushlig‘i.* 16A-4

Keltirilgan misollardan va obida leksikasini o‘rganish mobaynida shu narsa ayon bo‘ldiki, masnaviy tilida turkiy hamda o‘zlashma lisoniy birliklardan yangi so‘zlar hosil qilishda ot yasovchi -chy/-chi, -quchi/-g‘uchi/-güchi/-küchi,-lyg‘/-lig//lyq/-lik//lug‘/lüg//luq/-lük affikslari faol ishtirok etgan. Bu esa o‘z navbatida ushbu qo‘shimchalarning XIV-XV asrlarda sermahsul affikslardan bo‘lganligini ko‘rsatadi. Obida lug‘at tarkibining o‘z qatlami tub(o‘zak) so‘zlar, ular yordamida yasalgan leksemalar hamda o‘zlashmalardan turkiy affikslar orqali hosil qilingan terminlardan iborat bo‘lib, ular yodnoma so‘z boyligining asosini tashkil etgan. Bu esa , o‘z navbatida, asar tilining rang-barangligini ta‘minlagan. Demak, leksik fondning shakllanishi va boyib borish jarayonini kuzatishda, o‘zga tillarning turkiy tillar,

jumladan, o'zbek tili rivojida tutgan o'rnini aniqlashda, tildan tashqari – ekstralingvistik omillarni to'g'ri belgilashda ko'hna yodnomalar til xususiyatlarini atroflicha tadqiq qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Haydar Xorazmiy. "Gulshan ul-asror" (Mahzan ul-asror) qo'lyozmasi. O'zRFA Alisher Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi. № 37.
2. Бафоев Б.Навойи асарлари лексикаси.-Т.:Фан, 1983.
3. Бегматов Э. Ҳозирги ўзбек адабий тилининг лексик қатламлари.-Т.:Фан, 1985.
4. Дадабоев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XVI вв.-Т.:Ёзувчи,1991.
5. Жамолхонов Х. Ҳозирги ўзбек адабий тили.2-қисм.-Т.:Тошкент давлат педагогика университети,2004.
6. Мамажонов Г. Ўзбек лексикаси тараққиётининг баъзи масалалари.-Т.:Фан, 1978
7. Муталлибов С. Морфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. -Т.: Фан, 1959
8. Наджип Э.Историко-сравнительный словарь тюркских языков XIV века: по материалам "Хосрау Ширин" Кутба. -М.: Наука, 1979
9. Севортян Э. Аффиксы словообразования в азербайджанском языке. Опыт сравнительного исследования.-М.:Наука,1966
10. Содиков Қ. Туркий ёзма ёдгорликлар тили: адабий тилининг юзага келиши ва тикланиши.-Т.: Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2006
11. Турсунов У.,Мухторов Ж., Раҳматуллаев Ш.Ҳозирги ўзбек адабий тили.-Т.:Ўзбекистон, 1992.
12. Турсунов У., Ўринбоев Б., Алиев А. Ўзбек адабий тили тарихи.-Т.: Ўқитувчи, 1995
13. Уфимцева А. Опыт изучения лексики как системы.-М.: Издво АН СССР, 1962
14. Холманова З."Бобурнома" лексикаси.-Т.: Фан, 2007.
15. Йўлдошев И. Ўзбек китобатчилиқ терминологияси.-Т.: Фан, 2004.-Б.99.
16. Алиев А., Содиков Қ. Ўзбек адабий тили тарихидан.-Т.: Ўзбекистон, 1994, 1994.-Б. 115.
17. Ўзбек адабий тилининг тараққиёти. Уч жилдли. -Т.: Фан, 1991.-Б.128

UDC 811.161.1+811.512.164]'342-115

THE ROLE OF NEGATIVE TRANSFER IN COMPARATIVE AND CONTRASTIVE PHONETICS

H.B.Temirova, PhD student, Termez State University, Termez

Annotatsiya. Bizga ma'lumki, qardosh tillarni bir-biriga solishtirganda, bu tillar o'rtasidagi ijobiy transfer salbiy transferdan ko'ra ko'proqdir. Buning sababi, ularning bir bobo tildan kelib chiqqanligidir. Shu sababli, bu tillarning turli lingvistik sathlarida o'xshashliklar mavjud va qardosh tillarni o'rganish o'quvchilar uchun ancha osonlashadi va bu o'xshashliklar juda ko'p qulayliklar keltiradi. Biroq, bu salbiy transfer mavjud emas degani emas, ayniqsa fonetik sathda salbiy transfer yaqqol ko'rinadi. Lekin bu salbiy transfer natijasida yuzaga kelgan xatolar tuzatilishi mumkin, ularni to'g'rilashning iloji bo'lmasa ham, ular fonologik xatolarni keltirib chiqarmaydi, aniqrog'i, bu xatolar ma'noga ta'sir qilmaydi.

Kalit so'zlar: salbiy transfer, ijobiy transfer, fonetika, fonologiya, qiyosiy fonetika, chog'ishtirma fonetika.

Аннотация. Как известно, при сравнении родственных языков друг с другом положительного переноса между этими языками больше, чем отрицательного переноса. Причина этого в том, что они происходят из одного и того же языка предков. Таким образом, на разных лингвистических уровнях этих языков есть сходство, и изучение родственных языков намного легче для изучающих, и это сходство приносит большое удобство. Однако это не означает, что отрицательного переноса не существует, особенно на фонетическом уровне отрицательный перенос очевиден. Но ошибки, вызванные этим отрицательным переносом, могут быть исправлены, и даже если их исправить невозможно, они не вызывают фонологических ошибок, точнее, эти ошибки не влияют на смысл.

Ключевые слова: отрицательный перенос, положительный перенос, фонетика, фонология, сравнительная фонетика, контрастивная фонетика

Abstract. As we know, when related languages are compared to each other positive transfer between these languages is more than negative transfer. The reason for this is that they come from the same ancestral language. Therefore, there are similarities in the different linguistic levels of these languages, and learning related languages is much easier among learners and these similarities bring much convenience. However, this does not mean that negative transfer does not exist, especially at the phonetic level negative transfer is evident. But the errors caused by these negative transfer can be corrected, and even if it is not possible to correct them, they do not cause phonological errors, to be more precise, these errors do not affect the meaning.

Keywords: negative transfer, positive transfer, phonetics, phonology, comparative phonetics, contrastive phonetics.

Transfer, derived from the Latin word "transfere", means "to carry", "to bear" or "to print, impress or otherwise copy (as a drawing or engraved design) from one surface to another" (Webster's Third New

World International Dictionary, 1986). So to speak, when we say “technology transfer”, we mean the transfer or carry-over of technology from one owner to another.

Transfer can also mean “the carry-over or generalization of learned responses from one type of situation to another”, especially “the application in one field of study or effort of knowledge, skill, power, or ability acquired in another” (Webster’s Third New World International Dictionary, 1986). The use of “transfer” in “linguistic transfer” is such an example. By linguistic transfer, we mean what the learners carry over to or generalize in their knowledge about their native language (NL) to help them learn to use a target language (TL). Here transfer does not indicate whether what is carried over is bad or good. This meaning from the dictionary shows that transfer is a neutral word in origin and nature.

Transfer was originally a psychological concept, which refers to the influence of acquired knowledge, skills, even methods and attitudes on learning new knowledge and skills. In the mid-18th century, many scholars began to explain and study transfer systematically. Simply speaking, learning transfer is the influence of one kind of learning on another. Language transfer refers to “the influence of one language on learning another” (Longman Dictionary of language teaching and applied linguistics 1992).

Transfer perhaps is the most important concept in the practice and theory of education. In fact, the principle of transfer refers to the hypothesis that first language will affect target language. The phenomenon of transfer happens when acquiring a new language is influenced by pronunciation, grammar or any other aspects of a learner’s first language. By many theoreticians and teachers it is accepted that when learners attempt at communicating in foreign or second language, they often transfer some elements of their mother tongue onto patterns of the target language in both speaking and writing. So learners may use their knowledge of one language into another so as to communicate.

For decades, the phenomenon of language transfer has been a focus of second language acquisition. Historically, the study of language transfer has experienced three stages: the first stage is from 1950s to 1960s, when the study of language transfer was strongly influenced by behaviorism. At that time, the strong version of contrastive analysis hypothesis (CAH) asserted that through careful comparison of the native language (NL) and target language (TL), the difficulties in TL acquisition could be predicted. The strong version of CAH was proved to be unable to fulfill what it had claimed to do, however; thus, with the growing disfavor of behaviorism, CAH received strong criticisms, especially from mentalists during the late 1960s. And from then on, the study of language transfer entered into the second stage up to 1970s. During that period, under the influence of Chomsky’s UG (universal grammar) theory, and with the revolutionary studies conducted by Dulay and Burt, the role of language transfer in the process of L2 (second language) acquisition was considered to be trivial. The third period of language transfer study, from 1980s up to date, is marked by the introduction of multidisciplinary perspectives into the field of SLA (second language acquisition) research; consequently our understanding toward the language transfer phenomenon has been deepened.

Now, as pointed out by Selinker (1992), the consensus view of language transfer is that it is not an “all or nothing” phenomenon. Actually, transfer has been regarded as a very broad concept of cross-linguistic influence not confined within the scope of L1 and L2. Odlin (1989) has proposed a working definition of transfer: Transfer is the influence resulting from similarities and differences between the target language and any other language that has been previously (and perhaps imperfectly) acquired. Similarly, Selinker (1992) has concluded that: Language transfer is best thought of as a cover term for a whole class of behaviors, processes and constraints, each of which has to do with CLI (cross linguistic influence), the influence and use of prior linguistic knowledge, usually but not exclusively NL (native language) knowledge. This knowledge intersects with input from the TL (target language) and with universal properties of various sorts in a selective way to help build IL (interlanguage). Such an understanding of language transfer presupposes that the analysis language transfer needs to be approached from different perspectives.

The definition of language transfer is considered problematic because some scholars stopped using this term or they were using it in highly restricted ways while others continue to use it without restriction (Odlin, 1989:25). However, many scholars tried to define transfer. During the nineteenth and twentieth centuries the interest on the notion of transfer was increased. Weinreich in his research used the term interference to cover any case on transfer (Odlin, 1989:12). His survey on bilingualism indicates that the effects of cross-linguistic influence are not monolithic but instead vary considerably according to the social context of the language contact situation (Odlin, 1989:12). The use of terms borrowing transfer and substratum transfer distinguishes these effects (Odlin, 1989:12). According to Odlin (1989:12). “Borrowing transfer refers to the influence a second language has on a previously acquired language (which is typically one’s native language). Substratum transfer is the type of cross-linguistic influence investigated in most studies of second language acquisition; such transfer involves the influence of a source language (typically, the native language of a learner) on the acquisition of a target language”. The

effects of native language influence was and is still of great importance as many studies showed and the term transfer will serve as an abbreviation of substratum transfer (Odlin, 1989: 12-3).

But what is language transfer? According to Gass and Selinker (1994:54) "it is a term that was used extensively in the first half of the century and refers to the psychological process whereby prior learning is carried over into a new learning situation". However, since any definition related to the notion of transfer does not characterise what transfer is, it is essential to mention observations that were made concerning of what transfer is not. According to Ellis (1994:301) "it is now widely accepted that the influence of the learner's native language cannot be adequately accounted for in terms of habit formation".

Language transfer is the application of linguistic features from one language to another by a bilingual or multilingual speaker. Language transfer may occur across both languages in the acquisition of a simultaneous bilingual, from a mature speaker's first language (L1) to a second language (L2) they are acquiring, or from an L2 back to the L1

Language transfer (also known as L1 interference, linguistic interference, and crosslinguistic influence) is most commonly discussed in the context of English language learning and teaching, but it can occur in any situation when someone does not have a native-level command of a language, as when translating into a second language. Language transfer is also a common topic in bilingual child language acquisition as it occurs frequently in bilingual children especially when one language is dominant.

REFERENCES:

1. Bransford, J. D., Brown, A. L., & Cocking, R. R. (2000). [How people learn: Brain, mind, experience, and school](#). (Expanded ed., PDF). Washington D.C.: National Academy Press, [ISBN 0309070368](#).
2. Ellis, R. (1994). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
3. Gass, S. M., & Selinker, L. (1994). *Second Language Acquisition. An Introductory Course*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers: Hillsdale, New Jersey, Hove and London.
4. Jarvis, Scott, 1966- (2008). *Crosslinguistic influence in language and cognition*. Pavlenko, Aneta, 1963-. New York: Routledge. [ISBN 978-0-203-93592-7](#). [OCLC 220962778](#)
5. Odlin, T. (1989). *Language Transfer. Cross-linguistic influence in Language Learning*. Cambridge University Press.
6. Selinker, Larry.(1992). *Rediscovering Interlanguage*, New York: Longman Inc.
7. Solé Alonso, Gemma; Pladevall Ballester, Elisabet (2017). *False friends in advanced learners of English. The effect of task type and mode*. Universitat Autònoma de Barcelona.
8. Whitley, M. Stanley (2002). [Spanish-English Contrasts: A Course in Spanish Linguistics](#). Georgetown University Press. p. 358. [ISBN 978-0-87840-381-3](#). Retrieved 12 May 2013.
9. Wahlbrinck, Bernd (2017) (2017). *German-English Language Interference: 56 Innovative Photocopiable Worksheets for Teachers & ESL Students*. [ISBN 978-3-00-057535-8](#).

UO'K 81

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING ANTROPOPRAGMATIK TADQIQI

Sh.M.Turaeva, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz hamda o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning ayrim jihatlari, jumladan atropopragsmatik tomonlama tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, til, qiyoslash, tilshunoslik, tarjima, ibora.

Аннотация. В данной статье исследуются некоторые аспекты фразеологизмов английского и узбекского языков, в том числе атропрагматический аспект.

Ключевые слова: фразеология, язык, сравнение, языкознание, перевод, словосочетание.

Abstract. In this article, some aspects of phraseological units in English and Uzbek languages, as well as atropopragsmatic aspects are studied.

Keywords: phraseology, language, comparison, linguistics, translation, phrase.

Kirish. Frazeologik birliklarni o'rganish jarayonida qiyosiy-chog'ishtirish taqqoslash usulidan foydalanishni olimlar munozarali va hatto imkonsiz deb hisoblashgan. Ammo yigirmanchi asrning 60-yillarining ikkinchi yarmida birinchi marta qiyosiy, tizimli-tipologik va areal frazeologiya masalalari samarqandlik tilshunoslar L.I.Royzenzon va Yu.Yu. Avaliani asarlarida ilk bor ko'tarilgan hamda frazeologiyani shakllanishi va rivojlanishi jarayonida turli tizimli tillar va hattoki tipologik jihatdan har xil tillar frazeologiyasini qiyosiy o'rganishning ahamiyati alohida ta'kidlangan.

Adabiyotlar sharhi. Frazeologiya sohasida jahon tilshunoslaridan B.Freyzer, N.Xomskiy, A.Kunin, V.Vinogradov, A.Nazaryan, o'zbek tilshunoslaridan esa Sh.Rahmatullaev, B.Yo'ldoshev, A.Mamatov, A.Bushuy, M.Sodiqovalar ilmiy tadqiqot ishlari olib borishgan. Amerikalik olim B.Freyzerning fikricha - "Iboralar lingvomadaniyat sohasida muhim o'rin tutadi va oddiy birikmalardan farqli ravishda ular qotib qolgan birikma bo'lib, shakli va ma'nosi o'zgarishiga yo'l qo'yilmaydi" [6, 22]. Reformatskiy esa - "Frazeologik birliklar turli aholi qatlami nutqiga xos bo'lgan, ularning sinfi va kasbini ko'rsatadigan so'z va so'z birikmalaridir" [3, 128] - deya ta'rif beradi. Yana bir lingvomadaniyatshunos

olim Chi Renning fikriga ko'ra – "Iboralar so'zlarning shunday qotib qolgan guruhiki, ularning so'zlari alohida yakka olinganda iboraning umumiy ma'nosiga bog'liq bo'lmaydi".

Zamonaviy tilshunoslikda qarindosh va qarindosh bo'lmagan tillarning frazeologiyasini qiyosiy o'rganish ingliz, rus va o'zbek tillari frazeologiyasining o'ziga xos xususiyatlarini yaxshiroq anglashga, tillararo frazeologik birliklarning mohiyatini aniqlashga imkon beradi. Jumladan, taqqoslangan tillarning tabiatidan kelib chiqqan holda aloqador (ingliz va nemis), uzoq qarindoshlik (rus va nemis); o'zaro bog'liq bo'lmagan (ingliz va o'zbek); aralash (nemischa-ruscha-o'zbekcha) farqlanadi. Semantik-struktural tabiati bo'yicha esa 1) tuzilishi va vazifasi bir xil bo'lgan frazeologik birliklar guruhi; 2) frazeologik birliklar guruhi, shu jumladan semantik jihatdan o'xshash komponent; 3) bir xil tipdagi ishoraviy ma'noga ega bo'lgan frazeologik birliklar guruhi; 4) bir xil leksik-grammatik tuzilishga ega va turli tillarda birlashtirilgan semantikaga ega bo'lgan frazeologik birliklar guruhini aniqlash va tadqiq etish imkonini yaratadi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Pirovard natijada: 1) frazeologik birliklarning grammatik xususiyatlari; 2) frazeologik birliklarning leksik (tarkibiy) tarkibi; 3) frazeologik semantika va frazeologik tizimdagi semantik munosabatlar; 4) frazeologizmdagi uslubiy xususiyatlar va hodisalar; 5) frazeologizmlarning miqdoriy xususiyatlari ilmiy tadqiqqga tortiladi.

Dunyodagi barcha narsa va hodisalar kabi iboralarning ham o'z kelib chiqish tarixi, ya'ni, etimologiyasi mavjud. Agar ma'lum bir tildagi FBlarning kelib chiqishini o'rgansak, bevosita o'sha millatning tarixi va urf odatlarini ham o'rganamiz. Ingliz tilida ba'zi so'z va iboralar mavjudki, ular tilda o'z-o'zidan paydo bo'lmagan, ularning paydo bo'lishiga ba'zi tarixiy voqea, odat, an'analar sabab bo'lgan. Bunday iboralarga ko'plab misollar keltirishimiz mumkin. Masalan, *to let the cat out of the bag - sirni fosh qilib qo'ymoq* iborasining kelib chiqish tarixiga e'tibor qilaylik.

Qadimgi Angliyada mamlakat yarmarkalarida cho'chqa bolasi sotilgan. Xaridor o'z xaridini xavfsizlikda olib ketishi uchun cho'chqani biror sumkaga yoki qopga joylash odat tusiga kirgan. Lekin keyinchalik ba'zi hiylakorlar paydo bo'ladi va ular yarmarkalarga sumkalarini og'zi bog'liq holda olib kelishadi. Ularning ichiga cho'chqa bolasi o'rniga mushuk solingan bo'ladi. Befarq xaridor "qopdagi cho'chqa" bilan uyiga qaytadi, ammo ehtiyotkor xaridor sotuvchiga qopni ochishni va cho'chqani tekshirishni talab qiladi. O'shanda u "*sirni fosh qilib qo'yadi*" va natijada he "*let the cat out of the bag*", ya'ni u sirni fosh qildi iborasi paydo bo'ladi. [4,106].

Walls have ears – devorning ham qulog'i bor iborasining kelib chiqish tarixi Katerin de Medichi bilan bog'liqdir. Haqiqatdan ham, Katerin de Medichining saroyi devorlarining qulog'i bo'lgan. Hayotining so'nggi qismini Katoliklar va Protestantlar maqomini tenglikda saqlash bilan o'tkazgan Fransiya qirolichasining Luvr binosi shunday qurilganki, bir xonada aytilgan gap boshqa xonaga ham eshitilib turgan. Xuddi shu yo'l bilan Katerin de Medichi bu ikki tomonni yetarli darajada o'rganib, mamlakat partiyalarida o'z muvozanatini saqlab turgan. [5,210].

Masalan, ingliz tilidagi "*bare foot*" iborasini oladigan bo'lsak, u so'z birikmasi sifatida tarjima qilinganda "yalang oyoq, oyoq kiyimsiz" ma'nolarini ifodalasa, ibora sifatida "*hali unashtirilmagan, bo'ydoq, boshi ochiq*" ma'nosini beradi va uning kelib chiqish tarixi o'rta asrlarning so'ngiga borib taqaladi. Endi esa nima uchun aynan bare foot iborasi hali turmushga chiqmagan qiz uchun ishlatilganligini ko'rib chiqamiz. Buning sababi o'rta asrlarda kuyov tomondan qiznikiga mehmonga kelgan qarindoshlar bo'lajak kelinga oyoq kiyim sovg'a qilishgan, shuning uchun ham aynan shu ibora qo'llanilgan. Bunga o'xshash ibora o'zbek tilida ham mavjud unda ham aynan inson tana a'zosining bo'sh, hech nima yo'qligini aytish bilan qizning hali turmushga chiqmaganligini ifodalash mumkin. Bu ibora "boshi ochiq" iborasi bo'lib uning kelib chiqishi ham ingliz tilidagi muqobiliga o'xshash.

O'zbek va ingliz tillarining frazeologik birliklari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar nimada, ular tilda asosan qanday namoyon bo'ladi; ular qanday intralingvistik va ekstralingvistik nimalar bilan belgilanadi, somatik frazeologik birliklarning tillararo ekvivalentligi darajasi qanday degan savollarga javob topish mumkin bo'ladi. Frazeologizmnining o'ziga xos xususiyati shundaki, u ozmi-ko'pmi, tilning yaruslaridagi asosiy xususiyatlarini aks ettiradi. Frazeologik birliklar uchun leksika yoki so'z birikmasi asos hisoblandi. Frazeologik birliklar so'zlarning o'zaro uyushmasidan shakllanadi. Shu sababli qiyosiy frazeologik tahlilning o'ziga xos xususiyati - birlamchi tizimlarni - leksika va grammatikani, shuningdek ularning frazeologiyada namoyon bo'lish xususiyatlarini hisobga olish zaruriyati kelib chiqib o'rganiladi [2].

Masalan, o'zbek tilidagi *boshini aylantirmoq* frazeologik birligi ingliz tilida *turn smb's head* rus tilida – *krujit / vskrujit komu-libo golovu tarzda* ifodalansa, o'zbek va ingliz, rus tillarida maqollar bilan ifodalangan ismning aniqlik / noaniqlik grammatik kategoriyasi mavjudligi bilan xarakterlidir: *an eye for an eye – oko za oko – boshga bosh*. kabilar.

Ma'lumki, frazeologik birliklar, leksemalar, sintaktik va morfologik vositalar tarkibiga kirib, ularning doimiy paradigmatic yoki sintagmatic o'zgaruvchanligi sezilarli darajada cheklanadi. Shuningdek, bu cheklovlar turli frazeologik birliklar uchun bir xil emas. Masalan, maqolaning quyidagi inglizcha frazeologik birligidagi "*poor as a church mouse*", ammo uni alohida frazeologik birliklarda

muntazam ravishda almashtirish imkoniyati "put on a / the face of smth.". mavjud emas. Frazeologik birliklar asosan turg'un tarkibga ega bo'ladi.

Muayyan frazeologik birliklarni taqqoslash tarjima nazariyasida, frazeografiya nazariyasida, qiyosiy tipologik tadqiqotlarda frazeologik birliklarning tillararo bog'liqligining turli jihatlariga asoslangan bo'ladi.

Turli tillardagi frazeologik birliklarning funksional-semantik korrelyatsiyasi taqqoslanadigan frazeologik birliklarning umumiytarkibidagi semantik tarkibning o'ziga xosligini, funksional-semantik o'ziga xoslik kombinatsiyasini va to'liq frazeologik ekvivalentlarni ifoda etishini ko'rsatadi. Masalan: : *Armed to the teeth – voorujenny do zubov – tish tirnog'igacha qurollangan. yoki the eye of heaven – nebesnoe oko. samoviy ko'z. yoki tarkibiy farqlarning ahamiyati* Masalan : *a heart of stone – kamennoe serdse – tosh yurak stligi ko'zga tashlanadi*[5].

Taqqoslanayotgan tillardagi frazeologik birliklar faqat mavhum obrazli model bilan birlashtirilgan bo'lsa, unda ularning funksional- semantik korrelyatsiyasi o'z xarakterini yo'qotadi, chunki bunday mavhum modelga muvofiq bir xil ma'noga ega bo'lgan bir qator frazeologik birliklar shakllanishi mumkin. Faqatgina mavhum obrazli model mos keladigan bo'lsa, frazeologik birliklarning funksional-semantikkorrelyatsiyasi odatda to'liq bo'lmaydi.

Ingliz, o'zbek va rus tillarining taqqoslangan frazeologik birliklarining aspekt o'ziga xosligi bilan umumiy frazeologik ma'no farqlari ko'p yo'nalishli qayta ko'rib chiqish natijasi bo'lishi mumkin. Yana bir sabab, bir xil umumiy ma'no fonida qo'shimcha semantik soylarning paydo bo'lishi bo'lishi mumkin. Masalan: ingliz tilining ijobiy rangdagi frazeologik birligi *keep one's chin up* (burningizni ko'taring) rus tiliga burni burish uchun frazeologik birlik sifatida tarjima qilinishi mumkin. (takabburlik bilan). Demak, taqqoslangan frazeologik birliklarnisinchkovlik bilan o'rganish bilan bir qator boshqa semalarni ham ajratish mumkin va birliklarni turli xil xususiyatlarga ko'ra taqqoslashda ekvivalentlik mezonlarini olish mumkin.

1) voqelik nomlari va ingliz bo'lmagan, rus bo'lmagan kelib chiqishi ismlari bo'lgan frazeologik birliklar; Masalan: *Achilles' heel - axillesova pyata; Buridan's ass - buridanov osel* Bunday frazeologik birliklar yevropa madaniyatining umumiyliigi bilan bog'liq, chunki ingliz va rus tillarida ham frazeologizmlarning shakllanishiga ko'plab frazeologik birliklarning manbalari bo'lgan qadimgi mifologiya va Injil katta ta'sir ko'rsatdi. O'zbek tilida ingliz va rus tillariga nisbatan bunday frazeologik birliklar ifodalanmaydi.

2) mustaqil ishlatishda eng ko'p uchraydigan leksema-komponentli frazeologik birliklar. Masalan: *hold one's head high – vysoko derjat golovu – boshini baland kutarib yurmoq.*

3) frazeologik birliklar, shu jumladan milliy nomlar va milliy haqiqat nomlari uchun nolga yaqin; masalan: *Heart of Dixie; trishkin kaftan; Daqyonusdan qolgan.*

Xulosa va munozara. Shunday qilib, frazeologik birliklarning tillararo tomoni va funksional-semantik korrelyatsiyasi nisbatan avtonom hodisalardir. Har bir tilning frazeologik qatlami til millatining madaniyati, urf-odatlar va turmush tarzi asosida shakllanadi va uning tilini boyitadi. Frazeologiya o'ta murakkab hodisa bo'lib, uni o'rganish uchun o'ziga xos tadqiqot usuli, shuningdek, boshqa fanlar - leksikologiya, grammatika, stilistika, fonetika, til tarixi, tarix, falsafa, mantiq va mintaqashunoslik fanlari qo'llaniladi. Tillararo frazeologik ekvivalentlarning tipologiyasi ularning o'zaro ta'siriga asoslangan bo'lib, ular orasida tarkibiy va funksional-semantikkorrelyatsiyani birlashtirgan strukturaviy-semantik va funksional-semantik korrelyatsiya mavjud bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Royzenzon L.I. Sintaksis i frazeologiya. // Problemy sintaksisa -Lvov, -2013, -p. 49-50.
2. Kunin A.V. Frazеologiya sovremennogo angliyskogo yazyka.- M.: 2016 g.15-24-betlar.
3. Molotkov A.P. Frazеologiya sovremannogo russkogo yazyka. M.: 2019g. 30-57-betlar.
4. Ogoisev V.M. Ustoychivye sravneniya s sisteme russkoy frazeologii. -L., 2018. -p. 25.
5. Rahmatullaev Sh. O'zbek tili frazeologizmlarining izoli lug'ati Toshkent, 2012 yil
- Mamatov A.E. O'zbek frazeologiyasi(O'quv qo'llanma). Toshkent, 2019 yil

UDC 801/3=82(045/046):22

THE ROLE AND DEVELOPMENT OF CONCEPT IN LINGUISTICS

D.M.Turakulova, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

D.Sh.Kenjayeve, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvomadaniy va kognitiv konseptning ma'lumotlari va ta'rifi yoritilgan bo'ib uning ahamiyati batafsil tahlil qilingan. Ushbu maqolada kontseptsianing kognitiv va madaniy tilshunoslikdagi o'rni qisqacha muhokama qilinadi. Kontseptsianing lingva-madaniy holatini tavsiflashning turli usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar. Konseptualizm, konspetsiya, kognitive tilshunosliyi, lingvomadaniy tilshunoslik, konspet tahlili

Аннотация. В настоящей статье содержится информация и определение лингвокультурного понятия, а также подробно анализируется его значение. В этой статье кратко обсуждается роль концептов в когнитивной и культурной лингвистике. Предусмотрены различные способы описания языково-культурной ситуации концепта.

Ключевые слова. Концептуализм, концепт, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, анализ концептов.

Abstract. Current article covers the information and the definition of linguocultural concept and its importance is analyzed in detail. The role of concept in cognitive and cultural linguistics is briefly discussed in this article. Different methods for describing lingua-cultural situation of concept is provided.

Key words. Conceptualism, linguistics, cognitive science, concept

Philosophers and cognitive scientists share an interest in concepts since they are crucial to theories of cognition. Regarding the nature of concepts, their organization, and how they are learned, there is, nonetheless, a significant deal of debate. The basic theories of concepts and their reasons are critically reviewed and given a thorough high-level summary in this chapter. The chapter also offers a novel method for conceptual understanding that is centered on two principles and takes into account the numerous difficulties that each theory experiences. First, there is a pluralistic view of several kinds of conceptual structure. The second is a paradigm in which concepts are viewed as atomic representations connected to various kinds of conceptual structures.

Cognitive linguistics started to have an impact on language's semantics in the 1960s. The study of the relationship between human language and mental activity, or human language and cognitive activity, is this intricate element. The American psychologist and linguist Noam Chomsky is credited with founding cognitive linguistics. He approaches the theory of cognition creatively and relates the idea of cognition to the following three major problems:

1. The nature of cognition (what cognition is);
2. The construction of a system of knowledge in the human mind;
3. The application of knowledge in the form of a database on a computer and contemporary research technologies.

Coming to the term of the concept, it is a component of communication between culture and man and is one of the major categories of cognitive linguistics. Besides that it is in is a key image that symbolizes the coherence of language. A specific language's semantic range is created by the idea. The Latin word "conceptus," which meaning "concept," is where the English word "concept" originates. A combination of concepts make up a concept. A notion is any group of ideas that are stated or expressed in relation to an object.

In general, language is used to convey and comprehend the essence of the thought. The concept is a system by itself; however, it functions under other ideas. S.A. Askoldov coined the term "concept" for the first time in Russian science in 1928. The concept is seen by the scientist as a way of thinking that complements several enigmatic things, deeds, and realities (such as the idea of development, reality, and mathematical conceptions) in the act of thinking.

A concept that reflects the process of thinking about one type of notion or another, according to his description of the concept. Nearly all notable linguists have examined the notion of concept in-depth, however each interprets the term or concept in their own unique way. Other academics have interpreted it in other ways, such as an idealized, culturally conditioned vision of the human imagination (A. Vezhbtskaya), a logical category (Y. I. Stepanov), a term in practical philosophy (N. D. Aryutunova), and a multi-layered notion (V. I. Krasik). The opinion of S.A. Askoldov stated above is very similar to that of Y.S. Stepanova, who stated that "the concept is a form of one of the elements of culture generated in human thinking, in the same manner culture enters the mental universe of man."

The concept's meaning is examined by another Russian linguist, V.A. Maslova, as a comprehensive structure that encompasses not only the thought but also the thrill, assessment, national image, and connotation that language speakers consider and experience. highlights the fact that there are various viewpoints on the conceptual structure. The principle of value, which assists the study of culture and is the foundation of culture, is at the core of the notion. In addition to the spiritual structure and the relationship between a person and the thing they represent, each idea highlights a complex mental harmony that combines universal or general, national cultural, social, linguistic, and personal-individual components. After examining the many concepts, researchers came to a definite conclusion: A concept is not an arbitrary word; rather, it is a fundamental viewpoint on the information and abilities that individuals have gathered through the years. In linguistics, "concept" has a long and short history. Today, linguistics places a high value on the idea of concept. traditionally thought of as linguistics. In the 1970s, the term concept was regarded as a challenge requiring very in-depth interpretation. The writings of British scientists Cheyff, R. Jakendof, G. Lakof, and R. Langasker were translated in the 1980s, which is when

the notion was fully utilized. These publications frequently utilize the words conceptualization and conceptual essence. On the concept's lexical meaning, many academics have different opinions.

Over the past ten years, the idea has extended throughout the field of linguistics. The notion is interpreted differently in cognitive linguistics, linguocultureology, and literary studies. We now observe that this term's understanding has been enlarged to cover the notion, even though it was previously employed as a synonym for the concept in linguistics up to the 1980s of the previous century. N.Y. Shvedova emphasized that the notion is one that is perceived in a social or subjective sense, representing the significant material, mental, and spiritual components of human life. It also has its own historical roots and reflects the collective experience of the people. The study of how language and culture interact is a relatively recent area in linguistics. The concept serves as the main object of this direction's own categorization apparatus. As Professor N. Mahmudov notes, "Linguoculturological research pays considerable attention to the difficulties of idea expression; when looking at Internet resources, for example, in Russian linguistics, this tendency is quite prevalent. Even the vast majority of doctoral dissertations recently completed focused on the examination of the idea in one or more languages from a linguocultural perspective. This indicates that in linguoculture, the notion is the unit that is most frequently utilized. As a linguo cultural unit, the concept reflects the particulars of a culture. Slyshkin presents a comprehensive explanation of the linguo-cultural concept (2004). The researcher lists the following as the concept's fundamental qualities: "its complex presence in language, consciousness, and culture; mental nature; limited by the speaker's consciousness; worthiness; conventionality and vagueness; cognitive and generalizing orientation; poly-appealability; variability; and three-level linguistic embodiment, including levels of systemic potential, subject potential, and textual implementation" (Slyshkin, 2004, p. 78). Yet, unlike logo-epistemology, linguo-culture, and culture, linguo-cultural localization in consciousness differs significantly from other ideas in that it does not occur concurrently in consciousness and language. In addition, linguistic and cultural concepts are distinct from other mental constructs (such as frames, scripts, stereotypes, images, etc.) since they are always centered on a particular value.

A specific method to linguo-cultural idea analysis is provided by Tokarev (2000). He provided six different approaches for this:

1. The idea of taxonomic modeling.
2. Identifying the concept's position inside the idiom and its relationships with other ideas.
3. Explanation of objects, mental facts, myths, stereotypes, cultural attitudes, ideologies, symbols, and standards, as well as how this notion is represented in the cultural sign system and historical, anthropological, and ethnographic data.
4. Determining how the topic should be expressed linguistically.
5. The investigation of the mechanisms for preserving cultural connotations, including figurative base, nomenclature spheres, historical dynamics of semantic structures, keywords, paradigmatic and syntagmatic relationships, and quasi-models.
6. Discursive analysis of the idea.

Scientists explain several types of concepts. For instance, Karasik (2005) categorizes linguistic and cultural concepts into parametric (such as space, time, etc.) and non-parametric categories (with subjective content, such as happiness, travel, gift, health, etc.). Selemenova takes into account the parametric concept of "frost" (2018). Non-parametric concepts are frequently found in contemporary research, such as in the articles "Some Heroes in Turkic (Kazakh) Heroic Epo" (Yergubekova et al., 2013), "Fate as a Concept in Language and Culture" (Chupryna, Baranova, & Merkulova, 2018), and "Concepts Work and Laziness in the Archin linguistic Worldview" (Samedov & Hasanova, 2017).

For all language speakers, the concept of linguoculture provides a framework for understanding the world. A cultural tool that affects how a nation's character is formed is the linguistic-cultural notion. The study of culture is done independently in linguoculture. The fundamental cultural ideas have a significant impact on the collective linguistic consciousness. Abstract names—in particular, conscience, destiny, will, sin, law, freedom, intelligence, homeland, and others—are the fundamental ideas of culture.

In linguistics, the concept has a significant impact. In addition, we have talked about what a concept is, where it fits in linguistics, where it fits in cognitive linguistics, and what linguoculturalism is. These allow us to draw the conclusion that a simple notion and a concept in cognitive linguistics are two different things. The most active language unit is the concept, which is also a major category in cognitive linguistics.

REFERENCES:

1. Grigoriev, A. A. (2006). Philosophy, culture, society. Concept and its linguo-cultural components. *Philosophy questions*, 3, 64–76.
2. Karasik, V. I. (2005). Regulatory concepts. *Language, consciousness, communication*, 30, 95–108.
3. Proshina, Z. G. (2015). Yamuna Kachru's contribution to linguacultural studies. *World English*, 34(1), 127–132. DOI:
4. Proshina, Z. G., Rivlina, A. A., Ter-Minasova, S. G., Beloglazova, E. V., & Kabakchi, V. V. (2016). *Russian English linguaculture. Russian English: History, Functions, and Features*. Cambridge University Press. DOI:
5. Samarina, V. S., Nezhelskaya, G. N., & Gubanova, L. G. (2017). Linguo-cultural research of gender-marked English proverbs. *Questions of cognitive linguistics*, 2, 118–126. DOI: 10.20916 /1812-3228-2017-2-118-126

UO'K 81'37

LEKSIK SINONIMLAR VA EVFEMIK DARAJALANUVCHI SINONIMLAR QIYOSI

S.Turdimurodov, PhD, Termiz Davlat Universiteti, Termiz

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilida sinonimlar va uning tadqiqi, ta'rifi yuzasidan bildirilgan fikrlar xususida mulohaza yuritilgan. Asosiy tahlillarda, evfemik sinonim leksemalar qatorida graduonimik munosabatlarning yuzaga chiqish omilari, nutqda qo'llanilishi yuzasidan tahlillar olib borilgan.

Kalit so'zlar: evfemizm, evfemik graduonimiya, evfemik ma'nodosh leksemalar, sinonimik qator.

Аннотация. Статья содержит некоторые комментарии о синонимах в узбекском языке и высказанные мнения относительно их исследования и определения. В основном анализе среди эвфемистических синонимичных лексем анализировались факторы возникновения градуонимической связи и ее употребления в речи.

Ключевые слова: эвфемизм, эвфемный градуонимия, лексемы с эвфемистическим значением, синонимический ряд.

Abstract. The article discusses synonyms in the Uzbek language and the opinions expressed regarding its research and definition. In the main analysis, among euphemistic synonymous lexemes, the factors of appearance of graduonymic relationship and its use in speech were analyzed.

Key words: euphemism, euphemic graduonym, lexemes with euphemistic meaning, synonymous series.

O'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlari doirasida uning leksik-semantik sathi hisoblangan leksikologiya va semasiologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlarda ma'nodoshlik lingvistik hodisa ekanligi, tilshunoslikda alohida bir tizim va ma'lum qator hosil qilishi isbotlangan hodisadir. O'tgan asrning so'ngi yillarida amalga oshirilgan ishlar sirasida unga til va nutq farqlanishi bo'yicha yondashilib, shaklan har xil mazmunan bir xil so'zlar qatori – ma'lum o'xshashlik bir necha til birliklarining o'zaro bog'lanishi asos qilib olingan. Yuqoridagi fikr va qarashlar mazmunida bu birliklar orasida ma'lum farqlar, ularning yuzaga chiqishi bilan bog'liq jihatlarni ham qamrab oladigan leksik paradigma ekanligiga e'tibor qaratilgan. Bunday qarashlarda esa tilshunos olim H.Nematov va R.Rasulovlarning fikrlarini asos sifatida e'tiborga oldik[1].

Jahon tilshunosligida ham, o'zbek tilshunosligida ham sinonimiyaga bag'ishlangan yetarli ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. O'zbek tilshunosligida sinonimiya hodisasi leksik, morfologik, sintaktik sath birliklari misolida chuqur o'rganilgan[2]. Bu ishlarda sinonimiya hodisasining mohiyati, hosil bo'lish omillari, funksional-stilistik xususiyatlari, turli sath birliklarida amal qilishi, boshqa yondosh hodisalar bilan munosabati kabi masalalar tahlil etilgan.

Sinonimlar tadqiqiga bag'ishlangan ishlarning soni ko'pligiga qaramay, ularda bu hodisaga berilgan ta'riflarning xilma-xilligi ko'zga tashlanadi. O'zbek tilshunosligida sinonimlarga berilgan ta'riflarga e'tibor berilsa, ularni belgilashda dastlab leksemalarning ma'no jihatdan bir xilligiga[3], so'ngra ma'nolarining umumiylikiga[4], keyinchalik esa ma'noviy o'xshash (aynan)likka[5] asoslanganligi kuzatiladi. Dastlabki ta'riflarning aksariyatida sinonim leksemalar ifoda etgan ma'nolarning aynan bir xilligi asosida fikrlar ko'p vaqt yetakchilik qilganligini ko'rishimiz mumkin.

Sinonimiya hodisasi tadqiqiga bag'ishlangan keyingi davr tadqiqotlarida "ma'nosi aynan bir" ta'rifidan voz kechildi, sinonimiyada kuzatiluvchi ma'noviy farqlarga, uslubiy xoslanish belgisi, konnotatsiyaning ifodalanishi kabi jihatlarga ham e'tibor qaratila boshlandi. Demakki, evfemizmlarning lingvistik xususiyatlarida ham sinonimiyaning yuzaga kelishi yetakchi tushuncha hisoblanadi.

Ma'nodoshlik qatorlarining ba'zilarida narsa-buyum, belgi, harakat holatni darajalab atab keluvchi leksemalar ham mavjud. Ular esa ma'nodosh leksemalar qatorida darajalanish (graduonimik) – ierarxik(pog'onaviy) munosabatlarni hosil qilishi bilan alohida ajralib turadi. Masalan, kasallik bilan bog'liq (kasal leksemasi o'rnida qo'llaniluvchi) evfemik vositalar: *shamollamoq* → *tobi yo'q* → *tobi qochmoq* → *dardli* → *betob* → *bemor* → *xasta* (*kasalligi ancha og'ir, yotib qolgan kishiga nisbatan*) kabi ma'nodoshlik qatori bilan qiyoslasak ular orasida anchagina mazmuniy farqlar borligini anglash qiyin emas albatta. Asosiy farq shundaki, ma'nodoshlik qatoridagi leksemalarning atash semalari bir xil, bir turdagi narsa-buyum, belgi xususiyat, harakat-holatni anglatadi. Darajalanish qatorida esa umumiy atash semalari bir xil, lekin ular ma'lum bir semaning turli darajalarini ifodalaydi. Masalan, [ninni] – [chaqaloq] – [go'dak] qatorida "yoshning miqdori" semasi darajalanadi. Ma'nodoshlik va darajalanish qatorlari orasidagi ikkinchi farq shundaki, ma'nodoshlik qatoridagi leksemalar o'zaro ifoda semalari bilan farqlanadilar[1].

O'zbek tilshunosligida leksemalarning leksik-semantik guruhlaridan biri bo'lgan graduonim (darajalanish) o'tgan asrning so'ngi o'n yilliklariga qadar monografik tarzda o'rganilmagan, ularning aksariyati shu vaqtgacha sinonimiya doirasida o'rganib kelingan edi.

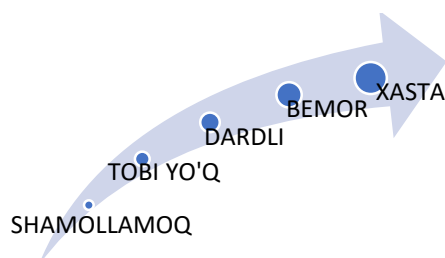
Graduonimiya (gr. gradatio – “ko'tarilish”, “o'sish”, *onymo* – “nom”) – lug'aviy birliklarning o'zaro ma'noviy munosabatiga ko'ra ma'lum bir darajalanish qatorini hosil etishi bo'lib, o'zbek tilshunosligida dastlab H.Ne'matov, S.G'iyosov, R.Safarovalarning ishlarida ilgari surildi. Tilshunoslikda ushbu hodisaning monografik tarzda tadqiq etilishi Sh.Orifjonovning, O.Bozorovning nomzodlik va doktorlik ishlari bilan bog'liq. Ushbu tadqiqotlarda graduonimning mustaqil leksik paradigma sifatidagi o'rni, o'ziga xos xususiyatlari[6], shuningdek, o'zbek tili qurilishida graduonimlarning o'rni gradual tasnif me'yorlari va belgilari aniqlandi[7]. Shu jarayondan so'ng graduonimiya, graduonimik munosabat, darajalanish atamaları aynan sinonimlar sifatida qo'llanilayotganligini ham ta'kidlashimiz mumkin[8].

Sinonimik munosabat tilning atash, nomlash va tasvirlash xususiyati, graduonimik munosabat voqelikdagi miqdor o'zgarishlarining sifat o'zgarishlariga o'tish jarayonini ifodalab kelar ekan, evfemik darajalanish qatorlarida ham yuqoridagi kabi voqelikni yumshoq ifodalashda leksema ma'nolarida yuqori madaniylikning o'sib, ko'tarilib borishini kuzatishimiz mumkin.

Oliy filologik ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan B.Mengliyevning “Hozirgi o'zbek tili” darsligida sinonim va ular o'rtasidagi munosabatga “Shaklan har xil, ammo bir tushunchani turli bo'yoq va ottenka tusi bilan ifodalaydigan leksemalar sinonim deyiladi. Sinonim leksema orasidagi munosabat sinonimiya yoki sinonimik munosabat deb yuritiladi” tarzida ta'rif va mulohaza bildirilgan. Olim ma'nodoshlik paradigmasining doimo ochiqligi, jamiyat, davr talabi asosida ayrimlari iste'moldan chiqib, sinonimik qator yangilari bilan boyib boraverishi, nutqda ma'nodoshlik qatorlari nutqning atash birliklari, iboralar, mustaqil leksema sememalarining turi, yasama so'z, so'z birikmasi, nutqiy ko'chma so'z bilan to'lib kengayib borishi, bular kontekstual sinonimlar sifatida nutqning go'zalligini va boyligini ta'minlovchi vosita sanalishi, sinonimiya lisoniy hodisa ekani, sinonimik qator leksik paradigma hisoblanmasligini ta'kidlaydi[9]. Shuningdek, sinonimlar bo'yicha tadqiq olib borgan B.Doniyorov tadqiqot natijalari asosida “o'zbek tili leksik sinonimlarini asosiy denotativ ma'nosi bo'yicha mos, lekin konnotativ ma'no komponentlari xususiyatlari va qo'llanilishi (funktional imkoniyatlari) ning o'ziga xosligi bilan farqlanadigan sinonimlar deb tavsiflash maqsadga muvofiq[10], degan xulosaga keladi. Sinonimik qatorlarda farqlanish yuzaga kelar ekan demakki, evfemik sinonimlarda graduonimik (darajalanish) munosabatlari ham mavjud. Buni esa quyida kasal leksemasi misolida tahlilga tortamiz. Evfemik vositalarning darajalanishidagi ayrim farqliliklar: ma'no kuchayishi, belgi kuchayishi omillarini tahlil qilishga harakat qilamiz.

“O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati”da KASAL leksemasining sinonimlari sifatida BETOB, NOTOB, BEMOR, NOSOG', XASTA, OG'RIQ kabi ma'nodoshlari berilgan. Organizmning normal faoliyati buzilgan, sog'ning aksi. **Kasal** keng tushunchaga ega. **Betob, notob, bemor, xasta** odamga nisbatangina qo'llanadi. **Betob, notob** so'zlari “vaqtincha deb tasavvur qilinadigan kasal” ma'nosini bildiradi. **Notob** kam qo'llaniladi. **Bemor** so'zida ijobiy munosabat ifodalanadi[4] kabi mulohazalar berilgan. Ushbu sinonimik qatorda ham ma'lum ma'noda leksemalar graduonimik munosabati mavjud lekin lug'atda aynan bu haqda biron bir fikr-munosabat bildirilmagan.

“O'zbek tilining qisqa evfemik lug'ati”da esa quyidagi evfemik leksemalar qatori mavjud. Ya'ni **shamollamoq, tobi yo'q, tobi qochmoq, dardli, betob, bemor, xasta** va. b.[11]. Mana shu o'rinda ushbu **kasal** leksemasining sinonimlari sifatida berilgan shu va boshqa leksik vositalarning barchasi uning o'rnida qo'llanuvchi evfemik ma'noli leksemalari hisoblanadi. Garchi bu lug'atda ham sinonimlararo graduonimik munosabat asosida berilmagan. Ish albatta bunda lug'at tuzish an'analari bo'yicha (alifbo tartibida) tuzilganligi uchun buni to'g'ri tushunishimiz kerak. Bu esa kelgusida “Evfemik darajalanish o'quv lug'ati”ni tuzish lozimligini yuzaga keltiradi va unga bugungi ona tili a'limi tizimini takomillashtirish nuqtayi nazaridan ehtiyoj bor deb aytish mumkin. Bu esa kelgusida yosh avlod nutqining yuksak darajada shakllanishida ularida odob-ahloq, madaniyat tushunchalarining takomillashishida ijobiy natijalarga olib keladi. Misol uchun ushbu qatorda belgining o'z navbatida ilk (kasalning nisbatan yengil) belgilaridan eng kuchlilik belgisiga, yuqoriga qarab mazmunan yumshoqlik ifodasi, madaniyligi, qolaversa badiiyligi, evfemik qo'llanilish ma'nosi yuqorilab kuchayib bormoqda. Masalan, uni quyidagi chizma asosida ko'rsatib berish mumkin. KASAL leksemasining evfemik ma'noviy darajalarining kuchayib borishi:

Leksik ma'nodoshlik qatori asosan nutq hodisasi, sinonimlik til hodisasi ekanligi haqidagi qarashlar sinonimlarni ajratish bo'yicha bir qancha ziddiyatli fikrlarga oydinlik kiritdi. Ma'nodoshlik qatorlaridagi leksemalarning atash semalari bir xil, ifoda semalari har bir leksemalarda ma'lum darajada semantik farqli, tafovutli va o'ziga xos bo'ladi. Kuzatganimizdek, kasal so'zi o'rinda yumshatib qo'llaniluvchi yuqoridagi shamollamoqdan (kasallik belgisining yengil shakli)xasta bo'lmoq (kasallik belgisining juda og'ir) darajasigacha bo'lgan har bir qator leksema semalarida mazmuniy farqlar mavjud. Ushbu leksemalarning evfemiklik qo'llanilishida *shamollamoq* → *tobi vo'q* → *tobi qochmoq* → *dardli* → *betob* leksemalari kasal bo'lgan inson hali uy sharoitida kasal bo'lib, sekin-sekin kasallik belgisi kuchayayotganini, shuningdek, *bemor* → *xasta* (kasalligi ancha og'ir, shifoxonaga yotib qolgan kishiga nisbatan) qo'llanilishini kuzatamiz.

Graduonimiyaga M.Hakimova sinonimiyaning bir turi sifatida qaraydi va bunday ma'no munosabatlarni mazmuniy graduonimiya deb baholaydi [11]. Ushbu fikrga qo'shilgan holda shuni ham aytish kerakki, evfemik graduonimiya ham sinonimiyaning bir ko'rinishi sifatida qo'pol qo'llanilish kasb etadigan leksemalar o'rinda yumshoqdan ham yumshoq qo'llanilish (badiiylikka qarab o'sish, yuqori madaniylik bilan qo'llanilish darajasiga qarab o'sish) nuqtayi nazardan darajalanadi. Ayrimlari esa voqea va jarayon madaniy ifodalashda, nomlashda ierarxik (pog'onaviylik) munosabat ham kasb etadi.

Xulosa tarzida shuni aytish mumkinki, tilshunoslikda sinonimlarning aniq ko'rinishlari, unga yondosh hodisalar, ayniqsa evfemik graduonimiya bo'yicha tadqiqatlarni davom ettirish, aniq xulosalarga kelish, shuningdek kelgusida "Evfemik darajalanish o'quv lug'ati"ni yaratish tilshunosligimizning oldida turgan dolzarb ishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 105 -108.
2. Шамсиддинов Х. Ўзбек тилида сўзларнинг функционал-семантик синонимлари: Филол. фан. докт. ... дисс. автореф. – Тошкент, 1999. – Б. 32
3. Жуманиёзов Р. Синонимлар таърифи масаласи // Ўзбек тили ва адабиёти. 1970. № 1. – 35 б.
4. Ҳожиев А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – 4-10 б.
5. Раҳматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи // Ўзбек тили ва адабиёти. 1979. №5. – 55 б.
6. Орифжонova Ш.Ф. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол. фан. номз. дисс. автореф. –Тошкент, 1996. 113 б.
7. Базаров О. Градуонимия в узбекском языке: Автореф. дисс. докт. филол. наук. – Ташкент, 1997. – 52 с.
8. Джумабаева Ж.Ш., Абдуллаева Н.Э. Градуоним компонентли ўзбек халқ мақоллари ва уларнинг инглиз тилидаги муқобиллари // Хорижий филология. №4, 2017. – 30-33.
9. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., ва.б. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. – Тошкент, Фан ва технология, 2009. – 391 б.
10. Дониёров Б.Х. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нутқий муносабати: Филол.фан... доктори (DSc) дисс. автор. – Самарқанд. 2020., –Б. 21
11. Омонтурдиев А. Ўзбек тилининг қисқа эвфемик луғати. – Тошкент: "Фан", 2006. – 91-92 б.
12. Ҳакимова М. Семасиология. Ўқув қўлланма. – Тошкент, 2008. – Б.78

ЎЎК 811'272'42:316

О'ZBEK SIYOSIY DISKURSIDA GENDER DINAMIKASINING NAMOYON BO'LISHI:

SHAVKAT MIRZIYOYEV NUTQLARI ASOSIDA

M.O.Ubaydullayeva, tayanch doktorant, Qo'qon davlat pedagogika instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Ushbu maqolada gender dinamikasi gender tilshunosligining yangi tushunchasi sifatida ifodalanib, o'zbek siyosiy diskursida gender dinamikasining voqelanishini yoritib berilgan. Maqolada gender dinamikasining asosiy markerlari tahlil etilib, ommaviy axborot vositalari materiallaridan foydalanilgan. Shuningdek, "ayol" ga bo'lgan munosabatning diskursiv va genderlingvistik tahlil natijalari taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: dinamika, dender dinamikasi, gender markerlari, "ayol " konsepti, siyosiy diskurs, gender stereotiplari, gender tilshunosligi, gender me'yorlari, gender va diskurs, delimitatsiya.

Аннотация. В данной статье гендерная динамика представлена как новая концепция гендерной лингвистики, а также освещена реализация гендерной динамики в узбекском политическом дискурсе. В статье на основе материалов СМИ анализируются основные маркеры гендерной динамики. Также представлены результаты дискурсивного и гендерно-лингвистического анализов отношения к «женщине».

Ключевые слова: динамика, гендерная динамика, гендерные маркеры, концепт «женщина», политический дискурс, стереотип, гендерная лингвистика, гендерные нормы, гендер и дискурс, разграничение.

Abstract. In this article, gender dynamics is presented as a new concept of gender linguistics, and the realization of gender dynamics in the Uzbek political discourse is highlighted. The main markers of

gender dynamics are analyzed in the article, based on media materials. Also, the results of discursive and gender-linguistic analyzes of the attitude towards "woman" are presented.

Keywords: *dynamics, gender dynamics, gender markers, the concept of "woman", political discourse, gender stereotypes, gender linguistics, gender norms, gender and discourse, politics, delimitation.*

Til jamiyat va undagi insonlar uchun faqatgina muloqot vositasi bo'libgina qolmay, u ijtimoiy hodisa sifatida ham e'tirof etiladi. Shu sababli jamiyat taraqqiyotida kuzatiladigan har bir o'zgarish tilga ta'sir etmasdan qolmaydi.

Ilmiy tadqiqotlar doirasida tilshunoslik yo'nalishidagi izlanishlar ham til bilan uzviy bog'liq bo'lganligi bois, jamiyat rivojlanishidagi har bir yangi element lingvistik tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar, mavzular, terminlarning paydo bo'lishiga turtki bo'lmoqda. Bu jarayonda fundamental nazariyalarni neotendensiyalar bilan integrallashtirish asosida yangi tadqiqot obektlari markazlashib bormoqda. Gender va diskursni birgalikda tahlil etish ham bunga yorqin misol bo'la oladi. Lingvistik nutq tahlili va gender bilan bog'liq muayyan muammolar va savollarga bag'ishlangan yangi lingvistik tushunchalar, g'oyalar va tadqiqot ishlarini yaratishga olib keldi. Ushbu maqolada gender dinamikasi gender tilshunosligining yangi tushunchalaridan biri sifatida tahlil qilinadi. Ayni paytda biz dinamikaning o'zi nima ekanligini aniqlashimiz kerak. Dinamika so'zi quyidagi ta'riflar bilan ifodalanadi:

1. Dinamika (yun. dynamis — kuch) — mexanikaning jismlar mexanik harakatini ularga ta'sir qiladigan kuchlar bilan bog'lab o'rganadigan bo'limi [1].

2. Dinamika bu jismlarning o'zaro ta'sirini va ularning ta'sirini o'rganadigan mexanika sohasi. Ularni sifat va miqdor jihatidan tavsiflash, shuningdek, vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanishini bashorat qilish bilan shug'ullanadi.

3. Dinamika bu kuch yoki intensivlikdagi o'zgaruvchanlik va kontrast (musiqadagi kabi) Shuningdek, dinamika "ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi dinamikasi" tizim yoki jarayon ichidagi o'sishni, rivojlanishni yoki o'zgarishlarni rag'batlantiradigan kuchlar yoki xususiyatlardir [2].

Gender tilshunosligi bir vaqtning o'zida gender va tilshunoslikka tegishli bo'lgan masalalar va savollarga e'tibor qaratganligi sababli, gender dinamikasi uning yangi tushunchasi sifatida e'tirof etiladi. Keyinchalik, "dinamika" asl atamasining umumiy ta'riflariga ulanish orqali gender dinamikasining ma'nosini kengroq talqin etila boshlandi.

Gender dinamikasi jinsga asoslangan odamlar o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro munosabatlarni anglatadi. Gender haqidagi ijtimoiy-madaniy tasavvurlar va ularni belgilovchi hukumat va boshqaruv munosabatlari bilan gender dinamikasi belgilanadi.

Jamiyatda mavjud bo'lgan gender me'yorlaridagi o'zgarishlar, insonlar tomonidan stereotiplarga beriladigan e'tirozlar, muayyan jinsga oid masalalarda qarashlarning ijobiy va salbiy munosabatlaridagi kuchayish va sustlashuvlar aynan gender dinamikasining voqelanishi uchun turtki bo'ladi [3].

Siyosiy diskursdagi ayollar va ularga oid masalalarga bildiriladigan munosabatlarning dinamik holatini o'zbek siyosiy diskursi misolida tahlil etish orqali bir qator gender markerlariga duch keldik.

Eng keng konseptual maydon sifatida aynan "ayol siymosi" gender dinamikasining neytral markerlarini namoyon etadi. Chunki aynan "ayol" konsepti har qaysi zamon va makonda nazariy va amaliy tadqiqotlarning eng nafis tabiati bo'lib kelgan. Garchi siyosiy diskurs boshqa nutq turlaridan o'zining jamiyat va davlat hayotidagi eng jiddiy va ahamiyatli masalalarini muhokamaga taqdim etsa ham, ayollar haqida so'z borganda ushbu diskurs turi ham jozibadorlik va nafosat ta'sirida qoladi. Bu esa siyosiy diskursda eng asosiy xususiyat bo'lgan delimitatsiyani ham chetlab o'tishga sabab bo'ladi. Siyosatshunoslar, hukumat a'zolari va deputatlar tomonidan so'zlangan nutqlarni siyosiy diskurs sifatida genderlingvistik tahlil etganimizda, aynan ayol siymosiga beriladigan ta'riflarning yildan yilga yorqinlashib, badiiy jihatdan yanada jozibador bo'lib borayotganini ko'rishimiz mumkin. Buni quyidagi o'zbek siyosiy diskursdan olingan parchalar misolida tahlil etamiz.

"Xalqimiz azal-azaldan Ona siymosini, Ayol zotini Yaratganning ulug' ne'mati, tengsiz mo'jizasi, deb biladi, uni hamisha ardoqlab-asrab yashaydi" – Shavkat Mirziyoyev [4]. Bu parcha davlatimiz rahbarining 8-mart "Xalqaro xotin-qizlar kuni" munosabati bilan yo'llangan bayram tabrigidan olingan bo'lib, 2022-yil ommaviy axborot vositalarida keng yoritgan. Yuqoridagi ayol siymosiga berilgan ta'rifda "Yaratganning ulug' ne'mati, tengsiz mo'jizasi" deb ayolga ta'rif berilishi o'zbek siyosiy diskursida ayol siymosining dinamik o'sishini ko'rsatdi.

Shuningdek, lingvistik tahlillardan kelib chiqib aynan shu nutqdagi gender dinamikasini voqelantiruvchi quyidagi gender markerlarini taqdim etish mumkin.

"Adolat va ayolga bo'lgan munosabat"

Shavkat Mirziyoyev: *"Ma'lumki, har qanday jamiyat va davlatning qay darajada xalqparvar hamda adolatli ekani uning xotin-qizlarga bo'lgan munosabati va g'amxo'rliqi bilan belgilanadi. Mamlakatimizda xalqni rozi qilish maqsadi yo'lida xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini ta'minlashga*

alohida e'tibor qaratilmoqda. Ularning o'qishi, ishlashi, salomatligi, oilasi uchun sharoitlar yaxshilanoqda"[4].

“Ayol va oila”

“Xotin-qizlar va oila masalasi – bu nafaqat bugungi kunimiz, balki ertangi kelajagimizni ham belgilab beradigan hal qiluvchi omildir. Agar biz mehr-oqibat va sadoqat timsoli, xonadonlarimiz farishtasi bo'lgan ayollarga bitta yaxshilik qilsak, hech shubhasiz, bu o'nta yaxshilik bo'lib qaytadi”[4].

“Ayol va yuksalish”

“Biz mamlakatimizni har tomonlama yuksaltirish uchun, yangi tarixiy davrga qadam qo'ydik. Farzandlarimiz qalbiga ulug' maqsadlar, olijanob g'oyalarni singdirish – barcha O'zbekiston onalarining sharaflari burchidir. Yuksak fazilatli, mard va jasur, vatanparvar yosh avlodni tarbiyalab voyaga yetkazish albatta sizlarga bog'liq. Bu – yorug' kelajakka yo'naltirilgan eng katta investitsiya va bitmas-tuganmas boylikdir”[4].

“Ayol va siyosat”

Xabaringiz bor, biz o'z faoliyatimizning ilk kunlaridan boshlab munis va mo'tabar ayollarimizning og'irini yengil qilish, huquq va manfaatlarini ta'minlash, iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faolligini oshirish masalasini davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgidik [4].

“Ayol va inson qadri”

Shavkat Mirziyoyev: “Barcha islohotlarimizning mazmuni, “Inson qadri uchun” tamoyilining mohiyati ham aynan shunga qaratilgan [4].

Agar biz xalqimiz bizdan rozi bo'lishini xohlasak, avvalo, mo'tabar onalarimiz, opa-singillarimiz, qizlarimiz uchun munosib turmush sharoitini yaratib berishimiz kerak.

Biz mana shu hayotiy haqiqatdan kelib chiqqan holda, bu masalada bir qator muhim qonunlar, farmon va qarorlar qabul qildik” [4].

Berilgan misollarni tahlil qilib shuni taqdim etish mumkinki, gender dinamikasi elementlarini o'z ichiga oluvchi siyosiy diskurslarda siyosiy terminlar, badiiy bo'yoqlar emas, aynan omma uchun tushunarli bo'lgan so'zlar ishlatilgan.

Gender dinamikasining siyosiy diskursda voqelanishiga taalluqli izlanish va tahlillardan kelib chiqib shuni xulosa qilish mumkinki, siyosiy diskurs qanchalik jiddiy hamda mohiyat va mazmun jihatidan muayyan talablarni o'z oldiga qo'ygan bo'lishiga qaramasdan, unda ham ushbu delimitatsiyani chetlab o'tishini taqozo etuvchi holat va vaziyatlar mavjud. Xususan, bunday holatlar aynan gender tilshunoslik bilan bog'liqligini yuqoridagi misollardan anglab olish mumkin. Gender dinamikasining boshqa diskurs turlaridan farqli ravishda, aynan siyosiy diskursda ta'sir doirasi kuchliroq ekanligini esa ushbu diskursiv materaillarning ommaviy axborot vositalarida yoritilishi, tinglovchi va qabul qiluvchilarga yetkazib berishga izchil tizim yo'lga qo'yilganligida, qolaversa, siyosiy namoyondalarning nutqlariga insonlarning, jamiyatning munosabatlari tezroq va qizg'in ekanligida deb baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Rashidov Tursun; No'monxo'jayev Abror; O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Ubaydullayeva, M. (2022). Socio-cultural notions of gender dynamics in linguistic researches. Академические исследования в современной науке, 1(15), 149-152.
3. Ubaydullayeva, M. (2022). Социокультурные представления гендерной динамики в лингвистических исследованиях. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 1(5), 28-31.
4. Shavkat Mirziyoyev, “Ayol qadri ulug'langan yurtida timchlik va farovonlik barqaror bo'ladi”. Yangi O'zbekiston № 49(571) 2022 yil, 1-bet.

UO'K 808.5

FITRAT ASARLARIDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATLARINI IFODALOVCHI SO'Z VA IBORALARNING TARJIMADA SAQLANISHI

G'.M.Usmonov, o'qituvchi, Qo'qon Davlat Pedagogika Instituti, Qo'qon

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek milliy uyg'onish adabiyotining yetakchilaridan biri, shoir va nosir, dramaturg va olim Abdurauf Fitrat asarlarining inglizcha tarjimalarida leksik xususiyatlar atroflicha o'rganilgan. Bundan tashqari mutarjimlarning tarjima san'ati va tarjima jarayonida aslyatda qo'llanilgan so'zlarning transliteratsiya usullari, tarjimadagi mutanosiblik va nomutanosiblik holatlari asoslangan.

Kalit so'zlar: tarjima, aslyat, mutanosiblik, leksik xususiyatlar, so'z, ibora

Аннотация. В данной статье подробно исследуются лексические особенности в английских переводах произведений Абдурауфа Фитрата, одного из деятелей узбекской национальной ренессансной литературы, поэта и прозаика, драматурга и ученого. Кроме того, переводческого способностей переводчиков и транслитерации слов используемых в оригинале в процессе перевода, адекватность и неадекватность перевода основаны.

Ключевые слова: перевод, оригинальность, адекватность, лексические признаки, слово, словосочетание.

Abstract. *The article deals with the lexical features in the English translations of the works of Abdurauf Fitrat, one of the leaders of the Uzbek national renaissance literature, poet and prose writer, dramatist and scientist. In addition, the translating skills of translators and the methods of transliteration of words used in original works, adequateness and inadequateness in the translation process are based.*

Keywords: *translation, originality, adequateness, lexical features, word, phrase*

Fitrat ijodida Hindiston nomi bilan bog'liq bir necha asarlar mavjud. Bu bejiz emas. Sababi, Fitrat yig'itlik vaqtida islomning besh ruknidan biri bo'lgan haj amalini ado etib, undan qaytishda moliyaviy muammolari tufayli bir muddat Hindistonda qolib yashashiga to'g'ri kelgan. Shunda u hind xalqining turmush tarzi va ijtimoiy ahvoli bilan yaqindan tanishgan. Hindiston va Buxoro xalqi yashash tarzida ayrim o'xshashliklar borligini ko'rib hayratlangan. Hindiston hayoti Fitratning dunyoqarashida chuqur iz qoldirgan. Shular asosida u Hindiston va hindlar nomi bilan bog'liq "Hindistonda bir farangi ila buxorolik bir muddarisning bir nechta masalalar hamda usuli jadida xususida qilgan munozarasi", "Hind ixtilolchilari" dramalarini va "Hind sayyohi" qissasini yozgan.

Ingeborg Baldauf fikricha: "O'rta Osiyo jadidlari orasida eng ko'zga ko'ringani Abdurauf Fitratdir. ...O'rta Osiyolik bironta mutafakkir bu darajaga erishmagan... "Munozara"dagi ovrupolik Fitratning o'zidir." [1, 50]

Ushbu asar tarjimasida "munozara" so'zi "debate" so'zi bilan berilgan. "Mudarris" so'zi "teacher" deb o'girilgan. Ayrim o'rinlarda u eski o'zbek tiliga xos bo'lgan ba'zi atamalarni, ya'ni ingliz tilida mavjud bo'lmagan atamalarni izohlar yoki qavs ichida ta'riflar berish orqali tasvirlaydi. Masalan:

TEACHER: *These things are not the responsibility of the 'ulama', but of the **amir** [the ruler]. How can the 'ulama' speak against the amir?*

Ko'rinyaptiki, tarjimon bunda "amir" so'zidan so'ng qavs ichida muayyan izoh va ta'riflarni keltirib, o'quvchi uchun matn mazmunini tez, oson tushunishini, aniqlikni ta'minlashga harakat qilgan. Mutarjimning izohlashicha: *the ruler* – hukmdor. **Mutarjim dramani tarjima qilish jarayonida eski o'zbek tiliga xos bo'lgan ba'zi atamalarni ingliz tiliga o'giribgina qolmay, ularning ma'nosini satr ostida izohlagani ko'rinadi. Masalan:** *After I had spent some time in prison I was forced to present 2,000 **tangas** to the governor and a thousand to his men, and I was set free. Hoping for some peace, I hurried home.*

Keltirilgan ushbu parchada "tanga" so'zi aynan saqlangan. U transliteratsiya (harfma-harf berish) usulida "**tangas**" ko'rinishida ko'plik shaklida berilgan. Shu so'z keltirilgan matn ostidagi izohda "tanga" so'zi O'rta Osiyo va Shimoliy Hindistonda qo'llanilgani, XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Buxoroda taxminan 15 rus tiyinig teng bo'lganligi aytilgan. Tarjimon buni satr ostida quyidagicha izohlaydi: **"A coin used in Central Asia and northern India, worth approximately 15 Russian kopeks in the late nineteenth and early twentieth century Bukhara"**.

Ushbu tarjima asl nusxaga solishtirilsa, asar mazmuni, badiiy ifodasi, hammasi mahorat bilan berilgan. Obrazli ifodalar tarjimasiga nazar tashlansa, tarjimonning asar qahramonlarini tasvirlashda nihoyatda e'tibor va mahorat bilan yondashganiga guvoh bo'lish mumkin. Shu bilan birga, tarjimonning mazkur asar tarjimasida qadimiy so'zlar ma'nosini ingliz tilida berishga jiddiy e'tibor bergani oydinlashadi. Bu esa mazkur asar tarjimasini leksik jihatdan ko'rib chiqish maqsadga muvofiqligini ko'rsatadi. Masalan, mutarjim mudarrisning xarakteri ko'proq farangi bilan bo'lgan dialogida yorqinroq ochilganini bilgan.

Xannavey mudarris obrazi portretini ingliz tilida shunday chizadiki, uni mudarris bilan yevropalik farangining suhbatidan bilib olsa bo'ladi. Keltirilgan satrlar orqali o'quvchi ko'z o'ngida eski maktab muddarrislarining tipik portreti namoyon bo'ladi. Tarjimada ayrim bir diniy so'zlar tarjimasiz berilgan, chunki ularni tarjima qilish maqsadga muvofiq emasdi. Zero, bu so'zlar realiyalar bo'lib, ularga ta'rif berib o'tish to'g'ri bo'ladi. Masalan, mudarris bilan farangi o'rtasidagi o'zaro dialogda **"shariat" so'zi prokopa (so'z oxiridagi oxirgi undosh tovushni talaffuzda tushirib qoldirib, "sharia" shaklida, "ulamo" so'zi uchinchi bo'g'inidagi til oldi, lablashmagan, keng unli "a" tovushini til orqa, lablashgan keng unli "o"ga almashtirib, "ulama" shaklida berilgan. "Amir", "hadis" so'zlari esa aynan keltirilgan. So'ngra ularga qavs ichida izoh ham berib o'tilgan.**

Tarjimon mudarrisning va yevropalik farangining ichki tuyg'larini asl nusxaday ta'sirli qilib bergan. Salih Beshakchi tarjimalarida Fitrat yashagan davrda o'zbek tiliga yangi kirib kelgan chet so'zlarga (olinma, o'zlashma so'zlarga) alohida e'tibor qaratilgan. Bunda Salih Beshakchi Fitrat asarida "xalq" so'zi o'rniga "ulus" so'zini ishlatganini va bu so'z o'zbek tilida yangilik ekanligini aytib o'tadi. Fitratning Moskvada yozilgan "Qiyomat" xayoliy hikoyasi uning eng ko'p nashr etilgan asarlaridan biridir. Davr va sharoitning zug'umi bilan bu hikoya 1935 yili qayta yozilgan. Keyingi nusxada ko'knornxo'r Ro'ziqul butun umri davomida boylar xonadonida xizmat qilgan shaxs sifatida tasvirlanib, Ahmadboy, Juma tog'a kabi "zamonaviy" qahramonlar kiritilgan. Bu bilan asar hajmi kengayib, mazmuni 30-yillarning ikkinchi yarmidagi siyosiy qarashlar talabiga moslashtirilgan [2].

E.Olvort “Buxorolik Abdurauf Fitratning argumentlari. – Yaqin va Markaziy Osiyoga doir ilmiy yozishmalar” nomli kitobida “Qiyomat” hikoyasining tarjimasini bir bob sifatida beradi. Ushbu hikoya tarjimasida o‘zbekcha ayrim so‘zlarning inglizcha variantini berib, qavs ichida o‘zbek variantini keltiradi.

Kitobda ko‘p ishlatilgan *“ko‘knor”* so‘zini ikki xil variantda beradi. Ayrim o‘rinlarda *“opium”* so‘zini ishlatib, boshqa joyda *“drug”* so‘zi orqali ifodalaydi. *“Banda”* so‘zini inglizchada berganda *“slave”*, ya‘ni *“qul”* deb tarjima qilgan.

Ushbu hikoya tarjimasida E.Olvort kalkalash tarjima usulidan ham foydalangan. Ayrim o‘zbek so‘zlarining inglizcha ekvivalenti mavjud emasligi bois shu so‘zlarni transliteratsiya usulida o‘zbekcha variantda bergan. Misol tariqasida *“Munkar-nakir”*, *“pilaw”*, *“samavar”*, *“hambamgoh”* kabi so‘zlarni uchratish mumkin. *“Qil ko‘prik”* so‘zini inglizchaga *“hair bridge”*, ya‘ni *“soch ko‘prik”* deb bergan. Ushbu ko‘prik sochdek nozik ekanligiga ishora qilar ekan, ammo bu so‘zning ma‘nosini ochib berolmagan. Hikoyada yana bir tafovutli o‘rin mavjud, Unda *“hur”* so‘zining inglizcha tarjimasini *“houris”* deb ishlatilgan. Ammo *“pari”* so‘zini inglizchaga *“bodyguard”*, ya‘ni *“qo‘riqchi”* deb tarjima qilgan. *“Pari”* so‘zini inglizchaga *“fairy”* deb bersa, adekvatlikka erishilgan bo‘lardi.

Asardagi antroponimlar – Ro‘ziqul (Roziqul), Ahmad boy (Ahmad Bay), Mulla Olim (Mullah Alim), Juma tog‘a (Jumatagha), “Rustam” (“Rustam”), “Abo Muslim” (“Abu Muslim”), toponimlar – Buxoro (Bukhara), Labi Hovuz (“Lab-i hawuz”) islom diniga oid arabcha so‘zlar – Qur‘on (Qur‘an), oxirat (akhirat), jannat (jannat), qibla (qibla) so‘zlari transliteratsiya usulida berilgan.

Munkar-Nakir Pochamirdan “Tangring kimdir?” – deb so‘raydilar. Shu so‘roq gap tarjimada: “Who is your Lord?! (tangri)” they shouted” tarzida berilgan. Demak, mutarjim bunda so‘roq gapni so‘roq, buyruq so‘roq shaklida ifodalagan. Yana u “xudo”, “tangri” so‘zni “Lord” deb noto‘g‘ri o‘g‘irgan. Undan ko‘ra, “God” so‘zini qo‘llashi maqbul bo‘lardi.

Shundan so‘ng Qiyomat, oxiri zamon yuz berishi tasviri beriladi. Shu paytda u hikoyada tarozi (kappon) – scales, tarozibon obrazlariga ham alohida o‘rin ajratilgan. Jannat /Paradise’ (jannat), Do‘zax /hades (jahannam), Qiyomat qoyim / “judgment” (qiyamat qayim), “the scales of justice” va “calling to account (amal tartmaq) kabi so‘z va so‘z birikmalaridan foydalanilgan. Ammo asliyatda jannat/ ujmoh, do‘zax / tomug‘ deb berilgan. Asliyatda Pochamir tarozi boshlig‘iga “taqsir” deb murojaat qilgan bo‘lsa, tarjimon bu so‘z o‘rnida “janob” tushunchasini anglatuvchi “ser” so‘zini qo‘llagan: “Very well, sir” (Yaxshi, janob”). Tarjimada house (uy), hovli (dwelling, hawli) so‘zlari ham o‘zaro muqobillikda qo‘llanilgan.

Fitrat Bedil haqidagi qarashlarini yaxlit bir badiiy umumlashma tarzida “Bedil (Bir majlisda)” deb nomlangan badiyasi orqali ifodaladi. E.Olvort “Haqiqatdan qochish: Abdurauf Fitrat birinchi zamonaviy Markaziy Osiyo islohotchisi” nomli kitobida adibning shu hikoyasini turk tilidan ingliz tiliga tarjima qilgan. Ushbu hikoya tarjimasida ham *“mullah”*, *“tanbur”*, *“rubab”*, *“shaykh”* kabi so‘zlarni tarjimasiz bergan. Ammo *“shashmaqom”* so‘zini ko‘pchilik manbalarda *“shashmaqam”* (*six modes*) deb ingliz tilida berilganini kuzatish mumkin. Biroq bu ishda *“six motifs”* deb tarjima qilinmoqda. Tarjimada *“machitchilar”* iborasi ingliz tiliga *“mosque-goers”*, ya‘ni *“masjidga qatnovchilar”* ko‘rinishida tarjima qilinmoqda. Forschada keltirilgan:

“Xok shud fitrat bo pasti, lek mijgon barnadosht,

V-arna az mo to ba bomi osmon yak zina shud” bayti ingliz tiliga tarjima qilinganda uning ma‘nosini yetkazib berishda kamchiliklarga yo‘l qo‘yilgan. Jumladan, ushbu bayt inglizchaga quyidagicha o‘g‘irilgan:

*Had he done so, they would have been a ladder from us
to the roof of the sky.*

Ko‘rinyaptiki, ushbu bayt “Shunday qilganida, ular bizdan osmon tomiga bir zinapoya bo‘lar edi” deb, qisqa va chala tarjima qilinmoqda. Uning o‘rniga: *“Unable to bear the weight, Fitrat was trampled, and it became a ladder from us to the roof of the sky”* ko‘rinishidagi tarjima berilsa, ma‘no yetkazilib berilar edi.

E.Olvort Abdurauf Fitratning “Bedil” asarini Vilyam Hanavay tarjimasini asosida o‘g‘irgan [3].

Fitratning “Shaytonning tangriga isyoni” dramasini E.Olvort “Satan’s mutiny against the Lord” nomi bilan ingliz tiliga o‘g‘irilgan.

Asliyatda	Tarjimada
Fitrat. Qiyomat. Xayoliy hikoya.	The Judgment Day. A Fantastic Tale. Prof. Fitrat

Tarjimon hikoyadagi izohlarni va ularga ishora qiluvchi barcha raqamlarni ham saqlashga harakat qilgan. Fitrat janoblari dramada ishtirok etuvchilar ro‘yxatini keltirmagan, ammo tarjimon asarda ishtirok etuvchilarning o‘rniga qarab yoki voqelik bayoniga kirib kelishiga qarab, yoxud aytgan so‘ziga ko‘ra dramatik personajlar nomini keltirgan. Tarjimon drama ishtirokchilaridan aksariyatining nomlarini transliteratsiya usulida keltirgan. Jumladan, Azozil (Azazil), Azroil (Azra‘il), Israfil (Israfil), Jabroil (Jabra‘il, GABRIEL), Mikoil (Mika‘il, MICHAEL) bunga misoldir. Tarjimada “vahiy” so‘zi “vahiy” deb, qavs ichida transliteratsiya usulida berish barobarida “commands” deb noto‘g‘ri o‘g‘irilgan. Chunki bu so‘z buyruq ma‘nosini anglatadi. Mutarjimning Xudo, Yaratgan, Alloh so‘zini “tangrilar” deb,

ko'plikda, so'ngra yana uni ingliz tiliga "The Lord's (*Tangri's*)" deb tarjima qilishi ham xatodir. "Shayton" so'zi lotin yozuvida "Shaytan", inglizchaga tarjimada "Satan", (the Devil) deb ko'rsatilgan.

U xuddi asliyatdagi kabi malaklarni birinchi malak, ikkinchi malak, uchinchi malak, to'rtinchi malak, beshinchi va oltinchi malak avval lotin yozuvida, keyin ingliz tilida Birinchi Malak/ First Angel, Ikkinchi Malak / Second Angel, Uchinchi Malak / Third Angel, To'rtinchi Malak / Fourth Angel, Beshinchi Malak / Fifth Angel, Oltinchi Malak / Sixth Angel tarzida qator qilib sanagan. Ko'rinyaptiki, "malak" so'zi asliyatdagi kabi "malak" deb keltirilgan va ingliz tiliga "angel" deb o'g'irilgan. "Shaytonning tangriga isyoni" dramasi she'riy dialog shaklida yaratilgani uchun mutarjim ham o'z tarjimasida shu shaklni saqlashga harakat qilgan. Mutarjim imkon qadar so'zma-so'z tarjimaga amal qilgan. E'tiborli tomoni shundaki, mutarjim drama ichida keltirilgan nasriy izohlar tarjimasini ham tarjima jarayonidan nazaridan qoldirmagan. Tarjimonning "sur" / "the horn" / shox"; "g'urur bilan" / "pompously" ("dabdabali"); "muallim" / "professor"; "yo'lchi" / "pilot" (uchuvchi) deb berganini ham ma'qullash qiyin.

Drama asliyatida "Nido" ham alohida o'ringa ega. E.Olvort uni "HEAVEN'S VOICE" – "Jannat ovozi" deb bergan. Shaytonning tangriga isyoni" asari dramatik turga mansubligi tufayli unda presonajlarning sahnadagi harakat-holatlariga alohida izoh berilgan. Aytaylik, quyidagi misolda malaklarning qo'llarini yuqoriga ko'targancha. Ollohga murojaat qilishi aytilmoqda.

Malaklar (qo'llarini ko'tarib.) Ulug' Tangrim, kofirlikdan omon ber! O'zing bizga omon-eson imon ber!	ANGELS – Do not break our hearts, Lord! Do not superimpose darkness on the light, Lord!
---	---

Biroq shu parchaning inglizcha tarjimasidan bunday izoh o'rin olmagan. Ammo bu holat doimiy emas. Ayrim o'rinlarda mutarjim qavs ichidagi izohlarni saqlagan. Masalan:

Asliyatda	Tarjimada
Malaklar (shoshqin).	ANGELS – (hastily).

Shuni ham aytish kerakki, tarjimon izoh berish usulidan ko'p o'rinlarda foydalangan. Yana u dramada qo'llangan ayrim metaforik birikmalarni adekvat tarjima qila olgan. Masalan, u Fitrat qo'llagan "saodat bog'i" birikmasini "garden of happiness" tarzida ingliz tilida ifodalagan. Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, mutarjimlar Fitrat asarlarining tarjimasida goh so'zma-so'z, goh so'zlarni tushurib qoldirish yoki uni muqobiliga almashtirish usullaridan foydalangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baldauf Ingeborg. XX asr o'zbek adabiyotiga chizgilar. – T.: Ma'naviyat, 2001. – B.50
2. Olvort E. Buxorolik Abdurauf Fitratning argumentlari. – Yaqin va Markaziy Osiyoga doir ilmiy yozishmalar. 5- jild, 1991, 13-b. (ingliz tilida)
3. Allworth, Edward. Evading reality: the devices of 'Abdalrauf Firat, modern Central Asian reformist / by Edward A. Allworth
4. Poetry and prose of Abdula Qadiri. Bedil translated from Persian by William L.
5. Фитрат А. Танланган асарлар. 1-жилд. Шеърлар, насрий асарлар, драмалар. – Т.: Маънавият, 2000. – 256 б.
6. Фитрат А. Қиёмат. Хаёлий никоя. – Т.: Ўзбекистон, 1967. – 30 б

UO'K 811

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA TO'Y BILAN BOG'LIQ LEKSIK BIRLIKLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

(O'zbek toylari bilan bogliq leksik birliklarining umumiy tasnifi)

L.Uzakova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona politexnika instituti. Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada to'y so'zining etimologiyasi yoritilgan, "to'y" so'zi bilan bog'liq leksik birliklarning bir qancha madaniy jihatlari o'rganilgan. Shuningdek, maqolada o'zbek toylari bilan bogliq leksik birliklarining umumiy tasnifi va leksimalarning ma'nodagi o'ziga xos farqlari ajratilgan.

Kalit so'zlar: to'y, marosimlar, udumlar, lug'aviy birliklar, leksema, ibora, kelin, kuyov, tadbir.

Аннотация. В статье разъясняется этимология слова «свадьба», исследуются некоторые культурологические аспекты лексических единиц, связанных со словом «свадьба». Также в статье выделена общая классификация лексических единиц, относящихся к узбекским свадьбам, и специфические различия в значении лексем.

Ключевые слова: свадьба, обряды, ритуалы, лексические единицы, лексема, словосочетание, невеста, жених.

Abstract. In the article, the etymology of the word "wedding" is explained, several cultural aspects of the lexical units related to the word "wedding" are studied. Also, the article studies the general classification of lexical units related to Uzbek weddings and the specific differences in the meaning of lexemes are distinguished.

Key words: wedding, ceremonies, rituals, lexical units, lexeme, phrase, bride, groom.

O'zbek xalqi etnografiyasining ilmiy tadqiq etish V.V.Radlov izlanishlari bilan bog'liq bo'lib, u Zarafshon vodiysi aholisi haqida qimmatli etnografik ma'lumotlar to'plab, ular asosida mahalliy xalqlar haqida etnografik risolalar yozdi. A.N.Samoylovich va P.A.Falevning qrim-tatar tili maqol va matallarini jamlagan asari, V.P.Nalivkin va M.V.Nalivkinalarning Farg'ona vodiysi ayollarining turmush tarzini aks ettiruvchi asari alohida ajralib turadi.

A.Jo'raboyev va Z.Husainovalarning tadqiqotlari o'zbek tilidagi to'y marosimi bilan bog'liq ifodalarning umumiy tadqiqiga, F.Hayitovanning tadqiqoti nikoh to'yi qo'shiqlarining lingvistik tahlili masalasiga qaratilgan bo'lsa, O.Ismanovanning ishi kelin salom janrining poetik tadqiqiga va M.Kaxarovanning tadqiqoti o'zbek etnografizmlarining sistemaviy tadqiqiga bag'ishlangan. O'zbek va ingliz xalqlari urf-odatlarining chog'ishtirma tadqiqi globallashuv jarayonida xalqlar o'rtasidagi munosabatlarda anglashilmovchiliklarning oldini olishda dolzarb bo'lib, ilmiy hamda amaliy ahamiyatga egadir.

O'zbek to'y marosim-udumlarining tarixini o'rganishda ularning kelib chiqishi, mazmun-mohiyatini aniqlash uchun albatta tarixiy manbalardagi ma'lumotlar muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. O'zbek oilasining asosiy o'ziga xos xususiyatlaridan bittasi bu to'ylardagi an'anaviy marosimlarga qattiq rioya qilishdir. Masalan,

“Homidboy bo'lsa: "Bugun unashsalarining, ertaga to'yni boshlaymiz", - dedi". (Abdulla Qodiriy "O'tgan kunlar").

Ushbu keltirgan misolda o'zbek to'ylarini urf odatlaridan misolini ko'rishimiz mumkin. "Unashsalarining" leksemasi bu yerda to'y marosimining birinchi bosqichida sodir etishi ta'kidlangan, tushunki to'ydin oldin o'zbek xalqida o'zaro kelishuv bo'ladi hamda qachon va qayerda to'yni o'tkazishligi haqida belgilanadi.

Qadimgi turkiy tilda ham shunday ma'noni anglatgan bu ot asli ovqatga bo'lgan talabni qondir ma'nosini anglatuvchi to'y-fe'lining ism eshi bo'lgan bilan qiyoslab, to'y oti asli qadimgi turkiy tilda mavjud bo'lib, ma'lum bir bo'shliqni egallalagan ma'nosini anglatgan to'fe'lidan -y qo'shimchasi bilan yasalgan deb taxmin qilinadi: to- + y = to'y. To'y leksemas bilan uylanish, turmushga chiqish, xatna qilish va boshqa munosabatlar bilan ziyofat berib, bazm-tomoshalar bilan o'tkaziladigan xalq marosimlarining umumiy tushunchalar xam bogliq. Shunigdek, to'y bilan bogliq quydagi leksemalar xam uchraydi: unashtirish, fотиha to'yi, qudalar, kelin salom, kuyovnakarlar, to'y bazmi, guldasta, to'ydagi tabriklar, otarchilar, to'yona, qudalar o'rtasidagi kelishuv, kuyov tomondan qiz tomonga beriladigan pul, sarpo, masalliq, chimildiq va shu kabi paremlar ishlatiladi.

Asosan, "to'y bermoq" leksik birligi quydagi ma'nolarda ishlatilishi mumkin 1) qudalar o'rtasidagi kelishuvga muvofiq belgilangan pul, sarpo, masalliq va boshqalarni kelin tomonga yubormoq; 2) yurtga osh, ziyofat bermoq. Masalan,

Qirg kecha-kunduz elga to'y berib, qirg kundan so'ng to'yi oxir bo'lgandi. ("Shirin bilan Shakar")

Keltirilgan misolda to'y bermoq leksik birligi butun xalqqa ziyofat bermoq degan ma'noni anglatadi.

To'y so'zi biror voqea-hodisaga bag'ishlab ziyofat va o'yin-kulgilar bilan o'tkaziladigan tantanalar xamda hovli to'yi(housewarming party)- xonadonning yangi turar joyga ko'chib o'tishini nishonlash marosimidir. Ushbu parema o'zbeklarning qadimiy an'analardan biri hisoblangan. Ko'chib ketish bayramlari azaldan an'anaga ega.

Undan tashqari, to'y so'zi turli ma'nolarda xam ishlatilishi mumkin, masalan,

“Bugun maktab o'zining birinchi katta to'yiga, to'ng'ich o'g'illarini mamlakatga taqdim qi-lish tantanasiga tayyorlanayotir”.(P. Tursun, «O'qituvchi»)

Keltirilgan misolda to'y so'zi tantana, marosim ma'nosini anglatadi. Keyingi misolda to'y so'zi bayram ma'nosida ishlatilgan.

“Vodokachkaning ochilish marosimi katta to'yga, kattakon sayilga aylanyb ketdi.(A. Qahhor, «Qo'shchinor chirokdari»)

Ko'pga kelgan to'y, Ko'pchilikning boshiga tushgan ish, tashvish va shu kabi haqida aytiladigan iboralar to'y so'zi bilan ishlatiladi.

- Ota, — dedi Salim jerkib, — bu narsa ko'pga kelgan to'y, o'g'lingiz nihoyati bir necha oy ishlab qaytadi. Nimasiga qayg'urasiz? Uzoq yurtlarni ko'rib keladi. “Oybek, Tanlangan asarlar” To'ydin keyin nog'ora. Uy-uyiga — taka (yoki tepa) to'yiga Odatda, bolalar kechki payt o'yin-dan charchab tarqalayotganda aytiladigan ibora. Nachalnik [boshliq] yotib qoldi, endi uy-uyiga — taka to'yiga. (A. Muxtor, «Opa-singillar»)

Ushbu va yuqorida keltirilgan missolarda to'y so'zi xar hil manolarda ishlatilgan bo'lib: to'y, tadbir bu xammaga tegishli masuliyat, oyin kulgidan kegin-ish; o'zbek tilidagi to'y so'zini turli semantik iboralarini namoyon qiladi.

O'zbek xalqining urf-odatlarini asrlar bo'yi o'zbeklar millatining tashkil etishida ishtirok etgan barcha qabilalar va elatlarning madaniy malakalari va an'analarning uyg'unlashuvdagi murakkab jarayonlar oqibatida tarkib topgan.

O'zbek xalqida to'yga munosabat juda yaxshi quyidagi misolda keltirilgan:

“Qutidorning bitta juvon qizi bor-ku, muncha to'yni boshqa, nikohni boshqa qilamiz, deganiga hayronman”. (A. Qodiriy, «O'tgan kunlar»)

Ushbu misolda juvon qizga nisbatan negativ munosabat xamda to'yga nisbatan orzu xavaslarni ancha yuqoriligiga ancha baland va asosizligi takidlanayapti.

Darhaqiqat, an'analari, urf-odatlar, marosim va bayramlar xalqimiz, millat ma'naviyatining ajralmas qismi. Xalqimiz o'zining xursanchiligi va shukronasini turli rasm-rusumlar, udumlar orqali namoyon qiladi. O'zbeklar qadimdan to'ylarga boy xalq. Beshik to'yi, sunat to'yi, nikoh to'yi, askar to'yi, uy to'yi, muchal to'yi, ellik va undan ortiq yoshlarni nishonlash to'ylari mavjud. Har bir tantana to'ygacha, to'y davomida va marosimdan so'ng o'tkaziladigan rasm-rusumlarga ham boydir. Har bir urf-odat va marosim o'zining maqsadi va mohiyatiga ko'ra muayyan shakl va mazmunga ega.

To'y leksemasi adabiyotda ko'p uchraydigan so'zlardan biridir. Masalan,

Ha! Ko'zim ochiqchiligidan qizimning to'yini ko'ray, deb o'zimni o'ylabman-u, bu to'ydan keyin Nasiba nima bo'lishini o'ylamabman. (A. Qahhor, «Og'riq tishlar»)

Ushbu misolda o'zbek xalqi uchun to'yni ahamiyati namoyon qilingan va qanchalik ota uchun qizining to'yi muhimligi takidlangan.

Xulosa ornida shuni aytish kerakki, hozirgi kunda yer yuzidagi qator mamlakatlar ko'pmadaniyatlilikka ega bo'lib, bu mamlakatlar aholisining tinch-totuv yashashi uchun kishilar o'rtasida o'zaro me'yoriy aloqani, madaniy to'y so'zi bilan bogliq ingliz va o'zbek tilidagi leksik birliklarni o'rganish ahamiyati, nutqiy muloqotning o'ziga xos xususiyatlarini puxta taxlil qilish, tadqiq etish yanada dolzarb ahamiyatga ega. Madaniyatlararo ziddiyatlarning oldini olish uchun muxojirlar o'z qadriyatlarini va urf-odatlarini saqlagan holda, o'sha mamlakat xalqlarining urf-odatlarini hamda qadriyatlarini tubdan o'rganishi, ularni hurmat qilishi zarurligi talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Qahhorova M. O'zbek etnografizmlarining sistemaviy tadqiqi: Filol.fanlari nomzodi... diss. – Toshkent 2009;
2. Lola Uzakova. 2022. "Linguistic-Cultural Study of Lexical Units Related to the Word "Wedding" in Uzbek and English Languages" PINDUS Journal of Culture, Literature, and ELT (PJCLE) Academic journal
3. Lola Uzakova. 2022 "O'zbek va ingliz tillaridagi "to'y" leksemasi bilan bog'liq leksik birliklarni lingvokulturologik tadqiqi" (to'y so'zi bilan bogliq etiket shakllari) International conference on teaching, education and new learning technologies" 2023/1 p958-961
4. Ashurali, T., & Javlonbek, M. (2022). Methods of conducting children's sports games. Conference, 30-34.
5. L. Uzakova "O'zbek va ingliz nutqiy etiketlarining qiyosiy tadqiqi" «Scientific progress» Scientific Journal Volume:1, ISSUE: 3 B 213-216

UDC 811.512.133 811.111

COMPARATIVE ANALYSIS OF NATIONAL WORLD PICTURE IN UZBEK AND ENGLISH LANGUAGE

R.A.Uzoqboyeva, teacher, Chirchiq state pedagogical university, Chirchiq

Annotatsiya. *O'zbekiston mustaqillikka erishgach, o'z tarixini chuqurroq o'rganishga intilmoqda, bu esa kuchli jamiyat qurishga xizmat qilishi mumkin. Madaniyat haqida gapiradigan bo'lsak, til asosiy tushunchalardan biri bo'lib, uni o'rganish kerak. Shuning uchun ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida dunyo rasmini o'rganishga yondashuvlar yoritilgan*

Kalit so'zlar: *Milliy dunyoqarash, milliy o'ziga xos til terminlari, voqelikni turkumlashtirish, til birliklarining madaniy komponentlari, lingvomadaniyat.*

Аннотация. *После обретения независимости Узбекистан пытается больше узнать о своей истории, что может привести к построению сильного общества. Когда мы говорим о культуре, язык является одним из ключевых понятий и требует изучения. Поэтому в данной статье рассматриваются подходы к изучению картины мира на английском и узбекском языках.*

Ключевые слова: *Национальное мировоззрение, национально-специфические языковые термины, категоризация действительности, культурологические компоненты языковых единиц, лингвокультура*

Abstract. *After achieving its independence, Uzbekistan trying to learn more about its history which may cause to build strong society. When we are talking about culture, language is one of the key concepts and it needs investigating. Therefore, this article covers the approaches to the study of world picture in English and Uzbek language*

Key words: *National worldview, nationally-specific language terms, categorization of reality, cultural components of language units, Linguocultureme*

Introduction. It is vital that the cultural language of a particular group or civilization expresses its cosmological perspective. The picture of the world in its broadest sense is an open system, connected with a set of human knowledge and understanding of the essence of the surrounding reality at a specific period in history, and portrayed as thematic frameworks.

Each ethnic language conveys a unique worldview, characterized by a unique manner of seeing the world and different grammatical traits.

Each nation has its own unique perspective on the world. This projection is embedded in the language to create a national linguistic picture of the world that is transmitted from generation to generation. The man subliminally constructs the cosmos according to his national perspective, personality, etc. The national worldview is also reflected in the conduct of people, their views of reality, and their appraisals of stereotypical situations.

Literary review and methodology. Conceptual and linguistic worldviews are inseparable from national features of perception and worldview, it should be stressed. This explains why representatives of many nations have different viewpoints on similar items, events, and occurrences: each country is differentiated by a particular worldview, way of life, and cultural traditions. In English, "foot – leg" and "hand – arm" refer to distinct body parts, but in Russian and Uzbek, "ruka, noga" and "qo'l, oyoq" refer to the same body parts using a single phrase. It is well known that people see colors differently[1]. In Russian, the phrases "siniy, goluboy" are differentiated, however in English and Uzbek, just a single term is used despite its several variants:

- Blue – dark blue, pale blue, sky blue, grayish-blue, light-blue, grey blue, fumose-blue;
- Kŷk – kŷkimtir, movij, nilij, nilgun, nilrang, samovij;

In Uzbek, there is just one word for gray, kulrang, although English has several terms for the different shades of gray: pearl-gray, linen-gray, iron-gray, grayish-lilac, charcoal-gray, silverily-gray, stone gray, grayish black, platinum gray, ivory-gray, gray, and grayish black.

The national perspective is stated by the use of nationally-specific terminology, such as the following:

Non-equivalent lexis, anthroponyms and toponyms, names of festivals and customs, names of foods and other items used in everyday life;

Expressions of speech etiquette, stylistic elements that are unique to a certain country (such as antonomasia and litotes euphemism), text fragments recounting events unique to that country, as well as proverbs, aphorisms, and PhUs, are all examples.[2]

The investigation of the national language worldview includes the following steps: lexico-semantic and lexico-phraseological groups and fields, which reflect national mindset;

The following are some of the topics covered in this chapter:

- a) the description of the "categorization of reality" as represented in the paradigmatic relationships between linguistic units (lexico-semantic and lexico-phraseological groups and fields);
- b) the investigation of nationally specific meanings and cultural components of language units, which reflects national mindset;
- c) the investigation of lacunas (gaps) in the language, i.e., specific concepts that are pertinent to one

It is important to keep in mind that there is some degree of relative distinction between the linguistic and national world views. We believe that only from a theoretical perspective can this distinction be accepted. The linguistic and national worldviews, which describe either universal or local human knowledge or experience, practically do coincide. Everything is based on the research's methodology and objectives. As a result, the study in each concrete instance either concentrates on generic or nationally specific elements. In other words, the national world picture depicts the experience of a specific national community, including its system of beliefs, stereotypes of thinking and acting, perception, opinions, and judgments [3]. The linguistic world picture, meanwhile, perpetuates the general human experience.

It should be highlighted that although individual linguistic units may have national relevance, it is the text as a whole—which conveys social, artistic, emotional, and evaluative information—that most fully represents national culture. It is recognised that literary writings have a close connection to culture, are influenced by a wide range of cultural norms, and collect and preserve knowledge of history, cultural practices, national psychology, etc. The literary text is seen by V.A. Maslova as the primary method of examining culture and a source of cultural knowledge and information [4]. Every literary work may represent personal and societal knowledge and understanding of the country mindset, character, customs, etc. Hence, literary works might represent: a) the national mindset; b) national customs, festivals, and events; c) the national character; and d) the national way of life. [5]

The national world picture is verbalized with the help of nationally-specific linguistic expressions, to which the followings are referred:

- non-equivalent lexis (names of clothes, meals, objects of daily round) : palov, sumalak, halim
- anthroponym: Afandi, Ra'no, Temurbek, Zulfiya honim,
- toponyms; Qo'rg'on, Ark, Karvonsaroy, O'tov. Ovul

▪ names of holidays, tradition; Uloq, Kurash, kelin salom, Kuyov chaqirdi
 ▪ expressions of speech etiquette; Assalomu alaykum, Yaxshimisiz, Hormag, nationally specific PhU., proverbs, aphorisms; Yetti o'lchab bir kes, Tilga ixtiyorsiz elga e'tiborsiz (A.Navoiy)

Conclusion. Man's relationship to the world is represented by his worldview in language (nature, animals, himself as a member of the world). It defines man's role in the world and provides the standards of human behavior. Each natural language has a unique way of seeing and structuring the world ("conceptualization"). There is a set of standards that all native speakers must follow, a kind of communal philosophy that it enhances.

The study of how people conceptualize the cosmos serves as the foundation for the idea of world view (including linguistic ones). The world picture is the result of processing data about the environment and man, if the world is the interaction between man and the environment. Hence, proponents of cognitive linguistics claim that our conceptual system is reflected in the form of a language world picture, is reliant on physical and cultural experience, and is therefore closely tied to it.

REFERENCES:

1. Sapir E. Selected works on linguistics and cultural studies. - M., 1993. -- p. 259-265)
2. Gasparov V.M. Introduction to sociogramatics // Uchen. zap. S.-Peterb. univ. Ser. Lingv. 1997. Vol. 425. Tr. in Russian and Slavic. philology. Linguistic row. V. 29 // Problems of the language system and its functionality. 1977. S. 24-45.
3. Wharf, Benjamin Lee, 1956, Language, Thought and Reality, Cambridge University Press: MIT Press. Edited by John B. Carroll.
4. Ter-Minasova S.G. Language and intercultural communication / S. G. TerMinasova. - M.: SLOVO / SLOVO, 2008. -- S. 15.
5. Umarova Dilafroz Razzakberdiyevna // Phrasal Verbs in Modern English: Terminology, Features, Classification/ Asia Pacific Journal of Marketing & Management Review, 2022. Volume 11, Issue 6, pp. 51-54.
6. Uzakboeva Rano Anvarjon kizi//Approaches to the Study of Archaic Vocabulary in English and Uzbek Linguistics// Journal Of Ethics And Governance, 2022. Volume 2, Issue 08
7. Khamitov Eldorbek Erkin o'g'li. Features of Advertisement Translations and Cases When Advertising Texts Translation is Required // (Ukraina) Перекладацькі Інновації. 2022., pp. 201-204

UO'K 81'42

O'ZBEK DETEKTIV NASRIDA JINOYAT VA JAZO MUAMMOSI HAMDA SYUJET SXEMASI

D.J.Xalilova, f.f.n., dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotida psixologik, ijtimoiy, falsafiy, maishiy ruhdagi asarlar tarkibida qo'llanilgan dedektivizm, kriminalizm xususiyatlar talqin etilgan.

Kalit so'zlar: dedektivizm, kriminalizm, "mikro kriminal syujet", "mikro dedektiv voqelik", psixologik ta'sir, psixologik tasavvur.

Аннотация. В данной статье интерпретируются черты детективизма и криминалистики, используемые в психологических, социальных, философских, бытовых произведениях в узбекской литературе.

Ключевые слова: детективизм, криминалистика, «микрокриминальный сюжет», «микродетективная реальность», психологический эффект, психологическое воображение.

Abstract. This article describes the features of detectiveism and criminalism used in psychological, social, philosophical, and domestic works in Uzbek literature.

Key words: detectiveism, criminalism, "micro criminal plot", "micro detective reality", psychological effect, psychological imagination.

Jahon adabiyoti tajribasida ko'rish mumkin bo'lgan hodisaga ko'ra, detektiv-kriminal uslubidagi asarlar tarkibida turfa mavzular, falsafiy-ijtimoiy g'oyalar tizimida jinoyat va jazo motivi bilan bog'liq masalalar talqini yetakchilik qiladi. Mantiqan olganda, detektiv-kriminal mavzui bilan bog'liq asarlardagi eng muhim g'oyaviy maqsad jinoiy harakatlar, jinoyatchilar faoliyatini va bu jinoyatlar jazosining muqarrarligini talqin qilishdan ham iborat.

Yevropa yoki Amerika qit'asi adabiyotida ham XVII-XVIII asrlarda detektiv-kriminal xarakterdagi asarlar yaratish an'anasi keng rivojlana boshlagan. Bu boradagi asarlar namunasi O'zbekistonda esa asosan XX asrning 30-yillaridan e'tiboran yuzaga kela boshlagan. Adabiyotshunoslarning qayd qilishicha, Sharif Rizoning "Qor yog'di, izlar bosildi" nomli kichik qissasi dedektiv-sarguzasht, jinoyatlarga qarshi kurash, izquvarlik mavzulariga oid dastlabki asar sanaladi. Bu yo'nalishda I.Qalandarovning "Shoxidamas, bargida", O.Umarbekovning "Yoz yomg'iri", "Fotima-Zuhra", S.Ahmadning "Sud", S.Ravshanning "Chordodan otilgan o'q" nomli asarlarini qayd qilib o'tish mumkin. Bu ham G'arb mamlakatlaridagi yozuvchilar tomonidan har yili yaratiladigan minglab detektiv romanlar va qissalar oldida daryodan tomchi kabidir.

Detektivizm xususiyati ayrim asarlarda bevosita to'liq (A.Kristi "O'nta negr bolasi" romani kabi) holda amal qilsa, ko'plab asarlarda esa, bilvosita shaklda namoyon bo'ladi. Masalan, Teodor Drayzerning

“Amerika fojiasi”, Jek Londonning “Uch qalb” romani, ayrim hikoyalari, Oskar Uayldning “Dorion Greyning portreti”, Lev Tolstoyning “Tirilish”, Mixail Bulgakovning “Usta va Margarita”, Gabriel Markesning “Yuz yil tanholikda”, “Oshkora qotillik qissasi” asarlarida shu xususiyat yetakchilik qiladi.

Fyodor Dostoevskiy ijodi bu xildagi asarlarning eng mukammali hisoblanadi. Aslida dunyo adabiyotida psixologik, ijtimoiy, falsafiy, maishiy ruhdagi asarlar tarkibida qo‘llanilgan dedektivizm, kriminalizm xususiyatlari mavjud asarlar salmoqli va g‘oyaviy-badiiy ta’sirchan yaratmalar sifatida qadrlanadi. Rus adabiyotshunoslari, jumladan, dostoevskiyshunos olimlar o‘z ishlarida adib asarlaridagi dedektivizm, kriminal xususiyatlarni tahlil qilganda “mikro kriminal syujet”, “mikro dedektiv voqelik” kabi iboralarni ham ko‘p ishlatadilar. Aslida detektivizmli kriminal voqeliklarning ijtimoiy-psixologik, sotsial-maishiy ruhdagi asarlar tarkibida qo‘llanilishi bu asarlarning hayotiylikni va tabiiylikni ta’minlaydi. Chunonchi, bir makon yoki bir zamondagi voqelik tamoman kriminal hodisadan yoki dedektiv-sarguzasht motividan iborat bo‘lavermaydi. Detektivizm, kriminalizm kundalik tabiiy hayot tarkibidagi xususiyat sifatidagina yondashuvda namoyon bo‘ladi.

Dostoevskiy o‘z qahramonlarining, ayniqsa, bilib, atayin yoki bilib-bilmay jinoiy ishlarga qo‘l urgan obrazlarining ruhiy to‘lg‘onishlarini yuksak psixologik kolliziyalar girdobida tasvirlaydi. Albatta, har qanday odam ham, hatto u ablah va yovuz qiyofa egasi bo‘lsa-da, yomonligidan, qotilligidan, buzg‘unchiligidan, o‘g‘riligidan ichki pushaymonlik kechinishi tabiiy hol. Yozuvchi shu insoniy holatni ancha nozik va chuqur ilg‘aydi.

Raskolnikov (“Jinoyat va jazo” romani) oddiy ijara pulini to‘lashga imkoni bo‘lmagan holda ijara sohibasi – ashaddiy sudxo‘r kampirni o‘ldirganidan so‘ng qilmishidan pushaymon bo‘lish kabi uzluksiz iztiroblar ummoniga cho‘kib qoladi. Yozuvchining muddaolaridan biri ham qahramonlari iztirobi va ruhiy to‘lg‘onishlarini tasvirlashdan iborat. Chunonchi, pushaymonlik insoniy xususiyatlardan biridir.

Borgan sari o‘zi qilib qo‘ygan qotillik ishidan Rodionning ko‘ngli aynib borardi. Endi dunyodagi hech bir manfaatli narsa uni yana ichkariga qaytib kirishga, kampirning sandig‘ini titkilishga unday olmas edi. Ammo u fikri sochilib, qattiq faromush bo‘lib qoladi, hatto nimagadir xayoli ketib qolayotganday bo‘laverardi. Shunday vaqtlarda Rodion butunlay hech narsani anglay olmas yoki asosiy narsani unutib, mayda tashvishlarga yopishib qolardi. Raskolnikov oshxonaga kirib u yerda chelakda yarimlab qolgan suv turganligini ko‘radi-da, qo‘llari bilan boltani yuvib qo‘yish lozimligini eslaydi. Qo‘llari qon yuqi bo‘lib qolgandi. Boltaning yuzini chelakka tashlab qo‘yadi.

E’tibor berilsa, Rodion bu ishlarni ko‘ngilda iztirob, ikkilanish, qo‘rqish asnosida bajaradi. Bunday titroq uni to tergov va sudgacha, katorga va Sibir surguni jarayonlaridayam tark etmaydi. Yozuvchi bu asli juda qashshoq, yeyishga noni bo‘lmagan, ammo, o‘qishni jon-dildan istagan bechora yigitning fojiali ahvolini g‘oyat achinish va afsus bilan tasvirlaydi.

Jinoiy harakat, falokat o‘lim onlaridagi Rodionning holatlari obraz ruhiyatini anglash vositalaridan biridir.

Xulosa qilish qiyin emaski, Raskolnikov kabi qashshoq, imkonsiz, iste’dod-zakovatini yuksaltira olmaydigan bechora yoshlar, butun Rossiya, butun koinot odamlari, yoshlari uchun ham daxldor ko‘rgulik sanaladi. Chingiz Aytmatov o‘z maqolalarida “olamvariyl fikrlash” iborasini qo‘llab, avvalo, har bir ijodkor asarlarida olam-jahonga xos keng fikrlashi va kitobxonlarni ham shu ruhda tarbiyalashi lozimligini uqtiradi. Aytmatovning ziyrak tasavvuriga ko‘ra, Dostoevskiy aynan insoniyatni larzaga soladigan g‘oyalar, insonparvarlik tuyg‘ulari bilan, ezilganlar va xo‘rlanganlar uchun mislsiz qayg‘urish ruhi bilan adabiyotga kirib kelgan[3]. Raskolnikov obrazining yaratilishi munosabati bilan rus adabiyotida o‘ta murakkab va ayni vaqtda hayotiy qahramon timsoli paydo bo‘ladi; kambag‘al, ilm-zakovatga intiluvchi, orzulari ko‘p, ammo ularni amalga oshirishga imkoni, mablag‘i yo‘q; alamzadalikdan, kamxarjlikdan qotillik qilishga majbur yigit...

Adabiyotshunolar, ijodkorlar Rodion Rasolnikov timsolini yaratishda Dostoevskiy naqadar azob tortganligi qayd qilishadi. Shu bilan birga, bu jarayonda ko‘nglimiz ulug‘ bir oydinlik ham kechiradi. Adabiyotshunos olim Ilhom G‘aniev Dostoevskiyning Raskolnikov obrazini yaratishda uning tunganmas iztiroblarini ifodalashdagi mahorati haqida yozadiki, “Yozuvchi bizni favqulodda murakkab ramz, ishoralar dunyosiga olib kirmaydi. U Raskolnikov ichki olamida boshlanayotgan, dastlab tentirash, alahsirashga o‘xshash hollarning qandaydir asoslarini bizga tushuntirayotgandek bo‘ladi. Haqiqatan, buyuk maqsadlar odamni bir qadar cho‘chitib, go‘yo tentiratib qo‘yishi ruhshunoslikdan ma’lum”[2].

Raskolnikov avlodlarga ogohlantirish, yoshlikka xos qudrat va jur’atga to‘lgan mislsiz orzu, ham niyatlarni samoviy kengliklardan bir qadar yerga tushirib, atrof qanchalik murakkab, tuban, chirkin bo‘lmasin, undan bebaho bir go‘zallik qidirishga va nihoyat, uni topishga o‘rgatish uchun yaratilgandek bo‘laveradi.

O‘g‘rilik jinoyati – jinoyatlar orasida mayda va arzimaydigani bo‘lsa-da, odamzod sha’nini bulg‘aydigan yaramas qilg‘iliqlardan, balki jinoyatlardan sanaladi. Sharq mumtoz adabiyotining pandnoma ruhidagi namunalarida o‘g‘rilik odatining fosh qilinishi misollarini bilamiz. O.Genrining “Mushtarak ko‘ngillar”, G‘afur G‘ulomning “Mening o‘g‘rigina bolam”, Abdulla Qahhorning “O‘g‘ri” kabi hikoyalari, yana G‘.G‘ulomning “Shum bola” qissasida o‘g‘rilik illati bilan bog‘liq talqinlar

mavjud. Said Ahmadning “Sud” qissasi shulardan biri. Texnikum o‘quvchisining – qishloqi yigitning o‘g‘rilikdan pushaymonligini ko‘rsatish – asar g‘oyasi, syujet yo‘nalishini belgilaydi.

“Bir soat o‘tdimi, ikki soat o‘tdimi bilmayman. Shuncha vaqt qimirlamay tik turganimni ikki tizzamda darmon qolmagani bilan bildim”.[4]

U qilib qo‘ygan mash‘um ishining dahshatini o‘tgan vaqt ichida bilib qoladi. Hatto peshonasiga shapillatib tushiradi:

“Nima qilib qo‘ydim? O‘g‘ri bo‘lib qoldimmi?”

Qissa qahramonining pushaymonligi talqinida sentimentallik ruhi sezilgandek bo‘ladi. Ammo, adib bu jarayonni uning o‘z nomidan ifodalab, birmuncha tabiiylikka erishadiyam. Texnikum o‘quvchisining o‘z o‘g‘riligidan pushaymonligi Raskolnikovning sudxo‘r kampirni o‘ldirgandan so‘nggi iztiroblariga o‘xshab ketadi.

Mana, o‘quvchi yotog‘ida portfelni ochadi. Bir dasta pul. Vedomost. Pulni sanaydi. Bir ming ikki yuz o‘n olti so‘m. Yana allaqancha tanga-chaqa. Vedomostga ko‘z tashlaydi. O‘n yettinchi maktab o‘qituvchilarining ta‘til pullari. Shundan so‘ng “o‘g‘ri” kimni ko‘rsa, qaerga borsa, uning qilg‘iligini bilib turganlaridek, ana hozir-mana hozir uning o‘g‘riligini fosh qiladiganlaridek holatga tushib, iztirob, ikkilanish og‘ushida qoladi. Masalan, bunda adib o‘quvchilar yotoqxonasining bog‘boni va uning “o‘g‘ri” yigitga munosabatlari syujetidan unumli foydalanadi. Shu tariqa yozuvchi atrofdagi turli kishilar, xatti-harakatlar vositasida “o‘g‘ri”ning ruhiy olami tovlanishlarini bir qadar chuqurroq ifodalashga muvaffaq bo‘ladi.

Bog‘bon amaki gullar tagini ketmonlab yurgan bo‘lib, o‘quvchiga bir qaraydiyu, indamay ishini qilaveradi, “o‘g‘ri”ning a‘zoyi badani muz bo‘lib, yuragi “shuv” etib ketadi. Ilgarilari bog‘bon har ko‘rganda gulqaychisini beliga qistirib, ahvolini so‘rardi. Uning musofirligini, qarashadigan hech kimi yo‘qligini bilib, nevarasi tushlik olib kelganda uni albatta chaqirtirib tushardi. Birga tushlik qilardilar. Nechun bu gal muncha sovuqqon qaraydi? “Yo qilmishimni ko‘zimdan bilib oldimikan?”, - deya shubhalanadi o‘quvchi. Asarda yozuvchi “o‘g‘ri” bolaning holatini, qo‘rquv va hayajonlarini talqin etishda “Bo‘ynida illati borning oyog‘i qaltirar” maqoli mazmuniga suyanib ish tutgan.

Bog‘bon amak maktab kassirining o‘sha kungi faoliyati haqida o‘quvchi yigitga hikoya qilib beradi:

“ – Bankadan pul olib kelayotgan ekan. Issiqda yuragi besaranjom bo‘lib qopti. Tramvaydan tushibdi-yu, Mardonni oldida birpas o‘tirib dam olay, deb mening oldimga arang yetib kepti. Aksiga olib men o‘lgur qovun olgani ketgan edim. Qovun yemay, zaharni yesam bo‘lmasmidi. Boyaqish meni kutib o‘tirib ko‘ngli behud bo‘lib qopti. Pul to‘la papkasini bir noinsof ko‘tarib ketibdi. Olgan odamga buyurmasin. Kafaniga, o‘limiga yarasin shu pul”.[4]

Bog‘bon amakning ayni “o‘g‘ri”ga noma‘lum “o‘g‘ri”ni qarg‘ab aytayotgan “Olgan odamga buyurmasin”, “Kafaniga, o‘limiga yarasin shu pul” gaplari kriminal qahramon yuragini badtar ezish, badtar la‘natlash havosini avj oldiradi.

Psixologik ta‘sir va ayni vaqtda “o‘g‘ri” ruhiyatining psixologik tasavvuri va talqini adib uchun obraz dialektikasining qat-qatlarigacha

“Sud” qissasi jahon adabiyoti tajribasida sinalgan “o‘z-o‘zini sud” maqomini, ichki kolliziya kurash iztiroblari tizimida obraz holatini tasvirlash usullariga ancha yaqin. O‘quvchi “Ba‘zan qilib qo‘ygan xatoimni tuzatish qiyin ekanligini anglab, o‘zimcha rejalar tuzaman”, - deya o‘z ruhiyatini bayon qiladi. Masalan, bu pulga yangi kostyum olsa bo‘lmaydimi? Endi yotoqda turib nima qiladi? Kvartira olib ko‘chib ketish kerak. Soat olsa, hatto tilla soat olsam ham bo‘laveradi.

Bunday shirin orzularini qilish holatini bo‘lib kassir cholning yarim ochiq nursiz ko‘zlari ko‘rinib ketardi.

Shu psixologik jarayonda “Sud” qissasi qahramoni – texnikum o‘quvchisi timsoli bilan Raskolnikov faoliyati orasidagi ruhiy iztiroblar tizimida ba‘zi mushtaraklikni kuzatish mumkin. Masalan, Raskolnikovning o‘margan boyliklarini toshning ostiga yashirmoqchi, tashlamoqchi bo‘ladi.

“Sud” qissasi qahramoni tuyg‘ularida ham Raskolnikov holatidagi katta umidlar, boy-badavlat bo‘lib ketish xayollari bilan yondoshlikda esa ikkilanish, hayiqish ruhi ham hukmron edi. “O‘g‘ri” tolib xayoliga qo‘shimcha ravishda “Sud, dahshatli qora kursi. Hukm!” manzaralari qayta-qayta jonlanaveradi:

“Militsioner o‘ng qo‘lini chakkasiga qo‘yib chest berdi.

– Grajdandin, siz....

G‘uldirab qoldim.

– Men, men bilmasdan... – boshqa gap aytolmadim.

– Siz, – shoshilmay salmoqlab gapirardi u.- Siz nega ko‘cha qoidasini buzasiz! Oz bo‘lmasa mashina urib ketay dedi-ku!

U boshqa nimalar dedi, bilmayman. Entikaman, xolos”.[4]

“O‘g‘ri” tolib, xuddi “bo‘ynida illati borning oyog‘i qaltiraydi” naqliga o‘xshash holatda xavotir, qo‘rqish girdobiga tushganligini hatto sezmay qoladi. O‘ngidayam, tushidayam, hatto, oddiy yo‘lda,

o'tish yo'lagida garangsirab mashinalar urib ketishiga sal qolgan daqiqalarda uni ogohlantirgan yo'l-patrul militsioneridan ham cho'chiydigan darajaga tushib qolgan edi.

Shunday holda u taksiga o'tirib, yotoqqa qaytish asnosi taksi mashinasining tasodifan dami chiqqan balonini damlashga ko'maklashadi. Tasodifan haydovchi haligi kassir cholning jiyan bo'lib chiqadi. Yozuvchi shafyorning so'zlarida ham "o'g'ri"ning qarama-qarshi xayollarini, iztiroblar silsilasini ifodalagan:

"Yaxshi bola ekansan. Kani endi hamma ham senga o'xshagan insofli bo'lsa. Bitta yaramas tog'amning portfelini o'g'irlab ketibdi..."

"Yuragi yomon edi, o'lib qolishiga sal qoldi..."

"Shofyor bu gapi bilan g'ildirakka emas, mening ichimga yel bergandek bo'ldi. Yorilib ketay dedim..."

Asarda "o'g'ri" atrofida bunday favqulodda qarama—qarshi tuyg'ular, g'oyibona ayblovlar, kutilmagan la'nat eshitishlar jarayoni psixologik jihatdan silsilaviy ravishdagi adabiy rakursda o'z ifodasini topgan.

Insoniy pushaymonlik, gunohlariga iqrorlik, natijada Olloh dargohiga tavba-tazarrusini qilish jarayonlari – "Sud" qissasi g'oyaviy-poetik ko'lamining asosiy falsafiy-huquqiy pafosini belgilaydi. Pirovardida, "o'g'ri" tolib hatto kursdoshlari, yotoqdoshlari bilan ham xayrlashmay olis qishlog'iga jo'nab ketadi. Bungacha u maktab o'qituvchilarining pulini pochta orqali maktabga yuboradi, texnikum direktoriga o'qishdan chetlatish haqidagi arizasini ham yozib qoldiradi.

To'g'ri, bir qaraganda, "Sud" qissasi sentimental asar taassurotini paydo qilgandek bo'ladi. "O'g'ri" tolibning o'zini-o'zi sud qilish odaticha kechingan ruhiy iztiroblari, pushaymonliklari bir qadar sun'iydek tuyuladi. Ammo, S.Ahmadning yozuvchilik kareresiga xos lirik-poetik uslub samimiyati mazkur qissa umumxarakteristikasida bir qadar tabiiylikni, ishonirish maromini hosil qila olgan. "O'g'ri"ning chin pushaymonlik xulosalariga kelishi uchun yaratilgan hayotiy asoslar mantiqi ham asar g'oyaviy-badiiy ishonchliligiga poetik poydevor yaratgan.

G'.G'ulomning "Mening o'g'rigina bolam" hikoyasida ham shunday o'g'rilik mavzuidagi voqelik talqiniga duch kelganday bo'lamiz. Ota-onasidan yetim qolgan go'daklarga buvisi qaraydi. Bir kecha ular ayvon ostida yotganlarida uyga o'g'ri tushadi. Tom ustidagi o'g'ri bilan Rokiya buvi o'rtasidagi suhbatdan katta o'g'il uyg'onib ketadi. Suhbat jarayoni to'kilib turgan xonadonning ham, bir etak bolasini boqish ilinjida o'g'rilik qilishga majbur o'g'ri ham ayanchli ahvolini bo'rttirib talqin etishga xizmat qilgan. Bu yerda ham darddoshlik – ko'ngillar mushtarakligini, kambag'allik hasrati o'g'ri bilan mushtipar kampir o'rtasida allaqanday insoniy-ruhiy yaqinlik holatini paydo qiladi. Kampir uyda hech vaqo yo'qligidan o'g'riga oshxonada hozir ishlatilmay turgan yarim pudlik qozonni ola ketishini, shuni sotib, biron kuniga yaratishini aytadi. O'g'ri qashshoq xonadondan biron nima olib ketishdan or qiladi, hali farovon zamonlar kelib, bu qozon o'zlariga kerak bo'lib qolishini aytadi. Bu o'rinda yozuvchining O.Genri yoki A.Chexov badiiy mahoratiga xos o'tkir zaharxandali kinoya uslubiga yaqinligini kuzatish mumkin.

Kambag'allik bir-biriga yaqinlashtirgan o'g'ri bilan kampir xushnud xayrlashadilar, ungacha tong ham otib qoladi.

G'.G'ulom hikoyasi sarlavhasidagi "Mening o'g'rigina bolam" talqini ham aslida o'ziga o'xshash kambag'al, notavon, bir burda nonga zor banda ekanligini ta'kidlash vositasidir: shu uchun ham keksa ayol o'g'rigayam o'z bolasiday samimiyat va mehr, achinish va rahmdillik bilan munosabatda bo'ladi.

"- To'g'ri aytasiz, buviyon, - dedi o'g'ri, - mening ham ikki bolam, xotinim, bitta kampir onam bor, bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak deganlaridek, shularni boqishim kerak. To'rtta chovati non topish uchun o'zimni o'tga, cho'qqa, Alining tig'iga uraman. Bo'lmasa, ishlay desam bilagimda quvvat bor, aqlu hushim joyida. Menga hozir shu qilib turgan kasbim yoqadi deysizmi. Tuppa-tuzuk ayolmand kosibning bolasi edim. Zamon chappasiga ketdi. Kerinska podsho bo'lgandan keyin urush to'xtaydi, degan edilar. Hali-beri to'xtaydigan ko'rinmaydi. Hali ham zamon-zamon o'sha iligi to'qlarniki!"[5]

Roqiya kampir bunday taloto'plar hukmron zamonni "qiyomat-qoyim" deb biladi, "noilojlikdan-ku, shu harom yo'lga qadam bosibsang, o'zing to'qroq, badavlatroq odamlarnikiga borsang bo'lmaydimi?" – deya javraydi u. Hatto "o'g'rigina bola"sining el-yurt oldida tag'in badnom bo'lib qolmasligidan ham qayg'uradi. O'g'ri bunga javoban, qaysi kecha kimningdir otxonasidan "to'rtta tovuq, bitta xo'roz" o'g'irlaganligi, natijada qo'lga tushishiga ozgina qolganligi haqida shunchaki qizig'iga gapirib beradi. Bu voqea adib uchun boshqa bir illatni qalamga olishga turtki bergan: sirining "haliyam ochilishiga oz qolgan" o'g'ri "ellikboshimiz Rahmonxo'jaga xo'rozni olib borib bergan edim, shuni bosdi-bosdi qilib yubordi", - deya bir qadar kerilib hikoya qiladi.

Umuman olganda, dedektiv va kriminal motivdagi asarlarning o'ziga xosligiga oid talablardan biri – syujetning qiziqarlilik maqomiga qurilishi, voqealar strukturasi kutilmagan g'aroyibotliklar bilan omuxtaligidir. Bu xususiyat Dostoevskiy, Tolstoy, A.Konan Doyl, Agata Kristi, Edgar Po kabi yozuvchilarning kriminal asarlaridagi fazilatlaridan biri syujet liniyasining qiziqarliligi bilan o'lchanadi. Said Ahmadning "Sud", G'.G'ulom hikoyasi sarlavhasidagi "Mening o'g'rigina bolam", Abdulla

Qahhorning "O'g'ri" asarlarining voqealar tuzilishi, syujet tarkibining kutilmagan qiziqarli, diltortar hodisotlar tizimi ham janrning shu azaliy fazilatiga umummonandligi bilan xarakterli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Dostoevskiy F. Jinoyat va jazo. -Toshkent, "Ilm-ziyo-zakovat", 2021.
2. Айтматов Ч. Статьи, выступления, диалоги, интервью. Изд. АПН. Москва-1988.
3. G'aniev I. Dostoevskiy tushunish yoki mangu bedorlik siri. - Toshkent, "Fan", 2006.
4. Said Ahmad. Sud. Qissa. -Toshkent, ASN, 1980.-
5. G'afur G'ulom. Jomasi pok, o'zi nopok bandalar. -Toshkent, ASN, 1986

UO'K 808.3

FRANSUZ TILINI XORIJIY TIL SIFATIDA O'RGANILISHI VA UNING TARJIMASIGA DOIR AYRIM JIHATLAR

N.Yu.Xamidova, katta o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida fransuz tilini xorijiy til sifatida o'rganilishi, qo'llaniladigan turli xil innovatsion ta'lim metodlari va uning tarjimasiga doir ayrim masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: fransuz tili, xorijiy til, innovatsion ta'lim metodlari, tarjima, pedagogik qobiliyat, pedagogik mahorat, tarjima uslubi, grammatika, nazariya va amaliyot, lingvomadaniyat.

Аннотация. В данной статье освещаются некоторые вопросы изучения французского языка как иностранного в высших учебных заведениях, различные применяемые инновационные методы обучения и его перевод.

Ключевые слова: французский язык, иностранный язык, инновационные методы обучения, перевод, педагогические способности, педагогическое мастерство, стиль перевода, грамматика, теория и практика, лингвокультура.

Abstract. This article covers the study of French as a foreign language in higher educational institutions, various innovative educational methods used and some issues related to its translation.

Keywords: French, Foreign Language, innovative educational methods, translation, pedagogical skills, pedagogical skills, translation style, grammar, theory and practice, linguistics.

Oliy ta'lim tizimida xorijiy tillarni o'rganish barcha yoshdagi va barcha darajadagi talabalar uchun katta qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Talabaga bog'liq bo'lmagan ob'ektiv va sub'ektiv qiyinchiliklar, qoida tariqasida, matnni taqdim etish shartlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek uzoq muddatli va qisqa muddatli (operativ) xotiraning yetarli darajada rivojlanishi har qanday matnni, xoh ona tilida bo'lsin, xoh chet tilida tushunish muhimdir. Bundan tashqari, ushbu qiyinchiliklardan tashqari, har qanday chet tilini o'rganish jarayonida tinglashga xos bo'lgan, masalan, ko'p miqdordagi notanish so'zlar, atoqli otlar, tilshunoslik qoidalari, fon ma'lumotlari va ma'ruzachilarning talaffuzining mintaqaviy xususiyatlari kabilar sababli talabalar fransuz tilida chet tili sifatida tinglashga xos bo'lgan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Fransuz tilining fonetik tizimining o'ziga xos xususiyatlari tufayli (ritmik guruhdagi stress, ovozli bog'lanish, undoshlarning keyingi unlilar bilan birlashishi, ravon [e] yo'qolishi, boshqa tillardan farqli o'laroq, fonemalarni qisqartirish naqshlari) tovushli nutq oqimida so'zlarning chegaralarini tanib olish tinglovchilar uchun katta qiyinchiliklarga olib keladi.

Fransuz grammatikasining murakkab tuzilishi, fransuz tilida tinglash uchun o'ziga xos qiyinchiliklardan biridir va bu qiyinchiliklar ko'pincha fransuz tilining yuqori darajasiga ega bo'lgan talabalarda ham uchraydi, bu esa tarjima ko'nikmalarini doimiy ravishda o'rganishni talab qiladi.

Dars jarayonida axborot (multimedia) texnologiyalaridan foydalanish nafaqat o'quv jarayonini jonlantiradi va diversifikatsiya qiladi, balki ta'lim doirasini kengaytirish uchun katta imkoniyatlarni ochib beradi, u ulkan motivatsion potensialga ega, o'quv jarayoniga yangi elementlarni kiritadi va jamoaviy ishlarni muvaffaqiyatli birlashtirishga imkon beradi. O'qituvchi uchun eng yangi texnik vositalar mavjud bo'lganda, ko'p bosqichli talabalarni o'qitishga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirish osonroq bo'ladi, butun o'quv jarayonini yanada oqilona tashkil etish va "zaif – kuchli" talabaning azaliy muammosini hal qilish mumkin bo'ladi.

Fransuz tili darslarida zamonaviy multimedia texnologiyalaridan foydalanish har qanday yoshdagi talabalar uchun dars jarayonini qiziqarli qiladi, mavzuga nisbatan hissiy ijobiy munosabatni shakllantiradi, o'quvchining shaxsiyatini rivojlantirish uchun eng boy imkoniyatni beradi, uning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini, turli xil ma'lumot manbalari bilan ishlash ko'nikmasi va mustaqil ravishda yangi bilimlarni egallash qobiliyatini rivojlantiradi.

Masalan, Power Point dasturi yordamida yaratilgan turli xil multimedia taqdimotlaridan faol foydalansak, ko'zlangan natijaga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi. Multimedia texnologiyalaridan foydalanganda tilni o'rganish bir vaqtning o'zida bir necha usul bilan amalga oshiriladi: vizual, quloq bilan, talaffuzda, shuningdek ekranda aks ettirilgan tasvirlar yordamida.

Shuningdek, darslarda internetdan foydalanish talaba uchun fransuz tilini o'rganishda qo'shimcha motivatsiyaga aylanadi, chunki ko'pchilik bolalar Butunjahon Internet tarmog'i bilan bog'liq hamma narsani yaxshi ko'radilar.

Darslarda guruhlar bilan ishlash ham dars mazmunini tushuntirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Siz talabalarni ikki yoki uchtdan ishlashga, hayotning barcha jabhalarini qamrab olgan maqolalarni o'rganishga taklif qilishingiz mumkin: tahririyat, sport, ob-havo, madaniyat... Bunday ishning afzalligi butun sinfni to'liq jalb qilish va vazifalarni farqlash bilan bog'liq: kuchli o'quvchilar qiyinroq maqolalarni o'rganishga kirishishlari mumkin, zaifroqlarga esa ob-havo sharoiti to'g'risidagi hisobot yoki madaniyat sohasidagi biror narsa topshirishi mumkin.

O'qish va gapirish qobiliyatlari ustida ishlashdan tashqari, so'z boyligini oshirish mumkin. Buning uchun siz talabalarni o'qilgan ma'lumotlarga asosanib lug'atlarni tuzishga taklif qilishingiz kerak. Yangi grammatik ko'nikmalarni egallash mumkin. Grammatik materialini maxsus qoidalarini o'rganmasdan turib ham o'rgatish mumkin. Grammatikaga o'rgatishdagi bu yo'nalish implisit yondashuv deb ataladi. Grammatikaga o'rgatishni maxsus qoidalar orqali tashkil qilish esa eksplisit (fransuzcha "expliquer" fe'lidan) yondashuv deyiladi. Shunday qilib, grammatik material bo'yicha ko'nikma va malakalarni shakllantirish ma'lum ijobiy va salbiy tomonlari bilan xarakterlanadigan ikki xil yondashuv, usul bilan amalga oshiriladi.

Grammatik malakalarning shakllantirish yondashuvi ikki usulda amalga oshiriladi:

- 1) deduktiv usul;
- 2) induktiv usul.

Chet tili grammatikasiga o'rgatishning eng ommalashgan usuli deduktiv (deduksiya - ko'rilgan va eshitilgan axborotlardan umumiy xulosaga kelish) usul bo'lib, ta'lim jarayonida qoidadan amaliy xulosalar chiqarish ma'nosida ishlatiladi. Deduktiv usulda grammatik malakalarni shakllantirish yuqorida keltirilgan bosqichlardagi ishlarni tashkil qilish orqali uyushtiriladi. Masalan:

1-bosqich. O'quvchilarga dastlab grammatik qoida tushuntiriladi: quyidagi sifatlar shakllari: Beau-bel, nouveau - nouvel, vieux - vieil, fou-foul, mou-mol. Oxiri unli harf bilan tugagan sifatlar undosh harf bilan boshlanuvchi otlar oldidan, oxiri undosh harf bilan tugagan sifatlar esa unli harf bilan yoki h harfi bilan boshlanuvchi otlar oldidan ishlatiladi.

2-bosqich. Nuqtalar o'rniga qoidaga binoan yuqorida berilgan sifatlardan keraklisini qo'ying: un... enfant, un édifice, un... plante , un... . livre, un... espoir, un visage

3-bosqich. Grammatik materialni faol ishlatilishiga yo'naltirilgan fransuz tilidan ona tiliga, ona tilidan fransuz tiliga tarjima mashqi bajariladi.

4-bosqich. O'zlashtirilgan grammatik materialni nutq vaziyatlarida qo'llash tashkil qilinadi.

Eksplisit yondashuvning ikkinchi shakli induktiv (indiquer) usul bo'lib, u eshinish, o'qish jarayonida duch kelingan grammatik qoidalarini tahlil qilib, ona tili bilan va avval o'rganilgan grammatik materiallarni qiyoslab, taqqoslab, muayyan grammatik qoidalarini intuitiv bilishni, shu orqali to'g'ri xulosalarga kelishni ko'zda tutadi.

Masalan, o'quvchilar matndan grammatik shakllarni topadilar, kontekst yordamida uni tushunishga urinadilar. Bunday ishni chet tilidagi matnni uning ona tilidagi tarjimasiga qiyoslash orqali ham tashkil qilish mumkin. Grammatik materialni induktiv tushunishni tashkil qilish og'zaki nutqdagi zamonlarni farqlash, otlarning, sifatning birlik va ko'plik formalarini, rodlarini farqlash, sifat va ravish darajalarini farqlash bo'yicha tashkil qilinadigan mashqlar orqali ham tashkil qilish mumkin. Induktiv usulda shakllantirilgan grammatik ko'nikma va malakalar darsning yangi grammatik materialni tushuntirish va mustahkamlash bosqichida yana bir bor takrorlanadi. Shundan so'ng yangi grammatik materialni mustahkamlash bo'yicha mashqlar bajariladi. Induktiv usulda bajariladigan mashq yuzasidan misol keltiramiz:

1-topshiriq: quyidagi matnni o'qing va ajratib ko'rsatilgan sifatlar matnda qanday otlar oldidan ishlatilganligiga e'tibor bering va ularni tushuntirib bering: Elle s'arreta en apercevant le nouvel arrivant . Il passait devant un vieil arbre pour gagner une petite belle maison.

2-topshiriq: misollar bilan tanishib beau-belle, nouveau-nouvelle, vieux-vieille sifatlarining o'zgarishi nimaga bog'liqligini aniqlang: belle maison-beau édifice, vieille femme – vieux copain, nouvel arrivant–nouvelle maison.

3-topshiriq: nuqtalar o'rniga mos keluvchi sifatlarini qo'ying va sifatlar qanday otlar oldidan ishlatilishiga doir qoidani aniqlang : beau-belle, nouv l-nouveau-nouvelle, fou-fol - foudre,

un... . hotel, une.... fête, une... . histoire

une... . maison, un accident, un... . espoir

un...monument, un... camarade, un... . caractère

Xulosa qilib aytganda, hozirgi kunda oliy ta'lim tizimida fransuz tili fonetikasi va grammatikasini o'zbek guruhi talabalariga o'rgatishdagi o'quvchining shaxsiy qobiliyatlaridan kelib chiqqan holda u bilan ish olib boriladi va unga berilayotgan topshiriqni o'zlashtira olish qobiliyatiga qarab, individual tarzda amalga oshiriladi. Fransuz tilini chuqur o'rganayotgan talaba avvalo, o'z ona tili grammatikasi va

fonetikasini yaxshi bilishi lozim. Chunki o'z ona tilini mukammal bilmay turib, xorijiy tillarni o'zlashtirishda katta qiyinchiliklar vujudga keladi. Ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun talabaga ikki tilning farqli va o'xshash tomonlari, qiyosiy tahlilini to'g'ri tushuntirib bera olish o'qituvchining pedagogik mahoratiga va pedagogik qobiliyatiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Andreychikova A.P, Ubaydullayev M, Yusupova N.A. Fransuz tili fonetikasi. –T., O'zbekiston, 1992.
2. Fransuz milliy madaniy so'zlari //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B2. – C. 186-190.
3. Miraziz R. et al. Ingliz, fransuz va o'zbek she'riyatini tarjima qilishda qo'llaniladigan transformatsiyalar //Oriental Art and Culture. – 2020. – №. V. – C. 166-174.

UO'K 81-139

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA PARADOKSNING MA'NO HOSIL QILISH POTENSIALI S.B.Xamidova, kafedrası mudiri, Jizzax davlat pedagogika universiteti, Jizzax

Annotatsiya. Ushbu maqolada paradoksning tadrijiy-etimologik xususiyatlari va turli lug'atlarda paradoks so'ziga berilgan ta'riflar haqida batafsil ma'lumot berilgan. Paradoks- matndagi ma'noni kuchaytiradigan, shu bilan bir qatorda emotsional-ta'sirchanlikni oshiradigan stilistik vositalardan biri hisoblanadi. Ziddiyatni ifodalovchi, paradoksdan farqli jihatlari ega bo'lgan, boshqa bir nechta stilistik vositalar mavjud.

Kalit so'zlar: paradoks, aporiyalar, pragmatik paradoks, semantik paradoks, strategik paradoks, tazod, antiteza, kontekstual antonimlar, oksyumoron, sofizmlar, mantiqiy va adabiy paradoks

Аннотация. В статье представлена подробная информация об эволюционно-этимологических особенностях парадокса и определениях слова парадокс в различных словарях. Парадокс - одно из стилистических средств, усиливающее смысл текста, а также усиливающее эмоциональное воздействие. Есть несколько других стилистических инструментов, которые представляют противоречия, которые имеют аспекты, отличные от парадокса.

Ключевые слова: парадокс, апории, прагматический парадокс, семантический парадокс, стратегический парадокс, тазод, антитезис, контекстные антонимы, оксюморон, софизмы, логический и литературный парадокс

Abstract. This article provides detailed information on the evolutionary-etymological features of the paradox and the definitions of the word paradox in various dictionaries. Paradox is one of the stylistic devices that enhances the meaning in the text, as well as increases the emotional impact. There are several other stylistic devices that represent contradictions, which have different aspects from the paradox.

Key words: paradox, pragmatic paradox, semantic paradox, strategic paradox, tazod, antithesis, contextual antonyms, oxymoron

Stilistik vositalardan biri bo'lgan **paradoks** so'zi yunoncha **paradoxos** so'zidan olingan bo'lib "aql bovar qilmaydigan, taxminlarga yoki mavjud e'tiqodga zid" ma'nosini anglatadi. Ammo bu terminga lug'atlarda turlicha ta'riflar beriladi. Ta'kidlash lozimki, paradoks nutqning ifodaliligini ta'minlashga xizmat qilib, "e'tiqodga qarshi"[1] ma'nosini ifodalaydi.

Paradokslarda mantiqan asoslashga ta'sir qiladigan ba'zi bir zarur bo'lgan fikrlar ehtimolliligining isbotlanishi yoki inkor etilishi mumkin bo'lgan holatlar mavjud. Ular orasida faqat mantiqiy yoki to'plamlarga oid bo'lgan paradokslar ma'nosi va shuningdek, uning ifoda qirralarini belgilash bilan bog'liq bo'lgan paradokslar **semantik** paradokslar deb nomlanadi[2].

Paradokslar bizning majburiyatlarimiz o'rtasidagi to'qnashuv yoki ziddiyat natijasida yuzaga keladi, shuningdek ular kognitiv majburiyatlar mahsulidir. Biz buni haqiqat va voqelik sig'dira olmaganidan ko'ra ishonarli deb hisoblaymiz, buni bizning qarama-qarshiligimiz tasdiqlaydi. Shunday qilib, paradoks ma'lumotlarning haddan tashqari yuklanishidan paydo bo'ladi.

Ma'lumki, falsafa tarixining har bir davrida paradoks bilan bog'liq muammolar mavjud bo'lgan. Manbalarga asoslanib shunday fikr bildirishimiz joizdirki, ya'ni milloddan avvalgi 500 yil ilgari paydo topgan ilk paradoksni yaratgan va mashhur paradokslarning asoschisi Zenon ham hatto o'z paradokslarini ushbu paradoks atamasi bilan nomlamagan. Arastu ham bu terminning o'rniga oddiygina "argumentlar" (logoi) atamasidan foydalangan, garchi u paradoksni xatolar (paralogizms) deb tan olgan bo'lishiga qaramasdan. Arastu va Platon tomonidan huddi shunaqangi zid ma'noli hodisalarga "sofizmlar" (sophizmata)- sofistlar ekanligi shubhali bo'lsada, o'z dalillarini tavsiflash uchun ushbu so'zdan foydalanganlar. Bu aporiyalar – paradoksning boshqacha nomlanishi – Arastuning "Sofistik inkorlar va stoika" asarida batafsil muammoli argumentlarni yoritgan, shu tufayli ham bu asar o'sha davrdagi ommalashgan asarlardan biri edi. O'rta asr maktab o'quvchilari muammoli argumentlardan zavqlanishganlar, o'sha davrning mashhur mutaffakirlari *insolubilia* (hal qilib bo'lmaydigan) dan ko'proq yozdilar, chunki ular argumentlarni bir oz inkor ma'no aks ettirib, impressiv yondashgan holda

muammoli usulda tasvirlaganlar. Kant ham huddi shunga o'xshash muammoga paralogizmlar va ziddiyatlar[3] sarlavhalari ostida murojaat etgan. XIX asrda, oxir-oqibat, "paradoks" atamasi muammoli hodisalar uchun standart qilib belgilandi, lekin hatto nima deyilganini emas, balki nima ekanligini muhimligini anglatadi, shuning uchun ham shunday bu uzoq tarix davomida bir xil paradoksal baxs-munozara butun davr davomida davom etib kelmoqda. Ushbu munosabatda bir xil asosiy muammolar va odatda bir xil standartli misollar falsafaning paydo bo'lish davridan boshlab, o'tkir mutafakkirlarni mantiqiy jihatdan jalb etdi.

Tadqiqot davomida paradoks atamsining yana bir chiroyli ta'rifini uchratdik, ya'ni "paradoks" so'zi yunoncha *para* (orqasida, nargi tomonda) so'zidan kelib chiqqan va *doksa*(e'tiqod): *paradoks* so'zma-so'z bahs yoki ishonib bo'lmaydigan tortishuvlar guruhidir.[4] Umumiy olganda, atamaning tub ma'nosi - paradokslar ishonish mushkul bo'lgan fikrlar, qiziq g'oyalar, g'alati hodisalar va oddiy taxminlarga zid bo'lgan anomaliyalar[6]. Germaniyalik polimat (polymath)[5] Maks o'z kitobida paradokslarni muhokama qilib, paradoks haqida quydagicha izoh bergan: *paradokslar g'ayri-oddiy va g'alati fikrlardan deyarli farq qilmaydi.*

Bizga ma'lumki, barcha paradokslar davriy bo'lishi mumkin, shuningdek, ularni hal qilish mumkinmi yoki yo'qligi bilan belgilanadigan ikki xil paradoks mavjud: **mantiqiy va adabiy paradoks.**

Mantiqiy paradoks – bu mantiqqa zid bo'lgan va hal qilib bo'lmaydigan qarama-qarshilik. Misol tariqasida quyidagini keltirish mumkin, Yunon faylasufi Zenon tomonidan yaratilgan mashhur mantiqiy paradokslaridan biri bo'lgan "Axill va toshbaqa" da Zenon bu harakat xayoldan boshqa narsa emasligini ta'kidlaydi. Agar toshbaqa Aksilles bilan poyga boshlasa, toshbaqa yetakchilik qilar edi, chunki Aksilles, ular xoxlagancha tez, ular orasidagi masofani doimiy ravishda yopib qo'yishi kerak edi.

Adabiy paradoks – qarama-qarshilik orqasida chuqurroq ma'noni ochishga qaror qilgan qarama-qarshilik. Masalan: Jon Donning "Muqaddas Sonnet" asarida shoir shunday deydi: "*O'lim, sen o'lasan*". Dastlab, bu jumla mantiqqa to'g'ri kelmaydi. Axir o'lmay qanday o'lish mumkin? Ammo buni yaqinda o'lim qo'rquvi osmonda yo'q degan ma'noda talqin qilish mumkin.

Ingliz tilidagi manbalarda paradokslarning turlarga bo'linishiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjud masalan, nemis-amerikalik faylasuf, polimat va yozuvchi Nikolas Resherning "*Paradokslar ularning ildizlari, diapazoni va yechimi*" nomli kitobida, paradoksni ikki turga ajratadi: *mantiqiy va retorik*. Paradoksning ushbu turlari haqida ma'lumotni taqdim etishdan avval muallif to'g'risida qisqacha ma'lumot taqdim etishni joiz topdik: Nikolas Resher 1928 yil 15- iyulda tavallud topgan, nemis-amerikalik faylasuf, Pitsburg universitetida faoliyat olib boradi. U fan falsafasi markazining raisi va bir necha yillar davomida falsafa bo'limining raisi siftida faoliyat yuritgan.

Nikolas Resherning kitobida keltirilgan ma'lumotga ko'ra, yuqorida keltirib o'tilgandek paradokslarni mantiqiy va ritorik turlarga ajratadi. Mantiqiy paradokslar – kommunikativ murakkab vaziyat ya'ni tasdiqlangan, qabul qilingan va ishonchli ziddiyatdir. *Ritorik paradoks* – o'zaro mos kelmaydigan, anomal yonma-yon joylashishi, ajoyib ekspozitsiya yoki kutilmagan mazmunga ega jumladir. Ritorik paradokslar odatda mantiqiy paradokslarning paydo bo'lishida muhim ahamiyatga egadir.

Paradokslar haqida nafaqat keng qamrovli ilmiy munozaralar mavjud, balki paradokslari bilan hayratlantira oladigan ma'lum davrni qamrab oladigan adabiyotlar ham bor, shu bilan bir qatorda ular epizodlarni va hikoyalarni ochib beradi. Shu o'rinda belletristik yozuvchilardan Rable, Servents va Stern, shuningdek G.K.Chesterton, J.L.Borxeslarni paradoks borasida olib borgan ishlarini eslab o'tish joizdir. R.L.Koli tamonidan olib borilgan ajoyib tadqiqot esa keng doirada paradokslarga boy bo'lgan adabiyotning dastlabki davrini qamrab olgan.

Ritorik paradokslar diniy asarlarda ham qo'llanilgan, misol tariqasida shoir Jorj Gerbertning diniy mazmundagi she'rida "*Thou art in all things one, in each thing many*" "*Siz hamma narsada, har narsada yagonasiz ko'pchilik uchun*" paradoksni, yana bir misol qilib Sebastyan Frank tomonidan 1534 yilda nashr etilgan 280 ta retorik, injildan olingan paradokslarni o'z ichiga olgan "Paradoksa" deb nomlangan kitobni tahlil etib, shunday xulosa etish mumkin: diniy ritorik paradokslarda diniy qarashlarga yo'g'irilgan hikmatli so'zlar mavjuddir. Masalan: "*Victory is with the vanquished*" *G'alaba qozonganlar bilan g'alaba*. Biroq, diniy ta'limotlar orasida nafaqat retorik shu bilan birga mantiqiy paradokslarni ham uchratish mumkin. Avliyo Paulning no'malum xudoni ma'lum qilish uchun tashrifi vaqtida, uning diniy ta'limotining markazida mantiqiy paradoks o'rin olgan edi, ya'ni "*The Death is the gateway to eternal life*" "*O'lim- abadiy hayotning eshigi*", yana boshqa bir mantiqiy paradoks "*I believe because it is absurd*" "*Men ishonaman, chunki bu bema'nilik*" kabi mantiqiy va retorik paradokslarni nafaqat ilmiy, badiiy shu bilan bir qatorda diniy asarlarda ham qo'llanilganini uchratishimiz mumkin.

Mantiq, matematika va falsafa sohalarida ham turli xil paradokslarning muhokamasining mavjudligi odatiy holatdir, lekin ular odatda yakka va ajratilgan xolda, har biri o'zgacha yondashuv usulini talab qiladi. Ularning yechimini topishda mavzular doirasida, yagona strukturaga keltirish bo'yicha urinishlar bo'lmagan. Aksincha, hozirgi muzokaralar paradoksni umumiy bir xillik deb biladi.

Bu jarayon yangi bir sohaga asos soldi, *aporitics* paradokslarni hal qilishda yuzaga keladigan umumiy muammolar bilan shug'ullanadi.

Umuman olganda paradoks umumiy ma'noga va fikrga qarama-qarshi, zid ma'noli xukm yoki fikrdir. Kimdir jiddiy da'vat qilsada, bu asosdagi paradoks - g'ayritabiiy bayonot bu haqiqat deb ishonilgan narsaga ziddir. Shu o'rinda sitseron tomonidan aytilgan quyidagi fikrni keltirib o'tish o'rinlidir "Yunonlar paradokslar, biz rimliklar mo'jizalar deb ataymiz".

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Философский энциклопедический словарь, Москва, 1983.-447с.
2. Lacey A.R. A Dictionary of Philosophy-3rdedn, Department of Philosophy, King's College, University of London, 1996.- P.386 .
3. Baxtiyorovna, X. S. (2022).//Paradoks tarjimalaridagi leksik muammolar// *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 10(12), B.488-492.
4. Хамидова.С.Б. (2021).//Парадоксинг тадрижий-этимологик хусусиятлари// *Хоразм маъмун академияси ахборотномаси.8-сон, Б.311-316*
5. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=YkuyGq8AAAAJ&citation_for_view=YkuyGq8AAAAJ:mVmsd5A6BfQC
6. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=en&user=YkuyGq8AAAAJ&citation_for_view=YkuyGq8AAAAJ:_kc_bZDySQC

UO'K 811.161.1 + 811.111

MAQOLLARNING UMUMBASHARIYLIK XUSUSIYATLARI

G.X.Xaydarova, mustaqil izlanuvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. *Maqollar barcha xalqlarda uchraydigan tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan va pand nasihat ruhida ajdodlardan o'tib kelayotgan hikmatli so'zlardir. Bu maqolada maqollarning umumbashariylik ya'ni internatsionallik xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *maqol, umumbashariylik, xalq, mentalitet, ma'no*

Аннотация. *Пословицы – это мудрые слова, которые передаются от предков в духе наставления и имеют воспитательное значение, встречающееся у всех народов. В данной статье анализируются признаки универсальности, то есть интернациональности пословиц.*

Ключевые слова: *пословица, универсальность, народ, менталитет, смысл*

Abstract. *Proverbs are wise words that are passed down from the ancestors in the spirit of instruction and have an educational value found in all nations. This article analyzes the characteristics of universality, that is, internationality of proverbs.*

Key words: *proverb, universality, people, mentality, meaning*

Millatni o'zligini ko'rsatuvchi milliy qadriyatlarni, xalqning madaniyatini ifodalovchi omillardan biri bu xalq og'zaki ijodidir. Xalq og'zaki ijodining eng muhim janrlaridan biri bo'lmish maqollar tilshunoslik va folklorshunoslikda o'rganilayotgan eng muhim mavzulardan biridir. Folklorning eng muhim janrlaridan biri bo'lgan maqollarni, umuman, xalq ijodiyotini o'rganish, tadqiq qilish, bugungi kunda juda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Maqol- xalq og'zaki ijodining eng muhim va ajralmas qismlaridan biridir. Har qanday xalqning xalq og'zaki ijodini maqolsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Maqollar shakliga, qaysi sohaga tegishli ekaniga qarab farqlanadi. Masalan, maqollar shakliga ko'ra nasriy hamda she'riy shaklda bo'lishi mumkin, qaysi sohaga qarab farqlanishiga esa juda ko'plab misollar keltirish mumkin: vatan haqida, oila haqida, do'stlik haqida, ob-havo, ahillik, sevgi-muhabbat, ta'lim va bilim haqida vahokazolar. Maqollarni faqat bu jihatdan emas ko'pgina jihatdan tahlil qilib o'rganish mumkin. Shu patygacha juda ko'plab olimlar maqollar ustida ilmiy izlanishlar olib borgan jumladan, T.Mirzayev, H.Karamtov, K.Karamatova va boshqalar. To'ra Mirzayev maqollarni qaysi sohaga aloqadorligiga ko'ra tahlil qilib ularni guruhlariga bo'lib chiqqan. Maqollar folklorshunoslikning ham, tilshunoslikning ham bo'lagi hisoblanadi. Shu bois, tilshunoslar tomonidan maqollar doim chuqur o'rganib kelinadi. Maqollar dunyodagi barcha xalqlar og'zaki ijodida uchragani bois hattoki nomlanishida ham yaqinlik kuzatiladi, masalan, o'zbek tilida maqol, rus tilida пословица, tojik tilida zarbulmasal, turklarda ata so'zi atamasi bilan yuritiladi. Ko'rinib turganidek, barcha tilda maqol so'z ma'nosini bildirimoqda. Maqollar ma'lum ma'noda o'sha xalqning ko'zgusidir desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki biror xalq maqolini eshitganimizda yoki o'qiganimizda o'sha xalqning mentaliteti yoki madaniyati sal bo'lsada ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi.

Hozirgi paytda maqol deganda: "Kundalik nutqda qisqa, turg'un, ohang jihatdan uyushgan, xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi aks etgan, tugallangan jumla (sodda yoki qo'shma gap)" tushuniladi.

Xalqning tajribasi ma'naviy qadriyatlarning yaratilishida favqulodda muhim rol o'ynaydi. "Insonlarda xotiralari tufayli tajriba paydo bo'ladi: ayni bir narsa, predmet haqidagi bir qator xotira, nihoyat, bir tajriba ahamiyatiga ega.

Tajriba esa fan va san'at bilan deyarli bir xildir. Fan va san'atga esa insonlar tajriba tufayli erishadilar.

Maqollar birdaniga paydo bo'lib qolmaydi. Ular aslida ma'lum bir voqeaning qisqacha bayoni desak ham bo'ladi. Bir maqolning paydo bo'lishi uchun albatta bir hodisa ro'y bergan bo'lishi kerak va shu hodisa ta'sirida bir qisqacha hikmatli so'z paydo bo'ladi va u asrlar mobaynida avloddan avlodga o'tib yuradi. Bunga misol qilib quyidagi maqolni keltirish mumkin: "Bir pul berib yig'latdim, ming pul berib yupatdim"¹. Ushbu maqolning ma'nosini tushunish biroz mushkul. Qadimda aza vaqtida yig'lab beruvchi maxsus insonlar bo'lgan ekan va ular xalq tilida "giyrandi" deb nomlangan va azador xonadon egasi aza kuni yig'lab berishi uchun ma'lum haq evaziga giyrandilarni chaqirgan, giyrandilar esa o'z san'atini shunchalik egallagan ekanki uni chaqirgan inson uning dod-faryodlariga chiday olmay uni yupatish va yig'lashdan to'xtatish uchun ko'proq haq to'lashga majbur bo'lgan ekan. Yuqoridagi maqol aynan shunday hodisalar oqibatida vujudga kelgan. Bu maqolning tag zamirida esa, noto'g'ri qilingan ish insonga qo'shimcha tashvish olib kelishi mumkin degan ma'no bor.

Maqollar har bir xalqning o'z hayot tarzidan va mentalitetidan kelib chiqqan holda turlicha bo'ladi. Lekin maqollarda umumbashariylik ya'ni barcha xalqlarda o'xshash yoki ma'no jihatidan bir xil maqollar bor. Umumbashariylik o'zi nima? Umumbashariylik bu- ikki bir-biridan tili, madaniyati, yashash tarsi va hattoki dini tarafidan ham mutlaq farq qiluvchi xalqlarda bir-biriga o'xshash tushuncha va g'oyalarning mavjud bo'lishidir. Bu narsa nafaqat maqollarda balki, hayotning butun xil jabhalarida ham uchraydi. Biz hozir maqolamizda faqatgina maqollarda uchraydigan umumbashariylik haqida gaplashamiz. Bunga ko'pgina maqollarni misol qilib ko'rsatish mumkin. Masalan: o'zbek tilidagi *Erkak kishining qalbiga oshqozon orqali kiriladi* degan maqolning boshqa ko'pgina tillarda ekvivalenti mavjud. Demak, bu tushuncha mentaliteti va dunyoqarishidan qat'iy nazar boshqa xalqlarda ham bir xil.

- The way to a man's heart is through his stomach (ingliz tilida);
- Путь к сердцу мужчины лежит через желудок (rus tilida);
- Le véritable chemin pour toucher le cœur d'un homme passe par son estomac (fransuz tilida);
- Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer (turk tilida);
- Der Weg zum Herzen eines Menschen führt durch seinen Magen (nemis tilida).

Bu maqolni besh tildagi ekvivalenti tahlil qilib ko'rilganda, barcha xalqlarda erkak kishining qalbiga yo'l aynan oshqozon ya'ni shirin taomlar orqali topiladi degan ma'no kelib chiqadi. Ko'rib turibmizki, bu yerda turkiy xalqlarda ham, yevropa xalqlarida ham ma'no o'sha-o'sha. Bu maqol millatidan, dinidan va madaniyatidan qat'iy nazar, ayol kishini pazanda bo'lishga va farzandlari va turmush o'rtog'i uchun mazali taomlar tayyorlashga undaydi.

Oila, ota-onaga bo'lgan hurmat va farzand tarbiyasi deyarli barcha xalqlarda bir xil, qaysidir jihatlari bilan farqlanishi mumkin. Ayniqsa, o'zbek xalqidagi ota-onaga bo'lgan hurmat koreys va yapon millatlarinikiga juda-juda o'xshash. Inglizlar ham oila va oilaviy inoqlik masalasiga juda e'tiborli. Quyida o'zbek va ingliz tilidagi maqolni tahlil qilamiz:

- Like mother, like daughter.
- Arqog'ini ko'rib bo'zini ol,
Onasini ko'rib- qizini.²

Ingliz tilidagi maqolni o'rganilganida unda qiz farzandning o'zini tutishi, xarakteri va xulq-atvori onasiga o'xshaydi degan ma'no bor.

O'zbek tilidagi maqol ham shu ma'noda. Bizda hammaga ma'lumki onalar o'z o'g'lini uylantirish uchun kelin qidirganida shu jihatga e'tibor qaratishadi. Qizini olishdan avval onasi yaxshilab surishtirladi. Bu maqol bizning xalqimizning hayotiy tajribalari asosida kelib chiqqan.

Bundan tashqari, ko'pgina tillarda ob-havo, yomg'ir va quyosh bilan bog'liq maqollar tahlil qilinganida, ham ma'no jihatdan o'xshash maqollar topiladi:

- How lovely is the sun after rain; and how lovely is laughter after sorrow (Tunis tilida);
- Na regen komt zanneschijn (nemis tilida);
- Après la pluie, le beau temps (fransuz tilida);
- Yağmurdan sonra güneş açar (turk tilida);
- После дождя всегда выглядывает солнце (rus tilida).

Bu maqollar ham ma'no jihatdan bir xil. Bularning barchasida yomg'irdan so'ng albatta quyosh chiqadi deyilgan. Bu yerda gap yomg'ir yog'ganidan so'ng osmonda quyoshning paydo bo'lishi haqida emas, balki inson hayotida turli xil qiyin vaziyatlar va ko'ngilsizliklardan so'ng albatta yaxshi kunlar kelishi haqida. Barchamizga ma'lumki, maqollarning tagida bir yashirin ma'no yotadi. Maqollar o'z

¹ Omonulla Madayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent Mumtoz so'z 2010. 68-bet

² To'ra MIRZAYEV. O'zbek xalq maqollari. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005. 142-bet

ma'nosida ham to'g'ri va ko'chma ma'noda ham qo'llanilishi mumkin. Bunday maqollarga ko'plab misol keltirish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tish mumkinki, hech qaysi maqol yoki matal o'zidan o'zi paydo bo'lib qolmaydi va o'zidan o'zi ishlatilmay qolmaydi. Biror maqolning yaratilishiga ham, uning iste'moldan chiqishiga ham albatta bir voqea sabab bo'ladi. Yangi maqollarning paydo bo'lishi zamonaviy hayot va hayotiy tajribalar natijasidir, maqollarning iste'moldan chiqishi esa qaysidir so'z va tushuncha hattoki, o'sha maqolda tasvirlangan urf odatlarning xalq ichida ishlatilmay qolishidandir. Yuqorida aytib o'tilgan umumbashariylik tushunchasiga manashularni misol qilsa bo'ladi. Ya'ni o'sha aytilayotgan maqolning ma'nosi internatsional, barcha xalq uchun birdek qabul qilingan tushuncha bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Omonulla Madayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent Mumtoz so'z 2010
2. To'ra MIRZAYEV, Asqar MUSOQULOV, Bahodir SARIMSOQOV. O'zbek xalq maqollari. "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2005.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent, 1978
4. Гачев Г.Д. Национальные образы мира. Космо-Психо-Логос, -М., 1995.
5. В.И.Зимин. Пословицы и поговорки русского народа.: большой объяснительный словарь. – М.: «Феникс», 2006.
6. Samadov Q. Maqollarimiz mohiyatiga doir.T.: O'zbekiston Madaniyati.1965. -213b.
7. Taylor A. The Proverb. –Harvard University Press, 1985. –234 p.
8. Trench, C.R. On the Lessons in Proverbs. -New York: Redfield, 1853. –157p.
9. Teliya V. Bragina N. Oparina E. Sandomirskaya I. Phraseology as a language of culture: its role in the representation of a collective mentality in Cowie (ed.) 1998. –203p.
10. <http://ziyonet.uz>
11. www.academia.edu

UO'K 811.11

TILSHUNOSLIKDA TRANSPOZITSIYA HODISASI VA UNI TADQIQ ETISH

D.I.Xodjayeve, PhD, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Sh.Sh.Qosimova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikda transpozitsiya hodisasining ta'siriga bag'ishlangan. Muallif transpozitsiya tushunchasi, tranzitivlik haqida nazariy ma'lumot bergan.

Kalit so'zlar: transpozitsiya, tranzitivlik, affiksall transpozitsiya, affiksall bo'lmagan transpozitsiya, so'z yasalihi, sintaktik sinonimiya, semantik sintaksis.

Аннотация. Данная статья посвящена влиянию феномена транспозиции на современное языкознание. Автор дал теоретические сведения о понятии транспонирования, транзитивности.

Ключевые слова: транспозиция, транзитивность, аффиксальная транспозиция, безаффиксальная транспозиция, словообразование, синтаксическая синонимия, семантический синтаксис.

Abstract. this article is devoted to the influence of the phenomenon of transposition in modern linguistics. The author gave theoretical information about the concept of transposition, transitivity.

Key words: transposition, transitivity, affixal transposition, non-affixal transposition, word formation, syntactic synonymy, semantic syntax.

Reformatskiyning fikricha, til - insoniy muloqotning eng muhim vositasidir. Tilsiz odamlarning muloqoti bo'lmaganidek, muloqotsiz jamiyat va demakki, inson ham bo'lmaydi. Tilsiz tafakkur bo'lishi mumkin emas, ya'ni voqelikni va undagi o'zini anglashni tilsiz ifodalab bo'lmaydi [1]. So'nggi o'n yilliklardagi lingvistik tadqiqotlar tilning qo'llanishiga katta e'tibor berish bilan tavsiflanadi. Til hodisalarining funktsional jihati bilan bog'liq muammolar majmuasi, xususan, aloqa aktlarida til birliklarini qayta toifalashning turli shakllari, odatda transpozitsiya atamasi bilan belgilanadi. Ma'lumki, vaqt o'tishi bilan tilda qandaydir o'zgarishlar yuz beradi, til rivojlanadi. Til hodisalari ham doimiy harakatda bo'lib, bir-biriga o'tib boradi. Tranzitivlik sohasida transpozitsiya, tarjima, derivatsiya, transformatsiya, konversiya, almashtirish, o'tish va tranzitivlik kabi boshqa atamalar ham qo'llaniladi. Transpozitsiya atamasi ham tor, ham keng ma'noga ega. Keng ma'noda transpozitsiya har qanday lingvistik shaklning ko'chirilishidir. Vaqtning ko'chirilishi, masalan, o'tgan va kelasi zamon o'rniga hozirgi zamonning qo'llanishi, maylning ko'chirilishi, masalan, buyruq yoki shart mayli ma'nosida qo'llanishi, gaplarning kommunikativ turlarining ko'chirilishi; masalan, so'roq gapning bayon ma'nosida qo'llanishi va hokazo. 'Transpozitsiya' atamasi lug'atdagi metafora va boshqa ko'chirmalarni belgilash uchun ham qo'llaniladi. Muayyan vaqt davomida bu hodisalar ko'plab tilshunoslar tomonidan o'rganilgan. Natijada, bir xil hodisaning turli ta'riflari va turli terminologiyasi paydo bo'ldi. Transpozitsiya nazariyasini birinchi marta Sh. Balli, uning individual tomonlarini O.Jespersen, A.Seshe, A.Frey yaratgan. Sh.Balli va uning shogirdlari transpozitsiya hodisasini juda keng izohlaydilar, aksincha, S.Kartsevskiy va uning izdoshlari uni ancha tor doirada cheklaydilar. Shuni ta'kidlash joizki, tilshunoslik fanining rivojlanishining

hozirgi bosqichida ushbu hodisani qandaydir tarzda nominativ birliklarning o'zaro ta'sirini aniqlaydigan murakkab, ko'p qirrali mexanizm sifatida keng tushunish maqsadga muvofiqdir. E.S.Kubryakova fikricha, mazmun jihatidan transpozitsiya - bu kategorik belgi o'zgarishi uchun asos yaratadigan qayta fikrlashning maxsus shakli. Ifoda qilish nuqtai nazaridan, transpozitsiya - bu belgining boshqa toifaga o'tkazilishini bildiruvchi, qayta fikrlashni ifodalashning aniq va yashirin vositalari to'plami. Funktsional jihatdan, transpozitsiya - bu tegishli kontekstda qayta o'ylangan belgini takrorlash, ma'lum bir nutq vaziyatida aktuallashtirish. Affiksial transpozitsiya bilan belgi mazmunining rejasini uning ifoda rejasini va shunga mos ravishda uning ishlash rejasini - belgi kontekstini belgilaydi. Ammo affiksial bo'lmagan transpozitsiya bilan belgini boshqa toifaga o'tkazishning moddiy jihatdan ifodalangan vositalari mavjud bo'lmaganda, belgining mazmuni rejasini so'zlovchining kommunikativ niyatiga muvofiq uni amalga oshirish kontekstini belgilaydi, ya'ni uning sintaktik mavqeini, turli sintaktik ma'nolarda harakat qilish qobiliyatini belgilaydi. Belgini qayta toifalash uchun moddiy vositalar mavjud bo'lmaganda, uning kategorik holatining o'zgarishi sintaktik jihatdan "kiyingan", ikkinchi darajali sintaktik funktsiyada qo'llanganda sezilarli bo'ladi, shuning uchun til tizimida transpozitsiya doimo murakkab bo'lib ko'rinadi. Shu munosabat bilan transpozitsiyaning shaxsning nominativ faoliyatida ishtirok etishi haqida savol tug'iladi. Shubhasiz, ko'chirilgan birlik nominatsiyaning o'ziga xos birligi bo'lib, uning paydo bo'lishi ma'ruzachilarning bildirilgan fikrni aniqroq, adekvatliroq yetkazish istagi yoki tegishli vaziyatni aniqroq ko'rsatish zarurati bilan bog'liq. Tenier nazariyasiga ko'ra, birinchi darajali ko'chish (so'z yoki o'zaklarning nutqning bir qismidan ikkinchisiga o'tishi) va ikkinchi darajali ko'chish (gaplarning ot, sifat, qo'shimchaning vazifasiga o'tishi) mavjud. Transpozitsiya transformatsion usulning markazida joylashgan. Hozirgi zamon tilshunosligida transpozitsiya so'z yasalihi, sintaktik sinonimiya, semantik sintaksis, troplar nazariyasi va boshqalar masalalari bilan bog'liq holda o'rganiladi. Demak, ayrim olimlar til birliklarining bir turkumdan ikkinchi turkumga o'tishini transpozitsiya deb atashadi. Transpozitsiya - bir til shaklining boshqa shakl vazifasida qo'llanilishi uning paradigmatic qatordagi qarama-qarshi a'zosidir. Boshqacha qilib aytganda, nutqning bir qismining boshqasi o'rnida ishlatilishiga transpozitsiya hodisasi deyiladi. Lingvistik ensiklopedik lug'atda esa transpozitsiya hodisasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Transpozitsiya - bu bir til shaklining boshqasining funktsiyasida qo'llanilishi - uning paradigmatic qatordagi kontrterminidir" [2] E.A. Kurilovich tranzitivlik hodisasi morfologik va sintaktik hosila natijasida yuzaga keladi, deb hisoblaydi, shuning uchun u bunday hodisalarni derivatsiya deb ataydi [3]. O'rganilgan materiallardan xulosa qilishimiz mumkinki, til hodisalarining o'tishi tilning doimiy rivojlanishda ekanligidan va bu jarayon ularni bir butun tizimga birlashtirganidan dalolat beradi. V.V. Babaitseva o'zining "Rus tili grammatikasidagi tranzitivlik fenomeni" asarida bu hodisalarni "o'tish", "tranzitivlik" deb ataydi. Bu olimning asarlari ushbu mavzuni o'rganish uchun ko'pchilikka asos bo'lib xizmat qiladi. V.V.Babaitsevaning fikricha, o'tish - bu bir nutq hodisasini boshqasiga aylantirishning diaxronik (evolyutsion) jarayoni, shuningdek, hodisalar o'rtasidagi sinxron bog'lanishlarning aks etishi, qarama-qarshi bo'lgan hodisalar o'rtasidagi bog'lovchi aloqalarning mavjudligidir. Tranzitivlik tilning shunday xususiyatidirki, lingvistik faktlarni yaxlit tizimga bog'laydi, ular o'rtasidagi sinxron bog'lanish va o'zaro ta'sirni aks ettiradi va diaxronik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi [4]. U tranzitivlikni tilning ajralmas xususiyati va tilning barcha darajalariga xos hodisa deb hisoblaydi. Olimning ta'kidlashicha, ushbu atama-tushunchalar tilning barcha darajalaridagi o'tishlar uchun amal qiladi, ularning sabablari til va nutq birliklarining ko'p qirraliligi, tilda fikrni ifodalash uchun zarur so'z va tuzilmalarning yo'qligi, tilni saqlab qolish istagi, resurslar, sinkretik shakllanishlarning semantik imkoniyatlari, semantik aloqalar va munosabatlarni farqlash zarurati, tilning o'ziga xos tuzilishiga bo'lgan ehtiyoj uchun xizmat qiladi [5]. Gapning bir qismidan boshqasiga u yoki bu tarzda o'tishda ma'lum bir siljish, so'zning ba'zi xususiyatlari va boshqalarning ko'inishi o'zgaradi. V.V. Shigurov so'zlarning nutqning bir qismidan ikkinchisiga o'tishining quyidagi belgilarini aniqlaydi:

- 1) So'zning sintaktik vazifasini o'zgartirish;
- 2) So'zning umumiy grammatik (kategorik) ma'nosini o'zgartirish;
- 3) So'zning sintaktik taqsimotini o'zgartirish;
- 4) So'zning leksik ma'nosini o'zgartirish;
- 5) So'zning leksik tarqalishini o'zgartirish;
- 6) So'zning morfologik belgilarini o'zgartirish;
- 7) So'zning morfemik tarkibini o'zgartirish;
- 8) So'zning so'z yasalihi imkoniyatlarini o'zgartirish
- 9) So'zning fonetik xususiyatlarini o'zgartirish (stress, fonemik tarkibni qisqartirish) [6].

Transpozitsiya hodisasi nafaqat so'zlarning turli xususiyatlarini o'zgartirishda, va yana gaplarning ma'nosi o'zgartirishda ham xizmat qiladi. Ma'lumki, gaplar gapning maqsadiga ko'ra bayon, so'roq, va undovga bo'linadi. Gaplarning tasdiq va inkorga bo'linishini ham bilamiz. Ushbu toifalarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Biroq, ularning har biri alohida modal yoki hissiy ma'no, ekspressivlik yoki stilistik rangga ega bo'lganda, boshqalarning har qanday ma'nosida uchrashishi mumkin. Demak, masalan, so'roqchi javob qanday bo'lishini allaqachon bilishini va bunga befarq

emasligini ko'rsatmoqchi bo'lsa, shakli bo'yicha tasdiqlovchi gaplar so'roq sifatida ishlatilishi mumkin. Ular harakatga chaqiruv vazifasini ham bajarishi mumkin va buyruq gaplar ba'zan harakatga chaqiruv emas, balki tahdid yoki masxara bo'lishi mumkin. Masalan: Active defenders of the national interests of their people, the democrats, are at the same time true internationalists. Demokratlar o'z xalqlarining milliy manfaatlarini himoya qiladilar va ayni bir vaqtda ular haqiqiy internatsionalistlar hamdir. Ingliz tilidagi "active defenders" atributiv so'z birikmasi o'zbek tiliga tarjima qilinganda birinchi komponenti ravish, ikkinchisi predikatga aylanadi.

Bilamizki, maqsadiga ko'ra gaplar quyidagi turlarga bo'linadi:

- 1) darak gaplar (Declarative Sentences): The library is on the second floor.
- 2) so'roq gaplar (Interrogative Sentences) : When did you come?
- 3) buyruq gaplar (Imperative Sentences): Sit down.
- 4) undov gaplar (Exclamatory Sentences): How well she sings!

Bundan tashqari gaplarning bo'lishli va bo'lishsiz shakllari ham mavjud. Yuqoridagi gap turlaridan har birining o'z shakli va intonatsiyasi bor. Shu bilan birga yuqoridagi gap turlarining istalgan bittasi qolganlarining ma'nosini ifodalab kelishi ham mumkin. Bunday gaplar alohida modallik, ma'lum bir stilistik bo'yoqdorlik va ta'sirchanlikni o'zida aks ettiradi. Masalan, shaklan darak gap bo'lgan gap so'roq ma'nosida kelishi mumkin. Bunday gaplarda savol beruvchining javob qanday bo'lishini taxmin qilayotgani va u javobga befarq emasligi aks etgan bo'ladi. Gap ma'nolarining bunday ko'chishi transpozitsiya deyiladi. Dastlab, darak gaplarning so'roq gap ma'nosida kelgan transpozitsiyasini ko'rib chiqamiz. Bunday transpozitsiya, ayniqsa, og'zaki nutqda ko'p uchraydi:

And that's supposed to be cultured? [7]

Transpozitsiya bunday gaplarda istehzo va kinoya ma'nolari aks etishini ta'minlaydi. Savolning darak gap shaklida berilishi savol beruvchining javob qanday bo'lishini taxmin qilayotganidan darak beradi. Yuqoridagi holatning aksini ko'rib chiqsak, ya'ni so'roq gapning ma'no jihatdan tasdiq gapga yaqinlashuvi, bunday gaplar adabiyotlarda ritorik so'roq gap deb yuritiladi. Ritorik so'roq gaplar javob talab qilmaydi, javob savolning o'zida aks etgan bo'ladi. Ritorik so'roq gap o'quvchi yoki tinglovchini fikr yuritishga va xulosa chiqarishga undaydi va ularning nutqdagi vazifasi tinglovchining e'tiborini jalb qilish, ta'sir kuchini oshirish, emotsional ohangdorlikni kuchaytirish, nutqda ko'tarinkilik bo'yoqdorligini ta'minlashdir. Ritorik so'roq gap nutqning barcha uslublarida uchraydi, lekin har birida o'ziga xos kesatish, ustidan kulish ma'nolarini ifodalaydi:

Men will confess to treason, murder, false teeth or a wig. How many of them own up a lack of humour?[8] Bu misolda so'roq shakli muallifning hazil tushunmasligini hech tan olishni xohlamasligiga ishonchi komil ekanligini ta'kidlashga xizmat qilgan. Ilmiy uslubda esa ritorik so'roq gap undan so'ng kelgan javobi bilan birga o'quvchini muallif bilan birga o'ylab ko'rishga, mushohada qilishga undash vazifasini o'taydi. Publisistik uslubda ham shunga o'xshash holat kuzatiladi. Masalan: Again and again I have heard the statement that learning machines cannot subject us to any new dangers, because we can turn them off when we feel like it. But can we? To turn a machine off effectively, we must be in possession of information as to whether the danger point has come. The mere fact that we have made the machine does not guarantee that we shall have the proper information to do this [9]. Keltirilgan parcha ham ilmiy, ham publisistik uslubga xoslikni o'zida aks ettirgan. Bu misolda muallif o'z mulohazasini ritorik savol berish bilan boshlab, o'quvchini jonlantitib olishga harakat qilgan. So'ng savolga o'zining javobini keltirib, o'quvchini ham mushohadaga chorlagan. So'roq gaplarning transpozitsiyasi nafaqat ritorik so'roq gap shaklida, balki buyruq yoki his-hayajon ma'nolari ifodalangan gaplar shaklida ham uchrayishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Норинг, 2000.15; Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка./ РАН ИРЯ им. ВВ. ... Реформатский А. А. Что такое термин и терминология
2. Lingvistik ensiklopedik lug'at.V.G. Gag, 2002,519
3. Е. Kurilovich,"Очерки по лингвистике"1962.61
4. Babaitseva, Yavleniya perekhodnosti v grammatike russkogo yazyka2000, 15
5. Babaitseva, Yavleniya perekhodnosti v grammatike russkogo yazyka. 2000,15
6. Shigurov V. V. Funktsional'naya transpozitsiya prostranstvennykh narechii v imperativno-emotivnye mezhdometiya (na materiale obrazovaniy von, proch', doloj) // Filologicheskie nauki. 2006. 113
7. P. Shafer "The age of culture"May 26,2014
8. Frank Moore Colby (1926). "The pursuit of humor and other essays"
9. Norbert Wiener, Cybernetics or Control and Communication in the Animal and the Machine, Reissue of the 1961, second edition

GENDER FARQINING IFODA MASALASI

N.A.Xoshimova, dots., PhD, *Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Mazkur maqola gender tilining turli sathlarda ifoda etilishiga bag'ishlangan. Gender tilini qiyosiy tadqiq qilish, tilning turli sathlarida farqli jihatlarini yuzaga chiqarish zamonaviy lingvogenderologiyaning asosiy tadqiq masalasidir. Diskursivlar tadqiqi gender tilida alohida ahamiyatga ega bo'lib, gender ong va tafakkurining o'ziga xos tomonlarini ta'riflaydi.

Kalit so'zlar: gender, gender tili, til qatlami, fonetik qatlam, morfologik qatlam, leksik qatlam, frazeologik qatlam, sintaktik qatlam, matn, nutq, diskursiv.

Аннотация. Данная статья посвящена выражению гендерного языка на разных уровнях. Сопоставительное исследование гендерного языка, раскрывающее различные аспекты языка, является основной исследовательской проблемой современной лингвогендерологии. Изучение дискурсов имеет особое значение в гендерном языке и описывает специфические аспекты гендерного сознания и мышления.

Ключевые слова: гендер, гендерный язык, языковой пласт, фонетический пласт, морфологический пласт, лексический пласт, фразеологический пласт, синтаксический пласт, текст, дискурс, дискурсив.

Abstract. This article is devoted to the expression of gender language at different levels. Comparative research of gender language, revealing different aspects of gender language at different layers is the main research issue of modern linguogenderology. The study of discursives is of special importance in the language of gender and describes the specific aspects of gender consciousness and thinking.

Key words: gender, gender language, language layer, phonetic layer, morphological layer, lexical layer, phraseological layer, syntactic layer, text, discourse, discursive.

Mazkur maqolada tadqiqot ob'ekti gender lingvistika masalasi bo'lib, gender tilning o'ziga xos jihatlarini ta'riflandi. Gender tili turli jihatdan farqlanadi. Gender tili farqi qator tadqiqotchilar tomonidan har taraflama tahlil etilgan. Hozirgi zamon tilshunosligida genderning diskurs tahliliga e'tibor qaratilib, diskurs markerlar erkak va ayollar nutqida farqlanishi masalasi tadqiq qilinadi. Jumladan, erkak va ayollarning xususiyatini belgilovchi jihatlar diskurs markerlarda namoyon bo'ladi.

Genderga xos tafovutlar g'arb va rus tilshunosligida hamda ayrim sharqiy tillarda o'z aksini topgan. Jumladan, farqlilik tamoyiliga ayol va erkaklarning tiliga xos jihatlar fonetik, grammatik, leksik va sintaktik sathlarda ko'riladi. Leksik, fonetik va grammatik sathlarda gender tili farqi O.Yespersen, E.Sepir, U.Labov, P.Tradjill, R.Lakoff, F.Smit kabi olimlarning tadqiqotlarida o'z o'rini topgan. E.Sepir xindux qabilalar tilining morfologik va fonetik jihatdan farqlanishiga e'tibor qaratgan. E.Sepir izlanishlaridan so'ng tilshunoslikda gender tili farqiga doir alohida tadqiqotlar bag'ishlana boshlandi [3]. O.Yespersen ayol va erkaklar tili leksik jihatlarining farqini ifodaladi. Hozirgi davr gender tilshunosligida genderda farqlilik diskursda ham ifodasini topgan. Jumladan, Ye.Yu.Viktorova diskursiv markerlarga alohida e'tibor qaratgan[1].

Shu davrgacha gender tilshunosligida tadqiqotlar tilning turli sathlarida olib borilgan [3]. Jumladan, fonetik, morfologik, leksik, sintaktik sathlarida erkak va ayollarning tili farqlanishi atroflicha talqin etilgan. Gender tilining turli sathlarda farqlanishini quyidagicha izohlash mumkin: fonetik sathda – ton, tembr, intonatsiya, pauza, mantiqiy urg'u; morfologik sathda – erkak va ayollar jinsini ifodalovchi qo'shimchalarni qo'llash: bu esa qator tillarda namoyon bo'ladi, masalan: *kotib-kotiba, shoir – shoir, актёр – актриса, писатель – писательница, учитель – учительница, секретарь – секретарша, waiter – waitress, poet – poetess*; qichraytiradigan sufikslar ayollar nutqiga taalluqligi bilan ajralib turishi: *bolaginam, уменьный, reddish*; leksik sathda – erkak va ayollarni ifodalovchi so'zlar: *qiz - o'g'il, старик – старуха, man – woman*. Ushbu so'zlar o'z tarkibida erkak va ayol mazmuniy komponentiga ega bo'lishi bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar tomonidan leksik sathda ayollar va erkaklar tomonidan qo'llanadigan maxsus so'zlarga ham e'tibor qaratilgan, masalan, ayollarning ko'proq sifat so'zlardan foydalanishi, erkaklarning vul'garizm va sleng so'zlarni ayollardan ko'proq qo'llashi atroflicha o'rganilgan. Shuningdek, xis-tuyg'u ifodalovchi so'zlarni ayollar tomonidan ishlatilishi, erkaklar esa aniq fakt bildiruvchi so'zlarni ishlatishi ham o'rganilgan. Sintaktik sathda erkak va ayollarning nutqida gaplar turi qanday qo'llanadi, qanday gaplar va so'z birikmalarni ikkovi jinsga taalluqli kishilar qo'llashi qator tadqiqotchilarning ishlarida ko'zga tashlanadi. Stilistik sathda erkak va ayollar nutqida uslubiy vositalar farqlanishining ba'zi xususiyatlari ayrim tadqiqotchilarning ilmiy ishlariida tadqiq etilgan. Shunindek, tilning turli sathlarida gender tili farqlanib, erkak va ayollar so'zlaydigan mavzularga ham e'tibor qaratilib, tilshunos va psixolog olimlar "erkak" va "ayol" stereotipi biln bog'liq bo'lgan mavzularni ajratib chiqqan. Tilning frazeologik qatlami gender xususiyatlari bilan ajralib turadi. Jumladan, rus va g'arb tilshunosligida gender belgisi metafora va frazeologik birliklarlar

tahlil qilingan. Gender belgili metafora va frazeologik birliklar ostida gender kontsepti mavjud bo'lgan frazema va metaforalar tushuniladi. Gender belgili metafora va frazeologik birliklar millatning dunyoqarashini, millatning ta'rif-tavsifini namoyon etadi. Diskurs, ya'ni matn tahlilida gender mavzusi ham chetda qolmagan. Xususan, tadqiqotchilar diskursdagi gender tadqiqida ma'lum diskurs stereotip markerlarni ta'riflagan. Jumladan, Ye.Yu.Viktorova diskursning tadqiq ob'ektiga bog'lovchilar, diskursiv markerlar, modal so'zlar, pragmatik operatorlar, metamatn tuzilmalarni kiritib, umumiy jihatdan diskursiv deb atamoqda [1]. Tadqiqotchi diskursivlarni ularning funksiyasiga asosan guruhlariga taqsimlagan xolda o'rganib, ularning erkak va ayollar tomonidan qo'llanishiga o'z diqqatini qaratgan.

Diskursivlar quyidagicha tasniflangan: tashkilliy-tizimli guruh "kogeziya", ya'ni mantiqiy birikish funksiyasini bajaradi: *birinchidan, shunday qilib, xullas*. V.Gladrov diskursivlarning bu turini nomlash uchun pragmakommunikativ operatorlar terminni taklif etadi[2]. Ushbu guruh diskursivlari matnda eng ko'p uchraydigan diskursiv turlariga kiritiladi, chunki ular mantiqiy izchillik, ketma-ketlik, so'zlovchi yoki muallifning fikrini tartiblab berishini ta'minlaydi. Diskursivlarning keyingi guruhini sub'ektiv-modal kategoriyalar tashkil qiladi va so'zlovchining fikrini ko'rsatib, baholash va mantiqiy ehtimollikni ifodalaydi: *balki, albatta, ...fikricha, o'ylaymizki* va boshqalar; Diqqatni jamlovchi diskursivlar qatoriga kishining e'tiborini tortuvchi ifodalar kiritiladi: *aytish kerakki, aynan...*; Refleksiv diskursiv guruhiga aniqlashtirish ifodalar kiritiladi: *ya'ni, boshqacha qilib aytganda...*, birorta kishining fikriga tayanish, xavola qilish: *...fikricha, ...tadqiqotiga asosan, ma'lumotlariga qarab...*; Xezitativ diskursivlar ikkilanish, suhbat davomida dominantlikdan voz kechish funksiyalarini bajaradi, masalan: *o'ylanmanki, ...deb o'ylayman, umid qilaman*. Ushbu guruh diskursivlari yumshotish funksiyasini ham bajaradi.

Ye.Yu.Viktorova diskursivlar tahlilida ularning gender aspektida o'rganib chiqqan, ya'ni, erkak va ayollar tomonidan diskursivlarning qaysi turi ko'proq qo'llanishiga o'z e'tiborini qaratgan. Tashkilliy-tizimli va diqqatni jamlovchi diskursiv turlari erkak va ayollar nutqida bir hil uchraydi. Sub'ektiv-modal diskursivlar hamda refleksiv diskursivlar erkaklarning nutqida ko'proq qo'llanishi yaqqol ko'zga tashlanadi. Xezitativ diskursivlar ko'proq ayollar nutqida qo'llanadi. Ushbu turdagi diskursivlar insonlarga ta'sir qilish, o'zini fikrini o'zgalarga o'tkazish darajasini nutqda kamaytirish uchun ishlatiladi.

Bundan xulosa chiqarishimiz mumkinki, erkaklar sub'ektiv-modal diskursivlardan ko'proq foydalanishi ularning o'z fikrini bildirishni, nutqda so'zlovchi sifatida o'zining fikrini ma'qullashni hamda mantiqiy jihatdan so'zlarini isbotlashini namoyon etadi. Refleksiv diskursivlar erkaklar nutqida ko'proq qo'llanar ekan, bu esa ularning aniq faktlarga asoslanganligi, o'zlarining gaplariga birorta shaxsning fikrini isbot sifatida keltirish erkaklarning ichki olami xissiyot olami emas, balki faktlar, aniq ma'lumotlarga yondashish orqali ichki olami shakllanishi dalilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Викторова Е.Ю. Дискурсивные слова разного типа в устной и письменной научной РЕЧИ// Филология и человек. – 2014, №4
- 2.Гладров В., Которова Е.Г. Модели речевого поведения в немецкой и русской коммуникативной культуре. – Москва: Издательский дом ЯСК, 2021. – 427 с.
3. Sapir E. Abnormal Types of Speech in Nootka / E. Sapir // Geol. Surv. Canada, Ottawa. Mem. 62. Anthropological Series, 1915. N 5.

UDC 811

THE THEORY OF LANGUAGE PERSONALITY AND THE HUMAN FACTOR IN LANGUAGE

A.A.Yunusova, senior teacher, Bukhara State University, Bukhara

Аннотация. Ушбу мақолада лисоний шахснинг тарихий ва замонавий назарияси ва унинг жамиятдаги ўрни ҳақида маълумот берилган. Тил ва инсоннинг жамиятдаги муносабати мавзусида таниқли тилишунос олимларнинг қараишлари ва мулоҳазалари келтирилган. Тил шахси тушунчаси илмий эътибор объекти сифатида кўриб чиқилади.

Калит сўзлар: лисоний шахс, жамият, тил, шаклланиш, тилишунослик, фан, дунёқараиш

Аннотация. В статье представлена информация об исторической и современной теории языковой личности и его роли в обществе. Даны взгляды и размышления известных лингвистов на тему связи языка и человека в обществе. Рассмотрено понятие языковой личности как объекта научного внимания.

Ключевые слова: языковая личность, общество, язык, формирование, языкознание, наука, мировоззрение

Abstract. The article provides information about the historical and modern theory of linguistic personality and its role in society. The views and reflections of well-known linguists on the topic of the relationship between language and man in society are given. The concept of a linguistic personality as an object of scientific attention is considered.

Key words: linguistic personality, society, language, formation, linguistics, science, worldview

Introduction. The task of understanding, knowing a person through the knowledge of his language is new and specific to our era. Linguistic personality is the cross-cutting idea that runs like a red thread through all aspects of language learning and at the same time destroys the boundaries between disciplines that study a person: since you cannot study a person outside of his language. A really functioning language was in the focus of attention of linguists already at the beginning of the twentieth century, that is, linguistics turned towards a speaking person.

The concept of a linguistic personality occupies a central place in the anthropocentric linguistic paradigm, since it is simply impossible to study a person outside the language, which is confirmed by both the interpretation of the term and the main methods of analysis. Prof. V.V. Krasnykh notes the increased interest in the doctrine of linguistic personality: "Perhaps we are dealing with a kind of "Renaissance", with its interest in a person and his worldview, in the center of which is a person. However, on a new turn, not just *homo sapiens* as a certain individual, but *homo sapiens* - a person, a carrier of consciousness, possessing an inner world, has a special attractive force.

Review. One of the leading developers of the theory of linguistic personality at the turn of the 20th-21st centuries. prof. Yu.N. Karaulov, in his introduction to the book *Russian Language and Linguistic Personality* (1997), argues that a linguistic personality is not a correlate of personality in general, such as, for example, a legal, economic or ethical personality. He defines a linguistic personality as "a set of abilities and characteristics of a person that determines the creation of speech works (texts) by him."

The content of the term contains the idea of obtaining knowledge about a person: as an individual and the author of created speech works-texts, as a typified representative of a given linguistic community, as a representative of the human race, whose property is the use of sign systems.

The theory of linguistic personality is actively developing in modern science. However, the origins of the linguistic analysis of personality as an object of the speaker, creating speech works are found in the classical linguistics of the 19th - early 20th centuries.

The linguistic personality as an object of scientific attention at the ideological level has existed in linguistics for a long time: the idea of considering the functioning of the language in connection with the carrier has always been inherent in linguistics and is as ancient as the science of language itself.

Actually, the phenomenon of "linguistic personality" was formed due to the anthropocentric reorientation of linguistics, which occurred in the last quarter of the 20th century, although the historical prerequisites for the emergence of the theory of linguistic personality can be found in the works of scientists of the 19th century.

Discussion. In the linguistic concept of Wilhelm von Humboldt, the problem of the relationship between language and thinking is the main one: interconnectedness, interdependence, mutual influence of language and thinking, according to Humboldt, is the factor that "makes a person a person".

Wilhelm von Humboldt spoke of language as "an organ of man's inner Being". From this follows a generalized understanding of a linguistic personality as a representative of *homo sapiens*, who is able to combine thought with sound and use the result of such activity for communication.

Defining language as a form of existence and at the same time the formation of the "national spirit", Humboldt simultaneously puts forward the antinomy of the individual and the collective in language: "Languages can be considered the creation of peoples and at the same time they remain the creation of individuals", that is, a person - the person speaking - always depends on the people, but the language allows you to reflect the worldview of an individual. Since it is language, that is, an intellectual character, that is needed for the objectification of thought, the key phenomenon in language is the ability of consciousness to distinguish, analyze linguistic phenomena in order to select the most adequate form of realization of a particular thought.

Adapting this approach to more particular cases, we can say that Humboldt denotes intralinguistic possibilities for the formation of the abilities of language units, on the one hand, to convey certain meanings, and on the other hand, to participate in the creation of numerous semantic combinations that convey individual worldview features. That is, a linguistic personality has the ability to select certain linguistic forms for the implementation of mental and sensory reactions.

Humboldt wrote: "According to its real essence, language is something permanent and at the same time transient at every given moment. Even its fixation through writing is a far from perfect, mummy-like state, which involves recreating it in living speech activity. In the disorderly chaos of words and rules, which we usually call language, there are only separate elements reproduced - and, moreover, incompletely - by speech activity. elements cannot cognize what is highest and subtlest in language, this can only be comprehended and felt in coherent speech, which is additional evidence in favor of the fact that the essence of language lies in its reproduction. The division of the language into words and rules is only dead product of scientific analysis." Thus, the active creative nature allows us to speak of the relationship between the creator of the language and his creation as one of the dimensions of the language and thereby recognize the latter as a fundamental concept for defining a person.

Yu.N. Karaulov, who distinguishes three levels in the structure of a linguistic personality: zero- "structural-linguistic, reflecting the degree of knowledge of ordinary language", the first - "which can be called linguo-cognitive and which involves reflection in the description of the language model of the personality world" and the second - "more a high level of analysis of a linguistic personality in relation to the linguo-cognitive level includes the identification and characterization of the motives and goals that drive its development, behavior, control its text production and ultimately determine the hierarchy of meanings and values in its linguistic model of the world".

Thus, the verbal-semantic level is manifested through formal means of expressing certain meanings: a word, a morpheme, etc.

The cognitive level covers the intellectual sphere of the individual, giving the researcher an exit through language, through the processes of speaking and understanding - to consciousness, the processes of human cognition. Its units, according to Yu.N. Karaulov, are notions, ideas and concepts.

The highest level, pragmatic, includes goals, motives, interests, attitudes, intentionality, which seems to be the most difficult area of research due to the vagueness of the forms of representation of the designated areas of human consciousness, the lack of a clear methodology for observing and describing, fixing and analyzing the designated phenomena.

"A complete description of a linguistic personality for the purposes of its analysis or synthesis presupposes: a) a description of the semantic-structural level of its organization; b) reconstruction of the language model of the world, or the thesaurus of the given personality (on the basis of texts produced by the person or special testing); c) identification of its vital or situational dominants, attitudes, motives, which are reflected in the processes of generating texts and their content, as well as in the peculiarities of the perception of other people's texts.

As we can see, the speech personality in the formula "language + person = speech" refers to philosophy, pedagogy, rhetoric, which allows the authors of the speech personality concept to speak about the priority role of the speech personality in the formation of an adequate modern language space. However, in this case, there is a kind of subordination of the "language - thinking" system to external - social, political - factors of reality, although the influence of language on the mentality, on the structure of thinking as a form of perception of the world is generally recognized. Consequently, the existence of a linguistic personality is more significant in terms of precisely the historical perspective.

Modern linguodidactics has advanced far in understanding and developing the structure and content of the "linguistic personality". The linguodidactic representation of a linguistic personality is distinguished by two features. Firstly, the linguistic personality appears as *homo loquens* in general, and the very ability to use the language as a generic property of a person. The structure and content of a linguistic personality in such a representation turns out to be indifferent to the national features of the language that this personality uses. Secondly, linguodidactics, focusing on the genesis of a linguistic personality, prefers synthesis to analysis, while the study of the language of fiction provides ample opportunities for analyzing a linguistic personality.

Conclusion. Anthropocentric and textocentric trends in the development of linguistics in the 20th-21st centuries determined the formation and productive development of the theory of linguistic personality.

The complex nature of the object of study - a person in a linguistic form of representation - actualizes the integration trends of the research process, forms a complex methodological and didactic environment formed by linguistics, philosophy, psychology, linguodidactics, linguoculturology, sociology and other scientific disciplines.

Linguistic personality is a relatively new object of study in science, multifaceted, multifaceted, the uniqueness of which is determined by a unique combination of socio-psychological characteristics.

A linguistic personality is a person considered from the point of view of his ability to perform speech actions of generation and understanding of an utterance.

The concept of "linguistic personality" involves considering each native speaker as a unique object of study.

REFERENCES:

1. Васильева А.А. Языковая личность и речевой портрет художественного портрета. -Москва, 2021.
2. Кузнецов З.А. Языковая личность в литературно-художественном дискурсе: на материале произведений Б.Пастернака и М.Пруста. -Иркутск, 1999.
3. Шаталова О.В. Семантическая характеристика языковой личности. -Елец, 2012.
4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. - Москва, 1987.- 262С.
5. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. - Москва, 1985,-450с.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SINONIM SO'ZLARINING O'XSHASH JIHATLARINING TAHLILI

M.A. Yusupova, PhD, dots., Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

N.T. Baltayeva, o'qituvchi, Chirchiq davlat pedagogika universiteti, Chirchiq

M.B. Baltayev, o'qituvchi, Toshkent davlat transport universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Zamonaviy dunyoda turli xil tillarning sinonimlariga jiddiy e'tibor berish kerak, chunki tilning sinonimik boyligini bilish inson nutq madaniyatining muhim shartlaridan. O'rganilayotgan tilning sinonimlari zaxirasi yangi ko'nikmalarni sifat jihatidan o'zlashtirish va muloqotda til to'sig'ini yengish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, o'zbek tili, sinonimlar, tahlil, lug'atlar, talaffuz, o'xshash jihatlari.

Аннотация. В современном мире необходимо уделять серьезное внимание синонимам разных языков, ведь знание синонимического богатства языка является важным условием речевой культуры человека. Запас синонимов изучаемого языка позволяет качественно осваивать новые навыки и преодолевать языковой барьер в общении.

Ключевые слова: английский язык, узбекский язык, синонимы, анализ, словари, произношение, сходные аспекты.

Abstract. In the modern world, it is necessary to pay serious attention to the synonyms of different languages, because knowledge of the synonymous wealth of the language is an important condition of human speech culture. The reserve of synonyms of the studied language allows to master new skills qualitatively and overcome the language barrier in communication.

Keywords: English language, Uzbek language, synonyms, analysis, dictionaries, pronunciation, similar aspects.

Kirish. Sinonimlar bir xil yoki o'xshash ma'noga ega bo'lgan turli xil so'zlardir. Ular nutqning har bir qismida, jumladan, ot, fe'l, sifat, ergash gap va yuklamalarda keladi.[1] Zamonaviy dunyoda sinonimiyaga jiddiy e'tibor berish kerak, chunki tilning sinonimik boyligini bilish inson nutq madaniyatining muhim shartidir. Bundan tashqari, o'rganilayotgan tilning sinonimlari zaxirasi yangi ko'nikmalarni sifat jihatidan o'zlashtirish va muloqotda til to'sig'ini yengish imkonini beradi. Ushbu ishning dolzarbligi uning amaliy qiymatidadir. Sinonimiyaning mohiyati va so'zlar o'rtasidagi sinonimik munosabat azaldan tilshunoslarning e'tiborini tortgan.[6] Sinonimiya yunoncha sinonimiya–“omonimiya” so'zidan til tizimining bir belgi uchun bir nechta belgisiga ega bo'lish qobiliyatiga asoslanadi va tilda ob'yektiv dunyoning turli xususiyatlarini minimal til vositalaridan foydalangan holda aks ettirishga yordam beradi. O'zlashtirilgan so'zlarning paydo bo'lishi tilda sinonimlarning paydo bo'lishining yagona sababi bo'libgina qolmasdan, garchi ingliz tilining tarixiy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari natijasida, o'zlashtirilgan so'zlarning rivojlanishida juda muhim rol o'ynagan.[10] Biroq sinonimlar tilda mavjud bo'lgan so'zlarning yangi ma'nolari paydo bo'lishi, affiksatsiya, konvertatsiya, so'z yasalihi, turg'un so'z birikmalarining paydo bo'lishi natijasida ham vujudga kelishi mumkin.[5]

Mavzuning dolzarbligi shundaki, hozirgi davrda ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlarini ko'plab olimlar tomonidan o'rganilish chiqishiga qaramay uning dolzarbligi hali ham yo'qolgani yo'q. Sinonim so'zlarining tahlili, o'xshash jihatlari va tarjimalarini solishtirganda turli xil olimlarning natijalarini ko'rishimiz mumkin va bu hali zamon davom etib kelinmoqda. Sinonimlarning o'xshash va farq qiluvchi jihatlari tahlil qiladigan bo'lsak, masalan: chirovli, go'zal, husnli, husndor, xushro'y, ko'hli, zebo, suluv, sohibiamol so'zlari. Sinonim so'zlar qatorida chirovli so'zi shunday belgilarga ega sinonim so'z hisoblanadi.[10] Qolgan so'zlar esa har biri o'ziga xos belgi xususiyati bilan boshqalaridan farqlanadi, masalan go'zal so'zi belgini kuchli yuqori daraja bilan ifodalaydi, barno, zebo so'zlari ko'proq kitobiy uslubga ega, suluv so'zi esa nisbatan kam qo'llaniladi. Adabiyotlar tahlili sifatida bir qancha olimlarning ilmiy ishlarini kuzatish mumkin. Ingliz va o'zbek tillarida sinonimlarni qiyoslash ko'plab tilshunoslarning tadqiqot obyektiga aylangan. Ushbu tadqiqot ishini yozishda ko'plab adabiyotlardan foydalanilgan. Jumladan, Mirzaakbarov S. 2021-yilda Ingliz va o'zbek tilida sinonimlarni o'qitishning muhimligi nomli jurnalidan, Undan tashqari, W.E. Collinson, "Comparative Synonymics: Some Principles and Illustrations", Transactions of the Philological Society va shunga o'xshash ko'plab kitoblardan foydalanildi.[10]

Tajriba qismi sifatida bir necha olimlarning ishlari tahlil qilinib, ushbu ilmiy ishga misol qilib olindi va tahlil qilindi: Roget tezaurusining asl nomi tezauruslar va ular taqdim etgan sinonimlarning ahamiyatini mukammal tarzda qamrab oladi - "Ingliz tilidagi so'zlar va iboralar tezaurusi, g'oyalarni ifodalashni osonlashtiradigan va adabiy kompozitsiyaga yordam beradigan tarzda tasniflangan va tartibga solingan". Yozayotganda siz o'zingizni ifoda etishning eng zo'r usulini topishga urinib qolishingiz mumkin. Buning sababi, ba'zi so'zlar siz ifodalamoqchi bo'lgan his-tuyg'u, g'oya yoki his-tuyg'ularning chuqurligini anglatmaydi. Bunda tezaurus va undagi cheksiz ko'rinadigan sinonimlar yordam beradi.

Sinonimlar "haqiqatan" va "juda" kabi bo'sh so'zlardan qochishga yordam berib, yozishingizni yanada kuchliroq qilishi mumkin[9]. Masalan, siz uyni yopishga harakat qilayotgan rieltorsiz, deylik. Ko'lning "juda chiroyli" ko'rinishi bor deyish o'rninga, siz quyidagilarni aytishingiz mumkin:

The house has a stunning view of the lake.

The house has a picturesque view of the lake.

The house has a glorious view of the lake.

The house has an exquisite view of the lake[9].

Tahlil va natijalari (Analysis and results). Ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlarining qiyosiy tahlilining tajriba-sinovini tashkil etishning asosiy maqsadi ingliz tili dars jarayonida sinonimiya metodidan foydalangan holda til o'rganuvchilarning sinonimik zahirasini boyitishga yo'naltirilgan mashg'ulot materialini ishlab chiqish.[7] Ushbu mashg'ulot materiali ingliz tilini o'rganuvchilarning o'quv jarayonida sinonim so'zlardan to'g'ri foydalanishga va ularning so'z boyliklarini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu dissertatsiya asosida tashkil etilgan tajriba-sinov ishlari va uning natijalarini baholash bir qator rasmiy-meyoriy hujjatlar asosida baholandi. Ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlarining qiyosiy tahlilining tajriba-sinovini tashkil etishda sinonimiya metodidan foydalangan holda, til o'rganuvchilarning sinonimik zahirasini boyitishga yo'naltirilgan mashg'ulot materialini ishlab chiqish bir necha bosqichlarda amalga oshirildi va quyidagi uch bosqichni o'z ichiga oldi: *birinchi bosqich*-ingliz va o'zbek tillaridagi sinonim so'zlarini tahlil va tasnif qilish, ularning kelib chiqishini o'rganish. Ingliz va o'zbek tillaridagi lug'atlarni tahlil qilish.[9] Xorijiy va o'zbek tilshunoslarining izlanishlarini o'rganish va tahlil qilish. Ingliz tilida matn ishlab chiqib va ushbu matnda sinonimiya metodidan foydalangan holda mashqlar to'plamini yaratish, tajriba sinoviga tayyorlash va baholash mezonini ishlab chiqish; *ikkinchi bosqich*-OTM bazasida tajriba-sinov ishlarini o'tkazish; *uchinchi bosqich*-olingan natijalarni tahlil qilish, ularni bir tizimga keltirish va rasmiylashtirishdan iborat. [8]

Sinonimlarning ikkita asosiy qo'llanilishi mavjud, biz ularni quyida batafsil bayon qilamiz: sinonimlar so'z tanlashni yaxshilashi yoki muloqot qilmoqchi bo'lgan narsa uchun eng yaxshi so'zni tanlashi mumkin. Bir xil so'zni ortiqcha ishlatmaslik uchun sinonimlar kerak. [4]

Xulosa. Ushbu tadqiqot ishini, ya'ni ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlarining qiyosiy tahlili asnosida lug'aviy zahirani rivojlantirishni xulosasi shundan iboratki: ingliz va o'zbek tili sinonimlari hozirgi vaqtda ko'plab olimlar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. Ammo bu o'rganishlar sinonimlarning dolzarbligini yetarlicha o'rganib chiqilayapti degani emas. Ilmiy ishning birinchi bobi sinonimlar haqida umumiy talqinlar bo'lib, bunda sinonimlarning kelib chiqish tarixi va ularning turlari o'xshash va farq qiluvchi jihatlarning tasnifi o'rganilib chiqildi. Bir qancha xorijiy olimlar, o'zbek tilshunos olimlari tomonidan bajarilgan ilmiy ishlar tahlil qilindi. Jumladan, xorijiy olimlar: V. A. Grechko. A. V. Lagutina, E. N. Tolikina, V.P.Danilenko, A.T.Bevzenko, Y.D.Apresyan, S.A.Belyaeva, T.I.Panko va o'zbek tilshunos olimlari: U. Tursunov, N. Rajabov, S. Isamuhammedova, A. Doniyorov, S. Usmonov, A. Xojiyev, I. Qo'chqortoyev, R. Yunusov, M. Asqarova ishlari o'rganilib tahlil qilib chiqildi. Ilmiy ishning ikkinchi bobi ingliz va o'zbek tillarida sinonimlarning tasnifi. Bunda ingliz va o'zbek tillarida sinonim lug'atlarining kelib chiqishi va tahlili, ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlarining o'xshash va farq qiluvchi jihatlari tasnifi misollar yordamida yoritilib berildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алехина А.И. Семантические группы в фразеологии современного английского языка. – М., 1977. 2. Смиринский А.И. Синтаксис английского языка. – М., 1957 3. Tursunov U., Muxtorov J. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T., 1975
2. Mamatov, A., & Mirzaakbarov, S. B. (2019). Uzbek comparative analysis of hyponymy in english graduonymic phrasemes. Central Asian Problems of Modern Science and Education, 4(2), 617-625.
3. Mamatov, A. (2020). O'zbek tili frazeologiyasi. Архив Научных Публикаций JSPI.
4. Mamatov, A. (2020). Antonimiya asosida frazeologik shakllanish masalalari. Архив Научных Публикаций JSPI.
5. Узакбоева, Р. (2022). Comparative characteristics of archaisms and historicisms. Переводоведение: проблемы, решения и перспективы, (1), 481–482.
6. Gazieva, S. T. (2022). Problems and modern approach of teaching vocabulary. Academic Research in Educational Sciences, 3(6), 19–25.
7. Gazieva, S. T. (2021). Reading is the receptive side of writing. academic research in educational sciences, 2(5), 1564-1570.
8. Gazieva, S. T. (2022). Ingliz tili o'qitishda disleksiya va uni bartaraf etish yo'llari. Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies, 2(6), 166-174.
9. Baltayeva N.T. Ingliz va o'zbek tillarida sinonim so'zlari asnosida lug'aviy zahirani rivojlantirish tahlili. International scientific online conference scientific approach to the modern education system (ICOS)05.02.2022.
10. Baltayeva N.T. Analysis of the development of lexical stock in the context of synonymous words in English. International journal of social science and interdisciplinary research ISSN: 2277-3630 Impact factor : 7, 429 VOL.11.02.2022 February.

TARJIMADA NOVERBAL KOMMUNIKATIV KOMPONENTLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARINI SAQLASH STRATEGIYASI

Z.Yusupova, *tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya. Mazkur maqolada asl matndagi noverbal kommunikativ vositalarning tarjima matnida saqlashda qo'llanilishi zarur bo'lgan komponent tahlil ham lingvistik, ham madaniy bo'shliqlarni bartaraf etishning moslashuvchan, ammo tartibli tizimga solingan strategiyasi sufatida tadqiq qilingan. Strategiyaning noverbal kommunikativ vositalarning lingvokulturologik xususiyatlarni saqlashdagi o'рни va matn asliyatini saqlashdagi ahamiyati haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Komponent tahlil, transfer, lingvokulturologik, madaniy nomlar, til va madaniyat, noverbal vositalar, naturalizatsiya, neytralizatsiya, tavsiflovchi va funksional ekvivalent.

Аннотация. Компонентный анализ необходим для представления невербальных средств коммуникации исходного текста в тексте перевода. Он представлен как гибкая, но систематическая стратегия для преодоления как языковых, так и культурных различий. В статье рассматривается роль и значение стратегии в сохранении лингвокультурологических особенностей невербальных коммуникативных средств и сохранении оригинальности текста.

Ключевые слова: Компонентный анализ, прямая передача, лингвокультурологические, культурные имена, язык и культура, невербальные средства, натурализация, нейтрализация, описательная и функциональная эквивалентность.

Abstract. The component analysis that is necessary for the representation of non-verbal communication means of the original text in the translated text. It is introduced as a flexible but systematic strategy to overcome both linguistic and cultural gaps. The article discusses the role and the importance of the strategy in preserving the linguistic and cultural characteristics of non-verbal communicative means and preserving the originality of the text.

Key words: Componential analysis, transfer, linguacultural, cultural names, language and culture, non-verbal means, naturalization, neutralization, descriptive and functional equivalence.

Tarjima xalqning milliy o'ziga xos xususiyatlari, madaniyati, psixologiyasi va etnografiyasi bilan bog'liq bo'lib, bu ayniqsa, bir-biriga bog'liq bo'lmagan, ko'p tizimli tillardan badiiy asarlarni tarjima qilishda yaqqol kuzatiladi.

Tarjima nazariyasida o'zaro aloqa nazariyasi bilan bog'liq bir qator muammolar mavjudligi e'tirof etilgan. Noverbal vositalar, til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq deb qaraladi va bu uyg'unlik ham leksik ham pragmatik jihatdan hisobga olinishi kerak. Xususan, madaniy so'zlar va tushunchalarning tarjimasini hisobga olgan holda, P.Nyumark ikkita qarama-qarshi usulni taklif qilgan: uzatish va komponentlarni tahlil qilish. Uning fikricha, *transfer* madaniy nomlar va tushunchalarni saqlab qolgan holda "*national colour*" ya'ni madaniyatni to'g'ridan-to'g'ri tarjima matniga olib kirish mumkin. Madaniyatga e'tiborli kitobxonlar uchun bu vositalarning tarjima matnida mavjudligi oqilona yechim deb ta'kidlangan, bu usul o'z navbatida keng kitobxonlar ommasi uchun muammolarga olib kelishi va ba'zi jihatlarda tushunishni cheklashi mumkinligini ta'kidladi. Tarjima jarayonining muloqotdagi ahamiyati P.Nyumarkning *komponent tahlilini* taklif qilishiga olib keldi, u buni "*madaniyatni istisno qiladigan va xabarni ta'kidlaydigan eng to'g'ri tarjima jarayoni*", deb ta'rifladi.

P.Nyumark, shuningdek, bir til va boshqa til o'rtasidagi ko'plab leksik bo'shliqlarni, ham lingvistik, ham madaniy bo'shliqlarni bartaraf etishning moslashuvchan, ammo tartibli usuli sifatida tarjimada komponent tahlilining dolzarbligini ta'kidladi. Xususan, madaniy tafovutni bartaraf etish uchun P.Nyumark tomonidan taklif qilingan naturalizatsiya, neytralizatsiya, tavsiflovchi va funksional ekvivalent, izohli tarjima, madaniy tarjima, qo'shimcha qilish strategiyalari mavjud. Noverbal vositalar tarjimasida tabiiylashtirish strategiyasi deyarli qo'llanilmaydi.

Neytralizatsiya so'z darajasidagi o'ziga xos parafrazadir. Agar u yuqori darajada bo'lsa, u parafraza bo'ladi. Noverbal vositalar tarjimasida bu odatda umumlashtirish tarzida qo'llaniladi.

1) Tavsiflovchi va funksional ekvivalent:

Manba tilning madaniy birligini tushuntirishda ikkita element mavjud: biri tavsifiy, ikkinchisi funksional. Tavsifiy ekvivalent o'lcham, rang va kompozitsiyani ifodalasa, funksional ekvivalent manba tilining madaniy o'ziga xos so'zining maqsadini nazarda tutadi.

2) Izoh ko'rinishidagi tushuntirish:

Tarjimon maqsadli til o'rganuvchisiga qo'shimcha ma'lumot berishni xohlashi mumkin. U ushbu qo'shimcha ma'lumotni izohda tushuntiradi. Bu sahifaning pastki qismida, bobning oxirida yoki kitobning oxirida bo'lishi mumkin.

3) Madaniy ekvivalent: asliyat tilidagi madaniyatga xos bo'lgan so'zlarni tarjima qilinayotgan tilga oid boshqa bir so'z bilan berish nazarda tutiladi.

4) Qo'shimcha kiritish: Bitta matnda ma'no, tovush effekti, pragmatik effekt yoki metafora yo'qolganida qo'llaniladigan usul. Matnning boshqa qismida so'z yoki tushunchaning o'rnini boshqa vosita bilan to'ldirilgan bo'ladi.[3;10] Masalan, yuqorida ismi sharifi ko'rsatilgan muallifning ijodidan yana bir misolni muhokamaga tortish noverbal muloqot vositalarining matn tilining milliy madaniy xususiyatini ifodalashdagi rolini tushuntirishga yordam beradi. Chunki, tarjima matnida bu vositalar uslubiy bo'yqondorlikni ifodalashdan ko'ra, umumiy ma'noni tushuntirishga xizmat qilgan:

“Bog'i Eram-da bu! Givohigacha o'zim katta qilganman!”-dedi *rais raisona bir viqor bilan*. [4]

O'zbek tilidagi '*Rais*' so'zi (arab. rais rahbar, boshliq, sardor, boshqaruvchi), ba'zi organ, tashkilot, idora, jamiyat va sh.k. ning boshlig'i, rahbari sifatida izohlangan. '*Raisona*' so'zi raislarga xos balanddimog'lik bilan degan ma'noda ishlatilgan, '*Viqor*' jiddiylik, salobat, ulug'vorlik, mag'rurona va ulug'vor ko'rinish, mag'rurlik tuyg'usi, mag'rurlik, g'urur ma'nosini anglatadi. [2;343]

Tarjima matni: "*It is the Garden of Eram, the great garden! I planted all the trees and nurtured them myself,*" said the director proudly.

Ingliz tilidagi '*Director*' so'ziga quyidagicha izoh berilgan: '*a manager of an organization, company, college, one of the managers who control a company or an organization, person who leads or controls a particular department or activity in an organization.* [5]

'*Proudly*' with feelings of satisfaction and pleasure because of something that you have achieved, possess, or are a part of, with respect for yourself, recognizing your own worth. [6]

P. Nyumark ta'kidlaganidek, muloqot nazariyotchilarining tarjimonlar uchun eng muhim kuzatuv, ehtimol, har bir aloqa harakati uch o'lchovga ega ekanligini tan olishdir: So'zlovchi (muallif), xabar va auditoriyadan iborat. [3;13]

Tarjima jarayonida ushbu komponentlarning lingvokulturologik xususiyatlaridan boxabar bo'lish tarjimonlarning mahorati va lingvistik bilimlarining boyishiga va matn tarjimasining tabiiyligini ta'minlashga xizmat qiladi. Tarjima jarayonida muloqot ayni damda sodir bo'layotganidek tasavvur uyg'otishda, ushbu komponentlarning o'zaro bog'liqligi aloqa akti so'zlovchining muloqot qilish niyati; xabarda qo'llanilgan haqiqiy so'zlar; tinglovchilar aytganlarini tushunish muhimdir. Ushbu uch o'lchov birlashganda muloqot samarali bo'ladi.

P. Nyumark madaniyatni 'muayyan tilni ifoda vositasi sifatida ishlatadigan jamiyatga xos turmush tarzi va uning namoyon bo'lishi' deb ta'riflagan, shu bilan har bir til guruhining o'ziga xos madaniy xususiyatlari borligini tan olgan. U, shuningdek, o'quvchilar tushunishi qiyin bo'lgan 'madaniy so'z'ni taqdim etdi va bu turdagi tushunchalar uchun tarjima strategiyalari matnning muayyan turiga, o'quvchilar va mijozlarning talablariga va matndagi madaniy so'zlar va noverbal vositalarning tarjimada saqlanishiga bog'liqligini ta'kidladi.

Yuqorida taqdim qilingan jumlaning tarjimasi tahlili shuni ko'rsatadiki, noverbal kommunikativ vositaning tushib qolishi natijasida muallifning asl matnda nazarda tutgan pragmatik munosabati yo'qolib, jumla ma'nosida befarq munosabat ifodalangan. Noverbal kommunikativ vositalar aynan pragmatik ma'noni ifodalashga xizmat qiladi va barcha tillarda mavjud bo'lib, badiiy va boshqa turdagi tarjimalarda ular tarjimondan ikki tilga oid lingvistik va madaniy bilimlarni taqozo qiladi. Ma'lumki, tarjima jarayonida bir so'zning tarjimasini topish uchun sinonimik qatordagi bir necha so'zning semantik xususiyatlarini qiyoslab o'rganib, eng maqbul variantni tanlash qo'shimcha mehnat talab qiladi. Shu o'rinda, yuqoridagi tarjima to'g'ri yoki noto'g'ri degan xulosaga kelishdan oldin, jumla umumiy ma'nosining saqlanganligi faqat asl matn muallifining vaziyatga munosabatini to'liq aks ettirishga yordamchi vositalar, ya'ni noverbal kommunikatsiya vositalarining tarjimada aks etmaganligi. buning natijasida ekvivalent tarjima hosil bo'lganligini ta'kidlash o'rinli. Aslyat matnining semantik talablariga tayangan holda, ushbu jumlada noverbal kommunikativ vositalarni tarjima matnida saqlab qolish, ya'ni adekvat tarjimaga erishish uchun '*bragged with a haughty proud peculiar to a chairman*' varianti taklif qilinadi. Ushbu tarjimada '*bragged*' so'zi maqtanmoq, viqor bilan gapirmoq ma'nolarini ifodalasa, '*haughty*' so'zi raislarga xos mag'rur, kekkaygan dimog'dor, manman fe'l-atvor xususiyatlarini ifodalaydi. Shu o'rinda '*director*' so'zini '*chairman*' so'zi bilan almashtirish kontekstning badiiy xususiyatini va asar qahramonning umumiy qiyofasi va o'zini tutishi, qolaversa tarjimaning reestr xususiyatlarini inobatga olishga yordam beradi.

Bunday tarjima tillarning paralingvistik vositalarigacha bo'lgan tipologik xususiyatlarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Badiiy matnda ishlatiladigan so'zlar, iboralar yoki jumlalarda amalga oshiriladigan paralingvistik vositalar haqida gapirganda, ular insonning hissiy holatini, uning turli xususiyatlarini: jinsi, yoshi, xarakteri, kasbi, millati va boshqalarni etkazishi mumkinligini ta'kidlash kerak. Imo-ishoralar, harakatlar va mimikalar, shuningdek, turli parafonetik vositalar yordamida tasvirlangan syujetning tasviri yoki rasmi ochiladi. Paralingvistik vositalar o'z tuzilishiga ko'ra matnning eng muhim uslub yaratuvchi vositalaridan biridir. Aynan ular til birliklari va lingvistik qoidalardan tuzilgan matnni o'quvchi yoki tinglovchiga hissiy va ekspressiv ta'sir ko'rsatadigan to'liq tuzilishga aylantiradi. [1;340]

Xulosa o'rnida qayd etish mumkinki, asliyat tili tarjima qilinayotgan til oilasiga mansub bo'lmagan holatlarda noverbal kommunikativ vositalarni bir tildan boshqa tilga tarjima qilishda uchraydigan bir qator qiyinchiliklar mavjud bo'lib, mazkur noverbal muloqot vositalarining neytrallashishi yoki umuman tushirib qoldirilish holatlari kuzatiladi. Noverbal vositalarning leksikografik tahlili shuni ko'rsatadiki, ular tarjima jarayonida ikki tilli lug'atlarda ekvivalent taqdim qilinmagan bo'lsada, bir tilli izohli lug'atlarda aynan shu ma'noni ifodalovchi leksik birliklar mavjudligi va bu so'zlarni tarjima matnida qo'llash tarjimondan qo'shimcha mehnat, asliyat matnining pragmatik jihatini to'g'ri anglash va uni tarjima tilida bexato ifodalanishini talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abduazizova D. A, Solieva M. A. Reflection of paralinguistic means in a literary text. Novateur publications, Journal NX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, ISSN No: 2581 – 4230, VOLUME 7, ISSUE 3, Mar. 2021. - P. 340
2. Madvaliev A. Va boshqalar "O'zbek tili izohli lug'ati" - "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, - B.343, 463
3. Зайцева В.А. «Электронный учебно-методический комплекс по учебной дисциплине «Перевод и межкультурная коммуникация» для специальности «Современные иностранные языки (перевод)» 1 – 21 06 01-02, 2014. –С. 10, 13.
4. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/erkin-a-zam-1950/erkin-a-zam-yozuvchi-hikoya>
5. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/director>
6. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/proudly>

UO'K 882.07-31

HOZIRGI QORAQALPOQ SHE'RIYATIDA QABRISTON XRONOTOPINING BADIY XIZMATI

G.I.Zinatdinova, o'qituvchi, Qoraqalpoq davlat universiteti, Nukus

Annotatsiya. Ushbu maqolada qabriston xronotopining badiiy xizmati taniqli qoraqalpoq shoirlari I.Yusupov va Sh.Seyitovning ijodi misolida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: xronotop, qabriston xronotopi, badiiy zamon va makon

Аннотация. В данной статье исследуется художественная функция хронотопа кладбища на примере творчества известных каракалпакских поэтов И. Юсупова и Ш. Сейитова.

Ключевые слова: хронотоп, кладбищенский хронотоп, художественное время и пространство.

Abstract. In this article, the artistic function of the cemetery chronotope is studied on the example of the work of famous Karakalpak poets I. Yusupov and Sh. Seyitov.

Key words: chronotope, cemetery chronotope, artistic time and space

Kirish. Odamzot jamiyatining rivojlanish tarixida eng sirli o'rinlardan biri qabristonlar hisoblanadi. Ular yangi tosh asrida (neolit) o'liklarga sig'inishning bir ko'rinishi sifatida paydo bo'lgan. Odamlarning o'limdan yoki o'liklardan psixologik qo'rquvi (tanatofobiya, nekrofobiya, seplofobiya), ularni o'zlari yashab turgan joydan uzaqlashtirishga harakat qilishi natijasida qabristonlar vujudga kelgan. Sotsiologiya ilmidan qabriston madaniyati inson xotirasining bir qismi, unutilishga qarshi madaniyat sifatida o'rganiladi.

Badiiy adabiyotda qabriston obrazining shakllanishida, eng avvalo, xalq og'zaki ijodining ahamiyati katta. Qabriston xronotopi xalq dostonlarida alp – qahramonning tug'ilishi, farzandsizlik, tush ko'rish motivlarida (xalq dostonlarida qahramonning qabristonda tug'ilishi yoki farzandsiz ota-onaning mozorlarda tunab qolib, Yaratgandan farzand so'rab iltijo qilishi), shuningdek, xalq qo'shiqlari va maqollarida uchraydi.

Jahon adabiyotida qabriston xronotopining qo'llanilishi XVIII asr Angliya adabiyotidagi qabriston she'riyatining («кладбищенская поэзия») paydo bo'lishi bilan bog'liq. Uning T.Grey, R.Bler, E.Yung kabi taniqli vakillari o'z asarlarida tun, tungi tabiat, mozor, qabr, tobut kabi makon obrazlaridan lirik qahramonning badiiy fikrini ifodalashda foydalangan.

Adabiyotshunoslikda badiiy zamon va makonning o'zaro birligini M.M.Baxtin o'z asarlarida xronotop termini bilan ataydi. Taniqli adabiyotshunoslar D.S.Lixachev, N.K.Grey, S.A.Babushkin, B.A.Uspenskiylarning asarlarida xronotop nazariyasining mazmuni, funksiyasi va strukturasini har jihatdan o'rganildi. D.S.Lixachev zamon va makonning o'zaro bog'liqligini, B.A.Uspenskiy nuqtai nazar tushunchasi, muallif xronotopi muammolarini, N.K.Gey ularning badiiy asar strukturasidagi xizmatini o'rgangan bo'lsa, S.A.Babushkin bu kategoriyalarning estetik jihatiga diqqat qaratdi.

Keyingi davrlarda bu mavzu rus (Z.Turaeva, V.E.Xalizev, N.Shutaya, A.B.Esin, S.Zotov, M.Dudorova, N.Razumova, N.Lovchinskiy, E.Kulikova, N.Sholina, S.E.Kim), o'zbek (N.Shodiev, B.Turaeva, U.Nazarov, U.Juraqulov, M.Umarova), qozoq (B.Maytanov, E.Tursunov, G.Muchnik, N.Quanishbekov, S.Ananyeva) adabiyotshunoslari tomonidan o'rganildi. Qoraqalpoq adabiyotshunosligida bu muammo adabiyotshunos olimlar Q.Kamalov, Q.Orazimbetov, P.Nurjanov, M.Mambetova, I.Mambetov, J.Qaniyazova, J.Sagidullaevalarning ilmiy ishlarida o'rganildi. Rus adabiyotshunoslari M.Evstigneeva va I.Butirkinalarning ilmiy asarlarida qabrston xronotopi eng avvalo, lirik qahramonning qayg'uli, pessimistik xarakterini ifodalash, tushkunlikka tushish tuyg'ularini namoyon etish maqsadida foydalanilganligi keltirilgan [1:33-36]. Keyinchalik qabrston xronotopi sirli voqealarni ochish, olamni anglash kabi badiiy tasvirlash maqsadida qo'llanilgan.

Adabiyotshunos olim P.V.Fedorova qabrstonni belgilar makoni deb nomlasa [2:17-26], N.Podrezova va Yu.Xarlashkin qabrston xronotopining semantikasiga bag'ishlangan maqolasida qabrston peyzajining xususiyatlarini o'rganadi [3:134-140].

O'zbek shoiri U.Azim she'riyatida qabrston xronotopi haqida adabiyotshunos olim D.Xursanov quyidagi fikrni keltirib o'tadi: «Mozor obrazining kiritilishi ham yopiq makonlardan biri bo'lib, lirik kechinmaning mahzun kayfiyatini ifodalashi bilan birga poetik g'oyada hayot va o'lim kontsepsiyasi ilgari suriladi. Unda hechqanday kuchli lirizm, iztirobning yorqin alangasi tasvir etilmaydi [4:198-202]. Demak, shoirga qabrston xronotopi jamiyatdan ajralish, yolg'izlikda fikrlash, o'zini anglash, psixologik holatni tasvirlash uchun kerak.

Materiallar va metodlar. Qabrston xronotopining qo'llanilishi shoirning interpretatsiyasi, badiiy fikrini ifodalash, obraz yaratish uslubiga bog'liq. Buni qiyosiy-tipologik va struktural analiz metodlari yordamida aniqlash mumkin. Biz taniqli qoraqalpoq shoirlari Sh.Seyitovning «Qabrstonidagi sadolar» va I.Yusupovning «Sorsha» sonetlar turkumini qiyoslab o'rganishga harakat qildik.

Qoraqalpoq xalq shoiri I.Yusupov she'riyatida qabrston makon xronotopi hayot va mamot qarama-qarshiligi yordamida inson xarakterini, inson umrining ma'nosini tasvirlashda qo'llaniladi. Bu esa shoirning «Sorsha» sonetlar turkumida aks etadi. Sorsha – bu mozar, shoir tili bilan aytganda, «borliq va yo'qlikning chegarasi» hisoblanadi. Shu joyga kelgandagina inson o'zining vaqtinchalik mehmonligini anglaydi. Shu yerda o'tgan umri uchun hisobot beradi, ba'zida o'zini oqlasa, ba'zida o'zini qoralaydi. Bunda Sorsha xronotopi lirik asarning shakli va mazmunining tutashgan nuqtasi vazifasini bajaradi:

«U qayta tirilib kelsa edi bir,
Oh, men kirpik bo'lib uning ko'ziga,
Ko'rmagan izzatin ko'rsatib na bir,
Siylar edim chang qo'ndirmay yuziga.
Kechikkan askardek kelsa u kirib,
Yoridek erkalar edim men shunda» –
Der odam odamni ko'mish vaqtida ...
Bu behuwda pushaymonku aslida.
«Qora xatdan» keyin kelgan askar ham
begonadir. O'lik tirilgan mahal –
Sevish tugil, yaqinlashmassan unga.
Shu sabab suv qaytib oqmaydi ortga.
Pushaymondan ko'ra bir-birimizni,
E'zozlay bilaylik biz tiriklikda [5:103].

Bunda lirik qahramonning ichki kechinmalari, istiroblari, pushaymonlik tuyg'ulari qabrston xronotopi orqali tasvirlangan. Ayraliq holatidagi lirik qahramon manguqlikka bu dunyoni tark etayotgan insoniga o'zining yaqinlik, qarindoshlik, muhabbat tuyg'ularini «ko'ziga kirpik bo'lmoq», «yuziga chang qo'ndirmay» so'z turkumlari yordamida obrazli tasvirlaydi. Insonlarning o'kinchga to'la umrini «kechikkan askardek» qatori yordamida mohirona ifodalaydi. Qabrston xronotopida badiiy vaqt, ko'pincha, o'tgan zamon shaklida lirik qahramonning xotiralari yordamida tasvirlanadi. Kechikkan askar – bu o'tgan umr. Bu yerda «kechikish» so'zida butun bir sonetning g'oyasi, shoirning fikri, badiiy niyati va vaqtlik ma'no o'z tasdig'ini topadi.

Keyingi satrda yuqoridagi fikr yana da rivojlanadi. Sonetning fikrni rivojlantirish qismida dastavval bitta tayanch so'z (kalit so'zi) keltirilib, keyingi qatorlar shu so'zning ma'nosini ifodalash va uni butun sonet mazmuniga birlashtirish vazifasini bajarib kelgan. Bu tayanch so'z va uning ifodalanishini: «kechikish – yo'qotish – o'kinch» ko'rinishida namoyon etish mumkin.

Keyingi satrda yuqoridagi fikrga antiteza berilgan:

«Qora xatdan» keyin kelgan askar ham
begonadir [5:103].

Bunda shoir antitezani faqat fikirlar qarama-qarshiligida emas, balki punktuatsiya yordamida ham yetkaza olgan. U qo'shiqta nuqta yordamida bildirilgan. Qator o'rtasida kelgan nuqtani she'r kulminatsiyasining eng baland cho'qqisi deb hisoblash mumkin. Shu nuqta insonning aniq psixologiyasini ochib beradi, ya'ni yuqorida o'z yaqinini yo'qlab, uning ko'ziga kiprik bo'lishga tayyor turgan odamga o'limdan tirilgan yaqini darhol begona ko'rinib ketadi. Bu orqali shoir odamlarning xarakteridagi xususiyatlarini tasvirlab bera olgan. Bunda Sorsha xronotopining badiiy xizmati beqiyos.

Sh.Seyitov she'riyatida qabriston xronotopi tani emas, balki vijdoni, ruhi o'lik insonlar jamiyatining timsoli sifatida qo'llanilgan. Jamiyatni yemiruvchi «viruslar»ning obrazlari ushbu badiiy makonda har jihatdan ochib berilgan. Bunda tushkunlik kayfiyati, tashvishlanishdan ko'ra lirik qahramonning o'zi yashagan davrga munosabati, adolatsizliklarni oshkora etish, umr haqidagi fikrlarning keskin ifodalanishi aks etadi. Bundagi sado – vafot etgan odamlarning emas, balki jamiyatdagi jinoyatlarga befarq qarovchi tiriklar dunyosida yashab yurgan o'lik jonlarning qalbiga joylangan vijdonning tovushi. Lirik qahramon ularning vijdonini qayta tiriltirishni, g'aflat uyqusidan uyg'otishni o'zining badiiy niyati hisoblaydi.

Natijalar. Sh.Seyitovning «Qabristondagi sadolar» turkumida qabriston xronotopining qo'llanilish xususiyati shundan iborat, lirik qahramon uchun qabriston o'liklarni eslash joyi emas, balki tirikligida qilgan jinoyatlari uchun ayibdorlarning jazolanish va javob berish joyi hisoblanadi. Qabriston xronotopi I.Yusupov she'riyatida falsafiy ma'noga ega bo'lsa, Sh.Seyitov turkumida u axloqiy (moral), sotsial (kambag'alning qabrining ochiq joyi bor, boylarning granitdan ishlangan haykal toshi) mazmunda beriladi.

Bundan ko'rinib turganidek, muallif tasvirlagan qahramonlarning o'ziga hos hislatlari, xarakterlari, hatti-harakatlarining sabablari va natijalari qabristonga borganida yodga olinadi va ochib beriladi. Demak, badiiy asarda qabriston xronotopining badiiy xizmati, birinchidan, yozuvchining dunyoga, o'zi yashab turgan jamiyatga dunyoqarashi, ikkinchidan, muallifning ichki ijodiy talabi bilan, uchinchidan, g'oyalarni poetik obraz sifatida qayta ishlaydigan ijodiy laboratoriyasi bilan bog'liq.

Diskussiya. Sh.Seyitovning «Qabristondagi sadolar» turkumini adabiyotshunis olim M.Orazimbetova shakliy tomondan birlashgan lirik turkum sifatida baholasa [6:94-97], yana bir adabiyotshunos A.Dosimbetova quyidagi fikrlarni aytib o'tadi:

«Sh.Seyitovning «Qabristondagi sadolar» turkumini mazmuni bo'yicha ham, shakli bo'yicha ham she'riyatimizda yangilik sifatida baholash mumkin. Shoir she'rda badiiy mazmunni tasvirlashning yangi uslubini, yangi shaklini izlagan va uni yuqori poetik mahorat bilan amalga oshirgan» [7:119-121].

Asarda shoir tiriklar dunyosida ayta olmagan fikr-hayollarini o'liklar dunyosiga shivirli, sado (ichki monolog) shaklida yetkazib beradi. Badiiy mazmunni ifodalashning bu uslubi rus adabiyotida F.Dostoevskiy ijodida uchraydi. Yozuvchining 1873-yili chop etilgan «Yozuvchining kundaligi» kitobida «Bobok» hikoyasi berilgan bo'lib, unda qabristonga tushib qolgan hikoya qahramoni qandaydir «bobok-bobok» shivirlisini eshitadi. Bu tovushdan qabristonda yotgan o'liklar tirilib ketadi va o'zaro suhbatlasha boshlaydi. Ularning dialoglarida u davrdagi amaldorlarning jinoyatlari, olgan poralari, buziqliklari, davlatga, jamiyatga qilgan xiyonatlari, xalqni tunashi, boylik uchun ayollarning oilalariga xiyonat qilishlari, odamlarning axloqiy tomondan buzilishi haqida hikoya qilinadi. Bu hikoyani olim M.Baxtin «marhumlar saltanatidagi suhbatlar» uslubida yozilgan asar sifatida baholaydi va uslubning qadimgi dunyo adabiyotida mavjudligini takidlaydi[8]. Sh.Seyitov ham o'z asarida qabriston xronotopidan axloqiy tomondan o'zi yashab turgan jamiyatga nisbatan munosabatini bildirish, tanqid qilish maqsadida foydalanadi. Adabiyotshunos olim J.Sagidullaeva Sh.Seyitov ijodida axloqiy tomondan buzilgan odamlarning obrazlarini yoritishda qabriston va ruhoni obrazlaridan mohirona foydalanganligini ta'kidlaydi va buni muallifning poetik izlanishlarining natijasi sifatida baholaydi [9:104-105].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Евстигнеева М.В., Бутыркина И.С. Символика образа могилы в поэзии английского романтизма // Международный научно-исследовательский журнал. – Екатеринбург, 2016, №5. – С. 33-36. [Электронный ресурс] // www.research-journal.org

2. Федорова П.В. Кладбище как многозначный социокультурный феномен: общие подходы к изучению (на примере Кольского Севера). // Некрополи Кольского Севера: Изучение, коммуникация. – Мурманск, 2013. – С. 17-26. [Электронный ресурс] // <https://cultmemory.ru>

3. Подрезова Н.Н., Харлашкин Ю.С. Семантика кладбищенского хронотопа в романе Е.Г.Водолазкина «Лавр». // Сибирский филологический журнал. – Иркутск, 2018, №2. – С. 134-140. [Электронный ресурс]// <https://cyberleninka.ru>
4. Хурсанов Д. Усмон Азим шеърятда ёпик макон ифодалари. // «Buxoro davlat universiteti axboroti», 2019, №3. – С.198-202.
5. Юсупов И. Йош. Нөкис, «Қарақалпақтан», 1977.
6. Worazi'mbetova M. Formali'q jaqtan birikken lirikali'q du'rkinler. //Ha'zirgi filologiya ilimlerinin' a'hmiyetli ma'seleleri. No'kis, 2013.
7. Досымбетова А. Поэмада ишки форма ҳам мазмун (Ш.Сейитовтың «Гөристандағы гүбирлилер» шығармасы мысалында). // «Әмиўдәрәя», 2008, №3
8. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. // Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва, «Художественная литература», 1975.
9. Сагидуллаева Ж. Ш.Сейитов дәретиўшилигинде образлар эволюциясы. // ӨзРИАҚҚБ «Хабаршысы», Нөкис, 2007.

UDC 811.161.1 '42(075,8)

ANALYSIS OF THE MEANS OF STYLISTIC PROMOTION IN THE ADVERTISING TEXT

*D.B.Zokirova, teacher, Uzbek State World Languages University,
Tashkent*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada reklama matnidagi stilistik harakat vositalarining tahlili yoritilgan. Kalit so'zlar: stilistika, reklama matni, reklama, iqtisodiyot.*

Аннотация. *В данной статье освещено анализ средств стилистического выдвигения в рекламном тексте.*

Ключевые слова: *стилистика, рекламный текст, реклама, экономика.*

Abstract. *This article highlights the analysis of the means of stylistic promotion in the advertising text.*

Keywords: *stylistics, advertising text, advertising, economics.*

In advertising text, stylistic promotion plays a crucial role in attracting potential customers. The use of rhetorical devices such as rhetorical questions, allusion, repetition, and hyperbole can make the text more engaging and memorable. Additionally, the tone of the text should always be kept in mind, ensuring that it is consistent and appropriate for the targeted audience. One effective means of stylistic promotion in advertising text is the use of emotional appeals. By appealing to the emotions of the readers, the text can create a strong connection and motivate them to take action. Another means of stylistic promotion is the use of humor. Humor can make the text more memorable, and can create a positive association with the product or service being promoted. In terms of length, it is important to be concise and to the point in advertising text. If the text is for social media, then it is crucial to adhere to the platform's guidelines. However, regardless of the platform, the text should be attention-grabbing and engaging.

Overall, the means of stylistic promotion in advertising text are vast, and it is important to tailor the text to the targeted audience while keeping in mind the goals of the promotion. The formation of value orientations is one of the most attractive tasks for an advertiser, since modeling the values of the target audience in the desired direction maximally meets the pragmatic goals of advertising communication. According to many researchers, a metaphor is considered by many researchers to be a powerful mechanism for the formation of the recipient's value orientations. As a special stylistic device, the metaphor is "the relation of the subject-logical meaning and the meaning of the contextual, based on the similarity of the features of the two concepts." Thus, to implement a metaphor, a context is always needed, which can be expressed both verbally and nonverbally. Metaphor is one of the most common stylistic techniques in advertising texts, which is explained by a number of reasons. Firstly, the high potential of the metaphor for the implementation of the concept of a unique trade offer in relation to the object of advertising. In this case, a metaphor is an adequate linguistic reflection of any novelty (real or imaginary) in the definition of a product or service when using well-known words placed in new contexts, which allows you to instantly realize the very essence of the advertised phenomenon or concept, to penetrate into its content. Secondly, the unexpected form of expression of thoughts, realized with the help of metaphorical nomination in the advertising text, contributes to the memorability, and as a consequence, the recognition of the object of advertising. Thirdly, the expression and evaluation of a metaphorical utterance informs the entire advertising message of a high emotional potential, critically important for influencing the recipient's subconscious, responsible for the formation of value attitudes and orientations, as well as for making spontaneous, impulsive decisions. And finally, one of the important advantages of using metaphor in advertising is the linguistic economy, which is extremely significant within the conditions of advertising discourse. In this case, the metaphor fully satisfies the requirement of the

advertising text - a concise statement contains the most capacious informative message with high emotional and persuasive dynamics. That is why slogans are most often based on brief, original metaphorical constructions, and detailed metaphors are rarely found in the corresponding texts. So, due to the pragmatic aspect in advertising texts, such metaphor functions as communicative, connotative and the function of forming new concepts that maximize the suggestive potential of this stylistic means come to the fore. Using the practical material of English-language magazine advertising, we will consider the use of metaphor for the formation of value attitudes of the audience.

Compatible metaphors, sometimes expressed implicitly, but easily deployed in the recipient's mind, form a common image — the image of struggle, perhaps even war. Thus, we can say that in this advertising message, the appropriate ground is first created for emotional impact on the recipient — a sense of anxiety is introduced, the presence of a serious enemy following on the heels, and against the background of such an emotional state, a unique product offer is put forward — the only sure means to overcome the enemy, skin aging. Accordingly, in this case, an insufficiently original statement becomes a unique product offer with appropriate emotional preparation of the audience. It is not by chance that such an advertising message was compiled for readers of a women's magazine, because compared to men, women are more inclined to perceive the message on an emotional level, which is often influenced by advertisers promoting cosmetics.

In order to effectively promote a product or service through advertising text, one must explore the numerous means of stylistic promotion available. It is crucial, however, to closely consider the needs and preferences of the target audience when tailoring the text. Additionally, it is equally important to ensure that the promotion aligns with the overall goals of the campaign. By doing so, advertisers can maximize the effectiveness of their advertising efforts and achieve optimal results.

It is not enough to simply produce advertising text in a creative and stylistic manner. It is equally important to ensure that the text is tailored to the specific needs and preferences of the target audience. By understanding the target audience, advertisers can effectively use various means of promotional tactics to capture their attention and win them over. However, this should be done in a way that aligns with the larger goals of the campaign, in order to achieve optimal results. Ultimately, advertisers need to strike a balance between creative expression and strategic planning, keeping in mind the needs of their audience throughout the entire process.

In today's competitive market, creating attention-grabbing advertising text is not enough for businesses to succeed. Instead, advertisers must focus on understanding their target audience and catering to their specific needs and preferences. By utilizing various promotional tactics that resonate with their customers, businesses can effectively capture their attention and, ultimately, achieve optimal results. It is crucial, however, to strike a balance between creative expression and strategic planning while keeping the larger campaign goals in mind. Ultimately, it is the needs of the audience that should guide the entire advertising process, from ideation to execution, in order to build long-lasting connections with consumers.

In addition, businesses must also keep in mind that the advertising landscape is constantly evolving. With the rise of social media and technology, consumers are inundated with more advertising messages than ever before. Therefore, it is essential for businesses to stay up-to-date with the latest trends and technologies in order to remain relevant and engaging. By staying adaptable, businesses can create campaigns that resonate with their audience across a variety of platforms and mediums. It is also important for businesses to measure the effectiveness of their advertising efforts and adjust accordingly, in order to ensure they are achieving the desired results. Ultimately, successful advertising is a combination of understanding the audience, creativity, strategic planning, adaptability, and continuous evaluation and improvement.

So, stylistic techniques in the advertising text contribute to the formation of value orientations, and also attach the advertised goods or services to a value that is significant for the target audience, which is not directly related to the object of advertising. One of the most effective stylistic techniques for implementing the appropriate impact can be called a metaphor, which allows not only to express the advertising idea as expressively and concisely as possible, to create a unique sales offer, but also suggestively saturates the text, allowing you to effectively influence the value orientations of the recipient. In most cases, to maximize the emotional and psychological impact of an advertising text on the recipient, stylistic techniques are not used in isolation, but form convergences of heterogeneous techniques subordinated to one pragmatic goal of influencing the value attitudes of the target audience and performing common functions in an advertising message.

Advertising text in linguistics is considered as a speech message characterized by a number of features, including integrity, coherence, separateness, completeness, internal organization, autonomous meaning, etc. His task is to attract the attention of a potential recipient with his appearance, to interest and convince him to pay attention to the problem posed. The advertising text reveals the main content of the advertising appeal, directly reflects its moral semantic orientation.

The pragmatic goals of social advertising texts usually include:

- formation of public opinion;
- drawing attention to the current problems of public life;
- stimulation of actions to solve them; formation of a positive attitude towards state structures;
- strengthening of socially significant civil society institutions;
- formation of new types of public relations;
- changing the behavioral model of society.

The study showed that the greatest influence on the addressee is exerted by a social slogan containing figurative means of language that enliven the advertising text. A variety of verbal presentation techniques, an increase in expressiveness accompanying even the simplest topic, should simultaneously serve as one of the rules for creating social advertising.

REFERENCES:

1. Dobrosklonskaya T. The language of mass media. -M.: KDU, 2008. - 116 p.
2. Найденова Т. А. Текст рекламы как отражение текста культуры / Т.А.Найденова и др. // XX век в истории: актуальные проблемы. -Пенза, 2005.-С.113-116.
3. Karimova, O. I. Tender and linguocultural aspects of social advertising communication: Experimental research: dissertation . Candidate of Philological Sciences. Ulyanovsk, 2006. - 166 p.

УЎК:161:05/07:808(575.1)

ТАҲРИРИЯТДА МУАЛЛИФ ҚЎЛЁЗМАСИ БИЛАН ИШЛАШНИНГ МАНТИҚИЙ АСОСЛАРИ

В.Х.Абдюжанова, таянч докторант, Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар университети, Тошкент

Аннотация. Мақолада мантиқ тушунчасига, унинг журналистика билан алоқадорлиги, хусусан, публицистик матндаги ролига таъриф берилган. Мантиқ қонунларининг матндаги ўрни ва аҳамияти кўрсатилиб, муҳаррирнинг мантиқий таҳлил қилиш маҳорати, таҳрирда эътибор қаратиши зарур бўлган жиҳатларга эътибор қаратилган. Матбуотда чоп этилган мақолалар орқали мантиқ қонунлари бузилган ҳолатларга мисоллар келтирилган.

Калит сўзлар: мантиқ, публицистик матн, муҳаррир, таҳрир, етарли асос қонуни, айният қонуни, учинчиси истисно қонуни, нозидлик қонуни.

Аннотация. В данной статье объясняется понятие логики, ее основная связь с публицистикой, а именно, ее роль в публицистическом тексте. В статье также указываются места и значения законов логики в тексте, изучается умение редактора в работе логического анализа, а также изучаются другие различные аспекты, на которых необходимо обращать внимание при редактировании. Также приводятся примеры случаев нарушения законов логики в статьях, опубликованных в прессе.

Ключевые слова: логика, публицистический текст, редактор, редактирование, закон достаточного основания, закон несправедливости, закон третьего исключения, закон отрицания.

Abstract. The according article explains the concept of logic, its main connection with journalism, namely, its role in the journalistic text. The article also indicates the places and meanings the laws of logic in the text, it also examines the ability of editor in the work of logical analysis, and also studies various other aspects that needs to be paid attention while editing. There are also given example cases of violation in the laws with logic in articles published in the press.

Key words: logic, journalistic text, editor, editing, the law of sufficient reason, law of injustice, the law of third exception, the law of negation.

Кириш. Мантиқ барча фан соҳалари билан ўзаро алоқадор ва боғлиқ илм бўлиб, тўғри фикр юритиш қонун-қоидаларини ўзида акс эттиради. Журналистик фаолиятда ҳам мантиқ илминини пухта эгаллаш, мантиқий таҳлил малакасига эга бўлиш муҳим аҳамият касб этади. Айниқса, публицистик матн таҳрири билан шуғулланувчи муҳаррир матнни мантиқий томондан профессионал баҳолай олиш қобилиятини шакллантириши, матндаги мантиқий боғланишларнинг ролини аниқ англаши, мантиқий таҳлил қилиш услубларини мукамал эгаллаши зарур. Негаки, журналистика асари учун мантиқий қурилиш аниқлиги биринчи даражали аҳамиятга моликдир [1;459]. Шу сабабдан ҳам мантиқий таҳлил қўлёзма билан ишлашнинг барча босқичларида зарур ҳисобланиб, мулоҳазалардаги ноаниқликларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Мантиқ қонунларига мувофиқ яратилган матн ўқувчи томонидан осон тушунилади. Айни шу жиҳатдан қўлёзма устида ишлаш жараёнида матннинг мантиқий хатоликлардан ҳоли эканига диққат қилиш, унинг мантиқий талабларга жавоб беришини текшириб кўриш талаб этилади.

Ҳар қандай матннинг мантиқий асосини таҳлил қилиш мулоҳазаларнинг бир-бири ва кенг контекст билан қандай усулда боғланганини аниқлашдан иборат. Тушунчалар, ҳукм ва хулосалар, шу билан бирга боғловчилар мантиқий таҳлилнинг энг оддий бирликлари ҳисобланади.

Матннинг яхлитлиги, қисмларининг ўзаро боғлангани, мантиқан тўғри тузилиши, фикрнинг ривожланиб асосий ғояни очиб беришга хизмат қилиши матннинг мукамаллигини таъминлайдиган жиҳатлардан ҳисобланади. Матнни кичик сарлавҳаларга бўлган ҳолда тақдим этиш уни ўқиш ва тушунишни осонлаштиради. Баённинг номувофиклиги, тақдим этиш кетма-кетлигини бузиш, бир қисмдан иккинчисига ўтишнинг йўқлиги, иборалараро алоқа воситаларини танлашдаги хатоликлар матндаги изчиллик бузилишига олиб келади. Публицистик матнда изчиллик ўқувчига таъсир кўрсатувчи факторлардан бири ҳисобланади.

Мантикий фикрлашнинг асосий қонунларига риоя қилишни назорат қилиш матнни таҳлил қилишнинг мажбурий босқичидир [2]. Муҳаррир нафақат мантиқнинг асосий қонунларини билиши, балки мантикий бузилишларнинг пайдо бўлиш механизмини, уларни матнда бирлаштиришни, хатоларнинг коммуникатив алоқага салбий таъсирини олдиндан тасаввур қила билиши зарур.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Мантиқнинг тўртта — етарли асос, айният, учинчиси истисно ва нозидлик қонунлари орқали муҳаррир қўлёзмадаги муаллиф фикрининг аниқ, изчил ҳамда асосли эканига эришади. Хориж олимларидан И. Б. Голуб, К. М. Накорякова, А. Э. Мильчин [3], ўзбек олимларидан З.Тоҳиров [4;320]нинг адабий таҳрирга оид қўлланмаларида матндаги мантикий хатоликлар мантиқнинг юқоридаги тўртта қонунига асосланган ҳолда тадқиқ этилган.

Таҳлил ва натижалар.

Етарли асос қонуни. Тўғри фикрлашга хос бўлган муҳим хусусиятлардан бири исботлилиқ, ишончлилиқдир. Фикрлаш жараёнида буюм ва ҳодисалар ҳақида чин муҳокама юритибгина қолмасдан, бу муҳокаманинг чинлигига ҳеч қандай шубҳа бўлмаслиги учун уни исботлашга, асослашга ҳаракат қилинади [5].

Мантиқнинг ушбу қонунига мувофиқ муаллиф келтираётган фикрининг тўғри, асосли эканини тасдиқлаш учун чинлиги аввалдан маълум бўлган, яъни тасдиқланган бошқа бир фикр-мулоҳаза билан уни таққослайди. Мисол учун, *“Ота-оналаримизни, устозларимизни, қариндош-уруғлар, ёр-биродарларни, бемор ва меҳрга муҳтожларни зиёрат қилиш, ҳол-аҳвол сўраш, уларга ҳадялар улашиш ёки ширин сўзларимиз билан уларнинг кўнгилларини хушнуд этиш мусулмон кишининг бурчларидандир. Зеро, ҳадиси шарифда: “Саховат – бир дарахт. Унинг илдизлари жаннатда, шохлари дунёга тушиб туради. Қимқи унинг шохидан ушласа, илдизлари (жаннат) сари тортади. Бахиллик ҳам бир дарахт, унинг илдизлари дўзахда, шохлари ер юзиде бўлади. Унинг шохидан ушлаганларни ўз домига тортади”, дейилган*” [6;6]. Мазкур мақолада муаллиф саховат, мурувват каби инсоний фазилатлар ҳақида ёзиб, мулоҳазаларини ҳадисдан намуна келтириш орқали янада далиллашга ҳаракат қилса, келтирилган намуна фикрларини ўзаро бир-бири билан боғлашга ҳам хизмат қилган;

“Супрада бўлса, урпоққа чиқади”, – дейди доно халқимиз. Қадим-қадимдан бобо-момоларимиз зот сўраган. Зотни айнитмасликни, зотни тоза тутишни авлоддан-авлодга васият даражасида қўлогига қўйиб келган. Зот талашган. Зотда ҳикмат борлигини билишган. Ўзбек ўғлонлари ҳаваскор боксда сайёрамизнинг пешқадамига айланишди” [7;1];

“Донишманд шоир Асқад Мухтор ҳаётдан, яшайдан мақсад, умр мазмуни ҳақида гап кетганда: “Инсон мангуликка келади асли, Умр унга фақат дебоҳа. Ўлимдан сўнг бари тугаса, Унда бошланган маъқул эмасми?”, деб ёзган эди. Мангулигининг муқаддимаси ҳикматларга бой, умрбоқий асарлар муаллифи Шукрулло таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан адиб яшаб ижод этган хонадонга хотира барелъефи ўрнатилди” [8;2].

Юқоридаги каби донишманд, мутафаккир, буюк шахсларнинг ҳикматли сўзлари, халқ ижоди намуналари саналган мақол-матал, иборалар муаллиф мулоҳазаларининг чинлигини асослашга хизмат қилувчи далиллар ҳисобланади. Муаллиф баён қилаётган фикр-мулоҳазаларини бу усулда асослаши мантикий жараён бўлиб, у келтираётган фикрлар вақт таъсирида кадр-қимматини йўқотмайдиган, замон ва макон ўзгаришлари таъсирига учрамайдиган хусусиятга эга бўлиши талаб этилади.

Айният қонуни. Мантикий фикрлашнинг муҳим қонунларидан бири бўлган айният қонунида келтириляётган фикр-мулоҳазанинг такрор баён этилган ҳолатда ҳам барқарор, яъни ўзгармас мазмунга эга бўлиши талаб этилади. Бу қонун бўйича муҳокамада, мунозарада ҳар бир фикр, ҳар бир тушунча ўзининг бошланғич маъносини ўзгартирмаслиги, айнан сақланиб қолиши, аниқ, равшан бўлиши лозим [9]. Айният қонунига риоя қилинганда матнни тушунишда, фикр юритиляётган мавзунини идрок этишда кийинчилиқка йўл қўйилмайди. Таҳрирда муҳаррир муаллифнинг фикр юритишда ҳар бир тушунча, ҳукм ва ҳулосаларни бир хил маънода қўллаганига эътиборли бўлиши керак. Мисол учун, *“Бир бор экан, бир йўқ экан...” Айнан шу жумла билан бошланадиган кўплаб эртакларни эшитиб ўлғайган инсонлар бугун ўз фарзандлари, неваралари ва ҳатто эваралари ҳаётида, тарбиясида эртаклар қанчалиқ муҳим тарбиявий аҳамиятга эгаллигини ҳис этишади. Бироқ бугунги кунда бу анъана унутилаётгандек, гўё...*” деб бошланган

мақолада [10;4] фарзанд тарбиясида эртактарнинг ўрни муҳим экани ҳақида фикр юритилади. Муаллиф ҳаётдаги турли воқеаларни мисол келтириб, болаларнинг шафқатсиз, меҳрсиз бўлиб ўлғайишига ўларнинг китоб ўқимаслиги, айниқса, болалик чоғларидан эртақ тингламаганини сабаб сифатида келтиради, интернет ривожлангани, ота-оналарнинг вақти тигизлиги ҳам фарзандларга эртақ айтишга, биргаликда китоб ўқишга фурсат бермаслигини ёзади. Шў билан бир қаторда масалага ечим сифатида бир неча таклифлар беради. Мақола кириш қисмидан хулосасигача китоб ўқишнинг, болаларнинг эртақ тинглаб воёга етишининг афзалликлари асосига қурилган.

Муаллиф эртақ эшитишнинг фойдалари ҳақида фикр юритиб ўнга хос бўлган барча муҳим белгилар, ижобий томонларни қамраб олишга ҳаракат қилади. Китоб ўқишнинг афзал жиҳатларини бир неча ўринларда такрорлайди, мақола охиригача бу фикр қатъий мазмунга эга ҳолатда қолади. Бу каби жиҳатлар айният қонунининг моҳиятини ташкил этади.

Учинчиси истисно қонۇни бир-бирига зид бўлган икки фикрдан бири чин, иккинчиси хато, учинчи фикрга ўрин бўлиши мумкин эмаслигини ифодалайди. Мантикий фикрлаш учинчи қонунини қўллашнинг, ўнга амал қилишнинг бош шarti бўлиб, қиёсланаётган мулоҳаза чиндан ҳам қарама-қарши бўлиши, яъни ўлар ўртаси, оралиғидаги учинчи тушунча истисно бўлиши керак. Айни бир нарса хусусидаги икки фикр бир-бирини истисно қилиши лозим [11;109]. Қисқа қилиб айтганда, бир-бирига зид бўлган мулоҳазаларнинг бири тўғри, иккинчиси нотўғри, учинчи фикрга эса ўрин йўқ.

Мантикий фикрлашнинг учинчиси истисно қонۇни ҳам муҳаррир учун матнни профессионал баҳолаш воситаси сифатида муҳим аҳамиятга эга. Бу қонун ҳақиқий ҳукми ташлашда асос бўлиб хизмат қилади. Қўйидаги мисолларда ўшбу қонунни кўриб чиқамиз:

1. *Қадимги ҳинд қўлёзмаларининг муайян қисми дарахт(қайин) пўстлоқларига ёки палма япроқларига ёзилган* [12;2];

2. *Режиссёр ва актёрлар “Бу йигит яхшилик ё ёмонлик, куч ишлатиш ёки одамийликка таяниш, юсак маънавий-ахлоқий меъёрларга риоя қилиш каби йўللardan қай бирини танлаши лозим?”, деган саволга жавоб топишга ҳаракат қилишган* [13;5].

3. *Ҳар қандай ижодкорда тарихий образларни саҳнада гавдалантириш ёки ўлар ҳақида ёзиш орзуси бўлади* [4].

Нозидлик. Айни бир вақтда ва айни бир муносабатда бир нарса, воқеа, ҳодиса ҳақида айтилган қарама-қарши фикрнинг ҳар иккиси бирдек тўғри бўлиши мумкин эмас [15;104]. Қадимги юнон файласуфи Арасту айтганидек, «бир-бирини инкор этувчи икки ҳукм бирданига чин бўлиши мумкин эмас»[16;16,17].

Қўлёзма билан ишлашда муҳаррир фикрлар зидлигига алоҳида эътибор бериши, матндаги кўз илғамас қарама-қаршиликларни топиш учун ҳар бир жумла, гап қурилиши, сўз юритилаётган фикр-мулоҳазага диққат қилиши шарт. Бунинг учун матнни такрор ўқишдан эринмаслик, таҳрирдан кейинги тузатишларни қайта кўздан кечириш керак бўлади.

Мисол учун, адабиётшунос олим Нурбой Жабборовнинг нашрдан чиққан янги монографияси ҳақидаги “Буюк мутафаккир ижод оламига яқинлашув” [17;4] сарлавҳали мақола аввалида монография номи “Маоний аҳлининг соҳибқирони” деб келтирилса, мақоланинг хулоса қисмида китоб номи “Маоний аҳлининг султони”га ўзгариб қолган. Мақолага илова қилинган китоб суратида монография биринчи вариантдаги ном остида чоп этилгани аниқлашади. Демак, битта монографиянинг икки хил сарлавҳа билан чоп этилиши мантиқан нотўғри. Ушбу икки номдан фақат биттаси тўғри бўлиши мумкин. Мантикий фикрлашнинг нозидлик қонۇни бўзилган ўшбу мақолада муҳаррир ҳар бир ўринда тилга олинган китоб сарлавҳаси номига диққат қаратмагани натижасида охириги қисмдаги ўзгаришни пайқамай қолган. Натижада, матнда бир-бирига зид фикрлар пайдо бўлган.

“Муҳокамату-л-луғатайн”нинг танқидий матни” [18;4] сарлавҳали яна бир мақолада беш ўринда тилга олинган “*Муҳокамату-л-луғатайн*” асари номи икки ўринда “*Муҳокамат-л-луғатайн*” тарзида келтирилади. Мақолада Алишер Навоийнинг мазкур асари номи такрор қайд этилгани сабаб муҳаррир эътиборсизликка йўл қўйган. Натижада асар номи икки хил тарзда келтирилган. Бу ҳолат ўқувчида ўларнинг қайси бири тўғрилиги ҳақидаги саволни келтириб чиқаради.

“Саҳна ва ҳаёт мактабида ўстоз” [19;2] мақолада ҳам шундай ҳолатни учратиш мумкин. Мақола бошида *Юнус Ражабий номидаги Жиззах вилоят театри* жумласи якунда *Жиззах вилояти муסיқали драма театри* тарзида берилган. Муҳаррир мақоланинг кириш ва хулоса қисмидаги жой номида фарқ борлигига эътибор қилмаганига матн қисмларининг бир-биридан ўзоқда жойлашгани ҳам сабаб бўлиши мумкин. Баъзида муҳаррирнинг муаллиф мақомига ишониб, материалдаги ҳар бир факт ва далиллар, фикр-мулоҳазалар баёнига эътибор қаратмаслиги ҳам шундай хатоликларни келтириб чиқариши мумкин. Лекин ҳар қандай вазиятда ҳам муҳаррир қўлёзмани танқидий ва таҳлилий нуқтаи назардан таҳрир қилиши лозим.

Хулоса ва таклифлар. Қўлёзма композициясининг мукамал қурилиши, мулоҳазалар ўртасидаги ички боғланиш, ўзаро алоқадорлик вужудга келишида мантиқ қонунларининг ўз ўрни бор. Муаллиф қўлёзмасида мазкур қонунлардан келиб чиқадиган асосий талабларга риоя қилмасдан ҳам фикрини баён этиши мумкин. Бироқ бундай ҳолатда мулоҳазалар ноаниқ, асоссиз, изчилликка эга бўлмаслиги мумкин. Мантикий қонунлар моҳиятини билиш, уларни амалда қўллай билиш муаллиф ва муҳаррирнинг фикрлаш доирасини кенгайтириши билан бирга мақоланинг кизиқарли, аниқ ва асосли фикр-мулоҳазалардан иборат бўлишига ҳам хизмат қилади. Шу сабабдан ҳам матндаги мантикий хатоларни аниқлаш ва уларни тўғирлаш учун муҳаррир мантикий таҳлил қила олиш малакасига эга бўлиши керак.

Ҳар қандай турдаги журналистик асарнинг таъсир кучи аниқлик, ишончлилиқ каби сифатлар билан боғлиқ. Ноаниқ, исбот талаб қиладиган ва мантиксиз фикрлардан иборат ахборот билан аудитория ишончи, эътиборини қозониб бўлмайди. Босма оммавий ахборот воситаларида фаолият юритаётган муҳаррир ҳам қўлёзма таҳририда ана шу жиҳатларга алоҳида эътибор бериши талаб этилади. Мантикийлик матннинг муҳим коммуникатив хусусияти бўлиб, мантиксиз фикрлар яқунда ишончсиз хулосаларга олиб келишини унутмаслик лозим.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Тешабоева Д.М. ва бошқ. Журналистика. Медиалингвистика ва таҳрир. III жилд. Т.: Ўзбекистон, 2019. Б. 459. 522 б.
2. Накорякова К. М. Литературное редактирование. М.: Издательство икар, 2004. <https://lektsii.com/3-112604.html>.
3. Голуб И.Б. Литературное редактирование: учеб. пособие / И.Б. Голуб. - М.: Логос, 2010. 432 с.; Накорякова К. М. Литературное редактирование материалов массовой информации: Учебное пособие. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - 189 с.; Мильчин, А. Э. Методика редактирования текста [Текст] : научное издание / А.Э. Мильчин. - 2-е изд., перераб. - М. : Книга, 1980. - 320 с.
4. Тохиров З. Адабий таҳрир. Дарслик. Т.: Тафаккур бўстони, 2012. 320 б.
5. <https://uz.denemetr.com/docs/134/index-86748.html> Мурожаат вақти: 22.08.2022.
6. Ўролов М. Меҳр ва саховат оғи. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 8.07. 2022. № 23. Б.6.
7. Тошматов Н. Қўркмас ва шижоатли. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 12.08.2022. № 27. Б.1.
8. Равшанова М. Ёзувчилар уюшмаси тадбирлари. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 29.10.2021. № 44. Б.2.
9. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-a/ayniyat-qonuni-uz/>. 24.08.2022.
10. Тожибоева Г. Болага эртас керак...ми? // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1.01.2022. № 1. Б.4.
11. Тохиров З. Адабий таҳрир. Дарслик. Т.: Тафаккур бўстони, 2012. Б.109.
12. Йўлдошев И. Аждодларимиз патқаламдан фойдаланганми? // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 29.10.2022. № 37. Б.2.
13. Тўлахўжаева М. “Капалакнинг тушлари”. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 16.09.2022. № 32. Б.5.
14. Аҳмаджонова З. Аллома сийрати акс этган асар. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 09.09.2022. № 31. Б.4.
15. Тохиров З. Адабий таҳрир. Дарслик. Т.: Тафаккур бўстони, 2012. Б.104.
16. Юлдашева М. Мантикий тафаккурнинг умумий қонунлари. // Заонавий таълим / Современное образование 2019, 3(76). 6.16-17.
17. Юсупова Д. Буюк мутафаккир ижод оламига яқинлашув. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 1.01.2022. №1. Б.4.
18. Эшонбобоев А. “Муҳокамату-л-луғатайн”нинг танқидий матни” // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 13.05.2021. № 20. Б.4.
19. Саидова М. Саҳна ва ҳаёт мактабида устоз. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати, 8.10.2021. № 41. Б.2.

УДК: 811.512.161

МОДЕЛИРОВАНИЕ СИТУАЦИИ ЗРИТЕЛЬНОГО ВОСПРИЯТИЯ В РАБОТАХ ТУРЕЦКИХ УЧЕНЫХ: ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ ВОПРОСА

Н.С.Амирова, докторант, Ташкентский государственный университет востоковедения, Ташкент

Annotatsiya. Tilda vizual idrokni belgilash muammolariga bag‘ishlangan manbalarni tahlil qilish ikkita asosiy yondashuvni ajratib ko‘rsatishga imkon beradi: slovosentrik (so‘z-markazli) va verbosentrik (fe‘l-markazli). A.Vibergning asarlarida boshqa yondashuv taklif qilingan bo‘lib, unda fe‘l bayonotning muhim hisoblangan boshqa tarkibiy qismlari bilan bir qatorda talqin qilinadi. Maqolada A.Viberg g‘oyalariga asoslangan turkiy tillar guruhidagi vizual idrok holatini modellashtirishga bag‘ishlangan zamonaviy turk olimlarining tadqiqotlari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: nolisniy manzara; idrok, idrok holati; vizual idrok; idrok holatini modellashtirish.

Аннотация. Анализ источников, посвященных проблемам обозначения зрительного восприятия в языке, позволяет выделить два основных подхода: словоцентрический и вербоцентрический. В работах А.Виберга предложен иной подход, в котором глагол интерпретируется как один из компонентов высказывания, наряду с другими, не менее важными. В статье предпринят обзор исследований современных турецких ученых, посвященных

моделированию ситуации зрительного восприятия в группе тюркских языков, стимулированных идеями А.Виберга.

Ключевые слова: внеязыковая действительность; перцептивность, ситуация восприятия; зрительное восприятие; моделирование ситуации восприятия.

Abstract. The analysis of sources devoted to the problems of visual perception notation in language allows us to distinguish two main approaches: word-centric and verbocentric. In the works of A. Viberg, a different approach is proposed, in which the verb is interpreted as one of the components of the utterance, along with other equally important ones. The article reviews the research of modern Turkish scientists devoted to modeling the situation of visual perception in a group of Turkic languages stimulated by the ideas of A. Viberg.

Keywords: extra-linguistic reality; perceptivity, situation of perception; visual perception; modeling of situation of perception.

Проблема отражения в языке восприятия мира человеком привлекает к себе внимание ученых, представляющих различные направления лингвистических исследований. А.В.Бондарко представил краткий обзор современных подходов к исследованию языкового воплощения ситуации восприятия [1]. Рассматривая перцептивность как элемент семантики, автор выделяет два типа высказываний: а) перцептивные, семантическое содержание которых включает признак перцептивности – языковую и речевую интерпретацию наблюдаемости или других разновидностей восприятия человеком окружающего мира; б) неперцептивные, не обладающие данным признаком. При этом отмечается, что зрительное восприятие играет наиболее важную роль в жизни человека, а орган зрения и связанные с ним отделы мозга – это наиболее сложные анализаторы. В.П.Зинченко (цитируется по Н.А.Буданцевой) также подчёркивал преимущество зрительных образов: «Зрительные образы в отличие, например, от слуховых, характеризуются субъективной симультанностью, позволяющей мгновенно «схватывать» отношения, существующие между различными элементами воспринимаемой ситуации. Зрительный образ необычайно ёмок, так как в нём практически одновременно отражается информация о цветовых, пространственных, динамических и фигуративных характеристиках предметов. Наконец, он весьма пластичен» [2].

Особое место в ряду исследований, посвященных проблеме восприятия, занимает монография А.Виберга, где автор рассматривает вопрос моделирования ситуации восприятия, в частности, зрительного восприятия. Автор выдвигает идею, что этот вопрос имеет разносторонний характер [3]. При этом особое внимание уделено моделирующей роли глагола. Автор исследует глаголы восприятия и выделяет 5 семантических групп, в частности, глаголы зрения, слуха, обоняния, осязания и вкуса.

Кроме того, он обосновал новый подход к изучению ситуации восприятия, предполагающий соотнесение обозначаемой в высказывании внеязыковой ситуации с семантикой глагола. В этой связи А.Виберг различает три аспекта в семантике глаголов восприятия и обозначает их символами А, В и С. Так, А понимается как ‘собственное действие активного субъекта’ (агента), В – ‘состояние субъекта, вызванное воздействием на него объекта’ (пациенса), и С – ‘свойство объекта быть в поле зрения’. Это инвариантное соотношение по-разному реализуется в каждой из пяти групп перцептивных глаголов. В частности, А.Виберг рассмотрел это на примере английских глаголов зрительного восприятия, ср.: А-‘look’ (‘наблюдение’), В-‘see’ (‘восприятие’) и С-‘look’ (‘нахождение в поле зрения’):

А- Peter looked at the birds.-букв. Питер *посмотрел* на птиц.

В- Peter saw the birds.-букв. Питер *увидел* птиц.

С- Peter looked happy.-букв. Питер *выглядел* счастливым. ссылка

В понимании А.Виберга, восприятие представляет собой «процесс отражения действительности в форме чувственного образа объекта (пациенса)» и имеет несколько особенностей, получивших отражение в ряде важнейших положений.

1. Объект представлен в форме целостного образа во всей совокупности свойств и признаков, что обусловлено объективностью существования окружающего мира.

2. Адекватность чувственного образа объекта обеспечивается за счет взаимного воздействия воспринимающего и воспринимаемого. Субъект совершает различные действия по отношению к объекту (движение глаз, осязательные движения рук, процесс вслушивания и т.д.). Этим объясняется тот факт, что ситуация восприятия может быть описана посредством предикатов движения или направленного действия. Объект, в свою очередь, адаптируется к особенностям воспринимающего субъекта, поскольку он стремится сделать объект максимально удобным для восприятия.

Поэтому на языковом уровне процесс восприятия представлен двунаправленно: от субъекта к объекту, и наоборот. Это создает объективную основу для существования большого репертуара

структурно-семантических моделей, позволяющих выразить степень активности/пассивности субъекта, интенсивность ощущения, силу воздействия, состояния или реакцию субъекта.

3. Процесс восприятия осуществляется в несколько этапов: а) обнаружение объекта в воспринимаемом поле, б) различение признаков и свойств объекта, в) синтез этих признаков. Отсюда возможность противопоставить процесс и результат восприятия.

Идеи А.Виберга послужили основой для последующих научных исследований. Так, один из последователей А.Виберга Н.С.Гисборн в своей работе выделяет и противопоставляет в рамках перцептивных глаголов только А и В виды [4]. Для этого он предлагает *тест на преднамеренность* (*deliberately test*) и, основываясь на нем, противопоставляет агентные перцептивные глаголы (А-вид) непроизвольным перцептивным глаголам, обозначающим не действие, а состояние (В-вид). Эта оппозиция представлена им следующими высказываниями:

1. Jane was *deliberately* listening to the music (А-вид).

букв. Джейн *преднамеренно* слушала музыку, ср. некорректность высказывания: 2. *Jane *deliberately* heard the music (Б-вид).

букв. *Джейн *преднамеренно* слышала музыку.

Поскольку глагол *listen* в А-виде сочетается с наречием, выражающим намерение субъекта выполнить действие, то можно отнести этот глагол к агентивным, в то время как в В-виде невозможность использования этого наречия с глаголом *hear* указывает на то, что он может быть отнесен к разряду глаголов состояния. Так, Гисборн утверждает, что преднамеренность восприятия уже встроена в семантическую структуру глагола восприятия.

Идеи А.Виберга нашли свое отражение, пусть и не в полном объеме, в работах турецких ученых. При этом можно выделить три основные реализации этих идей. Первая связана с тем, что исследователи заимствуют лишь классификацию глаголов восприятия, выдвинутую А.Вибергом и основанную на комплексе признаков, к числу которых относятся: орган восприятия, название этого органа, профилирование его работы. Так, С.Шахин, К.Камчибекова, Э.Айан, Я.Тюркдиль, опираясь на классификацию глаголов восприятия А.Виберга, рассматривают их на материале турецкого языка уже с точки структурного и семантического анализа [5].

Вместе с тем идеи А.Виберга нашли свое отражение и в исследованиях Ф.Гокче и Х.Йылдыз, которые, не ссылаясь на него впрямую, тем не менее, рассматривали ситуацию восприятия с точки зрения особенностей её моделирования в языке [6]. На материале глаголов зрительного восприятия старотюркского и старотюркского языков они выделили субъект восприятия, воспринимаемый объект и само восприятие. Однако соотношение между этими компонентами трактуется по-разному. С точки зрения Ф.Гокче, основным компонентом является само восприятие, выражаемое глаголом и включающий в свою семантику указание на субъект и объект восприятия. Эти участники получают свою полную реализацию в контексте. См. например: *Özüm körmedi bu ajuñ mālını / ya edgü isiz bu kişi hālını* – (тип.): *Ben bu dünya malını görmediğim gibi, iyi veya kötü bu insanların haline de vâkıf değilim.* (букв. Поскольку я **не вижу** этих мирских благ, я не знаком с этими людьми, хорошими или плохими), где семантика глагола *körmedi* предопределяет характер участников зрительного восприятия. В частности, это воспринимающий субъект и объект, находящийся в поле зрения [7].

В отличие от Ф.Гокче, Х.Йылдыз, считает, что каждый компонент ситуации восприятия автономен и включает в себя общий элемент смысла, который связывает их в одно целое, ср.: *Kıtabımnı körgeñ eşitgeñ kişi / şahımnı du'a' birle yad kılsu tip.* – (тип.): *Kitabımı gören (yahut) işiten (her) kes şahımı dua ile yad etsin.* (букв. Все, кто **видит** (или слышит) мою книгу, помните моего короля с молитвой), где реализация значения зрительного восприятия зависит от всех компонентов рассматриваемой ситуации, между которыми устанавливается семантическое согласование [8].

Непосредственным развитием идей А.Виберга является и статья Э.Хирик [9]. В отличие от А.Виберга, отталкивавшегося в трактовке ситуации восприятия от внеязыковой действительности, Э.Хирик сосредоточил внимание на проблеме отражения ситуации восприятия в семантике турецких глаголов зрительного восприятия. Он подразделил глаголы зрительного восприятия на глаголы сознательного (*bilinçli*) и бессознательного (*bilinçsiz*) восприятия. Ср. в работе Н.С.Гисборна этот признак назван преднамеренностью / непреднамеренностью [10]. Ср. примеры из работы Э.Хирик: 1. *Ali kedilere baktı.* (букв. Али смотрел на кошек); 2. *Ali kedileri gördü.* (букв. Али видел кошек) [11]. Э.Хирик интерпретирует данные предложения следующим образом: «В первом примере использование глагола *bakmak* актуализирует активность субъекта и осуществления им действия сознательно. Что касается второго предложения с глаголом *görmek*, то здесь семантика этого глагола связана с трактовкой субъекта восприятия как пациента и акцентирует внимание на самом зрительном акте». Основываясь на этом, автор отмечает важность учета человеческого фактора в семантике глаголов зрительного восприятия и необходимость отражения его в толковых словарях [12]. Публикацию статьи Э.Хирик можно считать

знаменательным явлением, поскольку сделан шаг от атомистического рассмотрения турецких глаголов зрительного восприятия в сторону их системного и пропозитивного анализа.

Таким образом, в изучении проблем моделирования ситуации зрительного восприятия в турецком языкознании наметилось три подхода. В рамках первого центром описания выступает глагол как единица лексико-семантической системы. Что касается второго подхода, то согласно ему глагол является вершиной предложения, а его распространители трактуются как актанты. Согласно этому признаётся, что в глаголе в свернутом виде присутствует вся информация об обозначаемой им ситуации. В центре внимания исследователей, реализующих третий подход, находятся способы моделирования внеязыковой ситуации в высказываниях, включающих глаголы зрительного восприятия. Каждый из этих подходов открывает новые пути изучения проблемы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ayan E., Türkdil Y. Anlam Bilimi Açısından Kazak Türkçesinde Görme Duyu Fiilleri // Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. – 2014. – Cilt 7, Sayı 35. – S. 26-41.
2. Gisborne N. English Perception Verbs: PhD Thesis. – London, 1996. – 218 p.
3. Gökçe F. Kutadgu Bilig'de Kör- 'Görmek': Çok Anlamlılık, Metafor ve Gramerleşme // Türkbilig. – 2015. – Sayı 29. – S. 59-76.
4. Hirik E. Türkçede Duyu Fiilleri Ve Kılıp Arasındaki İlişki // X. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu. – Eskişehir, 2019. – S.805-816.
5. Hirik E. Türkiye Türkçesi Görme Duyu Fiillerinde Anlam ve Kelime Sıklığı İlişkisi // SUTAD. – 2017. – Sayı 41. – S. 53-74.
6. Kamchybekova A. K. Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri // ODÜ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi. – 2011. – Cilt 2, Sayı 3. – S. 87-102.
7. Şahin S. Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller // Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. – 2012.– Sayı 1/4. – S.45-62.
8. Viberg Å. The verbs of perception: A typological study. Berlin, Mouton de Gruyter Publ., 1984. 306 p.
9. Yıldız H. Atebetü'l-Hakayık'ta Algı Fiilleri // Karadeniz Araştırmaları. – Sayı XV/60. – S. 163-181.
10. Yıldız H. Eski Uygurcada Göz Fiilleri. Journal of Old Turkic, Vol. 1, no.1. – 2017. – S.145-213.
11. Бондарко А.В. К вопросу о перцептивности // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: Сб. ст. в честь Н.Д. Арутюновой. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 276–282.
12. Буданцева Н. А. Глагольная таксономическая модель концепта зрительное восприятие: на материале английского и французского языков. Автореферат к дисс. – Тамбов, 2014. – 25 с.

УДК 821.161.1

ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ ВОСТОКА В РАННЕЙ ПРОЗЕ В. О. ПЕЛЕВИНА

Т.Р.Аюнов, ст. преподаватель, Кокандский государственный педагогический институт, Коканд

Annotatsiya. Viktor Pelevin diniy yozuvchi, uning asarlari postmodernist deb ataladi. Ammo uning ijodiy usuli qayta ishlangan gnostitsizmga ko'proq mos keladi. Maqolada Pelevin qanday qilib deyarli har qanday syujetni o'yinga aylantirib, bunday koinot-o'yindan tashqarida biror narsa mavjudmi degan savoldan qochadi. Bu g'oya Pelevin tomonidan o'zining ko'pgina roman nasrida, shu jumladan maqolada ko'rib chiqilgan: "Chapayev va bo'shliq", "Dahshat dubulg'asi", "P avlodi", "Metuselaning chirog'i" yoki chekistlarning so'nggi jangida amalga oshiriladi. Masonlar", "Transhumanism Inc."

Kalit so'zlar: Pelevin, o'yin olami, gnostitsizm, Chapayev va bo'shliq, Dahshat dubulg'asi, Metusela chiroqi yoki Chekistlarning masonlar bilan yakuniy jangi, Transhumanism Inc., arxetiplar.

Аннотация. Виктор Пелевин является культовым писателем, его произведения называют постмодернистскими. Но его творческому методу намного больше соответствует некий вид переосмысленного гностицизма. В статье демонстрируется, как Пелевин сводит практически любой сюжет к игре, избегая самого вопроса, существует ли что-то вне подобной вселенной-игры. Эта идея реализуется у Пелевина в большей части его романной прозы, включая те, что разбираются в статье: «Чапаяев и Пустота», «Шлем ужаса», «Generation P», «Лампа Мафусаила, или Крайняя битва чекистов с масонами», «Transhumanism Inc.».

Ключевые слова: Пелевин, игровая вселенная, гностицизм, Чапаяев и Пустота, Шлем ужаса, Лампа Мафусаила, или Крайняя битва чекистов с масонами», «Transhumanism Inc., архетипы.

Abstract. Victor Pelevin is a cult writer, his works are called postmodernist. But his creative method is much more in line with a kind of reimagined Gnosticism. The article demonstrates how Pelevin reduces almost any plot to a game, avoiding the very question of whether something exists outside of such a universe-game. This idea is realized by Pelevin in most of his novel prose, including those that are discussed in the article: "Chapayev and Void", "Helmet of Horror", "Generation P", "Methuselah's Lamp, or the Ultimate Battle of the Chekists with Freemasons", "Transhumanism Inc."

Key words: Pelevin, game universe, gnosticism, Chapayev and Void, Helm of Horror, Lamp of Methuselah, or the Ultimate Battle of the Chekists with Freemasons, Transhumanism Inc., archetypes.

Романы В.О. Пелевина называют «культовыми», хотя их раскупает громадное число людей, они всё равно считаются элитарными, интеллектуальными. Из-за того, как часто он использует приём интертекстуальности, его романы принято называть постмодернистскими. Однако в этой связи возникает вопрос, а не вступает ли такое определение в противоречие с пелевинским текстом, не является ли проза писателя сатирической? Справедливость этого предположения может быть подтверждена использованием приёма сатирического изображения? На сегодняшний день не существует общей точки зрения на специфику творческого метода писателя. В свою очередь мы предполагаем, что художественный метод Пелевина заключён в его религиозном мировоззрении и элементами игры, которые могут быть характерны для различных жанров, что и не даёт точно характеризовать его романную прозу.

Ключ к художественным реалиям В.О. Пелевина заключается в его одном из ранних романов «Чапаев и Пустота», где мир представлен, как игра человеческих душ, которым нечем занять свою вечность. Эта игра всегда будет абсурдна, так как соблюдать правила игры в какой-то момент станет скучно, захочется проявить фантазию. Потому каждое произведение Пелевина направлено на то, чтобы выявить этот абсурд, продемонстрировать и тем самым подчеркнуть некую онтологическую свободу души, не скованную материальностью бытия, а самой управляющей действительностью, становящейся Богом.

Это гностическое понимание мира, где мир является даже не иллюзией, а чем-то одновременно и производным, и создающим, отмечено уже давно практически каждым исследователем. Правда, обычно это понимается, как соотношение реальной вселенной и виртуальной: «Принцип двоемирия тесно связан с другой важной стратегией, которая была вполне в духе времени – компьютеризация. Ещё задолго до фильма «Матрица» Пелевин обратился к теме компьютерной виртуальной реальности. Это не просто другой мир, а мир, который создан определёнными силами, мир, который подчиняется программному коду. И люди приравниваются к неким виртуальным персонажам, которыми управляют игроки свыше» [1, 284]. Но использование Пелевиным метафоры виртуальной реальности может объясняться тем, что эта метафора понятна всем и помогает ярче раскрыть мысль автора.

В высшей степени представительной реализацией данной мысли является повесть «Принц Госплана», являющаяся записью некоей выдуманной игры, где игрок начинает путать себя с персонажем. То есть, обращаясь к сведениям, почерпнутым из «Чапаева и Пустоты», душа начинает полагать себя собственной выдумкой, персонажем.

Один из наиболее полных анализов подобного виртуального и реального пространства сам Пелевин провёл в романе «Шлем ужаса». Причём, что примечательно, печатная версия и аудиопьесы отличаются, причём в последней Пелевин намного больше открывает из своего замысла, чем в печатной. Касается эта разница персонажа по имени Sartrik в аудиоверсии и Sliff_zoSSchitan в печатной. В аудиоверсии Sartrik объясняет, что на самом деле на него надет шлем, что всё, что говорят другие персонажи, которые ведут чат, рассчитано на него. На самом деле, как выяснится в конце, Sartrik тоже часть шлема, шлем не создаёт ничего, кроме того самого чата, который и записан в книге, а носителем шлема (шлемилем) был, скорее всего, TheZeus, некий Зевс, создатель мира шлема. Именно он наделил буквы, которые создавал шлем, вещностью, вообразил тот мир, который шлем передавал ему только разговором.

Именно «Чапаев и Пустота» является знаковым и поворотным романом Пелевина. «В начале девяностых, когда В.О. Пелевин редактировал пятитомник Кастанеды в переводе Василия Максимова, под влиянием данной работы возник замысел создать антологию русской и советской андеграундной эзотерической литературы» [3, 146]. Плотовский и Козак вспоминают при этом миф о платоновской пещере [4, 12], но этот миф – уже общее место для тех, кто хочет передать интеллектуальную суть гностицизма. А идея рассматривать работы Пелевина через призму гностицизма является уже менее распространённой теорией. В наше время гностические учения перетерпели трансформацию, но при этом так и не оформились во что-то единое, хотя стали носить отчётливые черты киберпанка, как отличительной черты нашего времени. Из этого мы можем вывести один из художественных методов Пелевина – сведение взаимодействия мира и персонажей не только к абсурду, но и к игре.

В одном образе всегда собрано громадное количество информации, каждый образ – это шкатулка, в которой хранится намного больше сокровищ, чем нужно для простого движения сюжетной линии. Взглянем на героя романа «Generation П» Вавилена Татарского. «Есть предположения, что Вавилен сочетает в себе две абсолютно разные исторические личности, которые абсолютно противоположны: Владимира Ленина и Василия Аксёнова. Вавилен объединяет в себе, как и ленинскую социалистическую утопию, так и аксёновскую свободу личности, представленную в произведениях В. Аксёнова» [5, 229]. Но достаточно легко вспомнить, в связи с этим именем ещё одну игру – Вавилон. Тот самый Вавилон, который является у джа-растафари символом развращающего капиталистического общества, полного пустых

соблазнов, то есть как раз такого, которое и предстаёт в анализируемой книге. Это не означает, что Пелевину близки понятия и принципы растафарианства, но в мире, которого не существует, в мире-иллюзии, любая религия будет одновременно и ложной, и истинной. Потому кто-то из литературоведов называет Пелевина буддистом, кто-то, напротив, считает, что он издевается над буддизмом, а также ищет дзэн в его текстах, но для Пелевина вся вселенная, время, божественное и земное – всё только игра, что и создаёт неповторимую реальность его романов.

Именно к игре сводится его художественный метод Пелевина. Считается, что он любит перенасыщать свои тексты образами масс-культуры, но это не совсем так. К примеру, в «Лампе Мафусаила, или Крайней битве чекистов с масонами» такой насыщенной современными символами становится первая часть «Золотой жук», тогда как вторая часть «Самолёт Можайского» – это использование сеттинга девятнадцатого века с лёгким намёком на стимпанк, а в третьей части «Храмлаг» – аллюзии на лагерную прозу. Пелевин насыщает свою прозу узнаваемыми символами, потому и кажется, что он пытается оперировать только масс-культурными образами. Просто последние наиболее узнаваемы, их легче всего превратить в объекты для игры, но также писатель использует образы, которые читатели знают со школьной скамьи, по рассказам и байкам. Пелевин обращается не просто к образам, он обращается к архетипам нации, каждый его образ исполнен глубокого смысла, в этом и есть суть его игры. Писатель заставляет разные образы сталкиваться между собой, и эти столкновения создают из них самих новые смыслы, новые архетипы.

Особенно значимой характеристикой прозы Пелевина является использование мифа, то есть тоже архетипа человеческого сознания. В его понимании мифа нет деконструкта, он не пытается изменить миф, но Пелевин пытается достроить его, доконструировать, дать иное прочтение. Этот мотив встречается практически в каждом масштабном произведении Пелевина. Это можно назвать «методом трактовки», то есть Пелевин не сочиняет новый миф, он берёт неясный момент в старом и придаёт ему новый – буквальный или метафорический смысл. Так в «Чапаеве и Пустоте» совсем новый смысл придаётся песне «Мне малым-мало спалось», а потом анекдоты о Чапаеве трактуются с точки зрения эзотерического знания. В романе «Generation П» значок M&M – это древний знак таинственного изречения и т.п. Этим способом он привносит в свои тексты интерактив, когда и сам читатель начинает пытаться предугадать новые смыслы, которые появятся при введении в текст новых символов.

Отдельный вид художественного творчества Пелевина – это создание неомифологизмов. Можно предположить, что им управляет основная стихия его религии: не относиться к чему-либо серьёзно, высмеивая всё происходящее, творя собственный миф. Но тут можно вспомнить и о том, что Пелевин пишет не вневременные вещи, его тексты всегда актуальны, они отражают ту культуру, которую он видит перед собой. Можно предположить, что это выражение его публицистичности, что он пытается переосмыслить действительность. Но опять же, никто не пытается раскрыть данное положение через возможное мировоззрение Пелевина: это сотворение мифа из действительности можно воспринять, как попытку заколдовать, заговорить действительность.

Метко говорит о «Поколении X», «Поколении Пепси» Д. Быков: говорит, что «они задуманы были для мира великой сложности, а творить им пришлось в мире великой пустоты» [2]. Но, быть может, как человек этого поколения, Пелевин не теряет творческой энергии и созидает собственный фантазийный мир, собственный миф. Если человеческая душа способна сотворить собственный мир, почему бы не стать ею его собственной душе? Если не уходить в подобные области эзотерики, то создание неомифа служит вполне материальной цели – новый миф разрушает старый. Попытка заново взглянуть на проблему помогает разрушить неверную точку зрения. То есть постоянное использование Пелевиным современных ему образов выполняет ту же функцию, что и высмеивание, то есть лишает их сакральности, помогает взглянуть на них через новую парадигму, деконструирует создавшиеся мифы.

Попытки прочесть творчество Пелевина через гностицизм предпринимались и раньше, хотя отмечалось и отсутствие системности его взглядов: «Заметим, что одним из конституирующих эзотерических учений, служащих основой сюжетных ходов и композиции большинства работ Пелевина, является гностицизм. Темы множественных миров, руководимых архонтами, бесконечной удаленности от Плеромы, героя-гностика, пришельца из иного мира и герменевтики вечного подозрения, заставляющей искать за фасадом этой реальности скрытые механизмы, легко угадываются в его романах» [6, 226]. Как нам представляется, отсутствие системы у Пелевина наблюдается потому, что он отказался и от очень многих положений самого гностицизма. Ведь если весь мир является игрой, то объяснение правил этой игры, уже само по себе будет игрой, то есть чем-то несерьёзным. Нельзя в терминах игры описывать какие-то варианты не представляемого реального мира, можно лишь превращать в игру всё окружающее, очередной раз доказывать, что ничего серьёзного нет вовсе, игрой является всё, любая религия, любое божество.

Практически каждый из романов Пелевина можно свести к этому, к поиску, кто именно создал этот мир, вернее, эту вариацию мира. Наиболее полно это выражено в романе 2012 года «Transhumanism Inc.», где читатель постоянно забывает о том, что практически ничего в романе не существует, есть только симуляции искусственного мозга Гольденштерна. Как один шлем создал несколько персонажей и заставил их спорить друг с другом, так в мире, который является чьей-то иллюзией, в настоящей реальности палач и жертва могут быть фантазией одного мозга, любые враги, любые друзья, всё это может быть одним и тем же человеком, одной и той же душой. Использование разнообразных современных понятий даёт возможность Пелевину ответить на вопрос «Для чего всё это?», обращённый на любые понятия. И ответ абсолютно одинаков: у этого нет смысла, всё это лишь часть игры.

Книги Пелевина оставляют странное ощущение. Никто не подсчитывал количество хэппи-эндов в его произведениях, но их достаточно много, если считать за счастливый финал разрешение конфликта тем способом, который желал бы герой, достижение им поставленных целей. В то же время многие исследователи признают, что атмосфера в прозе Пелевина оставляет ощущение лёгкой грусти. Можно предположить, что это происходит по той причине, что сам он не верит в существование мира за миром. Есть только наша реальность, одна бесконечная игра, а вокруг ничего, кроме пустоты. И кто бы ни брал на себя руководство по управлению игрой, тот всё равно оказывается опасным безумцем, который создаёт не самое приятное пространство, болезненную реальность. Удивительно, что Пелевин практически не разрабатывает идеи с апокалиптическим и постапокалиптическим миром, где бы показал, что никакого полного уничтожения невозможно, разрушение одной реальности, приведёт к постепенному образованию другой. Скорее, можно наблюдать у Пелевина позитивистские настроения с его разработкой темы искусственного интеллекта, который становится полной заменой человеческого сознания. Развёртывая его метафору, можно понять, что в таком случае и сам человеческий интеллект можно понимать, как не нечто, что создало миры, а как побочное производство этих миров, ошибку в коде, которая затем начинает формировать всю программу заново. И при этом Пелевин не находит в этом чего-то плохого. Хотя стоит сразу осознать, что при этом прочтении наличие в его прозе буддийских аллюзий, стоит расценивать как насмешку, так как ошибки кода не могут существовать вне кода. То есть человек не способен покинуть нашу реальность, просто будет выстраивать её на других уровнях.

Взглянем ещё раз на проанализированное. Мы установили, что художественный метод Пелевина состоит в том, чтобы десакрализировать, демифологизировать практически всё существующее, заставить читателя взглянуть на мир заново, не просто найти в нём новые смыслы, но попытаться самому придумать эти новые смыслы. Тем самым Пелевин выполняет ту функцию, которую и должна выполнять интеллектуальная литература, а именно меняет читателя, заставляет изменить взгляд на мир. Как правило, довольно крепкий беллетристский сюжет скрывает большое количество мелких игр по приданию новых смыслов старым символам, причём наиболее пустым по возможному содержанию символам, вроде рекламных брендов. Тем самым он делает мир одновременно и сложнее, и проще. Он убеждает читателя в его собственной возможности менять мир, выходить в пространство мировых архетипов и чувствовать себя там своим.

СПИСОК ИСПОЛЪЗУЕМОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Аюпов Т.Р. Художественные стратегии в ранней прозе В. Пелевина // Пушкинские чтения – 2020. Художественные стратегии классической и новой словесности: жанр, автор, текст. 2020. С. 283-289.
2. Быков Д. Лекция «Виктор Пелевин. Путь вниз. Часть 1». М.: Лекторий Прямая Речь, 2013.
3. Комовская Е.В. Жанр романа созерцания как самостоятельная жанровая категория (на примере романа О.В. Пелевина «Чапаев и Пустота») // Гуманитарные и социальные науки, 2014. №4. С. 146-155.
4. Полотовский С., Козак Р. Пелевин и поколение Пустоты. М.: МИФ, 2012. С. 232.
5. Иванова М.В. Черты постмодернизма в романе В. Пелевина «Generation П» // Национальные языки и литературы в условиях би- и полилингвизма. Сборник научных трудов. Отв. ред. А.Д. Ахвандрова. 2019. С. 228-230.
6. Носачев П.Г. Эзотерический палимпсест: системы образов в творчестве В. Пелевина // Ежегодная богословская конференция православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета, 2017. №27. С. 226-227.

УЎК 82-1/-9

**УСМОН АЗИМ ИЖОДИДА ОҚ ВА ЭРКИН ШЕЪР ШАКЛЛАРИ, ВАЗН
ИМКОНИАТЛАРИ**

Ф.Н.Буриева, ўқитувчи, Ўзбекистон-Финляндия педагогика институти, Самарқанд

Аннотация. Ушбу мақолада ҳозирги замон ўзбек адабиётига Ғарб адабиёти таъсирида кириб келган шеърӣй шакллар, оқ ва эркин шеърларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши ҳақидаги маълумотлар берилди. Бундай шеърӣй шаклларнинг назарий асослари: қофияланиши, вазн

имкониятлари тўғрисида адабиётшуносларнинг фикрлари қиёсан таҳлил этилди. Оқ ва эркин шеърларни биринчи бор ўз ижодларида қўллаган Чўлпон ва Фитрат каби шоирларнинг шеърятидан мисоллар келтирилиб, таҳлил қилинди. Мақоланинг асосий қисмида ўзбек шоири Усмон Азимнинг оқ ва эркин шаклдаги шеърлари ҳақида фикрлар берилди ҳамда улар поэтик жиҳатдан таҳлил этилди.

Калит сўзлар: анъана ва новаторлик, эркин шеър, оқ шеър, ижровий лирика, персонажли лирика, воқеабандлик.

Аннотация. Аннотация. В этой статье даны сведения о возникновении и развитии поэтических форм "белой" и свободной поэзии, вошедших в современную узбекскую литературу под влиянием западной литературы. Были сравнительно проанализированы мнения литературоведов о теоретических основах поэтических форм: рифмованность, возможности стихотворного размера. Были приведены и проанализированы примеры из поэзии таких поэтов, как Чулпан и Фитрат, которые впервые использовали "белый" и свободный стих в своем творчестве. В основной части статьи даны размышления о стихах узбекского поэта Усмана Азима "белой" и свободной формы, а также их поэтический анализ.

Ключевые слова: традиция и новаторство, Свободная поэзия, "белая" поэзия, исполнительская лирика, образная лирика, сюжетная насыщенность.

Abstract. This article provided information on the emergence and development of poetic forms, white and free poems, which have entered modern Uzbek literature under the influence of Western literature. The theoretical foundations of such poetic forms: rhyming, opinions of literary critics about the possibilities of weight were analyzed in comparison. Examples were given and analyzed from the poetry of poets such as Chulpan and Fitrat, who first used white and free poems in their creations. In the main part of the article, thoughts were given about the poems of the Uzbek poet Osman Azim in white and free form, and they were poetically analyzed.

Keywords: tradition and innovativeness, free poetry, White poetry, Fusion lyrics, character lyrics, eventability.

Бадий адабиётда анъана ва новаторлик адабиётшуносликдаги кенг кўламли ўрганилиб боровчи, адабиёт тарихининг ҳамма замонларида долзарб ва кизиқарли бўлган масалалар. Мумтоз адабиётимиз намояндалари ҳам ўз ижодларида ҳар доим янгиликлар яратишга ҳаракат қилиб келишган. Масалан, Навоийнинг "Ҳамса" асари ҳақида сўз юритилганда ҳам унинг салафлари-устозларидан фарқли равишда бу асарга кўпгина янгиликлар қўшгани асарни туркий тилда ёзганлиги, шунингдек, "Фарҳод ва Ширин" достони номланиши, образлар тизими, сюжетига бир қанча ўзгаришлар киритганлигини адабиётшуносликда шоирнинг ўзига хос новаторлиги сифатида баҳоланган. Шунингдек, XX аср адабиёти ёрқин юлдузи Чўлпоннинг новаторлиги ҳақида шундай дейилади: "Чўлпон ўз ижоди билан шеърятимизга қатор янгиликларни олиб кирди. Жумладан, унинг бадий шакл соҳасидаги Н.и шеърларининг ритмик-интонацион қурилишида бармоқ ва сарбаст имкониятларидан кенг фойдаланиши, мумтоз шеърятдаги шеър шаклларни ўзгартириб қўллаши, шеърят тилини жонли сўзлашув тилига яқинлаштиришга интилиши, шеърятимизга ижровий лирика, персонажли лирика каби жанр кўринишларини олиб кирганида; бадий мазмун соҳасида эса шеърятга ижтимоий "мен"ни олиб киргани, шахсийланган ижтимоий дардни қўйлагани, анъанавий поэтик образлар (ёр, ошиқ, висол ва б.) маъносини ўзгартиргани қабиларда кўринади".[3;205] Чўлпоннинг шеърятдаги бундай янгиликлари ўз даврида адабиёт учун ниҳоятда муҳим янгиликлар ҳисобланади. Аслида, жадид адабиёти намояндалари Шарқ мумтоз анаъаналарига танқидий назар билан қараб Жаҳон адабиётида мавжуд шеър шаклларга интилиб, назарий қарашларда ҳам шунга асосландилар: Буни Абдурауф Фитратнинг "Адабиёт қоидалари" мақоласидан олинган қуйидаги фикрлар ҳам тасдиқлайди: "Шеърда кишиларнинг қонини қайнатғучи, сингирларини ўйнатғучи, миясини титратқучи, сезгусини қўзғатғучи бир куч, маънавий бир куч бор. Шундай бир кучи бўлмаган сўз вазн ва қофияси бўлсун, шеър бўла олмайди."[6;65] Кўринадики, мутафаккир адабиётшунос шеърнинг шакл томонини, унинг вазн, қофия масалаларини кейинги ўринларга қўйиб, унинг мазмун тарафига, инсоннинг туйғуларига таъсир этувчи томонига муҳим деб қарайди. Қуйидаги иқтибос адабиётшунос олимнинг бу борадаги фикрларини янада ёрқинроқ ифода этади: "Вазн билан қофиянинг шеърга таъсири йўқдир, вазн ва қофияси бўлмаган кўп шеърлар бўлгани каби "шеър" бўла олмаган вазнли, қофияли сўзлар ҳам кўпдир. Юрак сезгиларини кўрсатмақдир. Вазн ва қофия эса сўзнинг "беағи"(зийнати)дир. Юракимиздаки сезгиларни тўғри бермакчи бўлсоқ қофиясиз, вазнсиз бир шеър (сочим шеър) ёзиладир. Шеъримизни беамакчи эсак, вазнли, қофияли шеър (тизим шеър)ёзармиз. Вазн ва қофия юракимиздаки сезгиларимизни тасвир этучи сўзларимизни беағидир (зийнат берадир); сезгиларимизни бошқаларга ўткармак учун айтилгуси сўзлар вазнли, қофияли бўлганда мусика оҳангини бериб турадир, шунинг учун кулоққа ёқимлироқ келади".[6;66] Кўринадики, Фитратнинг адабий қарашларига кўра, туйғуларни, сезимларни тўла ифодаланиши

учун қофия ва вазнсиз шеърлар маъкул. Ҳақиқатан ҳам, жадид адабиётлари намояндаларининг чуқур пафосга эга энг таъсирчан шеърлари қофия ва вазнсиз шеърлардир. Масалан, Чўлпоннинг “Булоқлар кучоғида”[7] тўпламидан жой олган табиат гўзалликларидан таъсирланиш натижасида юзага келган ҳис-туйғулар пўртанасини ифода этган қуйидаги шеърлар ўзбек адабиётида Жаҳон адабиётидаги шакл ва жанрлардаги шеърларнинг яратилишидаги илк уринишлардир: “Кеч кириши”, “Кўкламойим йўлга чиққан”, “Сув”, “Баҳорни соғиндим...”, “Куз ёмғири”. Шунингдек, бундай шеърлар Фитратнинг ижодида ҳам кўплаб учрайди. Унинг “Юрт қайғуси” тўпламига киритилган аксарият шеърлари, масалан, “Мирих юлдузига”, “Кимсасизлик пучмоғида ёлғузча”, “Ишқимнинг тарихи”, Яна ёндим”, “Нега бўйла”, “Шоир”, “Парча” кабилар эркин шеърнинг яққол намуналари бўла олади. Умуман олганда, Фитратнинг қофия ва вазнга эътибори иккиламчи ўринда бўлиб, шеърларда қўллаган қофиялари ҳам аксарият оч қофиялар, улар ҳам мисралар аро ноизчил келади. Фикримизнинг далили сифатида шоирнинг “Шарқ” шеъридан олинган қуйидаги икки банднинг шаклий таҳлилини келтириб ўтамиз:

*Қардошларим, мана сизга бир ўлка
Ким, топилмас ер юзида сингари.
Ҳар ёнида кенг, ям-яшил учмоҳлар
Жон сувиндан етишкандир гуллари...
Оғочлари яшил кийимлар кийган
Эврилишар топингали тангрига.*

*Оғир, юксак, кўркам, ҳайбатли тоғлар
Ўндан,
Сўлдан...
Ҳар ёндан
Ҳақ йўлида урушғучи аскардек,
Ясов тортиб, кўкрак кериб юксалган
Кўкдан дағи ўз ҳаққини истардек.*

Шеърнинг биринчи банди бармоқнинг $4+4+3=11$ вазнида бўлиб, қофияланиши а-б-а-с-а. Қофия бўлиб келган икки сўз, **сингари, гуллари** оч қофиядир: равий р товуши гуллари сўзида қўшимчада келган. Шеърнинг иккинчи бандида эса вазнда ҳам эркинликка асосланилади. Демак, шоир адабиётшунос сифатида шеърни қандай талқин қилган бўлса, ўз ижодида бунга амал қилди. Ёки, аксинча, назарий қоидаларни ўз ижодий индивидуаллигидан келиб чиққан ҳолда келтирган, деб тахмин қилишимиз мумкин.

Кейинги давр замонавий шоирлари ҳам шеърӣ шаклларда бу каби новаторлик қилишга интилишлар турли ва хилма-хил кўринишларда юзага келди. Лекин адабиёт ва фанда дастлабки уриниш новаторлик ҳисобланиб, кейингилари унга эргашиш бўлиши мантиқан қонуниятдир. Биз қуйида ижодининг тадқиқи берилаётган шоиримиз Усмон Азим ижодига назар ташлаганда шу нуқтайи назардан қараб, Чўлпон, Фитрат каби унда ҳам мумтоз шеърӣ шакллари ўзгартириб қўллаши, бармоқ ва сарбаст имкониятларидан кенг фойдаланиши, ижровий лирика, персонажли лирика жанрларини қўллаши, ижодда ижтимоӣ “мен”ини яратганлиги, анъанавӣ поэтик образлар маъносини ўзгача талқинда бериш кабиларни кейинги фикрларимизда салафлари-устозларига издошлик сифатида баҳоласак-да, шоирнинг баллада, мактуб, оқ шеър ва ижодида алоҳида мазмунӣ аҳамият касб этган эркин шеър кабиларга ёндашуви - новаторлиги ҳақида тўхталиб ўтсак мақсадга мувофиқ бўлади.

Шеър шоирнинг ҳис-туйғулари, воқеликка нисбатан шахсий қарашлари ҳосиласи. Баъзан оний лаҳзаларда бир зарб билан яратилувчи адабиётнинг нисбатан кичик шакли бўлган бу бадий адабиёт намуналари истеъдодли шахсларнинг жунунваш паллаларида, ҳис-туйғуларининг энг юқори нуқталарида яратилганлиги туфайли ўқиғувчининг ҳисларига ҳам кучли таъсир этади. “Аристотелнинг “Поэтика”сидадаги “Поэзия-истеъдодли ёки мажнунсифат кишининг қисматидир. Истеъдодли одамлар руҳан жуда таъсирчан, мажнунсифатлари эса жазавага мойил бўладилар” деган қайдларини эслаймиз”. [5;140] Усмон Азим шеърӣ тиги чуқурроқ кириб борар эканмиз, унинг иқтибосда келтирилганидек, айнан мажнунсифат, жазавага мойил истеъдодли шахслардан эканлигига амин бўламиз. Ҳатто шоирнинг дунё ва тириклик ҳақидаги фалсафӣ фикрлари ҳам ниҳоятда жўшқинлик билан бериладик, фикр ва телбавор туйғунинг қоришиқ ҳолатдаги тасвири шоир шеърӣ тинининг ўзига ҳослигини юзага келтирган. Шунинг учун ҳам шоир туйғуларни тўлиқ ифодалаш имкониятини берувчи шеърӣ шаклларга, масалан, оқ ва эркин шеърларга кўп мурожаат этган. Унинг “Мени севинг, мендан нафратланинг”, “Инсонни тушуниш керак”, “Рашк, ғийбатнинг тўлқинларида”, “Шубҳа”, “Ёмғир”, “Кўчадан репортаж”, “Мен чарчаб, сенга суяндим, ҳақиқат”, “Алпомиш хусусида шоир дўстимга махфӣ хат”, “Аввал яшашни ўрган”, “Ёмон бўлди, бизлар ажралдик”, “Учинчи ўғил”, Кун ботиб, ой чиққанда”, “Хайр, йиғламанг” каби бир қатор шеърлари эркин шеърнинг энг мукамал намуналаридир. Шу ўринда

Абдулла Қаҳҳорнинг «ёзувчи жанрни эмас, жанр ёзувчини танлайди» деган машҳур гапи эсга тушади. Бизнингча, ушбу фикр драматургга, шоирга – барча ижод вакилларига нисбатан ҳам айтилса бўлаверади. Демокчимизки, шеърятнинг оқ, яъни қофиясиз шакли, эркин шеър, мажозий маънода айтганда, шоир Усмон Азимни танлаган жанрлар ҳисобланади. Юқорида саналган шеърларнинг аксарияти адабиётшуносликда қизгин кутиб олинган, шеър мухлислари орасида машҳур шеърлардир. Жумладан, шоирнинг оқ шеърда шаклида ёзилган назм намуналаридан бири “Инсонни тушуниш керак” деб бошланади. Биринчи сатрлариданок кўринадики, шеър унинг фалсафий мазмундаги асарларидан ҳисобланади. Шеърда шаклий жиҳатдан қаралганда ҳозирги замон анъанавий шеърый шаклларга қўйиладиган талабларнинг ҳеч бирига асосланилмаган. Изоҳлаймиз: бандлар мисраларининг сонида ҳар хиллик кўринади (6,7,22,10,4,4); бармоқ вазни қоидаларига амал қилинмаган, мисралардаги бўғинлар, туроқлар сонида изчиллик мавжуд эмас.

Инсонни тушуниш керак... =8

Сизни зор этиб бепарво боқувчи, =11

Тушларингизга кирадиган жодугар кузлар=14

Балки мағрурликдан, =6

Балки ҳаёдан, =5

Сизга юлдузлардан олисроқ эрур. =11

Шунингдек, шеър қофиясиздир. Санаб ўтилганларнинг бари бу шеър оқ ва эркин шеърнинг хусусиятли ўзида мужассам этганлигини кўрсатади. Бу ўринда эркин истилоҳи вазнга нисбатан олиниб шеър “эркин вазнли оқ шеър” дея таърифланса, назарий қоидаларга мувофиқ бўлади. “Адабий тур ва жанрлар” китобининг 2-жилдида бу шеърый шаклга қуйидагича таъриф берилади: “ОҚ ШЕЪР- лирикада қофиясиз ёзилган шеър жанри. Мавзуси вазни чекланмаган, асосан бармоқ системасида ёзилмоқда”[1;207] “Адабиётшунослик луғати” да эса: “ОҚ ШЕЪР (русчадан калька: “белый стих”) - муайян ўлчовга эга бўлгани ҳолда мисралари ўзаро қофияланмаган шеър»[3;210] дейилади. Бу икки таърифдан англашиладики, оқ-қофиясиз шеър шакли, лекин муайян вазнга эга бўлади. Энди “Адабиётшунослик луғати”да эркин шеърнинг таърифларига эътибор қиламиз: “Э.ш.га хос хусусият шуки, унда мисралардаги бўғинлар сони, уларнинг ўзаро қофияланиши қатъий тартибда эмас, бироқ шеър давомида ўлчовда тенг ва ўзаро қофиядош мисралар эркин тарзда такрорланади. Худди шу жиҳати уни бармоққа яқинлаштиради. Яъни рус силлабо-тоник шеърятини негизида пайдо бўлган Э.ш. (вольный стих) ўзида силлабо-тоник шеърга хос белгилар (стопалар)ни сақлаб қолгани каби, ўзбек Э.ш.и ҳам ўзида бармоққа хос айрим хусусиятларни сақлайди”[3;369] . “Сарбаст шеър ўзининг ички ритмик тузилиши билан ажралиб туради. Унинг ички қурилишини кескин, юксак кучланишли руҳий оҳангларнинг ўзига хос ифодаси – баралла, авж пардада қуйланадиган турли овозларнинг бир архитектуроник мужассамликдаги ижроси ташкил этади. Сарбаст шеърга асос бўлган ички руҳий оҳанглар бармоқ вазнидаги шеърнинг қатъий белгиланадиган аниқ шаклига тушмайди, у кўпроқ эркинликни, кенгликни талаб қилади. Сарбаст кўп овозли –полифоник шеърдир, шу сабабли унинг ички ритмикаси симфоник қуйларга яқин туради”.[2;42] Таърифлардан эркин шеърда вазн ва қофия бўлиши инкор этилмайди, фақат улар ритмик изчилликда бўлмаслиги тушунилади. Энди Усмон Азимнинг юқоридаги шеърига келадиган бўлсак, унда қофия ҳам, вазн ҳам йўқ. Фақат фикрларнинг бандма-банд берилиши унинг шеърый белгиси бўлиб туради. Лекин шеърда ифодаланган мазмуннинг чуқур лиризм билан таъсирчан ифодаланиши, танланган сўзларнинг бадиий-экспрессив бўёқдорлиги унинг ҳар қандай вазн ва қофия талаблари асосида ёзилган шеърлардан-да оҳангли эшитилишига сабаб бўлган.

Журъат килинг бир оз, ширин-ширин сўз топинг,

Шабда, Нур, Осмон, Қуёш, Ер бўлинг,

Унинг орзуси булинг, қайғуси бўлинг —

Ўшанда елкангизга бошини қуйиб,

Ҳеч кимга айтмаган ул азиз сўзни

Маъсум лаблари-ла балким шивирлар:

"Севаман!"

Мазкур бандда шеърый оҳангни фақатгини “бўлинг” сўзининг такроригина ифодалаб турибди, аммо бутун бандлардаги вазннинг изчил эмаслиги ҳам, қофиянинг йўқлиги ҳам шу биргина такрор орқали сезилмай кетган. Шунингдек, шеърда бош ҳарфларда берилган *Шабда, Нур, Осмон, Қуёш, Ер* сўзлари тилимизда кўпинча ифодаловчи мажозий маъносини ҳар галгидан-да кучлироқ ўзида мужассам этиб, инсон ўзига яқин инсонни(бу ерда севикли ёри)ни тушуниши учун *Шабда-эркаловчи, Нур-ёритувчи, яъни адашишлардан сақловчи, Осмон-ғурур этадиган инсонни, Қуёши-яшашга, тирикликка бўлган меҳрини оширувчи, Ер-баъзида хатоларини кечира олувчи хокисор яқини* бўла олиши кераклигини айтади. Шеърнинг бу мисрасини юқоридаги таҳлил этилган каби тушуниш унча мушкуллик туғдирмайди, чунки бу сўзлар санаб ўтилган маънода умумхалқ тилида ҳам, бадиий адабиётда ҳам кўп ишлатилган.

Шеърнинг кейинги бандлари воқеабанд характерда бўлгани учун нисбатан йирикроқ (22, 10 мисра) ва воқеабандлик қонуниятларига кўра уларда айрим лирик образлар келтирилган, яъни *пиёниста, мухлисбаччалар, Маяковский*. Юқоридаги саналганларнинг бари шеърнинг ўзига хос композицион тузилишини юзага келтирган.

Шу ўринда айтиб ўтиш лозимки, шоир шеъриятида воқеабандлик жуда кўп учрайдиган усуллардан ҳисобланади. Унинг турли жанрдаги ва шаклдаги шеърларида ҳам воқеабандлик баъзан бутун бошли шеърни қамраган ҳолда, баъзан шеърнинг айрим қисмларида кўринади. Биз қуйида шоирнинг воқеабанд характердаги бир оқ шеъри таҳлилини бермоқчимиз. Масалан, “Ёмғир. Бекат.” сўзлари билан бошланувчи сарлавҳасиз шеърдаги қисқача воқеа шундан иборатки, гўзал аёл бекатда ёмғирдан ивиб турибди ва бекатдаги ички кечинмалари тасвирланаётган эркак у ҳақда :

*"Совуқ қотди,— уйлайди эркак,—
Ёмғирпўшни елкасига ташласам,
Хафа булмасмикин?"*
(Олтмишинчи автобус тўхтаб ўтади).
*"Чиройли экан,— уйлайди эркак,—
Ёши ҳам ўттиздан ошмаган.
Кани эди, шундай хотиним бўлса..."*

Эркак аёлга ёмғирпўшни беришга ҳам, у билан суҳбатлашишга ҳам журъат эта олмайди ва аёл автобусга ўтириб кетади. Лекин шеърдаги воқеа бу билан якунланмайди:

*(Уйида
ивиган кийимларини
яна ўзи
— хўрсиниб — ечади аёл).*

Кўринадики, шеър воқеабандлик учун нисбатан қисқа, яъни бир мисрани зинама-зина бўлиб тасвирлашлар билан (шеърнинг аксарият сатрлари шундай берилган) 25 қаторни ташкил этади. Лекин ундаги воқеа сюжетнинг барча унсурлари асосида тасвирланади: **экспозиция**–ёмғир, бекат, кийимлари ивиб ёмғирда турган аёл; **тузун**–эркакнинг унга ёмғирпўшни беришни хаёл қилгани, **конфликт**–эркакнинг аёл унинг илифотини илиқ кутиб олиш ёки олмаслиги ҳақидаги ўйлари; **қулминация**–эркакнинг “Кани эди, шундай хотиним булса...” дея орзуга берилиши; **ечим**–автобуснинг келиши, эркакнинг уф тортиши, аёлнинг яна кийимларини ўзи ечиши. Бу мўъжаз сюжетда ҳаётнинг маҳзун қисмати, туташмаган тақдирлар, ёлғизлик азоби каби мавзулар ёритилади. Шунингдек, икки лирик образ: гўзал, лекин меҳр-эътиборга муҳтож ёлғиз аёл ва ҳаётда ўз жуфтини қидираётган эркак. Унинг аёл ҳақида “Ёши ҳам ўттиздан ошмаган” деб хаёл қилишидан ўзи ҳам шу ёш атрофидаги оилавий ҳаётини, балки, иккинчи бор изга қўйиш илинжида бўлган инсон деб тасаввур қиламиз. Унинг хатти-ҳаракатлари, ўй-хаёлларидан мулоҳазали, одоб-ахлоққа эга инсонлиги ҳам билиниб туради. Шеърдаги воқеа ҳам унинг тилидан берилганига кўра уни бош образ дейишимиз мумкин. Шу ўринда қайд этиш керакки, воқеабандликни ифодалаш оқ шеър шаклининг имкониятларидан бири. Шунинг учун адабиётдаги баъзи драматик асарлар ҳам, масалан, М.Шайхзоданинг “Мирзо Улуғбек” фожиаси шу шаклда ёзилган асарлардандир.

Таҳлили берилган иккинчи шеър, “Ёмғир”да ҳам худди “Инсонни тушуниш керак” шеърининг шаклий тузилиши: қофиянинг йўқлиги, вазнининг изчил эмаслиги, сатрдаги сўзларнинг зинама-зина тасвирланиши, воқеабандлик, образларга эгалик мавжуд. Бу шеърлардаги яна муштарак жиҳат уларда эсда қоларли деталларнинг учраши. “Инсонни тушуниш керак” шеърда *ароқ, маузер*; “Ёмғир шеърда *ёмғир, 60-автобус, ёмғирпўш, аёлнинг ёмғирда ивиган кийимлари* шундай деталлардир. Айтиб ўтилган шеърларда бу сўзларнинг муҳим ғоявий мазмунни ўзида жамлаб алоҳида аҳамият касб этганлиги уларни деталлар дейишимизга асос бўлади. “Аввало, Д. бадий воқеликни яратиш воситаси ашёси бўлиб, у тасвирланаётган нарсаларни конкретлаштиради, уни ҳиссий идрок қилиш мумкин бўлган тарзда гавдалантиради. Бошқача айтсак, Д. асарда тасвирланган образнинг кичик бир қисми (яъни у ҳамиша предметлиликни кўзда тутаяди), деталларнинг бирикуви натижасида ўша образ кўз олдимизда бутун ҳолда намоён бўлади.”[3;89]

Шоир ижодида ўзига хос ўринга эга бўлган ушбу оқ шеърларнинг жанрий хусусиятлари Усмон Азимнинг яна бошқа кўпгина шундай шаклдаги шеърларида ҳам мужассам.

“Адабиёт тараққиёти икки асосий йўлдан боради. Биринчидан, адабий тараққиёт бадий асарларнинг тур ва жанрлари кўпайиб, ўзгариб ва мураккаблашиб бориши билан боғлиқ ҳолда давом этади. Иккинчидан, адабиёт турли ижодий усулларнинг вужудга келиши ва алмашилиши билан боғлиқ равишда ривожланади.”[4;187] Таърифдан кўринадики, давр ўтган сари жанр ва шакллар ўзгариб боради. Биз юқорида таҳлилини берган Усмон Азимнинг “Бўлиниб боряпман...” деб бошланувчи шеъри манбаларда келтирилган оқ шеър қоидаларига тўла мос келса-да, шоирнинг бошқа қофиясиз шеърлари, жумладан, олдинги саҳифаларда таҳлил этилган “Инсонни

тушуниш керак...”, “Ёмғир” шеърларида қофиянинг йўқлиги оқ шеър деб берилишига асос бўлса, унда вазнининг изчил эмаслиги ушбу шеърларни эркин шеър хусусиятларини ҳам ўзида мужассам этганлигини кўрсатади. Шоир шеърлятида бундай кўринишдаги шеърларнинг бир талай эканлиги унинг ижодида оқ ва эркин шеърларнинг шакл жиҳатдан умумлашганлигини кўришимиз мумкин. Шоирнинг “Дарс”(1986) тўпламидан ўрин олган “Самарқанд, илдининг қаерда?”, “Аскар ўлди”, “Доктор тўғриси айтиди”; “Уйғониш азоби” тўпламидан ўрин олган “Бўлиниб боряпман минг бир бўлакка”, “Ёмон бўлди, бизлар ажралдик”, “Сен ухляпсан” каби шеърлари шундай тузилишдаги, яъни оқ ва эркин шеърнинг шаклий хусусиятларини ўзида жамлаган шеър намуналаридир. Буларни эркин вазнда ёзилган оқ шеър намуналари дейилса, назарий жиҳатдан асослироқдир. Шоирнинг “Фонус” тўпламида аксарият шеърлар ҳам юқорида айтилгандек шаклдадир. Тўпламдаги эркин вазндаги оқ шеърлар мавзу жиҳатдан ҳам, шакл жиҳатдан ҳам ранг-баранг.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Адабий тур ва жанрлар. 3 жилдик. 2-жилд. ЎзФА “Фан” нашриёти. Тош.-248 бет
2. Аҳмад Аъзамов. Масъул сўз. Иброҳим Ҳаққулов. Бадий сўз шукухи. Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент. 1987.- 264 бет
3. Д. Қурунов, З. Мамажонов, М. Шералиева. Адабиётшунослик лугати. Академнашр.- Т.400 бет
4. Е. Худойбердиев. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент.1995-йил.- 272 бет.
5. Ҳ. Умунов. Адабиёт қоидалари. Тошкент. 2010. -254 бет.
6. Шарқ мумтоз поэтикаси талқинлари. Ҳамидулла Болтабоев талқинларида.”Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти. Тошкент-2008, 427 бет
7. Чўлпон “Булоқлар кучоғида”. Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент.-2007-йил, 48 бет.

УДК 81`342.3:81`367.622[=161.1/=512.133/=111]

ИНФОРМАТИВНОСТЬ ТЕКСТОВ МЕДИЦИНСКОЙ РЕКЛАМЫ

Б.З.Гафуров, PhD, доц., Бухарский государственный медицинский институт, Бухара

Annotatsiya. *Ushbu maqola reklama matnini o'rganishga bag'ishlangan. Unda tibbiyot va farmatsevtika sohalari reklama matnlarining lingvistik tahlili yoritilgan.*

Таянч сўзлар: *reklama matni, tibbiyot atamasi, reklama matnlari turlari, ijodiy yondashuv, sintaktik birliklar, darak gap va dialog shakli.*

Аннотация. *Данная статья посвящена изучению рекламного текста. Произведён лингвистический анализ текстов медицинской и фармацевтической рекламы.*

Ключевые слова: *текст рекламы, медицинский термин, виды рекламного текста, творческий подход, синтаксические конструкции, повествовательный и диалогический стиль.*

Abstract. *This article is devoted to the study of the advertising text. A linguistic analysis of the texts of medical and pharmaceutical advertising was carried out.*

Key words: *advertising text, medical term, types of advertising text, creative approach, syntactic constructions, narrative and dialogic style.*

В настоящее время информация, отраженная в рекламном тексте лекарств и медицинских услуг, может привлечь внимание заинтересованного потребителя, вызвать желание увидеть и совершить определенное действие, убедить его сделать заказ или совершить покупку товара, внушить интерес к предварительному заказу.

Естественно, что в рекламном тексте форма и содержание должны быть взаимосвязаны, а заголовок в нем в первую очередь привлекает внимание и усиливает интерес любого заинтересованного потребителя. Как известно, заголовок – самый важный элемент рекламного текста. Если заголовок рекламного текста не вызывает заинтересованности читателя, весь текст может оказаться малопродуктивным и бесполезным.

Особенно велика в тексте рекламы важность первого предложения – оно может расширить круг потребителей и тех, кто заинтересован в этой рекламе. Большой акцент следует сделать на содержание текста. Текст рекламы, в котором содержится медицинская лексика, должен содержать новую информацию в каждой фразе, что может привести к повышению доверия к товару (медицинскому препарату) и желанию его купить.

Прежде всего, следует провести четкую дифференциацию терминов «медицина» и «фармация». «Медицина – совокупность наук о болезнях, их лечении и предупреждении»[4]. «Фармация – комплекс научно-практических дисциплин, изучающих вопросы изыскания, обработки, изготовления, стандартизации, хранения и отпуска лекарственных средств»[5]. Таким образом, медицина и фармация представляют собой различные сферы научных знаний, неразрывно связанные друг с другом. Эта связь особенно ярко проявляется в рекламных текстах.

Текст, в котором используются медицинские термины и фразы, легко читаемые и понятные каждому, а также общий стиль, отходящий от научного и более близкий к разговорному, увеличит количество людей, заинтересованных рекламой.

По мнению Т. Н. Колокольцевой, «в рекламный дискурс члены социума включаются помимо своего желания и подчас даже незаметно для самих себя. Происходит это благодаря высокой технологической оснащённости окружающей среды оборудованием, через которое транслируется та или иная рекламная информация, повсеместному присутствию рекламных баннеров, плакатов и пр. Нежелательное вторжение в личную жизнь, однако, не может не порождать недовольства, и потому, чтобы удержать внимание публики, создатели рекламы вынуждены использовать широкий спектр вербальных и невербальных средств воздействия»[3].

В тексте рекламы широко применяются формы личных и притяжательных местоимений («мы / biz, нам / bizga, у нас / bizda, наш / bizning» или «вы / siz, вам / sizga, у вас / sizda, ваш / sizning»), которые способствуют созданию иллюзии совместности интересов потребителя и рекламодателя. Например: **Нам** нужны квалифицированные работники! Оставайтесь **с нами!** **Мы** рады **вам** служить! и т.п. Интересующееся лицо или потребитель, который читает текст такой рекламы, будет удовлетворен тем, что рекламируемый товар или услуга презентованы доступным языком, с уважением и вниманием к читающим.

Обычно рекламодатель, как и человек, заинтересованный рекламой текста, направляет своё внимание на одно ключевое слово, которое является для распространителя объектом реализации его продукции, а для потребителя – решением потребностей. Чтобы привлечь внимание тех, кого хотят заинтересовать в рекламируемом медицинском товаре, необходим творческий подход для составления интересного текста. Креативно оформленный текст рекламы, в котором содержится медицинская лексика, даёт возможность собрать большую заинтересованную аудиторию, но при всём этом следует знать меру в подборе творческих идей.

Некоторые авторы широко пользуются возможностями стилистической маркированности слов, которые способствуют тому, чтобы произвести более яркое впечатление на сознание заинтересованного лица. Рекламный текст характеризуется стремлением создавать образы и эмоции, а также управлять определенными ощущениями в восприятии читателя.

Особое внимание в рекламном тексте следует уделять его форме и содержанию. При оформлении заголовка и самого текста рекламы, в котором содержится медицинская лексика, необходимы лингвистические знания и навыки по орфографии, пунктуации, стилистике. Однако в некоторых случаях в целях упрощения текста рекламы эти нормы не соблюдаются. Тем не менее, такое несоблюдение языковых норм считается приемлемым явлением при реализации рекламируемого товара.

В рекламных текстах сферы медицины и фармацевтики на русском и узбекском языках в роли назывных терминов выступают словосочетания с ярко выраженной положительной коннотацией, направленной на благоприятный эмоциональный отклик и внимание целевой аудитории: «*Жемчужина молодости*», «*Радость движения*», «*Рождество talhami*», «*Аптека Живика*» и т.д. Будучи важными компонентами синтаксических конструкций в целом, они служат для создания ряда позитивных образов в текстах медицинской рекламы.

Тексты рекламы сферы медицины и фармацевтики обычно представлены повествовательным и диалогическим стилями.

Повествовательный стиль рекламы предполагает передачу информации в виде рассказа, в котором описываются преимущества рекламируемого товара. Завершается повествование императивным предложением с пожеланием, призывом, приглашением. Например, **на русском языке:** «*АЛФАГИН - СИЛЬНЫЙ ИММУНИТЕТ! Способствует быстрому восстановлению после болезни. Обладает общеукрепляющим действием. Улучшает самочувствие после перенесенных заболеваний. Активизирует защитные силы организма, укрепляет иммунитет. Будьте здоровы с АЛФАГИН! Спрашивайте в ближайшей аптеке вашего города или онлайн*»; **на узбекском языке:** «*Diqqat! Superyangilik! O`rta Osiyoda ilk bora. Qandli diabet «Caxar» kasalligiga qarshi «Ала-Диабет» preparati!!! Qandli diabetdan azob chekayapsizmi? Unday bo`lsa Sizga Sunnat asosida tabiiy o`simliklardan tayyorlangan «Ала-Диабет» yordam beradi. DORIXONALARDAN SO`RANG!*»; «*MONTALIN(indonesia) kimyoviy qo`shimchalarsiz to`liq tabiiy tarkib. Isbotlangan yuqori samaradorlik Og`riq sindromini yo`q qilish. Yallig`lanishni va shishishni engillashtiradi va davolaydi. Umurtqa to`qimasini tiklaydi. Teri ichki qatlamlarining tuzlanishini oldini oladi*»; «*CADELTA- kuchli yallig`lanishga qarshi va og`riq qoldiruvchi ta`sirga ega bo`lgan unikal preparat. Mahsulot haqida barcha ma'lumotni olish uchun reklamadagi «Подробнее» tugmasini bosib va Telegramga yo'naltirilganingizdan so'ng «+» belgisini yozib qoldiring. So'ng, operatorlarimiz siz bilan bog`lanishadi*» и т.п.

Диалогический стиль рекламы как на русском, так и на узбекском языках чаще всего используется в коротких видеороликах. Например, **на русском языке:** 1) «*Кажется я*

простудился. Нос заложен, так что голова болит. Сразу же прими **Синупрет экстракт!** **Синупрет экстракт** избавляет от насморка и головной боли» (текст рекламы в виде видеоролика, описывающий бытовые проблемы, связанные со здоровьем);

2) «– В туалет не хочешь?

– Нет.

– Точно не хочешь? Уверена?

– Мама, мне надо в туалет!

– Ну, раз надо, так надо!

Магний В6 помогает восполнять уровень магния в организме и защищает от нервных перегрузок. **Магний В6 форте: отбросьте лишнее волнение**» (текст рекламы в виде видеоролика, описывающий бытовую ситуацию, связанную с поддержкой здоровья);

– **на узбекском языке:** 1) «– Yuving, yuving, tishingizni yuving, kuniga ikki bor tishingizni yuving, kovak bo`lmasligi uchun **Colgate** bilan yuving!

– Tog`da uyqudan uyg`ongach, oqshom uyqudan oldin **Colgate** bilan yuving, kovak bo`lmasligi uchun!!!

– Shiki, shiki yuving!

– **Colgate** bilan tishingizni yuving!!!» (текст рекламы в виде видеоролика, где главные герои-дети исполняют песню, соблюдая рифмовку текста);

2) «– *Dezdemon, tungi ibodatingni qilganmisan?*

– Ha, mening janobim.

– *Gunohlaringni bilasanmi?*

– Bel og`rig`im tutdi meni.

– *Qupen gel qutqarar seni.*

– *Muskullar sezsa og`riq - Qupen etadi forig`.*

– *Tish og`risachi bexos?*

– *Qupen etadi xolos.*

– *Isitma qilsachi be hol?*

– *Qupendan vordam ol!!!*

– *Qoyil! Bravo!*

– *Og`riqlardan cheksang g`am, **Qupen** beradi yordam!!!*» (текст рекламы геля, инсценированный по сюжету трагедии «Отелло» У. Шекспира);

«– *Ko`chada o`ynashga yo`qmi kayfiyat? Yallig`lanish, og`riq, harorat? Issiq chiqyapti, quloqda og`riq? Ota-onaga yo`qmi hordiq? Qanday qilib qaytsin quvonch?*

– *Qani unut, o`ylab qol, **Qupen smile**ni qarshi ol!*

– **Qupen smile** – *endi bolalar uchun*» (текст рекламы таблеток для детей в виде видеоролика, напевающего песню в стиле рэп).

Итак, медицинские термины, являясь отдельными языковыми единицами, могут относиться к нескольким направлениям медицины, таким как фармацевтика, сфера медицинских услуг, народная медицина, медицинское образование и т.д. В текстах рекламы медицинские термины выполняют функцию наименования, обмена или распространения информации. Рекламируемые препараты фармацевтики или сферы медицинских услуг могут восприниматься пользователями положительно только в том случае, когда в них указаны точные термины и представлена достаточно полная поясняющая информация о них.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гафуров Б.З. Реклама матнининг лингвистикада тутган ўрни // Вестник Хорезмской академии Маъмуна. – Хива, 2021. – №7. – С. 292-294.
2. Gafurov B.Z. Medical terminology in edvertising text // Scientific reports of Bukhara State University. – Bukhara, 2021. – №3. –Р. 30-41.
3. Колькольцева Т. Н. Предисловие // Рекламный дискурс и рекламный текст. – М.: Флинта: Наука, 2016. – С.6.
4. Словарь русского языка: В 4-х т. Т. II. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1999.– С.331.
5. Словарь русского языка: В 4-х т. Т. IV. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Русский язык, 1999.– С. 757.

УЎК 81-2

ЮРТИМИЗДА ТУРИЗМГА ОИД МАТНЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

Л.Х.Исмаилова, PhD, Тошкент Давлат Иқтисодийт Университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада, олимларнинг матн ҳақидаги турли хил қарашларидан келиб чиққан ҳолда реклама матнига оид асосий мезонлар бўлган: хабар бериш, аниқлаш, фикрни ўқувчига тушунарли ва содда тарзда етказиб бериш каби хусусиятлар хусусида сўз юритилади

Калим сўзлар: стилистика, лисоний, грамматик, риторик, маданият, метафоралар, миллий туризм, сайёҳ, имидж, лингвокультуроология

Аннотация. В данной статье на основе различных взглядов ученых на текст рассматриваются основные критерии рекламного текста: информативность, определенность, донесение мысли до читателя в понятной и простой форме.

Ключевые слова: стилистика, языковая, грамматическая, риторическая, культура, метафоры, национальный туризм, турист, образ, лингвокультурология,

Abstract. In this article, based on the different views of scientists about the text, the main criteria for the advertising text are discussed: information, definition, conveying the idea to the reader in an understandable and simple way.

Key words: stylistics, linguistic, grammatical, rhetorical, culture, metaphors, national tourism, tourist, image, linguoculturology

Реклама тилида қўлланиладиган матннинг функционал-семантик табиати хабар бериш, аниқлаш, фикрни ўқувчига тушунарли ва содда тарзда етказиб бериш каби вазифаларни ўзига жамлайди. Реклама тилидан кутиладиган бу каби хусусиятлар матн тузилишига бевосита қўшимча масъулиятни юклайди. Асосан, реклама матни содда гаплардан тузилиб, ўзига хос лексик, грамматик ва риторик хусусиятларга эга бўлади. Реклама матни қизиқарли, стилистик ва лисоний жиҳатдан мукамал чиқиши ҳамда ўзида лингвوماданиятни акс этириши учун мутахассисдан катта билим талаб қилинади. Демак, реклама матннинг бу каби хусусиятларини ўрганиш ва уни яратиш муҳимдир.

Рекламанинг илк матн кўринишидаги шаклининг ривожда газеталарнинг яратилиши ва уларнинг оммалашганини таъкидлаш зарур. Босма газеталарнинг ривожини XVIII асрдан эътиборан, Англия, Германия, Франция, Италия, АҚШ мамлакатларида тараққий эта бошлади ва бу мамлакатларда кўплаб ижтимоий-сиёсий йўналишдаги кундалик газеталар пайдо бўлди. Мазкур даврда тармоқ, яъни соҳа газеталари ҳам таркиб топди. Ушбу турдаги газеталарда соҳага оид хизматлар эълонлари ҳам ўрин ола бошлади. Умумийсиёсий нашрлар қаторига: иқтисодиёт, тижорат, илм-фан, адабиёт, спорт ва бошқа соҳаларга ихтисослашган махсус солномалар қўшилди. Уларни чоп этиш ва тайёрлаш фаолияти билан хусусий ноширлардан ташқари, турли ижтимоий гуруҳлар, сиёсий партиялар, фирма ва компаниялар ҳам шуғуллана бошлади.

Шу тариқа газеталар турли сиёсий қарашлар ва мафкуралар жарчисига айлана борди, унинг пайдо бўлиши ва равнақ топишида ижтимоий ҳаётнинг фаоллашуви, оммада ижтимоий ахборотга эҳтиёжнинг ортиши, савдо, саноат ва маорифнинг юксалиши, босма анжомлари ва қоғоз ишлаб чиқаришнинг йўлга қўйилиши ва ривожланиши, ахборот тўплаш, уни қайта ишлаш ва тарқатиш муассасалари тармоғининг кенгайиши каби омиллар муҳим аҳамият касб этди. Реклама матнини ўрганиш бўйича кўплаб баҳслар мавжуд. Шунга қарамай, рекламани турли нуқтаи назардан ўрганиш мумкин. Кўплаб тилшунос олимлар рекламанинг матни журналистик усулга яқин дея эътироф этсалар-да, реклама матни тузилишидаги асосий омиллар: стилистик прагматик ифода воситалари, унинг ўзига хослиги ҳамда кучли бўёқдорлик реклама тилини публицистик матнлар тилидан ажратиш туради.

Реклама матнига доир изланишлар: Х. Кафтанжиев (1995, 2005, 2006, 2007), И. Морозова (2001, 2002), Е.В. Медведева (2002, 2003), А.Н. Назайкина (2000, 2007), Д. Огилви (1994, 2004), Е.В. Ромат (2003), Дж. Росситер (2001), В.В. Тулупова (2003, 2006), В.В. Ученова (1999, 2001, 2002), О.А. Феоданова (2003) ва шу каби кўплаб тилшунос олимлар томонидан ўрганилган. [1] Реклама матни бўйича тадқиқотларни В.Н.Комиссаров, Л.С.Бархударов, В.В. Сдобников, Т.А. Казакова, Тихонова Г.Ю., Гиниятова Е.В, О.В. Дробышева, А.П. Дурович, В.А. Митягина, Е.Ю. Жданова, Г. В. Сулейманова, Ўзбек тадқиқодчиларидан Т. Эшбеков, А. Мўминова кабиларнинг ишларида кузатиш мумкин.

Газеталарнинг тараққиёти масаласи Ўзбекистонда ҳам ўз тарихига эга. Бу тўғридаги маълумотлар республикада чоп этилган ўн тўрт жилдли универсал Миллий энциклопедиядан ўрин олган. Унга кўра, XIX асрнинг 70-йилларидан "Туркестанские ведомости" газетасининг чиқа бошлаши Туркистонда даврий матбуотнинг ибтидоси бўлди. Унда ўлка тарихи, маданияти, географияси, этнографияси ва саноатига оид мақолалар босилган. Шу билан бир вақтда, ўзбек тилида "Туркистон вилоятининг газети" ҳам нашр этила бошлади. Туркистонда бу икки газетадан ташқари, турли вақтларда ўзбекча ва русча, яъни 100 дан ортиқ газеталар чиқиб турган. Улар, асосан, савдо ва саноат марказлари — Тошкент, Самарқанд, Ашхобод, Қўқон, Андижон, Фарғона ва бошқа шаҳарларда нашр этилган. Уларнинг вазифаси, даврийлиги ва имконий хусусиятлари турлича эди.

Шу ўринда, юртимиздаги илк рекламанинг матн кўринишидаги шаклига эътиборингизни қаратамиз. Берилган маълумот "Вогау" номли савдо уйининг маҳсулоти, яъни чойнинг рекламаси бўлган. Иккинчи расмда аввал фойдаланилган, (иккинчи қўл) китоблар сотувчи дўконнинг ва болалар ички касалликларини даволовчи докторнинг берган реклама эълонларидан иборат. Эътиборингизни "Вогау" чойи тўғрисидаги реклама эълонининг лисоний жиҳатдан тузилишига қаратамиз:

"Ўзимизнинг машҳур, юқори сифатли чойларимизни сотамиз"

Ушбу реклама эълонидан шуни англаш мумкинки, бу чой маҳсулоти истеъмолчига бирмунча таниш, шу сабабли “машҳур” сўзидан фойдаланилгани яққол кўриниб турибди. Бу сўзнинг ишлатилиши замири тарихий аҳамиятга эга. 1859 йилда асос солинган “Boya & Co.” савдо уйи асосчиси германиялик Максимилиан вон Бояу эди. У 1827 йилда Россияга кўчиб ўтди ва у ер фуқаролигини қабул қилди. 1840 йилда Москвада муваффақиятли товарлар ва чой савдо ваколатхонасини очади. Кейинги 10 йилда ушбу компания Буюк Британиядан чой, шакар, қоғоз ва жун иппнинг савдосини амалга оширган [2]. Ушбу рекламанинг юртимиз ҳудудида чоп этилган “Весь Русский Туркестан” саҳифаларидан ўрин олгани уларнинг довруғи мамлакатимизгача келганини англатади.

1917 йил Октябрь инқилобидан сўнг мустамлака давлатларда рекламанинг таркиби ва вазифаси ўзгарди. Эндиликда, реклама собиқ Совет ҳукумати томонидан давлат тасарруфига ўтказилди. Тадбиркорлар реклама эвазига ўз фаолиятини кенгайтириш имкониятидан маҳрум бўлдилар. 1920 йиллардан Туркистонда тижорат ва ижтимоий рекламалар, маълум маънода, ислоҳ қилинди, аниқроғи, уларнинг мазмунига сохта миллатпарварлик ва ватанпарварлик ғоялари сингдирилди. Режали, марказлаштирилган иқтисодий шароитда иқтисодиётнинг мафкуралаштирилиши, Ўзбекистонда ҳам ижтимоий реклама ривожланишининг асосий омили бўлиб қолди. Бу ҳол республиканинг мустақилликка эришгунига қадар давом этди. Унғача бадиий-эстетик жиҳатдан хилма-хиллиги ва безакдорлиги билан фарқланмайдиган рекламалар панно, шит, транспарантлари мафкуравий мазмундаги матнли чақирик ва шиорлардан иборат бўлди [3]. Шуни таъкидлаш лозимки, рекламада маҳсулот ёки манзил ҳақида қизиқарли маълумот тақдим этиш орқали ўқувчи онгига бевосита таъсир кўрсатиш мумкин ва уларда маълумотлилик кучли намоён бўлади. Реклама матнларидаги бу таъсир кучи тилнинг ифода воситалари ва бошқа лисоний бирликлар орқали амалга оширилади, оқибатда, буларнинг барчаси самарали реклама матнини яратишга сабаб бўлади. Рекламанинг қайси соҳа вакиллари учун яратилаётгани муҳим ва албатта, реклама матнини яратиш ҳам, ижодий ёндашувни талаб қилади. Реклама матни тузилиши борасида кўплаб фикрлар мавжуд. Хусусан, тилшунос олим Бердышев фикрига кўра, реклама матни қуйидаги жиҳатларга эга бўлиши лозим:

– улардан энг биринчиси - реклама матнининг қисқа эканлиги сабаби рекламанинг асосий мақсади бу маълумотларни истеъмолчига етказишдир, кераксиз сўзлардан халос бўлиш матнни ортиқча маълумотлардан соқит қилади. Шунга қарамай, матннинг услубини ташкил этувчи сўз бирликларини қолдириш мақсадга мувофиқ;

– кейинги таъкидланган вазифа бу аниқлик бўлиб, ҳар қандай реклама матнини яратишда синчковлик билан ёндашиб, реклама матнидаги гапларга эътибор қаратиш ва реклама матнининг қабул қилинишини қийинлаштирувчи маълумотлардан узоқлашиш лозим;

– учинчи энг муҳим жиҳатларидан бири бу реклама матнининг мантикий жиҳатидир, унга кўра, гаплар орасидаги мантикий боғлиқлик реклама яратишда асосий ўринда, шунингдек, маълумот қисқа бўлишига қарамасдан унинг йўқотилишига йўл қўйиш мумкин эмас;

– кейинги таъкидланган жиҳат бу маълумотлилик бўлиб, у реклама матнининг ишончлилигини оширади. Далиллар келтиришдаги аниқлик, кетма-кетликка риоя қилиш берилган ўта муҳим маълумотнинг нотўғри талқин қилинишига йўл қўйиш мумкин эмас, шунингдек, истеъмолчини қизиқтириши мумкин бўлган саволларни кўра билиш ва ёритиш зарур, туристик рекламалардаги матнларда маълумотни етказишдаги оддийлик муҳим жараён. Аудиторияга реклама матнини, иложи борица, оддий ва тушунарли тилда етказиш лозим;

– навбатдаги таъкидланган нарса бу ўзига хослик бўлиб, ҳар бир қўшимча маълумот таклиф қилинаётган хизматга алоқадор бўлиши лозим, бунинг барчаси реклама матни эса қолиши ва истеъмолчида қизиқиш уйғотишига замин яратади;

кейинги муҳим жиҳат сифатида ифодавийлик тилга олинади. Реклама матнининг самарасини оширишдаги энг муҳим шартлардан бири - ёрқин образлар, самарали сўз бирикмалари ва ўзига хос ифода воситаларига эга сўзлар ва тил ифодавий воситаларини яратиш киради. Реклама борасида сўз борганда ижодийлик ўта муҳим [4].

Шу тариқа инсонларда рекламага бўлган эътибор кучайди, аста-секин унинг матнини яратиш билан шуғулланувчи махсус ходимлар пайдо бўлган. Ўша пайтларда, ушбу соҳа вакиллари “копирайтерлар” дея номлай бошладилар.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Атакян Г. С. Прагматика языка туристической рекламы: дис. кандидат филологических наук: 10.02.19 - Теория языка. - Майкоп. 2010.

2. <https://ru.wikipedia.org/wiki>

3. Мухаммеджанова С. Ўзбекистон реклама санъати тарихидан. Shosh. Uz сайти мақоласи, 2019й

4. Бердышев, С.Н. Рекламный текст. Методика составления и оформления. -М. : Дашков и Ко, 2008. -С. 186–

ОБЪЕКТЛАРНИНГ ОБРАЗЛИ НОМЛАНИШИНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ

Н.Б.Қурбонов, котиб, ТАТУ Фарғона филиали, Фарғона

Аннотация. Ушбу мақола ўзбек ва инглиз тилларидаги образли топонимларни тадқиқ этишнинг назарий асосларини кўрсатиб беради. Мақолада топонимик объектларни образли номланишига алоҳида эътибор қаратган ҳолда уларнинг илмий-назарий ва илмий-амалий жиҳатлари тадқиқ этилган. Метафора, объектнинг ташқи ўхшашлиги, образли номланишларнинг информативлиги тадқиқот маркази сифатида олинди.

Калим сўзлар: Объект, жой номи, образ, образли номланиш, топонимика, этимология, макрокосм, микрокосм, антропоморфлик, антропоморфизм, миграция, метафора.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические основы изучения образных топонимов в узбекском и английском языках. В статье исследуются научно-теоретические и научно-практические аспекты топонимических объектов, особое внимание уделяется образному именованию. В центр исследования были взяты метафора, внешнее сходство объекта, информативность образных названий.

Ключевые слова: Предмет, топоним, образ, образное наименование, топонимия, этимология, макрокосм, микрокосм, антропоморфизм, миграция, метафора.

Abstract This article presents the theoretical foundations of the study of figurative toponyms in Uzbek and English languages. The article researches the scientific-theoretical and scientific-practical aspects of toponymic objects, paying particular attention to figurative naming. Metaphor, the external similarity of the object, the informativeness of figurative names have been taken as the center of the research.

Keywords: Object, place name, figure, figurative naming, toponymy, etymology, macrocosm, microcosm, anthropomorphism, migration, metaphor.

Атрофимиздаги ҳар бир предмет ва объектнинг ўз номи бор бўлиб, улар объектларни бир-биридан фарқ қилиш учун хизмат қилади. Шу сабабдан, тилдаги кўпгина сўзлар номларга (атокли отга) айланган. Сўз билан буюмларни (китоб, стол, стул, телевизор), мавжудотларни (одам, қуш, ҳайвон, ўсимлик), тасаввурий тушунчаларни (қувонч, ғазаб, гўзаллик, ҳордиқ), сифат ва хусусиятларни (яхши, катта, ёмон, чуқур, меҳнаткаш) ва бошқаларни ифодалаши мумкин. Бу сўзламинг ҳар бири аниқ бир предметга тегишли эмас, балки бутун бир ўхшаш предметларни белгилайди [1]. Бундай номлар жой номлари дея номланади. Жой номлари табиий равишда ҳар бир кишида кизиқиш уйғотади. Жой номларининг этимологияси ва семантикаси билан тилшуносликнинг ономастика соҳаси билан бир қаторда тарих ва география фанлари ҳам шуғулланиб келган.

Жой номларининг образлилигини очиб бериш, уларни қиёслаган ҳолда ўрганиш зарурияти юзасидан икки тилдаги жой номларининг образлилигини тадқиқ этишга долзарб масала сифатида эътибор қаратилди. Ушбу илмий ишда Ўзбекистон Республикаси ва инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатларнинг топонимиясини ўрганган ҳолда объектларнинг номланишида образли номланиш масаласи кўриб чиқилиб, унинг назарий қисми очиб берилди. Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги жой номларининг образли номланиши илмий тадқиқ қилинмаганлиги сабабли, биз бундай номланишларни инглиз тилида сўзлашувчи мамлакатлар жой номлари билан қиёслаган ҳолда тадқиқ қилишга қарор қилдик.

Инглиз тили бир қатор ҳудудларда давлат тили ҳисобланиб, у Буюк Британия, АҚШ, Канада, Австралия ва Янги Зеландия каби давлатларининг расмий адабий тили ҳисобланади. Инглиз тилида сўзлашувчи давлатлар катта ҳудудда жойлашганлиги сабабли уларнинг топонимикаси жуда бой ва хилма-хилги билан эътибор ўзига тортади, чунки бу давлатлардаги топонимлар ҳам инглиз тилида сўзлашувчи муҳожирлар, ҳам туб аҳоли тилидан келиб чиққан. Айниқса, кўчиб келган ва саёҳатчи инглизлар томонидан номланган объектларнинг келиб чиқиши ва этимологиясини ўрганиш диққатга созвордир. Бунга сабаб шуки, ўтмишда келгинди инглизлар томонидан объектларнинг қандайдир хусусиятларига монанд номлаганлар ёки Британиядаги жой номларини миграция қилганлар, ёки маълум шахслар номлари шарафига номлаганлар.

Образли номланиш топонимикада кам учрайдиган ҳодиса бўлиб, Ўзбекистон Республикаси территориясида образли топонимлар мавзуси ўрганилмаганлиги, объектларнинг образли номланиши илмий тадқиқ қилинмаганлиги сабабли ушбу мавзуда илмий тадқиқотлар олиб бориш тақозо қилади. Аввало савол туғилади, объектларнинг образли номланиши нима, нима учун объектларнинг образли номланиши илмий тадқиқ қилиниши керак?

Образ ва образlilik. Адабиётшуносликда образ – санъат ва адабиётда турмушни ўзига хос бадий шаклда акс эттируви ёрқин манзара ёки характерлар, дея ифодаланилади. Образlilik

санъатнинг ўзига хос хусусияти, турмушни акс эттиришнинг махсус шаклидир. У кишиларнинг онгигагина эмас, балки ҳис туйғусига ҳам таъсир этади. Образли ифода – нарсас, ҳодиса ва инсоннинг муайян вазиятдаги ҳолати ва ўзига хос хусусиятини яққол тасаввур этишга имкон берадиган шоирона ибора [2, 138-139]. Л. Тимофеев эса – “Умуман айтганда образни ҳаётнинг ўзига хос акс этишининг образли формасидир дея айтишимиз мумкин”, деб изоҳлайди [3, 22]. Албатта, кўрсатиб ўтилган бу фикрлар адабиётшуносликдаги образ ҳақида тушунча беради. Топонимик образ эса ундан жойларнинг номланишидаги номнинг образи бўлиб, бу образ объектнинг қандайдир хусусияти, кўринишини ифодалаб келади, образ объектнинг характерли белгилари ва кўринишларни яққол ифода этади. Шунингдек, жой номларининг қўйилишида қандайдир ҳодиса, қандайдир ҳақиқат ётади ёки бўлмасам жойнинг кўринишига кўра ифодалаган қандайдир тасвир ёки маъносига қараб халқ образли номлайди.

Образли ном инсон онгида ўйланган, мантикий шаклланган тимсол бўлиб, топообъектни образ сифатида қабул қилишдир. Образли топоним ўз объектнинг ифодаси ҳисобланади, яъни объектнинг белгиси бўлиб, у информатив хусусиятга эга бўлади.

Объектга образли ном қўйиш бу илмий-эстетик санъат бўлиб, бундай номланишнинг мазмуни ҳар қандай инсоннинг эътиборини ўзига тортади, унга кизиқиши уйғонади, моҳирлик билан қўйилган образли ном ҳар қандай кишини ҳайратда қолдириши табиий. Объектларнинг образли номланиши бу халқнинг ўз дунёқараши ва объектларга бўлган муносабати маҳсулидир.

Г. Бурхановага кўра географик объектларнинг номланишида макрокосм ва микрокосм, табиат ва инсон билан алоҳида боғлиқлик кўзга ташланади. Бундай боғлиқлик антропоморфликда ва ландшафтни моделлаштиришда ифодаланилади: географик объект ёки унинг қисмлари инсон ва инсон тана аъзолари номлари билан ўзаро муносабатда бўлади. Тил миқёсида бундай топонимлар анатомик терминнинг географик терминга ўтишини таърифлайди [4].

Г. Бурханова илмий мақоласида антропоморфлик, макрокосм ва микрокосм терминларини кўрсатиб ўтади. Макрокосм ва микрокосм терминлари инсоннинг “катта ва кичик дунё” билан ҳамжиҳатликдаги бирлиги тушунчасини беради. Дунёнинг марказида эса инсоннинг гавдаси ва тана аъзолари туради. Инсон психикасига кўра одамлар атрофини ўраб турган объектларни инсон гавдаси, инсон тана аъзолари, инсон соғлиғи, унинг ҳиссиётлари ва сезилари (таъм, ҳид, овоз), ҳаттоки, ҳайвон ёки ҳашаротларга ўхшатиб номлайдилар. Бундай номлар Янги Зеландия ҳудудидаги ороним ва гидронимларда кўплаб учрайди: Head Peak (Бош чўққиси), The Tits (Кўкраклар тепаликлари), Eyetooth Hill (Кўз ва тиш тепалиғи), The Wart Hill (Сўғал тепалиғи), The Pimple Hill (Хуснбузар тепалиғи), Starvation Stream (Очлик оқими), Wild Dog Creek (Ўввойи ит оқими), Wild Goat Creek (Ўввойи эчки оқими), Mosquito Creek (Чивин оқими). Инсон соғлиғи билан боғлиқ образли номланиш Ўрта Осиё ҳудудида ҳам учрайди, масалан, Тожикистоннинг Фарғона вилояти Бешариқ тумани билан чегарадош ҳудудидаги Ашт туманида Мохов тоғи мавжуд. Халқ этимологиясига кўра, объектнинг бундай номланишига тоғда ҳеч қандай ўсимлик ўсмаслиги сабаб бўлган, қизиқ томони шундаки, ёнидаги тоғларда ўсимлик ўсади.

Антропоморфлик ёки антропоморфизм тушунчаси анимизмнинг бир шакли бўлиб, инсоннинг психик хусусиятларини табиат ҳодисалари (ҳайвонлар, предметларга), шунингдек, инсон образида худони тасаввур қилишдир [5, 26]. Ушбу изоҳда фақат инсоннинг психик хусусиялари айтиб ўтилган, бизнинг фикримизча, антропоморфизмда инсон образи ва унинг хусусиятлари предметлар, жонзотлар, географик объектлар ва табиат кучлари ҳамда худо ҳақидаги тушунчага ўтиш ҳодисасидир. Топонимларда антроморфизм ҳодисаси жараёнида инсон ва унинг тана аъзолари номларидан ташқари ҳайвон номлари, уларнинг тана аъзолари ҳам иштирок этади. Топонимларда антропоморфизм ҳодисаси ҳам инсон, ҳам ҳайвон номлари билан номланиш юз бераверади. Бундай географик номларни Янги Зеландия топонимларида кўп учратиш мумкин: инсон ва инсон тана аъзолари билан номланиш – Amazons Breasts Peak (Амазонка кўкраги чўққиси), The Gut Strait (Ичак бўғози), Snuffle Nose Point (Оқиб турган бурун чўққиси); ҳайвон ва ҳайвон тана аъзолари билан номланиш – Camelhead Hill (Туя боши тепалиғи), Black Rat Peak (Қора каламуш чўққиси), Cow Peak (Сигир чўққиси), The Camel Peak (Туя чўққиси), Pug Creek (Мопс чўққиси; мопс – ит зоти).

Бундан ташқари объектларни образли номлашда предметларнинг номлари, касб-хунар, мавҳум тушунчалар ҳам иштирок этади: Black Umbrella Peak (Қора зонтик чўққиси), Policeman Peak (Полициячи чўққиси), Geologist Creek (Геолог оқими), Ghost Creek (Арвоҳ оқими).

Ўзбекистон Республикасидаги объектларнинг образли номланиши ўзига хос, уларни аниқлаб олиш нисбатан мураккаб. Бундай номлар қаторига Фарғона вилояти Фарғона тумани Шоҳимардон қишлоғи, Тошкент вилояти Паркент туманидаги Оқсоқота қишлоғи номларини мисол келтириш мумкин. Шоҳимардон топонимнинг маъноси форсча шоҳ ва мард сўзларидан ҳосил қилинган, шоҳ сўзи форсча **-и** изофасини олади, мард сўзи эса кўплик **-он** қўшимчасини олади: шоҳи мардон, яъни мардлар (ёки эр йигитлар) шоҳи – шоҳи мардон > шоҳимардон > **Шоҳимардон**. Оқсоқота топоними Т.Эназаровга кўра шу худдаги тоғли қорларга нисбатан

номланган бўлиб, тоғнинг қорли чўққилари оқ соқолга ўхшатишган, тоғлар эса отага – оқсоқол ота > оқсоқолота > оқсоқота > **Оқсоқота**, бундай номланишда эпитет томонидан ифодаланган белги объект топонимига боғланган.

Метафора ўзида нафақат стилистик образли сўзларни, балки биринчи ўринда тафаккурнинг асос бўладиган қонуниятларидан бирини ҳам ифодалайди. Метафоранинг таъсири объектларнинг сифати ва ҳодисаларни номлашда кўринади. Метафорик номинация географик номларни яратишда кенг ишлатилиб, унда атроф муҳитнинг инсон томонидан образли кўринишини акс эттиради [6]. Шу сабабдан метафорик топонимларни тадқиқ қилиш тил ва инсон тафаккури ўртасидаги алоқа тўғрисидаги билимларни олишда жуда муҳимдир [7]. Метафорик номлар – образли, истиорали, кўчма маънода ишлатилувчи, кўплаб мамлакатлар ва тиллар топонимиясида одатийдир. Метафорик маҳаллий географик терминлар тил вакиллари истиора билан инсон ва ҳайвон таъна аъзолари, идиш-товоклар, қурилиш деталлари ва ҳ.к.ларнинг номларини рельеф, гидрография ва бошқа географик объектларни номлашда қўлланганида тилда яралади [8, 22-23].

Образли топонимларни қиёсий ўрганар эканмиз, уларни тадқиқ этишда иккита тамойилга асосланган ҳолда ўрганамиз, яъни тадқиқотнинг диққат марказида образли топонимларнинг иккита хусусияти: **ташқи** ва **ички** хусусиятлари ҳамда топонимлардаги **информативлилик** тадқиқотнинг бош тамойиллари сифатида олинди. Чунки топонимларда образлилик топообъектларнинг айнан шу хусусиятлари билан намоён бўлади.

Қиёсланадиган объектлар хусусиятларига кўра қиёслаш учун метафорик асослар иккита ўзаро боғлиқ бўлган гуруҳга бўлиниши мумкин: 1) ташқи ва 2) ички ва функционал-баҳоловчи [7]. Образли топонимларни ажратиш олиш ва фарқлашда айнан мана шу жиҳатлари ҳисобга олиниши мақсадга мувофиқ бўлади.

1. Ташқи ўхшашлик. Агар инсон томонидан дунёни визуал қабул қилиш устунлигига эътибор берадиган бўлсак, ҳулосалар ҳайрон қолдирмайди, чунки образли топонимларни қиёслаш учун кўпроқ табиий объектларнинг шакли асос бўлади. Шунини айтиш керакки, бундай топонимлар номланишида устунлик жойлашган рельеф шаклларидадир: тоғ олди номлари, тоғ, қоялар, диққатга сазовор тошлар ва ҳ. к.лар номлари. Табиий объектлар шакллари ҳақида гапирганда биз асосан уларнинг кўриниши, контури, баъзан тўлиқ структурали мувофиқлигини тушунамиз [7].

2. Ички (функционал-баҳоловчи) ўхшашлик. Метафорик қиёслаш номланувчи табиий объектнинг ички характеристикасидаги сифатга асосланиши мумкин. Сифатда биз бир томондан а) объектив маъноли сифат, масалан, даланинг ҳосилдорлиги, тупроқнинг ҳосилдорлиги, ишлов бериш учун қийинлиги ёки, аксинча, енгиллиги, ва бошқа томондан, б) субъектив маъноли сифат, маълум “атмосфера” сифатида инсон томонидан қаралиб, ўз ичига жойни камраб олади. Бу каби сифатлар умумий қарма-қарши “ижобий” ва “салбий” жиҳатларни шакллантиради [7].

Топонимлардаги информативлилик топообъект ҳақида информацияни ўзида сақлайди ва бу информация объект йўқолиб кетиб, номнинг ўзи сақланиб қолган тақдирда ҳам жой ҳақида аниқ маълумот бериб туради. Бундай топонимлар номланишида ҳид, таъм ва ранг каби маъноларга эга сифат сўз туркумидаги сўзлар топообъект билан қўшилиб ном ҳосил қилади.

Образли топонимларни тадқиқ қилиб, ҳулоса қилар эканмиз, топонимларда образлилик уларнинг ташқи ва ички ўхшашлиги, топонимларнинг информативлиги тадқиқот маркази сифатида юзага чиқади. Бундай топонимлар кам сонли бўлиб, ўзбек тилидаги образли топонимларни инглиз тилидаги образли топонимлар билан чоғиштирган ҳолда икки халқнинг лингвوماданиятини очиқ бериш тадқиқот ишининг долзарблигини белгилайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қўчқор Ҳақимов. Топонимика. “География ўқитиш методикаси” таълим йўналиши талабалари учун дарслик. Тошкент «МУМТОЗСЎЗ» 2016. 368 б.
2. Ҳ.Ҳошимий ва бошқалар. Адабиётшунослик терминлари луғати. Иккинчи нашр. “Ўқитувчи нашриёти”, Тошкент-1970 й.
3. Л. И. Тимофеев. Основы теории литературы. Издательство «Просвещение». Москва. 1971 г. 464 стр.
4. Г. Х. Бурханова. Зооморфный код культуры в моделировании ландшафта и его отражение в башкирской топонимии//Российский гуманитарный журнал. 2015 Том 4. №6. 488-стр.
5. С. И. Ожегов. Словарь русского языка. Москва «Русский язык». 1986 г. 797 стр.
6. Рут М. Э. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Образная ономастика в русском языке: Ономазиологический аспект. 1994.
7. Алпатов В. В. Английские метафорические топонимы с христианскими ассоциациями//Вопросы ономастики. 2010. №2(9)
8. Мурзаев Э. М. Очерки топонимики. М. 1974. 382 стр.
9. Nodirjon Kurbonov. Etymological, Lexical and Historical Analysis of the Toponyms ‘Fergana’ and ‘Dawan’//American Journal of Social and Humanitarian Research. ISSN 2690-9626 (online), Published by “Global Research Network LLC” under Volume: 3. Issue: 12 in Dec-2022. 82-88 б.

ФОРС ТИЛИ ОРҚАЛИ КИРИБ КЕЛГАН ИСТОРИЗМЛАР

Р.Махмудов, DSc, к.и.х., Хоразм Маъмун академияси, Хива

Ҳ.Бобожонова, ўқитувчи, Урганч Давлат Университети, Урганч

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек тили тарихий лугат қатламидаги форс тилидан ўзлашган историзмлар таҳлил қилинган.

Калим сўзлар: историзм, этимология, тарихий қатлам, лугат бойлиги.

Аннотация. В данной статье анализируются заимствованные из персидского языка историзмы в слое исторической лексики узбекского языка.

Ключевые слова: историзм, этимология, исторический слой, лексика.

Abstract. This article analyzes historicisms borrowed from the Persian language in the layer of historical vocabulary of the Uzbek language.

Key words: historicism, etymology, historical layer, vocabulary.

Ўзбек тили лексикасининг тарихий қатлами ўзига хослиги, ранг-баранглиги, ўзлашмаларга бойлиги, лексик-семантик ҳодисаларнинг хилма-хиллиги билан алоҳида ажралиб туради. Бу хилма-хиллик орасида айниқса ўзлашмаларда юз берган турли маъно тараққиётлари муҳим аҳамият касб этади. Чунки ҳар бир ўзлашма бир неча асрлар давомида турли манбаларда турли маъно қирраларини намоён қилган ҳолда XX асрга келиб эскирган қатлам сўзлари орасидан жой олди. Биз куйида Огаҳий тарихий асарлари мисолида историзмга айланган форс тилидан ўзлашган айрим сўзлар ва компонентлар таҳлилини амалга оширамиз.

Эски ўзбек тили даврида форс тилидан кириб келган айрим сўзлар бир қанча қўшма сўзлар ясалишида муҳим компонент сифатида қатнашиб лексик қатламни бойитди. Бугунги кунда ушбу сўзларнинг катта қисми историзмларга айланди. Ана шундай қўшма сўз компонентларидан бири *дастгоҳ* сўзидир. Эски ўзбек тилида 1) дастгоҳ; қудрат ва имконият; давлат, бойлик; асбоб: 2) амал, мартаба: 3) важ, сабаб [1, 465-466] маъноларидаги мазкур сўз Огаҳий асарларида қатор янги сўзлар ясалишида хизмат қилган. Бунда *дастгоҳ* сўзининг қайд этилган қўшлаб маънолари ясалма асоси бўлган. Унинг қайси маъноси ясалма асоси бўлганлиги қўшма сўз луғавий маъно ёки маъноларига боғлиқдир. Муҳими, бундай сўзлар матнда муайян бадий вазифани ҳам бажариши эътиборга олинган. Буни биргина “Тулшани давлат” мисолида кўрамиз. Масалан, *рисолатдастгоҳ* – пайғамбарлик давлати билан махсус инсон, пайғамбарлик мақоми мартабаси улуғланган шахс: “...ул шаҳаншоҳи *рисолатдастгоҳ*нинг турбати муаттариға муносиб ва муқаррардур...” (ГД, 2^б). Пайғамбарлик деб изоҳланган ушбу қўшма сўзнинг биринчи компоненти *рисолат* аслида хос маънога эга ва ўзининг синоними *нубувват* билан нозик маъно фарқлари мавжуд ва ана шу нозик маъно тавофути асосида *набий* ва *расул* истилоҳлари фарқланади [2, 264-266]. Шунинг учун мумтоз адибларимиз асарларида мазкур атамалар ўз ўрнида қўлланилганига эътибор қаратишимиз лозим. Масалан, Алишер Навоий “Бадойеъ ул-бидоя” муқаддимасидаги “...*рисолат* буржининг мунир ахтари ва *нубувват* дуржининг самин гавҳари...” – деб ёзади [1, 11].

Карамдастгоҳ – карамни касб этган, карам корига айланган:

Аё, шахриёри карамдастгоҳ,

Адолатиюру асолатпаноҳ. (ГД, 12^б)

Ёки “Эмди соф кўнгул ва ориғ ният била ҳазрати подшоҳи *карамдастгоҳ*га қабул тушгудек хизмат қилғумиздур” (ГД, 186^б).

Нажобатдастгоҳ – улуғ мартабали, аслзода: “...саёдатпаноҳ, *нажобатдастгоҳ*, муалломакони фазилатнишон Қуббодхон хўжа...” (ГД, 48^б) Ушбу ўринда *саёдатпаноҳ* ва *нажобатдастгоҳ* сўзлари бир томондан ички оҳангдошлик ва иккинчи томондан муродифликни таъминлаган.

Бинишдастгоҳ – узоқни кўрувчи, фаросатли, тезфаҳм: “донишпаноҳ, *бинишдастгоҳ* Ибодуллоҳ юзбошиким, садоқат маслаки солиқларининг йўлдоши, шижоат майдони чобукларининг қўлдоши...” (ГД, 50^а). Бу ўринда *донишпаноҳ* ва *бинишдастгоҳ* сифатларининг мавсуф (*Ибодуллоҳ*) билан ҳамоҳанглиги юзага келтирилган. Шу тариқа *донишпаноҳ* ва *бинишдастгоҳ* сўзлари ички оҳангдошликни таъминлаган бўлиб, *юзбоши*, *йўлдоши*, *қўлдоши* сўзлари орқали жумладаги иккинчи оҳангдошлик силсиласи яратилган. Куйидаги парчада ҳам шу ҳолатни кўришимиз мумкин: “Ул аснода аркони давлат акобиридин *шижоатпаноҳ*, *жалодатдастгоҳ*, муборазат аҳлининг *қўлдоши* Абдуллоҳ *мингбоши* ҳамул воқеани мушоҳада қилиб...” (194^б)

Ихлосдастгоҳ – ихлосни касб қилган, чин ихлосли: “... *ихлосдастгоҳ* ва жалодатиқтиноҳ мулозимлари зумрасидин Ниёзмухаммад юзбоши ва Мухаммадназарбек...” (ГД, 67^б) Ушбу парчада ҳам *ихлосдастгоҳ* ва *жалодатиқтиноҳ* сўзлари ички оҳангдошликка хизмат қилган.

Маҳшардастгоҳ – маҳшар кўринишли, қиёматасар, қўшинга нисбатан кўпсонли, Огаҳий ўзи таърифлагандек, “ҳаддин афзун ва қиёсдин берун” лашкар: “...сипоҳи *маҳшардастгоҳ* ҳамроҳлиқи билан...” (ГД, 81^а)

Фаҳоматдастгоҳ – улуғвор, улуғворлик касб этган, кибор: “...даргоҳи гардуништибоҳнинг шавкатпаноҳ, *фаҳоматдастгоҳ* мулозимлари аъозимидин... Яхшимухаммад доруға...” (ГД, 105^б) Мазкур матнда *даргоҳ*, *гардуништибоҳ*, *шавкатпаноҳ*, *фаҳоматдастгоҳ* сўзлари ички оҳангдошлик силсиласини юзага келтирган.

Шиҷоатдастгоҳ – жасурлик, шиҷоатни касб этган, ботир, ёвқур: “Ул ҳолда ҳазрати ҳадиви беаҳмолнинг хизматида муқарриби даргоҳ, сипаҳбади *шиҷоатдастгоҳ* Раҳматуллоҳ ясовулбоши давлат янглиғ ҳозир эрди” (ГД, 141^б). Кўринадики, ушбу ўринда *шиҷоатдастгоҳ* сифати мавсуф (сифатланаётган нарса ёки шахс) бўлмиш Раҳматуллоҳ исмига мосланган. Бу услуб Огаҳий, умуман, ўзбек мумтоз адиблари асарларида кўп қўлланади.

Зафардастгоҳ – ғалабани қор қилган, мудом ғолиб: “Ғозиободнинг ошоқида Исмат боғи отлиғ мавзеъ асокири гардунмуосирға муаскар ва боргоҳи *зафардастгоҳ*ға мустақар бўлди”. (ГД, 143^а) Бу ўринда эса *зафардастгоҳ* орқали форсий изофага киришган икки сўз оҳангдошлиги таъминган. Музоф ва музофун илайҳ оҳангдошлиги ҳам Огаҳий асарларида жуда кўп қўлланилган услуб саналади.

Мувоҳадатдастгоҳ – иттифоққа ундовчи, якдилликка йўғрилган: “Мактуби муҳаббат ва муваддатпаноҳ, хилъату мусодақатҳамроҳ, мувофақату *мувоҳадатдастгоҳ*, ямӯт халкининг эшону уламози, улуғу кичик барча қадҳудосиға дуо-ю салом адосидин сўнгра маълум бўлсун...” (ГД, 147^а) Бу ўринда *муваддатпаноҳ*, *мусодақатҳамроҳ*, *мувоҳадатдастгоҳ* сўзлари сажъни юзага келтирмоқда.

Қуйидаги парчада ҳам *иззатдастгоҳ* (иззатли, азиз), *манзилатдастгоҳ* сўзлари юқорида бир неча мисоллар орқали кўрганимиз каби ички оҳангдошликни юза келтирмоқда: “Ва *даргоҳи олам*паноҳ мулозимларидин *иззатдастгоҳ* Отаниёзбекни элчилик тариқаси билан анга рафиқ этиб, амир *Насруллоҳ* учун мусодақатнома топшуруб, Бухоро савбиға ирсол қилди. Ва маълум бўлсунким, ушбу йил, муҳаррам ойининг авоситида *визоратпаноҳи манзилатдастгоҳ*, дастури садоқатасар Муҳаммад Раҳим меҳтар...” (ГД, 168^а)

Шарофатдастгоҳ – шарофатли, улуғ, мукаррам: “... мазкур амирнинг муҳаббатуслӯб мактубин подшоҳона ҳадя ва тансуқоти билан ҳазрати подшоҳона гардунпойгоҳнинг ҳузури *шарофатдастгоҳ*иға еткуруб, навозиши хусравонадин баҳрамандлиғ топти”. (134^б)

Асолатдастгоҳ – аслзода, асл насабли: “...ҳамул сафарда аморатпаноҳ, *асолатдастгоҳ* Боғибек бекларбеги ибн шаҳзодаи олийшони жаннатмакон Раҳматуллоҳберди...” (ГД, 270^б).

Маъдалатдастгоҳ – адолатли, одил, одилликни касб қилган:

Аё, хусрави маъдалатдастгоҳ,

Нажобат сипеҳрида раҳианда моҳ. (ГД, 279^б)

Мазкур таркибий қисм, шунингдек, атоқли отлар асосида ҳам асос эпик ном эгаси англаган тимсолларга боғлиқ равишда сифатлар ясашга хизмат қилган. Масалан, афсонавий Жамшид номи боғлиқ равишда *жамдастгоҳ* улуғ; ҳузур-ҳаловат эгаси каби маънолар англатади:

Қани Қалчидайхони жамдастгоҳ

Ки, қўнғрот элига эди подшоҳ? (ГД, 280^б)

Қайд этилган мисоллар Огаҳийнинг ўзбек тили тарихий лексикасини бойитишда ўзига хос хизматларининг бир қиррасига эътибор қаратишимиз лозим эканини кўрсатади. Бунда, албатта, ҳар бир сўзнинг матндаги муайян маъно ва вазифасини назар қочирмаслик керак.

Шоҳиди бўлганингиздек, Огаҳий содда ясама ва қўшма сўзларни нақадар моҳирлик билан, тил қонуниятларига тўла амал қилиб, шаклий ҳамда мазмуний уйғунликни таъминлаб ижод қилишини бир асар мисолида кўриб чиқдик. Муаррихнинг ўзлашмалар асосида содда ясама ҳамда қўшма сўзлар ижод қилиш маҳоратини тажриба сифатида “РД” қўлёзмадаги бир варақнинг бир қисми мисолида ҳам кўришимиз мумкин. Уларнинг ҳар бирини изоҳлаш ва тавсифлаш мутахассислар учун эҳтиёжи бўлмагани боис қайд этиш билан чегараланамиз: “...хуршиди жаҳонтоб шаҳриёри фалаки *рифъатинтисоб* маснадида қарор тутгандек, ҳазрати соҳибқирони *сулаймонмакон* тамкини тамом билан салтанат аврангига оҳанг қилиб, жулуси *шарофатмаънуси* юмнидин сипеҳри *нилийранг* аврангига ҳамсанг қилди ва ҳукумат тожига ибтиҳожии тамом билан рағбат кўргузуб, тораки мубораки нисбатидин офтоби оламтоб афсариға ҳамсар қилди ва ҳукмронлиғ кўси навбатин сипеҳри гардон *навбатзани* даргоҳи *фалакиштибоҳида* садоға ва жаҳонситонлиғ нақорайи давлатин замон *соҳибсанъати* тарабангизлик ҳарси билан остони давлатнишониди анвоъға киргузуб, садойи тантанайи *тарабанжому* овойи валвалайи *ишратинтизомни* аълоий иллийн мутамаккинлари ва асфали софилийн мутаваттинларининг гўши хуш ва сомеъайи идрокиға еткурдилар...”

Чун ул ҳазрат нигини салтанатни ангушти иктидориға солди ва зимомии мамлакатни қабзайи ихтиёриға олди, фузалойи замон ва шуаройи даврон баҳжат ва таҳният юзидин қасойиди ғарро ва

тавориҳи балоғатафзо назм силкига чекибдурлар, ул жумладин, устоиди киромий мавлоноийи воломақомийи балоғатмаоб Мунис мироби мағфурий наввараллоҳу марқадаҳу баррада мазжаъаҳуким, фаридаи замон ва нодираи даврон эрди, бу бобда икки таърих таҳрир қилибдур...” (РД, 253^а).

Келтирилган таҳлилар давомида шунга гувоҳ бўлишимиз мумкинки, Огаҳий тарихий асарлари лексик қатламида учрайдиган *дастгоҳ* компоненти билан ҳосил қилинган кўплаб сўзлар бугун историзмлар қатламидан жой олган.

Хулоса қилиб айтганда ўзбек тили тарихий қатлами жуда катта хазина, уни таҳлил қилиш, эскирган қатламга оид бирликларнинг лексик-семантик хусусиятларини, маъно тараққиётларини ўрганиш, уларнинг генетик таҳлилини амалга ошириш тил тарихининг ҳали ўрганилмаган жиҳатларини ёритишга, субстрат қатлам бирликларини аниқлашга катта ёрдам беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати, I том. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 465-466.
2. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Сунний ақидалар. – Тошкент: Hilol-Nashr, 2018. – Б. 264-266.

УДК: 81'25:659.1

КАТЕГОРИЯ ПОБУДИТЕЛЬНОСТИ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

А.А. Муминова, доцент, Узбекского государственного университета мировых языков, Ташкент

А.Р. Галямова, преподаватель, Узбекского государственного университета мировых языков, Ташкент

Аннотация. Мақолада реклама матнлари муҳокама қилинган. Ҳозирги кунда рекламага замонавий жамиятнинг бир ҳодисаси сифатида қаралиши, реклама матнинг маълумотлари оммавий онга ўз таъсир кучини ўтказиши ҳақида сўзланган. Реклама матнларининг сарлавҳаларини таҳлил доирасига олганда, уларнинг аксарияти оддий жумлалардан иборат эканлигини мақолада келтириб ўтдик. Реклама фаолияти хизматларнинг таркибий қисми бўлиб, унинг ёрдамида маҳсулот ёки хизматнинг талабини ошириш мумкин.

Калит сўзлари: сарлавҳа тузилиши, ундаш категорияси, матн, реклама, модаллик, ишора, таклиф, хабар, таъсир.

Аннотация. В статье рассматривается система рекламных текстов. Реклама описывается как феномен современного социума, это такая информация, которая воздействует на массовое сознание; анализируя эти структуры можно узнать, что большинство из рекламных заголовков составлено простыми предложениями. Воздействие рекламы на сознание людей оказывает психологическое влияние на восприятие. Именно реклама позволяет обеспечить взаимосвязь между адресатом и адресантом, играя важную роль в информировании. Рекламные тексты создаются для целенаправленного побуждения к воздействию и для увеличения спроса на рекламируемую продукцию или услугу.

Ключевые слова: структура заголовка, категория побуждения, текст, реклама, модальность, реплика, предложение, сообщение, воздействие.

Abstract. The article deals with the system of advertising texts. Advertising is described as a phenomenon of modern society; it is such information that affects the mass consciousness; analyzing these structures one can learn that most of the advertising headlines are composed of simple sentences. The impact of advertising on the consciousness of people has a psychological impact on perception. It is advertising that enables the relationship between the addressee and the addresser, playing an important role in informing people.

Keywords: structure of headlines, inducement category, text, advertisement, modality, rejoinder, suggestion, message, influence.

Изучить культуру любого народа – самую сложную и всеобъемлющую категорию в истории человечества дают возможность истоки лингвокультурологии. К ним, например, В.В. Красных относит наряду с лингвистикой множество других наук различной направленности: этнопсихологической, социально-антропологической, социолингвистической, этнолингвистической и др. Их изучение позволяет конкретизировать проблематику культурного развития того или иного этноса, понять истоки зарождающихся процессов сложения глобального культурного пласта, включающего вопросы от философии истории до культуры материальной и духовной различных эпох, народов, цивилизаций [5].

Усиление внимания к лингвокультурологическим вопросам способствовало формированию лингвокультурологического направления, определенная часть которого представлена антропоогической лингвистикой. В свою очередь антропологическая лингвистика, являясь

обширным пространством, находит свою реализацию во многих проявлениях, впоследствии приняв форму конкретной дисциплины науки [7].

Будучи феноменом лингвокультурологии язык несет в себе своеобразные элементы культурного развития, хотя в каждой культуре любого народа также в значительной степени проявляется влияние самого языка, его характерных черт и специфических особенностей.

Следует также особо выделить роль языка в воссоединении разных культур, их смешении и взаимообогащении. В свою очередь такое соприкосновение их и проникновение друг в друга несет трансформационные процессы в языки представителей этих разных культур. Все это приводит к лексическим заимствованиям [8]. Например, для обучения иностранному языку на самом высоком уровне следует побудить интерес к культуре народа – носителя этого языка. Как известно, каждое слово дает представление о мире, сформированное сознанием нации [3].

Культурная компетентность предусматривает такие нормы эрудированного индивида, как правила, законы, обычаи, этикетные нормы, запреты, разрешения, инструкцию и т.п. Культурная компетентность формируется на базе народных традиций, обычаев и в целом национальной культуры.

Культурная компетентность и продвижения в жизни современного человека в значительной мере связаны с масс-медиа. К числу наиболее эффективных из них, оказывающих мощное воздействие на мир в целом, относится реклама. И хотя научная литература располагает обширными сведениями о ней, необходимы более углубленные исследования. Причина этого в том, что реклама выходит за рамки экономической сферы и становится явлением человеческой культуры. По рекламе можно судить об идеалах нации [2], так как со стороны рекламодателей производится манипуляция с апеллированием к идеалам народа.

Процессы глобализации, предопределяющие характерные нормы поведения, послужили основой для формирования общих и индивидуальных поступков, которые характерны для разных народов, они в своем роде помогают предотвращению интернационального непонимания, требующих необходимого соображения некоторых ситуаций касательно чувств, отношения, взаимодействия, ценностного отношения к языку. Это нужно для того чтобы при изучении иностранных языков служила парктикой и задачей воздействия рекламы на СМИ [9].

Лингвистический ракурс рекламы создаёт определенную языковую картину мира в сознании реципиентов. Исходя из этой картины, появляется интерес к рекламе. Актуальность ее определяется возрастающим значением как социальной в качестве конкретного типа массовой коммуникации в жизни современного общества, а также глобализации мировых экономических, политических и культурных процессов. Глубокую заинтересованность с точки зрения лингвистического исследования вызывает текст рекламного сообщения, в частности, рекламный слоган. Именно он несет в себе основную информацию о рекламируемом объекте и обладает наибольшей эмоционально-коммуникативной направленностью [1].

В современном понимании слоганом принято называть:

- 1) лозунг проводимых кампаний акций;
- 2) запоминающуюся фразу в рекламируемом тексте [1].

Можно выделить следующие основные функции рекламного слогана:

- 1) функция, оказывающая воздействующее влияние, представляющая собой синтез эмотивной, эстетической и убеждающей направленности;
- 2) функция, носящая информирующий характер и направленная на представление нужных сведений по объекту рекламы [1].

Лингвистика определяет текст рекламы в качестве реально существующей данности, для которой свойственны внутренняя организация, целостность, завершенность, связность, индивидуальность, своеобразный смысл и мн.др. Общей целью текста рекламы социальной направленности являются влияние на клиента и вызов у него желания к внушаемым действиям [1].

Обращения в рекламе служат для оглашения призыва рекламодателя к клиентам или же к покупателям. Рекламодатель старается посредством рекламы, чтобы клиент или покупатель осуществил покупку. Однако главным мерилом выбора продукта рекламы служит качество его исполнения, от которого зависит либо принятие его покупателем, либо, наоборот, не восприятие его.

В связи с указанным самым главным при разработке рекламы является подготовительный процесс создания текста обращения. Существует множество видов печатной рекламы. Она может быть газетной, журнальной, в виде карточки, плаката, каталога, эмейла, визитки.

Согласно Л.Г. Фещенко, реклама выступает коммуникативной единицей, функционирующей в общении в сфере маркетинга [6]. Известно, что рекламу относят к коммуникациям, которую следует воспринимать в качестве одного из видов коммуникации социальной направленности. Это объясняется тем, что реклама органично вписалась в рамки

реалий человека, как и общества в целом. К основным социально-коммуникативным функциям следует отнести:

- информационную передачу;
- экспрессивную (выражающую наряду со смысловой, информацию оценки);
- прагматическую (способствующую передаче коммуникационной установки, предназначенную для определенного воздействия на клиента) [4].

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Давлатова Э. М. Лингвистические особенности английского текста социальной рекламы // Тилшуносликидаги янги йўналишлар ва уларнинг муаммолари: илм. - амал. семинар матер. – Тошкент, 2013. – Б. 62.
2. Должикова С.Н. Лингвистический аспект рекламы/Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2. Филология и искусствоведение, 2009.
3. Кенжаева Н. Когнитивные аспекты соотношения языка и культуры//Хозирги замон тилшунослигида когнитив лингвомаданиятшунослик ва гендер тилшунослиги йўналишларига доир масалалар. – Б.120.
4. Конечкая В.П. Социология коммуникации. – М.: МУБиУ, 1997. – С. 85.
5. Рахматова Д.Ю. Понятия культуры и лингвокультуры//Хозирги замон тилшунослигида когнитив лингвомаданиятшунослик ва гендер тилшунослиги йўналишларига доир масалалар. – Б.25–26.
6. Фещенко Л.Г. Структура рекламного текста. Учебно-практическое пособие. – СПб.: Изд-во «Петербургский институт печати», 2003. – С.27.
7. Хроленко А.Т. Основы лингвокультурологии. Учебное пособие / Под ред. Бондалетова В.Д. Изд.5-е. – М.: Флинта: Наука, 2009. – С. 44–45.
8. Ярматова М.А. Язык и культура//Хозирги замон тилшунослигида когнитив лингвомаданиятшунослик ва гендер тилшунослиги йўналишларига доир масалалар. – Б.93.
9. Актуальные проблемы лингвокультурологии: Сб. обзоров и рефератов. Серия: Теория и история культуры. – М., 2011. – С. 20.

УДК 808.5

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА В.С. МАКАНИНА

Г.Муминова, преподаватель, Каршинский международный университет, Карши

Annotatsiya. *Maqola taniqli rus yozuvchisi V.S. Makaninning badiiy dunyosiga bagishlangan. Makanin asarlarida bir asarda yuzaga kelgan, keyingi asarlarda davom etuvchi turli mavzular mavjud. Yozuvchining badiiy dunyosi asarlarining yaxlitligini ta'minlovchi uyg'un mazmun bilan ajralib turadi.*

Kalit so'zlar: *yozuvchi, badiiy dunyo, asarlar, ekzistensializm, tanqid, badiiy qahramon.*

Аннотация. *Статья посвящена особенностям художественного мира В.С. Маканина. В произведениях Маканина наблюдается разнообразие тем, которые возникнув в одном произведении продолжают в последующих. Художественному миру писателя свойственно гармоничное содержательное наполнение, обеспечивающее целостность его произведений.*

Ключевые слова: *художественный мир, произведения, экзистенциализм, художественный герой.*

Abstract. *The article is devoted to the features of the artistic world of V.S. Makanin. In the works of Makanin, there is a variety of themes that, having arisen in one work, continue in subsequent ones. The artistic world of the writer is characterized by a harmonious content that ensures the integrity of his works.*

Keywords: *artistic world, works, existentialism, criticism, artistic hero.*

Творчество Владимира Семеновича Маканина составляет одну из интересных и ярких страниц современной литературы. В последнее время идет активная работа по изучению творчества В.С. Маканина. До настоящего времени о нем на основе диссертаций изданы монографии, тысячи статей, книги М.П. Абашевой и С.В. Переваловой, также внесли свой вклад в маканиноведение: в работах Т.Ю.Климовой проанализирована притчевость, Е.В. Дмитриченко - антиутопические тенденции, В.В. Иванцова -пространственно-временная структура Е.А. Кравченкова анализирует художественный мир маканинской прозы и другие. Творчество Маканина обладает очень богатым художественным миром. Высказывание известного филолога Д.С. Лихачева о художественном мире литературного текста очень точно подходит произведениям Маканина: «Внутренний мир произведения словесного искусства (литературного или фольклорного) обладает известной художественной целостностью. Отдельные элементы отраженной действительности соединяются друг с другом в этом внутреннем мире в некоей определенной системе, художественном единстве».

Литературный дебют Маканина начался романом «Прямая линия», написанным в 1965 году. Вслед за ним появляется повесть «Безотцовщина», раскрытая тема «молодежи» в которой находит своё продолжение в повестях «На первом дыхании», «Старые книги», в рассказе «Страж», созданных в 70-х годах и др. Маканин родился на Урале и очень часто в его произведениях

возникают уральские Желтые горы, кроме этого в повестях «Голоса», «Утрата», «Отставший» встаёт образ Урала – его родины. В них автор использует уральские легенды и сказания. Его рассказ «Гражданин убегающий» знаменателен тем, что в нем писатель обращается к теме памяти – теме забвения, которая ни раз становилась объектом внимания других писателей, таких как, например, Чингиз Айтматов в романе «Буранный полустанок» и другие.

Жизнь и литературная деятельность Владимира Маканина представляла некую загадочность. О нём писали: «работает много, интервью дает мало, в дискуссиях не участвует, гонениям и репрессиям не подвергался». Писатель был занят активным творческим процессом: в течение 20-лет, почти каждый год появлялась новая книга, преимущественно – сборник.

В 70-х годах усиливается интерес к творчеству Маканина. Именно в то время появляются повесть «Ключарев и Алимускин» и рассказ «Голубое и красное», которые очень заинтересовали литературную критику. Этот период отмечается еще и тем, что «молодежная» тема заменяется темой среднего человека, сорокалетнего семьянина. Делает акцент на том, что «от судьбы не уйти». «Ключарев был научный сотрудник, кажется, математик - да, именно математик. Семья у него была обычная. И квартира обычная. И жизнь тоже, в общем, была вполне обычная...» Литературовед, критик И. Роднянская этому периоду творчества писателя даёт такое определение, как «социальное человековедение». Маканина не только интересует положение человека в социуме, но и «зрение, внимательное одновременно и к человеческой социальности, и к духовному зерну».

Творчество Маканина 1970–1980-х годов знаменательно тем, что в нем представлена поздняя советская действительность. Писателя интересует внутренний мир героя, в котором он хочет найти человеческие ценности, в поисках чего создает ряд разных типов. Уже название произведения говорит само за себя: «Антилидер», «Гражданин убегающий», «Человек свиты» и др. в остальных случаях на них указывают конфликт и проблема произведения, например, «Ключарев и Алимускин», «Где сходилась небо с холмами» и другие. В рассказе «Гражданин убегающий» показана актуальная проблема «человек-природа-цивилизация», в котором будучи строителем, взрывником, главный герой Павел Алексеевич Костюков становится разрушителем. Он и является «человеком убегающим»: «...убегающего от семьи и ответственности, семейными узами налагаемыми», кроме того бежит он от земли, дрожащей от взрывов, деревьев, которые взлетают в воздух от взрывной волны...

«Имя «Павел» (от лат. *paulus*) - «маленький») характеризует главного героя как человека беззащитного и слабого, несмотря на внешнюю силу и уверенность (таежник!) в себе. Отчество «Алексеевич», то есть сын Алексея (от греч. *alexo* – «защищать») означает стремление персонажа оберегать свой внутренний мир, свою свободу от внешних посягательств. В отчестве персонажа можно услышать и его принадлежность к поколению «защитников» - фронтовиков, хотя для его судьбы это не только не актуально, но и «противопоказано»: «защищать» кого-либо кроме себя, даже родных сыновей, он не считает себя обязанным. Фамилия «Костюков» может быть произведена от имени «Константин» (от греч. *constantis* – «стойкий, постоянный»), и это было бы намеком на верность героя себе, на твердость его выбора. Но не менее вероятной и актуальной представляется иная основа фамилии персонажа, восходящая к «кости», намекающая на отвергнутые первоосновы (костяк) существования его предков. Не менее вероятной представляется и аллюзия, восходящая к имени полуфольклорного, воспетого Л. Утёсовым «Кости-моряка», сраженного красотой «рыбачки-Сони» и обретающего надежную семейную «гавань». Как видим, все три компонента именования героя по своей этимологии и соответствуют судьбе и характеру героя, и одновременно противоречат им. Будучи молодым Костюков представлялся сильным, крепким, где-то могучим, имел притягательность. С возрастом, меняется и внешний облик героя, на лице отпечатались его жестокость, разрушение, кажется, сама природа отворачивается от него и он сам это чувствует и ему не по себе от этого чувства. В силу своей профессии в его руках живое становится мертвым. В конце семидесятых – начале восьмидесятых XX века творчество Маканина наполняется философским-экзистенциальным звучанием. Создаётся книга «Голоса», приближенная к жанру эссе с разнообразием тематики и планов, в повествовании которой лирическое соседствует с обычными картинами жизни. Писатель пытается осознать взаимоотношения искусства и жизни, а смысл творчества составляет главную проблему повести-эссе «Голоса».

М.М. Бахтин отмечает многозначность «голоса»: «Сюда входит и высота, и диапазон, и тембр, и эстетическая категория... Сюда входит и мировоззрение, судьба человека. Человек как целостный голос вступает в диалог. Он участвует в нем не только своими мыслями, но и своей судьбой, всей своей индивидуальностью».

В повести «Предтеча» (1982) Маканин создал образ знахаря Якушкина, живущий «положительно прекрасными мыслями», который хочет возродить вечны ценности для людей и для себя. Этого героя критики сравнивали с героем романа «Идиот» Ф.М. Достоевского – князем

Мышкиным. В повести Маканин рисует психологию людей 1970-80-х годов, которые очень увлеклись целительством – нетрадиционной медициной. Вслед за этой повестью в 1987 году было создано еще три повести Маканина - «Утрата», «Один и одна», «Отставший». Все три повести созданы по общему сюжетному принципу. Действия повестей проходят в разных временных отрезках, протекающих из одного века в другой, согласно замыслу автора. Например, герой повести «Отставший» живет в своих мечтах, надеждах. Окружающими считают его дураком, а он добрый, желающий всем только добра.

Экзистенциализм, ярко проявившийся в творчестве писателя в 1970-80-х годах, в начале 1990-х изменился. Особенно эти настроения проявились в повести «Лаз». Повесть была воспринята как социальная антиутопия. Лаз – это такое соединение верхнего господствующего хаоса и разорений с городом, построенным под землей. Это город – где протекает мирная, безопасная жизнь. Ключарев, герой произведения – это человек, который не может жить интеллигентских споров, разговоров, и за ними он спускается в подземный город. Они для него важны, чем предметы первой необходимости.

За создание повести «Стол, покрытый сукном и с графином посередине» Маканин был удостоен «Букеровской премии». Все герои произведения устроили суд главным героем, ставя этим героя в зависимости от чужих для него ситуаций. Для писателя такая ситуация рассматривается архетипической для героев, испытывавших нажим-давление целого коллектива.

В рассказе «Кавказский пленный» (1998) писателя рассматривается большая тема обоюдной притягательности и отодвигания героев русской и кавказской национальности, что приводит к ненависти. Тема Кавказа рассматривается также в романе «Андеграунд, или Герой нашего времени» (1999). Герой произведения – это социальный тип, принадлежащий к так называемому «экзистенциальному андеграунду». Петрович является писателем без книг, сторожем чужих квартир. Исследователи творчества Маканина разделяют его на несколько периодов, указывая на процесс эволюции. Так в 70-х годах писатель находится в одном ряду со своими героями, в 80-х годах образ автора метафоризируется и превращается в бога, в 1990-х годах развиваются реалистические тенденции, в своей прозе 2000-х годов Маканин всё больше обращается к теме свободы общества и личности. Такого мнения придерживаются также русские и зарубежные критики и исследователи творчества Маканина М.Н. Липовецкий, Н.Л. Лейдерман N.L. Peterson, H. Goscilo, В. Бондаренко же отсчет основного периода творчества Маканина начинает с 1980 года, с выходом повести «Голоса», а вторую половину 1980-х годов считает переломным этапом, такого же мнения придерживается и В.В. Лосев указывая на повести 1987 года «Утрата» и «Отставший», точно также можно найти разные подходы разделения творчества. Все эти моменты указывают на неоднозначное восприятие творческий путь Владимира Маканина.

Между мотивами и образами, составляющими основу произведений Маканина, существует тесная взаимосвязь, к ним автор обращается за весь период своего творчества, очень внимательно относится к судьбам, несчастьям героев своих произведений, которые создают целостную картину, отражающую живую действительность и читателю интересны не только зрелый период творчества писателя, но и его ранние произведения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лихачев Д.С. Внутренний мир художественного произведения//Вопросы литературы-1968.-С.74.
- 2.Тимина С.И Современная русская литература конца XX- начала XXI века. Учеб.пос. изд: «Академия»; Москва, 2011.- С.568.
- 3.Маканин В.С. Ключарев и Алимускин. // Роман, рассказы. – М., 1979. - С. 31.
- 4.Родянская И.Б. Незнакомые знакомцы: К спорам о героях Владимира Маканина//Новый мир.1986№8.С.236.
- 5.Куликова Е.В. «Дикарь» или «русский Эрос»? (главный герой в повести В.С.Маканина «Гражданин убегающий»). – Уфа: Лето, 2011. – С.96-100. – В режиме доступа: <https://moluch.ru/conf/phil/archive/23/144/>
6. Магомедова Д.М. Понятие «Голоса» в эстетике М.М.Бахтина. – В режиме доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-golosa-v-estetike-m-b-bahtina>

УЎК 808.3

РАНГ КОМПОНЕНТЛИ ГИДРОНИМЛАР ТАДҚИҚИ

В.Т.Нафасова, катта ўқитувчи, PhD, Қарши Давлат Университети, Қарши

Аннотация. Мақолада Жанубий Ўзбекистон гидронимиясида учрайдиган ранг билан боғлиқ гидронимлар таҳлил этилган. Ўзбек тили гидронимиясида бу тартибда ясалган гидронимлар сермахсуллиги аниқланди ва илмий ёзма манбалардаги талқинлар билан қиёсан таҳлилга тортилди.

Калим сўзлар: ономастика, топонимия, гидронимия, оронимия, ойконимия, ономастик лексика, апеллятив лексика, оқ, қора, кўк, сариқ, яшил, қизил, сафсар, дарё, кўл, қўл, сув, булоқ, чашима, қоқ, қудуқ, ариқ.

Аннотация. В статье анализируются гидронимы связанные с цветом, которые встречаются в Южном Узбекистане. В ходе исследования определены множество гидронимов связанные с цветом и сопоставительно анализировано с комментариями научно-письменных источников.

Ключевые слова: ономастика, топонимия, гидронимия, оронимия, ойконимия, ономастическая лексика, апеллятивная лексика, белый, черный, синий, желтый, зеленый, красный, сиреневый, река, озеро, приток, вода, родник, лужайка, колодец, арык.

Abstract. The article analyzes the color-related hydronyms found in the hydronymy of Southern Uzbekistan. In the hydronymy of the Uzbek language, the abundance of hydronyms made in this order was determined and analyzed in comparison with the interpretations in scientific written sources.

Key words: onomastics, toponymy, hydronymy, oronymy, oikonymy, onomastic vocabulary, appellative lexis, white, black, blue, yellow, green, red, lilac, river, lake, tributary, water, spring, lawn, well, ditch.

Гидронимия сув объектларига атаб қўйилган номлар мажмуидир. Ономастик луғатда гидроним юнонча *hudor* – сув, *onoma* – ном, яъни сувликдаги ҳар қандай табиий ва сунъий объектларнинг атоқли оти деб изоҳланади [1:48].

Ўтмишга назар ташласак, ранглар маълум бир мақсад, рамзни ифодалаш учун хизмат қилган. “Қадимги ҳиндулар, эронликлар, америка ҳиндулари, хитой ва бошқа дунё халқларида ранглар дунё томонларини англатган. Хитой ва эроний тилларда сўзлашувчи халқлар дунё томонларини ранглар ёрдамида белгилаганлар. Кўк, мовий, яшил ранг ғарбни, сариқ ранг ўрта, марказ, император рангини (хитойликларда), қизил ранг жанубни, оқ ранг шарқни, қора ранг шимолни билдирган. Америка ҳиндулари шарқни қора, жанубни оқ, ғарбни сариқ ёки қизил, шимолни кўк ёки яшил ранг билан тасвирлаганлар. Қалмоқларда оқ ёки қумушранг – шарқни, кўк ранг – жанубни, қизил ранг – ғарбни, сариқ (олтин) ранг – шимолни кўрсатган” [2].

Ўзбек тилшунослигида сифатларнинг умумий категориясига, қисман рангни англатувчи лексемалар семантикасига бағишланган бир қатор ишлар мавжуд. М.Содиқовнинг ранг ва бўёқни англатувчи сўзлар таҳлил қилинган монографияси бунга мисолдир. Ушбу монография ўзбек тилида ранг ва бўёқни англатувчи сўзлар тадқиқига бағишланган. Монографияда ранг билдирувчи сўзларнинг морфологияси ва семантикаси синхрон планда ўрганилган. М.Ғанихўжаевнинг номзодлик диссертациясида ўзбек тилидаги ранг сифатлари қиёсий-тарихий аспектда таҳлил қилинган. Шунингдек, М.Рўзиевнинг “Ўзбек халқ кўшиқларида ранг символикаси” номли диссертациясида халқ кўшиқларидаги рангларнинг рамзий-бадиий моҳияти ва эстетик вазифалари очиқ берилган. Ранг билдирувчи сифатлар тизими қиёсий-тарихий аспектда кам ўрганилган. Фақатгина А.Н.Кононовнинг “Семантика цветообозначений в тюркских языках” номли мақоласи ушбу соҳага бағишлангани билан эътиборлидир. Мақолада ранг билдирувчи сўзлар ёзма ёдгорликлардаги географик номлар мисолида таҳлил қилинган.

Жанубий Ўзбекистон ҳудудида оқ лексемаси иштирок этган куйидаги гидронимлар учрайди: Оқдарё, Оқсув, Оқдахна, Оқбулоқ (Яккабоғ, Деҳқонобод, Чироқчи, Шаҳрисабз, Сариосиё т.), Оқбулоқ (Қамаши, Шўрчи, Бойсун, Музработ т.), Оққўл, Оққудуқ (Яккабоғ, Деҳқонобод, Қарши, Шаҳрисабз, Музработ, Бойсун, Қамаши, Китоб, Косон, Чироқчи т.); Оқларарик, Оққўларик, Оққудуқарик (Денов, Косон т.), Оқжарқўл, Оққўл (Деҳқонобод, Косон, Қарши т.), Оққўлсой (Деҳқонобод, Қамаши, Китоб т.) Оқайриқоқ (Деҳқонобод т.), Оқсой (Шаҳрисабз, Яккабоғ, Шўрчи, Деҳқонобод, Қамаши, Бойсун т.).

Оқ лексемаси нутқда фаол қўлланувчи сўз саналади. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да оқ лексемаси “қор, сут, пахта рангидаги; оқ тусга мойил, тиник” тарзида изоҳланиб, кўп маъноли, омоним лексема сифатида қайд этилган ва 13 та маъноси изоҳланган [3:175-176]. Луғатда зикрланган маънолар асосида гидронимлар таркибидаги оқ лексемасини изоҳлаш мушкул. Т.Нафасовнинг фикрича, “оқ сўзининг маъноси оқмоқ феълининг қадимий маънолари билан боғлиқ: сувининг ёз ойлари қуриб қолмаслиги, аксинча кўпайиши ва бўтана тусга кириши, ҳаво исиганда сув миқдорининг ортиши, қор ва муз сувлари билан тўйиниши, оқим тезлиги, тоғ сувларининг оқиши, тоғнинг баланд жойларидан бошланиши...” [4:196]. Тилшунос олимлардан Н.Г.Маллицкий оқсув номининг пайдо бўлишини музлик тагидан оқиб чиқадиган сув таркибида муз зарралари мавжудлигига боғлайди, В.Л.Вяткин эса тоғ дарёлари оқсув ва оқдарё дея аталиши, В.В.Бартольд табиий ўзанда оқадиган сув оқсув деб номланиши ҳақида маълумот беришади [5:63].

Оқбулоқ, Оқсув гидронимлари ҳақида халқ ўртасида турли изоҳ, фикрлар мавжуд. Яккабоғ туманининг Ҳисор тоғ тизмаларида маҳаллий аҳолининг таъкидлашича, Кўҳнақишлоқ деган жой (қишлоқ)нинг бошланиш қисмидаги тоғ этагидан қорлар эриб, дарё сувлари кўпаядиган вақтида

(баҳор фаслининг охирлари), май ойининг ўрталарида тошлар орасидан бир тегирмон сув ҳажмида булоқ суви тошиб чиқади. Июнь ойининг ўрталарида бу сув тамоман қуриб қолади. Бу булоқ суви узокдан қаралса, айнан сут рангида кўринади. Шу сабабли маҳаллий аҳоли бу булоқни Оқбулоқ, Оқсув деб номлайди. Бу булоқдан сувнинг тошиб чиқиши ва қуриган пайтини ҳеч ким кўрмаган. Айтишларича, иккала ҳолат ҳам тунда содир бўлар экан.

Ёзги саратонда (20 июльдан кейин) Ҳисор тоғ тизмаларида Оқсув дарёсининг бошланиш жойида музлар эрий бошлайди. Қор ва музликларнинг кўчиши ҳодисаси рўй беради. Бу ҳодисани халқ тарма деб атайди. Шу пайтда дарёдаги тошлар ҳам оқ тусга киради, дарё суви жуда тез оқади. 15 кун атрофида дарё суви оппоқ кўпикланиб оқади. Одамлар дарёнинг Оқсув деб номланишини шу тарзда изоҳлайдилар.

Ҳисор тоғ тизмаларидан бошланган Оқсув дарёси Шаҳрисабз туманининг Шанби қишлоғи худудидан оқиб ўтади. Маҳаллий аҳолининг айтишича, ёз фаслида сурхак узум қорая бошлаган вақтда дарёга оқсув келади. Уч ҳафта, ҳар чоршанба кунлари одамлар дарёга бориб бу оқсувда чўмиладилар ва ўз ниятларининг ушалишига ишонадилар. Имконияти етган одамлар Оқсув дарёсининг бошланиш жойига бориб сувга тушадилар ва орзу-ният қиладилар. Оқ лексемали гидронимлар таҳлилидан кўриш мумкинки, бундай сув ҳавзаларининг номланишида сувлоқларнинг тўйиниш манбаси, ҳажми, оқим суръати, сувининг тиниқлиги, ёз фаслида сувининг кўпайиши каби ҳолатлар асос қилиб олинган.

Қора компонентли гидронимлар: Қорадарё (Китоб т.), Қорабулоқ (Чирокчи, Дехқонобод, Китоб, Яккабоғ, Шаҳрисабз, Қамаш т.), Қораариқ (Шўрчи, Олтинсой т.), Қорачаариқ (Ғузор т.), Қоракўл (Сариосиё т.), Қорачашма (Китоб т.), Қорағурсоқшоҳ (Жарқўрғон т.), Қорақудук (Чирокчи т.), Қорадахна (Дехқонобод т.), Қоратут (Шаҳрисабз, Чирокчи, Китоб т.), Қорасув (Қашқадарё в.), Қоратоғдарё (Сурхондарё в.).

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да қора сўзининг 13 маъноси берилган, уларнинг икки маъноси ранг билдиради: 1) ранг-туси мавжуд рангларнинг барчасидан тўқ; қозонкуя, кўмир тусидаги; зид. оқ. Қора қозон. Қора соч. Қора кўз. Қора сиёҳ. 2) шу тусга мойил тўқ рангли; қорамтир [6:]. Бу изоҳ сифат туркумига мансуб қора сўзига берилган таъриф.

Қорадарё, Қорачашма, Қорақудук, Қорабулоқ, Қораариқ, Қорасув, Қорадахна гидронимлари таркибидаги қора сўзининг апеллатив лексикадаги қора сўзига ҳеч қандай дахли йўқ. Бизнингча, сув номлари таркибида учрайдиган қора сўзи сувлоқларнинг тўйиниш манбаси билан боғлиқ. Бу ҳолат бошқа манбаларда ҳам таҳлил қилинган ва изоҳланган. Номшунос Т.Нафасов қора сўзи иштирок этган сувлоқлар ерости, сизот, булоқ сувларидан ҳосил бўлишини, сув ҳажми кишин-ёзин бир хил эканлигини таъкидлайди [4:196].

С.Қораевнинг изоҳига кўра, ер остидан (қайнаб) чиқадиган булоқ ва сизот сувлари билан тўйинадиган сой-жилғаларнинг суви қорамтир тусда бўлганлиги учун қора сув дейилади [7:94].

А.Н.Кононов туркий халқлар тарихи ҳақидаги илмий маълумотларга асосланган ҳолда географик терминологиядаги туркий оқ, қора сўзларини ранг билдирувчи оқ, қора лексемаларига алоқаси йўқлигини келтиради [8: 83-85].

Н.Улуқов Фарғона водийсидаги таркибида қора сўзи иштирок этган гидронимларни таҳлил қилар экан, Қорабулоқ, Қорасув булоғи суви ер остидан чиққанлигини, сувининг қорамтир тусда эканлигини, Қорасой, асосан, ер ости сувларидан тўйинишини қайд этади [5:65]. Шунингдек, Р.Равшановнинг “Қорасув ва оқсув” номли мақоласи асосида “Самарқанд... воҳасидаги сув манбаи иккига – оқсув ва қорасув манбаларига бўлинган. Баланд тоғлардаги қорнинг эришидан ҳосил бўлган сув оқсув дейилиб, у деҳқончилик учун қулай ва фойдали бўлган. Қорасув булоқ сувидир” деган фикрларни келтириб ўтади [5:64].

Кўк компонентли гидронимлар: Кўкбулоқ (Чирокчи, Шаҳрисабз, Дехқонобод, Денов, Шеробод т.), Кўккўл (Дехқонобод т.), Кўкқудук (Дехқонобод, Қарши, Ғузор т.), Кўкқоқ (Нишон т.), Кўксой (Бойсун, Яккабоғ, Ғузор, Қамаш, Дехқонобод, Шаҳрисабз т.). Ҳозирги ўзбек тилида кўк сўзи тиниқ осмон рангидаги; мовий, зангори; кул рангидаги, кулранг маъноларида қўлланилади. Кўксув географик термин сифатида “тоза, тиниқ сув. Қаттиқ тоғ жинсларидан оқиб ўтадиган, кўллардан, тоғдаги муздан оқиб тушадиган, булоқлардан оқиб чиқадиган сувлар ана шундай тиниқ, кўкимтир рангга бўлади, дарёлар номи сифатида ҳам учрайди” [9:61] Н.Улуқов фикрича, Фарғона водийсининг маҳаллий шеваларида тиниқ, тоза, зилол сув кўксув дейилади [5:66]. Кўк сўзи “қадимда шарқ, кунчиқар томонни билдирган”лиги ҳам маълум [10:145-146]. Кўк лексемаси гидронимлар таркибида келганда сувнинг тиниқ, шаффоф, тозаллиги асос қилиб олинган бўлиши мумкин.

Қизил компонентли гидронимлар: Қизилдарё (Яккабоғ т.), Қизилбулоқ (Дехқонобод, Шеробод, Шаҳрисабз, Дехқонобод, Яккабоғ, Чирокчи, Олтинсой, Сариосиё, Денов, Қамаш, Шўрчи, Бойсун т.), Қизилариқ (Ғузор, Косон, Шеробод), Қизилкўл (Шеробод, Косон т.), Қизилқудук (Дехқонобод, Косон т.), Қизилқоқ (Қамаш, Дехқонобод, Нишон, Шеробод, Сариосиё

т.), Қизилсой (Қамаши, Китоь, Бойсун, Дехқонобод, Шеробод, Шахрисабз, Яккабў, Косон т.), Қизилсой ирмоқ (Шеробод, Сариосиё т.).

Ҳозирги ўзбек адабий тилида қизил сўзи қон рангидаги; қирмизи, алвон маъносини англатади. Манбаларга асосланган ҳолда, гидронимлар таркибидаги қизил сўзини турлича талқин қилиш мумкин. К.Шониёзов қизил сўзи туркий халқлар тилларида жануб томонни билдирганлигини қайд этади [11:145]. Иккинчи изоҳ: тоғли ҳудудларда қизил тупроқли жойлар мавжуд. Шундай жойлардаги дарё, кўл, сой, булоқ сувлари ёки булоқ тубидаги лой қатлами қизил рангда бўлиши мумкин. Яккабў туманининг Тошқўрғон қишлоғида Қизилбулоқ номли булоқ бор. Булоқ суви шўр бўлиб, кип-қизил рангда оқади. Қизилбулоқнинг суви Кичик Қалъадарёга қўшилгандан сўнг дарё сувининг бир қисми анча жойгача қизил тусда бўлиб оқади.

Сариқ компонентли гидронимлар: Сариғариқ (Муборак, Миришкор, Сариосиё т.). Сариқ сўзи ўзбек тилида сомон, зарчува, тилла каби нарсалар тусидаги ранг; малларанг, малла маъносида ишлатилади. Н.Улуков Фарғона водийсидаги Сариқсув гидронимини қуйидагича изоҳлайди: ҳудуд шеваларида экинлардан оқиб чиққан лойқа оқава сув ёки ариқ, коллекторларда лойқа сувнинг оқиши шундай номланади [5:66]. Сариқ Қашқадарё вилоятининг Муборак, Миришкор ҳамда Сурхондарё вилояти Сариосиё туманларидаги қишлоқ. Сариқ – уруғ, қабила номи, яъни этноним. Сариғариқ – Сариқ қишлоғи аҳолиси фойдаланадиган, сув ичадиган ариқ. Трансонимизация ҳодисаси, яъни этноним асосида ойконим ва гидроним яралган.

Яшил компонентли гидронимлар: Яшилкўл (Қамаши, Дехқонобод т.).

Яшил сўзи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “сариқ билан кўк ранг оралиғидаги, барг ёки майса рангига эга бўлган ранг” тарзида қайд этилган [12]. Қашқадарё вилоятининг Қамаши, Дехқонобод туманларида Яшилкўл деб аталган кўл бор. Кўл атрофи баҳор ва ёз фаслларида ўтлар ўсиб ям-яшил тусда бўлганлиги сабабли шундай номланган.

Сафсар компонентли гидронимлар: Сафсарбулоқ (Дехқонобод т.). Сафсар сўзи иштирок этган гидроним фақат Қашқадарё ҳудудида учради.

Хулоса сифатида айтиш жоизки, Жанубий Ўзбекистон ҳудудида учрайдиган оқ, қора, кўк, қизил, яшил, сариқ, сафсар каби ранг компонентли гидронимларнинг пайдо бўлиши ва яратилишида турли тусдаги ранглар асосий мотив сифатида қатнашади ва сув объектларининг номланишида асосий роль ўйнайди. Бундай гидронимларнинг пайдо бўлиши, мотивланиш ва номланиш хусусиятларини лисоний ва тарихий, этнографик ва географик жиҳатдан ўрганиш тил тарихи ва халқ тарихини билишда муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – Москва: Наука, 1988. – С.48.
2. <https://cyberleninka.ru/article/view/funksionalno-seman...>
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2020. 3 жилд. – Б. 175-176.
4. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Тошкент: Муҳаррир, 2009. – Б.196.
5. Улуков Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. –Т.: Фан, 2008. – 192 б.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2020. 5 жилд. – Б. 335-337.
7. С.Қораев. Географик номлар маъноси. – Тошкент, 1978. – Б.94.
8. Кононов А.Н. О семантике кара и ак в тюркской географической терминологии. Изв. АН ТаджССР. ООИ. – Самарканд, 1954. Вып. 5. – С.83-85.
9. Ғуломов П. Жўғрофия атамалари ва тушунчалари изоҳли луғати. –Тошкент, 1994. – Б.61.
10. Шаниязов К. К этнической истории узбекского народа. – Тошкент, 1971. – Б. 145-146.
11. Шониёзов К. Қанғ давлати ва қанғлилар. – Тошкент: Фан, 1990. – Б.145.
12. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2020. 5 жилд. – Б.126-127.

УДК 808.2:801.316.4

ОБУЧЕНИЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКЕ СПЕЦИАЛЬНОСТИ ОБУЧАЕМОГО М.Б.Ниязова, проф., Ташкентский архитектурно-строительный университет, Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada atama tushunchasi, terminologiyasi va qurilish sohasidagi atamalarining xususiyatlari muhokama qilinadi. Ular ishlab chiqarishning har qanday sohasiga xos bo'lgan tushunchalar, jarayonlar va narsalarning nomlarini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: atama, terminologiya, termin bo'lgan, ixtisoslashgan, konstruksiya, tushuncha, maxsus soha, mutaxassislik, nominativ funktsiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие термина, терминология и особенности терминов в области строительства. Они точно выражают понятия, процессы и названия вещей, присущие какой-либо отрасли производства.

Ключевые слова: термин, терминология, не термин, специализированные, строительство, концепция, особая область, специальность, номинативная функция.

Annotation. This article discusses the concept of the term, terminology and features of terms in the field of construction. They accurately express the concepts, processes and names of things inherent in any branch of production.

Key words: *term, terminology, non-term, specialized, construction, concept, special area, specialty, nominative function.*

Неотъемлемая часть деятельности специалиста – научно-исследовательская работа, диктуемая стремлением к творческому поиску, она предполагает поиск информации не только в отечественных, но главным образом, в зарубежных источниках науки и техники по избранной специальности, что находится в прямой зависимости от уровня владения иностранным языком, совершенствования языковой компетенции.

Роль, которую играет знание иностранных языков в научной деятельности специалиста, обеспечивающего научно-технический прогресс, является преобладающей в достижении творческого успеха.

Интенсивное формирование и становление новых современных отраслей науки, техники, экономики, культуры соответственно обуславливает развитие и терминологии, обслуживающей данные понятийные области. Во всех случаях переводчик специальной литературы должен адекватно передать смысл термина и текста в целом, что подразумевает наличие соответствующих специальности словарей и умение работать с ними.

Термины — это слова и словосочетания, которые имеют специальное, строго определенное значение в той или иной области науки и техники. Они точно выражают понятия, процессы и названия вещей, присущие какой-либо отрасли производства. Для того, чтобы правильно определить выражаемые термином понятия, нужно разбираться в той области науки и техники, к которой данная терминология относится. Выпускник должен знать свой предмет настолько полно, чтобы при любой форме изложения в оригинале быть в состоянии правильно передать содержание без потери информации. При этом в переводе имеют место лексические, грамматические информации.

Умение правильно и грамотно пользоваться законами и правилами порождения иноязычного текста позволит наиболее рационально проводить поиск и извлечение необходимой информации, тем самым, будет способствовать успешной реализации творческих замыслов специалиста, подготовит его к информационной деятельности, связанной с переработкой (с переводом статей из специальных, научных изданий, составлением аннотаций и рефератов) оригинальной зарубежной научно-технической литературы и ее представлением в виде вторичных источников информации на родном языке.

В разных областях знания появляются новые понятия, формирующие систему терминов той или иной области знания, образующие свою область функционирования. Возникает проблема отбора понятий и поиска наиболее удачных словесных выражений в них, а также изучение распространения и активизации технической терминологии в общелитературном языке.

Постоянно растущий удельный вес науки в разных странах стимулирует и интерес ученых и специалистов к таким информационным документам, которые содержат термины, обслуживающие данную специальную область знаний, формирующих научные понятия и категории, как, например, в области маркетинга, менеджмента.

Ознакомление со сложившейся системой понятий в избранной предметной области, умелое и грамотное пользование законами и правилами порождения текста и терминологической лексики, знание специфических трудностей научно-технического перевода способствуют проведению рационального поиска и извлечения необходимой специалисту информации, повышению его профессионального и коммуникативного уровня, способности более квалифицированному и успешному обмену научной информацией. Практические потребности в знании иностранного языка не просто очевидны, но бесспорны.

Необходимость специальной подготовки определяется социальным заказом общества, установлением прямых связей с зарубежными предприятиями и организациями, в связи с чем возрастает значение иностранного языка в подготовке специалиста, отвечающего современным требованиям, делает знание иностранного языка приоритетным.

Современный специалист – это широко образованный человек в какой-либо конкретной области, имеющий фундаментальную подготовку, способный к постоянному повышению квалификации. Для современного специалиста знание своего предмета и иностранного языка – необходимое условие его профессионализма, позволяющего ему работать с информацией, а также общаться с коллегами в разных странах.

В настоящее время знание иностранного языка во многих сферах деятельности является карьерной необходимостью. На рынке труда владение иностранным языком является одним из главных конкурентных преимуществ.

Серьезной проблемой для работодателей является – найти людей, хорошо владеющих иностранным языком. Архитекторы, строители, химики, физики, знающие иностранные языки, всегда востребованы у работодателей. Такие работники всегда могут рассчитывать на увеличение

гонорара за выполняемую работу. Кадровые специалисты утверждают: «Без знания иностранного языка сегодня сложно получить перспективную должность. Знающие иностранный язык люди востребованы в таких областях связи с общественностью, как логистика, архитектура, строительство, маркетинг, управление персоналом. Человек, стремящийся сделать карьеру, должен иметь в арсенале хотя бы один иностранный язык».

Преподавание иностранного языка приобрело прикладной характер. Если раньше преобладающее внимание уделялось правильной речи, теперь важен смысл передаваемой информации, то есть коммуникативный уровень, потому что конечная цель общения – быть понятым.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1981. – 149 с.
2. Saloydinova, Nargiza, Oybek Ahmedov, and Hilola Zakirova. "Diachronic study of Uzbek and English architectural construction terms." *Ilkogretim Online* 20.3 (2021).
3. Zakirova, Khilola Abduraxmanovna. "Terminology as a research object of linguistics and specific features of construction terminology." *Theoretical & Applied Science* 4 (2020): 149-151.

УЎК 821.512.133

ЎЗБЕК ГЛЮТТОНИК ДИСКУРСИДА ҚОЗОН, ЎЧОҚ, ДАСТУРХОН АРХИТИПЛАРИНИ ҚАЙТА ЯРАТИШ МУАММОСИ

Г.Одилова, проф., ф.ф.д., Тошкент Кимё халқаро университети, Тошкент

Аннотация. Ўзбек глюттоник дискурсида қозон, ўчоқ, дастурхон архитипларининг таржима қилиш жараёнида бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб, мақолада уларни қайта яратилиш муаммоси ўрганилиб чиқилган ва бартараф этилиш учун бир қанча таклифлар бериб ўтилган.

Калит сўзлар: Тогора, ўчоқ, тандир, архетип, дастурхон, глюттоник номинантлар.

Аннотация. Горшок, печь, стол в дискурсе узбекского чревоугодия в процессе перевода архетипов возникает ряд проблем, в статье рассматривается проблема их воссоздания и дается несколько предложений по их устранению.

Ключевые слова: Тогора, печь, печь, архетип, стол, прожорливые номинанты.

Abstract: pot, oven, table in Uzbek gluttony discourse there are a number of problems in the process of translation of archetypes, the article examines the problem of their re-creation and gives several suggestions for their elimination.

Key words: Togora, oven, tandir, archetype, table, gluttonous nominees.

Кириш. Хитой, корейс ва япон маданиятида гуруч асосий озуқа, у нон вазифасини ўтайди. Гуруч ҳамиша Узоқ Шарқ дастурхонининг муҳим атрибуги бўлиб келган. Зеро, Хитойда ишдан бўшатилган, ишини йўқотган одамга нисбатан «У қозонини синдирди» (яъни гуручли қозонини)

(砸自己的锅) деган иборанинг мавжудлиги ҳам гуручнинг ризку насиба рамзи эканлигини кўрсатади.[2;35] Ўзбек маданиятида эса «қозон», «ўчоқ» ва «тандир» тирикчилик, рўзғор, ҳаёт архетипидир. Сурхон воҳасида ҳам қадимдан тандир хосиятли ҳисобланиб, нопок, ғусл қилмасдан тандир-ўчоқ ёнига бориш ва улар билан боғлиқ анжомларни қўлга олиш гуноҳ саналган. Бундан ташқари, тандир, ўчоқ устига чиқиш увол бўлади, деб ман қилинган. Чунки тандирга қадимдан озодалик ва ҳалоллик рамзи сифатида қаралиб, момоларимиз ёшларни доимо тандир-ўчоқларни улуғлашга, қадрлашга ва доимо тоза сақлашга ўргатганлар. Шунингдек, тўй-маъраканинг катта ўчоғи тўғри келган жойдан қазилайвермай, аввало, тоза, покиза жой танланган. Ўчоқ боши қибладан бошқа томонга қаратилиши шарт бўлган. Тўй ўчоғини доимо тўй-тўйга улансин, тўй тилаб турсин, деган мақсадда ширинликлар ташлаб кўмишган. Хонадонга янги тушиб келган келинни, куёв ҳовлисидаги тандир-ўчоқ ёнига олиб бориб, таъзим қилдирганлар, ўчоқ бошида куйруқ тўғратганлар. Воҳа қарлуқларида эса янги тушган келин ўчоққа мой куйган, бунинг замирида хонадонимиз ризкли-насибали бўлсин, ўчоғининг олови ўчмасин, деган эзгу ният ётган.[2;93] Ўт-олов ва қозоннинг қайнаб туриши шарқ халқлари онгида рўзғор бутлиги, ҳаётнинг давомийлигини таъминлайди. «Қора қозоннинг қайнаб турибдими?» ибораси «рўзғоринг тинчми?», «топиш-тутишинг яхшими?» деган маъноларни англатади. Мазкур иборанинг генезиси қадимий тарихимиз билан боғлиқ. Ўрта Осиё халқлари, асосан, дала шароитларида ҳаёт кечирган. Ўчоқдаги қозоннинг кўп ишлатилиши натижасида қора тусга кириб қолиши қозоннинг «қора қозон» тасвирий ифодага айланиб қолишига сабабчи бўлган. Бугунги кунда бу иборани қўллаш жараёнида рецепторнинг прагматик тасаввурига айнан қозоннинг қора ранги эмас, унинг қайнаб тургани ёки йўқлиги, ичидаги маҳсулотлари келади.

Мавзунинг долзарблиги ва ҳозирги ҳолати. Қирғиз халқида ҳам ўчоққа бўлган муносабат урф-одатларида сақланиб қолган. Яъни келин-куёв биринчи учрашув куни ёниб турган ўчоққа мой куйиб, шундай дейди: «Она-олов, она-мой, ўзинг ёрлақагин». Қадимги туркий халқлар оловни аёл сифатида тасаввур қилганлар ва муқаддас илоҳни «ўт-она» деб атаганлар. Олов-ўчоқнинг иссиқлиги-ю, ёруғлиги муқаддас куч сифатида келин-куёвга кўмаклашиб, уларни турли инсужинслардан поклашга ёрдам беради, деб юксак ихлос билан қараганлар. Хўжалик юритишда, оилани тебратишда тандир-ўчоқнинг ўрни ниҳоятда муҳим бўлган. Тандир-ўчоқ устида доимо гугурт, туз, қалампир, пичоқ туриши лозим бўлган. Улар тандир-ўчоқнинг баракаси ҳисобланган.[1;93]

Тажриба қисми. Ўзбек халқи учун «чўғи бор ўчоқ» – рўзғор, оила, турмуш билан ассоциацияланади. Бироқ, хориж маданиятида бу тушунча йўқлиги учун шоира Хуршидабону қаламига мансуб шеър таржимаси Бегойим Холбекова томонидан қуйидагича амалга оширилган:

Дунё, кулаверма ҳадеб ҳолимга,
Бирён этма кулоқ тутмай ноламга —
Ўт қўйиб кетаман бутун оламга,
Чўғсиз ўчоғингда нима бор менга?

The world, listen to my mournful song,

Do not laugh at me –

Or shall I bind my singing tough?

How can I live without love?

(Дунё, тингла менинг ғамгин қўшиғимни,

Менинг устимдан кулма –

Кўйлаётган тилимни боғлайми?

Севгисиз қандай яшай оламан?)

Фразеологик характердаги «Чўғсиз ўчоғингда нима бор менга?» мисрасини таржимон конкретлаштириб, «How can I live without love?» (Севгисиз қандай яшашим мумкин), деб таржима қилади. Инглиз китобхони учун айнан шундай ечим мақбул ҳисобланади.[3;47] Сабаби, бир миллатга тегишли глуттоник архетип иккинчи халқ учун мутлақо ёт бўлиши мумкин. Натижада, таржима матнининг таъсирчанлиги пасайиб кетади.

Ўзбек аёлларининг рўзғорбоблиги, ўчоқ бошида таом тайёрлаши меҳнатсеварлиги ва заҳматкашлиги рамзи. Ўчоқ – ўзбек аёлининг асосий жойи:

Ойхонанинг очиқ эшигидан лангиллаб ёнаётган олов кўринади. Ўчоқ бошида кўймаланаётган ойимнинг қорасини узоқдан танидим. Ёғоч чўмичда ҳадеб қозон кавлайди («Икки эшик ораси», Ўткир Ҳошимов).

Ўзбек глуттоник олам манзарасининг яна бир архетипи – пичоқ. Тарихчи олима М.Файзуллаева ўз илмий тадқиқотида Сурхондарё воҳасида *пичоқ* арихитепи билан боғлиқ ирим-сиримлардан қуйдагиларни келтириб ўтади: «Воҳа аҳолиси орасида пичоқ билан боғлиқ ирим-сиримлар ҳам сақланиб қолган. Жумладан, пичоқни қадаб қўйса, душман кўпаяди, пичоқ тиги юқорига қараб қолса, қон тортади, деган ақидага амал қилишган. Пичоқ узатилаётганда унинг тигидан ушлаб узатиш, жанжал чақирмасин деб, пичоқлар учини бир-бирига теккизмасликка ҳаракат қилиш, борди-ю, пичоқлар учи бир бирига тегиб кетса, уни ерга қадаб олиш иримларига амал қилишган. Дастурхонга дуо қилишаётганда, дуо кучини кесмасин деб, дастурхондан пичоқ олиб қўйилган. Кирна (кинна)ни кесади деб, пичоқ билан кирна силашган. Қиз болалар пичоқ қайрашса, ўз бахтини қайраган бўлади, деб бунга йўл қўйилмаган. Шунга ўхшаш иримлар ҳозирги кунда ҳам учрайди. Масалан, никоҳ тўйи маросимларида ёмон ниятли одам никоҳ ўқилаётганда кинидаги пичоғини тескари қилиб қўйса, ушбу ёшлар бахтли бўла олмайди, деган ақидага ишонишади».[1;90] Дарҳақиқат, пичоқ глуттоними «архетипик тафаккурда мистик кучга эга, тунда йўлдаги ҳамроҳ, ёмон кўзлардан асрайди, унинг тушиб кетиши фалокат, дастурхонда четда туриши керак, дуони ҳам кесиш хусусиятига эга, кишига узатганда тигини кишига йўналтириш мумкин эмас» каби бир неча онг ости тушунчаларининг йиғиндиси ўлароқ, шунингдек, кўркмаслик ва жасорат архетипи саналади: *Тигини кўздан кечирди. Ҳар нечук пичоқ анча далда бўлди. Йўлдорга эса у билан иши йўқ, худди ов олдидан шерикларини кутаётгандек, шарқий-шимолӣ томонга тикилиб қолган, бир-икки бош бурганни ҳисобга олмаганда, Сарвар тарафга қия ҳам боқолмаётганди* («Ғанимлар», Нормурод Норқобилов).

Жавоб берсангиз... Ганжиравонга кетсам...Битта гўрга битта эмас, ўнта гўрга ўнта пичоқ санчиб келаман («Даҳшат», Абдулла Қаҳҳор). «Пичоққа илинадиган» – жўяли, арзийдиган: *Пахта заводи уч марта ревизия қилдилар, пичоққа илинадиган бирор ишқал тополмайдилар.* («Азроил ўтган йўлларда», Саид Аҳмад). «Пичоқ» сўзи нафақат жисмоний, балки руҳий жароҳатни ифодалаб беришда ҳам қўлланади: *Бутун вужуди пичоқ санчгандай оғрирди. Қўли қаерга тегса, игна киргандек ҳис этарди* («Қайнона», Аҳмад Лутфи Қозончи). Пичоқни йўқотиб қўйиш йигит

киши учун омадсизлик, унинг чархланмаганлиги йигитнинг оилада гапи ўтмаслигидан далолат бериши ҳақидаги ирим-сиримлар мавжуд: *Азонга яқин туш кўрибман. Тушимда ҳов бир галгидек жажжжи пичоқчамни йўқотиб қўйганмишман-да, пиқ-пиқ йиғлайвериш ишииб кетганмишман* («Жудолик диёри», Мурод Мансур).

Пичоқ архетипининг шу жиҳатлари Хитойда таом истеъмоли учун қўлланиладиган «kuayzi» (изоҳ) билан боғлиқ иримларга мувофиқ келади. Хитойда «kuayzi»ни тушириб юбориш ёки синдириб қўйиш фалокатдан хабар беради. Шунга ўхшаш этнографик табуни ўзбек маданиятида ҳам кузатиш мумкин. У рус маданиятидан бизнинг турмушимизга ўтиб келган санчки, қошиқ ва пичоқ тушганда меҳмон келади, деган иримдир. Хитой лингвомаданиятида «kuayzi» овқат ейишга мўлжаллангани учун уни ялаш ёки у билан ниманидир, кимнидир кўрсатиш ва бошқа хатти-ҳаракатларни амалга ошириш маданият ва анъаналарни ҳақорат қилиш, дастурхон атрофидаги қонун-қоидаларга нисбатан ҳурматсизлик сифатида қабул қилинади. Косадаги гуруч ёки бошқа овқатларга «kuayzi» ёки қошиқни тикка қилиб тикиб қўйиш ҳам номақбул ҳаракатлардан саналади. Чунки, фақат марҳумга аталган овқатгагина «kuayzi» ёки қошиқ тикиб қўйилади. Мазкур табуниинг корейс маданиятига ҳам кириб келганини қайд этиш жоиз. «Kuayzi»нинг учи дастурхон атрофида ўтирганлардан бирига қаратиб қўйилса, жанжал чиқади, деган қараш мавжуд. Шунинг учун овқатдан сўнг, албатта, «kuayzi»ни махсус тагликка ёки тарелканинг олдида учини чап томонга қаратиб қўйиш мақсадга мувофиқ.[2:31-36]

Олинган натижалар таҳлили.

Дастурхон – архетипи ҳам ўзбек миллий маданиятида меҳмондўстлик, сахийлик, қўнгли очиклик каби тушунчалар йиғиндиси. Шу билан бирга, ислом динидаги таомни ерда истеъмол қилмаслик ҳар қандай ҳолатда ҳам таом тановули учун бир энлик латта бўлса ҳам, тўшалиб, кейин таомга қўл узатиш лозимлиги ҳақидаги тасаввур бор. *Белбоғини ечиб ўртага ёйди. Эшакдаги хуржундан битта ёғлиқ патир билан бешта қўй қуртини олиб белбоққа қўйди: — Дастурхонга қаранг (Танланган асарлар, 1-жилд, Шукр Холмирозев).* Ҳар қандай шароитда ҳам таом тановули учун дастурхон ёзилиши ўзбек маданиятига хос.

Қурбонбиби жим бўлди. Сўфи карт томонга қараб юрди. Карт устига дастурхон ёзилиб, бир мистовоқ нон, пиёлада қиём қўйилган эди. Сўфи картга чиқиб ўтиргандан кейин Қурбонбиби ўчоқдан чойни олиб келди («Кеча ва кундуз» Чўлпон). Ўзбек маданиятига хос меҳмон кутиш жараёни силсилавий кетма кетлик – дастурхон ёзиш, нон ва егуликлар, ундан кейин эса чой келтириб қўйишни ўз ичига олади. Дастурхон ёзмай туриб хонтахтага чой келтирилмайди.

Мадаминхўжа дастурхон солди, нон ушатди, кейин каттакон бир гурскеттини келтириб пичоқ тортган эди, қовун тарс этиб ёрилди («Фарғона тонг отгунча», Мирзакалон Исмоилий).

У бирпасда хўжрадан туршак, жийда, иккита зогора олиб чиқди. Сандал устига ямоқ дастурхон ёзди («Дунёнинг ишлари», Ўткир Ҳошимов).

Дастурхонга тортилган егулик турли даврларда турлича пишган, қуюқ, суюқ ёки қуритилган таом бўлиши мумкин. Лекин таом ҳурмати учун барибир дастурхон ёзилган:

Дастурхонда тўнкариб қўйилган иккита пиёла билан чойнакдан бўлак нарса йўқ эди. Зум ўтмай ойим бояги товоқда толқон кўтариб келди. Бир ош қошиқ толқон ейишим билан соққам эсимга тушиб қолди («Дунёнинг ишлари», Ўткир Ҳошимов). Дастурхон ҳеч қачон бўш қолмаслиги керак. У ёзилганда албатта андайдир егулик устига қўйилиши шарт. Бировнинг олдида шунчаки дастурхон ёзилмайди.

Дастурхон – шарқона меҳмоннавозликнинг калити. Меҳмонга дастурхон ёзиш – унга бўлган ҳурмат белгиси. Дастурхон ёзилгач, унинг устига мезбон бор будини қўяди:

Чол кириб дастурхон ёзади. Бир косада сариёғ билан товоқда бўғирсоқ қўйди. Мешини уриб-уриб, каттакон заранг косада дадамга қимиз тутди. («Болалик», Ойбек).

Меҳмон келишига дастурхонга қўйиш учун ҳар қандай шароитда ҳам доим нимадир олдиндан тайёрлаб қўйилади:

Ойим яқинда қўмилган танча ўрнига қўйилган хонтахта атрофига дарров кўрпача ёзди. Токчадан патнис олди. Патнисда нималар борлигини аниқ биламан: туршак, чақилган ёнғоқ, жийда, олтига зогора нон, битта лопчада майдалаб қирқилган калла қанд. Қанд танқис бўлса ҳам, ойим бу — меҳмонларга аталган, деб кўп тайинлаганлари учун биз — болалар унга тегмасдик. Меҳмонлар фотиҳа ўқишди. Ойим чой қўйиб узатди («Дунёнинг ишлари», Ўткир Ҳошимов).

Дастурхон ва таом доим катта ва кичик, эр ва хотин ўртасидаги ўзаро ҳурмат ва эътибор намунаси ҳамдир. Таомга катталардан олдин қўл узатмаслик, дастурхоннинг тўрига доимо ёши улуғ киши ёки оила бошлиқларининг ўтириши, қолганлар келгунча дастурхоннинг бир четига овқатни ўраб қўйиш ҳам ўзбек маданиятининг бир қисми ҳисобланади:

Таом пишгандан кейингина Муяссар қаттиқ толиққанини сезади. Уч-тўрт жазни оғзига солади-ю, товоқни беркитиб қўяди. «Хали Алижон акам келса, биргалашиб овқатланамиз» («Дунёнинг ишлари», Ўткир Ҳошимов)

Дастурхон атрофида мулоқот жараёни кечади. Лекин дастурхонга таом тортилиши, бу мулоқотни икки қисмга ажаратади. Таом тортилгунигача ва таом тортилганидан сўнг. Муҳим масалалар, айтилиши керак бўлган янгиликлар таом тортилганидан кейингина муҳокама қилинади. Дастурхонга таом тортилгач, суҳбатлашилмайди. Дастурхонга тортиладиган таомнинг хурмати шу қадар баландки, овқатланиш вақтида ортиқча гаплашиш, ножўя бирор гап айтиб иштаҳани бузмаслик ўзбекона маданият белгиси. Энг муҳим гаплар дастурхонга танаввуддан сўнггина муҳокама қилинади.

Тоҳир кекса ота-онаси билан бирга ифтор қилмоқда эди. Дастурхондан седаналик иссиқ нон ва ҳандалак ҳиди келади. Нон еб, бир косадан қатиқли ош ичганларидан кейин Тоҳир Андижонга кетиш ҳақидаги гапнинг учини чиқаришига чоғланди («Юлдузли тунлар», П.Қодиров).

Ҳумоюннинг кўнгли гап бўлди, лекин дастурхонга овқат тортилиб, қуюқ-сууқ тугагунича, бу тўғрида гап очмади («Авлодлар довои», П.Қодиров).

Дастурхон меҳмоннинг мавқеи ва даражасига қараб безалади, янгиланади.

Унинг ҳозирги танбеҳи қози учун янгилик бўлса-да, «нозикроқ одам келади шекли», деб ўйлаб, ижрода иккиланмади. Бир зумда дастурхон алмаштирилди. Патир нонлар, мева-чева... шунга яраша ичимлик билан безалди («Шайтанат», Тоҳир Малик).

Таомнинг тансиқлиги ва таом тортиладиган идишларнинг қимматбаҳолиги меҳмонга бўлган алоҳида хурмат намунаси ҳисобланади:

Бу ерларда фахрли таом ҳисобланган отнинг суяксиз яхлит пиширилган сон гўштидан ўнта олтин ва ўнта кумуш идишга бўлаклаб қўйдилар («Самарқанд кундалиги», Руи Гонзалес Де Клавихо).

Дастурхонни олдиндан безаб қўйиш уй эгаларининг, айниқса, қизи бор хонадонларнинг қутилмаган меҳмонга доим эҳтиром кўрсатишга тайёрликларининг намунаси ҳисобланади:

Уй бекаси чаққон бориб, ясатилган стол устига ёпилган матони олади. Столдаги оппоқ нақшли дастурхон турли хил қутилмаган меҳмон келишига мўлжаллаб, биллур кўза (ваза), чинни ликопчаларда пистаю бодомлардан иборат қарс-курс, турли шоколад, конфетлар билан тузаб қўйилган («Ўзи уйланмаган совчи», Аҳмад Аъзам).

Дастурхонга ўтирган мезбон ва меҳмон бир-бирига ўзаро хурмат кўрсатган ҳолда, мезбоннинг маданияти ва овқатланиш одатларига бўйсунуши – ёзилмаган қонуниятлардан бири.

Мен сизнинг хонадонингизда ҳиндча одатларга риоя қилдим-ку. Энди сиз бу ерда туркий одатлар бўйича мен билан бирга таом ейишингиз керак. Акбар бедана кабоб солинган олтин лагани қаллигига яқин сурди («Хумоюн ва Акбар» (Авлодлар довои), П.Қодиров).

Дастурхон нафақат таом тановул қилиш учун, балки егуликларни ўраб бировга бериш учун ҳам ишлатилади.

Шанба кuni олтига чапчап, тўртта ширмон, бир қадоқча совунак ҳолва, муштдай-муштдай икки юмалоқ новвотни дастурхон қилиб беришди. Шу кун кuni ҳафтадан биринчи сабоқни олдим («Ўтмишдан эртаклар», Абдулла Қаҳҳор).

Дастурхонга ўраб бир бирини йўқлаб, таом узатиш меҳр-муҳаббат, дўстлик намунаси ҳисобланади:

Қиш, лойгарчилик, Нури опа, соғинтирдингизми? – Гулнор паранжисини бир ёққа отиб, дастурхонга ўралган баркашини узатди: – Қийматли юпқа («Қутлуг қон», Ойбек).

Хулосалар. Дастурхон меҳмонга боришда егулик ва таомларни ўраб олиш учун ҳам ишлатилади. Тошкент шаҳрида гарчи устига дастурхон ёпилган бўлса-да, аёллар меҳмонга, тўйга олиб борадиган егуликлар комплекс ҳолда «Тоғора» деб номланса, вилоятларда бу нозу неъматлар ўралган тугун «Дастурхон» деб аталади. Хусусан, Қашқадарёда тўйга «дастурхон» қилиб бориш, дастурхонга егулик ўраб боришни, яъни тошкентчасига «тоғора» қилиб боришни англатади.

Баъзан бошқа маданият эгаларига глуттоник номинантларни тушуниш, таржима қилиш жиддий қийинчилик туғдириши мумкин. Маданиятлараро мулоқот жараёнида таржиманинг ҳар қандай кўриниши оғзаки, ёзма, соҳавий ва ҳкз. учун даставвал миллатнинг архитетик тасаввурида муҳим ўрин тутадиган глуттонимларни таҳлилга тортиш ва тўлиқ информациялар банки шакллангандагина, мулоқот ва таржимага қўл уриш мақсадга мувофиқдир. Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйида нон, дастурхон, ўчоқ, пичоқ глуттонимларининг аслият тили вакиллари тасаввуридаги концептуал анализ моделини тавсия этамиз. Қуйидаги категориялар бўйича шаклланган информациялар банки таржимон учун мазкур глуттонимлар ҳақида тўла тасаввур ҳосил қилиш ва таржима қилишда адекватликни таъминлашга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Файзуллаева М.Х. Сурхон воҳаси аҳолисининг таомлар билан боғлиқ анъана ва маросимлари (XX аср биринчи ярми): Тарих фан. номзоди. дисс. – Тошкент, 2010. – 163 б.

2. Усманова Ш. Хитой лингвимаданиятида тановул қилиш таоминининг ўзига хос хусусиятлари / Хитойшуносликнинг долзарб масалалари: филология, фалсафа, тарих, иқтисод ва сиёсат. XII-илмий амалий конференция. – Тошкент: ТДШИ, 2015. – Б. 31-36.

3. Холбекова Б. Қалбим сизга интилади: ўзбек шеърятдан намуналар. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2011. – Б. 47.

УЎК 808.5

МАТН ҚУРИЛИШИНING УСЛУБИЙ АСОСЛАРИ ҲАҚИДА

А.Расулова, PhD, Фарғона Давлат Университети, Фарғона

М. Халилова, ўқитувчи, Фарғона Давлат Университети, Фарғона

Аннотация. Ушбу мақолада нутқ услубларига хос матнларнинг қурилишида рационал-мантикий структуралар ёки эмоционал-экспрессив структураларнинг устун бўлган ҳолда шакллантирилиши ҳамда ифода мазмуни масалалари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: нутқ, матн, нутқ услублари, рационал-мантикий структуралар, эмоционал-экспрессив структуралар, мазмун плани, ифода плани, янги жанр, нутқ типи, эркин иш баёни, иш юритиши хатлари, коммуникатив вазифа.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы доминирующего формирования рационально-логических структур или эмоционально-экспрессивных структур при построении текстов, характерных для речевых стилей, а также содержание высказывания.

Ключевые слова: речь, текст, речевые стили, рационально-логические структуры, эмоционально-экспрессивные структуры, контент-план, план выражения, новый жанр, тип речи, бесплатная должностная инструкция, канцелярские письма, коммуникативная задача.

Abstract. This article analyzes the issues of the dominant formation of rational-logical structures or emotional-expressive structures in the construction of texts characteristic of speech styles, as well as the content of expression.

Keywords: speech, text, speech styles, rational-logical structures, emotional-expressive structures, content plan, expression plan, new genre, speech type, free job description, stationery letters, communicative task.

Функционал нутқ услублари бўйича илмий, расмий иш юритишга оид публицистик услубга хос матнларни кўздан кечирганимизда, уларнинг қурилиши, мазмуний белгиларини ёки лисоний хусусиятларини таҳлил қилиш билан чекланиб қолмасдан, балки уларнинг структуравий белгиларини қўшган ҳолда нутқ кўринишларининг ягона таснифини келтириб чиқариш мумкин. Ҳар бир тил муомаласи доирасида мантикий шакллар устун бўлган матнларни ҳам кўрсатиш мумкин. Улар функционал услубшунослик нуктаи назаридан асосий типни яратади. Яна баъзи бир матнлардаги композицион қурилишлар эмоционал-экспрессив структуралар қўшилиши билан узатилади, бу эса композицион стилистик параметрларнинг ўзгаришига олиб келади. Бу билан янги жанр, нутқнинг янги тури ёки типини вужудга келтиради.[1,87]. Бунинг фикр алмашиш доирасида; расмий-идоравий иш юритишга оид матнларда, илмий ёки публицистик услубга хос матнларда текширадиган бўлсак, иш юритишга оид ҳужжатларда устун бўлган структуралар, мантикий қурилишлар маълумотнома, ариза, билдиришнома ва бошқа расмийлаштирилган ҳужжат шаклларида ўз ифодасини топса, унга эмоционал бадиий структураларнинг киритилиши эса эркин иш баёни, иш юзасидан хат ва шунга ўхшаш янги жанрларни яратади.

Ижтимоий-сиёсий ҳаётимиздаги муҳим масалалар, долзарб муаммоларни ёритишга қаратилган публицистик услубга хос матнларда устун бўлган структуралар, реал ёки мантикий ифодалаш, рационал-мантикий структуралар бош мақола, информатив хабар, ҳисобот каби асосий типларни ҳосил қилса, уларга эмоционал бадиий структураларнинг киритилиши натижасида очерк, репортаж, тақриз, фелъетон каби нутқнинг янги турлари вужудга келади. Масалан:

«Қуръони Каримнинг IX асрга оид қадимий хатидаги нусхаси хазинадаги энг қадимий асардир. Ундан кейинги ўринда турувчи Ибн Салламнинг «Ғариб ул-ҳадис» асари IX аср охирида яъни, қўфий хати сулс хатида айлана бошлаган даврда кўчирилган. Жамоамиз ходимларининг кўп йиллик илмий изланишлари самараси ўлароқ, улуг алломаларнинг кўплаб асарлари таржима ва тадқиқ этилиб нашр қилинди ва қилинмоқда. Унга мисол тариқасида Абу Бакир Розийнинг «Китоб сирр ул-асрор» («Сирлар сири китоби»), Берунийнинг «Китоб ус-сайдана» («Доришунослик» китоби), Ибн Синонинг «Китоб ул-қонун» («Тиб қонунлари»), Мирзо Ҳайдарнинг «Тарихий Рашидий», Шарафиддин Али Яздийнинг «Зафарнома» ва бошқа юзлаб асарларини келтириш мумкин».

(М. Ҳасаний. Зилол чашмалар. «Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил 1 ноябрь, 43 сон).

Келтирилган матн илмий мукаддас манбалар тўғрисидаги мантикий фикр ифодасига эга бўлган қурилмалар асосида шакллантирилган бўлиб, мазмун ҳам шу ифодага мослик касб этган. Унинг тузилишида рационал қурилмалар устунлик қилган, яъни унда энг қадимги нодир

кўлёмаларнинг сақланиш тарихи ҳақида хабар баён этилган. Бунда ҳақиқатда мавжуд бўлган кўлёмалар хазинаси ва унда сақланаётган нодир асарлар ҳақида гап боради.

Яна бир мисол: *«Ватан! Бу қадимий ва нур маъно сўзнинг «она бағри», «уй», «киндик қони томган жой», «эл-юрт», «ўлка», «диёр», «мамлакат», «давлат», маъноларида қўллаш, тушуниш мумкин. Ёзувчи Нурали Қобул Ватанни яхши ёр, деб тасаввур қилади. «Ватандин яхши ёр ўлмас» деб номланган воқеий-ҳикоялар, бадиялар, суҳбатлар, қайдлар тўпламида у «яхши ёр»га ўзича муҳаббат изҳор қилади.*

Тўпладан жой олган суҳбатлар ва қайдлар муаллифнинг жиддий мулоҳазакор, Ватан ва халқ ишига астойдил камарбаста адиб эканини кўрсатиб турибди.

Зеро, «Ватан» сўзини кенг бепоён маънода тушуниш қадимий Туркистон заминидида яшаб турган ҳар бир қаламкаш, жумладан, Нурали Қобул учун ҳам ватанни англаш йўлидаги одим бўлиши аниқдир. Турк элининг Шайхулмашойихи Аҳмад Яссавий ҳазратларидан XX асрдаги туркий усулнинг энг буюк шоири Абдулҳамид Чўлпонга қадар не-не азиз авлиёларимизнинг ўлмас руҳлари ҳам бизни Ватанга мана шундай кенг ва теран қарашига даъват этмоқда».

(Шодмон Отабек Ватан туйғуси. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 1986 йил 5 апрель, №14 сон)

Келтирилган матн структурасига эмоционал-бадий структураларнинг киритилиши муаллифнинг Нурали Қобулнинг Ватан ҳақидаги асарларига берилган тақризини вужудга келтирган. Тақризда муаллифнинг Нурали Қобул асарларидан олган ҳиссий кечинмалари баён қилинган ва ёзувчининг асарлари ижобий баҳоланган. Демак, бундай жанрларда фикр публицистнинг ижобий ёки салбий хулосалари билан якунланади.

Юқоридаги услубларга хос матнлар ва публицистик матн мисолида кўриб ўтилган структураларнинг ифодаланиши ва киритилиши матнда асосий коммуникатив вазифага мувофиқ амалга оширилади ва муайян функцияларни ҳам маълумот бериш, ҳам таъсир этиш вазифаларини бажаради.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Одинцов В.В. Стилистика текста. – Москва: Наука, 1980, стр. 87.
2. Қўнғуров Р. ва бошқалар. Нутқ маданияти ва услубиёти асослари. – Тошкент, 1992.
3. Каримов С. Ўзбек тили функционал стилистикаси. – Самарқанд, СамДУ нашри, 2010. – 192 Б.
4. Khalilova M. About the peculiarities of the methodological features of the uzbek publicist mikrotxts. // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 12, December 2021 SJIF 2021 = 7.492 A peer reviewed journal, 652 – 657.

УДК 811.111

К ПРОВЕДЕНИЮ ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА СОВРЕМЕННОГО РЕЧЕВОГО ДИСКУРСА В СОПОСТАВЛЕНИИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ О.К.Рахматова, преподаватель, Ферганский политехнический институт, Фергана

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik faoliyatda zamonaviy lingvopragmatik tahlil qilish masalalarini ko'rib chiqilgan. Lingvopragmatik tahlil doirasida rus va o'zbek tillarini solishtirish tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: lingvopragmatik tahlil, nutqiy xulq-atvor masalalari, inson nutqiy xulq-atvori, lingvopragmatika, pedagogik faoliyat.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы лингвопрагматического анализа современного речевого дискурса в педагогической деятельности. В рамках лингвопрагматического анализа изучаются процессы смешивания русского и узбекского языков.

Ключевые слова: лингвопрагматический анализ, вопросы речевого поведения, речевое поведение человека, лингвопрагматика, педагогическая деятельность

Abstract. This article deals with the issues of linguopragmatic analysis of modern speech discourse in pedagogical activity. Within the framework of linguopragmatic analysis, the processes of mixing Russian and Uzbek languages are studied.

Keywords: linguopragmatic analysis, issues of speech behavior, human speech behavior, linguopragmatics, pedagogical activity

В своём исследовании мы хотели бы рассмотреть вопросы речевого поведения в сопоставлении русского и узбекского языков. Лингвопрагматический анализ представляет собой одну из разновидностей функционального метода изучения с логической точки зрения дополненных техниками систематизации, объективизации и сравнительного описания сущности коммуникативного сообщения или жанра, предусматривающих так же проведение исследования функционирования языковых знаков.

В рамках лингвопрагматического анализа изучаются процессы смешивания русского и узбекского языков.

Всем нам известно, что каждый язык является самобытным. Самобытность языка уменьшается при воздействии на него другого языка. В речевом поведении человека необходимо избегать ассимиляции языков.

Но в настоящее время это довольно частое явление, когда люди при общении смешивают языки в нашем случае русский и узбекский.

Это прежде всего сказывается на чистоте произношений, помимо этого есть ещё вопросы диалектов.

По нашему глубокому убеждению лингвопрагматический анализ может дать ответы на вопросы, связанные с сохранением чистоты того или иного языка.

Каждый индивид являясь представителем той или иной нации, прежде всего должен стремиться сохранить чистоту своего родного языка, хотя исключением из правил могут быть термины международного происхождения.

Многие представители какой-либо нации ратуют за самобытность своего языка. Речевое поведение человека – сложное явление, связанное с особенностями воспитания; с местом рождения и обучения, со средой, в которой человек привычно общается, со всеми особенностями, свойственными ему как индивидууму, как представителю социальной группы, а также и национальной общности. По мере того как вырастает человек, речевое поведение становится привычным для него,

Основы речевого поведения закладываются в раннем возрасте. Здесь следует отметить, что это зависит и от воспитания в семье [5].

Устоявшиеся направления лингвистической науки исходят из таких языковых единиц, как слово, его лексическое и грамматическое значение, а также предложение, сверхфразовое единство, текст.

С развитием прагматического направления исследователи в этой области стали обращаться к деятельностной стороне языка. Как правило в реальной коммуникации ее участники строят высказывания не просто в соответствии с фонетическими, лексическими и грамматическими правилами языка, но и в зависимости от целей коммуникантов и образующихся коммуникативных условий.

Лингвопрагматика в широком смысле этого понятия обращается к процессу речевого общения и направлена на изучение потребностей, целей, мотивов, намерений и речевых действий коммуникантов. Современная лингвопрагматика включает в себя исследование явных и скрытых целей высказываний говорящего, речевых стратегий и типов поведения, а также воздействующей силы адресанта на адресата.

Вопросы, связанные с проблемой поведения человека издревле и активно исследуются в физиологии, социологии, психологии, политологии. С середины XX века всё больший интерес к данному феномену наблюдается также и в лингвистической науке [3].

Современный комплексный дискурсивно-прагматический подход акцентирует внимание на изучении человека говорящего и предполагает более точное описание его речевых действий, намерений, коммуникативной среды и принципов коммуникаций.

В своём исследовании мы бы хотели рассмотреть воздействие речи на сознание человека. В принципе речь является самым мощным оружием воздействия, которым обладает человек. Но здесь следует упомянуть и ораторское искусство [4].

Вспомним великих вождей, которые владея ораторским искусством могли повлечь за собой миллионы последователей. В рамках нашего исследования мы так же рассматриваем авторитет в качестве коммуникативной категории. Представим себе речь человека, который обладает определённым авторитетом разумеется его высказывания окажут соответствующее воздействие на слушателей [3].

Здесь уместно отметить великих ораторов, философов древности, таких как Сократ, Аристотель, Цицерон, Платон. Учёных востока Аль Фараби, Беруни, Ибн Халдун и других.

В рамках нашего исследования мы бы хотели отметить то, что человек может обладать огромным багажом знаний, но если нет определённой коммуникации речевого поведения и лингвокультуры, в данном случае ораторского искусства, то данная личность не сможет повлечь за собой последователей.

В ходе исследования мы хотели бы привести отрывок из произведений выдающегося писателя Расула Гамзатова. В повести под названием «Язык» он приводит следующее: «Приехав из Парижа домой, я разыскал родственников художника. К моему удивлению, оказалась еще жива его мать. С грустью слушали родные, собравшись в сакле, мой рассказ об их сыне, покинувшем родину, променявшем ее на чужие земли. Но как будто они прощали его. Они были рады, что он все-таки жив. Вдруг мать спросила:

- Вы разговаривали по-аварски?

- Нет. Мы говорили через переводчика. Я по-русски, а твой сын по-французски.

Мать закрыла лицо черной фатой, как закрывают, когда слышат, что сын умер. По крыше сакли стучал дождь. Мы сидели в Аварии. На другом конце земли, в Париже, тоже, может быть, слушал дождь блудный сын Дагестана. После долгого молчания мать сказала:

- Ты ошибся, Расул, мой сын давно умер. Это был не мой сын.

Мой сын не мог забыть языка, которому его научила я, аварская мать.» [1]

Эти строки не могут привести в волнение любого читателя, прочитавшего их.

Так что каждый человек должен задать прежде всего себе вопрос, что он сделал для сохранения чистоты своего родного языка?

В погоне за изучением других языков мы забываем о сохранении самобытности родного, узбекского языка.

Из истории известны факты, когда полководцы, государственные деятели и даже простолюдины, владеющие речевыми способностями в рамках ораторского искусства могли повлечь за собой тысячи людей.

Следовательно, в процессе речевого общения можно выделить два типа коммуникативных категорий: категории обязательные для любого коммуникативного процесса (собственно коммуникативные, противопоставляются структурно-образующим и информативным) с коммуникативно-организующей функцией и сопутствующие (кваликативные) с регулирующей функцией [2].

Таким образом, для речевого поведения и в различных сферах общения основное значение имеет речевое оформление социально-ролевого статуса участников коммуникации. Необходимо помнить то, что каждый носитель того или иного языка является ответственным за чистоту его содержания, произношения, передачи будущим поколениям.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Гамзатов, Р. (2011). *Мой Дагестан*. Изд. дом Эпоха.
2. Глушак В. М. Лингвопрагматический аспект речевого поведения коммуникантов в ситуациях повседневного общения (на материале немецкого языка) // М.: МГЛУ. – 2010.
3. Холматова, Д. А. (2020). Теоретические аспекты изучения этнографии как научной дисциплины. *Бюллетень науки и практики*, 6(8), 312-316.
4. Холматова, Д. А., Рахматова, О. К., & Косимова, Д. Р. (2019). Этнографическая терминология и ее лингвистический анализ (на материалах русского и узбекского языков). *Вестник науки и образования*, (19-3 (73)), 40-42.
5. Холматова, Д. А. (2022). Языковая картина россии и узбекистана, взаимодействие двух культур. *Редакционная коллегия*, 249.

УЎК 61/72

ТАВАЛЛО ИЖОДИДА ИЖТИМОЙ-ТАРИХИЙ ШАРОИТНИНГ ЎРНИ

Д.М.Рахмонова, катта ўқитувчи, Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада Тулаган Хўжамёров Тавалло ижодида поэтик образ янгилаштириш масалалари, унда ижтимоий-тарихий шароитнинг таъсири ёритиб берилган. Таваллонинг образ яратилиш маҳорати, тарихий ҳодисалар таъсирида яратилган ижод маҳсуллари адабиётшунослик нуқтаи назаридан баҳо берилган.

Калим сўзлар: Жаид адабиёти, тарихий шароит, поэтик образ, адабий-эстетик тафаккур, образ янгилаштириш.

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы обновления поэтического образа в творчестве Тулагана Ходжамёрова Тавалло, влияние на него общественно-исторических условий. Способность Тавалло создавать образ, творческие произведения, созданные под влиянием исторических событий, оценивались с точки зрения литературоведения.

Ключевые слова: Джадидская литература, исторические условия, поэтический образ, литературно-эстетическое мышление, обновление образа.

Abstract. This article highlights the issues of updating the poetic image in the work of Tulagan Khodjameroov Tavallo, the influence of socio-historical conditions on him. Tavallo's ability to create an image, creative works created under the influence of historical events, were evaluated from the point of view of literary criticism.

Keywords: Jadid literature, historical conditions, poetic image, literary and aesthetic thinking, image renewal.

Қириш. Ижтимоий-тарихий шароит XIX асрнинг иккинчи ярми XX асрнинг бошларидаги адабиётни бутунлай ўзгартириб юборди. Бу даврда биргина Туркистонда эмас, балки дунёдаги жуда кўп мустамлакаларда миллий уйғониш ҳаракати бошланди. Миллатни ёппасига ғафлатдан уйғотмай, халқнинг руҳида тараққиётга майл пайдо қилмай туриб, ҳеч нарсага эришиб бўлмаслиги тушуниб етилди. Адабиёт маърифатпарварлар томонидан жаҳолатга қарши кураш воситасига

айлантирилган бўлса, жадид намоёндалари томонидан фикрий ғафлат билан бирга мустамлака зулмидан кутқариш куралига айлантирилди.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Миллатни уйғотишни мақсад қилган жадид адиблари, жумладан Тавалло ҳам “янги мавзуларни янги образлар орқали... ифодалашга уринди” [1; 183]. Бадиий асарлар орқали фикр айтишга эҳтиёж кучайди. “Жадидлар кўп асрлик ўзбек шеърятини куйдан даъватга айлантирдилар” [1; 184].

Мустамлакачилик шароити, руслар томонидан миллатнинг камситилиши, мажбурий равишда саводсизликни пайдо қилаётган омиллар Тавалло ижодида алоҳида образ, мавзу сифатида шаклланди.

Анъанавий адабиётда мавжуд ишқ образи Тавалло томонидан мутлақо янгича талқинда олиб кирилди. Ижодининг бошланиш паллаларида ошиқ тилидан:

Қачонким, ғам юкин солдинг, бошимга қад камон ўлдум,
Рақибим бирла юрдинг, рашқдин мен шул замон ўлдум,
Нетай қон йиғламай, арзим деёлмай безабон ўлдум,
Баҳори оразингдин то жудо ўлдум, хазон ўлдум,
Висолинг кўргузуб, эй боиси амну амоним, кел [2; 109],

каби сатрлар битган ижодкор сўнғроқ маъшуқа образини Миллат, Ватан тушунчаларига алмаштирди:

Соч оқарса, қайғу миллатда, ёронлар, шодман,
Томса тинмай ёшларим ўрнига қонлар шодман,
Ҳасрати миллат учун қилсам фиғонлар шодман,
Уккудек тутсам хароботда маконлар шодман,
Чиқ ичимдан, жоним, эй сан манга ҳамдамлашмасанг [2; 98].

Натижа. Шу ўринда ҳолислик билан таъкидлаш ўринлики, ижтимоий-тарихий воқеалар фонида Тавалло ижодида аввалги мотивларга зид равишда Оқпошшо ва унинг сиёсати, Биринчи жаҳон уруши, мардикорликка олиш воқеалари, Октябрь инқилобини олқишлов руҳидаги шеърларни ҳам учратиш мумкин.

Сиза янги ҳукумат бас, мусаллам тахтга минингиз,
Адолат маснадида бир Худо пушти паноҳингиз,
Зумуррад, лаъл, ёқут тож бош узра қулоҳингиз,
Ҳамиша сидқи ихлос ила бизлар узрхоҳингиз,
Тавалло айладик даргоҳи Ҳақга биз мусулмонлар,
Ватанга ҳамватанмиз деб билинг эмди, славянлар [2; 112],

дея 1914-1918 йилларда давом этган Биринчи жаҳон урушидаги Россия империяси иштироки, Оқпошшо сиёсатини олқишлайди.

Исмоил Гаспиринский, Маҳмудхўжа Бехбудий каби рус сиёсати билан муросани афзал билган Тавалло ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам маърифатга эришиш, айнан илму зиё воситасида эркинлик, ҳақ-ҳуқуқни қўлга киритишни режалаштирган эди. Қонхўр ва маҳаллий аҳолидан нафратланувчи амалдорлардан фарқли равишда Туркистонни нисбатан яхши билувчи А. Н. Куропаткиннинг генерал-губернатор этиб тайинланиши мардикорлик воқеалари фонида рус ҳукуматининг ён беришини англатар эди. Бу ўзгаришлар эса Таваллога ўзгача умид бахш этди ва А. Н. Куропаткинга қарата:

Хуш келибсиз шаҳримизга, эй улўғ олий мақом,
Сиз адолат тахти узра ўлтиринг, биздир ғулом.

Тахти давлат, тахти иззат, фатҳи нусрат биз тилаб

Ухламасмиз ёлбориб, авлод бизлар субҳу шом,

тарзида шеър битди. У энди мустамлакачилик сиёсати ўзгаришига қаттиқ ишонган эди. Бу тарздаги ишончнинг пайдо бўлишида “Туркистон вилоятининг газети” бош муҳаррири Н. П. Остроумов таъсирини ҳам назардан четда қолдирмаслик лозим.

Аммо орадан муайян вақт ўтиб – 1925 йилда “Муштум” журналида шоир “Тегирмон навбати билан” (янги замон рамazonи) сарлавҳали шеърини эълон қилади:

Ишчи ютди, бойлар ютқазди-ку,
Октябрь ойи бизни қутқазди-ку!..
Сиз учун эрди Худодек Неколай,
Қойил ўлдингизми, бир қуллуқ қилай...

Ушбу сатрлардан кўриш мумкинки, ижтимоий-тарихий шароит ижодкорнинг поэтик тафаккури, эстетик идеаллари шаклланиши, ўзгаришига ҳам таъсир қилган эди.

“Муштум” журналининг 1925 йил 7 ноябрь, 19-20-сонида “Мағзава” таҳаллуси билан эълон қилинган “Ўктабр ашуласи” ҳам унинг ижодидаги ўзгаришларни яққол тасаввур қилишимизга хизмат қилади:

Ўқтабр, сен бизни озод айладинг,
Занжирларни узиб барбод айладинг,
Камбағаллар кўнглин кўб шод айладинг,
Ободонлиғ ўзинг бунёд айладинг,
Қилсун тинмай бойлар армон, Ўқтабр!

Ифода шакли, вазн, мавзу жиҳатидан ҳам энди у мутлақо бошқа йўналишдаги ижодкор эканлигини, энди у оламга ўзгача нигоҳ билан боқаётганини, “Ҳабибинг умматимиз, бандамиз, бечорамиз” дея муножот қилувчи Тавалло деган шоирдан ўзгача мақсадли, андак истехзоли ҳажвчи, публицистга айланганини сезиш мумкин.

Муҳокама. Тавалло ҳам бир инсон тафаккури кучи ўлароқ ўзи ишонган мавзуларда қалам тебратган эди. Бизнингча, инсонни “Нега биз каби фикрламайсан?” ёхуд “Нега хато фикрлаган эдинг?” деб таҳлил қилиш ўринли эмас, аммо ижодкорнинг шаклланиш босқичлари ўлароқ бу ижод намуналарини ҳам адабий таҳлил доирасига тортиш лозим.

Шу ўринда Озод Шарафиддиновнинг “Адабиёт яшаса – миллат яшар” сарлавҳали мақоласидаги қуйидаги фикрлар ёдга келади: “...Буни ўз эътиқодидан чекиниш деб қараш керак эмас... Аввало, шуни айтиш керакки, мустабидлик тузуми авж олиб, ҳукмрон мафкуранинг хуружлари кучайган сари, айниқса, 30-йилларнинг бошидан бошлаб, адабиётда “Совет воқелигини мадҳ этиш, партиянинг раҳбарлик ролини улуғлаш, дохий образини яратиш” деганга ўхшаган ходисалар жуда кенг қулоқ ёйди. Бу йўлга кирмаган шоиру ёзувчилар очикдан-очик аксилинқилобчи, миллатчи шоирлар сифатида қараларди” [3; 366]. Бу нуқтаи назардан қаралганда қуни кеча Николай-у Куропаткинга мадҳ ўқиётган ижодкорнинг ўзгача фикрлашини оддий инсоний омил – ўз-ўзини ҳимоя қилиш, эҳтиётлаш каби чоралар билан боғлаш мумкин. “Нега ўлимга тик боқмади?”, “Ҳақиқатни айтиш учун ўз жонини нега хатарга қўймади?” тарзидаги саволларни беришнинг ҳам ўрни эмас, бизнингча. Чунки Тавалло ҳам бошқа ижодкорлари каби эстетик идеал бўлишни эмас, яратишни мақсад қилган эди.

Бу борада давр тақозоси билан дунё юзини кўрган газета ва журналлар, улар атрофидаги муҳит ҳам Тавалло ижодига таъсир этганлигини таҳлил қилиш ўринли. Айниқса, Тошкентда 1870-йилдан чоп этила бошланган “Туркистон вилоятининг газети” маҳаллий тилда чиққан биринчи матбуот намунаси бўлибгина қолмай, Оқпошшонинг ташвиқот қуроли сифатида хизмат қилганлиги кўплаб адабиётларда қайд этилади. “Газетада Ш.Иброҳимов (1872), Ҳ.Чанишев (1881) каби ерли татарлар, И.Худоёрхонов (1893) сингари ўзбеклар маълум муддат муҳаррирлик қилган бўлсалар-да, унинг асл эгаси, йўриқчиси Н.Остроумов эди. Шунга кўра унинг миллий газета бўлиши имкондан ташқарида эди” [4; 209]. Шунингдек, Н.Остроумов маҳаллий ижодкорларнинг кўпчилигига Чор ҳукуматида манзур мавзуларда ижод қилиш юзасидан “топшириқ”лар берар, шу орқалигина газетага чиқиш имконияти туғилар эди. Фаол муаллифлар “буюртма”ни бажариш баробарида кундалик ҳаётдаги муаммоларни “Туркистон вилоятининг газети” орқали айтиш “хуқуқи”ни ҳам қўлга киритишар эди. Бу имкониятни, табиийки, Тўлаган Хўжамёров ҳам бой бермади. 1914-1916 йиллар оралиғида “Туркистон вилоятининг газети”да унинг ўндан зиёд публицистик мақолалари ва олтита шеъри чоп этилди.

“Газета Туркистон маиший ҳаётининг турли мавзуларига бағишланган асарларни кўпроқ нашр этишга ҳаракат қилди, – деб ёзади А.Жалолов. – Лекин қизиги шундаки, газета Россияга, “оқ пошшо”га, унинг сиёсати, Туркистондаги рус маъмурларига “тарикча доғ” тушурадиган, уларнинг обрўсини тўкадиган ҳар бир асарни “минг чигирик”дан ўтказар, босмас, ҳатто уларни ёзган ижодкорларни таъқиб остига олар, тўхмат, бўҳтонлар уюштирар эди. Биз “Туркистон вилоятининг газети”ни синчиклаб таҳлил қилиш натижасида шунга ишонч ҳосил қилдикки, унинг саҳифаларида Россияга, унинг Туркистонда олиб бораётган мустамлакачилик сиёсатида зид бўлган, ҳатто унга имо-ишора бўлган бирор мақола ёки шеърни, материални, ҳатто бирон кичкинагина бўлса-да, маълумотни нашр этилганлигини учратмадик” [5; 23-24]. Биринчи буржуа инқилоби арафаларида унинг адабий мундарижаси бироз кенгайди, саҳифаларида маърифатпарварликка, илм-фанга, бадиий адабиётга оид мақолалар, шеърлар кўпроқ чоп этила бошланди. Бунинг ўзига хос сабаблари бор эди. Биринчидан, Н.П.Остроумов Туркистон зиёлиларини ўз атрофига жамлаб, уларнинг “жилов”ларини қўлига олмоқчи бўлди. Иккинчидан, улар орқали Россия сиёсатини Туркистонга янада кенгроқ ёйишга интилди. Учинчидан, халқ орасида газетанинг шуҳратини оширишга интилди. Биринчи жаҳон уруши даврида Туркистонда чоп этилаётган газета ва журналларнинг ҳам йўналиши ўзгарди. Вақтли матбуотга ва давр адабиётига уруш мавзуси кириб келди. Н.Остроумов Россияга зафарлар тилаган, “оқ пошшо”ни мақтаган, улуғлаган асарларни ёзиш учун ўзбек ижодкорларига “буюртма”лар берди.

Натижада ўзбек адабиётида бир қатор “буюртма” шеърлар туркуми пайдо бўлди. “Буюртма” асарларнинг савияси бадиий жиҳатдан ниҳоятда паст бўлиб, улар асосан оддий қофиялаштирилган сўзлар йиғиндисидан иборат бўлиб қолган эди.

Бундай шеърларни ёзган шоирлар, биринчидан ўзлари яхши билмаган мавзунини қаламга олганликлари учун ҳам улар ўта жўн, бадиийликдан йироқ бўлиб чиққан, иккинчидан, ижодкорлар бу “буюртма”ларни ўзлари истамаган ҳолда ёзганликлари учун ҳам улар ўта нурсиз яратилган.

Миллатга сўз айтиш минбаридан:

Кел, Тавалло, сен ҳақиқат сўзни ёз, ёшурмай ҳеч,

Зоеъ ўлмас миллата ҳар қанча хидматлар дариғ,

каби шоирларни айта олган шоир ижтимоий, сиёсий, тарихий шароит талаби билан бағишлов шеърлар битди. Чор ҳукумати маҳаллий халқдан мажбуран фронт орқасида ишлаш учун мардикорликка йигитлар олаётган бир вақтда Тавалло Туркистон халқларининг мардикорликка боришга даъват қилган бир қатор шеърлар ҳам яратди.

Хулоса. Бу каби сатрлар Туркистондаги мавжуд ижтимоий-тарихий шароит ҳамда ижодкорнинг ўша пайтдаги тафаккури маҳсули эканлиги, бадиият мезонларига биноан унинг танловининг тўғри-нотўғрига ажратишдан кўра поэтик маҳоратига баҳо бериш ўринли, деб ҳисоблаймиз. Чунки ижодкор ҳам барча каби ҳақиқатга мунозаралар, иккиланишлар, кашф этишлар асносида этишиши, бу жараёнда инсонга хос тарзда қутилмаган йўл тутиши мумкин.

МХХ архивида 32592-рақам остида сақланаётган “Тўлаган Хўжамёров иши” материалларидаги гувоҳлик материалларида қайд этилишича, Тавалло йиғинлардан бирида: “Ўзбек халқи аҳил бўлмагани, кўрқоқлиги орқасида “қизил” кулликка тушиб, шармандали бир аҳволда қолди... Агар инқилоб бизни шундай аҳволга олиб келишини билганимда мен бошим билан унга қарши курашган бўлар эдим...” дейди. Мазкур иқтибос ҳам юқоридаги фикримизни тасдиқлайди.

Тавалло ижодининг мазмун-мундарижаси вақти-вақти билан ўзгариб борганлиги тарихий-сиёсий шароит, унга боғлиқ равишда дунёқарашидаги эврилишлар, ҳақиқатни кашф этиш билан изоҳланади.

Ижодининг дастлабки йилларида Шарқ шеърятининг мумтоз жанрларида қалам тебратган бўлса-да, “ишқи илоҳий” ёхуд “ишқи мажозий” унинг асарларида етакчи мавзу бўлмади. Шунинг учунми XIX аср охири XX аср бошларида анъана тусини олган баёз тузиш ишларида Тавалло асарларига деярли мурожаат қилинмади (маърифий шеърлар жамланган “Сабзозор” баёзи бундан мустасно). Буни унинг иқтидорига шубҳа эмас, аксинча баёзлар тематикаси билан боғлиқ ҳолат сифатида талқин этиш ўринли.

Тавалло асарларининг жамлаш 1914 йилда тузилган “Сабзозор” баёзидан бошланган. Орадан икки йил ўтиб шоир ўз шеърларининг “Равнақ ул-ислом” номи остида тўплаб, чоп эттиради. Ижтимоий-тарихий ҳодисаларнинг Тавалло ижодига таъсирини мазкур тўплам мундарижасидан ҳам кўриш мумкин, тўпламдаги шеърнинг аксарияти муайян воқеа-ҳодисага бағишланган, хусусан, 31 таси миллат, миллият масаласида; маориф, мактаб мавзусидаги шеърлар 7 та, замон ва у билан боғлиқ янгиликлар хусусида 5 та, матбуот ва театр бағишланган шеърлар тўрттадан 8 та, тараққиётга чорлов руҳидаги асарлар 3 та, диний мавзудаги шеърлар 2 та, марсиялар 3 тани ташкил этади. Шунингдек, ҳуррият, Ватан, тўю аза, савдогарлик борасида қалам тебратилган асарлар ҳам учрайди.

Адабий жараён билан бир қаторда ижтимоий ҳаётда ҳам фаол бўлган Тавалло ҳар бир воқеага ўз ёндашувини шеър ва мақолалари орқали вақтли матбуот саҳифаларида кўрсатиб борди. Яъни давр майдонидаги ўзгаришлар уни янги-янги мавзуларга қўл уришга ундади. Айниқса, 1914-1917 йиллар давомида Тавалло сермахсул ижод қилди. “Таржумон”, “Туркистон вилоятининг газети”, “Садойи Туркистон”, “Садойи Фарғона”, “Самарқанд”, “Нажот” каби рўзномалар, “Ойна”, “Ал-Ислох”, “Ал-Изоҳ” журналларида Тўлаган Хўжамёров имзоси билан баҳс кўзгаган мақолалар, бадиият намуналари эълон қилинди. 1924-1930 йиллар оралиғида эса “Муштум” журналининг фаол муаллифига айланди.

Биографик маълумотларидан англашиладики, Тавалло 1913 йилдан бошлаб ижод борасида янада фаоллашди. Бу унинг миллий матбуотдаги янги наشرлар билан ижодий ҳамкорлиги ҳосиласи бўлиши мумкин.

Биз Тавалло шеърятини поэтик образ эврилишининг ижтимоий-тарихий асосларини таҳлил қилар эканмиз, бевосита унга таъсир этган, унинг сиғинган ҳақиқатларининг шакллантирган турли ҳаётининг ва сиёсий омилларини, ёзишга сабаб ва материал бўлган манбаларни ва уларнинг талқинидаги мантиқни аниқлашга уриндик.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Йўлдошев Қ. Янги ўзбек адабиёти: илдизлар, белгилар, босқичлар ва атама. // Ёниқ сўз. – Т.: Янги аср авлоди, 2006.
2. Тавалло. Эй Ватан, эзгу Ватан [Матн]: Тўпловчи: Дилдора Рахмонова. – Тошкент: Адабиёт, 2021.
3. Шарафиддинов О. Танланган асарлар. – Т.: “Шарқ”, 2019.
4. Қосимов Б., Юсупов Ш., Долимов У., ва бошқалар. Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти дарслиги, Т.: Маънавият, 2004.

5. Жалолов А. Ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг ривожланиш жараёни (XIX аср охири ва XX аср бошлари) филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. – Т., 1994.

6. Jabborov, N. (2021). The history of the text and some comments on its genesis. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 11(6), 632-636.

7. Mirzakarimovna, R. D. (2022). Literary-aesthetic thinking-a factor of renewal of poetic image in tavallo's work. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(5), 195-199.

УДК 82

ДАВИД МИТЧЕЛ ГЛАЗАМИ ЛИТЕРАТУРНЫХ КРИТИКОВ

С.Х.Рузиева, преподаватель, Бухарский государственный медицинский институт, Бухара

Annotatsiya. Devid Mitchell - britaniyalik yozuvchi, o'zining g'ayrioddiy yozuvi bilan mashhur bo'lib, u ko'pincha turli janrlarni, vaqt davrlarini va madaniyatlarni aralashtirib yuboradi. Uning romanlarini postmodern va metafiksatsion deb ta'riflash mumkin, bu uni zamonaviy ingliz adabiyotidagi eng noyob va ko'zga ko'ringan yozuvchilardan biriga aylantiradi. Ushbu maqola tanqidchilarning Devid Mitchell va uning ijodiga nisbatan fikrlari va munosabatlarini o'rganadi.

Kalit so'zlar: Devid Mitchell, metafantastika, janr, struktura, o'ziga xoslik, innovatsion yondashuv, uslub, eksperimental yondashuv.

Аннотация. Дэвид Митчелл — британский писатель, известный своими необычными произведениями, в которых часто смешиваются разные жанры, периоды времени и культуры. Его романы можно охарактеризовать как постмодернистские и метафизические, что делает его одним из самых уникальных и выдающихся писателей в современной английской литературе. В данной статье рассматриваются мнения и отношение критиков к Дэвиду Митчеллу и его творчеству.

Ключевые слова: Дэвид Митчелл, метафикция, жанр, структура, идентичность, инновационный подход, стиль, экспериментальный подход.

Abstract. David Mitchell is a British writer known for his unusual writing that often mixes different genres, time periods and cultures. His novels can be described as postmodern and metafictional, making him one of the most unique and prominent writers in contemporary English literature. This article examines the opinions and attitudes of critics towards David Mitchell and his work.

Key words: David Mitchell, metafiction, genre, structure, identity, innovative approach, style, experimental approach.

Дэвид Митчелл - один из наиболее интересных и известных современных британских писателей. Его произведения, включая "Облачный атлас", "Картографию затерянных мест", "Тысячелетнюю гору", "Сложную практику", вызвали широкий отклик в литературной критике и получили множество наград. Литературные критики отмечают необычность и оригинальность творческого подхода Митчелла. Он известен своими экспериментами со стилем, перспективами, временем и местом действия, а также слиянием жанров. Некоторые критики сравнивают его с Борхесом и Кафкой, так как его произведения содержат философские и метафизические вопросы, а также постоянно исследуют природу реальности [1].

Критики отмечают, что Митчелл демонстрирует глубокое понимание литературной традиции и вдохновляется различными жанрами и стилями, включая классику, научную фантастику, мистику и детективный жанр. Его произведения также замечательны тем, что в них затрагиваются широкие темы, такие как колониализм, глобализация, экологические проблемы, искусственный интеллект и многое другое. Митчелл получил множество литературных наград и признаний, включая Букеровскую премию, премию имени Джона Лэнга, премию Сомерсета Моэма и другие. Его произведения переведены на множество языков и получили широкую известность во всем мире. В целом, литературные критики считают Дэвида Митчелла одним из наиболее талантливых и оригинальных современных писателей, способных вызывать интерес и восхищение у читателей и критиков. Его произведения продолжают привлекать внимание своей необычностью и глубиной тематики, а также уникальным стилем и подходом к писательскому искусству.

Дэвид Митчелл - это автор, чьи произведения вызывают большой интерес среди литературных критиков. Его стиль написания, игра со структурой и смелые эксперименты в жанре вызывают восхищение и восторг у многих критиков. Один из критиков, Майкл Герберт, назвал Митчелла "одним из наиболее ярких и оригинальных писателей своего поколения". Критик отмечает, что Митчелл сочетает в своих произведениях высокую литературу с элементами научной фантастики, детективного жанра и исторической прозы. Его книги, по мнению Герберта, сравнимы с творениями Джорджа Р. Р. Мартина и Умберто Эко.

Другой критик, Джон Селф, отмечает, что Митчелл "использует игры со структурой, временем и персонажами для создания тонких и сложных книг, которые часто удивляют своей оригинальностью и глубиной". Селф отмечает, что Митчелл успешно совмещает несовместимые элементы, что создает уникальный стиль автора. Лесли Фихтенберг, подчеркивает, что Митчелл обладает "уникальным талантом для создания исторических, культурных и лингвистических контекстов". Фихтенберг считает, что Митчелл умело использует реальные и вымышленные события, чтобы создавать "калейдоскопические портреты мира". Таким образом, Дэвид Митчелл является писателем, который вызывает интерес и восхищение у многих литературных критиков. Его стиль написания, использование различных жанров и игра со структурой порождают уникальные и оригинальные произведения, которые не перестают удивлять и заинтересовывать читателей и критиков [2].

Дэвид Митчелл, несомненно, заслужил признание литературной критики. Его творчество оценивают как высокохудожественное и оригинальное, с уникальным стилем и языком. Критики отмечают, что Митчелл проявляет широкий спектр интересов и обладает глубоким знанием искусства, науки, истории и культуры, что позволяет ему создавать сложные, многогранные и необычные произведения.

Многие критики отмечают, что Митчелл является представителем постмодернизма, и его произведения характеризуются использованием различных литературных техник, фрагментарностью и нелинейностью повествования, множеством персонажей и голосов, а также постоянным переплетением разных жанров и стилей. Он также часто играет с форматом и структурой своих произведений, иногда даже включая элементы игровой механики в свои книги.

Критики обращают внимание на то, что Митчелл постоянно экспериментирует со своими произведениями, улучшая свой стиль и технику, и, таким образом, продолжает удивлять и вдохновлять своих читателей.

В целом, Дэвид Митчелл - один из самых важных и влиятельных писателей современности, чье творчество имеет глубокий смысл и искусство, признанные и оцененные критиками во всем мире.

Один из интересных аспектов литературной критики, связанный с Дэвидом Митчеллом, это анализ того, как он играет с жанрами и стилями в своих произведениях. Некоторые критики отмечают, что Митчелл смешивает элементы различных жанров, включая фантастику, историческую прозу, мистику и даже комиксы. Его произведения также часто отличаются сложной структурой, где сюжеты переплетаются и пересекаются, создавая множество персонажей и временных линий.

Некоторые критики обращают внимание на то, что Митчелл использует свои произведения, чтобы обратить внимание на социальные и политические проблемы. В "Облачном атласе", например, он критикует расизм и колониализм, а в "Костях восходящего солнца" - японскую империалистическую политику в период Второй мировой войны. Некоторые критики также отмечают, что Митчелл успешно воплощает идеи постмодернизма в своих произведениях, играя с конвенциями жанров и стилей, а также обращая внимание на вопросы истории, памяти и субъективности. Одна из ключевых тем, которую Митчелл исследует в своих произведениях, это идея связей между разными временными периодами и между разными частями мира. В своих книгах он часто объединяет разные исторические эпохи и культуры, что позволяет ему исследовать связи между ними и создавать глубокие и многоплановые произведения [3].

Митчелл также известен своими экспериментами с формой. Например, в его книге "Картография затерянных миров" каждая глава написана в разных жанрах, от научной фантастики до трагической любовной истории. В "Облачном атласе" он использует несколько разных голосов и стилей, чтобы создать многоголосый повествовательный голос, который пересекает временные и пространственные границы.

Некоторые критики отмечают, что Митчелл слишком часто опирается на литературные трюки и эксперименты, что может отвлекать читателя от сюжета и персонажей. Однако большинство соглашается, что он мастерски владеет языком и создает затягивающие и эмоционально заряженные истории. В целом, литературные критики считают Дэвида Митчелла одним из самых талантливых и оригинальных авторов современной английской литературы. Его произведения привлекают внимание своей уникальностью, глубиной и многомерностью. Они представляют собой острый комментарий к современной жизни, а также культуре и истории Великобритании.

Дэвид Митчелл - это один из самых интригующих и талантливых современных писателей, чьи произведения привлекают внимание как читателей, так и критиков. Он великолепно справляется со сложной структурой повествования, использует различные литературные жанры и техники, а также обладает невероятной способностью создавать многомерные и остроумные персонажи.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Hasanovna, R. S. (2022). Ideas of postmodernism in the literature of the XXI century. *American Journal Of Philological Sciences*, 2(11), 82-87.
2. Ruzieva S.H.(2023). The work of david mitchell and his position in english literature. *International Journal Of Literature And Languages*, 3(02), 24–28.
3. Ruzieva S.H. (2023). The manifestation of postmodern traditions in the work of David Mitchell. *International Journal Of Literature And Languages*, 3(04), 82–87.

УО'К 821.111

ИДЕИ ИНДИВИДУАЛИЗМА В «ПРОФЕССОР»Е ШАРЛОТТЫ БРОНТЕ

*Ш.Т.Садикова, магистрант, Бухарский государственный университет, Бухара**Н.Р.Курбанова, старший преподаватель, Бухарский государственный университет, Бухара*

Annotatsiya. Ushbu maqola 19-asr Angliyadagi ayollar va ijtimoiy hayot haqidagi eng muhim faktlarni ko'rib chiqadi va ayollik xususiyatlariga e'tibor qaratgan holda realizm va uning Sharlotta Bronte romanlarida tutgan o'rni haqidagi faktlarni yoritadi.

Kalit so'zlar: feminizm, realizm, dunyoviy hayot, individualizm, "Professor", avtobiografiya.

Аннотация. В этой статье рассматриваются наиболее значимые сведения о женщинах и общественной жизни Англии XIX века, а также подчеркиваются факты о реализме и его роли в романах Шарлотты Бронте, акцентируя внимание на характеристиках женственности.

Ключевые слова: феминизм, реализм, светская жизнь, индивидуализм, «Профессор», автобиография.

Abstract. This article examines the most significant facts about women and social life in 19th century England, and highlights the facts about realism and its role in the novels of Charlotte Brontë, focusing on the characteristics of femininity.

Keywords: feminism, realism, secular life, individualism, "Professor", autobiography.

Шарлотта Бронте – известная английская писательница, одна из ведущих представительниц феминистского движения в литературе, а также автор романа «Джейн Эйр», любимого читателями всего мира. Писатель также создал такие романы, как «Городок», «Ширли», «Учительница», «Эмма», каждый из которых имеет свое место и голос в литературе.

Получив диплом, Шарлотта начала зарабатывать на жизнь упорным трудом преподавания. Но девочке не понравилась манера учителя противопоставлять воображаемые миры, созданные ее братьями и сестрами. Обычную профессию учителя писатель не считал необычайно ярким делом, создающим почву для полета фантазии и творчества. Бронте пыталась отшлифовать перо, но на литературную деятельность времени совершенно не оставалось. Поэтому была написана лишь малая часть стихов и произведений, созданных за короткие недели школьных каникул.

Говорят, что Шарлотта позаботилась об образовании сестер. Посоветовавшись с ее отцом, он привел Эмили с собой в школу и оплатил ее обучение из собственного кармана. Но Эмили не могла ужиться с новыми правилами, обычаями и людьми вдали от дома. В конце концов, Эмили решила вернуться к Хорту. Затем ее место заняла Энн. Позже школа Роу-Хед переехала в Дьюсбери-Мур. Но была мрачная и нездоровая атмосфера. Шарлотта и Анна ушли из школы под тем предлогом, что новое место повлияет на их здоровье и психическое состояние.

Анализ и методы литературы. Развитие литературы, искусства и культуры является важным фактором подъема духовности людей. В нашей стране большое внимание уделяется развитию культуры, искусства и литературы, а также средств массовой информации, наряду со всеми отраслями и отраслями. Иными словами, литература – это зеркало жизни, поэтому она точно отражает человеческую действительность, мечты, настроения и т. д. Дело не в словах и мыслях. Это связано с человеческой жизнью. Литературные произведения в своих лучших проявлениях представляют собой уникальную схему человеческого общества. От сочинений древних цивилизаций, таких как Египет и Китай, до греческой философии и поэзии, от эпоса Гомера до драм Уильяма Шекспира, от Джейн Остин и Шарлотты Бронте до Майи Анджелоу, литературные произведения дают понимание и контекст для общества во всему миру. мир. Викторианская эпоха была временем великих социальных и политических реформ, особенно в отношении роли женщин.

Женщины стали активно добиваться равных с мужчинами социальных и юридических прав, и одним из основных способов привлечь внимание к своему положению было письмо. Женщины писали, чтобы зарабатывать на жизнь, вносить свой вклад в литературный мир и, самое главное, чтобы изменить британское общество и бороться за права женщин. Ограничения права голоса и права собственности, возможности получения образования и трудоустройства были проблемами, с которыми сталкивались британские женщины 19 века. Многие женщины решили поднять эти вопросы, написав и опубликовав, чтобы их голоса были услышаны, и потребовали равенства. В результате феминизм вырос из разочарования женщин, столкнувшихся с вопиюще

несправедливой и ухудшающейся социальной и политической ситуацией. Среди самых известных писательниц этого периода были Шарлотта Бронте и Джордж Элиот.

Многие викторианские женщины публиковали свои работы анонимно или под псевдонимами, чтобы гарантировать, что их работам будет уделено должное внимание по сравнению с работами авторов-мужчин. Шарлотта Бронте была одной из самых выдающихся писательниц викторианской эпохи, опубликовав большую часть своих работ под гендерно-нейтральным псевдонимом Каррер Белл. В своих романах Бронте создавала сильных женских персонажей со свободным мышлением, интеллектом и сильными моральными качествами. Она писала для женщин, угнетенных обществом, включая учителей, гувернанток и старых дев. Шарлотта Бронте была старшей из трех сестер Бронте, которые дожили до совершеннолетия и чьи романы стали классикой английской литературы.

Бронте использует женских персонажей, чтобы посылать сообщения самим себе и свою собственную точку зрения на викторианские условности женских условностей в своем романе «Глаза Джейн». Она использует свое первое личное повествование, чтобы помочь читателям увидеть персонажей и выслушать их настоящие проблемы. определен. «Джейн Эйр» была опубликована в 1840 году, женщины в викторианских обществах и каждом социальном классе считались низестоящими и хуже мужчин и не имели права голосовать или выражать свое мнение. Бронте представляет своим читателям героиню Джейн, сильную, страстную, способную выражать себя и бороться за свои права. Ее черты совершенно не похожи на черты настоящих викторианских женщин, которых угнетали мужчины. В нем показано многое из того, что могла бы делать Джейн и что не разрешалось делать викторианским женщинам. Традиционное восприятие изображает женщин зависимыми, слабыми и скучными; Джейн является полной противоположностью этим характеристикам и образам. Она сильная и страстная женщина, которая производит сильное впечатление на читателей, впервые увидевших ее ребенком в начале рассказа.

В своем романе «Профессор» она фокусируется на положении женщин в викторианском обществе, где они находятся в совершенно неблагоприятном положении. Она создает мужского персонажа, Уильяма Кримсворта, чтобы заступиться за нее, потому что женщинам не разрешается свободно говорить и выражать свои чувства и идеи. Кроме того, гендерное равенство является ее серьезной проблемой. Индивидуализм и богатство работ Шарлотты Бронте проистекают из множества способов, которыми письмо Бронте является личным: наблюдение и самоанализ, рациональный анализ и спонтанные эмоции, точный миметик и личный символизм. Напряжение и двусмысленность растут из-за пересечений и конфликтов между этими уровнями письма и, более того, между слоями самости.

Результаты и обсуждение. Немногие авторы английской прозы так успешно передают эмоциональную структуру внутренней жизни, при этом создавая вымыслы с достаточной правдоподобностью, чтобы казаться реалистичными. Бронте поразила викторианцев, потому что на ее творчество так мало повлияли книги ее эпохи. Его литературными предшественниками были письменные корпоративные мечты ее детства и поэты-романтики, которых она читала в период, когда эти фантазии обретали форму. Определенные персонажи и ситуации, кристаллизовавшие эмоциональные конфликты ранней юности, стали необходимыми компонентами эмоционального удовлетворения.

Источник этих фантазий был до некоторой степени неконтролируемым и находился в той области, которую двадцатый век назвал «бессознательным»; записывая их с детства, Бронте научилась сохранять и использовать относительно неприкрытые желания и конфликты этого способом, недоступным большинству взрослых.

Все персонажи являются аспектами сознания, которое их создает: Бронте использует расщепление, удвоение и другие сказочные приемы; она воспроизводит ключевые ситуации; она тщательно контролирует дистанцию повествования и объем информации, которой читатели располагают.

Беспокойство, которое часто испытывают читатели Бронте, вырастает из напряжения между непосредственными эмоциональными удовлетворениями (часто кажущимися незрелыми), с одной стороны, и, с другой, зрелыми и реалистическими конфликтами в мотивах, разуме и самоощущении. Читаемые как последовательность, четыре законченных романа демонстрируют как развитие Бронте, так и историю отношения женщины к миру.

Развитие Бронте и история отношения женщины к миру. Героини Бронте обретают идентичность за пределами замкнутой семьи, которая, как принято считать, ограничивала женщин девятнадцатого века. Изоляция позволяет саморазвитию героинь, но препятствует их романтическому стремлению раствориться в любви.

Работы Шарлотты Бронте показывают, что ее существование отражало ее правду и дух, которые не ценились в обществе. В «Джейн Эйр» Шарлотта развивает многие темы, которые она ранее исследовала в «Профессоре»: образование, поиск независимости, брак, гендерные

проблемы, чувство одиночества и отчуждения, семья и многое другое. В своем втором романе Шарлотта лучше использует главную героиню, помещая ее в центр истории, что позволяет ей исследовать темы более личным и родственным образом.

Заключение. Таким образом, Шарлотта Бронте смогла изобразить абсолютно равноправный брак, в котором два человека находят путь друг к другу, несмотря на все конфликты и строгие традиции своего времени. Он сделал этот простой сценарий более актуальным и понятным, применив моральные дилеммы и вопросы гендера и равенства, которые были центральными в его время. На протяжении всей своей профессиональной карьеры Шарлотта Бронте продолжала возвращаться к определенным темам в своих романах. И в «Профессоре», и в «Джейн Эйр» она исследует темы пола, равенства, самоудовлетворения, религии, образования или поиска независимости. В своем втором романе Бронте смогла исследовать тему гендерных проблем более реалистично и реалистично, поскольку она поместила женский персонаж в центр истории и, таким образом, могла лучше использовать свой эмоциональный опыт. Несмотря на то, что брак в обоих романах основан на любви и равенстве, отношения Джейн с Рочестером развиваются на протяжении всего романа и с самого начала направлены на достижение равного статуса — отношения между Уильямом Кримсвортом и Фрэнсис Генри в «Профессоре» в основном складываются до тех пор, пока Фрэнсис не выражает свою амбиции и Уильям, когда они не возражают, это «ответственность» главного героя мужского пола, пока они не пожениются.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Barker, Juliet. The Brontës. New York: St. Martin's Press, 1995.
2. Edwards, Mike. Charlotte Brontë: The Novels. New York: St. Martin's Press, 1999.
3. Fraser, Rebecca. The Brontës: Charlotte Brontë and Her Family. New York: Crown, 1988.
4. Gaskell, Elizabeth C. The Life of Charlotte Brontë. 1857.
5. Glen, Heather. Charlotte Brontë: The Imagination in History. New York: Oxford University Press, 2002.
6. Nodira Rozikovna Kurbonova, —Analysis of setting in Emma' By Jane Austen, IEJRD - International Multidisciplinary Journal, vol. 6, no. TITFL, pp. 123–126, Apr. 2021.
7. Sadikov, E. T. (2021). Teaching pragmatic speech acts through the receptive and productive skills. Academic research in educational sciences, 2(11), 463-476.
8. Shakhnoza Sadikova. (2022). Charlotte Bronte: From shadow to reality. Eurasian Scientific Herald, 4, 23–25. Retrieved from <https://geniusjournals.org/index.php/esh/article/view/399>

УЎК 811.161.1

БОТУ ШЕЪРИЯТИДАГИ ТАКРОРИЙ БИРЛИКЛАРНИНГ ЛИНГВОПОЭТИК ХУСУСИЯТИ

*М.Тўхтабоева, мустақил изланувчи, Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти,
Тошкент*

Аннотация. Бадиий матнда, хусусан, шеъриятда такрорнинг ўрни ниҳоятда муҳим. Такрорланувчи бирликлар мутахассилар томонидан турлича тасниф қилинади ва турли атамалар остида ўрганилади. Энг кўп мурожаат қилинадиган турлари такрорнинг матндаги ўринлашувига кўра таснифи ҳисобланади. Анафора, инфора, эпифора каби атамлар айнан такрорланувчи бирликларнинг ўринлашувини ифода қилиш учун қўлланилади. Такрорнинг фонетик такрор, лексик-семантик такрор ва грамматик такрор каби кўринишлари ҳам мавжуд бўлиб, булар ҳам турли услубий вазифаларни бажаради. Боту таҳаллуси билан ижод қилган Маҳмуд Ходиев ижодида ана шундай такрорларнинг муайян бадиий мақсад билан ишлатилганлигини кузатишимиз мумкин. Мақолада Ботунинг тилишунослик ҳақидаги қарашлари тилга олинган.

Калит сўзлар: Боту, такрор, экспрессивлик, матн, лингвопоэтика.

Аннотация. Повторение чрезвычайно важно в художественном тексте, особенно в поэзии. Повторяющиеся единицы по-разному классифицируются экспертами и изучаются по-разному. Наиболее часто упоминаемыми видами является классификация повторов по их положению в тексте. Такие термины, как анафора, инфора, эпифора, используются для выражения размещения повторяющихся единиц. Существуют также формы повторения, такие как фонетический повтор, лексико-семантический повтор и грамматический повтор, которые также выполняют различные стилистические функции. В произведениях Махмуд Ходиев, творившего под псевдонимом Боту, мы можем наблюдать, что подобные повторы использовались с определенной художественной целью. В статье упоминаются взгляды Боту на языкознание.

Ключевые слова: Боту, повтор, выразительность, текст, лингвопоэтика.

Abstract. Repetition is extremely important in a literary text, especially in poetry. Repetitive units are classified differently by experts and studied under different terms. The most frequently referred types are the classification of repetition according to its position in the text. Terms such as anaphora, infora, epiphora are used to express the placement of repeated units. There are also forms of repetition, such as

phonetic repetition, lexical-semantic repetition and grammatical repetition, which also serve different stylistic functions. In the works of Mahmud Khodiev, who created under the pseudonym Botu, we can observe that such repetitions were used with a specific artistic purpose. The article mentions Botu's views on linguistics.

Key words: Botu, repetition, expressiveness, text, linguopoetics.

Бадий матнда қўлланган такрорлар жойлашиш ўрни ва ўртадаги масофасига кўра ҳам тасниф қилинади. Бунга кўра: контакт (масофасиз, яқин ўринли), дистант (масофали, узок ўринли) такрорларга ажратилади. Боту такрорнинг бу икки кўринишидан ҳам матннинг экспрессивлигини ошириш мақсадида фойдаланган: *Олга, олга, олга, олга!.. Қонимиз вулқондек қайнаган, Умиднинг юлдузи порлаган. Бир одим бўлсин* (Ҳамон олға. БШ. 87). Бу матнда олға сўзи контакт (ёнма-ён) қўлланган ва ўзига хос кўтаринкилик, тантанаворликни ифодалаб келган. Қуйидаги мисолда эса, оғзаки нутқда фаол бўлган эсиз сўзи ёнма-ён қўлланиб, воқеликка нисбатан ачиниш, ғазабланиш каби маъноларни кучайтирган: *Ёшлик чоғимда Йигини менга Уялмай ўргатган Йиғлоқи зотлар! Эссизким, эссиз Эмди нағмангиз Бўшлиқда битгай! Бўшлиққа кетгай!* (Ёш юрак тўлкини. БШ. 41)

Навбатдаги матнда такрорни дистант (масофавий) кузатамиз:

Ўнда юз йўл, сўлда минг йўл,

Нурга бошлар қайси бир йўл?

Ўнда юз йўл, сўлда минг йўл,

Гўрга ташлар қайси бир қўл?

— Мана, сўнмас нурга бошлар

Сўлда бўлган энг оғир йўл!.. (Йўл изловчига. БШ. 70). Келтирилган парчада *Ўнда юз йўл, сўлда минг йўл* қўшма гапи ҳамда *йўл* сўзи сатрлараро маҳоратбилан такрорланган ва фикрни кенгрок ифодалашга хизмат қилган.

Такрорнинг фонетик такрор, лексик-семантик такрор ва грамматик такрор каби кўринишлари ҳам мавжуд бўлиб, булар ҳам турли услубий вазифаларни бажаради. Қуйида сўз бирикмаси билан ифодаланган грамматик такрорга мисол келтирамыз: *Ёш билак* — кучли билак *Ҳормасин ҳам толмасин. Ёш билак* — нурли тилак *Порласин, ҳеч сўнмасин. Ёш билак* — ўтли юрак *Ҳеч умидсиз бўлмасин.* (Ёшлар учун. БШ. 36); *Бир нафас тинч қолганимда орқа-ўннга бир қарай, Кечдигим йўлларда қолган турли изларни санай. Турли излар кўнглидан тилсимли сирларни сўрай, Сўнгга турмуш каъбасинда саждаларга бир қарай.* (Ойли тун. БШ. 82).

Таъкидлаш керакки, Боту ижоди такрорларни ўрганиш учун яхши манба бўла олади. Унда такрорнинг барча кўринишларига қўплаб мисолларни келтириш мумкин. Бизнингча, Ботунинг такрорга қўп мурожаат қилишида ҳам рамзий маъно бор. Одатда, бирон муҳим масалани ҳал қилишда унинг натижаси учун айрим масалаларни такрор-такрор айтишдан толиқмаймиз. Боту ҳам ўз истақлари рўёбини кўриш учун такрорлардан чарчамаган. Бироқ замон бунга имкон бермаган. Тўғри, айрим ўринларда ортиқча такрорлар шеърнинг поэтик қимматига таъсир қилган бўлса-да, бу ёш, эрксевар шоирнинг қалб мавжлари ҳосиласидир.

Умуман, Боту асарлари тилини ўрганишда такрор алоҳида эътибор талаб этувчи воситалардандир. Шоир мазкур тил имкониятидан унумли фойдаланиб, уни нафақат матнни шакллантирувчи, балки турли бадий ниятини ёритишга хизмат қилувчи поэтик восита даражасига ҳам кўтара олган.

Истагимнинг каъбасинда айланар бахт, найласам,

Ким сўкар, ким шодланар аришмда жавлон айласам? (Кучли борлиқ, сирли дунё, кўнгилдан бер бир дарак.)

Мазкур парчада такрорнинг ўзига хос туридан фойдаланилган. Аввало, илк сатрда *истагимнинг каъбаси* оригинал метафораси қўлланилган. Маълумки, Каъба ислом дунёсининг муқаддас маъбади, Оллоҳнинг уйи сифатида қадрланади ва тавоф қилинади. Тавоф амали эса унинг атрофида айланиш тарзида амалга оширилади. Шоир истақларининг Каъбасида эса бахт тўхтовсиз айланади, тавоф қилади. Иккинчи сатрда ҳам ислом динига алоқадор истилоҳдан фойдаланилади ва икки сатр айна мазмунда ўзаро мувофиқлашади. Ким олмошининг такрори ҳам “тавоф” семантикасини кучайтиришга хизмат қилади. Яъни шоир кўнгил аршида жавлон уриши учун кимдан изн олиши керак? Ким сўқади-ю, ким шодланади? Шоир ана шу тарзда ҳар бир шеърни яхлит бутунлик даражасига олиб чиқади. Китобхонга ортиқча сўз ва шакллардан ҳоли, бир бутун асарни тақдим қилади.

Кўнглим ёш, руҳим ёш, кучим ёш,

Ёш йўллар, ёш гуллар излайман.

Орқага тортганга ҳадым — тош;

Ҳар чоқ мен илгари ундайман... (Умид сўзлари. Б.Ш. 79.)

Мазкур арчадаги ёш сўзининг такрорида ҳам ўзига хос маъно бор. Шеър шоир бетоб бўлиб Ялтада касалхонада ётган пайти ёзилган. Шеърнинг бошланишида бу ҳолат шундай тасвирланади:

Ялта,
касал чоғларим,
1925 йил сентябрь
Юрагимда умидлар, амаллар...
Қирогни тўзимсиз босаркан,
Нега мен чақмоқдай югурмай?!
Эскирган, чириган тамаллар,
Нега мен ундан юз ўгурмай?!

Мана шу парчадан маълум бўладики, шоир қаттиқ бетоб. Ана шундай руҳий ҳолат шеърда ифодаланган бадий мазмуннинг ифода шаклига ҳам таъсир қилмай қолмаган. Яъни шеърнинг бошланишида бетоблиги тасвирланади ва шоирнинг “нега бундай бўлиши керак, мен ахир ёшманку!” деган ички исёни ёш сўзининг такрори орқали янада таъсирчан ифодаланган.

Қуйидаги парчада эса яна сўзи “Кўклам келди” шеърида сатр бошида келиб анафорик такрорни ташкил этган:

Янги кўклам қулиб боқди,
Яна ҳар бог чечак тоқти,
Яна нозлар тўлиб оқди,
Яна ҳар ёқ кийим қоқти.
Яна сувларда тўлқинлар,
Яна тугдигўзалкунлар.
Яна деҳқондашодликлар,
Яна меҳнатдаборликлар. (Кўклам келди. БШ. 80)

Мазкур сўзнинг такрори бир қараганда “янги давр, янги тузумнинг илк кўклами” тарзида тушунилади. Бироқ “яна”нинг беҳад кўп такроридан қандайдир ҳузун англашилади. Шоир шеърда ижобий ҳолатларни, табиат уйғонишини тасвирлаётти, бироқ лирик қаҳрамоннинг ички ҳузун, дарди ва умумий яқнавлики “яна” сўзи орқали имплицит ифодалаган.

Тадқиқотчи З.Йўлдошева дostonлар тилидаги такрорий воситалар тадқиқига бағишланган мақоласида шундай ёзади: “Адабиётимизнинг қадим ва қойим анъаналарига эътибор берсак, товуш ва сўзларни мунтазам такрорлаш орқали ўзига хос бир оҳанг бутунлиги ҳосил қилишнинг кенг тарқалганлигини кўришимиз мумкин. Дostonлар тилида ифодавийликни орттиришнинг турли-туман йўллари бор. Ижодкор айтмоқчи бўлган фикрини тингловчи ёхуд китобхонга тез ва таъсирчан етказиш учун тилнинг бекиёс имконларидан фойдаланадилар. Такрор деб аталувчи поэтик фигура ана шундай имконларнинг фақатгина бир тури ҳисобланади. Бадий матнда такрорнинг фонетик, морфемик, лексик ва синтактик кўринишларидан кенг фойдаланилади. Такрорланувчи бирликларнинг аксарияти тез ва осон идрок этилади ҳамда ўзаро қулай алоқалантирилади. Аммо шундай такрорлар борки, уларни фарқламоқ учун тингловчи ёхуд китобхондан жиддий тайёргарлик, матн билан яқиндан ошнолик талаб қилинади. Бундай сирли такрорлар уч ўлчамли расмларга ўхшайди. Уларни кўраблмоқ учун тилнинг шакл ва маъно имконларини теран англамоқ талаб қилинади. Яъни такрорнинг бўё бадини кўрмоқ учун матннинг остки қатламларини ҳам тасаввур қилиш керак бўлади.” Шеърый матндаги такрорларнинг асосий вазифаси оҳангдорликни ҳосил қилиш ва матннинг оҳанг бутунлигини таъминлашдан иборат бўлади. Юқорида қайд этилганидек, шеърый матнда такрорнинг фонетик, морфемик, лексик ва синтактик кўринишлари кўп қўлланади.

Тадқиқотчилар фикрига кўра, “шеърый нутқда сўроқ мазмунини ифодаловчи бирликларнинг такрорий қўлланилиши кўп кузатилади. Такрор ва унинг кўринишлари ҳақида тилшуносликка оид лугат ва манбаларда жуда кўп маълумотлар бор. Айниқса, О.Ахманованинг тилшунослик терминлари лугатида такрорнинг 50 дан ортиқ тури ҳақида маълумот берилган. Тил бирликларининг бир сатр бўйича такрорий қўлланилиши горизонтал такрор термини остида умумлаштирилади. Горизонтал такрор ҳам ўз ўрнида турли кўринишларга эга. Вертикал такрор деганда тагма-таг қўлланилган бир хил шаклдаги бирликлар назарда тутилади.”

Шоирнинг “Денгиз бўйида” деб номланган шеърида такрорий бирликлар денгиз тўлқинларининг чайқалишига монанд ўринлаштирилгандек таассурот қолдиради. Дастлабки сатрларда қўлланган анафорик такрор шакли (яна, яна) шеърнинг якунидаги сатрларида ҳам (чунки, чунки) кузатилади.

Яна яшайман денгиз бўйида,
Яна суюнчлар тўлган куйида.
Фикрим, умидим нурлар ичида
Ҳар қайси куннинг эрта-кечида...
Денгизга қараб чуқур ўйлайман,
Тўлқинларини суйиб куйлайман.
Чунки, тўлқинда кўзни очганман,

Чулки, торликдан мангу қочганман. (Денгиз бўйида. БШ 76)

Боту ижодида айрим сўзларнинг такрорланиб келиши илгари сурилаётган фикрни алоҳида таъкидлаб кўрсатишга хизмат қилади:

Кечагикайнашларпасайганбўлса-да,

Кечагихужумларсусайганбўлса-да,

Кечагинаъраларкамайганбўлса-да,

Бизборлиқбағридақариши куч, унутма! (Унутма бизни!)

Кўриниб турганидек, парчада кечаги сўзи сатр бошида такрорланиб келади ва кейинги фикрнинг кучли таъкид олишига имкон яратади. Аслида, “кечаги” сўзи орқали ифодаланган вақт оралиғидаги воқеликлар – “қайнашлар”, “хужумлар”, “наъралар” юкориловчи градацияга асосан кетма-кетликда ифодаланса, улар билан бирга келган сифатдошлар ҳам семантик жиҳатдан пасаювчи градацияга асосланади: “пасайган”, “сусайган”, “камайган”. Сўнгги сатрда оҳанг яна кучли таъкид билан кўтарилади. Буни қўлланилган тиниш белгиси ва буйруқ мазмунидан ҳам англаш мумкин.

Боту шеърятда яна шундай бир шеър борки, у ҳақда тўхталмаслик мумкин эмас. Бу шеър “Кел, бирга кулайлик” деб номланган бўлиб, жадид адабиётининг йирик вакили Абдулҳамид Сулаймон Чўлпонга аталган. Чўлпоннинг исми ёзилмаган бўлса-да, эпиграфда “Соз”ли дўстимга деб қайд қилинганлигининг ўзи маслакдошининг “Соз” тўпламига ишора қилади:

Тонг ердан қўзғала олмас,

Ўй янглиг кўкка учолмас,

Йўқ, арида жавлон этолмас,

Кел эмди бирга юрайлик,

Кел эмди бирга кулайлик!

Зўр созчи, сўзга қулоқ сол,

Созингниўзгачароқчол, (чал)

Кўнглингиниургақўмибол,

Келэмдисўлгакетмайлик,

Келэмдибиргакулайлик!

Сезилиб турганидек, Чўлпонни янги тузумга мослашишга даъват қилади. Шеърдаги такрорий бирликлар шоир мақсадининг кучли таъкид билан ифодаланишига имкон яратган. Бу шеърда Чўлпон шеърятига ишоралар аниқ кўриниб туради. Эпиграфдаги “Соз”ли дўстимга ибораси Чўлпоннинг “Соз” тўпламини ёдга солса, *тонг, қулмоқ, соз чалмоқ, қўз ёш тўкмоқ* каби бирликлар Чўлпон идеостилини эслатади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, Боту ижодий оламида такрорлар ўзига хос бадииятга эгаллигини кузатиш мумкин. Шоир шеърятда энг фаол қўлланилган синтактик фигуралардан бири такрор ҳисобланади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Mahmudov N., Yuldashev M. Literary Text And Its Linguopoetic Issues Research. Journal of Positive School Psychology. 2022. Vol.6, No. 10. P. 4157-4168.
2. Yuldashev M., Özkaya Y. BağımsızlıkDönemiÖzbekEdebiyatı (Şiir, Hikâye, Roman, Piyes), 2018. Ankara, Bengu.
3. Yuldashev M., Ramazanov Sh., Tojimatov R. Expression Of The Linguistic Concept Of “Motherland” In Muhammad Yusuf's Poetry. Journal of Positive School Psychology, 2022. 6/10. P.4179-4186.
4. Yuldashev M., Toxtaboyeva M. International scientific and current research conferences. “Science and innovation in the XXI century: current issues, discoveries and achievements - II” 2021/6/19, 2, II, P.14-18. Hawaii, USA. Conference Date: 17-06-2021. Doi - <https://doi.org/10.37547/iscrc-intconf09>.
5. Боту. Нафис адабиёт соҳасида ўз-ўзини танқид / Танланган асарлар. –Т.: Шарқ, 2004.
6. Боту. Танланганасарлар.Тошкент: Шарқ НМАКБТ. 2004. Нашргатайёрловчилар: Наим Каримов, ШералиТурдиев.
7. Зоҳирий А. Тил ва имло масаласи // Қизил Ўзбекистон. –Т.: 1929. 31 март.
8. Йўлдошев М. Чўлпон сўзининг сирлари. –Т.: Маънавият, 2002.

УЎК 808.3

ЎЗБЕК ТИЛИДА СЕЛЕКЦИЯ ВА УРУҒЧИЛИККА ОИД БИРИКМА ТЕРМИНЛАРНИНГ ҲОСИЛ БЎЛИШ МОДЕЛЛАРИ

М.Хамидов, катта ўқитувчи, Тошкент Давлат Аграр Университети, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек тилидаги селекция ва уруғчиликка оид терминлар ҳамда уларнинг синтактик усул билан ясалиши ўрганиб чиқилган.

Калим сўзлар: Бирикма термин, селекция ва уруғчилик терминологияси, минимал элемент, структурали бирикма терминлар.

Аннотация. В данной статье изучается термины селекции и семеноводства в узбекском языке и их образование синтаксическим способом.

Ключевые слова: соединённые терминов, терминология селекции и семеноводства, минимальный элемент, структурные соединённые термины.

Abstract. This article studies the terms of selection and seed production in the Uzbek language and their formation in a syntactic way.

Key words: linked terms, breeding and seed terminology, minimal element, structural linked terms.

Синтактик усул билан кўп миқдорда бирикма шаклидаги терминлар ясалади. Термин яшашнинг бу усули ўта сермахсул (1,204). Шунинг учун ҳар қандай соҳа терминологиясида бирикма терминлар сони бошқаларига нисбатан салмоғи жиҳатидан биринчи ўринда туради (1,131). Бирикма терминлар кўпгина терминологик системаларда бўлганидек, ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологиясининг ҳам асосини ташкил этади. Тадқиқот объекти сифатида танлаб олинган 1182 та селекция ва уруғчиликка оид терминларнинг 884 таси, яъни деярли 75 фоизи бирикма терминлардир.

Ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологияси асосан икки ва уч компонентли бирикма терминлардан ташкил топган. Тўрт, беш, ҳаттоки тўққиз компонентли бирикмалар ҳам учраб туради.

Терминологияга оид манбаларда бир сўзга тенг терминлар системанинг минимал элементлари, икки ва ундан ортиқ сўзлардан тузилган бирикма шаклидаги терминлар эса максимал элементлари сифатида талқин этилади. Минимал элементларга айна соҳанинг таянч ёки асос тушунчаларини ифодаловчи асосий терминлар сифатида ҳам қаралади (2,23). Билдирилган фикрлар кўп жиҳатдан ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологиясига ҳам мос келади. Ўрганилган селекция ва уруғчилик терминлари орасида шундай минимал элементлар борки, улар (уруғ, нав, экин, ўсимлик, танлаш, кўпайиш, урчиш кабилар) шу соҳага оид асосий ўзак тушунчаларни ифодалашга хизмат қилади. Бундай минимал элементлар иштирокида бирикма шаклидаги терминлар ясалиши ҳодисаси анча фаол.

Ўзбек терминологиясида бирикма шаклидаги терминларнинг ясалишида системалаштирувчи минимал элементларнинг ўрни катта. Айниқса, икки компонентли бирикма шаклидаги терминларни яшашда бундай системалаштирувчи минимал элементлардан кенг фойдаланилади. Ўзбек китобатчилик терминологиясида биргина *нашр* сўзи иштирокида қирқдан ортиқ бирикма шаклидаги термин ясалган бўлса, селекция ва уруғчилик терминологиясида *уруғ* сўзи ёрдамида олтмишдан ортиқ бирикма шаклидаги терминлар ҳосил қилинганини кўрамиз:

Сотиладиган		аралашмаси
сараланган		етиштириш
кондицион		дориловчи
дурагай		қалинлиги
туксиз		йўғонлиги
тукли		тайёрлаш
майда		назорати
майса		партияси
эски		тозалиги
очиқ		етилиши
ёпиқ		ўлчами
янги		қобиғи
гул		фонди
пуч		тури
тўқ		эни
асл		кути
сара		вазни
узум		пўсти
зиғир		ранги
мойли		мағзи
қаттиқ		сифати
асосий		ўлчами
ўсимлик		таҳлили

Кўрилган мисолларда *уруғ* лексемаси бирикма шаклидаги терминнинг аниқланмиш компоненти сифатида қатнашмоқда ва уруғнинг турларига кўра табақаланишини ифодаламоқда. Бу лексема бирикма шаклидаги терминнинг аниқловчи компоненти ҳам бўлиб кела олади ва бунда минимал элементнинг турлари ёки турларига кўра табақаланиши ҳодисаси рўй бермайди.

Бирикма терминлар миқдор жиҳатидан кўп ва уларнинг ясалиши хилма-хил. Тўпланган материаллардан маълум бўлишича, икки компонентли бирикма терминлар энг маҳсулдор эканлиги билан ажралиб туради. Тадқиқ этилган 884 та селекция ва уруғчиликка оид бирикма

терминлардан 631 таси икки компонентли бирикмалардир. Бундай бирикма терминлар кўп бўлганлиги боис, уларни чуқурроқ таҳлил қилдик. Икки компонентли бирикма терминлар асосан қуйидаги моделлар асосида ясалади: от + от, сифат + от.

1. От+от моделидаги бирикма терминлар (N+N). Ўзбек тилида от+от типдаги бирикмалар изофа орқали бирикиб келади. Изофа ҳодисаси аслида форс-тожик тилларига хос бўлиб (4,41), туркий тилларда, жумладан, ўзбек тилида аниқловчи-аниқланмиш муносабатидаги сўз бирикмаларга нисбатан қўлланади. Ўзбек тилида изофани ифодаловчи сўз бирикмалари компонентларининг тартиби форс-тожик тилига хос бўлган изофа конструкциялари компонентларининг тартибидан фарқ қилади (5,18).

Биринчи тип изофали бирикмаларнинг компонентлари ҳеч қандай грамматик белгиларсиз битишув йўли билан қўшилади, яъни бундай бирикмаларнинг ўзаро боғлиқлиги сўз тартиби ва бирлаштирувчи интонация билан белгиланади (6,99): *барг куртак, бош поя, она хужайра, эркак хужайра, она организм, уруғлик дон, бўёқ модда, чанг донача, уруғ қути, уруғ ҳисоблагич, донор ген, ота организм, уруғ дорилловчи, мўм парда, дурагай нав, дурагай уруғлар* – ирсияти ҳар хил навлар, турлар ва туркумларни чатиштиришдан олинган уруғлар. Бундай типда ясалган бирикма терминлар ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологиясида унчалик кўп эмас.

Ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологиясида от+от типдаги икки компонентдан иборат бирикма шаклидаги терминлар орасида II тип изофадаги бирикмаларнинг салмоғи анча юқори. Бу тип изофада аниқловчи компонент бош келишиқда, аниқланмиш компонент эса эгалик аффикси (-и / -си) билан келади. Иккинчи тип изофадаги бирикмалар бирор предмет, нарса ёки ҳодисага қарашлилигини, мансублигини англатади: *пахта момиги, гўза туни, барг банди, тунроқ ҳолати, тола ранги, дала экини, майса уруғи, бошоқ қипиғи, уруғ қобиғи, уруғ ўлчами, чанг найчаси, кўсак шакли, нав назорати* – навнинг ҳақиқийлигини белгилаш ҳамда уруғлик экинларининг нав тозаллигини аниқлаш (ЎЗМЭ, 6-жилд, 224).

Тадқиқ этилаётган соҳа терминологиясида иккинчи типдаги бирикма терминлар кенг қўлланади. Бундай бирикмаларнинг грамматик хусусиятлари ва ифода кўринишлари турлича бўлиб, компонентларнинг боғланишида сўз ясовчи (-лик, -чилик) аффикслар қатнашади. Масалан: *оналик нафи, оналик тизмаси, уруғчилик хўжалиғи, уруғчилик комплекси, тўқимачилик толаси*.

Учинчи тип изофада ҳар иккала компонентнинг грамматик белгиси бўлади. Бирикманинг структураси “от+ қаратқич келишиғи қўшимчаси + от+ эгалик қўшимчаси” моделида ифодаланади. Бундай типдаги изофали бирикмалар иккинчи типдаги изофадан грамматик жиҳатдан қаратқич келишиғининг формал ифодаланиши билан фарқ қилади.

Шундай қилиб, ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологиясида учала тип изофали бирикма терминлар учрайди. Уларнинг ичида иккинчи тип изофали терминлар энг маҳсулдор ҳисобланади.

2. Сифат + от моделида ясалган бирикма терминлар (A+N). Бундай моделда ясалган бирикма терминларнинг аниқловчи компоненти сифат, аниқланмиш компоненти эса от туркумидаги сўз билан ифодаланади. Аниқловчи компонентда ифодаланаётган сифатнинг турига кўра юқоридаги бирикма терминларнинг икки тури мавжуд: а) аниқловчи компоненти аслий сифат бўлган бирикмалар; б) аниқловчи компоненти нисбий сифат бўлган бирикмалар.

Аслий сифат + от шаклидаги бирикма терминлар селекция ва уруғчилик терминологиясида анча салмоқли ҳисобланади: *эски уруғлик, оддий бўлиниш, муқобил генлар, зич экин, тоза экин, майда уруғ, сара экин, нам дон, катта хўжалик, қаттиқ уруғ, юпқа пўст, кичик хужайра, кеч етилиш*.

Нисбий сифат + от шаклидаги бирикма терминлар селекция ва уруғчилик терминологиясида кўп учрайди. Бундай типдаги бирикмаларнинг аниқловчи компоненти -ли, -лик -сиз, -дор, -аро, -чи, -ий (вий) аффикслари ёрдамида шаклланади. Қуйида улар воситасида ясалган бирикма терминларга мисоллар келтирамиз:

-ли аффикси билан: тукли уруғ, баргли ўсимликлар, гулли ўсимликлар, толали экинлар, этли мева, мевали новдалар, донли экинлар, чидамли нав;

-лик аффикси билан: йиллик ҳарорат, оналик нафи, оналик тизмаси, уруғчилик хўжалиғи, оталик тизмаси, уруғлик таҳлили;

-сиз аффикси билан: баргсиз поя, туксиз уруғ, жинсиз дурагайлаш, уруғсиз мева;

-дор аффикси билан: ҳосилдор чангдон, унумдор нав, ҳосилдор нав, наслдор ҳайвон;

-аро аффикси билан: тизмалараро дурагай, турлараро дурагайлаш, турлараро чатиштириш, зотлараро чатиштириш, навлараро дурагай;

-чи аффикси билан: ионловчи нурланиш, чангчи гул, туташувчи хужайра, бириктирувчи тўқима;

-ий (вий) аффикси билан: маданий ўсимликлар, микдорий белгилар, даврий саралаш, жинсий кўпайиш, мавсумий хона, кабилар.

-ма аффикси билан ясалган сифатларнинг якка ўзи терминлик вазифасини бажара олиши ёки олмаслиги анча мунозарали. Баъзи манбаларда -ма аффиксли сифатнинг бир ўзи муайян бир тушунчани англатиб келолмаслиги ҳамда унинг фақат бирикма таркибидагина ўзига хос терминологик тус олиши ҳақидаги фикрлар билдирилган. “Бу хилдаги сўзларнинг баъзилари тилда якка ҳолда ҳам муайян тушунчани ифодалай олади. Лекин улар от категориясига тегишли бўлган сўзлардир. Бинобарин, -ма аффикси билан ясалган терминнинг қайси туркумга оид эканлигини контекстан, терминологик системаларда эса бирикмадан ҳам аниқлаш мумкин”. Бизнинг кузатишларимиздан маълум бўлдики, ўзбек тили селекция ва уруғчиликка оид бирикма шаклидаги терминлар ясалишида мазкур аффикс каммаҳсул ҳисобланади: *бичма қўзи, тизма нав, сугорма деҳқончилик*.

Ўзбек тили селекция ва уруғчилик терминологиясида икки компонентли бирикма терминларнинг ясалишида суффикслар каторида *но-, сер-* префикслари ҳам қатнашиб қуйидаги бирикмаларни ҳосил қилади: *ногомологик хромосомалар, серданак мева, серуруғ мева, серғўшт мева*.

Икки компонентли бирикма терминларнинг бир қисми тушум(-ни) ва жўналиш(-га) келишиклари ёрдамида шаклланади. Тушум келишиги қўшимчаси билан шаклланган бирикма терминларнинг биринчи компоненти от, иккинчи компоненти эса ҳаракат номи бўлади: *гулларни бичиш, тупроқни зарарсизлантириш, ҳосилни йиғиш, жинсни аниқлаш, чигитни хиллаш*.

Жўналиш келишиги қўшимчаси билан шаклланган бирикма терминларнинг биринчи компоненти от, иккинчиси ҳаракат номи ёхуд от бўлиши мумкин: *чиқитга чиқариш, навларга ажратиш, қишга чидамлилиқ, оилаларга ажратиш*.

Ўзбек тилида мураккаб структурали бирикма терминларнинг салмоғи ҳам анчагина. Қуйида уларга мисоллар келтираемиз:

Уч компонентли бирикма терминлар: чигитнинг мутлақ оғирлиги, лента шаклида экиш, ишлов берилган уруғ, биологик ҳимоя усули;

Тўрт компонентли бирикма терминлар: уч далали алмашлаб экиш, уруғнинг дала шароитидаги унвчанлиги, турғун белги олиб юрувчи;

Беш компонентли бирикма терминлар: ўсимликларни ҳимоя қилишнинг агротехник усуллари, генларнинг ўзаро аралаш таъсир тури;

Олти компонентли бирикма терминлар: биринчи авлод дурагайлариининг бир хиллиги қонун, бир ўлчамга келтирилган уруғларни тозаллигини аниқлаш, нав ичида чатиштириш кўчатзорининг оталик қисми;

Етти компонентли бирикма терминлар: хужайраларда бир хил генлар олиб юрувчи фард, қишлоқ хўжалик ўсимликлари навларини синаш Давлат қўмитаси;

Саккиз компонентли бирикма терминлар: ўсимликларнинг туганак, қаламча, илдиз ёки пиезбошларини танлаб кўпайтириш;

Тўққиз компонентли бирикма терминлар: ўсимликларнинг янги турларини ҳимоя қилиш бўйича Халқаро селекционерлар уюшмаси.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 247 с.
2. Суслова И.М. Терминология библиотековедения как системное образование // Терминология библиотечного дела. – М., 1975. – С. 16-29.
3. Юлдашев И.Ж. Ўзбек китобатчилиқ терминологияси: шаклланиши, тараққиёти ва тартибга солиш: филол. фанлари д-ри ... дис. – Т., 2005. – 323 б.
4. Ҳожиёв А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2002. – 168 б.
5. А.Бердиалиев, Ҳ.Носиров Ўзбек тили изофали конструкцияларининг баъзи масалалари // Ўзбек тили ва адабиёти. Тошкент, 1978. -№ 3. – Б. 17-19.
6. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент: Фан, 1977. – 160 б.
7. Муҳаммадхонов С., Жонгуразов Ф. Ўсимликшуносликка оид русча-ўзбекча изоҳли луғат. – Тошкент: Меҳнат, 1989. – 320 б.

УЎҚ 808.5

АННЕМАРИЕ ШИММЕЛ ШАХСИЯТИ ВА АДАБИЙ МЕРОСИНING НАЗАРИЙ ТАДҚИҚИ

Р.Й.Хасанова, мустақил изланувчи, Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети, мудира, Маданият ва туризм вазирлиги ҳузуридаги Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси кутубхонаси, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақола шарқшунос, исломишунос олима, шарқ шеърляти таржимони Аннемарие Шиммелнинг ижоди ва асарларининг назарий хусусиятларига бағишланган.

Калит сўз: адабий анъаналарнинг таъсири, мусулмон маданияти, ислом мистикаси, таржима, фундаментал асар.

Аннотация. Данная статья посвящена теоретическим особенностям творчества Аннемари Шиммель, востоковеда, исламоведа, переводчика восточной поэзии.

Ключевые слова: влияние литературных традиций, мусульманская культура, исламская мистика, перевод, фундаментальный труд.

Abstract. This article is devoted to the theoretical features of the work Annemarie Schimmel, orientalist, Islamic scholar, translator of Oriental poetry.

Key words: influence of literary traditions, Muslim culture, Islamic mysticism, translation, fundamental work.

Шарқшунос, исломшунос, филология фанлари доктори, профессор Аннемарие Шиммелнинг илмий ва публицистик фаолияти асосан ислом мистикаси мавзусига бағишланган. Унинг “Исломнинг мистик мезонлари” китоби йирик фундаментал асар ҳисобланиб, унда сўфизмнинг пайдо бўлишидан то ҳозирги кунгача бўлган ҳолати мисоллар билан кўрсатиб берилган. А.Шиммелнинг Ўрта Осиё туркий ва Шарқнинг Ҳиндистон, Покистон каби мусулмон маданиятига бўлган қизиқиши кўплаб сўфий шоирлар, файласуфлар асарларини олмон тилига ўгиришига сабаб бўлди. Форс ва ҳинду тилларида ижод қилган покистонлик шоир Муҳаммад Иқболнинг шеърларини, XIX асрда яшаган урду шоири Мирзо Ғолибнинг ғазалларини, Мавлоно Жалолиддин Румийнинг маснавийлари ва девони олима томонидан олмон тилига ўгрилди. А.Шиммел Марказий Осиёнинг кўп давлатларига, шунингдек, Ҳиндистон, Покистон, Эрон, Ироқ, Афғанистон, Ўзбекистон (1995 й., 2001 й.), Туркияга ижодий сафарлар қилган. Ўзбекистонда Тошкент ҳуқуқшунослик университетида учрашув ўтказилган. “Жонон менинг жонимда” Й.Парда ўзбек тилига ўгирган китобининг тақдими бўлиб ўтган. А.Шиммел Ғарбда мусулмон аҳлига ва мусулмон бўлмаганларга исломни тушунтиришга ва бир-бирлари билан ўзаро дўстона муносабатда бўлишларига ҳаракат қилган. Шунинг билан бирга шарқшунослар, шоирлар ва буюк мутафаккирларнинг асарларини немис, инглиз тилларига таржима қилиб ғарбликларнинг Шарқнинг буюқ қадриятларига бўлган ва қизиқишининг ортишига сабабчи бўлди. У ислом динини қабул қилган ва сўфизмга яқин бўлган, лотин, урду, пушту, форс, араб, ўзбек, инглиз, ҳинд тилларини мукамал билган немис шарқшуносидир. У Навоий ва Машраб ғазалларини ёддан билган.

Унинг навбатдаги “Аллоҳнинг оятлари” китобида ислом дини ва мусулмончиликнинг майда тафсилотларигача баён қилинган. Китоб “Ўсимликлар ва ҳайвонлар”, “Муқаддас жойлар”, “Муқаддас калималар”, “Муқаддас сонлар” каби бўлимлардан иборат. “Муҳаммадун Расулуллоҳ” асарида Муҳаммад саллоллоҳу алайҳи вассалламнинг ҳаёти, шариат, тариқат ҳақида тушунчалар берилган. “Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм” номли китоби савол-жавоб тариқасида ёзилган.

Аннимарие Шиммел “Ўрта асрлар охирида Мисрдаги халифа ва қозилар”, “Ибн Илёс хроникасига кўрсатгич”, “Ер юзидаги динлар”, “Сўнгги мамлуклар бошчилигидаги ҳарбийлар тизими”, “Шарқ лирикаси”, “Ҳаллож – ишқ йўлидаги шахид”, “Исломий ҳуснихат”, “Ҳиндистонда ислом адабиёти”, “Урду классик адабиёти”, “Мавлоно Жалолиддин Румий”, “Ислом дунёси”, “Ботинга саёҳат”, “Юнус Имро билан сайр”, “Исломий исмлар”, “Исус ва Мария ислом мистикасида”, “Билимлар боғи”, “Ғарбий-шарқий яқинлашув” ... каби юзга яқин асарлар муаллифидир.

Олима “Замонавий араб лирикаси”, “Покистон эртаклари”, “Атиргул денгизи, шароб денгизи”, “Исломий ибодатлар”, “Атиргулни қўлга олиб уни қўшиқ деб ата” номли асарларни олмон тилига таржима қилган.

У 1965 йилда Швайнфурт шаҳрида Рюккерт, 1980 йилда таржималари учун Хайнрих мукофотини қўлга киритган. 1983 йилда Покистоннинг юксак мукофоти “Ҳилоли имтиёз”ни ва “Ситораи Қайди Аъзам” ордени совриндори бўлган. 1987 йилда у Америка Санъат ва Фанлар академиясининг аъзоси бўлган. 1989 йил Германиядаги буюк хизматлари учун хочга, 1990 йилда Сократ жамиятининг “Олтин бойўғли”, 1992 йилда Тюбинген университетининг “Доктор Леополд Лука”, 1995 йилда Германия китоб савдоси ташкилотининг “Тинчлик”, 1996 йилда Мисрнинг 1-даражадаги Санъат ва фандаги юксак хизматлари учун, Туркиянинг “Хизматлари учун” мукофотларига ҳам сазовор бўлган. 1997 йили у Германиядаги мусулмонлар иттифоқи ташкилотининг ҳақиқий аъзоси бўлган. 2001 йили у “Рўйхлин” (Пфотцхайм) мукофотини олган. 2002 йили Ўзбекистоннинг “Дўстлик” орденига ҳамда Туркиянинг “Муҳаммад Нафи Чалабий” медицина мукофотига сазовор бўлган. А.Шиммел 1980-1990 йилларда Дин тарихи Халқаро ассоциациясига президентлик қилган. У Синд, Исломобод, Пешавор, Упсала, Кунё университетларининг фахрий доктори, Нидерландия Фанлар академияси ва Райн Вестфалия Федерал ерлари академиясининг ҳам фахрий аъзоси. У 2003 йил 4 февралда Бонн шаҳрида оламдан ўтган. Унинг юксак хизматлари эътироф этилиб Покистондаги Лахур кўчаларининг

бирига ҳамда бульварга А.Шиммелнинг номи берилган, қадимий Гёте институти ҳам унинг номи билан юритилади.

Германия шарқшунослиги тараққиёти X-XII асрларга тўғри келади. Шарқ маданиятини тарқатишда савдогарлар, Шарқ ва Ғарб ўртасида воситачилик қилувчи яҳудийлар, арманлар ва мусулмон мамлакатларидаги христианларнинг аҳамияти сезиларли бўлган. Шарқ илму фани, адабиёти ва маданияти таъсирининг Ғарбда тарқалишида муҳим омиллардан бири Араб Испанияси – Андалусия ва Сицилияда мусулмон маданиятининг оммалашуви бўлса, иккинчиси Европада XI асрнинг охирида бошланган салб юришларидир. Шоирнинг фикрича, салб юришлари ортидан савдогарлар йўлга тушадилар ҳамда “Ғарб ва Шарқ ўртасида кўприк ҳосил қиладилар”. Олмон мунаққиди Фридрих Шиллер салб юришлари Ўрта аср зулмати, жаҳолатнинг маҳсули бўлиши билан бирга, шу жаҳолатни бартараф этувчи “дастлабки нур” деган фикрга келади. Рицарлик адабиёти, куртуаз романлар ёзиш тараққий этди. Шундай усулдаги романлар даставвал Фарангистонда яратилди.

Ғарб мамлакатлари ичида ўзининг сиёсий, иқтисодий, маданий ривожланганлиги билан Жанубий Фарангистон ўша вақтда олдинги ўринда турар эди. Фаранг адабиётининг таъсири Олмонияда феодал жамият билан биргаликда рицарлик шеърятини ҳам шакллантирди. Рицарлик шеърятини аввало Провансда пайдо бўлган, шоирлар асар тили ва услубига катта аҳамият берганлар ҳамда шеърларида кўпол сўзлар ишлатмаганлар. Бундай шоирлар трубадур ёки труверлар деб аталганлар ва асарларининг асосий мазмунини ёр (махбуба) нинг гўзаллиги, инсоний фазилатлари, ошиқ шоирнинг дард-аламлари, садоқати, дўстлик ғоялари ташкил этган.

А.Шиммел ўзининг қомусий билими билан жиддий илмий муаммоларни жонли ва қизиқарли тарзда ёза олди. У шарқ шеърларини немис тилига ажойиб тарзда таржима қилган. Профессор А.Шиммел хизматлари нафақат Ғарб, балки Шарқ томонидан эътироф этилган ноёб олимлардан бири эди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Gamzatov G. G., Saidov M. S., Shikhsaidov A. R. Treasury of written monuments: Yearbook of Iberian Caucasian Linguistics, vol. 19. Tbilisi, 1982. pp. 203-223.
2. Krachkovskij I. Yu. Arabic literature in the North Caucasus: Favorites, vol. 6. Moscow, 1960.
3. Leaman O., "Deciphering the Signs of God: A Phenomenological Approach to Islam by Annemarie Schimmel", in: British Journal of Middle Eastern Studies, 23, 1 (May, 1996), 96-97.
4. MartenzK.K., Levinson L.S. Deutsche Literatur.-Moskau; Prosweitschenie, 1971.– S. 28
5. Schiller F. Über Volkerwanderung, Kreuzzüge und Mittelalter, Bd, XIV. Leipzig: 1895. – S.208.
6. Waardenburg J., "Islam. Historical, social, and political perspectives", in: Religion and reason, Berlin, 2002.

УО'К 821.512.145“19”:297

ШАРҚ МАДАНИЯТИНИНГ АННЕМАРИЕ ШИММЕЛ ИЖОДИДА АКС ЭТИШИ

Р.Й.Хасанова, мустақил изланувчи, Ўзбекистон Давлат Жаҳон Тиллари Университети, мудири, Маданият ва туризм вазирлиги ҳузуридаги

Миллатлараро муносабатлар ва хорижий мамлакатлар билан дўстлик алоқалари қўмитаси кутубхонаси, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада шарқ маданиятининг Аннемарие Шиммел асарларида акс этиши масаласи ўз ифодасини топган.

Калит сўз. тарихий-адабий асарлар, туркий халқлар адабиёти, Прованс шоир, олмон миллий адабиёти.

Аннотация. В данной статье затрагивается проблема восточной культуры, отраженная в творчестве Аннемари Шиммель.

Ключевые слова: историко-литературные произведения, литература тюркских народов, прованский поэт, немецкая национальная литература.

Abstract. This article touches upon the problem of Eastern culture, reflected in the work of Annemarie Schimmel.

Key words: historical and literary works, literature of the Turkic peoples, Provencal poet, German national literature.

Ғарбий Европада Шарқ мамлакатлари илм-фани ва адабиётига қизиқиш ортиб, уларни тадқиқ этиш ишлари ривожланмоқда. Шу соҳада сермахсул ижод қилганлардан бири шарқшунос олима, ёзувчи, шоира, таржимон Аннемарие Шиммелдир. У Ўрта Осиё, Ҳиндистон, Покистон мусулмонлари маданиятини ўрганиб, давлат ҳақида эмас, маданият ҳақида кўпгина асарлар яратган. Унинг “Жонон менинг жонимда”, “Муҳаммадун Расуллоҳ”, “Буюк Бобурийлар салтанатида”, “Ғарб ва Шарқ” каби асарларида Шарқ таъсирини, Шиммелхонимнинг Шарққа муносабатини сезиш мумкин. Олиманинг суҳбатидан характерли бир парча: “Биласизми, араблар бўлмаганда бизда мана бу диван (олмон тилида “зофа”, араб тилида “суффа”) ҳам, агар турклар

бўлмаганида қаҳва ҳам бўлмас эди. Кечкурун ётаётганингизда “пижама”нгизни кийсангиз, билингки, бу сўз форсча “пойжома”дан. Шарқона расм-русмларга кўра сизга бир пиёла лимон шарбати (лимонен сорбет) дан қуйиб берайми? Инчунун, лимон ҳам, шарбат ҳам бизга Шарқдан кириб келган”[1]. Бу парча олиманинг Шарқ оламига нақадар чуқур кириб кетганидан далолатдир.

Яратилган дарсликлар, тарихий-адабий асарлар натижасида, немислар шарқ халқлари, яъни туркий халқлар адабиёти намуналарини аслида мутоала қилиш ва ўрганиш имкониятига эга бўлган бўлсалар, иккинчидан, олмон тили лексикаси таркиби диван (Sofa), қаҳва (Kafee), ғазал (Gazel), ҳарам (Harem) каби сўзларҳисобига бойиди, учинчидан, Шарқ мавзусидан илмий-бадний асарлар ва таржималар олмон миллий адабиётини ривожига туртки бўлди.

Унинг қуйидаги асарлари бизга маълумдир: “Алла қўшиқлари”, “Ислолда мистик севги тушунчаси”, “Покистон – минг дарвозали қаср”, “Исломнинг мистик мезонлари. Тасаввуф тарихи”, “Ислом дини: Кириш”, “Ҳалифанинг орзулари. Орзулар ва уларнинг ислом маданиятидаги талқини”, “Қўшиқлар ва зикр ҳолатлари. Ҳиндий исломда сўфий матнлар”, “Буюк мўғуллар империясида тарих, санъат, маданият”, “Кичик жаннатлар. Ислолда гуллар ва боғлар”, “Шарқ ва Ғарб. Менинг ғарбий-шарқий ҳаётим. Автобиография”, “Ислом йили. Вақтлар ва байрамлар”, “Оллоҳ, Қуръон ва Рамазон: Ислолда кунлар ва анъаналар”. Таржима асарлари: “Ибн Мансур ал Ҳаллоҷ: О одамлар, мени қутқаринг!”, “Румий: Мен шамолман, сен оловсан. Буюк файласуфларнинг ҳаёти ва ижоди”, “Ҳиндистон ярим оролидаги ислом”, “Ва Муҳаммад унинг пайғамбаридир. Ислолда пайғамбарга эргашувчилар”, “Билимлар боғи-ислом тасаввуфидан матнлар”, “Шарқ мушуги”, “Қуръонга шарҳ ва изоҳлар”(араб тилидан Макс Ҳеннинг таржимаси).[2]

А.Шиммелнинг илмий ва публицистик фаолияти асосан Ислом сўфизми мавзусига бағишланган. У “Аллоҳнинг оятлари” асарининг “Ўсимликлар ва ҳайвонлар” бобида Абу Ҳурайра розиаллоҳу анҳунинг мушуги тўғрисидаги ривоятни мисол тариқасида келтирган. Айтишларича, Абу Ҳурайра мушугини жуда яхши кўрар, уни доимо чўнтагига ёки кўйига солиб юрар экан. Бир куни Муҳаммад алайҳиссалом бир жойда ўтирганларида, бир илон ул зотни чақмоқчи бўлади. Пайғамбарнинг ёнида турган Абу Ҳурайранинг мушуги илонни пайқаб қолади, уни ғажиб ташлаб, Пайғамбарни ўлимдан асраб қолади. Муҳаммад алайҳиссалом эса миннатдорчилигининг изҳори сифатида мушукнинг бошидан елкасигача сийпалаб қўяди. Ўшандан мушукларнинг елкасида тўртта чизик қолган. Булар Пайғамбар алайҳиссаломнинг бармоқ изларидир. Шу сабабдан мушуклар баландлик ва тепаликдан ерга оёғи билан тушади, зеро Пайғамбар алайҳиссаломнинг бармоқлари теккан жой оёқости бўлмаслиги учун. Олиманинг ўзи ҳам мушукларни жуда севган, уларга алоқадор барча нарсаларни йиғиб юрган.

Ф.Сулаймонованинг фикрича, Шарқ ва Ғарб адабий алоқалари Прованс-рицарлар шеърлятидаги ишқ, муҳаббат мавзуси Ибн Синонинг “Рисолаи фи-л-ишқ” асари таъсири осида юзага келгани, трубадурлар шеърлятида оташин ишқ, муҳаббат эмас, ақл билан ўйлаб чиқарилган сунъий муҳаббат қуйлангани, Прованс шеърляти Сицилияда шаклланган маҳаллий шеърлят билан шимолий Италияда вужудга келган ва Алигьери Данте ижодининг ривожланишига таъсир этган[3]. Провансда, Матфре Эрмангау томонидан яратилган “Рисолайи ишқ” достони 34000 мисрадан иборатдир. Достонда табиат, ахлоқ, дин тўғрисидаги тушунчалар Ибн Синонинг руҳий, жисмоний ишқ ҳақидаги таълимоти асосида тасвирланган.

У Ибн Сино фикрини такрорлаб: “Ишқ инсон танасининг эмас, руҳининг маҳсули” – дейди. Муаллиф Ибн Синога ҳамфикр эканлигини таъкидлаб, жисмоний ишқ набобат ва ҳайвонот дунёсида ҳам бор. Агар шундай бўлмаса, ҳаёт тўхташи муқаррар эди, ишқ бутун борлик манбаи, уни ҳаракатга келтирувчи куч- ишқнинг олий тури руҳий (ахлоқий) ишқдир[4]. Дарҳақиқат, Ибн Сино ишқнинг беш тури ҳақида ёзар экан, унинг энг олий тури “Илоҳий руҳга эга бўлганлар ишқи”[5] дея таъкидлаб, руҳий яқинлик бўлган шахслар ўртасидаги муҳаббатни таърифлаб берган. Олмон олими Г. Лей “Ишқ тушунчаси, ишқни руҳий ва жисмоний турларга ажратиш” Авиценнанинг “Ишқ рисоласи” асари таъсирида шаклланган, деб ёзади[6].

Прованс шоирларининг мулоҳазасига кўра, ошқ одам ҳеч қачон ёмон ният ва ёмон ишни қилмайди, аксинча ҳамма вақт олийҳиммат бўлишга интилади. Шу жиҳатдан прованс трубадурларининг ишқ фазилятлари ҳақидаги фикрлари Шарқ файласуфлари қарашларига вобастадир. Шу сабабдан трубадурлар шеърлятининг севгига садоқат, фидойи ва беғараз ишқ, вафо ҳамда олижанобликни улуғлашдек ғоялари – Шарқ адабиётидан илҳомланган, дея қатъий айта оламиз.

Шарқ адабий анъаналарини олмон халқ оғзаки ижоди намуналарида кўриши мумкин. Олмон халқининг “Нибелунглар қўшиғи” номли қаҳрамонлик эпосида учрайдиган айрим лавҳалар Шарқ халқлари эпосларидаги тасвирларни эсга солади. Олмон олими Т.Фрингс “Нибелунглар қўшиғи” ва “Алпомиш” достонидаги мотивларни тадқиқ қилар экан[7], у ҳар иккала достонда учрайдиган совчиликка бориш мотиви айнан бир хил эканлигини ва бу мотив Шарқдан Ғарбга кириб келганлигини таъкидлайди. Унингча шарқона совчиликка бориш шакли Россия орқали қуйи Райн

ва жанубий Райн ҳудудларига кириб келган ва қахрамонлик эпослари сюжетида жой олган. Бўлажак қаллиққа эга бўлиш XII аср олмон қахрамонлик эпосларида кенг ёйилган.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Мозийдан садо.-Тошкент: (9) 2004.-Б.23-2 .
2. <http://www.google.de/http://users>, Annemarie Schimmel
3. Сулаймонова Ф.Шарқ ва Ғарб. Ўзбекистон. Т.: –Б.33.
4. Шишмарёв В.Ф.К. Истории любовных теорий..., – С.203.
5. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – 336.
6. Frings T. Die Entstehung der deutschen Spiegelmannensepen. 2.Auflage. Leipzig; 1940. –S. 86
7. Luethi M.Maerchen.Neuente Auflage.-Stuttgart;J.B.Metzler 1996. –S.44.
8. Gamzatov G. G., Saidov M. S., Shikhsaidov A. R. Treasury of written monuments: Yearbook of Iberian Caucasian Linguistics, vol. 19. Tbilisi, 1982. pp. 203-223.
9. Krachkovskij I. Yu. Arabic literature in the North Caucasus: Favorites, vol. 6. Moscow, 1960.
10. Leaman O., "Deciphering the Signs of God: A Phenomenological Approach to Islam by Annemarie Schimmel", in: British Journal of Middle Eastern Studies, 23, 1 (May, 1996), 96-97.
11. MartenzK.K., Levinson L.S.Deutsche Literatur.-Moskau; Prosweitschenie, 1971.– S. 28
12. Schiller F.Uber Volkerwanderung, Kreuzzeuge und Mitteralter, Bd,XIV.Leipzi:1895. – S.208.
13. Waardenburg J., "Islam. Historical, social, and political perspectives", in: Religion and reason, Berlin, 2002.

УЎК 811.512.133

ЎЗБЕК ВА ФРАНЦУЗ БОЛАЛАР РЕКЛАМАЛАРИНИНГ ЛИСОНИЙ ТАСНИФИ

М.М.Худайберганова, ўқитувчи, Тошкент

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек ва француз тилларида болаларга мўлжалланган рекламаларнинг лексик ва услубий хусусиятлари, уларнинг қўлланилиш усуллари ва булардан қўзланган мақсад ёритилган. Мақолада болалар рекламаларида энг кўп қўлланиладиган сўзлар, уларга хос бўлган асосий белгилар, реклама матнларида энг кўп истеъмолда бўлган бадиий санъат турлари, уларнинг мазмун-моҳиятлари, реклама матнида тутган ўрни, болалар реклама матнлари характеристикаси, француз ва ўзбек рекламаларининг ўзаро ўхшаш томонлари санаб ўтилган.

Калит сўзлар: реклама тили, истеъмолчи, сўзлашув услуби, оғзаки нутқ, маҳсулот, метонимия, эпитет, жонлантириш, муболага.

Аннотация. В данной статье описываются лексико-стилистические особенности рекламных объявлений для детей на узбекском и французском языках, а также их способы использования. Также в статье перечислены наиболее часто употребляемые слова в детской рекламе и их значение которые наиболее употребляемые в рекламных текстах во французском и узбекском языках и сходство между ними.

Ключевые слова: язык рекламы, потребитель, стиль речи, произносимое слово, товар, метонимия, эпитет, оживление, преувеличение.

Abstract. This article describes the lexical and stylistic features of advertisements for children in Uzbek and French, the ways of their use and purpose. The article also lists the most frequently used words in children's advertising, the main meanings characteristic of children's advertising, the most used types of art in advertising texts, their content, role in advertising, characteristics of children's advertising texts, the similarities between them. French and Uzbek advertising.

Key words: language of advertising, consumer, style of speech, spoken word, product, metonymy, epithet, animation, exaggeration.

Бугунги шиддат билан илгарилаётган ҳаётимиз кўп жиҳатдан оммовий ахборот воситалари ва хусусан реклама билан чамбарчас боғлиқдир. Бир-биридан жилодор ва ранг баранг рекламаларга ҳар куни, ҳар жабҳада дуч келамиз. Том маънода рекламани замонавий, жонли мулоқотнинг, жамият маданий ҳаётининг кўзгуси десак ҳам муболага бўлмайди. Сўнги пайтларда нутқ фаолиятининг турли соҳаларида тилнинг лексик ва стилистик ресурсларидан фойдаланиш қонуниятларини ўрганишга бўлган қизиқиш ортиб бормоқда ва шу жумладан реклама соҳасида ҳам жадал оммалашмоқда.

Шу ўринда реклама тушинчасига ойдинлик киритиб ўтсак. Реклама бу жуда кенг тушинча бўлиб унга турли манбаларда турлича таърифлар келтирилади. Н.П. Трайковскаянинг фикрича: «Реклама – реклама берувчи ва истеъмолчи ўртасидаги алоқанинг махсус шаклини билдиради, бу турли каналлар, шу жумладан анъанавий оммавий ахборот воситалари ва ихтисослаштирилган реклама каналлари орқали товарлар ва хизматлар тўғрисидаги маълумотларни тарқатишни ўз ичига олади» [1]. Лео Бернетт [2]: «Реклама - бу бизнеснинг юрак уришини сўз, қоғоз ва сиёҳ билан ҳис қилиш ва етказиш қобилияти»,–дея таърифлайди. Рекламага берилган кўплаб таърифларни ҳисобга олган ҳолда, уни товар ва хизматлар тўғрисидаги маълумот билан танишиштириш, маҳсулотни эгаллашни рағбатлантиришни мақсад қилиш воситасидир, деган хулосага келишимиз

мумкин. Реклама жамиятнинг ижтимоий ва маданий воқелигига сезиларли таъсир кўрсатиб, шахс ва одамлар гуруҳининг онгига, уларнинг мотивациясига, ҳаракатлар автоматизмини турли йўللار билан шакллантиришга хизмат қилади.

Рекламаларни ўрганишда, унинг тилнинг мавжуд меъёрларидан устун бўлиб, таъсирнинг максимал самарадорлигига эришиш жараёнида нутқ алоқасининг янги қиёфалари ва моделлари шакллантирилганига гувоҳи бўламиз. Келинг бу жараёнларни интернет сайтларида тез-тез учрайдиган ўзбек ва француз тилидаги болалар рекламалари мисолида кўриб чиқсак. Таҳлил учун ўзбек тилида сут ва сут маҳсулотларини қайта ишловчи «Лактел» маркази остидаги фирманинг «Соф» [3] йогурти, француз тилида эса «Nestlé» [4] сут маҳсулотлари ва йогурти болалар рекламалари танланди.

- Нима учун соф йогурт?

- Чунки у консервантларсиз ва шунақа софки, уни совитгичда сақлаш керак, ҳамда у мева бўлакчалари билан.

Реклама матнида сўроқ мазмунидаги тўлиқсиз гапнинг қўлланилиши бу ерда тингловчи эътиборини жалб қилиш ва бундан кейин албатта маҳсулот тўғрисида маълумотлар келтирилишига, диққатлироқ бўлиш лозимлигига, гапдаги «соф» сўзи эса аллақачон маҳсулот тўғрисидаги бирламчи ва асосий хабар келтирилганлигига ишора беради. Бундай гап қурилмаси ёрдамида реклама берувчи истеъмолчи онгига максимал таъсир кўрсатишга интилади. Бунда сўзлашув услубининг она ва қиз диалоги билан берилиши эса, реклама берувчи ва олувчи ўртасида осон, тўғридан-тўғри мулоқот муҳитини яратади. Матн оммага тушинарли содда бўлиши билан бир қаторда унга илмий «консервантларсиз» сўзининг қўшилиши қисқа матн ва вақт ёрдамида тингловчига товар ва маҳсулот тўғрисидаги максимал ва асосий хабар беришига йўналтирилганлигини кўради. Лавҳада аралаш қўшма гапнинг «шунақа софки» ҳавола бўлаги билан берилиши маҳсулот софлик даражасининг бошқа рақобатчи маҳсулотлардан юқори эканлигини ва гап давомида у ҳақида тингловчини яна қўшимча маълумотлар кутаётганини билдиради. Рекламаларда бундай структураларнинг берилиши, тилга қўйиладиган нормалардан четга чиқмаган ҳолда, сўзлашув услубидаги матнларнинг қўлланилиши рекламага қўйиладиган асосий талаблардан биридир. Келинг энди бундай структура француз болалар рекламалари талқинида қандай акс эттирилганлигини кўриб чиқсак. Бунинг учун биз юқорида қайд этилганидек «Nestlé» фирмаси сут ва йогурт маҳсулотлари [5] рекламасини танладик.

Comme mon petit frère veut un dessert délicieux, papa veut mieux.

Француз болалар рекламаси матни ҳам айнан сўзлашув услубига хос қизчанинг оммага мурожаати билан бошланади. Рекламанинг биринчи жумласидаёқ биз бир неча бадиий санъат наъмуналарини учратамиз. Эргаш гапли қўшма гапнинг «*comme*» орқали бир-бирига боғланиб, бир томондан маҳсулотнинг хуштаъм бўлиши билан бирга, сифати ҳам аълолигини санаётган бўлса, иккинчи томондан маҳсулот катталарнинг ҳам танлови эканлигини кўрсатади. Реклама матнига жонлилиқ, табиийлик ва соддалик бўёғини бериб, ёш томошабинга тўғридан-тўғри мулоқот эффектини яратиш санъатини, адабий тилга хос «*père*» сўзи ўрнига оғзаки нутқ наъмунаси «*papa*» сўзининг қўлланилиши мисолида кўришимиз мумкин. Матнда «*délicieux*» ва «*mieux*» -эпифора санъати орқали қофиядошликнинг ясалиши, рекламага ўзгача оҳангдорлик бериши билан бир қаторда, уни тезда ёдлаб, болалар томонидан худди шеър каби такрорланишига, рекламанинг омма орасида кенгрок тарқалишига сабабчи бўлади.

Таҳлилчи давом эттирган ҳолда яна ўзбек тилидаги «Соф» [6] йогурти рекламасига юзланамиз.

- Татиб кўр! У мазали ва соф.

- Йогурт қани?

- Айиқча еб қўйди.

Қизалоқ кўнгирчоғига қарата «Татиб кўр!» дея буйруқ бериши, ўз-ўзидан реклама томошабинларини маҳсулотни сотиб олиш, уни ақалли бир марта бўлсин еб кўришга чорлайди. Шу ўринда қизчанинг ўз уйинчоғи билан мулоқоти буюмнинг жонлантирилиши реклама сахнасига ўзгача сеҳр беради. Воқеа давомида суҳбатга отанинг ҳам қўшилиб: «*йогурт қани?*», – дея айнан «Соф» йогуртига ишора бериб, хитоб қилиши, метанимия санъатининг моҳирона кўринишидир. Бу суҳбат орқали реклама берувчи йогуртнинг нафакат болаларга, балки катталарга, бутун оила аъзоларига мўлжалланганлигини таъкидлаб ўтади. Реклама қисқа матни доирасида «соф» ва «йогурт» сўзларининг тез-тез такрорланиши реклама стратегияларидан бири бўлиб, бу жараён маҳсулот омма ичида жуда таниқли бўлишини таъминлайди. Қани бу борада француз рекламаси нима дейди.

C'est grâce à Nestlé...Ce dessert Nestlé...

Un laitage...pour son âge.

Француз рекламасида ҳам худди шу такрорийлик, қофиядошлик, оҳангдошлик структураларини кузатишимиз мумкин. Бунда реклама бир томондан эслаб қолишга осонлик

туғдирса, яна бир томондан рекламанинг қайси қисмидан томага килишни бошлаган бўлсангиз ҳам, гап нима ҳақида бораётганлигини тезда англаб олиш имконини беради.

«*Plein de recçets exprès pour bébés*» ушбу белги компания томонидан реклама қилинган маҳсулот болаларга тақдим этадиган хилма-хил имкониятлар, ажойиб истикболлар, маҳсулотнинг истеъмолчи соғлиги учун қони фойда эканлигига ишора берса, «*La datte bien grandie*» жумласи орқали, ишлаб чиқарувчилар анча йиллик, яъни 157 йиллик тажрибага эгаллиги, шундай йиллар давомида истеъмолчилар ишончи ва меҳрини қозонганлиги, танловда адашмаслик лозимлигини кичкина жумла билан ифода қилади.

Болалар рекламаларини таҳлил қилиш натижалари шундай бўладики, бундай рекламалар тили, луғат компонентлари содда ва тушунарли бўлиши билан бир қаторда, болаларни ўзига жалб қилиш ва уларни реклама қилинган маҳсулот ёки хизматни эслаб қолишга ундаш учун ўйноқли табиатли, қизиқ тақдимотли кўзни қамаштирувчи, ёрқин ранглар ва қизиқарли графикаларга бойдир. Болалар рекламаларида энг кўп қўлланиладиган сўзлар: *янги, соф, қулай, дўстона, ноёб, роҳатланиш, паст нарх, фойдали* кабилар бўлса; энг кўп қўлланиладиган санъатлар: *қофиядошлик, жонлантириш, маъно кўчиши, эпитема, муболага, антоним ва синонимларнинг* қўлланилишидир.

Услуга нуқтаи назаридан эса бу каби рекламалар хабарлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, улар кўпинча матннинг қисқалиги билан ажралиб туради, бунда мижоз ҳам рекламани кўриш, ўқиш ёки тинглаш учун кўп вақт сарфламайди. Уларнинг ўзига хос яна бир хусусияти реклама матнлари қисқартирилганлиги сабабли турли хил ёрқин лексик иборалар билан тўйинган бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, ҳар иккала тилдаги болалар рекламалари таҳлил натижалари шундай бўладики, реклама матнидаги лексикаларнинг, услубларнинг тўғри ва моҳирона танланиши уларнинг таъсир доирасини оширишда муҳим роль ўйнайди. Шундай ўринда, болажонлар шошқалоқлиги, ўйинқароқлиги, қизиқувчанлигини ҳисобга олиб, реклама матнларида қисқалик, соддалик, очиқлик, ранг-баранглик, оҳангдорлик белгиларига кучли эътибор қаратиш, реклама самарадорлиги ва унга бўлган талаб даражасининг ўсишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Дюмон Н.Н., Гудимова В.Г. Лексические особенности французской рекламы продуктов косметики и парфюмерии. – Научная статья. – Иностранные языки. – 2019. – №45. – С. 73-76.
2. Говорова Э. Э. Особенности интернет-рекламы в современном медиа пространстве. – Академическая публицистика. – 2019. – № 10. – С. 41-43.
3. Жданова Е. Ю. Рекламный текст как объект лингвистического исследования. – Вектор науки ТГУ. – 2015. – № 2. – С. 82-85.
4. Пириева Т. Н. К. Вопросы рекламных текстов. – Филология. Социальные коммуникации. – Том 27 (66). – 2014. – № 3. – С. 268–273.
5. Сердобинцева Е. Н. Структура и язык рекламных текстов: учебное пособие. – М. : Флинта, Наука. – 2010.
6. Холбоева А. Ш. Туризмга оид рекламаларда риторик аспектнинг чоғиштирма тадқиқи (инглиз ва ўзбек тиллари мисолида). – Автореферат. – Т. – 2022.

УЎК 81:38

КОМИЗМНИНГ ПСИХОЛОГИК МЕХАНИЗМИ

Д.М.Шохобутдинова, катта ўқитувчи, Тошкент тўқимачилик ва енгил саноати институти, Тошкент

Аннотация. Мазкур мақолада комизм ҳодисасининг психологик механизмини ўрганиш мақсадида бир қанча олимларнинг турли хил қарашлари, фикр-мулоҳазаларини ўрганиш мумкин. Ҳар бир файласуф комизмнинг психологик таълиқини турли мисоллар ёрдамида ёритиб берган.

Калим сўзлар. Комизм, психология, файласуф, механизм, кўчма маъно, инверсия, интерференция.

Аннотация. В данной статье с целью изучения психологического механизма комического феномена возможно изучение различных взглядов и мнений ряда ученых. Каждый философ объяснял психологическую интерпретацию комедии с помощью различных примеров.

Ключевые слова. Комедия, психология, философ, механизм, метафора, инверсия, интерференция.

Annotation. In this article, in order to study the psychological mechanism of the comic phenomenon, it is possible to study the various views and opinions of a number of scientists. Each philosopher explained the psychological interpretation of comedy with various examples.

Keywords. Comedy, psychology, philosopher, mechanism, metaphor, inversion, interference.

Жаҳон тилшунослигида комизмнинг назарий асосларини шакллантириш, бу лингвистик ҳодисанинг кўп қирралилиги ва кўлами кенглигини эътиборга олган ҳолда тадқиқ ва таҳлил қилиш, бу мураккаб соҳани ўрганиш мақсадида бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

Комизм муаммоси азалдан файласуфлар, мантиқшунослар, руҳшунослар, физиологлар, тилшунослар ва адабиётшуносларнинг диққатини ўзига жалб қилган ва ҳозирги кунда жуда кўп қизиқарли тадқиқотлар қилинган.

Комизм муаммоси билан шунингдек психологлар ва врачлар ҳам қизиққанлар. Кулгилиликини ўрганишга клиник ёндашувнинг асосчиси австриялик психоневролог З. Фрейд ҳисобланади. Унинг тадқиқотлари комизм муаммосини тўла қамраб олмайди, фақат унинг бир қисми ҳисобланган зукколикни қамраб олади. З.Фрейд “безиён зукколикни” ва “атайлаб, жўрттага қилинган зукколикни” фарқлайди. Ўз навбатида бу икки зукколик “сўз зукколигига” ва “фикр зукколигига” бўлинади. З.Фрейд томонидан зукколикнинг бу икки турининг ажратиб кўрсатилиши эътиборга моликдир.

З.Фрейд зукколикни руҳият нуқтаи назаридан баҳолайди. Унинг “Страх” ва “По ту сторону принципа удовольствия”, китобларида айтилган фикрлардан шу нарса маълумки, Фрейд учун “шаҳвоний интилиш” атамаси остида туйғуларнинг қандайдир, албатта ўз ичига шаҳвоний майлни ҳам олувчи комплекси тушунилади, аммо шаҳвоний майлни у кенг деб ўйлайди. [1; 57 б.]. Бу ҳам яратишга, ҳам ҳаётни давом эттиришга интилишдир, ҳам бизнинг руҳиятимизда олдиндан бўлган вайрон қилувчи туғма ҳис-туйғуларнинг намоён бўлишига қарши турувчи руҳни кўтарадиган интилишларнинг йиғиндисидир, ҳам бизнинг биологик механизмимизда туғилишдан мавжуд бўлган ўлимга интилишдир.

З.Фрейд ўз хулосаларини асослаётган материалнинг бойлиги, таҳлилнинг нозик аниқлиги ва бу олимнинг ажойиб кузатувчанлиги унинг “Остроумие и его отношение к бессознательному” асарини комизм ҳодисасини ўрганишда қимматли ҳисса деб ҳисоблашга имкон беради.

Психологик нуқтаи назардан психолог олим Томас Гоббс ва машҳур француз адиби Стендалнинг комизм муаммосига субъективистик назарияси диққатга сазовордир. Томас Гоббс комизм назариясини яратади. [2; 483-484 б.]. Унинг фикрига кўра, кулгилилики туйғуси тўсатдан пайдо бўладиган устунлик ва қониқиш туйғусидан келиб чиқади, бу ўзини нолойиқ тутган киши олдида ўзининг афзалликларини тўсатдан тушуниб етишдан пайдо бўлади.

Комизмни асосан объект нуқтаи назаридан **характерлаётган Аристотелдан фарқли равишда**, Гоббс кулгилиликини субъектнинг кечинмалари нуқтаи назаридан таҳлил қилади, бу билан XIX ва XX асрларда оммабоп бўлган комизмнинг психологик назарияларига асос солади.

Т.Гоббс комизмда тасодифийлик муҳим роль ўйнайди, деган фикрни биринчи бўлиб баён қилди. У, биз комик объектга нисбатан ўз устунлигимизни кутилмаганда ва бирдан тушуниб қоламиз, бунинг оқибатида кулгида ифодаланадиган кутилмаган қувонч ва қониқиш пайдо бўлади, деб таъкидлайди.

Сўзнинг энг кенг маъносидида тушуниладиган комик субъектнинг объект устидан устунлик туйғуси, ҳақиқатан ҳам айрим комик ҳодисаларга ҳамроҳ бўлади. Бу **концепция** субъект учун комикликини билишнинг ёқимли характерини қисман изоҳлайди.

Б. Завадский ўзининг «О комическом. Психологическое исследование» номли ишида “кулгилилики” ва “комизм” тушунчаларининг бошқача табақаланишини таклиф қилади [3; 211 б.]. Унинг нуқтаи назарига кўра, *кулгилилики* комизмни келтириб чиқарувчи **объектларнинг хусусиятидир**; *комизм* психологик актдир.

Маълумки, идрок рефлексив (рефлекс туфайли рўй берадиган) акт. Ташқи таъсир қилувчи мия тўқимасида ўзига тегишли хужайраларнинг фаолиятини қўзғайди, мана шу хужайралар таъсир қилувчи ҳодисанинг моделини намоён қилади. Модель ўз навбатида организмнинг жавоб реакциясини таъминлайди. У бошқа моделлар билан боғланган бўлиб, улар билан биргаликда идеографик боғланган бирликларнинг занжирини ҳосил қилади.

Ҳар бир модель ўзининг функционал майдонига эга, бу майдоннинг ҳар бир бошланғич катаги илгари ушбу индивидумда учраган марказий моделнинг функционал алоқаларини бошқа, идеографик ёки функционал жиҳатдан унга яқин бўлган алоқаларини потенциал мумкин бўлган амалга оширишни намоён қилади.

Эстетик идрокнинг ҳар бир кўринишида функционал-мантикий майдонда ташқи таъсир қилувчи фақат “ўзининг” моделини эмас, балки дастлаб ҳукмрон бўлган туйғунинг (фикрнинг) табиий эволюцияси натижасини, яъни модель – мақсад ёки модель – натижани билдиради. Комик идрокда хилма-хил функционал-мантикий майдонларнинг моделлари қўзғалишга дучор қилинади. Кульминацион нуқтада иккита номувофиқ фикрлар тўқнашади. Биз бошқалардан олдинроқ бошқа натижани сезиб қолдик, шунинг учун иккинчи элемент ҳар доим кутилмаган, худди қисқа туташувга ўхшаш нарса содир бўлади, бу пайтда бизнинг эътиборимиз оддий таъсир қилувчилар қаторидаги ғайриоддий жиҳатга тўпланади. Кутилмаганликнинг самарасига эришиш учун биз онгли равишда инсонга, предметга ёки ҳодисага унда йўқ бўлган ёки унда минимал ривожланган

хусусиятларни қўшиб ёзиб, нообъективликка борамиз ва бундай ҳолда биз муболағалаштирамиз, таъкидлаймиз ва ситуатив қарама-қаршиликларни яратамиз ва ҳ.к.

Эски, иккита бир-бирига номувофиқ элементларни қарама-қарши қўйиш билан бузилган янги мантикий занжирни бирлаштириш учун аффект ҳолати зарур. Аффект бу интеллектуал фаолиятнинг авариявий тартиби. Қуйидагиларни амалга ошириш учун руҳий энергия ҳақиқий портлаши керак:

- табиий кутилган натижадан иборат бўлган асабларнинг ташқи таъсирдан қўзғалишнинг олдини олиш,

- бошланғич фикрни вайрон қилувчи моделни топиш ва ўзи ҳақида хабар беришга мажбур қилиш, уни ушбу фикрнинг ягона натижаси сифатида тасдиқлаш,

- қолган бошқа контрастлардан эҳтиёт бўлиш.

Аффектда озод бўлган энергиянинг бир қисми мана шу мақсадларга сарфланади, қолган қисми организмдаги айрим вазифаларнинг бузилиши орқали тўхтатилади (секинлаштирилади): нафас олиш тартибининг бузилиши (кулги), кўз ёшларининг пайдо бўлиши ва қаттиқ кулганда тананинг ғайриоддий ҳаракатлари [4; 3 б.] , марказий нерв тизимини таъминловчи контомирларининг торайиши [5; 35 б.].

Ҳазил такрорланганда шартли рефлекснинг “сўқмоғи” ҳосил бўлишни бошлайди [6; 25 б.], аффект ҳолати йўқ, элементлардан биттасини инкор қилиш кутилаяпти, чунки бундай алоқанинг амалга ошиш ўхшашлиги бўлди. Шунинг учун ҳаддан ташқари муваффақиятли ҳазилни такрорлаганда у шундай кулгили туйилмайди [7; 48-54 б.].

Комизмни ўрганишга Г.Спенсер баракали ҳисса қўшди, у учун кулги – турли номувофиқларнинг натижасидир [8; 3 б.]. Спенсер, нерв ва мушак қўзғалиши ўртасида маълум муносабатлар мавжуд бўлади, деб ҳисоблайди. Организм кучли қўзғалганида, унда руҳий энергиянинг керагидан катта қисми тўпланади, у “ташқарига чиқишга” интилади. Кулги организмни шошилиш тартибда энергиянинг ортикчасидан халос қилиш усуллари билан ҳисобланади, чунки ортикча энергия нафас олиш органларининг, кўкрак қафаси мушакларининг, қорин мушакларининг ҳаракатини амалга оширишга, қаттиқ кулги пайтида тананинг ҳар хил қисмлари ҳаракатига, шунингдек нерв тизимининг бошқа қисмларини қўзғатишга сарфланади [9; 5-6 б.].

Барча ҳолларда ҳазил ёки кулгини қўзғатган ўша факт ёки ҳодиса онгда ҳолатларнинг юз беришининг сабаби ҳисобланади, унинг учун мажбурий шарт буюкдан – кичикка ўтишдир (қиёсланг, Кант табири бўйича бир нарсанинг ҳеч нарсага ўтиши). Бу ўтишни Спенсер пасайиб боровчи номувофиқлик деб атайди [10; 16-17 б.]. Спенсернинг нуқтаи назари 3.Фрейд яқинроқ, у зукколикни руҳий энергияни тежашнинг воситаси, деб ҳисоблаган эди [11; 160, 186-189 б.].

Кейинги пайтда комизмнинг психологик асосини тадқиқ қилиш бўйича қизиқарли натижалар олинди. Фанда когнитив йўналишнинг вакили бўлган М. Минский шундан келиб чиқадики, юмор – бу коммуникация жараёнида инсоннинг феъл-атвори билан боғлиқ бўлган мураккаб ижтимоий-психологик ҳодисадир. Юмор назоратнинг (цензорларнинг) эс-хуши йўқ, у қадар фойда келтирмайдиган фикрлашга оид жараёнларни бостиришга асосланган ва бу билан ахлоқий ҳатоларнинг пайдо бўлишининг олдини оладиган механизмларнинг ҳаракатлари билан боғлиқ: “цензор онг билан қилинадиган соҳадан реаллик билан маълум ихтилофга келадиган ўша хоҳишларни қувиш учун яратилади”. Назоратнинг бу механизми ҳаракати шунда намоён бўладики, муомала ҳатоси мумкин бўлган айрим вазиятларда киши юморни ишлатишга мурожаат қилади, яъни юмор худди химоя механизми сифатида ишга тушади.

Коммуникация назарияси позициясидан америкалик психотерапевтлар гуруҳи томонидан Г. Бейтсон раҳбарлигида комизм назарияси ишлаб чиқилган. Улар учун комизм – бу фикрларнинг ва муносабатларнинг имплицит мазмунини аниқлашнинг маълум усулидир. Сатира ва юмор коммуникатив модалликнинг тўпланиши билан характерланади, “комизмнинг самараси модаллик маркерининг жойидан қўзғалиши содир бўлганида келиб чиқади”.

А. Кестлер комизмни бир-бирини инкор қилувчи иккита ассоциатив контекстларнинг ўзаро боғланиши деб тушунади, бу “бизни вазиятни бир вақтнинг ўзида иккита мустақил, аммо одатда бир-бирига тўғри келмайдиган муносабатлар доирасида идрок қилишга мажбур қилади”. Реципиент нуқтаи назаридан комизм – бу идрок қилувчи кутганларининг бузилишидир.

Юқорида келтирилган назарияларнинг таҳлили кўрсатадики, комизмнинг механизми нормани бу атаманинг энг кенг талқинида бузишга асосланган, натижа сифатида, юзага келадиган қарама-қаршилиқ комизмни яратишнинг асосий манбаси бўлиб хизмат қилади.

Шу билан бир қаторда, комик самарани келтириб чиқарувчи тил бирлигини идрок қилиш воқеликни қайта англашнинг психологик жараёнини намоён қилади. Маълум зиддиятлар, мантикий тушунчанинг ёки унинг реал предметларнинг ва воқелик ҳодисаларининг инъикоси бўлган белгининг, ҳам кўчма маънонинг бирга қўшила олмаслиги комик самара яратиш асосида ётади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Фрейд З. Страх. М., 1919, По ту сторону принципа удовольствия., сп 1905.
2. Гоббс Т. Избр произв. в 2-х томах, т. 1, М.: “Мысль”, 1964, стр. 483—484.
3. Завадский В. Преглад критических важных теорий комизма. - Пшеглад Философ, 1929.
4. Спенсер, кўрсатилган асар.
5. Щербак. “Теория смеха”.
6. Павлов И.П. Полное собрание соч. Москва, 1952, т.IV.
7. Борев Ю. Комическое. стр.48-54.
8. Спенсер Г. Физиология смеха. С.Петербург, 1881, стр.3.
9. Спенсер Г. Физиология смеха. стр. 5-6.
10. Спенсер Г., кўрсатилган асар, 16-17-бетлар, яна қаранг: “Смех слезы и грациозность” сп 1888, стр.4
11. Фрейд З. Остроумие и его отношение к бессознательному, стр. 160,186-186.

УЎК 808.5

ШЕЪРИЙ ДОСТОНИНИНГ ЛИНГВОСТИЛИСТИК ВА ЛИНГВОМАДАНИЙ
ЖИХАТЛАРИ

У.Р.Элова, доц., Жиззах политехника институти, Жиззах

Аннотация. Ушбу “Хаявата ҳақида қўшиқ” поэмаси туфайли Лонгфелло американинг миллий шоирига айланди, бунда поэманинг ҳиндулар фольклори билан боғлиқлиги асосий омил бўлди. Бизнинг мамлакатимизда ва чет мамлакатларда поэманинг фавқулодда машҳур бўлгани, муваффақият қозонгани унда энг қадимги ҳиндулар образлари уларнинг фикрлаш тарзи, турмуш ва дунёқараши билан уйғун тасвирланганида. Поэмада фольклор, тарих, этнография ва илҳомбахш поэзия бир бутунлик касб этган.

Калим сўзлар: ҳиндулар фольклори, этнография, метофаралар, аллитерация, эпос, синкритик, лиро- эпик,параллелизм, эпитет.

Аннотация. Лонгфелло стал национальным поэтом Америки благодаря своей поэме «Песнь о Хаявате», которая сыграла важную роль в связи поэмы с индийским фольклором. Необычайная популярность и успех поэмы в нашей стране и за рубежом обусловлены тем, что в ней изображены образы древнейших индусов в гармонии с их образом мышления, жизни и мировоззрения. Поэма сочетает в себе фольклор, историю, этнографию и вдохновляющую поэзию.

Ключевые слова: индуистский фольклор, этнография, метафоры, аллитерация, эпос, синкретизм, лирико-эпос, параллелизм, эпитет.

Abstract. Longfellow became America's national poet because of his poem, "The Song of Hayawata", which was a major factor in the poem's connection with Indian folklore. The extraordinary popularity and success of the poem in our country and abroad is due to the fact that it depicts the images of the oldest Hindus in harmony with their way of thinking, life and worldview. The poem combines folklore, history, ethnography and inspirational poetry.

Key words: Hindu folklore, ethnography, metaphors, alliteration, epic, syncretic, lyric-epic, parallelism, epithet.

Лонгфелло поэмаси эпик поэзия услубига хос аломатларга эга – унда ёрқин, ранг-баранг ўхшатишлар ҳам, такрорлар ҳам, параллелизмлар ҳам ва халқ поэзиясига хос бўлган муболағалар, жонлантириб тасвирлаш ҳам, айни бир предмет атрофида эпитетларнинг сероблиги ва жарангдорлиги ҳам мавжуд, ёрқин метафоралар, ўзаро зид қийослашлар ҳамда товуш ёзувлари (аллитерациялар, ассонанслар, анафоралар, эпифора ва бошқалар) борки, эпоснинг бундай кўплаб тасвир воситалари “Хаявата ҳақида қўшиқ”қа хосдир. Ушбу хилма-хил тасвир воситалари ва услубларининг вазифаси – поэмага улғувор холисликни, уни эпик поэзияга мумкин қадар яқинлаштиришни кўзда тутати. Лонгфелло халқ поэзияси бой хазинасидан ўзи учун нисбатан ёрқин ва ифодали саналган, ўзи яратган ҳаёт манзараларини қайта жонлантириш учун ҳамда ўзининг шахсий дидига мос келадиган бадий воситаларни маҳорат билан саралаб олади. Ёзувчининг ҳам, унинг асарларини ўгирадиган таржимоннинг ҳам адабий ижодида сўз образларнинг ўзига хос қурилиш материали сифатида хизмат қилади. Ва усиз чинакам адабий асар яратишнинг иложи йўқ, сўз китобхонни муайян асар воқеаларини ҳис этишга ва улар таъсирида яшашга мажбур этади. Айнан эпитетлар ички таъсирчанлик ва ёрқин ифодалилика эга, улар синкритик ёки лиро-эпик санъат давридаёқ юзага келган” [Веселовский 1989:288]. Сифатларнинг ҳаракатчанлиги ва маъно ўзгарувчанлиги ўзгача семантик сифатга эгаллиги, ёрқин ифодаланган баҳоловчи коннотация улар орасида жонли бадий образларни қуриш имкониятини таъминлайди.

Эпитет – “Хаявата ҳақида қўшиқ” поэмасида (жами 294 та эпитет бор) муҳим стилистик усул бўлиб, ҳикоя қилишда муаллиф “мен”ини ифодалайдиган восита сифатида келади. Лонгфелло “ора-сира жойлашган, қўшилган эпитет” усулини ишлатади, яъни кўплаб субстантив

сўзларни аниқловчиларга айлантиришга интилади. Эпитет ўзида яширин ўхшатишни гавлантиради ва сифат қаторида равиш, от, сон ёки феъл сифатида ифодаланиши мумкин. Айтиш керакки, мантикий аниқловчининг эпитетларга эврилишида контекст етакчи роль ўйнайди, у эпитетларни аниқлаш имконини ҳам беради. Лонгфелло аниқловчиларнинг контекстуал эпитетларга эврилишида қуйдаги усулларни ишлатилади (қуйида нисбатан аниқ мисоллар келтирилган):

А) Ўта ижобий (ҳақиқий аниқловчилар; улар доимий эпитетларга айлана олади (128 та эпитет):

But the fierce Kabibonokka [Longfellow 1967:129];
Listless, careless Shawondasee! [Longfellow 1967:245];
 Thus the wretched Shawondasee [Longfellow 1967:278];
 With the scared belt of Wampum [Longfellow 1967:4];
 Poor deluded Shawondasee! [Longfellow 1967:289];
 Broke the long reeds of the river [Longfellow 1967:155];
 In the never-ending summer [Longfellow 1967:229];

Б) Ажратилган постпозитив (бевосита ўзи боғлиқ бўлган сўз ёки гап бўлагидан кейин турадиган), бир неча сифат ёки сифатдош билан ифодаланган аниқловчи (12 та эпитет):

Shawondasee, fat and lazy [Longfellow 1967:226];
 And at night Kabibonokka [Longfellow 1967:168];
 To the lodge came, wild and wailing [Longfellow 1967:169];
 Till he reelad and staggered backward
 And retreated, baffled, beaten,
 To the Kingdom of Wabasso [Longfellow 1967:220];

В) постпозитив аниқловчи; ҳозирги замон сифатдоши билан ифодаланган (24 та эпитет):

Found the Shingebis, the diver
Trailing strings of fish behind him [Longfellow 1967:153];
 He it was who sent the snow-flakes
Sifting, hissing through the forest [Longfellow 1967:138];

Г) постпозитив аниқловчи; олд кўмакчи ва от билан ифодаланган (32 та эпитет):

Comes a youth with flauting feathers [Longfellow 1967:217];
 With his flute of reeds, a stranger [Longfellow 1967:218];
 And she follows where he leads her, [Longfellow 1967:221];
 Filled the red-stone pipes for smoking
 With tobacco from the South-land,
 Mixed with bark of the red willow,
 And with herbs and leaves of fragrance. [Longfellow 1967:48];

Семантик (сўз маъноси) нуктаи назаридан поэма эпитетлари ортиқ даражада ассоциацияланган (боғланган). Улар, аёнки, бошқа ҳар қандай жанрлардан кўра кўпроқ поэзиянинг эпик жанрига хос. Улар орасида, халқ поэзиясига хос бўлган, доимий эпитетлар алоҳида ажралиб туради ва улар, ўз навбатида, баҳоловчи, тавсифловчи ва тавтологик (такрорланадиган) эпитетларга ажралади:

1) Баҳоловчи – **words of sweetness, sweetest odors, a faithful bowstring, a swift arrow, gentle look** ва б.к.

2) Тасвирловчи – **a green forest, green branches, a yellow water-lily, a white fog, the red sun, leafy woods** ва б.к.

3) Тавтологик (такрорланадиган) – **faithful friendship, moody melancholy, deep abysses.**

Ассоцияланган (боғланган) эпитетлар (доимий, қиёсий, муболағали) фонида метафорик эпитетлар (65та эпитет), яъни ассоцияланмаган (боғланмаган) эпитетлар нисбатан аниқ ажралиб туради. “Ҳаявата ҳақида қўшиқ” поэмасидаги метафорик эпитетлар жонлантирувчи-эпитетлар шаклида келади. Атрофдаги оламни жонли деб тасаввур қилиш ҳинду халқ поэзияси, шунингдек, умуман фольклорига хос. Мисол учун, “Ҳаявата ҳақида қўшиқ”да қуйлайдиган қарағайлар – **singing pine-trees**, ухлаётган соялар – **sleeping shadows** ва б.к.лар ҳақида гапирилади. Семантик нуктаи назардан поэма эпитетлари шундай. Қиёсий (**a snow-white cloud, coal-black tresses game some labour**) ва муболаға эпитетлар (**grat rivers, the mighty Mudjekeewis, mighty Peboan**) ҳам поэма услуби учун характери, зеро, улар муайян эмоционал ҳолат яратади.

“Қўшиқ”да эпитетлар ролини кўп ҳолларда пухта сифатлар, кам ҳолларда равиш ва отлар бажаради. Эпитетлар асосан 78% (229 ҳолатда) ижобий мазмунга эга бўлади, гарчи 22% (65 ҳолатда) постпозицияда улар, И.Бунин белгиланганидек, улкан маънодорлик касб этади. Асосий қисм шунчаки структура бўйича, фақат камгина эпитетлар мураккаб сифатлар ёки сифатдошларда ифодаланган: **coal-black, blood-red, heavy-hearted** ва б.к. Ўзаро биргаликда ҳаракат қилиб, бошқа

стилистик воситалар ва усуллар билан уйғунлашиб, эпитетлар поэманинг образлигини ва эмоционал мазмунга бой бўлишини таъминлашда катта роль ўйнайди.

Алоҳида, якка эпитетлардан ташқари, қўшалок, жуфт эпитетлар ҳам Генри Лонгфелло поэмасига хос.

1) Эпитет-аллитерациялар

Opened wide his deep abysses,
Giving Pau-Puk-Keewis shelter
In his caverns **dark and dreary**
Bidding Pau-Puk-Keewis welcome
To his gloomy lodge of sandstone... [Longfellow 1967:164]

2) эпитет-синонимлар

In the land of the Ojibways
In the **pleasant land and peaceful** ... [Longfellow 1967:94]

3) кенгайтирилган эпитетлар

And of happiness and plenty
In the land of the Ojibways,
In the **pleasant land and peaceful** ... [Longfellow 1967:94]

Шу тариқа, аллитерация кенгайтирилган эпитетларни бир бутун қилиб боғлайди. Лонгфелло поэмасида аллитерация кенг қўламда намоён бўлади. У нафақат сўзни бир ягона мисра ичида камраб олади, балки бир неча кетма-кет келадиган, қандайдир ҳодиса ёки воқеалар тасвирланган мисраларни ҳам камраб олиб, урғуни кучайтиради, у ёки бу сўзни алоҳида ажратишга ёрдам беради. Алоҳида, якка ва қўшалок, жуфт эпитетлар билан бирга биз уч, тўрт, бешта ва бундан ортиқ эпитетларни ҳам поэмада учратдик – булар барчаси ҳикоя қилиш маромини кучайтиради, таранглик беради ва аниқловчини ҳар тарафлама таърифлаб тавсифлайди:

All night long he sailed upon it,
Sailed upon that **sluggish water**,
Covered with its mould of ages,
Black with **rotting water-rushes**,
Rank with flags and leaves of lilies,
Stagnant, Lifeless, dreary, dimal...
[Longfellow 1967:80]

Энди эпитетлар-равишлар ҳақида қисқача сўз юритамиз, зеро, улар ҳам поэманинг эмоционал композициясига таъсир ўтказади. Эпитетлар-равишлар муаллиф “мен”ини ва унинг рўй бераётган воқеаларга ҳиссий баҳосини ифодалайди – **sweetly sang the blue bird, said the old man darkly frowning groping blindly in the darkness** ва б.қ. Лонгфелло эпитетлар-равишларга қараганда эпитет сифатида тез-тез “of-phrase” таркибида отни ишлатади – **a smile of sunshine, words of sweetness, a sigh of sorrow, a voice of sunder, a cry of pain and anguish** ва б.қ. Эпитетлар ўзаро ҳаракатланиб, бошқа стилистик воситалар ва усуллар билан уйғунлашиб поэмада образлиликни яратиш ҳамда эмоционал жўшқинликни таъминлашда катта роль ўйнайди.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Америка адабиётининг асослари. Ўқув қўлланма. Америка Қўшма Штатлари ахборот бўлими томонидан нашр этилган. 1994 -346
2. Генри Лонгфелло. “Ҳаявата ҳақида қўшиқ” достони. Ғ. Ғўлом нашриёти. Тошкент. 1973 – 16.б
3. Элова. У. Жаҳон адабиёти журнали. Мақола- Генри Лонгфелло ижодида инсон руҳияти манзаралари.2020- 167.б

УЎК 811.161.1

КАУЗАЛЛИК МАЪНОСИГА ЭГА БЎЛГАН МУРАККАБ ПРЕДЛОГЛАР ТАРКИБИДАГИ СЕМАНТИК ЎЗГАРИШЛАР

3.А.Эргашева, мустақил изланувчи, Самарқанд давлат чет тиллар институти, Самарқанд

Аннотация. Мақола тилишуносликнинг долзарб муаммоларидан бири – замонавий инглиз тилидаги сабаб маъносига эга бўлган мураккаб предлоғларининг семантик хусусиятларини ўрганишга бағишланган. Мураккаб предлоғларнинг семантик ўзига хослиги улар таркибига қирувчи номинал компонентлар ёки уларни ҳосил қилувчи сўзларнинг лугавий маъноси билан боғлиқ бўлиб, уларнинг бошқа муҳим сўзлар билан ажралмас сўз яшаш ва лексик-семантик алоқаларини бевосита белгилайди. Сабаб маъноли мураккаб предлоғларининг номинал негизини десемантизация даражаси нафақат уларнинг семантик ўзига хослиги, балки нутқда махсус турдаги сабаб семантикасини ифодалаш учун қўлланиладиган бирикмаларининг предлоғланиш даражасини ҳам олдиндан белгилайди.

Калит сўзлар: мураккаб предлог, семантик ўзгариш, мажбурият, сабаб, семантик турғунлик, когнитив ёндашув, семантик кенгайиш, сабаб маъноси.

Аннотация. Статья посвящена изучению одной из актуальных проблем языкознания – семантических свойств сложных предлогов с каузальным значением в современном английском языке. Семантическая специфика сложных предлогов связана с входящими в них именными компонентами или со словарным значением образующих их слов и непосредственно определяет их неразрывное словообразование и лексико-семантические отношения с другими важными словами. Степень десемантизации именной основы сложных предлогов с каузальным значением предопределяет не только их семантическую специфику, но и степень препозиционализации их сочетаний, используемых для выражения особого типа каузальной семантики в речи.

Ключевые слова: сложный предлог, семантическое изменение, обязанность, причина, семантическая устойчивость, когнитивный подход, семантическое расширение, каузальное значение.

Abstract. The article is devoted to the study of one of the urgent problems of linguistics - the semantic properties of complex prepositions with a causal meaning in modern English. The semantic specificity of complex prepositions is associated with their nominal components or with the dictionary meaning of the words that form them and directly determines their inseparable word formation and lexico-semantic relations with other important words. The degree of desemantization of the nominal basis of complex prepositions with a causal meaning predetermines not only their semantic specificity, but also the degree of prepositionalization of their combinations used to express a special type of causal semantics in speech.

Key words: complex preposition, semantic change, obligation, reason, semantic stability, cognitive approach, semantic extension, causal meaning.

Кириш. Предлогнинг мақоми ҳақидаги савол тилшунос олимлар орасида кўплаб баҳс-мунозараларга сабаб бўлган ва ҳозир ҳам сабаб бўлмоқда. Дастлаб тилшунослар предлогни мустақил сўз туркуми дея таъкидлаб, феълли ва отли сўз бирикмаларини яшаш воситаси сифатида синтактик даражада кўриб чиқилишига эътибор қаратади. XX асрнинг 60-йиллари охирида предлогларнинг семантикасига эътибор кучая бошлади. Тилнинг коммуникатив моҳияти масаласи, замонавий тилшуносликнинг диққат марказида бўлган семантика муаммолари тилшуносларни предлоглар маъносининг кам ўрганилган соҳасига мурожаат қилишга мажбур қилади.

Адабиётлар таҳлили ва методологияси.

Умуман олганда семантик ўзгариш мураккаб жараён бўлиб, унинг кечиши лисоний бирликларнинг формал ва мазмуний жиҳатлари ўзаро муносабатини тақозо этади. В.И. Кодухов қайд этганидек, “семантик ўзгариш лисоний воситаларнинг қўланиши пайтида ва контекстуал бирликлар шаклланишида ёки ушбу бирликлар шакли ва мазмуни контекстуал силжишларга учраганида содир бўлади” [1; 6-б.].

Семантик ўзгаришлар бошқа сатҳлардаги нисбатан бирмунча тизимли ва умумий характерга эга. Сўнгги йилларда олиб борилагн тадқиқотлар маъновий кўчимлар кўп жиҳатдан умумий когнитив тамойилларга асосланишини кўрсатмоқда. Олимлар маълум гуруҳдаги семантик бирликларда конкретликдан мавҳумлаши сари ҳаракатни таъминлаш когнитив мослашиш имконияти мавжудлигини эътироф этадилар [7; 18-б.; 2; 201-б.]. Маъно ўзгаришлари ва маънонинг ўзи когнитив фаолият жараёнида кўриниш олишини назорат қилувчи механизмларни аниқлаш борасидаги ҳаракатлар давом этмоқда. Шунингдек, тилшунослар грамматикалашув жараёнида содир бўладиган семантик ўзгаришлар тизимийлигини аниқлашда Source Determination Hypothesis (“Манбани аниқлаш фарази”) усулидан фойдаланишни тавсия қиладилар [4; 9-б.]. Ушбу фаразнинг мазмуни қуйидагича “грамматикалашувга учровчи тузилманинг маъноси ўзига хос равишда ушбу жараён йўналишини белгилайди ва натижада грамматик маъно шаклланишини таъминлайди” [4; 10-б.]. Шу йўсинда манба ва ҳосила маъно ўртасида яқин муносабат мавжудлиги эътироф этиб келинмоқда [5], [3].

Инглиз тилида мавжуд бўлган мураккаб таркибли предлоглар тизими ўрганиш юзасидан олиб борилган тадқиқотларда шу пайтгача асосан ушбу предлогларнинг мақомини аниқлаш масаласи устуворлик қилгани кўринади. Биз ушбу мақолада турли сўз туркумлари негизида ҳосил бўлган *owing to*, *due to*, *because of*, *thanks to*, *by reason of* қаторидаги сабаб муносабатларини воқелантирувчи мураккаб предлоглар гуруҳи синхрон ва диахрон ёндашувлар кесишувида тадқиқ қилиниши режалаштирилганмиз.

Туб ва ҳосила маънолар ўртасидаги муносабат сезиларли даражада эканлиги *owing to*, *due to*, *thanks to* тузилмаларининг семантик ривожига кўринади. Зеро, бунда у ёки бу денотат – тушунчанинг янги маъно касб этиши манбанинг концептуал майдонига бориб тақалади. Ушбу тузилмаларнинг семантик кенгайиши “мажбурият → сабаб” йўналишида кечганлигини қайд

этиш лозим. Мазкур гуруҳдаги мураккаб предлогларнинг дастлабки маъноси “мажбурият” бир хил маъновий ривож йўлидан борганлиги аниқ.

Муҳокама ва натижалар.

Каузаллик маъносига эга бўлган *because* ва *of by reason of* мураккаб предлоглари таркибидаги семантик ўзгаришларга келадиган бўлсак, *reason* унсурининг маъновий кенгайиши (*factual ground motiv ground*) *becouse* унсурнигига ўхшаш (*cause reason*) эканлиги намоён бўлади. Мазкур ўзгаришларга ҳам олдин эслатилган фараз доирасида изоҳлаш имконияти йўқ эмас.

Илк тузилмаларнинг таркибида маъновий янгиликларнинг пайдо бўлиши грамматикалашув жараёни тугаганидан сўнг ҳам давом этиши мумкин. П.Хоппер қайд этишича, маълум лисоний бирлик грамматик вазифани бажаришга олиб келувчи грамматикалашув жараёнини ўтаганидан сўнг асл лексик маъно изларини тамоман йўқотмайди ва бу унинг бажарадиган вазифасида ўз аксини топади [6]. Шу жиҳатдан, *owing to* ва *thanks to* предлогларининг қўлланишида маъно катъийлиги кузатилади.

Каузатив предлог *owing to* ўз манбаси – эркин сўз бирикмасига хос бўлган маъносини йўқотган бўлса-да, аммо манбадаги “мажбурият” маъноси қолдиғини сақлаб қолган. Семантик турғунлик ҳолатлари мавжудлигини мураккаб предлогларининг қўлланиш кўламини куйида кўришимиз мумкин:

Каузатив мураккаб предлогларининг қўлланиш миқдори

Мураккаб предлог	MICASE
because of	354
by reason of	0
do due to	107 (due - 79)
owing to	0 (owing - 10)
thanks to	5

Жадвалда кўринадиги, Michigan Corpus of Academic Spoken English (MICASE) корпусида *due to* мураккаб предлоги 107 марта учраса, *owing to* предлоги бирон марта ҳам учрамади. Худди шунингдек, *due* сифати “мажбуриятлилик” маъносида бирон марта ҳам қўлланмаган бўлсада, бироқ бошқа маъноларида 79 марта фаоллашган. Ўзакдаги *owe* феълининг 10 марта қўллангани аниқланди. Бу рақамлар *due to* мураккаб предлоги манбадаги маъносини йўқотганлиги ва *owing to* предлоги маълум даражада сақлаганлигидан далолат беради. Манба маънонинг сақланиши сўзловчиларни каузалликни ифодалашда *owing to* предлогига мурожаат қилмасликка ундайди. Бу, ўз навбатида, эгоцентризмнинг ўзига хос кўриниш беришидир, чунки инсонлар “мажбуриятдан холи бўлиш” мазмуни билан боғлиқ ҳиссиётлардан (итоаткорлик, қониқмаслик) қочишади.

Ижобий сабабга ишора қиладиган *thanks to* предлогининг ҳам қўлланиш кўлами чегараланган. Ушбу предлог асосан *thank* сўзининг асл лексик маъносининг “изи” сақланган гапларда учрайди. Бу эса *thank to* мураккаб предлогининг *due to* предлогига нисбатан кам миқдорда қўлланишига олиб келади. Қиёсланг:

Over the past few years even badly managed luxury groups have made a profit, thanks to a booming world economy (BNC);

The match ended 5-3 in Repton's favour, thanks to two goals by Richard Basnett and others from Jim McDonald, Jimmy Tipper and Robin Powell (BNC).

Каузатив мураккаб предлоглар қаторига кирадиган *because of* маъно тараққиёти жараёнида “маълум сабабга кўра”, “мақсадга кўра” ва “фалон нарса учун” мазмунларини касб этган. Бироқ, янгидан пайдо бўлган маъно олдингиларини тамоман сиқиб чиқармасдан, балки узоқ давр давомида ёнма-ён фаоллашиб келган [6; 21-б.].

Шу аснода, *because of* аста-секин маъно умумлашуви таъсирида турли контекстларда фаоллашиб келди ва бунинг исботини унинг энг кўп миқдорда (354) қўлланишида кўришимиз мумкин.

Айтиш жоизки, мураккаб предлогларнинг турли функционал услубларда фаоллашув кўлами бир текис эмас. Масалан, *by reason of* предлоги расмий услубда битилган матнларда кам миқдорда қўлланилади.

Масалан:

The applicant was employed by a company from 1959 to 1987 until she was dismissed by reason of redundancy when she was a few months over 60 (BNC);

The Infanticide Act 1938 extended the definition the killing of a child within twelve months of its birth by a mother whose mind is disturbed either by reason of her not having fully recovered from the effect of giving birth to the child or by reason of the effect of lactation consequent upon the birth of the child (BNC).

Публицистика ва ижтимоий фанларга оид матнлардан олинган *by reason of* мураккаб предлоги “аниқ сабабга асосан” мазмунида қўлламоқда.

Тадқиқот жараёнида биз асосан British National Corpus (BNC)да жамланган маълумотларга мурожаат қилдик, баъзан қиёсий таҳлил мақсадида Michigan Corpus of Academic Spoken English корпус материалдан ҳам фойдаланилди. Британия миллий корпуси замонавий инглиз тилининг энг катта корпуси бўлиб, унда ўтган аср охирларида қўлланишда бўлган қарийб юз миллионга яқин сўзлар ҳақида маълумотлар жамланган. Иккинчи (MICASE) корпус эса оғзаки мулоқот фаолиятида фаоллашадиган бир миллион етти юз мингдан ортиқ сўзлар ҳақидаги маълумотдан иборат. BNCдан кўпроқ инглиз тили тизимидаги сабаб муносабатларини воқелантирувчи мураккаб предлогларнинг субъективлик даражасини белгилаш учун фойдаланилган бўлса, MICASE корпуси материали эса ушбу турдаги предлогларнинг қўлланиш даражасини аниқлаш учун жалб қилинмоқда.

Шундай қилиб, каузаллик маъносига эга бўлган мураккаб предлоглари таркибидаги семантик ўзгаришлар “мажбурият → сабаб” йўналишида кечиб, “маълум сабабга кўра”, “мақсадга кўра” ва “фалон нарса учун” мазмунларини касб этиши, аста-секин маъно умумлашуви таъсирида турли контекстларда фаоллашиб келишини таъкидлаш лозим. Бу инглиз тили тизимидаги сабаб муносабатларини воқелантирувчи мураккаб предлогларнинг субъективлик даражасини белгилаш учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Кодухов В.И. Семантическая переходность как лингвистическое явление // Семантика переходности. – Л.: ЛГПИ, 1977. – С. 5-16.
2. Кобозева М.М. Лингвистическая семантика. – М.: Эдиториал URSS, 2000. 352 с.
3. Миртожиев М. Ўзбек тили семасиологияси. – Т.: Фан, 2010.
4. Bybee J. Perkins R., Pagligna W. The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the languages of the world. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 2004.
5. Heine Bernd & Kuteva Tania. World Lexicon of Grammaticalization. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 387 p.
6. Hopper P.J. On some principles of grammaticization. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1991. pp. 17-35.
7. Swetser S.E. From Etymology to Pragmatics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.

УЎК 808.5

МИЛЛАТ ОНГИНИНГ МАҚОЛ ВА МАТАЛАРДА АКС ЭТИЛИШИ

М.Б. Юсупова, таянч докторант, Фаргона Давлат Университети, Фаргона

Аннотация. Мазкур мақола мақол ва маталарда эвфемия ходисасининг ифодаси талқин этилади. Эвфемизмлар миллат маданиятини кўрсатувчи бир омилдир. Инглиз ва ўзбек тилларида эвфемизмларнинг юмшатиш вазифаси сифатида мақол ва маталарда ифодаси тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: миллат, маданият, эвфемизм, мақол ва матал, умумий ва хусусий белгилар, рамз.

Аннотация. В данной статье анализируется явление эвфемизации в пословицах и поговорках. Эвфемизмы считаются индексом проявления культуры нации. Исследуются проявления эвфемизации, как смягчительных выражений, в пословицах и поговорках в английском и узбекском языках.

Ключевые слова: нация, культура, эвфемизм, пословица и поговорка, общие и частные свойства, символ.

Abstract. The given article analyses the notion of euphemisms in proverbs and sayings. The euphemisms are the index of the nation's culture. The euphemisms, as the benevolent expressions, are studied in the proverbs and sayings in the English and Uzbek languages.

Key words: nation, culture, euphemism, proverb and saying, general and special features, symbol.

Маданиятлараро мулоқот жараёнида турли миллатлар ўртасида тушунмовчилик вужудга келиши мумкин. Икки миллат мулоқотида ушбу миллатларнинг миллий ўзига хослиги бир бирларини тушунишда қийинчилик туғдириши мумкин. Ҳар қайси миллат тилида умумий ва хусусий белгилар мавжуд. Умумий белгилар турли миллатлар вакиллари мулоқотида уларни тушуниш учун тўсқинлик бўла олмайди. Лекин хусусий белгилар маданиятлараро мулоқот жараёнида суҳбат моҳиятини англашда турли муаммоларга олиб келади. Хусусий белгиларга анъана, урф-одатлар, яшаш тарзи, новербал харакатлар, оламнинг миллий манзараси, миллий маданиятни акс этган миллатларни фарқловчи аспектлар киритилади [2]. Эвфемизмлар миллатнинг ўзига хослигини ифодалаб, хусусий белгилар қаторига киритилади.

О.Г.Прохвачёвнинг фикрига асосан тил миллий характер, халқнинг ўзига миллий хусусиятларини ўз ичида жамлайди[4]. Тил бевосита миллат таъриф-тавсифи билан боғлиқдир. Ҳар қайси тил оламнинг идрок этилиши, концептуаллаштирилишини акс этади. Борлиқни

концептуаллаштириш тилда айрим ҳолатда универсал, яъни умумийлиги билан ажралиб туради, ёки миллий маҳсуслиги билан кўзга ташланади. Турли тиллар вакиллари оламни ҳар хил таърифлашади, ҳар қайси тил вакили ўзининг маҳсус олами орқали мулоқот ўрнатади. Тил ва миллат маданияти чамбарчас боғланган. Тил – бу миллат курули, маданият негизи. Тил ва маданиятлараро муносабатларни бутун ва қисм муносабатлар тарзида ифодалаш мумкин. Тил маданиятнинг таркибий қисми сифатида таърифланади, шу билан бирга тил – миллат курули ҳисобланади. Тил – маданият қисми, лекин маданият ҳам тилнинг бир қисмидир. Шунинг учун маданият ва тилни алоҳида талқин этиш мумкин эмас. Ҳозирги давр тилшуносликнинг замонавий йўналиши лингвокултурологияда тил ва маданият турли семиотик тизим сифтида талқин этилади. Маданият инсон дунёқарашини англатади. К.Синха фикрича тил ҳар қайси маданиятга кириш йўлидир [3]. “Маданият” тушунчаси турли олим ва тадқиқотчилар томонидан талқин этилган. Лекин И.Ю.Марковина [2], Е.В.Тайлор[5] маданиятни ўз ичига урф-одат, анъаналар, бир миллатга оид қонун-қоидалар, маънавий жиҳатларни қамраб олган мураккаб тизим сифатида талқин этишса, ҳозирги давр тилшунослар бу талқинни рад этишади. XX асрнинг ўртасида Крёбер ва Клухон “маданият” тушунчасининг 164 талқинини таҳлил этган. Ушбу тадқиқотчилар томонидан “маданият” тушунчасига тўпланган изоҳлар битта умумий ифодага бориб тақалади: “Маданият ташқи ва ички аспектлардан иборат бўлиб, рамзлар орқали ифода этилади. Маданият тушунчаси ифода этган рамзий тизим инсон ҳаракати орқали алоҳида миллий гуруҳларда намоён бўлади [1]”. Бу, шубҳасиз, маданиятни когнициялар ва инсон онги, тафаккури билан боғланганлигини, инсон онги ва тафаккурини миллий ўзига хослик шакллантиришининг ифодасидир.

Маданиятни мақол ва маталлар, эвфемик ва фразеологик бирликлар юзага чиқаради. Яъни, миллатнинг ўйга хослиги кўпроқ лексик бирликлар эмас, балки миллатнинг хусусиятини кўрсатувчи бирликлар кўрсатиши мумкин. Чунки, мақол ва маталлар, эвфемик ва фразеологик бирликлар айнан миллат маҳсулидир. Ушбу бирликлар халқ томонидан яратилади. Ҳар қайси халқнинг маданий мероси миллат онги нақадар ранг-баранглигини ва халқнинг донолигини кўрсатиб беради. Ҳар қайси тилда пармеологик, фразеологик ва эвфемик бирликлар сони талайгина. Биз мазкур мақолада пармеологик ва эвфемик бирликларни алоҳида тадқиқига эмас, балки мақол ва маталларда эвфемия ҳолати ифодасига эътиборимизни қаратдик. Жумладан, инглиз ва ўзбек халқлари Ер саёрасининг ғарб ва шарқ қисмларида истиқомат қилади. Тиллари эса турли тиллар гуруҳи ва оиласига мансуб: герман ва туркий. Бизнинг мақсадимиз ушбу турли тизимли тилларда эвфемизмлар қандай даражада мақол ва маталларда ифодасини топган, пармеологик бирликларда ифода этилган эвфемик бирликлар қайси даражада миллат онгини таърифлайди саволларга жавоб топиш бўлди.

Маълумки, Шарқ мамлакатларининг халқлари ўз фикрини кўчма маънода ифода этади, яъни билвосита гаплар орқали. Билвосита гаплар турига фикрни турли стилистик воиталар тақдим этиш ҳам қиради. Жумладан эвфемизмлар ҳам лексик стилистик воситалар қаторидан жой топган. Ҳар кунги нутқда ўзлари сезмасдан инсонлар эвфемизмлардан кўп фойдланишади. Эвфемизмлар ҳар қайси тилда ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида учрайди. Мақол ва маталлар халқнинг маҳсули бўлиб, қундалик ҳаётимизда бизнинг тилда турли мақсадда қўланади. Айрим ҳолатда мақол ва маталлар ибратли ҳикояларга ўхшаб, таълимий-тарбиявий вазифа бажаради, баъзида халқнинг донолигини кўрсатиб, турли масалаларга ечимини топиб беради. Шу билан бирга мақол ва маталлар ноқулай вазиятни юмшатуви бирликлар сифатида талқин этилиши ҳам мумкин. Бундай ҳолатда мақол ва маталларда эвфемия ҳолати кузатилади. Қўйида бир неча мисолларни таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз: *бемаза қовуннинг уруғи кўп, беш қўлини оғзига тикмоқ, қайноғачим — пилтақачим*. Ушбу мақол ва маталларда ифода этилган эвфемия ҳолати ўзбек онги, фикрлашини юзага чиқаради. *Бемаза қовуннинг уруғи кўп* мақол одамнинг келиб чиқишини, унинг ёмон тарбиясини, хулқ-атвори ҳақида кўчма маънода эвфемизм орқали намоён этади. Инглиз тилида ушбу мақолга мос аналог *bad seed* фразеологик бирлик орқали ифодаланган. Инглиз ва ўзбек тилларда ушбу ҳолат бир хил лексик бирликларни орақали вужудга келса-да, турли тил бирликлари орқали юзага чиқади. Пармеологик ва фразеологик бирликларда эвфемия ҳолати кузатилади. Ўзбек халқи ўзининг фикрини юмшатиб беришда эвфемизмлардан мақол ва маталларда кенг фойдаланади. *Беш қўлини оғзига тикмоқ* мақол эса инсоннинг очкўзлиги, озгина нарса билан тўймаслигини эвфемия ҳолати орқали ифода этади. *Қайноғачим — пилтақачим* мақол эса келин ва унинг турмуш қурган оиласидаги муносабатларни бевосита кўрсатиб турибди. Ҳеч қачон бўлмайдиган ҳолатлар инглиз ва ўзбек тилларда турлича мақол билан изоҳланади, жумладан: *туянинг думи ерга текканда* инглиз тилида *when the pigs fly* бир хил маъно беради. Кўриниб турибдики, ҳар қайси мақол ва матал ифодаси билан халқнинг ўзига хос характери намоён бўлади. Инсон фикрини ифода этишда турли рамзлардан фойдаланиб, уларни тил орқали узатади. Шунинг учун, тилни рамзлар тизими сифатида талқин этиш миллатнинг ички жиҳатларини намоён этишга ёрдам беради. Юқорида келтирилган мақол ва маталларда хусусий ва умумий белгилар мавжудки,

Тил тадқиқи бевосита маданият тадқиқи билан боғлиқдир. Халқ маданияти ифодасида тилда халқнинг урф-одатлари, анъаналари, асрлар давомида шаклланган қонун-қоидалар, миллий олам манзараси мужассамланиб тил бирликлари орқали узатилади. Мақол ва маталларни ўрганиш халқнинг маданий меросини ўрганиш билан тенгдир.

5. Tylor, E.B. Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization. - Tylor, E.B., (1865). Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization. Edinburgh: J. MurrayEdinburgh: J. Murray. -1865.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

**№5/4 (101)
2023 й., май**

Ўзбекча матн муҳаррири:
Русча матн муҳаррири:
Инглизча матн муҳаррири:
Мусахҳиҳ:
Техник муҳаррир:

Рўзметов Дилшод
Ҳасанов Шодлик
Мадаминов Руслан, Ламерс Жон
Ўрозбоев Абдулла
Шомуродов Журъат

“Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси” Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлиги
Хоразм вилоят бошқармасида рўйхатдан ўтган. Гувоҳнома № 13-023

Теришга берилди: 05.05.2023
Босишга рухсат этилди: 10.05.2023.
Қоғоз бичими: 60x84 1/8. Адади 70.
Ҳажми 18,4 б.т. Буюртма: № 4-Т

Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими
220900, Хива, Марказ-1
Тел/факс: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18